चतुर्व्वर्गचिन्तामणि

व्रतखण्डम् ।

श्रीहेमाद्रिणा विरचितम् ।

षोड़शाध्यायपर्य्यन्तं प्रथमभागात्मकं ।

———000@000———

आसियाटिक्-सोसायिटिनामक समाजानुमत्या तत्साहाय्येन च

प्रचारितम् ।

श्रीभरतचन्द्रशिरोमणिना

परिशोधितम् ।

कलिकाता

गणेशयन्त्रे मुद्रितम् ।

सम्वत् १९३४ ।

विज्ञापनम् ।

महामहोपाध्यायश्रीहेमाद्रिविरचितश्चतुर्व्वर्गचिन्तामणिर्नाम ग्रन्थोऽयं यश्च व्रतखण्ड, दानखण्ड, कालखण्ड, श्राद्धखण्ड, परिशेषखण्डसमाख्याकैः कस्यचिन्मते व्रतखण्ड दानखण्ड तीर्थखण्ड मोक्षखण्ड परिशेषखण्ड समाख्याकैः पञ्चभिरवयवैर्व्विभक्तास्तेषां दानखण्डात्मकश्चिन्तामणिः आसियाटिकसोसाइटिसभाध्यक्षमहोदयानामनुमत्या मया खाग्निग्रहेन्दुमितसम्वदाख्यसम्वत्सरे मुद्रितोऽभूत् साम्प्रतं व्रतखण्डात्मकः प्रथमोऽपि मुद्रीयते मुद्रितोऽनल्पोऽल्पोऽवशिष्यते, चतुर्व्वर्गचिन्तामणौ स्मृतिनिबन्धे महाशास्त्रे ब्राह्मणादीनां वर्णानां ब्रह्मचर्य्यादीनामाश्रमाणामनुलोमप्रतिलोमजातानां सङ्करजातीनाञ्च षड्विधधर्म्मा विस्तरेण साधारणधर्म्माश्चासंशयं निर्णीताः सन्ति, ग्रन्थोऽयमतिकायः सर्व्वसाधारणैर्व्वहुवित्तव्ययायाससाध्यतयायत्तीकर्त्तुं बहुलतया च स्वयं लेखितु मयोग्यस्तेनास्य विरलप्रचारतया निखिलधर्म्मा आचारव्यवहाराश्रयाः साधारणैरसंशयमवगन्तुमशक्यन्तेऽतः करुणया सर्व्वजन गोचरार्थं सुमूल्यं निर्द्धार्य्य मुद्रादिकरणव्ययोपयुक्तं नतु लाभार्थं मुद्रितः अस्य तु मुद्राङ्कनेन पूर्व्वराजनामधामचरितादीनि जिज्ञा-

सूनां विभिन्नजातीनामपि महोपकारः सुसम्भाव्यते अत्राणुरपि संशयो नास्ति साम्प्रतं विज्ञाप्यते हेमाद्रिस्तु देवगिरिस्थ यादववंशमहाराजाधिराजमहादेवचक्रवर्त्तिनो नृपतेः प्राड्विवाकापरपर्य्यायधर्म्माधिकरणपण्डित आसीत् यस्य सभापण्डितः श्रीवोपदेव आसीत् सम्भाव्यते स च पञ्चवसुधरेन्दून्मिते शकनृपति संवत्सरे द्वित्रादिवत्सर न्यूनाधिक्येन समजनिष्ट, हेमाद्रिस्तु तदैव समुदयं लेभे च, अत्रायं जनपरम्परासम्वाद एतद्ग्रन्थकर्त्ता वोपदेव इति वोपदेवस्तु महान् पण्डितः पदार्थादर्श महाभारत भाष्य कोष व्याकरण काव्य भागवतभाष्य बहुविध वैद्यकग्रन्थान् स च विरचितवान्, वोपदेवकृतपदार्थाभिधानकग्रन्थकारिकामनल्पस्थाने उत्थाप्य यथातत्त्वं कारिकाव्याख्यां समाधाय तत्प्रामाण्य प्रतिपादनार्थं मूलं हेमाद्रौ चिन्त्यमित्यादिभिर्निवन्धैः कमलाकरभट्टाद्यभिहितैरेवं प्रतीमश्च, यद्यपि क्रमप्राप्तं व्रतखण्डमेवादौ मुद्रयितुमुचितं तं प्रोज्झ्य दानखण्डस्य मुद्राङ्कने सन्दिहानस्य जिज्ञासोर्जिज्ञासाविनिवारणवीजमिदं व्रतखण्डस्यादर्शीभूतमेकमात्रपुस्तकं तदा लब्धं दानखण्डस्य चत्वारि पुस्तकानि परिप्राप्तानि अतो हेतोः क्रमप्राप्तमपि पूर्व्वं तन्न मुद्रितं, एकमात्रपुस्तकादर्शदर्शनविश्वासेन मुद्राङ्कनस्यानौचित्यात् अस्मिन् वर्षे व्रतखण्डस्यादर्शीभूतक पुस्तकत्रयं लब्धं अतो व्युत्क्रमं परावर्त्त्य व्रतखण्डमुद्रयितुमारभ्यते, पुस्तक

तयन्तु श्रीयुक्तगवर्णमेण्ट संस्कृतपाठशालास्थं, पुस्तकेषु तेषु अनेकस्थाने पाठानैक्यमस्ति एतावत् किं स्थानं स्थानं भिन्नकर्तृकमिव प्रतिभाति, तथापि स्मार्त्तशूलपाणि कमलाकरादिकृतग्रन्थानवलोक्य बहु विचार्य्य पुस्तकान्तरे पाठइतिविरुद्धपाठं संरक्ष्य संलग्नीकृत्य मुद्रितः परिशोधितश्च विचार्य्यतां, व्रतखण्डचिन्तामणौ व्रतविधानव्यपदेशेन सुरनरतिर्य्यगादिवार् नक्षत्रकरणतिथीनां स्वरूपवर्णनं पिशाचभूतगन्धर्व्वकिन्नर विद्याधराप्सरीयक्षराक्षसादीनाञ्च स्वरूपवर्णनं नानामहर्षीणां नानादेवानां हरिहरहिरण्यगर्भादीनाञ्च स्वरूपवर्णनं श्रीमद्दुर्गादीनां भगवतीनाञ्चाकारादिवर्णनं किन्तावत् व्यास वाल्मीकि प्रभृतीनां सर्व्वेषां महर्षीणां वर्णरूपपरिवर्णनञ्चास्ति, तैर्नाना जातीयानामपि उपकारः सम्भाव्यते च, हेमाद्रिकृतचतुर्व्वर्गं चिन्तामणिनामकग्रन्थस्य बहुलतया संक्षिप्तसंग्रहवत् शिष्यै रुपशिष्यैःपाठ पाठनानामप्रचरद्रूपतया व्यवहाराभावेनेदृगवस्थाभावापन्नः, तदवस्थामपाकर्त्तुं सभ्यराजानामाज्ञया तत्पुरुषाणाञ्च चेष्टया च तदनुमत्या यद्यपि मया विशदीकर्त्तुमिष्यते तथापीदमपि द्रष्टव्यम्॥

महारण्यच्छेदात् परमपि कियच्छिष्टमपरं ।
ततश्छेत्तुर्दोषो नहि भवति भाव्ये हि विषये ।
वनन्यायादत्र क्वचिदपि भवेद्दुष्टमपरं ।
वचः चम्यं याचे विनति ततिपूर्व्वं हि कृतिन इति ॥१॥
महाराज्ञी जीव्याच्चिरमखिलराज्याधिपतया
तदस्या निर्व्विघ्नं भवतु निजराष्ट्रं प्रकृतिभिः ।
द्विषन्तः सन्त स्त प्रकृतिगुणतः सभ्यनृपतौ
ततः शान्तस्वान्ताः कुरुत नृपकार्य्यं निजमिव ॥ २ ॥
राज्ञः सत्पुरुषैः प्रयासबहुलै र्ग्रन्थाः समुद्धारिताः ।
श्रीमद्भागवतावतारसदृशान् जानन्तु नो तान् बुधाः ॥
मग्नानब्धिषु वेदशास्त्रनिचयान् ते चोद्धरन्ति स्म भोः
एतै र्व्वेदपुरःसराः कति कति ग्रन्था: समुद्धारिताः ॥ ३ ॥

श्रीभरतचन्द्रशर्म्मणा ।

सूचीपत्रम्।

—000—

अ	पृष्ठा
अकार्पण्यलक्षणं ..	९
अक्षमालादानमन्त्रः ..	३०२
अक्षयतृतीयाव्रतं ...	४००
अक्षयफलावाप्तिअक्षयतृतीयाव्रतं	४९९
अखण्डद्वादशीव्रतं ...	११०३
अखण्डद्वादशीव्रतोद्यापनं ..	१११९
अग्निचतुर्थीव्रतं ...	५०६
अग्निरूपं ..	१४४
अग्निरूपं ..	१९७
अघोऽष्टाङ्गः ..	४८
अङ्गारकचतुर्थीव्रतं ..	५०६
अङ्गिरसनामवत्सररूपं ..	२०५
अङ्गुल्यादिमानकथनं ...	५१
अङ्गुलीयकदानमन्त्रः ..	२९१
अचलासप्तमीव्रतं ..	६४३
अजपरूपं ..	१९३
अजादानमन्त्रः ..	३०६
अजैकपदमूर्त्तिः ..	१२७
अतिगण्डरूपं ..	१६३
अतिरौद्ररूपं ..	१९६

	पृष्ठा
अथर्व्ववेदरूपं ..	१०५
अथर्व्ववेदानां ऋषिदैवतच्छन्दांसि	२७९
अर्थशास्त्ररूपं ..	१०८
अदारिद्र्यषष्ठीव्रतं ..	६२६
अर्द्धनारीश्वरमूर्त्तिः ..	१२४
अधर्म्मदेशनिरूपणं ..	२९
अनघाष्टमीव्रतं ..	८११
अनन्ततृतीयाव्रतं ..	४२२
अनन्तद्वादशीव्रतं ..	१२००
अनन्तपञ्चमीव्रतं ..	५६४
अनन्तफलसप्तमीव्रतं ..	७४१
अनलरूपं ..	११८
अनसूयालक्षणं ..	८
अनायासलक्षणम् ..	९
अनिरुद्धरूपं ...	१२३
अनिरुद्धसाम्बयोर्म्मूर्त्तिः ..	११९
अनुराधारूपं ..	१५९
अन्नदानमन्त्रः ..	२८८
अनोदनासप्तमीव्रतं ...	७०१
अपराजितारुद्रमूर्त्तिः ...	१३०

	पृष्ठा		पृष्ठा
अपराजितारूपं ..	९२	अष्टमीव्रतानि ...	८११
अपराद्वादशीव्रतं ..	१०९१	अष्टमीरूपं ...	१५२
अपूपान्नदानमन्त्रः ..	२८९	अष्टाङ्गधूपः ...	५०
अविघ्नविनायकचतुर्थीव्रतं ...	५२४	अष्टादशपुराणानि ...	१०
अवियोगतृतीयाव्रतं ..	४३९	अस्त्रलक्षणं ...	२४६
अवियोगद्वादशीव्रतं ..	११०७	अस्त्रनामानि ...	१४०
अव्यङ्गसप्तमीव्रतं ..	७४१	अस्पृहालक्षणं ...	९
अव्ययरूपं ..	२१०	अहोरात्ररूपं ...	२००
अभिजिद्रूपं ..	१५८	आ	
अभिजिद्रूपंपुराणान्तरोक्तं..	१९४	आकाशरूपं ...	१४७
अभीष्टसप्तमीव्रतं ..	७९१	आग्नेयव्रतं ...	९५८
अमावस्यारूपं ..	१५५	आर्द्रादानमन्त्रः ...	४७१
अमुक्ताभरणसप्तमीव्रतं ..	६९२	आर्द्रारूपं ...	१५७
अम्बकरुद्रमूर्त्तिः ..	१२८	आदित्यमण्डकसप्तमीव्रतं ...	७५२
अम्बारूपं ...	८१	आनन्दपञ्चमीव्रतं ...	५५७
अम्बिकारूपं ..	८९	आनन्दनवमीव्रतं ...	९४८
अरुन्धतीरूपं ..	९२	आनन्दस्वरूपं ...	२१८
अर्कसप्तमीव्रतं ..	७८८	आर्घ्यघटरूपं ...	१९३
अर्काष्टमीव्रतं ..	८३५	आयुष्मतीरूपं ...	१९१
अलकातृतीयाव्रतं ...	४७४	आरोग्यचतुर्थीव्रतं ...	५३०
अश्विनीकुमारमूर्त्तिः ...	१३७	आरोग्यदशमीव्रतं ...	९९३
अश्विनीरूपं ..	१५६	आरोग्यसप्तमीव्रतं ...	७४७
अशून्यशयनद्वितीयाव्रतप्रशंसा	३९९	आलेख्यपञ्चमीव्रतं ...	५९७
अश्लेषारूपं ...	१५७	इ	
अशोकप्रतिपद्व्रतं ...	३५१	इक्षुदण्डदानमन्त्रः ...	३०३
अशोकाष्टमीव्रतं ...	८९२	इक्षुदरूपं ...	१४२
अशोकाष्टमीव्रतंपुराणान्तरोक्तं	८७२	इन्द्ररूपं ...	१४४

	पृष्ठा
ई	
ईश्वराविषवत्सररूपं ...	२०७
उ	
उत्क्रान्तिधेनुदानमन्त्रः ...	२९८
उत्तरफल्गुनीरूपं ...	१५८
उत्तरभाद्रपद्रूपं ...	१६०
उत्तरायणरूपं ...	२०२
उत्तराषाढारूपं ...	१५९
उदकसप्तमीव्रतं ...	७१६
उदकुम्भदानमन्त्रः ...	२९६
उपपुराणानि ...	२१
उपवासव्रतानुध्यानक्रमः ...	१००४
उपानद्दानमन्त्रः ...	२९७
उभयद्वादशीव्रतं ...	१०१२
उभयनवमीव्रतं ...	९२१
उभयसप्तमीव्रतं ...	७४८
उभयसप्तमीव्रतंपुराणान्तरोक्तं	७७९
उमामहेश्वरतृतीयाव्रतं ...	४०२
उमामहेश्वरदानमन्त्रः ...	२९२
उमामहेश्वरमूर्त्तिः ...	१२५
उमारूपं ...	८६
उल्कानवमीव्रतंभविष्योत्तरोक्तं	८९५
उल्कानवमीव्रतंसौरपुराणोक्तं	८९७
ऊ	
ऊनपञ्चाशत्वायवः ...	१३४
ऊर्णादानमन्त्रः ...	२९४
ऊर्णापटदानमन्त्रः ...	२९४
ऋ	
ऋक्षकर्णीरूपं ...	९३
ऋग्वेदमन्त्राः ...	२४८
ऋग्वेदरूपं ...	१०४
ऋत्विगादिवरणविधिः ...	३०६
ऋद्धिरूपं ...	९०
ऋषयः ...	१०९
ऋषिपञ्चमीव्रतं ...	५६८
ए	
एकपादरुद्रमूर्त्तिः ...	१२७
एकादशरुद्राः ...	१२६
एकादश्यां जागरणगीतनर्त्तनभगवत्पूजनोत्सवमाहात्म्यं ...	९८४
एकादशीरूपं ..	१५२
ऐ	
ऐन्द्ररूपं ...	१७७
ऐन्द्रीरूपं ...	९१
ऐश्वर्यतृतीयाव्रतं ...	४९८
क	
कन्यादानमन्त्रः ...	३०५
कन्यारूपं ...	१९०
कपिलदानमन्त्रः ...	२८७
कपिलमूर्त्तिः ...	१२०
कपिलाषष्ठीव्रतं ...	५७७
कमण्डलुदानमन्त्रः ...	३०२
कमलसप्तमीव्रतं ...	६४०
करङ्किनीरूपं ...	९८

	पृष्ठा
कर्कटरूपं ...	१९०
कर्पूरदानमन्त्रः ...	२९३
कलसोत्पत्तिलक्षणम् ...	२२३
कलारूपं ...	२९२
कल्किद्वादशीव्रतम् ...	१३८
कल्किमूर्त्तिः ...	११९
कल्परूपम् ...	१०५
कल्याणसप्तमीव्रतम् ...	६३८
कस्तूरीदानमन्त्रः ...	२९९
कांस्यपात्रदानमन्त्रः ...	२९४
कात्यायनीरूपं ...	८८
कान्तिद्वितीयाव्रतं ...	३७७
कामदाससप्तमीव्रतम् ...	२८८
काममूर्त्तिः ...	११८
कामषष्ठीव्रतम ...	६१
कामातिपञ्चमीव्रतं ...	५७५
कार्त्तिकेयषष्ठीव्रतम् ...	५९६
कार्त्तिकेयषष्ठीव्रतम् भविष्यपुराणोक्तं	६०५
कार्त्तिक्यादिमासि दीपदानविधिः	२३७
कालकर्णीरूपम् ...	९८
कालयुक्तस्यरूपं ...	२१९
कालरात्रि रूपम् ...	८१
कालरूपाणि ...	१९१
कालाष्टमीव्रतम् ...	८४९
कालीरूपं ...	९१
काश्मीरलिङ्गदानमन्त्रः ...	२९४
काष्ठदानमन्त्रः ...	३००
काष्ठारूपं ..	१९२
किन्नररूपं ...	१८८
किलकस्य रूपं ..	२१६
कुण्डलदानमन्त्रः ..	२९१
कुतपरूपं ..	१९४
कुन्दचतुर्थीव्रतं ...	५२५
कुवेरतृतीयाव्रतं ...	४७८
कुमारषष्ठीव्रतं ..	५८८
कुम्भरूपं ...	१९१
कुम्भीव्रतं ...	११०५
कुलत्थदानमन्त्रः ...	३००
कुष्माण्डदानमन्त्रः ...	२९९
कुष्माण्डमन्त्राः ...	२७८
कूर्म्मद्वादशीव्रतं ...	१०२९
कृत्तिकारूपं ...	१५६
कृषरान्नदानमन्त्रः ...	१८९
कृष्टक्षेत्रदानमन्त्रः ...	३८०
कृष्णचतुर्थीरूपं ...	१५४
कृष्णचतुर्थीव्रतं ...	५०१
कृष्णचतुर्द्दशीरूपं ...	१५५
कृष्णतृतीयारूपं ...	१५४
कृष्णत्रयोदशीरूपं ...	१५५
कृष्णदशमीरूपं ...	१५५
कृष्णद्वादशीरूपं ...	१५५
कृष्णद्वादशीव्रतं ...	१०१०
कृष्णद्वादशीव्रतं विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं	११४७
कृष्णद्वितीयारूपं ...	१५३

	पृष्ठा
कृष्णनवमीरूपं ...	१५४
कृष्णपक्षरूपं ...	२०१
कृष्णपञ्चमीरूपं ...	१५४
कृष्णप्रतिपद्रूपं ...	१५३
कृष्णवर्णगोदानमन्त्रः ...	२८८
कृष्णवस्त्रदानमन्त्रः ...	२८८
कृष्णमूर्त्तिः ...	११८
कृष्णव्रतंपद्मपुराणोक्तं ...	११६१
कृष्णषष्ठीरूपं ...	१५४
कृष्णषष्ठीव्रतं ...	६२४
कृष्णसप्तमीरूपं ...	१५४
कृष्णारूपं ...	९७
कृष्णारूपान्तरम् ...	८६
कृष्णाष्टमीरूपम् ...	१५४
कृष्णाष्टमीव्रतं देवीपुराणोक्तं	८२३
कृष्णाष्टमीव्रतं विष्णुधर्मोत्तरोक्तं	८१९
कृष्णाष्टमीव्रतं भविष्यपुराणोक्तं	८१४
कृष्णैकादशीरूपम् ...	१५५
कृष्णैकादशीव्रतं ...	११५०
केतुरूपम् ...	१५१
कोटीश्वरीतृतीयाव्रतम् ...	४५९
कौमारीरूपम् ...	९२
कौलवरूपम् ...	१८२
क्रोधनरूपम् ...	८८
ख	
खरस्यरूपम् ...	२११

	पृष्ठा
ग	
गणपतिचतुर्थीव्रतम् ...	५१९
गणेशचतुर्थीव्रतम् ...	५१०
गणेशप्रतिमादानमन्त्रः ...	३०२
गणेशरूपम् ...	७६
गणेशव्रतम् ...	५१०
गन्धद्रव्यदानमन्त्रः ...	३०३
गन्धर्वरूपाणि ...	१३९
गररूपम् ...	१८४
गुड़तृतीयाव्रतम् ...	४९७
गुड़दानमन्त्रः ...	२९६
गुर्व्वष्टमीव्रतम् ...	८८२
गुह्यकद्वादशीव्रतम् ...	१२०४
गृहदानमन्त्रः ...	३०५
गृहपञ्चमीव्रतम् ...	५७४
गोकर्णाकृतिसौभाढ्यं वक्रे विधानम्	३१५
गोदानमन्त्रः ...	३०४
गोधूमदानमन्त्रः ...	२९५
गोपालनवमीव्रतम् ...	९३९
गोपालमूर्त्तिः ...	११९
गोपीचन्दनदानमन्त्रः ...	२९२
गोमयादिसप्तमीव्रतम् ...	७५४
गोरुडमूर्त्तिः ...	१२२
गोविन्दद्वादशीव्रतं ...	१०९६
गोवत्सद्वादशीव्रतम् ...	११८०
गोवत्सद्वादशीव्रतं ...	१०८०

सूचीपत्रम्।

		पृष्ठा
गौरीचतुर्थीव्रतम्	...	५३१
गौरीरूपम्	...	८२
गौरीव्रतम्	...	४५०
गौर्य्यादिमातरः	...	८४
ग्रन्थकर्त्तुःप्रशस्तिः	...	१
ग्राम्यारण्यभेदेन चतुर्द्दशद्रव्याणि		४९
घोश्वररूपम्	...	१०२
घ		
घण्टाकर्णरूपम्	...	९२
घृतादिस्नानफलम्	...	२३५
घृतोदरूपम्	...	१४२
च		
चण्डिकारूपम्	...	८०
चतुःषष्ठीयोगिनीरूपाणि	...	९२
चतुर्थीरूपम्	...	१५२
चतुर्थीव्रतानि	...	५०१
चतुर्द्दशविद्या	...	१८
चतुर्द्दशीरूपम्	...	१५३
चतुर्म्मूर्त्तिचतुर्थीव्रतम्	...	५०७
चतुर्विंशतिमूर्त्तिः	...	११४
चतुष्पदरूपम्	...	१८६
चन्दनखण्डदानमन्त्रः	...	२९२
चन्दनाद्यनुलेपनदानमन्त्रः	...	२९२
चन्द्ररूपम्	...	१४९
चन्द्रहासारूपम्	...	९९
चन्द्रावलीरूपम्	...	९९
चम्पाषष्ठीव्रत	...	५९०

		पृष्ठा
चामरदानमन्त्रः	...	२९२
चित्रभानुरूपम्	...	२०८
चित्रभानुसप्तमीव्रतम्	...	७८७
चित्रारूपम्	...	१५८
चैत्रभाद्रमाघतृतीयाव्रतम्	...	३९४
चैत्रशुक्लप्रतिपादविहितं तिलकव्रतम्		३४८
छ		
छत्रदानमन्त्रः	...	३०५
छन्दोरूपम्	...	१०५
छागदानमन्त्रः	...	३०५
ज		
जयनिरूपणम्	...	१८
जयन्तरुद्रमूर्त्तिः	...	१२९
जयन्तव्रतम्	...	७९२
जयन्तीरूपम्	...	९२
जयन्तीसप्तमीव्रतम्	...	६६४
जयरूपम्	...	२१२
जयापञ्चमीव्रतम्	...	५४३
जयासप्तमीव्रतम्	...	६६०
जलशायिविष्णुमूर्त्तिः	...	१२२
जामदग्न्यद्वादशीव्रतम्	...	१०३२
जीरकदानमन्त्रः	...	३०१
ज्येष्ठारूपम्	...	८५
ज्येष्ठारूपम्	...	९२
ज्येष्ठारूपम्	...	१५९
ज्योतिषरूपम्	...	१०१
ज्वरमूर्त्तिः	...	१३२

	पृष्ठा
त	
तण्डुलदानमन्त्रः ...	३००
तपनीरूपं ..	१७०
तपश्चरणसप्तमीव्रतं	६३०
तपोव्रतं ..	७८८
तरलारूपं ..	९६
तामसधर्म्मलक्षणं ..	११
ताम्रपात्रदानमन्त्रः ..	२९०
ताम्बूलकरदानमन्त्रः ...	३०१
ताम्बूलदानमन्त्रः ..	३०१
तारकद्वादशीव्रतं ...	१०८०
तारणरूपं ...	२०९
तारारूपं ...	९७
तालुजिह्विकारूपं ..	९८
तिथिरूपाणि ...	१५६
तिन्दुकाष्टमीव्रतं ..	८४०
तिलदानमन्त्रः ...	२९६
तिलदाहीव्रतं ..	११३१
तिलद्वादशीव्रतं ...	११०८
तिलद्वादशीव्रतान्तरं ...	११४९
तुरगसप्तमीव्रतं ..	७०७
तुलसीदानमन्त्रः ...	२९१
तुलापुरुषदानेऽञ्जलिस्मरणं ...	३०७
तुलारूपं ..	१९०
तुष्टिप्राप्तितृतीय व्रतं ...	४९९
तृतीयारूपं ...	१५२

	पृष्ठा
तृतीयाव्रतानि ..	३९४
तैतिलरूपं ..	१८३
तैलदानमन्त्रः ...	२९१
त्रयोदशपदार्थसप्तमीव्रतं ..	७५६
त्रयोदशीरूपं ..	१५३
त्रिगतिसप्तमीव्रतं ..	७३६
त्रिविक्रमतृतीयाव्रतं तृतीयं	४५६
त्रिविक्रमतृतीयाव्रतं द्वितीयं	४५४
त्रिविक्रमतृतीयाव्रतं प्रथमं	४५३
द	
दक्षिणामूर्त्तिः ...	१२५
दक्षिणायनरूपं ...	२०३
दधिमण्डोदरूपं ...	१४१
दयालक्षणं ...	८
दर्पणदानमन्त्रः ..	२९०
दशगणाः ...	२८१
दशमीरूपं ..	१५२
दशमीव्रतानि ..	९६३
दशाङ्गधूपः ..	५२
दशावतारव्रतं ...	११५८
दाम्पत्याष्टमीव्रतं ..	८४१
दासीदानमन्त्रः ..	३०३
दिक्पालरूपाणि ..	१४४
दिग्रूपाणि ..	१४३
दितिरूपं ..	९२
दीप्तिरूप ...	९१

	पृष्ठा		पृष्ठा
दुग्धदानमन्त्रः ..	२९१	धनदव्रतं ..	११६१
दुन्दुभिरूपं ...	२०२	धनिष्ठारूपं ...	१६०
दुर्गानवमीव्रतं ...	९३७	धनुर्व्वेदरूपं ...	१०७
दुर्गानवमीव्रतं प्रकारान्तरं	९५६	धनूरूपं ..	१९१
दुर्गापूजनं ...	९५५	धन्यव्रतं ..	९५५
दुर्गाव्रतं ..	८५६	धन्वन्तरिमूर्त्तिः ..	११२
दुर्मुखरूपं ...	२२०	धर्म्मदेशनिरूपणं ..	२६
दुर्जयारूपं ..	१०९	धर्म्मरूपं ...	१०४
दूर्व्वागणपतिचतुर्थीव्रतं ..	५२०	धर्म्मलक्षणानि ...	२५
दूर्व्वाष्टमीव्रतं ...	८७३	धर्म्मव्रतं ...	९६७
दूर्व्वाष्टमीव्रतंआदित्यपुराणोक्तं	८७५	धर्म्मशास्त्रप्रणेतॄणां सङ्ख्या ..	१९
देवकीमूर्त्तिः ...	११९	धर्म्मशास्त्ररूपं ..	१०६
देवताभेदेन गायत्रीभेदः ..	२३२	धर्म्मस्यप्रशंसा ..	१४
द्रविणरूपं ...	१५६	धर्म्माधर्म्मलक्षणं ..	१०
द्वादशसप्तमीव्रतं ..	७२०	धर्म्मोत्पत्तिः ..	११
द्वादशसाध्यगणाः ..	१०६	धातृरूपं ..	१९८
द्वादशादित्यव्रतं ..	११७३	धात्राख्यवत्सररूपं ..	२०
द्वादशाक्षयज्ञफलावाप्तितृतीयाव्रतं	४९८	धान्यदानमन्त्रः ...	१९५
द्वादशीरूपं ...	१५२	धान्यसप्तमीव्रतं ..	७८७
द्वादशीव्रतं कूर्म्मपुराणोक्तं	११५८	धृतिरूपं ..	१६४
द्वादशीव्रतानि ..	११६२	ध्रुवरूपं ..	१४८
द्वितीयारूपं ..	१५१	ध्रुवरूपं ...	१६६
द्वितीयाव्रतानि ...	३६६	ध्वजनवमीव्रतं ...	८८८
द्वादशाक्षरादिमन्त्राः ...	२२५	**न**	
ध		नक्तचतुर्थीव्रतं ..	५३२
धनदरूपं ...	१४६	नदीव्रतं ..	७९२

	पृष्ठा
नन्दानवमीव्रतं ...	९५६
नन्दाकृतिः ...	८०
नन्दासप्तमीव्रतं ...	६६९
नन्दिमूर्त्तिः ..	१३०
नयनप्रदसप्तमीव्रतं ...	७४४
नरनारायणमूर्त्तिः ...	११९
नरसिंहमूर्त्तिः ...	११६
नरसिंहव्रतम् ...	८७६
नवदुर्गाकृतिः ..	८४
नवनीदाकृतिः ...	१४२
नवमीव्रतानि ..	८८७
नवरात्रिव्रतं ...	९००
नवव्यूहार्चनम् ...	११३०
नागचतुर्थीव्रतं ...	५२९
नागदष्टोद्धरणपञ्चमीव्रतं ..	५६०
नागपञ्चमीव्रतं भविष्यपुराणोक्तं	६७२
नागमैत्रीपञ्चमीव्रतं ...	५६०
नागरूपाणि ...	१३९
नान्दीमुखमातरः ...	८४
नामतृतीयाव्रतम् ...	४३०
नामतृतीयाव्रतान्तरं ...	४७७
नामद्वादशीव्रतं ...	१०९७
नामनवमीव्रतं ..	९२८
नामसप्तमीव्रतं ...	७२६
निक्षुभार्कसप्तमीव्रतचतुष्टयं	६७८
निक्षुभार्कसप्तमीव्रतं तृतीयं	६७७

	पृष्ठा
निक्षुभार्कसप्तमीव्रतं प्रथमं	६७४
निक्षुभार्कसप्तमीव्रतम् द्वितीयं	६७४
निऋत्याकृतिः ...	१०५
निर्जलैकादशीव्रतम् ...	१०८९
निलज्येष्ठाकृतिः ..	८१
नीराजनद्वादशीव्रतम् ...	११९०
नृत्यशालाकृतिः ...	१०७
नृसिंहद्वादशीव्रतम् ...	११९
प	
पञ्चसन्धिव्रतं ...	३५६
पञ्चगव्यं ..	४४
पञ्चपिण्डिकागौरीव्रतं ...	४८५
पञ्चभङ्गाः ...	४७
पञ्चमहापापनाशनीद्वादशीव्रतं	१२०१
पञ्चमहाभूतपञ्चमीव्रतम् ...	५५२
पञ्चम्याकृतिः ...	१५२
पञ्चमीव्रतानि ...	५३७
पञ्चरत्नकं ...	४७
पञ्चशाखं ...	१०७
पञ्चाग्निसाधनरम्भातृतीयाव्रतम्	४२६
पदार्थव्रतम् ...	९६७
पद्ममुद्रालक्षणं ...	२४१
पद्मनाभद्वादशीव्रतम् ...	१०३६
परशुराममूर्त्तिः ...	११७
पराजितदशमीविधिः ...	९६८
पराभवस्याकृतिः ...	२१५
परिघाकृतिः ...	१९०

	पृष्ठा
परिभाविन्याकृतिः ...	२१७
परिभाषा ...	३१
परिस्तरणदेवताः ...	३१०
परिस्तरणदेवताकथनं ...	७३
पाताञ्जलं ..	१०७
पादुकादानमन्त्रः ...	२९२
पापक्षयार्थाजादानमन्त्रः	२९९
पापनाशनीसप्तमीव्रतम् ...	७४०
पायसान्नदानमन्त्रः ...	२८९
पार्थिवाकृतिः ...	२०९
पार्व्वत्याकृतिः ...	८७
पाशुपतनं ...	१७७
पिङ्गलस्याकृतिः ...	२१९
पिङ्गलाच्याकृतिः ...	३९
पिचुवक्त्राकृतिः ...	९९
पितृसङ्ख्या ...	१४०
पिशाचाकृतिः ...	१८०
पिशिताशाकृतिः ...	१००
पुण्डरीकयज्ञप्राप्तिव्रतम् ..	१२०४
पुत्रप्राप्तिषष्ठीव्रतम् ..	६२८
पुत्रसप्तमीव्रतम् आदित्यपुराणोक्तं	७३८
पुत्रसप्तमीव्रतम् वराहपुराणोक्तं	७३४
पुत्रीयव्रतम् ...	८४४
पुत्रीयसप्तमीव्रतम् ...	७८९
पुनर्व्वस्वाकृतिः ...	१५७
पुरश्चरणसप्तमीव्रतम् ...	८०५
पुराणलक्षणं ..	२०
पुष्पदानमन्त्रः ..	३०१
पुष्पद्वितीयाव्रतम् ..	१८१
पुष्याकृतिः ...	१५७
पुस्तकदानमन्त्रः ..	३०१
पूतनाकृतिः ..	१०२
पूर्व्वफल्गुन्याकृतिः ..	१५७
पूर्व्वभाद्रपद्रूपम् ..	१६०
पूर्व्वाषाढाकृतिः ...	१५७
पृथिवीपञ्चमीव्रतम् ..	५७४
पृथ्वीमूर्त्तिः ..	१४०
पौरन्दरपञ्चमीव्रतम् ..	५६७
पौर्णमास्याकृतिः ..	१५३
पौष्णाकृतिः ..	१९९
प्रकृतिपुरुषद्वितीयाव्रतम् ..	३९१
प्रचण्डोग्रारूपम् ..	९८
प्रजापतिनामवत्सराकृतिः	२०५
प्रजापत्याकृतिः ..	१०३
प्रतिपद्रूपम् ..	१५१
प्रतिपद्व्रतं चौराभिरं ...	२२६
प्रतिपद्व्रतानि ..	२२५
प्रतिष्ठायामृत्विग्वरणम् ..	२०८
प्रदीप्तसप्तमीव्रतम् ...	९६७
प्रद्युम्नमूर्त्तिः ...	११८
प्रपञ्चिकाकृतिः ..	९९
प्रभवाख्यवत्सराकृतिः ..	२०४

		पृष्ठा
प्रमथ्याकृतिः	..	२०७
प्रमदनामवत्सराकृतिः	..	२०४
प्रमादिनाकृतिः	..	२१८
प्रमानतोधर्म्म निरूपनम्		१७
प्रीतिरूपम्	...	१६१
प्लवङ्गस्याकृतिः	...	२१३
प्लवङ्गस्यरूपम् प्रकारान्तरं		२१४
फ		
फलतृतीयाव्रतं	...	५००
फलदानमन्त्रः	..	२९९
फलषष्ठीव्रतं	..	६०२
फलसप्तमीव्रतम्	..	७०१
फलसप्तमीव्रतं	..	७६१
फलसप्तमीव्रतं	..	७४३
ब		
बड़वामुख्याकृतिः	..	९५
बलाकृतिः	...	१९४
बहुधान्याख्यवत्सराकृतिः	..	२०७
बहुरूपरुद्रमूर्त्तिः	...	१२८
बुद्धद्वादशीव्रतं	...	१०३७
बुद्धमूर्त्तिः	..	११९
बुधाकृतिः	..	१५०
बुधाष्टमीव्रतं	...	८६६
ब्रह्मकूर्च्च लक्षणम्	...	४५
ब्रह्माकृतिः	..	१९८
ब्रह्मव्रतं	..	३७७
ब्रह्माण्डदानेकल्पविवरणं	..	३०६
ब्राह्म्यादिमात्राकृतिः	..	८२
ब्रह्माकृतिः	..	१०३
भ		
भक्ष्यदानमन्त्रः	...	३००
भर्तृप्राप्तिव्रतं	...	११९८
भद्रकाल्याकृतिः	...	९७
भद्रकालीव्रतं	...	९६०
भद्रकालीव्रतं प्रकारान्तरं	..	९६०
भद्रातृतीयाव्रतं	..	४८३
भद्राकृतिः	..	९१
भद्राकृतिः	...	१८५
भद्रासप्तमीव्रतं	...	६७१
भयाननाकृतिः	..	९६
भरण्याकृतिः	..	१५६
भवानीतृतीयाव्रतं	..	४८६
भानुसप्तमीव्रतं	..	७८७
भावाख्यवत्सराकृतिः	..	२०६
भास्करसप्तमीव्रतं	...	२८८
भीमद्वादशीव्रतं पद्मपुराणोक्तं		१०४४
भीमद्वादशीव्रतं भविष्यपुराणोक्तं		१०४९
भूतमाताकृतिः	..	८२
भूदानमन्त्रः	..	३०४
भैरवमूर्त्तिः	..	१३०
भैरव्याकृतिः	...	८९

	पृष्ठा
म	
मकराकृतिः ..	१९१
मघाकृतिः ..	१५७
मङ्गलाकृतिः ..	१५०
मङ्गलाकृतिः ..	९१
मङ्गलाष्टकं ...	४९
मङ्गल्यलक्षणं ..	९
मङ्गल्यसप्तमीव्रतं ...	७६८
मण्डकदानमन्त्रः ...	२९९
मण्डपादिकरणं ..	५८
मत्स्यकूर्मयोर्मूर्त्तिः ...	११५
मत्स्यद्वादशीव्रतं ...	१०२२
मदनद्वादशीव्रतम् ..	११९४
मधुकतृतीयव्रतम् ...	४१२
मधुदानमन्त्रः ...	२९६
मधुपर्कः ..	६९
मनोन्मथिन्याकृतिः ...	८६
मनोरथद्वादशीव्रतम् ...	१०७२
मन्दारषष्ठीव्रतम् ...	६०६
मन्दारसप्तमीव्रतम् ...	६५०
मन्मथस्याकृतिः ...	११२
मरकतलिङ्गदानमन्त्रः ..	२९४
मरीचसप्तमीव्रतम् ...	६९६
मरुत्सप्तमीव्रतम् ...	७७५
मल्लद्वादशीव्रतम् ...	११२५
महाकालमूर्त्तिः ...	१३०
महाकाल्याकृतिः ...	८७
महाक्रूराकृतिः ..	९६
महागन्धर्वराजाकृतिः ..	१९६
महाजयासप्तमीव्रतम् ..	६९९
महादीपविधिः ..	२४२
महादेवस्याष्टमूर्त्तिः ...	१२४
महानवम्युत्सवविधिः ..	९०३
महानवम्युत्सवविधिप्रकारान्तरं	९१०
महापूजाविधिः ...	२३८
महाफलद्वादशीव्रतम् ...	१०९
महालक्ष्म्याकृतिः ..	७८
महाव्रतम् ..	८६४
महासप्तमीव्रतम् ...	६५९
महास्नानं ...	२३६
महिषीदानमन्त्रः ..	३०५
महेश्वराष्टमीव्रतम् ..	८४७
मातृनवमीव्रतम् ...	९५१
मातृव्रतम् ..	८७६
मार्त्तण्डसप्तमीव्रतम् ...	७५४
माषदानमन्त्रः ...	२९५
मासाकृतिः ...	२०१
मिथुनाकृतिः ..	१९०
मीनाकृतिः ..	१९१
मीमांसाकृतिः ...	१०६
मुक्तादानमन्त्रः ...	२९०
मुक्तिद्वारसप्तमीव्रतं ..	७८०

	पृष्ठा
मुद्गदानमन्त्रः ...	२९५
मुद्रालक्षणानि ...	२४६
मुनिरूपाणि ...	१०९
मुनिव्रतम् ..	७९१
मूलाकृतिः ...	१५९
मृगशिरस्याकृतिः ...	१५६
मृगशीर्षव्रतम् ...	३५७
मृत्युमहिषीदानमन्त्रः ...	३०६
मेघनादाकृतिः ...	९८
मेघपालीयतृतीयाव्रतम् ...	४१३
मेषदानमन्त्रः ...	३०६
मेषदानमन्त्रः ...	१९८
मेषाकृतिः ..	१९०

य

यक्षरूपाणि ...	१३८
यजुर्वेदरूपं ...	१०५
यज्ञीयदेवताः ...	११०
यज्ञोपवीतदानमन्त्रः ...	३०२
यमचतुर्थीव्रतं ...	५२३
यमजिह्वारूपं ...	१०१
यमद्वितीयाव्रतं ...	३८२
यमरूपं ...	१४४
यमव्रतं ...	९८२
यमाङ्किकरूपं ...	१०२
यवदानमन्त्रः ...	२९५
यशोदाकृतिः ...	११९

	पृष्ठा
याम्याकृतिः ...	९१
योगनिद्राकृतिः ...	८२
योगरूपाणि ...	१५१
योगेश्वरद्वादशीव्रतं ...	१०४१
योगेश्वर्य्याकृतिः ...	८९

र

रक्तवस्त्रयुग्मदानमन्त्रः ...	२८८
रक्तवृषदानमन्त्रः ...	२८७
रक्ताक्ष्याकृतिः ...	९८
रजतदानमन्त्रः ...	२९०
रत्याकृतिः ...	९१
रत्नदानमन्त्रः ...	३०४
रथदानमन्त्रः ...	३०४
रथनवमीव्रतं ...	९४६
रथसप्तमीव्रतं ...	६५२
रथाङ्गसप्तमीव्रतं ...	६५६
रम्भाकृतिः ...	९०
रसकल्याणिनीतृतीयाव्रतं	४६१
रससंग्राह्याकृतिः ...	९७
रसषट्कम् ..	४७
राक्षसभूतपिशाचरूपाणि ...	१९८
राक्षसाकृतिः ...	१९७
राक्षस्याकृतिः ..	११८
राक्षस्याकृतिः ...	९९
राघवद्वादशीव्रतं ...	१०३४
राजराजेश्वरव्रतं ...	८६४

		पृष्ठा
राजसधर्म्मलक्षणं	...	११
राज्यतृतीयाव्रतं	...	४५७
राज्यद्वादशीव्रतं	...	१०६०
राज्याप्तिदशमीव्रतं	...	९६५
रामनवमीव्रतं	..	९४१
रामाद्याकृतिः	...	११८
राश्याकृतिः	...	१९०
राहोराकृतिः	...	१५१
रुक्मीण्यष्टमीव्रतं	...	८५२
रुद्रमूर्त्तिः	...	१२३
रुधिरोद्गारिण्याकृतिः	...	२२१
रूपनवमीव्रतं	..	९३३
रूपं क्षणस्य	...	१९२
रेवत्याकृतिः	...	१०९
रेवत्याकृतिः	...	१६१
रेवन्तमूर्त्तिः	...	१३७
रोगमुक्तिषष्ठीव्रतं	...	६२८
रोगहरषष्ठीव्रतं	...	६१९
रोहिणीद्वादशीव्रतं	...	१११३
रोहिण्याकृतिः	...	१५६
रौद्राकृतिः	...	१५२
रौद्रस्याकृतिः	..	२२०
रौद्र्याकृतिः	..	८५
रौप्यपात्रदानमन्त्रः	...	२९८
रौहिणेयाकृतिः	..	१९४
ल		
लक्षणं क्षमायाः	...	८
लक्षणं क्षयस्य	..	२२२
लक्षणं क्षयायाः	..	९३
लक्षणार्द्राव्रतम्	...	८२६
लक्ष्मीनारायणाकृतिः	...	११३
लक्ष्मीपञ्चमीव्रतम्	..	५६८
लङ्काकृतिः	...	९४
लङ्केश्वर्य्याकृतिः	...	९५
लयाकृतिः	...	९४
ललिताकृतीयाव्रतम्	...	४१७
ललिताकृतिः	...	८१
ललिताषष्ठीव्रतम्	...	६१७
लवणदानमन्त्रः	..	२९५
लक्ष्यधेनुदानमन्त्रः	...	२९७
लालसाकृतिः	...	९५
लीलाकृतिः	...	९४
लोकपालब्रह्माकृति	...	१०३
लोलाकृतिः	...	९४
लोलुपाकृतिः	...	१००
लौहदानमन्त्रः	..	२८८
लौहपात्रदानमन्त्रः	...	२९८
व		
वज्राकृतिः	...	१६८
वमन्याकृतिः	...	१००
वरचतुर्थीव्रतम्	...	५३०
वरदाकृतिः	...	९९
वराटिकासप्तमीव्रतम्	...	७२६
वराहद्वादशीव्रतम्	...	१०२७

	पृष्ठा
वराहमूर्त्तिः ...	११८
वरीयसच्याकृतिः ...	१६९
वरुणाकृतिः ...	१९५
वरुणाकृतिः ...	१४५
वलकर्ण्याकृतिः ...	८६
वलप्रमथन्याकृतिः ...	८६
वलभद्रमूर्त्तिः ...	११८
वलयदानमन्त्रः ...	२९१
ववाकृतिः ...	१८१
वर्षाकृतिः ...	२०२
वसन्ताकृतिः ...	२०२
वसुदेवाकृतिः ...	११२
वसुरूपाणि ...	१३१
वसुव्रतम् ...	८४८
वह्निव्रतम् ...	७९१
वह्नेर्व्विधानम् ...	३११
वाक्पतिरूपम् ...	१९९
वामनद्वादशीव्रतम् ...	१०१०
वामनमूर्त्तिः ...	११७
वामन्याकृतिः ..	१००
वामाकृतिः ...	८५
वाघोराकृतिः ...	१९७
वायुव्रतम् ...	९७१
वरुणाकृतिः ...	८७
वाय्वाकृतिः ...	९४
वाल्मीकमूर्त्तिः ...	१२१

	पृष्ठा
वासुदेव द्वादशीव्रतम् ...	१०३६
विकारिण्याकृति ...	२१३
विकृत्याकृतिः ...	२११
विकृत्याकृतिः ...	१०१
विक्रमाकृति ...	२०८
विजयन्तिकाकृतिः ...	१०२
विडाल्याकृतिः ...	१०२
विजयाद्वादशीव्रतम् ...	११३६
विजयपञ्चमीव्रतम् ...	५७६
विजयरूपम् ..	२१२
विजयाकृतिः ...	१९७
विजयसप्तमीव्रतम् ...	७१७
विजयसप्तमीव्रतान्तरं सवितुः सहस्रनामानि ...	७०५
विजयद्वादशीव्रतम् ..	११४५
विजयाद्वादशीव्रतं ब्रह्मवैवर्त्तोक्तं	११५२
विजयाकृतिः ...	९१
विजयारोग्यसप्तमीव्रतम् ...	७५७
विजयासप्तमीव्रतम् ...	६६३
विजयैकादशीव्रतम् ...	११५२
विजयैकादशीव्रतं ब्रह्मवैवर्त्तोक्तं	११५२
विद्याप्रतिपद्व्रतम् ...	३३८
विद्यादिदेवताः ...	१०८
विद्येश्वरामूर्त्तिः ...	१२६
विद्युज्जिह्वाकृतिः ...	९८
विधानद्वादशसप्तमीव्रतम	७६२

		पृष्ठा
विभवाकृतिः	...	७९२
विभूतिद्वादशीव्रतम्	...	७९२
विमलाकृतिः	...	९५
विरूपाक्षरुद्रमूर्त्तिः	...	१२७
विभवरुद्रमूर्त्तिः	...	१२८
विरोध्याकृतिः	...	२१०
विरोधकृद्रूपम्	...	२१७
विशाखाचीरूपं	...	९४
विशोकद्वादशीव्रतम्	...	१०७२
विशोकषष्ठीव्रतम्	...	६००
विशोकसप्तमीव्रतम्	...	७४६
विश्वरूपिकाकृतिः	...	१०२
विश्वकर्म्माकृतिः	...	१०४
विश्वव्रतम्	...	११४५
विश्वरूपव्रतम्	...	६५
विश्वचवोख्याकृतिः	...	२१५
विश्वरूपिकाकृतिः	...	१०१
विश्वेदेव संख्या	...	१४०
विषाखाकृतिः	...	१५८
विष्कम्भाकृतिः	...	१६१०
विष्णुप्राप्तिद्वादशीव्रतम्	...	१२०२
विष्णोराकृतिः	...	१११
विष्णुव्रतं	...	११७७
वीरभद्रमूर्त्तिः	...	१३१
वृद्धद्वादशीव्रतं	...	१०३७
वृषाष्टमीव्रतम्	...	८६६
वृतानांमधुपर्कः	...	१०८

		पृष्ठा
वृद्ध्याकृतिः	..	१६५
वृषाकृतिः	..	२०८
वृहत्कुक्ष्याकृतिः	...	१०१
वैतरणीदानमन्त्रः	...	२९७
वैकुण्ठाकृतिः	...	१९९
वृहस्पत्याकृतिः	..	१५८
वैतरणीव्रतं	...	११९०
वैदिकः मन्त्राः तेषांप्रयोजनं		२४७
वैधृत्याकृतिः	...	१७९
वैनायकचतुर्थी व्रतं	...	५३२
वैराजाकृतिः	...	१९३
वैष्णवीरूपं	...	९०
व्यजनदानमन्त्रः	...	२९७
व्यतीपातदानमन्त्रः	...	२९९
व्याकरणाकृतिः	..	१०५
व्याघाताकृतिः	...	१६७
व्यासमूर्त्तिः	...	१२१
व्योममुद्रालक्षणं	...	१२१
व्योमषष्ठीव्रतं	..	६१६
व्रतराजतृतीयाव्रतं	...	४८४
व्रतसामान्यधर्म्मस्तदधिकारिनश्च		
तन्त्राकृतिः	...	३२५
व्रतान्यभिधियन्ते	...	३३५
व्रतारम्भकालः	..	३२४
श		
शकुन्याकृतिः	...	१८५
शक्तुदानमन्त्रः	...	२८९

	पृष्ठा
शक्रव्रतं ...	११०४
शङ्करार्कव्रतं ...	८३१
शङ्खदानमन्त्रः ...	८७
शतभिषाकृतिः ...	१६०
शमन्याकृतिः ..	१५१
शवराकृतिः ..	९७
शरदाकृतिः ...	२०१
शर्करादानमन्त्रः ...	२९६
शर्करासप्तमीव्रतं ..	६४२
शस्यभूमिदानमन्त्रः ...	२९४
शाकपञ्चमीव्रतं ..	७६०
शान्ताचतुर्थीव्रतं ..	५१२
शान्तितृतीयाव्रतं ...	४६५
शान्तिपञ्चमीव्रतं ...	५५६
शान्तिपञ्चमीव्रतं भविष्यपुराणोक्तं	५६२
शालग्रामदानमन्त्रः ..	२९७
शालिहोत्रपञ्चमीव्रतं ..	५७३
शिखारूपं ...	१०५
शिवकृष्णाष्टमीव्रतं ...	८२१
शिवदूतीरूपं ...	८७
शिवलाभदानमन्त्रः ...	२९७
शिवप्रतिमादानमन्त्रः ...	२९३
शिवलिङ्गदानमन्त्रः ..	२९४
शिवाचतुर्थीव्रतं ..	५१२
शिवाकृतिः ...	९०
शिविकादानमन्त्रः ...	३०५
शिलचतुर्थीव्रतं ...	५११

	पृष्ठा
शिशिराकृतिः ..	२०२
शीलतृतीयाव्रतं ...	४८४
शुक्लनामवत्सररूपं ...	२०४
शुक्लपक्षरूपं ...	२०३
शुक्लरूपं ...	१७५
शुक्राकृतिः ...	१५०
शुद्धिव्रतं वह्निपुराणोक्तं ..	११९६
शुभरूपं ..	१७४
शुभसप्तमीव्रतं ..	६४८
शुभानुरूपं ...	२०९
शूर्पदानमन्त्रः ..	३०२
शूलदानमन्त्रः ..	२९८
शूलरूपं ...	१६४
शैलव्रतं ...	७९०
शोभकृद्रूपं ...	२१५
शोभनरूपं ...	१६२
शोभनरूपं ..	१७१
शौचलक्षणं ...	९
शौर्य्यव्रतं ...	९५७
श्रद्धानिरूपणं ...	३०
श्रवणद्वादशीव्रतं ..	११३८
श्रवणद्वादशीव्रतं भविष्यपुराणोक्तं	१६१
श्रवणारूपं ..	१६०
श्राद्धप्रशस्तानि ..	४९
श्रावणरूपं ..	१९७
श्रीपञ्चमीव्रतं ..	५३७
श्रीपञ्चमीव्रतं गरुड़पुराणोक्तं	५७२

		पृष्ठा
श्रीप्राप्तिपञ्चमीव्रतं	..	५७५
श्रीमुखाख्यवत्सररूपं	...	२०५
श्रीवृक्षनवमीव्रतं	..	८८०
श्रीव्रतं	..	५०५
श्वेतवस्त्रदानमन्त्रः	..	२८८
श्वेतारूपं	..	९१
श्वेताश्वदानमन्त्रः	..	२८७

ष

		पृष्ठा
षट्प्रकाराधर्म्माः	..	९
षष्ठीव्रतद्वयं ब्रह्मपुराणोक्तं		६२७
षष्ठीव्रतं विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं		६२०
षष्ठीव्रतानि	.. .	५११
षष्ठ्याकृतिः	...	१५१

स

		पृष्ठा
संवत्सरारम्भविधिः	..	३६०
सङ्कर्षणाकृतिः	...	११२
सत्यसमाकृतिः	...	१९५
सन्तानाष्टमीव्रतं	...	८४६
सपानीयद्रव्यान्नदानमन्त्रः	...	२८९
सप्तधातवः	...	४८
सप्तधान्यं	...	४८
सप्तमीरूपं	..	१५२
सप्तमीलोकव्रतं	...	७९२
सप्तमीव्रतानि	...	६३०
सप्तमीस्नपनं	..	७१०
सप्तर्षिव्रतं	...	७९१
सप्तसप्तसप्तमीकल्पः	...	६७८
सप्तसमुद्राः	...	१४१
समीरणरूपं	...	२००
समुद्ररूपं	...	१४३
सम्प्राप्तिद्वादशीव्रतं	...	१०९४
सरिद्व्रतं	...	७९०
सर्पपञ्चमीव्रतं	...	५६७
सर्पविषापहपञ्चमीव्रतं	..	५६४
सर्व्वकामव्रतं	...	११५१
सर्व्वजिद्रूपं	..	२१०
सर्व्वज्ञानरूपं	...	९६
सर्व्वधारिव्रतं	...	२१०
सर्व्वभूतदमन्याकृतिः	...	८६
सर्व्वमङ्गलरूपं	...	८१
सर्व्वाप्तिपञ्चमीव्रतं	...	७०५
सर्षपरत्नमीव्रतं	..	६८५
सहिरण्यतिलदानमन्त्रः	..	२९८
साङ्ख्याकृतिः	...	१०८
सात्त्विकधर्म्मलक्षणं	...	११
सात्त्विकादिभेदेनधर्म्मस्यप्रकारान्तरं		१०
साधारणधर्म्माः	...	६
साधारणस्वरूपं	...	२१६
साध्यरूपं	...	१७३
साध्यव्रतं	...	११७२
सामवेदऋषिदैवतच्छन्दांसि		२७९
सामवेदरूपं	...	१०४
सारस्वतपञ्चमीव्रतं	...	५५३
सार्व्वभौमव्रतं	...	९८२
सार्व्वरिण्याकृतिः	..	२१४

	पृष्ठा		पृष्ठा
सावित्ररूपं ...	१९३	सूर्य्यमूर्त्तिदानमन्त्रः ...	३०२
सिंहदानमन्त्रः ...	२९४	सूर्य्याकृतिः ...	१४८
सिंहाकृतिः ...	१९०	सूर्य्यव्रतं विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं	७७९
सितरूपं ...	१९१	सूर्य्यसप्तमीव्रतं ...	७७०
सितसप्तमीव्रतं ...	७७८	सौद्यापनविद्याव्रतं ...	३४३
सिद्धार्थकादिसप्तमीव्रतं ..	५२४	सोद्यापनमारोग्यप्रतिपद्व्रतं	३४८
सिद्धार्थस्याकृतिः ...	२१९	सोद्यापनमासाष्टमीव्रतं ...	६७२
सिद्धाकृतिः ...	१६४	सोद्यापनमासाष्टमीव्रतं-	
सिद्धाकृतिः ...	९०	भविष्यपुराणोक्तं ..	६७७
सिद्धाकृतिः ...	१५२	सोद्यापनषष्ठीव्रतं ...	६०८
सिद्धिविनायकचतुर्थीव्रतं ...	५२४	सोपदंशदध्यन्नदानमन्त्रः ...	२८९
सुकर्म्माकृतिः ...	१६४	सोमद्वितीयाव्रतं ...	३८९
सुकृतद्वादशीव्रतं ..	१०७९	सोमव्रतं ...	८०९
सुखचतुर्थीव्रतं ...	५२६	सोमाष्टमीव्रतं ...	८३३
सुखषष्ठीव्रतं ...	६२८	सौभाग्यतृतीयाव्रतं ...	४७६
सुगतिद्वादशीव्रतं ..	१०८१	सौभाग्यतृतीयाव्रतं ..	४७९
सुगतिव्रतं ...	८८१	सौभाग्यतृतीयाव्रतं गरुडपुराणोक्तं	४८३
सुजन्मद्वादशीव्रतम् ...	११७४	सौभाग्यद्रव्ययुग्मदानमन्त्रः	३०२
सुदर्शनषष्ठीव्रतं ...	६२०	सौभाग्यपञ्चमीव्रतं ...	५७४
सुनामद्वादशीव्रतम् ..	१०६२	सौभाग्याकृतिः ...	१६२
सुवर्णदानमन्त्रः ...	२८७	सौभाग्यशयनव्रतं ...	४४४
सुवर्णपद्मदानमन्त्रः ..	२९०	सौभाग्यस्याकृतिः ...	२१६
सुभगाकृतिः ...	९९५	सौभाग्याष्टकं ...	४८
सुरभ्याकृतिः ...	८२	सौम्याकृतिः ...	१९८
सुरूपद्वादशीव्रतं ...	११०५	सौरसप्तमीव्रतं ...	७८७
सुरेश्वररुद्रमूर्त्तिः ...	१२९०	स्कन्दमूर्त्तिः ...	१२९
सुरोदाकृतिः ..	२४२	स्नानपरिमाणं ...	२३५

		पृष्ठा			पृष्ठा
स्वर्णनागदानमन्त्रः	..	२०१	हरिव्रतं	...	११७१
स्वर्णादितिलदानमन्त्रः	...	२९०	हरिहरमूर्त्तिः	...	१२६
स्वातीरूपं	...	१६८	हर्षणाकृतिः	...	१६७
ह			हव्यद्रव्यनिरूपणं	...	२२१
हयग्रीवमूर्त्तिः	..	११०	हस्तारूपं	...	१५८
हयाननाकृतिः	...	९७	हाहारवाकृतिः	...	९६
हरतृतीयाव्रतं	...	४८०	हुङ्काराकृतिः	...	९५
हरमूर्त्ति	...	११८	हेमन्ताकृतिः	...	२०१
हररुद्रमूर्त्तिः	...	११८	हेमस्तम्भस्याकृतिः	...	२१२
हरव्रतं	...	८८१	होमविधिः	...	३०९
हरिद्रादानमन्त्रः	...	३०१	होमविधिः देवीपुराणोक्त		६९

ग्रन्थानां वचनसंख्या ।

—000—

पृष्ठा

अ

अगस्त्यसंहिता ९४६ ।

अगस्तिः २२७, २३२ ।

अग्निपुराणं २१७, ३३१, ९९६ ।

आ

आग्नेयपुराणं ९९३ ।

आदित्यपुराणं ७४०, ८०४, ८७६, ९४७ ।

आनर्त्तकः ३० ।

आपस्तम्बः १०, ३२, ३९, ४१ ।

उ

उमामाहेश्वरसंवादः १२०३ ।

ऋ

ऋष्यशृङ्गः ९९६ ।

क

कात्यायनः ३५, ५५, ७६, २३२, ९९१, ९९१, १००१, १००३, १००५ ।

कालिकापुराणं २२, २२७, ४३९, ७८८, ८३१ ९६२, १००१ ।

पृष्ठा

कालोत्तरं ६१, ४५०, ५८८, ८६४, ८६५, ८६६, ९५५ ।

कूर्मपुराणं १२, २१, २२, ५१२, ५२९, १००८, १०१०, ११५८ ।

क्षीरस्वामी ४० ।

ग

गरुड़पुराणं ४३, ३११, ३२२, ३३१, ३९८, ३८६, ४६०, ४८३; ५४६, ६२०, ७७० ।

गारुड़पुराणं ४४, ९४१, ९६५, ९९३, १००१ ।

गार्गः २४५, २४६ ।

गृह्यपरिशिष्टं ३३, ४०, ४२ ।

गोपथब्राह्मणं ५८ ।

गौतमः ९९७ ।

छ

छागलेयः ३४ ।

छन्दोगपरिशिष्टं २२, ३६, ३८, ३९, ४०, ४२, ४९, ५६०, ५६७, ६०६, ६०८, ६२४, ६३०, ६४२, ६५२ ।

पृष्ठा

ज

जावालिः ६९ ।

जोतिषशास्त्रं २४५ ।

द

देवलः ६, १७, २२, २६ ।

देवीपुराणं २९, ६२, ६५, ६९, ९०, २२३, ३०९, ४८४, ५२५, ८२६, ८२७, ९९०, ११६७ ।

न

नरसिंहपुराणं ५१० ।

नारदीयपुराणं ९९२, ९९५, ९९६, १००२, १००३ ।

निगमपरिशिष्टं ३९, ९९९, १००२ ।

प

पद्मपुराणं ६७, ३०६, ३२१, ३२३, ३५६, ३५७, ३६०, ३८९, ४२२, ४६१, ४७१, ४८३, ४८४, ४८५, ५००, ५३२, ५५३, ५५४, ६३८, ६४८, ७४४, ७८७, ७८८, ८७५, ९५८, ९८३, १०००, १०१०, १०४९, १०७५, ११६१ ।

पथःसंग्रहः ७८ ।

पिङ्गला ५८ ।

पुलस्त्यः ९९६ ।

पैठीनसि २९, ४२, ९९४ ।

प्रतिष्ठासारसंग्रह_५५, ६०, ६३ ।

प्रभासखण्डं ५६४ ।

ब

ब्रह्मपुराणं ३४, ४५, ४७, ५३, २२६, ३३०, ६२७, ७८९, ९९१, ९९३, १००४, १००७, १००९ ।

ब्रह्मसिद्धान्तः २४६ ।

ब्रह्माण्डपुराणं ५६८ ।

ब्रह्मा ७१ ।

ब्रह्मवैवर्त्तः १२, १००३, १००५, १००६, ११५६ ।

भ

भगवतीश्रुतिः ९, ३० ।

भवदीपिका ८९, ९९, १२८ ।

भविष्यपुराणं २२, ६६०, ६६९, ६७४, ६७६, ६७९, ६८५, ६८७, ६९०, ६६७, ६६९, ९५६, ९८२, ९९३, १०००, १००१ १००५, १०१०, १०५६, १०८४, ११४५ ११७७, ११८३, ११९८, ११००, १२०२ ।

भविष्यत्पुराणं १०, १९, २६, २७, ३१, ३४, ४२, ४७, ४८, ५०, ५७, ५८, ३१७, ३२०, ३२१, ३३५, ३४५, ३६६, ३७७, ३८१, ४७४, ४७७, ४७८, ४९७, ५१०, ५१२, ५२७, ५५७, ५६६, ५६८, ५७२, ६०५, ६१५, ६१६, ६६९, ६७४, ६७६, ६७९, ६८५, ६८७, ६९०, ६९६, ६९७, ७०१, ७०२, ७०५, ७१७, ७२०, ७२४, ७२६, ७२८, ७३१, ७३४, ७३६, ७४१, ७४३, ७४६, ७४७, ७५२, ७५६ ७५७, ७६०, ७६२, ७६८, ७८६, ७८७, ७८८, ८२३, ८२९, ८४१, ८४४, ८७५, ८८१, ८८२, ८८८, ९२२, ९३०, ९३७, ९३९, ९४८, ९५६,

पृष्ठा

९५७, ९८२, ९९३, १०००, १००१, १००६, १०१०, १०५६, १०८४, ११४५, ११७७, ११८०, १२००, १२०१।

भविष्योत्तरं ४८, ५३, २३२, ३५१, ३५३, ३५४, ३८०, ३८२, ३९४, ४०० ४०२, ४०५, ४०५, ४१२, ४१६. ४१९, ४२६, ४३०, ४३५, ५३१, ५४३, ५७४, ५९६, ६००, ६०२, ६०४, ६१७, ६७१ ७५४, ८१४, ८१९, ८३७, ८७३, ८९४, ८९६, ९२०, ९३२, ९५९, ९८१, १०२१, १०८९, १०९४, १११२, १११४, १११७, ११४५, ११७१।

भागवतं ७।

भृगुः २२५।

म

मत्स्यपुराणं १६, २१, ४८, ५३, ३८, ५८, ८८, १४९, १५०, २२२, २८७, ३०८, ९३१, ९९१, १०००, १००८, १०६०, ११९८।

मनुः २२, १००८।

मयसंग्रहः १३८।

मरीचिः ४०, ७५।

मार्कण्डेयपुराणं २६, ३४, ३७, ४९, ५२, ८७, ३२१, ४२२, ४४४, ५०८, १०१०, १०११।

महाभारत ७, १२, १४, १५, १६, २४, २५, ३२६, १०९१।

महायनीयपरिशिष्टं ४९।

पृष्ठा

य

यम १३९।

यमपुराणं २३।

याज्ञवल्क्यः १५, १८, २२, २६, २७, ३८, ५०।

र

रत्नकोषः २४२।

ल

लल्लः २४५।

लक्षणसमुच्चयं ८९।

लघुहारीतः ३९।

लिङ्गपुराणं ४३, ६७, २३५, २३६, ३०७।

व

वराहपुराणं ११, ५७, ४६, ३२१, ३५५, ४७९, ५२४, ५५६, ६१६, ७३५, ७४८, ८७५ ९५९ ९८३, १००४, १०११, १०४४, ११०३, ११६२, ११७२, १२०४।

वराहमिहिरौ २२६।

वशिष्ठः २०, ३५, ५२।

वह्निपुराणं २०, १०७, ११५८।

वातुलागम ४५।

वामनपुराणं ३४, ३८, १४०, ८५९, ११०५।

वायुपुराणं १२८।

वायुसंहिता २४०।

विश्वकर्मशास्त्रं ७८, ७९, ८६, ८९, १०४, ११३, १२६, १३९, १५१, १६१, १३९, १४०।

विश्वकर्मा १३९, १४०।

पृष्ठा

विश्वामित्रः १०, ६७ ।

विष्णुः ५४ ।

विष्णुगुप्तः ५५, ५६ ।

विष्णुधर्म्मः १०१०, १०८१ ।

विष्णुधर्म्मोत्तरं ८, २५, ४४, ४७, ७६, ७९, ८७, १०३, ११०, ११५, १२९, १३७, १४०, १४२, १४७, १५०, १९१, २१८, १४१, २४३, २४०, २८०, ३८९, ३९१, ३९२, ४५३, ४५४, ४५६, ४५७, ४९८, ५०५, ५५२, ५७४, ५७५, ६२७, ७७४ ७७७, ७७८, ७७९, ७८०, ७९०, ७९१, ७९२, ८२१, ८४७, ८४८, ८४९, ९५०, ९६६, ९६८, १००९, १०६२. ११४२, ११४७, ११४८, ११५०, ११५१, ११७५, ११९४ ।

विष्णुपुराणं १८, २०, २७, २५ ।

विष्णुरहस्यं ९९३, ९९५, १००३, १००९, १०९६, १०९७, ११०१, १२०१ ।

विष्णुस्मृतिः ९९४ ।

वृद्धगर्गः ४४ ।

वृद्धवशिष्ठः ५३, २४४ ।

वृद्धस्मृतिः ८५२, ५३, २४४ ।

वेदव्यासः १३ ।

बौधायनः २९, ३९, ३५ ।

व्यासः २२, २२६, २३१ ।

श

शङ्खलिखितौ २३, २५ ।

पृष्ठा

शतपथश्रुतिः ३८ ।

शातातपः २३, २४, ३५ ।

शिवधर्म्मः ४४, २३५ ।

शुक्रः २२५ ।

शौचाचारपद्धतिः ५९ ।

शौनकः २४५ ।

ष

षट्त्रिंशन्मतं ४८ ।

स

सत्यव्रतः २४४ ।

सनत्कुमारप्रोक्तं ९९३, ९९४, ९९८, ९९९, १००१ ।

स्वायम्भूः ६० ।

सिद्धार्थसंहिता ११४ ।

सौरपुराणं ५३०, ८९९ ।

स्कन्दपुराणं १३, १४, ३१, ४३, ४४, ४५, १३७, २२३, २१८, ३१९, ३२५, ३३२, ३४९, ४८०, ५०१, ५२६, ५३०, ५३१, ५७७, ५९० ६२६, ८२५, ८५५, ९९५, ९९९, १००१ ।

स्कन्दपुराणीयप्रभासखण्डं ११५६ ।

स्कान्दः ८१० ।

स्मृतिमीमांसा ९९७ ।

ह

हरिवंशः ३१७ ।

हारीतः ४, २३, ३३, १००८ ।

गणेशाय नमः।

हेमाद्रिः।

तत्र व्रतखण्डं।

प्रथमोऽध्यायः।

अथ ग्रन्थकर्त्तुः प्रशस्तिः।

पादप्रान्तविनिःसृतद्युसरितो देवस्य लक्ष्मीपते,
र्वक्त्राम्भोरुहसम्भवा त्रिजगतीवन्द्या जयन्ति द्विजाः।
राग-द्वेष-मदादि-दोष-विरहादन्तस्फुरज्ज्योतिषाम्
तेषामेव शिरोमणिर्व्विजयते विश्वाभिधानो मुनिः॥ १॥
गोत्रे तस्य बभूव निर्म्मलगुण श्रेणीभृतामग्रणी,
र्व्विद्या-चार-विवेक विक्रम निधिः श्रीवासुदेवः कृती।
यत्कीर्त्त्या धवलीकृते त्रिभुवने श्रीकण्ठ-वैकुण्ठयोः,
कैलासाचलदुग्धसिन्धु विषये नासीन्निवासो गृहे॥ २
नानादान प्रीणित प्राणिलोको

लोका-लोक-प्रान्तविश्रान्तकीर्त्तिः ।
तस्मादासीन्नामतः कामदेवः
पुण्याचारैर्मूर्त्तिमान् धर्म्म एव ॥ ३ ॥
विमलगुणमणीनामाकरः कामदेवा
दभवदतुलतेजा नाम हेमाद्रिसूरिः ।
सकल कलिकलङ्कातङ्कपङ्कापहारी
सुरसरितइवौघः शार्ङ्गपाणेः पदाब्जात् ॥ ४ ॥
पुरापि यत्पुण्यमगण्यरूपम्
श्रीकामदेवेन कृतं नु विद्मः ।
येनादरिद्रां जगतीं विधातुम्
हेमाद्रिरप्यस्य कुलेऽवतीर्णः ॥ ५ ॥
चरितं तस्य हेमाद्रेरद्भुतं केन वर्ण्यते ।
उपैति प्रार्थितो यस्य सन्तानः कल्पवृक्षताम् ॥ ६ ॥
दृष्ट्वैव भावीनि यशांसि यस्य
जगत्त्रयी मण्डलपण्डितानि ।
तथाविधं शिल्पमनल्पमिन्द्रो
दाता विधातुं शिथिलादरोऽभूत् ॥ ७ ॥
असौ विसीमा महिमा हिमाद्रिम्
हेमाद्रिसूरेरधरी करोति,
दूरादगम्यं मृगलोचनानाम्
येनाजड़ं मानसमेव धत्ते ॥ ८ ॥
कल्पकलापं सकलं विभर्त्ति
गवां सहस्राणि सदा ददाति ।

जगत्प्रसिद्धद्विजराजभाव
स्तथापि यस्तारकतां दधाति ॥ ९ ॥
विध्वस्ताखिलवैरिणः किल महादेवस्य पृथ्वीपते,
राज्यक्षीरसमुद्रवर्द्धनशशी हेमाद्रिसूरिः परः ।
येन श्रीकरणाधिपत्यपदवीमासाद्य वित्तामपि,
न्यस्ता श्रीश्च सरस्वती च विदुषां गेहेषु देहेषु च ॥ १० ॥
जिज्ञासामिह कुर्वते कतिपये धर्मस्य तेभ्यो परे
जानन्त्येव समस्तशास्त्ररचनादस्माभिरेवं पुनः
निःशेषैरभिधीयते क्षितितले हेमाद्रिसूरेः परो
ज्ञातुं वा चरितुं क्षमो नहि पुरा भूतो न भावी पुरः ॥११॥
स सम्प्रति निरालोक लोकशङ्कापनुत्तये ।
विदधाति चतुर्व्वर्ग,चिन्तामणि मुदारधीः ॥ १२ ॥
यं पूर्व्वं चारुचिन्तामणि ममितगुणं मन्दराद्रिः समुद्रम्
निर्मथ्य प्रायशोऽयं वितरति बहुशः प्रार्थनादर्थमेव ।
सम्प्रत्यालोच्य * सर्व्वस्मृति-निगम-पुराणे-तिहासा-म्बुराशीन्
हेमाद्रिः स्वेच्छयैव प्रकटयति चतुर्व्वर्गचिन्तामणिं सः ॥ १३ ॥
रुन्धानमन्धानि तमांसि दूरे विचिन्त्य चिन्तामणिमेतमेव ।
मनोरथानां परिपूरणाय नान्यत्र सन्तः श्रममाचरन्तु ॥ १४ ॥
अनन्यमनसा सोऽयं चिन्तामणिरुपासितः ।
विदधातु सदाऽशेषमनोषितफलानि वः ॥ १५ ॥
खण्डानि चास्मिन् व्रत-दान-तीर्थ-
मोक्षाभिधानि क्रमशो भवन्ति ।

---

* आलोड्य इति क्वचित् पाठः ।

लोका-लोक-प्रान्तविश्रान्तकीर्त्तिः।
तस्मादासीन्नामतः कामदेवः
पुण्याचारैर्मूर्त्तिमान् धर्म्म एव ॥ ३ ॥
विमलगुणमणीनामाकरः कामदेवा
दभवदतुलतेजा नाम हेमाद्रिसूरिः।
सकल कलिकलङ्कातङ्कपङ्कापहारी
सुरसरितइवौघः शार्ङ्गपाणेः पदाञ्जात् ॥ ४ ॥
पुरापि यत्पुण्यमगण्यरूपम्
श्रीकामदेवेन कृतं नु विद्मः।
येनादरिद्रां जगतीं विधातुम्
हेमाद्रिरप्यस्य गृहेऽवतीर्णः ॥ ५ ॥
चरितं तस्य हेमाद्रेरद्भुतं केन वर्ण्यते।
उपैति प्रार्थितो यस्य सन्तानः कल्पवृक्षताम् ॥ ६ ॥
दृष्ट्वैव भावीनि यशांसि यस्य
जगत्त्रयी मण्डलपण्डितानि।
तथाविधं शिल्पमनल्पमिन्दो
र्दाता विधातुं शिथिलादरोऽभूत् ॥ ७ ॥
असौ विसीमा महिमा हिमाद्रिम्
हेमाद्रिसूरिरधरी करोति,
दूरादगम्यं मृगलोचनानाम्
येनाजडं मानसमेव धत्ते ॥ ८ ॥
कलाकलापं सकलं बिभर्त्ति
गवां सहस्राणि सदा ददाति।

जगत्प्रसिद्धद्विजराजभाव
स्तथापि यस्तारकतां दधाति ॥ ८ ॥

विध्वस्ता खिलवैरिणः किल महादेवस्य पृथ्वीपते,
राज्यश्रीरसमुद्रवर्द्धनशशी हेमाद्रिसूरिः परः।
येन श्रीकरणाधिपत्यपदवीमासाद्य विद्यामपि,
न्यस्ता श्रीश्च सरस्वती च विदुषां गेहेषु देहेषु च ॥ १० ॥

जिज्ञासामिह कुर्वते कतिपये धर्म्मस्य तेभ्यो परे
जानन्त्येव समस्तशास्त्ररचनादस्माभिरेवं पुनः
निःशेषैरभिधीयते चितितले हेमाद्रिसूरेः परो
ज्ञातुं वा चरितुं क्षमो नहि पुरा भूतो न भावी पुरः ॥११॥

स सम्प्रति निरालोक लोकशङ्कापनुत्तये।
विदधाति चतुर्व्वर्ग,चिन्तामणि मुदारधीः ॥ १२ ॥

यं पूर्व्वं चारुचिन्तामणि ममितगुणं मन्दराद्रिः समुद्रम्
निर्मथ्य प्रायशोऽयं वितरति बहुशः प्रार्थनादर्थमेव।
सम्प्रत्यालोच्य * सर्व्वस्मृति-निगम-पुराणे-तिहासा-म्बुराशीन्
हेमाद्रिः स्वेच्छयैव प्रकटयति चतुर्व्वर्गचिन्तामणिं सः ॥ १३ ॥

रुन्धानमन्धानि तमांसि दूरे विचिन्त्य चिन्तामणिमेतमेव।
मनोरथानां परिपूरणाय नान्यत्र सन्तः श्रममाचरन्तु ॥ १४ ॥

अनन्यमनसा सोऽयं चिन्तामणिरुपासितः।
विदधातु सदाऽशेषमनीषितफलानि वः॥ १५ ॥

खण्डानि चास्मिन् व्रत-दान-तीर्थ-
मोक्षाभिधानि क्रमशो भवन्ति।

---

* आलोड्य इति क्वचित् पाठः।

यत् पञ्चमं तत् परिशेषखण्ड
मखण्डितो यत्र विभाति धर्म्मः ॥ १६ ॥
धर्म्मो जयत्यभ्युदयैकहेतु
र्यस्य प्रकारान् षडुदाहरन्ति ।
अवान्तरानेकविशेषयोगा
दन्येऽपि यस्मिन् बहवो भवन्ति ॥ १७ ॥
अमुष्य भेदानखिलान् प्रवक्तुम्
वाचस्पते-रप्यसमर्थभावः ।
महानुभावा मुनयोऽपि शास्त्रे
तदेकदेशं प्रतिपादयन्ति ॥ १८ ॥
तेनेह हेमाद्रिसुधीः स्वशास्त्रे
साधारणं धर्म्मविशेषमाह ।
फलाभिलाषानभिलाषभेदात्
काम्यञ्च नित्यञ्च यमामनन्ति ॥ १९ ॥

यदाह हारीतः ।

काम्यैरेतैः क्रियमाणैस्तपोभिः
स्वर्गा-ल्लोकात् पुनरायान्ति जन्म-
कामैर्मुक्ताः सत्यलोकाः स यज्ञा
स्तपोनिष्ठानचयान् यान्ति लोकानिति ॥ २० ॥

अथ के ते धर्म्मस्य षट् प्रकाराः कतमश्चासावस्मिन् शास्त्रे प्रतिपादयिष्यमाणः साधारणाख्यो धर्म्म विशेष इत्युच्यते ।
तत्र धर्म्म इत्यनुवृत्तौ भविष्यत् पुराणे ।

वर्णधर्म्मः स्मृतस्त्वेक आश्रमाणामतः परम्
वर्णाश्रमस्तृतीयस्तु गौणोनैमित्तिक स्तथा ॥
वर्णत्वमेकमाश्रित्य योधर्म्मः सम्प्रवर्त्तते
वर्णधर्म्मः स उक्तस्तु यथोपनयनं नृप ॥
आश्रमञ्च समाश्रित्य योधर्म्मः सम्प्रवर्त्तते
सखल्वाश्रमधर्म्मस्तु भिक्षादण्डादिको यथा ॥
वर्णत्वमाश्रमत्वञ्च योऽधिकृत्य प्रवर्त्तते
स वर्णाश्रमधर्म्मस्तु स्यान्मौञ्जी मेखला * यथा ॥
यो गुणेन प्रवर्त्तेत गुणधर्म्मः स उच्यते ।
यथामूर्द्धाभिषिक्तस्य प्रजानां परिपालनम् ॥
निमित्तमेक माश्रित्य यो धर्म्मः संप्रवर्त्तते ।
नैमित्तिकः स विज्ञेयः प्रायश्चित्तविधिर्यथा ॥

वर्णत्वमेकमाश्रित्येति एकशब्दो वक्ष्यमाणोभयनिमित्तव्यावृत्तिपरः, वक्ष्यमाणधर्म्मस्य वर्णधर्म्मत्वात् अयं त्वाश्रमत्वमनपेक्ष्य वर्णत्वनिमित्तकोऽतः सत्यामप्युपनयनस्याष्टवर्षत्वाद्यपेक्षायां नैक शब्द विरोध इति । अथवा वीप्सायामेकशब्दः ततश्चैकैकं वर्णत्वमुद्दिश्य यो विधीयते स वर्णधर्म्म इति अतएवाष्टवर्षादिवाक्यैरनेकवर्णत्वोद्देशेन विधीयमानमुपनयनं दृष्टान्तीकृतं । निमित्तमेकमाश्रित्येत्यत्र प्रायश्चित्तस्य नित्य काम्यवैधर्म्म्यमात्रेण नैमित्तिकत्वं न तु राहुदर्शननिमित्तस्नानादिवदकरणजनितदोष परिहारार्थतया निषिद्धकर्म्मकृताधर्म्म परिहारार्थतयैव तद्विधा-

* मौञ्जीयामेंखलेति क्वचित् पाठः ।

नोपपत्तिः न च जातेष्टिवदुभयार्थत्वं, तत्र फलनिमित्तयो रुभयो रुपात्तत्वान्नत्विह तथेति।

साधारणधर्म्मस्तु महाभारते।

श्राद्धकर्म्म तपश्चैव सत्यमक्रोध एव च।
स्वेषु दारेषु सन्तोषः शौचं नित्यानसूयिता।
आत्मज्ञानं तितिक्षा च धर्म्मः साधारणोनृप॥

चातुर्वर्ण्यस्येति शेषः।

'तप,श्चान्द्रायणादि ।

यदाह देवलः।

व्रतोपवासनियमैः शरीरोत्तापनं नृप।

व्रतशब्दोऽत्र स्नान-दान-जप-होम-पूजोपवासादिपरः, एतेन व्रतखण्डप्रतिपाद्यानां धर्म्माणामपि साधारणत्वं सूचितं, आत्मज्ञानमित्यनेन मोक्षखण्डप्रतिपाद्यानामपि धर्म्माणां साधारणत्वं, न चापि शूद्राधिकरणन्यायेन शूद्राणां विद्यायामनधिकार इति कथं मोक्षधर्म्माणां साधारणत्वमिति वाच्यं। तेषा मुपनयनाभावेनाध्ययनासम्भवाद्वेदवाक्यविचार एवानधिकारः। न पुनरवैदिके श्रावयेच्चतुरोवर्णानिति शूद्राणामपि पञ्चयज्ञादिवत् पुराणस्मृति प्रतिपाद्यविद्योपदेशदर्शनात्, ननु तथापि कथं वेदान्तवाक्यविचारजनितज्ञानाभावे शूद्राणां मोक्षधर्माधिकार इति चेत् ,मैवं। मोक्षसाधनस्य ज्ञानस्य तदेकसाध्यत्वसिद्धेः, तथाच श्रुतिः 'तरति शोकमात्मवित् ब्रह्मवेद ब्रह्मैव

भवति ब्रह्मविदाप्नोति परं विद्ययामृतत्वमश्नुत इति, मोक्षस्याप्यज्ञानसाध्यतां वदति । आत्मज्ञानस्य च पुराणादिवचननिचयविचारपरिचयादप्युपपत्तेः श्रोतव्य इत्यादि वाक्यानां तु विचारनियमविधित्वानङ्गीकारात् अङ्गीकारे वा, तस्य द्विजातिनियततया श्रावयेच्चतुरोवर्णानित्यादिपुराणवचनविषयविधेरप्यध्ययनविधिवद्विचारपर्य्यन्तताऽस्तु ततश्च यथा द्रव्यसाध्यत्वाविशेषेऽपि क्रतूनान्तत्तद्वर्णविहितोपायनियमार्जितद्रव्यसाध्यत्वं एवमात्मज्ञानसाध्यत्वाविशेषेऽपि मोक्षस्य तदुपायविशेषजनितज्ञान साध्यत्वमिति सर्व्वमनवद्यम् ।

तथाचोक्तं भागवते ।

स्त्रीशूद्रद्विजबन्धूनां त्रयी न श्रुतिगोचरा ।
इति भारतमाख्यानं मुनिना कृपया कृतम् ॥

महाभारतेऽपि ।

मामुपाश्रित्य कौन्तेय येऽपि स्युः पापयोनयः
स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रा स्तेऽपि यान्ति परां गतिम् ॥

विष्णुः । क्षमा सत्यं दमः शौचं दानमिन्द्रियसंयमः
अहिंसा गुरुशुश्रूषा तीर्थानुसरणं दया ॥
आर्जवं लोभशून्यत्वं देव,ब्राह्मण,पूजनम् ।
अनभ्यसूया च तथा धर्म्मः सामान्य उच्यते इति ॥

ब्रह्मवैवर्त्ते ।

विद्या, दया, दमः, शौचं, सत्यमस्तेयता तपः ।
जितेन्द्रियत्वमक्रोधो लज्जा धर्म्म इति स्मृतः ॥

विष्णुधर्म्मोत्तरे।

तस्य द्वाराणि यजनं तपोदानं दया क्षमा।
ब्रह्मचर्य्यं तथा सत्यं तीर्थानुसरणं शुभम्॥
स्वाध्यायसेवा साधूनां सहवासः सुरार्च्चनम्।
गुरूणां चैव शुश्रूषा ब्राह्मणानाञ्च पूजनम्॥
इन्द्रियाणां यमश्चैव ब्रह्मचर्य्यममत्सरम्।
गङ्गास्नानं शिवो देवो विप्रपूजात्मचिन्तनम्।
ध्यानं नारायणस्यैतत् संक्षेपाद्धर्म्मलक्षणम्॥

दानमित्यनेन दानखण्डप्रतिपाद्यानाम् तीर्थानुसरणमित्यनेनापि तीर्थखण्डप्रतिपाद्यानाम् देवब्राह्मणपूजनमित्यनेनापि परिशेषखण्डप्रतिपाद्यानाम् देवतापूजनादिधर्म्माणां साधारणत्वं।

बृहस्पतिः।

दया, क्षमा, नसूया, च शौचा, नायास, मङ्गलम्।
अकार्पण्य, मस्पृहत्वं सर्व्वसाधारणानि च॥
परे वा बन्धुवर्गे वा मित्रे द्वेष्टरि वा सदा।
आपन्ने रक्षितव्यं तु दयैषा परिकीर्त्तिता॥
वाह्ये वाध्यात्मिके चैव दुःखे चोत्पातिके क्वचित्।
न कुप्यति न वा हन्ति सा क्षमा परिकीर्त्तिता॥
न गुणान् गुणिनो हन्ति स्तौति मन्दगुणानपि।
नान्यदोषेषु रमते सानसूया प्रकीर्त्तिता॥
अभक्ष्यपरिहारश्च संसर्गश्चाप्यनिन्दितैः।

स्वधर्म्मे च व्यवस्थानं शौचमेतत् प्रकीर्त्तितम् ॥
शरीरं पीड्यते येन सुशुभेनापि कर्म्मणा ।
अत्यन्तं तन्न कुर्व्वीत अनायासः स उच्यते ॥
प्रशस्ताचरणं नित्यमप्रशस्तविवर्ज्जनम् ।
एतद्धि मङ्गलं प्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥
स्तोकादप्युपकर्त्तव्यमदीनेनान्तरात्मना ।
अहन्यहनि यत् किञ्चित् अकार्पण्यं हि तत् स्मृतम् ॥
यथोपपन्ने सन्तोषः कर्त्तव्योऽप्यल्पवस्तुनि ।
परस्य चिन्तयन्नर्थं सास्पृहा परिकीर्त्तिता ॥

तदेवं निरूपिताः ।

षट् प्रकारा धर्म्माख्याः ।

अथ क्रमेण प्रतिपाद्यमुच्यते ।

प्रथमे व्रतखण्डेऽस्मिन्नादौ धर्म्मनिरूपणम् ।
परिभाषा व्रतानाञ्च प्रशंसा तदनन्तरम् ॥
व्रतानि प्रतिपन्मुख्यतिथीनां क्रमशस्तथा ।
नाना तिथि व्रतव्रात वार-तारा-व्रतानि च ॥
ततश्च योग-करण-संक्रान्ति-व्रतसंग्रहः ।
मासेषु नानामासर्त्तुवत्सरेषु व्रतान्यतः ॥
प्रकीर्णकव्रतानीह ततः शान्तिकपौष्टिकमिति ॥

इति प्रतिपाद्य संग्रहः ।

अथ श्रौत प्रवृत्ति साधनधर्म्म निरूपणम् ।

तत्र भगवती श्रुतिः ।

धर्म्मो विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा, लोके धर्म्मिष्ठं प्रजा उपसर्पन्ति, धर्म्मेण पापमपनुदति धर्म्मे सर्व्वं प्रतिष्ठितम्, तस्माद्धर्म्मं परमं वदन्तीति।

भविष्यत्पुराणे।

धर्म्मः श्रेयः समुद्दिष्टं श्रेयोऽभ्युदयलक्षणम्॥

प्रथमश्रेयःशब्देनात्र श्रेयःसाधनं लक्ष्यते, श्रेयोऽभ्युदयलक्षणमिति श्रेयःशब्दस्याभ्युदयार्थत्वात्।

मनुः। विद्वद्भिः सेवितः सद्भिर्नित्यमद्वेषरागिभिः।
हृदयेनाभ्यनुज्ञातो योधर्म्मस्तन्निबोधत॥
'अद्वेषरागिभिः, अविहितरागद्वेषशून्यैः।
'हृदयेन निर्व्विचिकित्सिततया अभ्यनुज्ञातः-
प्रतिपन्नो हृदयाभ्यनुज्ञातः।

आपस्तम्बः।

न धर्म्माधर्म्मौ चरत आवां स्वत इति, न देवा न गन्धर्व्वा न पितर इत्याचक्षते, अयं धर्म्मो अयमधर्म्म इति, यं त्वार्य्याः क्रियमाणं प्रशंसन्ति स धर्म्मो यं विगर्हन्ति सोऽधर्म्मः।

विश्वामित्रः।

यथार्थं क्रियमाणं हि शंसन्त्यागमवेदिनः।
स धर्म्मो यं विगर्हन्ति तमधर्म्मं प्रचक्षते॥

भृगुः। प्रवृत्तश्च निवृत्तश्च द्विविधं कर्म्म वैदिकम्।
स्वर्गादौ सृजता सृष्टं ब्रह्मणा वेदरूपिणा॥
प्रवृत्तसंज्ञको धर्म्मो गुणतस्त्रिविधोभवेत्।

सात्विको राजसश्चैव तामसश्चेति भेदतः ॥
काम्यबुद्ध्या च यत् कर्म्म मोक्षेऽपि फलवर्जितम् ।
क्रियते द्विज कर्म्मेह तत् सात्विकमुदाहृतम् ॥
मोक्षायेदं करोमीति सङ्कल्प्य क्रियते तु यत् ।
तत् कर्म्म राजसं ज्ञेयं न साक्षान्मोक्षकृद्भवेत् ॥
कार्य्यबुद्ध्यानपेक्षं यत् कर्म्मविध्यनपेक्षया ।
क्रियते द्विजवर्य्येह तत्तामसमुदाहृतम् ॥

वाराह पुराणे महातपा उवाच ।

अथोत्पत्तिं प्रवक्ष्यामि धर्म्मस्य महतीं नृप ।
माहात्म्येन समायुक्तं विस्तरेण नराधिप ॥
पूर्व्वं ब्रह्माव्ययः शुद्धः परादपरसंज्ञितः ।
स सिसृक्षुः प्रजास्त्वादौ पालनं तासु चिन्तयन् ॥
तस्य चिन्तयतस्त्वङ्गाद्दक्षिणाङ्गात् सकुण्डलः ।
प्रादुर्ब्बभूव पुरुषः श्वेतमाल्यानुलेपनः ॥
तं दृष्ट्वोवाच भगवांश्चतुष्पादं वृषाकृतिम् ।
पालयेमाः प्रजाः पुत्र त्वं ज्येष्ठो जगतो भव ॥
इत्युक्तः स समुत्तस्थौ चतुष्पादः कृते युगे ।
त्रेतायां स त्रिभिः पादैर्द्वाभ्यां वै द्वापरेऽभवत् ॥
कलावेकेन पादेन प्रजाः पालयते विभुः ।
षड्भेदा ब्राह्मणानां स त्रेधा क्षत्रे व्यवस्थितः ॥
द्विधा वैश्येषु शूद्रेषु त्वेकधा जगतः प्रभुः ।
रसातलेषु सर्व्वेषु द्वापरेषु स्वयम्भुवः ॥

चतुःशृङ्ग स्त्रिपाचैव द्विशिराः सप्तहस्तवान् ।
त्रिधैव बद्धो विप्राणां मुखगः पालयन् प्रजाः * ॥

ब्रह्मवैवर्त्ते ।

गोषु विप्रेषु वेदेषु वह्निष्वथच साधुषु ।
सुहृत्सु श्रीनिवासेषु तथाचासौ विशेषतः ॥
सतीषु सत्येषु च तथा दानशीलेषु तिष्ठति ।
शुद्धसत्त्वमयः श्रीमान् सप्तलोकसमाश्रयः ।
भविष्यति मनुष्येषु नातिरिक्तः कदाचन ॥

अथ फलतो धर्म्मनिरूपणम् ।

प्रवृत्तसंज्ञके धर्म्मे फलमभ्युदयो मतः ।
निवृत्तसंज्ञके धर्म्मे फलं-निःश्रेयसम्मतम् ॥

महाभारते ।

विद्या, वित्तं वपुः शौर्य्यं कुले, जन्म विरोगिता ।
संसारोच्छित्तिहेतुश्च धर्म्मादेव प्रकीर्त्तितः † ॥
शब्दे स्पर्शेच रूपे च रसे गन्धेच भारत ॥
प्रभुत्वं लभते जन्तु र्धर्म्मादेतत् फलं विदुः ॥
तथा । अर्थसिद्धिं परामिच्छन् धर्म्ममेवादितश्चरेत् ।
नहि धर्म्माद्विनैश्वर्य्यं-स्वर्गलोकादि वा मतम् ॥

---

* जगदिति क्वचित् पाठः ।
† प्रवर्त्तते इति क्वचित् पाठः ।

धर्म्मं चिन्तयमानोऽपि यदि प्राणैर्व्विमुच्यते ।
ततः स्वर्गमवाप्नोति धर्म्मस्यैतत् फलं विदुः ॥
यथाधर्म्मेण ते सत्या येऽधर्म्मेण धिगस्तु तान् ।
धर्म्मं हि शाश्वते लोके न जह्याद्धनकाङ्क्षया ॥
ऊर्द्धबाहुर्व्विरौम्येष नच कश्चि हृणोति मे ।
धर्म्मादर्थश्च कामश्च स किमर्थं न सेव्यते ॥
उत्सवादुत्सवं यान्ति स्वर्गात् स्वर्गं सुखात्सुखम् ।
श्रद्दधानाश्च शान्ताश्च धनाढ्याः शुभकारिणः ॥
धर्म्मः प्रज्ञां वर्द्धयति क्रियमाणः पुनः पुनः ।
वृद्धप्रजास्ततोनित्यं पुण्यमारभते नरः ॥

स्कान्दपुराणे ।

धर्म्मात्सुखञ्च ज्ञानञ्च यस्मादुभयमाप्नुयात् ।
तस्मात्सर्व्वं परित्यज्य विद्वान् धर्म्मं समाचरेत् ॥

कूर्म्म पुराणे ।

धर्म्मात् सञ्जायते ह्यर्थो धर्म्मात् कामोऽभिजायते ।
धर्म्मादेव परं ब्रह्म तस्माद्धर्म्मं समाश्रयेत् ॥

आह वेदव्यासः ।

कामार्थौ लिप्समानस्तु धर्म्ममेवादितश्चरेत् ।
नहि धर्म्मा-दृते किञ्चिद्दुष्प्रापमिति मे मतिः ॥
निपानमिव मण्डूका रसपूर्णमिवाण्डजाः ।
शुभकर्म्माण मायान्ति विवशाः सर्व्वसम्पदः ॥

स्कन्दपुराणे।

धर्म्माद्राज्यन्धनं सौख्यमधर्म्माद्दुःखसम्भवः।
तस्माद्धर्म्मं सुखार्थाय कुर्य्यात् पापञ्च वर्ज्जयेत्॥
लोकद्वयेऽपि यत् सौख्यं तद्धर्म्मात् प्राप्यते यतः।
धर्म्ममेकमतः कुर्य्यात् सर्व्वकामार्थसिद्धये॥
यः कर्म्म धर्म्मसंयुक्तं मनसापि विचिन्तयेत्।
स वर्द्धते यथा बालः शुक्लपक्ष इवोडुराट्॥
दीर्घकालेन तपसा सेवितेन तपोवने
धर्म्मनिर्द्धूतपापानां संसिध्यन्ति मनोरथाः॥
धर्म्मवृद्धौ च वर्द्धन्ते सर्व्वभूतानि सर्व्वदा।
तस्मिन्नसति हीयेत तस्माद्धर्म्मं विवर्द्धयेत्॥
मनुः। श्रुतिस्मृत्युदितं धर्म्ममनुतिष्ठन् हि मानवः।
इह कीर्त्तिमवाप्नोति प्रेत्य चानुत्तमं सुखम्॥
एक एव सुहृद्धर्म्मो निधनेऽप्यनुयाति यः।
शरीरेण समं नाशं सर्व्वमन्यद्धि गच्छति॥
तस्माद्धर्म्मं सहायार्थं नित्यं सञ्चिनुयाच्छनैः।
धर्म्मेण हि सहायेन तमस्तरति दुस्तरम्॥

महाभारते।

धर्म्मो माता पिता चैव धर्म्मो बन्धुः सुहृत्तथा।
धर्म्मो भ्राता सखा चैव धर्म्मः स्वामी परन्तपः॥
नास्ति धर्म्मसमो बन्धुर्नास्ति धर्म्मसमः सुहृत्।
नास्ति धर्म्मसमो लाभो नास्ति धर्म्मसमा गतिः॥

तस्माद्धर्म्मः सहायत्वे सेवितव्यः सदा नृभिः ॥
धर्म्मः सतां गतिः पुंसां धर्म्मश्चैवाश्रयः सताम् ।
धर्म्मोलोकाश्रयश्चातः प्रवृत्तः सचराचरम् ॥

याज्ञवल्क्यः ।

कर्म्मणा मनसा वाचा यस्माद्धर्म्मं समाचरेत् ॥
मनुः । धर्म्म एव हतोहन्ति धर्म्मो रक्षति रक्षितः ।
तस्माद्धर्म्मो न हन्तव्यो मा नो धर्म्मो हतोवधीत् ॥

महाभारते ।

बाल एव चरेद्धर्म्ममनित्यञ्जीवितं*यतः ।
फलानामिव पक्वानां शश्वत्पतनतोभयम् ॥
न कामान्नच संरम्भा न्नोद्वेगाद्धर्म्ममुत्सृजेत् ।
धर्म्म एव परे लोक इह चै वाश्रयः सताम् ॥
तथा । इदञ्च त्वामपरं ब्रवीमि पुण्यप्रदं तात महाविशिष्टं ।
न जातु कामान्नभयान्नलोभा द्धर्म्मञ्जह्याज्जीवितस्यापि हेतोः ।
व्यासः । धर्म्मादपेतं यत् कर्म्म यद्यपि स्यान्महाफलम् ।
न तत् सेवेत मेधावी शुचिः कुशतिलं यथा ॥
सुदुर्ल्लभमिदं † प्राप्य मानुष्यं लोकमध्रुवं ।
न कुर्य्यादात्मनः श्रेय स्तेनास्मात् वञ्चितश्चिरम् ॥
तृणपत्राग्रगाम्यम्बुबिन्दुवच्चपले यतः ।
जीवितञ्चा धनं विप्रा स्तस्माद्धर्म्मं समाचरेत् ॥

---

* अनुजीवितमिति क्वचित् पाठः ।

† नरमिति क्वचित् पाठः ।

महाभारते।

एकस्मिन्नप्यतिक्रान्ते दिवसे धर्म्मवर्ज्जिते।
दस्युभिः मुषितस्येव युक्तमाक्रन्दितुञ्चिरम्॥
अजरामरवत् प्राज्ञो विद्यामर्थञ्च चिन्तयेत्।
गृहीतइव केशेषु मृत्युना धर्म्ममाचरेत्॥
यस्य त्रिवर्गशून्यस्य दिनान्यायान्ति यान्ति च।
स लोहकारभस्त्रेव स सन्नपि न जीवति॥
तस्मात् सर्व्वात्मना धर्म्मं नित्यमेव समाचरेत्।
मा धर्म्मविमुखः प्रेत्य तमस्यन्धे पतिष्यति॥
नावसीदति चेद्धर्म्मः कपालेनापि जीवता।
आढ्योऽस्मीत्येव मन्तव्यं धर्म्मवित्ता हि साधवः॥

मत्स्यपुराणे।

अनित्यं जीवितं यस्माद्वसु चातीव चञ्चलम्।
केशेष्विव गृहीतस्तु मृत्युना धर्म्ममाचरेत्॥

आदित्यपुराणे।

मानुष्यं यः समासाद्य स्वर्गमोक्षप्रदायकम्।
द्वयोर्न साधयत्येकं स मृतस्तप्यति चिरम्॥
यावत्स्वास्थ्यशरीरत्वन्तावद्धर्म्मं समाचरेत्।
अस्वास्थ्योदितोनान्यत् किञ्चित्कर्त्तुं समुत्सहेत्॥
विष्णुः। युवैव धर्म्मभन्विच्छेदनित्यं जीवितं यतः।
कृते धर्म्मे भवेत् कीर्त्तिरिह प्रेत्य च वै सुखं॥

यथेक्षुहेतोरपि सेवितं * पय
स्तृणानि वल्लीरपि च प्रसिञ्चति।
तथा नरो धर्म्मपथेन सञ्चरन्
सुखञ्च कामांश्च वसूनि चाश्नुते ॥

अथ प्रमाणतो धर्म्मनिरूपणम् ।

तत्र मनुः । वेदोऽखिलो धर्म्ममूलं स्मृति शीले च तद्विदाम् ।
आचारश्चैव साधूनामात्मनस्तुष्टिरेव च ॥
विधिर्व्विधेयस्तर्कश्च वेदषड़ङ्गानि चेति ।
विधिरज्ञातज्ञापको वेदभागः, विधेयोमन्त्रः, तर्कोमीमांसा ।

अङ्गान्याह देवलः ।

शिक्षा-व्याकरण-निरुक्त-च्छन्दः कल्प-ज्योतींषीति वेदाङ्गानि । शुचौ तु चरिते शीलमित्याचारस्यैव शीलत्वाभिधानात् कथं पृथगुपादानम् । न आचार्य्यानुष्ठानलक्षणक्रियारूपत्वादाचारस्य स्वरूपविशेषत्वाच्छीलस्य व्यक्त एव भेदः। शुचौ तु-चरिते शीलमिति शीलस्य चरितविशेषहेतुत्वादुपचारेण चरितत्वाभिधानम्। अथ शीलं कस्य धर्म्मतां प्रमापयति। आत्मन एव पुरुषविशेषस्वभावोऽन्यथानुपपद्यमानः स्वस्य श्रेयःसाधनतां बोधयति। तथा च ब्राह्मण्यतेत्यादिहारीतवचने भावप्रत्ययान्ततयाभिधानं शीलस्य क्रियाव्यतिरेकिता बोधयन् स्वभावतामेव ज्ञापयति यदाह हारीतः। ब्रह्मण्यता, देवपितृ-

---

* प्रेषितमिति क्वचित् पाठः ।

भक्तता, सौम्यता अपरोपतापिता, अनसूयता*मृदुता, अपारुष्य, मित्रता, प्रियवादित्वम् कारुण्यं कृतज्ञता-शरण्यता प्रशान्तिश्चेति त्रयोदशविधं शीलं, आचारे विवाहादौ कङ्कण-बन्धनाद्यनुष्ठनादात्मतुष्टिरत्र धर्म्मसन्देहे वैदिकसंस्कारवासि-तान्तःकरणानां साधूनामेकत्र पक्षे मनःपरितोषः।

याज्ञवल्क्यः।

श्रुतिः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्मनः।
सम्यक् सङ्कल्पजः कामो धर्म्ममूल मिदं स्मृतम्॥
पुराणं न्याय मीमांसा धर्म्मशास्त्राङ्गमिश्रिताः।
वेदाः स्थानानि विद्यानां धर्म्मस्य च चतुर्द्दश॥

विष्णुपुराणे।

अङ्गानि वेदा श्चत्वारो मीमांसा न्यायविस्तरः।
धर्म्मशास्त्रं पुराणञ्च विद्याह्येताश्चतुर्द्दशः॥
आयुर्व्वेदो-धनुर्व्वेदो-गान्धर्व्व-श्चेति ते त्रयः।
अर्थशास्त्रं चतुर्थञ्च विद्याह्यष्टादशैव ताः॥

दृष्टार्थानामपि चतसृणा-क्वचिदलौकिकार्थप्रतिपादनाद्धर्म्मप्रमाणभावः। शङ्खलिखितौ। स्मृतयो धर्म्म शास्त्राणि तेषां प्रणेतारोमनु-विष्णु-यम-दक्षां-गिरोत्रि-बृहस्प-त्युशन-आपस्तम्ब-वशिष्ठ-कात्यायन--पराशर-व्यास-शङ्ख--लिखित-सम्वर्त्त-गौतम-शातातप-हारीत-याज्ञवल्क्य प्राचेतसादयः॥

---

* अनसूयतेति क्वचित् पाठः।

यमः । मनुर्यमोवसिष्ठोऽत्रिः दक्षो विष्णुस्तथाङ्गिराः ।
उशना वाक्पति-र्व्यास आपस्तम्बोऽथ गौतमः ॥
कात्यायनो नारदश्च याज्ञवल्क्यः पराशरः ।
संवर्त्तश्चैव शङ्खश्च हारीतो लिखितस्तथा ॥
एतैर्यानि प्रणीतानि धर्म्मशास्त्राणि वै पुरा ।
तान्येवातिप्रमाणानि न हन्तव्यानि हेतुभिः ॥

आदिशब्दाच्च बुध-देवल-सोम-जमदग्नि-प्रजापति-विश्वामित्र-वृद्ध-शातातप-पैठीनसि-पितामह-बौद्धायन-छागलेय-जाबालि-च्यवन-मरीचि-कश्यपाः ।

तथाहि भविष्यत्पुराणे ।

अष्टादशपुराणेषु यानि वाक्यानि पुत्रक ।
तान्यालोच्य महाबाहो तथा स्मृत्यन्तरेषु च ॥
मन्वादिस्मृतयो याश्च षड्विंशत् परिकीर्त्तिताः ।
तासां वाक्यानि क्रमशः समालोक्य ब्रवीमि ते इति॥

मन्वादिस्मृतीनां षड्विंशत्वमुक्तम्, तच्चानन्तरोक्ताभिरेव पूर्य्यते । यानि पुनर्महाभारत-रामायण-विष्णुधर्म्म-शिवधर्म्म-प्रभृतीनि गृह्यपरिशिष्टानि च तानिच स्मृत्यन्तरेषुचेत्यनेनैवोक्तानि ।

तथा चोक्तं भविष्यत्पुराणे ।

अष्टादश पुराणानि रामस्य चरितं तथा ।
विष्णुधर्म्माणि * शास्त्राणि शिवधर्म्माश्च भारत ॥

* वायवीयश्चेति क्वचित् पाठः ।

कार्ष्णञ्च पञ्चमोवेदो यन्महाभारतं स्मृतम्।
सौराश्च धर्म्मा राजेन्द्र मानवोक्ता महीपते॥
जयेति नाम चै तेषां प्रवदन्ति मनीषिण इति॥

तदपि स्मृत्य-न्तरेषुचैवेत्यनेनैव परिगृहीतं वेदितव्यम् एवं यच्चान्यदप्यविगीतमहाजनपरिगृहीतं यदपि स्मृत्यन्तरेषु चेत्य-नेनैव परिगृहीतं वेदितव्यं।

वशिष्ठः।

श्रुति स्मृति विहितो धर्म्मस्तदलाभे शिष्टाचारः प्रमाणं।
तथा। पारंपर्य्यागतोयेषां वेदः स परिवृंहणः।
विशिष्टा ब्राह्मणा ज्ञेया श्रुतिप्रत्यक्षहेतवः॥

पुराणलक्षणमुच्यते।

मत्स्य पुराणे।

सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशोमन्वन्तराणि च।
वंशानुचरितं चैव पुराणं पञ्चलक्षणम्॥

विष्णुपुराणे।

अष्टादश पुराणानि पुराणज्ञाः प्रचक्षते।
ब्राह्म-म्याद्यं वैष्णवञ्च शैवं भागवतं तथा॥
तथान्यन्नारदीयञ्च मार्कण्डेयञ्च सप्तमम्।
आग्नेयमष्टमञ्चैव भविष्यन्नवमं स्मृतम्॥
दशमं ब्रह्मवैवर्त्तं लैङ्गमेकादशं स्मृतम्।
वाराहं * द्वादशञ्चैव स्कान्दञ्चैव त्रयोदशम्॥

---

* विष्णुधर्म्मेति क्वचित् पाठः।

चतुर्द्दशं वामनञ्च कौर्म्मं पञ्चदशं स्मृतम् ।
मात्स्यञ्च गारुडञ्चैव ब्रह्माण्डञ्च ततः परम् ॥

कूर्म्मपुराणे ।

अन्यान्युपपुराणानि मुनिभिः कथितानि तु ।
आद्यं सनत्कुमारोक्तं नारसिंहमतः परम् ॥
तृतीयं नान्दमुद्दिष्टं कुमारेण तु भाषितम् ।
चतुर्थं शिवधर्म्माख्यं *साक्षान्नन्दीशभाषितम् ॥
दुर्व्वाससोक्तमाश्चर्य्यं नारदोक्तमतः परम् ।
कापिलं मानवञ्चैव† तथैवोशनसेरितं ॥
ब्रह्माण्डं वारुणञ्चैव कालिकाह्वयमेव च ।
माहेश्वरं तथा शाम्बं सौरं सर्व्वार्थसञ्चयम् ॥
पराशरोक्तं प्रथमं तथा भागवतद्वयम् ।
इदमष्टादशं प्रोक्तं पुराणं कौर्म्ममुत्तमम् ॥
वेदार्थवित्तमैः कार्य्यं यः स्मृतं मुनिभिः पुरा ।
स ज्ञेयः परमो धर्म्मो नान्यशास्त्रेषु संस्थितः ॥
या वेदबाह्याः स्मृतयो याश्च काश्च कुदृष्टयः ।
सर्व्वास्ता निष्फलाः प्रेत्य तमोनिष्ठा हि ताः स्मृताः ॥

मत्स्यपुराणे ।

पाद्मे पुराणे यत् प्रोक्तं नरसिंहोपवर्णनम् ।
तत्राष्टादशसाहस्रं नारसिंह मिहोच्यते ॥

---

* नन्दिकेश्वर युग्मकेति क्वचित् पाठः ।

† मारीचञ्चैवेति क्वचित् पाठः ।

नन्दाया यत्र माहात्म्यं कार्त्तिकेयेन वर्ण्यते।
नन्दीपुराणं तल्लोके नन्दाख्यमितिकीर्त्त्यते॥
यत्र-साम्बं-पुरस्कृत्य भविष्यति कथानकम्।
प्रोच्यते तत्पुनर्ल्लोके साम्बमेव शुचिव्रताः॥
एवमादित्यसंज्ञञ्च तत्रैव परिगद्यते॥
अष्टादशभ्यस्तु पृथक् पुराणे यत्तु दृश्यते।
विजानीध्वं द्विजश्रेष्ठास्तदेतेभ्यो विनिर्गतं॥

कालिका पुराणे।

शैवं यद्वायुना प्रोक्तं वैरिञ्चिं सौरं मेवच।
यदिदं कालिकाख्यं यत् मूलं भागवतं स्मृतम्॥

देवलः। आर्षाः पूर्ववृत्तान्ताश्रयाः प्रवृत्तिफला इतिहासः।

मनुः। प्रत्यक्षमनुमानञ्च * शाब्दञ्च विविधागमं।
त्रयं सुविदितं कार्य्यं धर्म्मशुद्धिमभीप्सता॥

मनुः। आर्षन्धर्म्मोपदेशञ्च वेदशास्त्राविरोधिना।
यस्तर्केण तु सन्धत्ते † स धर्म्मं वेद नेतरः॥

तर्केण मीमांसादिना।

व्यासः। धर्म्मशुद्धिमभीप्सद्भिर्नवेदादन्यदिष्यते।
धर्म्मस्य कारणं शुद्धं मिश्रमन्यत् प्रकीर्त्तितम्॥
अतः स परमोधर्म्मो यो वेदादवगम्यते।
अवरः स तु विज्ञेयो यः पुराणादिषु संस्थितः॥
एतेभ्योऽपि यदन्यस्मात् किञ्चिद्धर्म्माभिधायकम्।
तच्चदूरतरं विद्धि मोहस्तस्याश्रयोमतः॥

---

* शास्त्रञ्चेति क्वचित् पाठः।

† यस्तर्केणानुसन्धत्ते इति क्वचित् पाठः।

शङ्खलिखितौ।

रागद्वेषाग्निदग्धानां मग्नानां विषयाम्भसि।
चिकित्सा सर्व्वशास्त्राणि व्याधीनामिव भेषजम्॥

भविष्यत्पुराणे।

सुनन्तुरुवाच।

शृणुष्वेदं महाबाहो भविष्यत् पञ्चलक्षणं।
यत् श्रुत्वा मुच्यते राजन पुरुषो ब्रह्महत्यया॥
यान्यनेकत्र वै पञ्च कीर्त्तितानि स्वयम्भुवा।
प्रथमं कथ्यते ब्राह्मं-द्वितीयं वैष्णवं स्मृतम्॥
तृतीय-त्वाष्ट्रं * व्याख्यातं चतुर्थं भाष्यमुच्यते।
पञ्चमं प्रतिभाष्यञ्च सर्व्वलोकेषु पूजितम्॥

हारीतः।

अज्ञानतमसान्धानां भ्रामितानान्तु दृष्टिभिः।
धर्म्मशास्त्रप्रदीपोऽयं धार्य्योमार्गानुदेशकः॥

शातातपः।

श्रुति स्मृति स्तु विप्राणां चक्षुषी द्वे प्रकीर्त्तिते।
काणस्तत्रैकहीनस्तु द्वाभ्यामन्धः प्रकीर्त्तितः॥

यमपुराणे। †

---

* तृतीयं चैवेति क्वचित् पाठः।

† पद्मपुराणे क्वचित् पाठः।

बहुत्वादिह शास्त्राणां धर्म्ममूलं श्रुतिस्मृती।
इतिहासपुराणानि तस्मात्तेषु मनः कृथाः॥

शङ्खलिखितौ।

वेदा वै विप्रकीर्णत्वाद्दुर्ज्ञेया धर्म्मसाधनम्।
सुबोधात्तत्समर्था हि ब्रह्मणा विहिता श्रुतिः॥
श्रुति स्मृत्युदितान् धर्म्मान् मानवा-स्तान् पृथक् पृथक्।
कुर्व्वतः प्राप्नुयुर्द्धर्म्ममन्यथा नरके गतिः॥
श्रौतं स्मार्त्तं क्रियावाक्यं हेतुभिर्यो बिघातयेत्।
असच्छास्त्रमुपाश्रित्य स ज्ञेयः शिष्टनिन्दितः॥

महाभारते।

इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत्।
विभेत्यल्पश्रुताद्वेदोमामयं प्रतरिष्यति *॥
धर्म्मशास्त्राणि वेदाश्च षड़ङ्गानि नराधिप।
श्रेयसोऽर्थे विधीयन्ते नरस्याक्लिष्टकर्म्मणः॥

व्यासः। श्रुतिस्मृती द्विजातीनां पुरुषार्थप्रसाधिके।
इतिहासपुराणञ्च प्रमाणं धर्म्मनिश्चयः॥

यमः। वेदाः प्रमाणं स्मृतयः प्रमाणम्
धर्म्मार्थयुक्तं वचनं † प्रमाणम्।
यस्य प्रमाणं न भवेत् प्रमाणम्
कस्तस्य कुर्य्याद्वचनं प्रमाणम्॥

---

* प्रहरिष्यतीति क्वचित्पाठः।

† धर्म्मार्थसंयुक्तवचः प्रमाणमिति क्वचित् पाठः।

न यस्य वेदा न च धर्म्म शास्त्रं
न वृद्धवाक्यञ्च भवेत् प्रमाणम् ।
स धर्म्म कार्य्यान्निहतो दुरात्मा
न सोऽपि तस्येह भवेत् प्रमाणम् ॥

विष्णुधर्म्मोत्तरे ।

शाङ्ख्यं योगं पञ्चरात्रं वेदाः पाशुपतं तथा ।
कृतान्तं पञ्चमं विद्धि ब्रह्मणः परिमार्गणे ॥
संसारक्षयदः* स्वर्गभावोपकरणेषु च ।
सेतुरावैष्णवाद्धर्म्मा सारमेतत् प्रकीर्त्तितम् ॥
एतावानेव सकलो वेदमार्ग उदीरितः ।
आभ्यः प्रशस्ताश्चैवान्याः शतशोऽथ सहस्रशः ॥

अथ निमित्ततो धर्म्मनिरूपणम् ।

शङ्खलिखितौ ।

तत्र धर्म्म लक्षणानि ।

देशः काल उपायो द्रव्यं श्रद्धा पात्रन्त्याग इति । समस्तेषु धर्म्मोदयः साधारणोऽन्यथा विपरीतः श्रद्धापात्रसपन्नो धर्म्मः कालः संक्रान्त्यादिः श्रद्धा द्रव्योत्पत्तिरिति कालस्तन्मूलो देशः देशोब्रह्मावर्त्तादिः ।

उपाय इति कर्त्तव्यता, द्रव्यं स्ववृत्त्युपार्जितं-श्रद्धा आस्तिक्य बुद्धिः ।

पात्रं विद्यातपोसम्पन्नं, एषु साधारणधर्म्मोत्पत्तिः ।

* संसारक्षयदे इति क्वचित् पाठः ।

अन्यथा धर्म्मानुदयः।

अन्नाद्रव्योत्पत्तिरिति काल इति अयमपि संक्रान्त्यादिवद्दानादौ धर्म्मकालः। तन्मूलोदेश इति। एवम्भूत काल संपन्नो देशोऽपि धर्म्मस्य सम्पादयितेत्यर्थः॥

अथ देशनिरूपणं तावत् प्रस्तूयते।

तत्र मार्कण्डेय पुराणे।

भगवन् कथितस्त्वेष जम्बुद्वीपः समासतः।
यदेतद्भवता प्रोक्तं कर्म्म नान्यत्र पुण्यदम्॥
पापदम्वा महाराज वर्ज्जयित्वा तु भारतम्।
इतः स्वर्गश्च मोक्षश्च मध्यञ्चान्तश्च गम्यते॥
न खल्वत्र मनुष्याणां भूमौ कर्म्म विधीयते।
योजनानां सहस्रं वै द्वीपोऽयं दक्षिणोत्तरात्॥
पूर्व्वे किराता यस्यान्ते पश्चिमे यवनाः स्मृताः।
दक्षिणे मलयोयस्य हिमवानुत्तरे तथा॥
तदेतद्भारतं वर्षं सर्व्ववीजं द्विजोत्तम।
ब्रह्मत्व, ममरेशत्वं देवत्वमपि दुर्लभम्॥
मृगपक्ष्योषधि चराद्योनिस्तद्वदतोऽश्नुते।
स्थावराणाञ्च सर्व्वेषा मतो ब्रह्मन् शुभाशुभे॥
प्रयान्ति कर्म्मभूर्ब्रह्मन्नान्यलोकेषु विद्यते।
स्वर्गा, पवर्ग, प्राप्तिश्च पुण्यं पापञ्च * वै तथा॥

* तथैव चेति क्वचित।

देवानामपि विप्रर्षे सदैवैष मनोरथः ।
अपि मानुष्यमाप्स्यामोदेवत्वात् प्रच्युताः क्षितौ ।
मनुष्यः कुरुते यद्यत्तन्न शक्यं सुरासुरैः ॥

विष्णुपुराणे ।

उत्तरञ्च समुद्रस्य हिमाद्रेश्चैव दक्षिणं ।
वर्षं यद्भारतं नाम भारती यत्र सन्ततिः ॥
अत्र जन्म सहस्राणां सहस्रैरपि सत्तम ।
कदाचिल्लभते जन्तुर्म्मानुष्यं-पुण्यसञ्चरात् ॥
गायन्ति देवाः किल गीतकानि
धन्यास्तु ये भारतभूमिभागे ।
स्वर्गापवर्गास्पदमार्गभूते
भवन्ति भूयः पुरुषः सुरत्वात् ॥
कर्म्माण्य संकल्पिततत् फलानि
संन्यस्य विष्णौ परमात्मरूपे ।
अवाप्य तां कर्म्ममही-मनन्ते
तस्मिन् लयं ये त्वमलाः प्रयान्ति ॥

भविष्यत् पुराणे ।

ब्रह्मावर्त्तात् परोदेशः ऋषिदेशस्त्वनन्तरम् ।
मध्यदेशस्ततोन्यून आर्य्यावर्त्तस्त्वनन्तरम् ॥

नञ ईषदर्थे अनन्तरः ईषन्न्यून इत्यर्थः ।
मनुः । सरस्वतीदृषद्वत्योर्देवनद्योर्यदन्तरम् ।
तं देव निर्म्मितं देशं ब्रह्मावर्त्तं प्रचक्षते ॥

कुरुक्षेत्रञ्च मत्स्याश्च पाञ्चालाः शूरसैनिकाः *।
एष ब्रह्मर्षिदेशोवै ब्रह्मावर्त्तादनन्तरः॥

मत्स्यो, विराटदेशः, पञ्चालाः कान्यकुब्जादिदेशाः, शूरसैनिका मथुरादेशः।

हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्ये यत् प्राग्विनशनादपि।
प्रत्यगेव प्रयागाच्च मध्यदेशः प्रकीर्त्तितः †॥

विनशनं कुरुक्षेत्रम्।

आसमुद्रात्तु वै पूर्व्वादासमुद्रात्तु पश्चिमात्।
तयोरेवान्तरङ्गिर्य्योरार्य्यावर्त्तं विदुर्ब्बुधाः॥
कृष्णसारस्तु चरति मृगोयत्र स्वभावतः।
स ज्ञेयो ‡ यज्ञियो देशोम्लेच्छदेशस्ततः परः॥
एतान् द्विजातयो देशान् संश्रयेरन् प्रयत्नतः।
शूद्रस्तु यस्मिन् कस्मिन् वा निवसेद्वृत्तिकर्षितः॥
एष धर्म्मस्य वो योनिः समासात् कथितः किल ¶।
सर्व्वपापहरः पुण्यः साधनं सर्व्वकर्म्मणाम्॥

वसिष्ठः। धर्म्म आर्य्यावर्त्त प्रागादर्शात् प्रत्यागालोकाचलादुदक् कुमारिकाया दक्षिणेन हिमवत, उत्तरेण विन्ध्याद्रेर्ये धर्म्मायेचारास्ते सर्व्वे प्रत्येतव्याः नत्वन्ये प्रतिलोमकधर्म्माः एनमार्य्यावर्त्तमित्याचक्षते गङ्गायमुनयोरन्तरालमप्येके यावद्वा कृष्णमृगो विचरति तावद्ब्रह्मवर्च्चसम्।

* सुरसेनका इति क्वचित् पाठः।

† उदाहृत इति क्वचित् पाठः।

‡ याज्ञिक इति क्वचित् पाठः।

¶ समासेन प्रकीर्त्तिता सम्भवश्चास्य सर्व्वस्य वर्णधर्म्मान्निबोधत इति क्वचित् पाठः।

पैठीनसिः ।

आहिमवत आकुमार्य्या: * सिन्धुवैतरणी नदी सूर्य्यस्योदगयनं पुन: यावद्वा कृष्णमृगो विचरति तत्र धर्म्मश्चतुष्पादो भवति ।

संवर्त्त: । स्वभावाद्यत्र चरति कृष्णसार: सदा मृग: ।
धर्म्मदेशः स विज्ञेयो द्विजानां धर्म्मसाधनम् ॥

व्यासः । सर्व्वे शिलोच्चया: पुण्या: सागरा: सरितस्तथा ।
अरण्यानि च पुण्यानि विशेषान्नैमिषन्तथा ॥

देवीपुराणे ।

देशो. नदा, गया शैल, गङ्गानर्म्मद, पुष्करम् ।
वाराणसी कुरुक्षेत्रं प्रयागो जम्बुकेश्वर: ।
केदारं भीमनादञ्च कुण्डकं पुष्कराह्वयम् ।
सोमेश्वरं-महापुण्यं तथा चामरकण्टकम् ॥
कालिञ्जरं तथा विन्ध्यं यत्र वासोगुहस्य च ।
सर्व्वे शिवाश्रमाः पुण्या: सर्व्वा नद्यः शुभप्रदाः ॥
दान-स्नानो-पवासा-वै फलदा: सततं नृणाम् ।

विष्णुः । चातुर्व्वर्ण्यव्यवस्थानं यस्मिन् देशे न विद्यते ॥
तं म्लेच्छदेशं-जानीयादार्य्यावर्त्तस्तत: परम् ।

वोधायनः ।

आनर्त्तकाङ्गमगधाः सुराष्ट्रा दक्षिणापथ: ।
तथा च सिन्धु, सौवीरा एते सङ्कीर्णयोनय: ॥

---

* मधुवैतरणीति क्वचित् पाठः ।

आनर्त्तकः।

यस्मिन् देशे यास्काः*।

तथा, पङ्क्तां स कुरुते पापं यः कलिङ्गान् प्रपद्यते।
ऋषयो निष्कृतिं तस्य प्राहुर्वैश्वानरं हविः॥

अथ श्रद्धानिरूपणम्।

आह भगवती श्रुतिः।

श्रद्धयाग्निः समिध्यते श्रद्धया हूयते हविः।
श्रद्धा भगस्य मूर्द्धनि वचसा वेदयामसीत्यादिः॥

मनुः। श्रद्धा पूतं वदान्यस्य हतमश्रद्धयेतरत्।
श्रद्धयेष्टञ्च पूर्त्तं च नित्यं कुर्य्यात् प्रयत्नतः॥

वह्नि पुराणे।

श्रद्धा पूर्व्वाः सर्व्वधर्म्माः श्रद्धामध्या,न्त,संस्थिताः।
श्रद्धानिष्ठाः प्रतिष्ठाश्च धर्म्माः श्रद्धैव कीर्त्तिताः॥
श्रुतिमात्ररसाः सूक्ष्माः प्रधानपुरुषेश्वराः।
श्रद्धामात्रेण गृह्यन्ते न करेण न चक्षुषा॥
कायक्लेशैर्नबहुभिर्नचैवार्थस्य राशिभिः।
धर्म्मः संप्राप्यते सूक्ष्मः श्रद्धा हीनैः सुरैरपि॥
श्रद्धा धर्म्मः परः सूक्ष्मः श्रद्धा ज्ञानं परन्तपः।
श्रद्धा स्वर्गश्च मोक्षश्च श्रद्धा सर्व्वमिदं जगत्॥

---

* यस्मिन् देशे द्वारका इति क्वचित् पाठः।

सर्व्वस्वञ्जीवितं वापि दद्यादश्रद्धया यदि ।
नाप्नुयात् सकलं किञ्चित् अश्रद्दधानस्ततो भवेत् ॥

व्यासः । श्रद्धा वै सात्विकी देवी सूर्य्यस्य दुहिता नृप ।
सावित्री प्रसवित्री च विश्वसञ्जीवनी तथा ॥

स्कन्द पुराणे ।

श्रद्धा मातेव जननी ज्ञानस्य सुकृतस्य च ।
तस्माच्छ्रद्धां समुत्पाद्य ज्ञानं सुकृतमर्ज्जयेत् ॥

महाभारते ।

श्रद्धा धर्म्मसुता देवी पाविनी विश्वधारिणी ।
श्रद्धया साध्यते धर्म्मो महद्भि* र्नार्थराशिभिः ॥
निष्किञ्चना हि मुनयः श्रद्धापूता दिवङ्गताः ।
धर्म्मार्थ-काम-मोक्षाणां श्रद्धा परमकारणम् ।
पुंसामश्रद्दधानानां न धर्म्मो नापि तत् फलम् ॥
तथाक्रिया श्रद्धधानोदाता प्राज्ञोऽनसूयकः ।
धर्म्माधर्म्मविशेषज्ञस्तमस्तरति दुस्तरम् ॥

कालादीनि तु दानखण्डे वक्ष्यामः ।
तेषां तत्रोपयुक्ततमत्वात् ।

अथ परिभाषा ।

भविष्यत् पुराणे ।

सम्यक् संसाधनं कर्म्म कर्त्तव्य मधिकारिणा ।
निष्कामेन महावीर काम्यं कामान्वितेन च ॥

---

* बहुभिरिति क्वचित्पाठः ।

आचारयुक्तः श्रद्धावान् वेदज्ञोध्यात्मवित्तमः ।
कर्म्मणां फलमाप्नोति न्यायार्जितधनश्च यः ॥

सम्यक् प्रथमकल्पादिना, संसाधनं यथाविहितं साधनम् । अधिकारिणा,र्थिना,समर्थेन, विदुषा च, अध्यात्मवित्तमः परलोक फलभागिन्यात्मनि दृढ़प्रत्ययवान् ।

'न्यायार्जितधनः' स्ववृत्त्यार्ज्जितधनः ॥

आपस्तम्बः ॥

प्रयोजयिता नुमन्ता कर्त्ता चेति स्वर्गनरकफलेषु भागिनः
यो भूय आरभते तस्मिन् फलविशेषः ।

याज्ञवल्क्यः ।

विधिदृष्टन्तु यत् कर्म्म करोत्यविधिना तु यः ।
फलं न किञ्चिदाप्नोति क्लेशमात्रं हि तस्य तत् ॥

मनुः ॥ प्रभुः प्रथमकल्पस्य योऽनुकल्पेन वर्त्तते ।
न साम्परायिकं तस्य दुर्म्मते र्विद्यते फलम् ॥

छन्दोगपरिशिष्टे ।

कात्यायनः ।

अक्रिया त्रिविधा प्रोक्ता विद्वद्भिः कामचारिणाम् ।
अक्रिया च परोक्ता या तृतीया चायथाक्रिया
स्वशाखाशेष मुत्सृज्य परशाखाश्रयश्च यः
कर्त्तु मिच्छति दुर्म्मेधा मोघं तस्य तु यत् फलम्
यन्नाम्नातं स्वशाखायां पारक्यमविरोधि यत् ।
विद्वद्भिस्तदनुष्ठेयमग्निहोत्रादि कर्म्मवत् ।
अग्निहोत्रं, यजुर्वेदशाखासु विहितं यथा ॥

छन्दोगप्रभृतिभिरनुष्ठीयते ।

गृह्यपरिशिष्टे ।

वह्वल्पं वा स्वगृह्योक्तं यस्य कर्म्म प्रकीर्त्तितम् ।
तस्य तावति शास्त्रार्थे कृते सर्व्वः कृतोभवेत् ॥

तथा । प्रवृत्तमन्यथा कुर्य्याद्यदि मोहात् कथञ्चन ।
यतस्तदन्यथा भूतं तत एव समापयेत् ॥

प्रवृत्तमारब्धम् अन्यथा भूतं क्रमाद्यन्यत्वेन यद्वैपरीत्यमापन्नम् ॥

समाप्ते यदि जानीयान्मयैतदन्यथा कृतम्* ।
तावदेव पुनः कुर्य्यात् नावृत्तिः सर्व्वकर्म्मणः ॥

एतत्तु कर्म्मसमाप्तावन्यथाकरणज्ञानविषयम् ।

प्रधानस्या क्रिया यत्र साङ्गं तत् क्रियते पुनः ।
तदङ्गस्याक्रियायां तु नावृत्ति र्नैच तत्क्रिया ॥

यत्र प्रधानस्य कर्म्मणोऽकरणं तत्साङ्गमेव पुनः कर्त्तव्यम्, तदङ्गाकरणे तु न साङ्गप्रधानावृत्तिर्नापि तावन्मात्रस्याङ्गस्य करणं किन्तु प्रायश्चित्तमेव कार्य्यम् ।

हारीतः ।

अङ्गुष्ठस्योत्तरतोरेखा ब्रह्मतीर्थं, कनिष्ठकायाः पश्चात् प्राजापत्यम्, अग्रमङ्गुलीनां दैवम्, अङ्गुष्ठप्रदेशिन्योरन्तरा पित्र्यम्, मध्यआग्नेयं-उपस्पर्शनं ब्राह्मेण आचमनहोमतर्पणानि प्राजा-

---

* अयथाकृतमिति क्वचित् पाठः ।

पत्येन कुर्य्यात्, मार्ज्जनार्चनवलिकर्म्मभोजनानि दैवेन कुर्य्यात् पित्र्यान् पित्रेण, प्रतिग्रह,माग्नेयेन-प्रतिगृह्णीयात्।

छागलेयः।

हस्तमध्ये ब्रह्मतीर्थं दक्षिणाग्रहणे तु तत्॥

मार्कण्डेय पुराणे॥

नान्दीमुखानां कुर्व्वन्ति प्राज्ञाः पिण्डोदकक्रियाः।
प्राजापत्येन तीर्थेन यच्च किञ्चित् प्रजायते॥

ब्रह्मपुराणे।

मूलरेखासु स्वाङ्गुष्ठमणिबन्धेषु मध्यमम्।
प्राजापत्यं महातीर्थं विप्रस्तेनाचमेत्सदा॥
धनायुर्दाररेखासु सोमतीर्थं तु मध्यमम्।
लाजादिहवनं तेन कर्त्तव्यं वपनं तथा॥

'वपनं' व्रीह्यादिनिर्व्वापः।

भविष्यत् पुराणे।

कमण्डलु स्पर्शनं यत् दधिप्राशनमेव च।
सोमतीर्थेन राजेन्द्र सदा कुर्य्याद्विचक्षणः॥
वशिष्ठः। स्नातोऽधिकारी भवति दैवे पित्रे च कर्म्मणि।
पवित्राणां तथा जाप्ये दाने च विधिनोदिते॥

वायुपुराणे।

क्रियां यः कुरुते मोहात् अनाचम्येह नास्तिकः।

भवन्ति तु वृथा तस्य क्रियाः सर्व्वा न संशयः ॥

कात्यायनः ।

दान-माचमनं होमं भोजनं देवतार्च्चनम् ।
प्रौढ़पादोन कुर्व्वीत स्वाध्यायं पितृतर्पणम् ॥
आसनारूढ़पादस्तु जान्वोर्वाञ्जलयोस्तथा ।
कृतावसक्थिकोयः स्यात् प्रौढ़पादः स उच्यते ॥

वसिष्ठः ।

जपहोमोपवासेषु धौतवस्त्रधरोभवेत् ।
अलङ्कृतः शुचि-र्मौनी श्रद्धावान्विजितेन्द्रियः ॥

वौद्धायनः ।

काषायवासाः कुरुते जपहोमप्रतिग्रहान् ।
न तद्देवगमं भवति हव्यं कव्यं स्वधा हविः ॥
व्यासः । आर्द्रवासास्तु यः कुर्यात् जपहोमप्रतिग्रहान् ।
सर्व्वन्तदासुरं ज्ञेयं वहिर्जानुश्च यत् कृतम् ॥

विष्णुपुराणे ।

होमदेवार्च्चनाद्यास्तु क्रियास्वाचमने तथा ।
नैकवस्त्रः प्रवर्त्तेत द्विजवाचनके जपे ॥
द्विजवाचनके, द्विजस्वस्तिवाचनादौ ।

शातातपः ।

सव्यादंशात्परिभ्रष्टं कटिदेशस्थिताम्बरम् ।

एकवस्त्रन्तु तद्विद्याद्दैवे पित्र्ये च वर्ज्जयेत् ॥

याज्ञवल्क्यः।

परिधानाद्वहिःकच्छा निवद्धा ह्यासुरी भवेत्।
धर्म्मकर्म्मणि विद्वद्भिर्व्वर्ज्जनीया प्रयत्नतः॥

'वहिःकच्छा।'

वहिर्निर्गतकच्छेत्यर्थः।

छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः।

यत्रोपदिश्यते कर्म्म कर्त्तुरङ्गं न सूच्यते।
दक्षिणस्तत्र विज्ञेयः कर्म्मणां पारगः करः॥
यत्र दिङ्नियमो नास्ति जपहोमादिकर्म्मसु।
तिस्रस्तत्र दिशः प्रोक्ता ऐन्द्री सौम्याऽपराजिताः॥
ऐन्द्री प्राची, सौम्या उत्तरा, अपराजिता ईशानदिक्,
आसीन ऊर्द्धः प्रह्वीवा नियमो यत्र नेदृशः।
तदासीनेन कर्त्तव्यं न प्रह्वेण न तिष्ठता॥

प्रह्वः प्रगतजानुकः।

प्रह्वेण नम्रेण, तिष्ठता ऊर्द्धेन,

ओङ्कार इत्यनुवृत्तौ,

आह आपस्तम्बः।

तस्मादोमित्युदाहृत्य यज्ञ-दान-तपः क्रियाः।
वर्त्तन्ते विधानोक्ताः सततं ब्रह्मवादिनाम्॥

त्रिमात्रस्तु प्रयोक्तव्यः कर्म्मारम्भेषु सर्व्वशः।
तिस्रः सार्द्धास्तु कर्त्तव्या मात्रास्तत्त्वार्थचिन्तकैः॥
देवताध्यानकाले तु प्लुतः कुर्य्यान्न संशयः॥

कश्यपः। भूति कर्म्माण्युच्चैस्तदादीन्येव वाक्यानि स्युर्यथा पुण्याहं सुसम्पद्ममिति, भूतिकर्म्माणि सम्पत्कराणि तदानीति। ओंकारादीनि स्वस्त्यादिवाचनादीनि॥

यमः। पुण्याहवाचनं देवि ब्राह्मणस्य विधीयते।
एतदेव निरोङ्कारं कुर्य्यात् क्षत्रियवैश्ययोः॥

मार्कण्डेय पुराणे।

सूर्य्योदयं विना नैव स्नानदानादिकाः क्रिया।
अग्नेर्विहरणं चैव कृत्स्नभावस्य लक्ष्यते॥

सूर्य्योदयशब्देन उषः कालो गृह्यते, तेन रात्रौ न कुर्य्यादिति तात्पर्य्यं॥

दक्षः। देवकार्य्याणि पूर्वाह्ने मनुष्याणान्तु मध्यमे।
पितॄणा मपराह्णे च कार्य्याणीति बिनिश्चयः॥

अङ्गिराः। सन्ध्ययोरुभयोर्ज्जप्ये भोजने दन्तधावने।
पितृकार्य्ये च दैवे च तथा मूत्रपुरीषयोः॥
गुरूणां सन्निधौ दाने यागे* चैव विशेषतः।
एषु मौनं समातिष्ठन् स्वर्गं प्राप्नोति मानवः॥

याज्ञवल्क्यः।

यदि वाग्यमलोपः स्याज्जपादिषु कथञ्चन।

---

* योगे इति क्वचित् पाठः। द्विकः क्रम इति क्वचित् पाठः।

व्याहरेद्वैष्णवं मन्त्रं-स्मरेद्वा विष्णु मव्ययम्॥
अज्ञानाद्यदि वा मोहात् प्रच्यवेताध्वरेषु यत्।
स्मरणादेव तद्विष्णोः सम्पूर्णं स्यादितिश्रुतिः॥

तथा शतपथ श्रुतिः॥

अथ यद्वाचंयमोव्याहरति तस्मादुहैष विसृष्टो यज्ञः पराङ् पर्य्यावर्त्तते

ततो वैष्णवीमृचं यजुर्व्वा जपेदित्यादिः।

मनुः। न कुर्य्यात् कस्यचित् पीड़ां कर्म्मणा-मनसा-गिरा।
आचरन्नभिषेकन्तु कर्म्माण्यन्यान्यथाचरेत्॥

वायुपुराणे।

दानं प्रतिग्रहो होमो भोजनं बलिरेव च।
साङ्गुष्टेन सदा कार्य्य मसुरेभ्योन्यथा भवेत्॥

साङ्गुष्ठेन अङ्गुलीसङ्गताङ्गुष्ठेन।

एतान्येव तु कार्य्याणि दानादीनि विशेषतः।
अन्तर्जानु विधेयानि तद्वदाचमनं नृप †॥

तद्वदाचमनं स्मृतम्।

छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः।

सदोपवीतिना भाव्यं सदा बद्धशिखेन तु।
विशिखोऽनुपवीतश्च यत् करोति न तत् कृतम्।

---

† तद्वदाचमनं स्मृतमिति क्वचित्पाठः।

निगमपरिशिष्टे ।

वामस्कन्धे यज्ञोपवीतं दैवे,

प्राचीनावीतं, इतरथा-पितृयज्ञे ताभ्यां हिकण्ठासक्तं उत्सर्गे निवीतम् ।

पृष्ठदेशावलम्बितं ग्राम्यधर्म्मेषु । ग्राम्यधर्म्मः स्त्रीसम्भोगः ।

बोद्धायनः ।

कर्म्मयुक्तो नाभेरधःस्पर्शं वर्ज्जयेत् ।

याज्ञवल्क्यः ।

रौद्र, पित्रा, सुरा-मन्त्रान् तथा दैवाभिचारिकान् ।
व्याहृत्यालभ्य चात्मानं अप स्पृश्यान्य दाचरेत् ॥

छन्दोगपरिष्टे कात्यायनः ।

पितृमन्त्रप्रवरणे आत्मालम्भेऽअवेक्षणे ।
अधो वायु समुत्सर्गे प्रहास्ये नृतभाषणे ॥
मार्ज्जारमूषिकस्पर्शे आक्रुष्टे क्रोधसम्भवे ।
निमित्तेष्वेषु सर्व्वत्र कर्म्म कुर्व्वन्नपः स्पृशेत् ।
आत्मालम्भे हृदि स्पर्शे* यज्ञादौ विहिते ।
अवेक्षणमपि यज्ञादि विहितमेव ग्राह्यम् ॥

लघुहारीतः ।

जपे-होमे तथा दाने स्वाध्याये पितृतर्पणे ।
अशून्यं तु करं कुर्य्यात् सुवर्णरजतैः कुशैः ॥

---

* हृदय स्पर्शे इति क्वचित् पाठः ।

दर्भहीना तु या सन्ध्या यच्च दानं विनोदकम्।
असंख्यातं च यज्जप्तं तत् सर्व्वं निष्प्रयोजनम्॥

तथा। चितौ दर्भाः पथि दर्भाः ये दर्भा यज्ञभूमिषु †।
स्तरणासन-पिण्डेषु षट्कुशान् ‡ परिवर्ज्जयेत्॥
पिण्डार्थं ये कृता ¶ दर्भा यैः कृतं पितृतर्पणम्।
मूत्रोच्छिष्टधृता ये च § तेषां त्यागो विधीयते॥
निवीमध्ये च ये दर्भा ब्रह्मसूत्रे च ये कृताः।
पवित्रां स्तान् विजानीयाद्यथा कायस्तथा कुशाः॥॥

गृह्यपरिशिष्टे।

दर्भाः कृष्णाजिनं मन्त्रा ब्राह्मणा हविरग्नयः।
अयातयामान्येतानि नियोज्यानि पुनः पुनः॥

मरीचिः॥

मासे नभस्यमावास्या तस्यां दर्भचयोमतः।
अयातयामास्तेदर्भा विनियोज्याः पुनः पुनः॥

छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः।

हरिता यज्ञिया दर्भाः पीतकाः पाकयज्ञियाः।
समूलाः पितृदैवत्याः कल्माषा वैश्वदेविकाः॥
ह्रस्वाः प्रवरणीयाःस्युःकुशादीर्घाश्चवर्हिषः।

---

† दर्भानिति क्वचित्पाठः।

‡ कुशानिति क्वचित्पाठः।

¶ मूत्रोच्छिष्ट प्रक्षेपे तु इति क्वचित्पाठः।

§ ये धृताइति क्वचित्पाठः।

पञ्चयज्ञियाः पञ्चयज्ञार्थाः, प्रवरणमनुष्ठानं तदर्हाः प्रवरणीयाः ।

अनन्तर्गर्भिकं * साग्रं कौशं द्विदलमेव च ।
प्रादेशमात्रं विज्ञेयं पवित्रं यत्र कुत्रचित् ॥
तदेव दर्भपिञ्जल्या लक्षणं समुदाहृतम् ।
आज्यस्योत्पवनार्थं यत्तदप्येतावदेव तु ॥

आपस्तम्बः ।

देवागारे तथा श्राद्धे गवाङ्गोष्ठे तथाध्वरे ।
सन्ध्ययोश्च द्वयोः साधुसङ्गमे गुरुसन्निधौ ॥
अग्न्यागारे विवाहे तु स्वाध्याये भोजने तथा ।
उद्धरेद्दक्षिणं पाणिं ब्राह्मणानां क्रियापथे ॥

दक्षिणमिति सव्यांशे वस्त्रं निधाय दक्षिणं बाहु मुत्तरीयाद्बहिः कुर्य्यादित्यर्थः ।

यथोक्तवस्त्वसम्पत्तौ† ग्राह्यं तदनुकारि यत् ।
यवनामिव गोधूमा व्रीहीणामिव शालयः ॥
आज्यं द्रव्यमनादेशे जुहोतिषु विधीयते ।
मन्त्रस्य देवतायाश्च प्रजापतिरितिस्थितिः ॥

अनादेशे अविधाने ।

मन्त्रस्य देवतायाश्च अनादेशे प्रजापति ॥

दैवता ‡ तत्ज्ञापका, मन्त्रा समस्तव्याहृतयश्च ।

---

* अनन्तर्गर्भिणमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† यथोक्तवस्त्वसम्पन्न इति क्वचित् पाठः ।

‡ प्राजापत्यो मन्त्र इति पुस्तकान्तरे ।

भविष्यत् पुराणे।

अनुक्तद्रव्यसंख्याश्च प्रतिमादेवता नृप।
सौवर्णी राजती ताम्री वृक्षजा मार्त्तिकी तथा॥
चित्रजा पिष्टजा ज्ञेया निजवित्तानुरूपतः।
आमाषात्पलपर्य्यन्तं कर्त्तव्याः शाठ्यवर्ज्जितैः॥

पैठीनसिः।

काण्ड-मूल-पर्ण-पुष्प-फल-प्ररोहेषु गन्धादीनां सादृश्येन प्रतिनिधिं कुर्य्यात्, सर्व्वालाभे यवः प्रतिनिधिः भवति।

मैत्रायणीयपरिशिष्टे।

दक्षिणालाभमूलानां लक्षणम् दक्षिणां ददाति।
न चात्र यजेत दर्भाभावे काशः प्रतिनिधिः॥
अथेध्मपालाशा,श्वत्थ-खदिर-लोहित-हरितो-दुम्बराणां तद-लाभे सर्व्ववनस्पतीनाम्। विल्वनीप, निम्ब-राजवृक्ष-शाल्म, लूक कपित्थ-कोविदार-विभीतक-श्लेष्मातक–सर्व्व-कण्टकिवर्ज्जं घृतमन्यार्थं प्रतिनिधिस्तदलाभे दधि-पयो वा।

छन्दोग परिशिष्टे।

कात्यायनः।

पाण्याहुतिर्द्वादशपर्व्वपूरिका
रसादिना चेत स्रुचिगर्तपूरिका।
दैवेन तीर्थेन च हूयते हविः

स्वङ्गारिणि स्वर्च्चिषि तच्च पावके ॥
योऽनर्च्चिषि जुहोत्यग्नौ व्यङ्गारिणि च मानवः ।
मन्दाग्निरामयावी च दरिद्रश्चैव जायते ॥
तस्मात् समिद्धे होतव्यन्नासमिद्धे कथञ्चन ।
आरोग्यमिच्छतायुश्च श्रिय मात्यन्तिकीं तथा ॥
जुहुवांश्च* हुतेचैव पाणि† पूर्य्यस्रुचादिभिः ।
न कुर्य्यादग्निधमनं कुर्य्यात्तु व्यजनादिना ॥
मुखेनैव धमेदग्निं मुखाद्ध्येषोभिजायते ।
नाग्निं मुखेनेति तु यत् लौकिके योजयन्ति तत् ॥

अथ गृह्य परिशिष्टे ॥

पृषदाज्य मिति प्रोक्तं दधिसर्पिरिति द्वयम् ।
क्षीरे शृतोष्णे दधिषु चामिक्षेति द्विसम्भवा ॥

स्कन्दपुराणे ।

त्वक्पत्रकेशर,लवङ्गैस्तु त्रिसमं मुनिभिः स्मृतम् ॥

लिङ्गपुराणे ।

आज्यं क्षीरं मधु तथा मधुरत्रय मुच्यते ।
त्वक्पत्रकलवङ्गानि केशरश्च चतुःसमम् ‡ ॥

गरुड़ पुराणे ।

---

* जुहुपुरिति क्वचित् पाठः ।

† पाणिसूर्पेति क्वचित् पाठः ।

‡ समांशकमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

कस्तूरिकाया द्वौ भागौ चत्वारश्चन्दनस्य च।
कुङ्कुमस्य त्रयश्चैकः शशिनः स्याच्चतुः समम्॥
कर्पूरं चन्दनं दर्भः कुङ्कुमञ्च चतुः समम्।
सर्व्वगन्धमिति प्रोक्तं समस्तसुरवल्लभम्॥

वृद्धगर्गः।

कुङ्कुमं चन्दनो, शीरं मुस्ता,लामज्ज,केशरम्।
कर्पूरं त्रिसुगन्धञ्च सर्व्वगन्धः प्रकीर्त्तितः॥
त्वगेलापत्रकैस्तुल्यै स्त्रिसुगन्धः प्रकीर्त्तितः॥

गारुड़ पुराणे।

कर्पूरमगुरुश्चैव कस्तूरी चन्दनं तथा।
कक्कोलं च भवेदेभिः पञ्चभिर्यक्षकर्द्दमः॥

शिवधर्म्मे।

पञ्चामृतं दधि-क्षीरं सिता मधु-घृतं नृप॥

स्कन्द पुराणे।

ताम्रारुणाश्वेतकृष्णानीलानामाहरेत् गवां।
गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि-सर्पींषि च क्रमात्॥

विष्णु धर्म्मोत्तरे॥

अपः काञ्चनवर्णाया नीलायाश्च तथा घृतम्।
दधि वै कृष्णवर्णायाः श्वेतायाश्चैव गोमयम्।
गोमूत्रं ताम्रवर्णायाः पञ्चगव्ये प्रयोजयेत्॥

स्कन्दपुराणे ।

विष्णुः । तथा वह्नी,न्द्र,वायु,र्क,दैवत्यानि यथा क्रमम् ।
विद्धिर्यतानि कुशोदञ्च पितृराजाधिदैवतम् ॥
प्रोक्ताभावे त्वथैतानि कपिलायाः प्रकल्पयेत् ।
गोमूत्रभागस्तस्यार्द्धं शकृत् चीरस्य च त्रयम् ॥
द्वयं दध्नोघृतस्यैकमेकञ्च कुशवारिजः ।
गायत्र्या चैव गोमूत्रं गन्धद्वारेति गोमयम् ॥
आप्यायस्वेति च चीरं दधिक्राव्णेति वै दधि ।
तेजोसिशुक्रमित्याज्यं देवस्यत्वा कुशोदकम् ॥
एभिस्तु पञ्चभिर्युक्तं पञ्चगव्यं प्रचच्चते ।
एतदेव महापुण्यं ब्रह्मकूर्चमिति स्मृतम् ॥

ब्रह्मकूर्चलचणं, ब्रह्मपुराणात् ।

व्यासः । गोमूत्रेताम्रवर्णायास्त्वेषमाषकसंख्यया ।
पुण्यं वरुणदैवत्यङ्गायत्र्याचाभिमन्त्रितम् ॥
गोमयंश्वेतवर्णायाश्चतुर्माषकमात्रया ।
गृह्णीया दग्निदैवत्यङ्गन्धद्वारेति वै शनैः ॥
चीरं काञ्चनवर्णायाः सोमदैवत्यमेव च ।
आप्यायस्वेति मन्त्रेण माष द्वादशसम्मितम् ॥
गृह्णन्ति वायुदैवत्यं कृष्णवर्णाद्भवं दधि ।
दशमाषकमात्रन्तु दधिक्राव्ण इति स्मरन् ॥
घृते तु नीलवर्णायाः पञ्चमाषकसंख्यया ।
गृह्णन्ति सूर्यदैवत्यन्तेजोसीति जपन् क्रमात् ॥

शतत्रयं माषमानं चत्वारिंशच्च पञ्च च।
कुशोदकस्य गृह्णीयाद्देवस्यत्वेति कीर्त्तयन्॥
ताम्रपात्रे पलाशे वा पात्रे मिश्रीकृतञ्च यत्।
आपोहिष्टेति चालोद्य प्रणवेन पिबन्ति च॥
उदङ्मुखस्त्रिराचम्य ततो गच्छेत् स तद्गृहम्।
तत्रापि होमेप्राग्देहं कृत्वा दद्याच्चदक्षिणम्॥
ब्राह्मणस्य यथा शक्त्या शोभनं तु मनोहरम्।
गवां वर्णास्तु शुक्लाद्याः सन्ति देशेषु यत्र न॥
तत्र वर्णविभागेन पञ्चगव्यानि चाहरेत्।
वर्णालाभात्र दोषोऽस्ति मात्राहीनं विवर्ज्जयेत्॥
त्याज्यानि दूषितानां च दधिमूत्रपयांसि च।
प्रसक्तानां च शुक्रेण यत्र स्नानाच्च शोणितम्॥
चेलकेशास्थिभक्ष्याणां अभक्ष्यैः सम्पृचां तथा।
रोगार्त्तानां च यूकार्त्तिमृताण्डानाममङ्गलम्॥

मृताण्डा मृतगर्भाः।

निष्फलत्वेन वन्ध्यानां कृत्तानां कृमिभि स्तथा।
अमानप्रतिदत्तानि सन्धिनीप्रभवानि च॥
शुद्धभाण्डे मनोज्ञे च भूमावपतितानि च।
ग्रहीतव्यानि विविधं खेदन्तासां न कारयेत्॥
ब्रह्मकूर्चं व्रतमिदं सर्व्वपापप्रणाशनम्।
सर्व्वकामप्रदं पुंसां रूपारोग्ययशः प्रदम्॥
महतामपि पापानां नाशनं श्रीविवर्द्धनम्।

ब्रह्म पुराणे ।

अश्वत्थो-दुम्बर-प्लक्ष-चूत-न्यग्रोध-पल्लवाः ।
पञ्चभङ्गा इति प्रोक्ताः सर्व्वकर्म्मसु शोभनाः ॥

आदित्य पुराणे ।

सुवर्णं रजतं मुक्ता राजावर्त्तं प्रवालकम् ।
रत्नपञ्चकमाख्यातं शेषं वस्तु ब्रवीम्यहम् ॥

विष्णु धर्म्मोत्तरे ॥

मुक्ताफलं हिरण्यञ्च बैदूर्य्यं पद्मरागकम् ।
पुष्परागञ्च गोमदन्नीलं गारुत्मतं तथा ॥

प्रवालमुक्तादीन्युक्तानि ।

भविष्यत् पुराणे ।

मधुरोऽम्लश्च लवणं कषायस्तिक्त एव च ।
कटुकश्चेति राजेन्द्र रसषट्क मुदाहृतम् ॥

शाकलक्षणन्तु क्षीरस्वामिनोक्तम् ।

मूल-पत्र-करीराग्र-फल काण्डाधिरूढकाः ।
त्वक् पुष्पं कवकश्चेति शाकं दशविधं स्मृतम् ॥

करीरः वंशांकुरः, अग्रं पल्लवाः, काण्डं नालम्, कवकं छत्राकम्, ।

षड्त्रिंशन्मते च।

यवगोधूमधान्यानि तिलाः कङ्गुस्तथैव च।
श्यामाकं चीनकञ्चैव सप्तधान्य मुदाहृतं॥

भविष्यत् पुराणे।

सुवर्णं रजतं ताम्र मार कूटं तथैव च।
लोहं त्रपु तथासीसं धातवः सप्त कीर्त्तिताः॥
अपः चीरं कुशाग्राणि दध्यक्षततिलास्तथा।
यवाः सिद्धार्थकाश्चैव मर्घोऽष्टाङ्गः प्रकीर्त्तितः॥

भविष्योत्तरात्।

पुष्पं फलं यवाः चीरं दधि दुग्ध-कुशास्तिलाः।
तण्डुलाश्च तिलैर्मिश्रा अर्घोऽष्टाङ्गः स उच्यते॥

मत्स्य पुराणे।

तथा दग्धेषु लोकेषु भूर्भुवः स्वर्महादिषु।
सौभाग्यं सर्व्वलोकानामेकस्थमभवत्तदा॥

द्यामाप्नोति वसुधातलम्।

उत्क्षिप्त मन्तरिक्षस्थं ब्रह्मपुत्रेण धीमता।
दक्षेण पीतमात्रं तु रूपलावण्यकारकम्॥
बलं तेजोहविर्जातं दक्षस्य परमेष्ठिनः।
शेषं तदपतद्भूमावष्टधा तदजायते॥
इक्षवस्तरराजञ्च नीष्पावा यजि धान्यकं।
विकारोयवगोक्षीरं कुसुम्भं कुङ्कुमं तथा॥

लवणं चाष्टमन्तत्र सौभाग्याष्टक मुच्यते ।

वातुलागमे ।

घृतं दधि मधु चीरन्तरुराजश्च धान्यकम् ॥
अजाजीचैव निष्पावा मङ्गलाष्टक उच्यते ।

आदित्य पुराणे ।

मध्याह्नःखड्गपात्रं तत् तथा नेपालकम्बलः ।
रूप्यं-दर्भा-स्तिला-गावो-दौहित्रः-कुतपाष्टकम् ॥

तथा । दूर्व्वा यवाङ्कुराश्चैव वालकं चूतपल्लवाः ।
हरिद्राद्वय सिद्धार्थं शिखिपत्रोरगत्वचः ।
कङ्कणौषधयश्चैताः कौतुकाख्या नव स्मृताः ॥

छन्दोगपरिशिष्टे ।

कुष्ठं मांसी हरिद्रे द्वे मुरा शैलेय, चन्दनम् ।
वचा चम्पक, मुस्ते च सर्व्वौषध्योदश स्मृताः ॥

मार्कण्डेयः ।

जग्मुरेतानि वीजानि ग्राम्यारण्याभिधानि च ।
ओषध्यः फलपाकान्ताः शतं सप्तदश स्मृताः ॥
व्रीहयश्च यवाश्चैव गोधूमाः* कङ्गु सर्षपाः ।
प्रियङ्गवः कोविदाराः कोरदूषाः सचीनकाः ॥
माषा मुद्गा मसूराश्च निष्पावाः सकुलत्थकाः ।
आढक्यश्चणकाश्चैव ग्राम्यारण्याश्च षोड़शम् ॥

---

* तिल इति क्वचित् पाठः ।

इत्येता ओषधीनां तु ग्राम्याणां जातयः स्मृताः।
ओषध्यो यज्ञिया ज्ञेया ग्राम्यारण्याश्चतुर्द्दश॥
व्रीहयश्च यवाश्चैव गोधूमाः कङ्गुसर्षपाः।
माषा मुद्गाः सप्तमाश्च अष्टमाश्च कुलत्थकाः॥
श्यामाकाश्चैव नीवारा जर्त्तिलाः सगवेधुकाः॥
कोविदारसमायुक्तास्तथा वेणुयवाश्च ये।
ग्राम्यारण्याः स्मृताह्येता ओषध्यश्च चतुर्दश॥

भविष्यत् पुराणे।

अगुरु चन्दनं मुस्ता सिह्लकं वृषणं तथा।
समभागन्तु कर्त्तव्यं धूपोऽयममृताह्वयः॥
तथा। श्रीखण्डं ग्रन्थिसहितमगुरुं सिह्लकं तथा।
मुस्तातथेन्दुभूतेश शर्कराञ्च दहेत्त्वाहम्॥
इत्येषोऽनन्तधूपश्च कथितो देवसत्तम।
तथा। कृष्णागुरु सिह्लकञ्च वालकं वृषणं तथा॥
चन्दनन्तगरं मुस्ता प्रबोधः शर्करान्वितः।
कर्पूरं चन्दनं कुष्ठमुशीरं सिह्लकं तथा॥
ग्रन्थिकं वृषणं भीम कुङ्कुमं गुग्गुलं तथा।
हरीतकी तथोशीरं यच्चधूप उदाहृतः॥
तथा। षड्भाग कुष्ठं द्विगुणो गुडस्य
लाक्षात्रयं पञ्चनखस्य भागाः।
हरीतकी सर्जरसः समांसो
भागैकमेकं त्रिलवं शिलाजम॥

घनस्य चत्वारि पुरस्य चैकौ
धूपोदशाङ्गः कथितौ मुनीन्द्रैः ।

तथा । वृषणं सिह्लकं विप्र श्रीखण्डमगुरुं तथा ।
कर्पूरञ्च तथा मुस्तां शर्करां सत्वचं द्विज ॥
इत्येष विजयोधूपः स्वयं देवेन निर्म्मितः ।
कर्पूरं चन्दनं मांसी त्वक् पत्रैलालवङ्गकम् ॥
अगुरुं सिह्लकं धूपं प्राजापत्यं प्रचक्षते ।

अथ मानकथनं ।

अथ नामानि ।

आदित्य पुराणे ।

जालान्तरगते भानौ यत् सूक्ष्मं दृश्यते रजः ।
प्रथमन्तत् प्रमाणानां त्रसरेणुं प्रचक्षते ॥
त्रसरेणुश्च विज्ञेय अष्टौ तु परमाणवः ।
त्रसरेणवस्तु ते ह्यष्टौ रथरेणुस्तु सम्मतः ॥
रथरेणवस्तु तेह्यष्टौ वालाग्रं तत् स्मृतं बुधैः ।
वालाग्राण्यष्ट लिचा तु यूका लिचाष्टकं बुधैः ॥
अष्टौ यूका यवं प्राहुरङ्गुलन्तु यवाष्टकम् ।
द्वादशाङ्गुलमात्रो वै वितस्तिश्च प्रकीर्त्तितः ।
अङ्गुष्ठस्य प्रदेशिन्या व्यासः प्रादेश उच्यते ।
तालःस्मृतो मध्यमया गोकर्णश्चाप्यनामया ।
कनिष्ठया वितस्तिस्तु द्वादशाङ्गुलिकः स्मृतः ।
रत्निस्त्वङ्गुलिपर्व्वाणि विज्ञेयश्चैकविंशतिः ।

चत्वारि विंशतिश्चैव हस्तपादाङ्गुलानि तु।
किष्कुः स्मृतोच्छ्रितः स्त्रिस्त्रः द्विचत्वारिंशदङ्गुलः।
षण्णवत्यङ्गुलैश्चैव धनुर्दण्डः प्रकीर्त्तितः॥
धनुर्दण्डयुगन्नालिर्ज्ञेयाद्येता यवाङ्गुलैः।
धनुषां त्रिंशता नल्व माहुः संख्याविदोजनाः।
धनुः सहस्रे द्वे वापि गव्यूति रुपदिश्यते॥
अष्टौ धनुःसहस्राणि योजनन्तु प्रकीर्त्तितम्।

मार्कण्डेय पुराणे।

परमाणुः परं सूक्ष्मं त्रसरेणुर्महीरजः।
बालाग्रञ्चैव लिचा च यूकाचाथ यवाङ्गुलम्।
क्रमादष्ट गुणान् प्राहुर्यवाश्चाष्ट ततोङ्गुलम्।
षडङ्गुलं पदं प्राहु र्वितस्तिर्द्विगुणः स्मृतः॥
द्वौ वितस्ती ततोहस्तो ब्रह्मतीर्थं द्विवेष्टनैः।
चतुर्हस्तो धनुर्दण्डो नालिका तद्युगेन तु॥
क्रोशोधनुःसहस्रे द्वे गव्यूतिश्च चतुर्गुणा॥
द्विगुणं योजनं तस्मात् प्रोक्तं संख्यानकोविदैः।

वृहस्पतिः॥

दशहस्तेन दण्डेन त्रिंशद्दण्डा निवर्त्तनम्।
दश तान्येव गोचर्म्म ब्राह्मणेभ्यो ददाति यः॥

वसिष्ठः॥

दशहस्तेन वंशेन दशवंशात्समन्ततः।

पञ्चचाप्यधिकान् दद्यादेतद्गोचर्म्मचोच्यते ॥

विष्णुधर्म्मोत्तरे ।

यदुत्पन्नमथा श्नाति नरः सम्वत्सरं द्विजाः ।
एतद्गोचर्म्ममात्रन्तु भुवः प्रोक्तं विचक्षणैः ॥

मत्स्य पुराणे ।

दण्डेन सप्तहस्तेन त्रिंशद्दण्डा निवर्त्तनम् ।
त्रिभागहीनं गोचर्म्ममानमाह प्रजापतिः ॥

वृद्धवशिष्ठः ।

गवां शतं वृषश्चैको यत्र तिष्ठेदयन्त्रितः ।
एतद्गोर्म्ममात्रं तु प्राहुर्वेदविदोजनाः ॥

ब्रह्मपुराणे ।

धर्म्मशास्त्रेषु मानार्थं याः संज्ञा मुनिभिः स्मृताः ।
ताः सर्व्वाः व्यवहारार्थं बोद्धव्याः सम्प्रदायतः ॥
मनुः । लोक संव्यवहारार्थं याः संज्ञाः प्रथिता भुवि ।
ताम्र रूप्य सुवर्णानां ताः प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥
जालान्तरगते भानौ यत् सूक्ष्मं दृश्यते रजः ।
परमं* तत् प्रमाणानान्त्रसरेणुं प्रचक्षते ॥
त्रसरेण्वष्टकं† लिक्षाज्ञेयैका परिमाणतः ।
ता राजसर्षपस्तिस्रस्ते त्रयोगौरसर्षपः ॥

---

* प्रथममिति क्वचित् पाठः ।

† त्रसरेण्वोऽष्टाविति क्वचित् पाठः ।

सर्षपाः षट् यौमध्यः त्रियवन्त्वेककृष्णलं।
पञ्चकृष्णलकोमाषस्ते सुवर्णस्तु षोड़श॥
पलं सुवर्णाश्चत्वारः पलानि धरणं दश।
द्वे कृष्णले समधृते विज्ञेयो रौप्यमाषकः॥
ते षोड़शस्याद्धरणं पुराणश्चैव राजतः।
कार्षापणस्तु विज्ञेयस्ताम्रिकः कार्षिकः पणः॥
धरणानि दश ज्ञेयः शतमानस्तु राजतः।
चतुःसौवर्णिको निष्को विज्ञेयस्तु प्रमाणतः॥

याज्ञवल्क्यः।

जालसूर्य्यमरीचिस्थं त्रसरेणुरजःस्मृतम्।
तेऽष्टौ लिक्षा तु तास्तिस्रो राजसर्षप उच्यते॥
गौरस्तु ते त्रयः षट्ते यवा मध्यास्तु ते त्रयः।
कृष्णलः पञ्च ते माषस्ते सुवर्णस्तु षोड़श॥
पलं सुवर्णाश्चत्वारः पञ्च वापि प्रकीर्त्तितम्।
द्वे कृष्णले रूप्यमाषो धरणं षोड़शैव ते॥
शतमानं तु दशभिर्धरणैः पलमेव च॥
निष्कः सुवर्णाश्चत्वारः कार्षिकस्ताम्रिकः पणः।

विष्णुः। जालस्थानमरीचिगतं रजस्त्रसरेणुसंज्ञकं तदष्टकं लिक्षा तत् त्रयं राजसर्षपः तत्त्रयं गौरसर्षपः ते षट् यवः तत्त्रयं कृष्णलं तत् पञ्चकं माषः तद्द्वादशकमक्षार्द्धं स चतुर्माषकं सुवर्णः तच्चतुःसौवर्णिकोनिष्कः द्वे कृष्णले रूप्यमाषः ते षोड़श धरणं ताम्रिकः कार्षापणः।

कात्यायनः ।

माषोविंशतिभागस्तु ज्ञेयः कार्षापणस्य तु ।
काकिनी तु चतुर्भागो माषकस्य पणस्य च ॥
पञ्चनद्याः प्रदेशे तु संज्ञेयं व्यावहारिकी ।
कार्षापण प्रमाणन्तु तन्निवद्धमिहैकया ॥
कार्षायणस्यैकाज्ञेया ताम्रतस्तु धानकः ।

अगस्ति प्रोक्तेपि ।

यवः स्यात्सर्षपैः षड्भिर्गुञ्जा च स्यात्त्रिभिर्यवैः ।
गुञ्जाभिः पञ्चभिश्चैको माषकः परिकीर्त्तितः ॥
भवेत् षोड़शभिर्माषैः सुवर्णस्तैः पुनः स्मृतः ।
चतुर्भिः पलमेकस्य दशांशोधरणं विदुः ॥
अष्टभिर्भवति व्यक्तैः तण्डुलो गौरसर्षपैः ।
सर्वैणवीयवः प्रोक्तो गोधूमंचापरे जगुः ॥

विष्णुगुप्तः ।

पञ्चगुञ्जो भवेन्माषः सर्षपैश्च चतुर्गुणैः* ।
कवयो† धरणं प्राहुर्मणिमानविशारदाः ॥
मञ्जाटिका कणजविशेषस्तौल्ये गुञ्जाद्वयं विदुः ।
मञ्जाटिकाविंशतिस्तु धरणं तद्विदां मतम् ॥
स्थूलमध्यातिसूक्ष्माणां सुसूक्ष्माणा मपि स्मृतं ।

* माणस्त्रिश्चसतुर्गुणैरिति क्वचित् पाठः ।

† कनको इति क्वचित् पाठः ।

माषकैः पद्मरागः स्यादिन्द्रनीलादिषु स्मृतः ॥
हस्तत्रय * प्रयोक्तव्यं न यस्मिन्मानमीरितम्।
दीनारो रौप्यकैरष्टाविंशत्या परिकीर्त्तितः ॥
सुवर्णस्य सप्ततिमो भाषो रौप्यकइष्यते।

प्रकारान्तरमाह।

स एव।

सुचेत्रे यथावत् मध्यपाककाले निष्पन्ना धान्यमाषा दश सुवर्णं माषः पञ्चवा गुञ्जाः सुवर्णमाषकः ते षोड़श सुवर्णः॥ एवं प्रमाणसिद्धस्य द्वितीया संज्ञा कर्ष इति चतुः कर्षं पलं पलानां शतेन तुला विंशति तौलिकोभारः। अस्यैव भारस्य उद्‌तौलिक इति द्वितीया संज्ञा।

ब्रह्म प्रोक्ते।

पलानां विंशतिर्वीशः पञ्चवीशास्तुला मता।
उद्‌तौलिकः स एव स्याद्भारो विंशतितौलिकः॥

विष्णु गुप्तः।

रूप्यस्य सुवर्णाद्भिन्नं मानमभिधीयते।

अष्टाविंशति गौरसर्षपा रूप्यमाषकः ते षोड़श धरणं निष्पावा विंशतिर्वा रूप्यमाषकः पलञ्च दश धरणकं तत् पलानां शतं तुला तत् तुलाविंशतिर्भार इति। विंशत्या व्रीहितण्डुलै स्तुलायां विधृतैर्वज्राख्यस्य रत्नस्य धरणं भवति।

* कुहस्तत्रे ति क्वचित्पाठः।

अष्टभि र्गौरसर्षपैस्तण्डुलं कल्पयेदिति ।

कपर्द्दिभाष्यकारः ।

निघण्टौ ।

तथा । मानं तुला,ङ्गुलि,प्रस्थैःगुंञ्जाः पञ्चाद्यमाषकः ।
ते षोड़शाचः कर्षोऽस्त्री पलं कर्षचतुष्टयम् ॥
सुवर्णविस्तौ हेम्नोच्चे कुरुविस्तस्तु तत्पले ।
तुला स्त्रियां पलशतं भारः स्याद्विंशतिस्तुला ॥
आचितोदश भाराः स्युः शाकटोभार आचितः ।
कार्षायणः कार्षिकःस्यात् कार्षिक स्ताम्रिकः पणः ॥

भविष्यत् पुराणे ।

पलद्वयं तु प्रसृति र्द्विगुणं कुड़वं मतम् ।
चतुर्भिः कुड़वैः प्रस्थः प्रस्थाश्चत्वार आढकः ॥
आढ़कैस्तैश्चतुर्भिश्च द्रोणस्तु कथितो वुधैः ।
कुम्भो, द्रोणद्वयं शूर्पः खारी द्रोणास्तु षोड़श ॥

वाराह पुराणे ।

पलद्वयं तु प्रसृतं मुष्टिरेकं पलं स्मृतम्
अष्टमुष्टि र्भवेत् कुञ्चिः कुञ्चयोऽष्टौ तु पुष्कलम् ॥
पुष्कलानि च चत्वारि आढकः परिकीर्त्तितः ।
चतुराढको भवेद्द्रोण इत्येतन्मान लक्षणम् ॥
चतुर्भिः सेतिकाभिस्तु प्रस्थ एकः प्रकीर्त्तितः ।

सेतिका, कुड़वः मुष्टिर्यजमानस्येति केचित् मुष्टिरेकं पलं स्मृतमिति प्रोक्तम् ।

पाद्म पलद्वयेन प्रसृतं द्विगुणं कुडवं मतम्।
चतुर्भिः कुडवैः प्रस्थः प्रस्थैश्चतुर्भिराढकः॥
चतुराढको भवेद्द्रोण इत्येतद्द्रोणमानकम्।

गोपथ ब्राह्मणे।

पञ्चकृष्णलकोमाषस्तैश्चतुःषष्टिभिः पलं।
द्वात्रिंशद्भिः पलैः प्रस्थो मागधेषु प्रकीर्त्तितः॥
आढकस्तैश्चतुर्भिश्च द्रोणः स्याच्चतुराढकः।

अथ मण्डपादि लक्षणम्।

भविष्यत् पुराणे॥

घनो, घोषो विराजश्च काञ्चनः काम, रामकौ।
सुघोषो, घर्घरो, दक्षो मण्डपा नवमा मताः॥
चतस्रो धारिकाः कोणे द्वे द्वे द्वारेषु पार्श्वयोः।
विस्तारे तु यथा शोभे अपरा अपि धारिकाः॥
प्लक्षो दुम्बरिका, श्वत्था वटाः प्रागादितोरणाः।
पञ्चषट् सप्तहस्ताः स्युः कनीयः स्यात्ततः परम्॥
वस्त्रे वेदाङ्गुलाद्वद्भिः सार्द्धमष्टकरं परम्।
मूलं नवाङ्गुलं चाद्यं विद्याच्चार्द्धाङ्गुलं ततः॥
विस्तारं शृङ्गयोश्चास्य प्रवेशो द्वाङ्गुलायतः।

अत्र यदुक्तंपिङ्गलामते।

हस्तद्वयं वहिस्त्यक्त्वा तोरणानि निवेशयेत्।

मूले नवाङ्गुलं दैर्घ्यं तत्तुरीयांशेन विस्तृतिः ॥
ऋजु वै मध्यशृङ्गं स्यात् किञ्चिद्वक्रन्तु पार्श्वयोः ।
प्रथमं तत्समाख्यातं द्व्यङ्गुलं रोपयेदथ ॥
शेषाणां द्व्यगुला वृद्धिर्वंशश्चाङ्गुलवृद्धितः ।
शल्यं वस्वङ्गुलानाहम्परं वै षोडशाङ्गुलात् ॥
ललाटे पार्श्वयोश्चैव पृथुत्वं षड्भिरङ्गुलैः ।
आद्यमेतत् समाख्यातं शेषेऽष्टाङ्गुलवृद्धितः ॥
स्वस्तिकः श्रीकजाकं वा सर्व्वतोरणमिष्टदम् ।
उच्छ्रयेण तदर्द्धार्द्धात्तोरणानां प्रविस्तरः ॥
धारिका तोरणै स्तुल्या वेदीस्तम्भाः षडुन्नताः ।
खातं पञ्चांशतस्तेषां भूमिभागवशेन वा ॥
वेदी चतुष्करा मध्ये कोणे स्तम्भचतुष्टयं ।
अष्टाङ्गुलोच्छ्रितान्येषां कराङ्गुष्ठैकवृद्धितः ॥
विस्तारादुच्छ्रयाद्वापि नान्तरे ग्रन्थिबन्धनम् ।
पीता महोत्का देवी तु* लिङ्गायामद्धिविस्तरा ॥
विस्तारं नवधा कृत्वा मण्डपानां क्वचिन्मते ।
मध्ये पदेन वेदी स्यात् कुण्डानां सैषविस्तरः ॥
हस्तादूर्द्धं क्वचिद्वेदी षट् षडङ्गुलवृद्धितः ।
वेदीपादोत्तरन्यस्ता कुण्डानि नव पञ्च च ॥
वेदास्तान्येव तानि स्युर्वर्त्तुलान्यथवा क्वचित् ।

उक्तं च शौचाचारपद्धतौ ।

---

* पैतामहोत्थक इति क्वचित् पाठः ।

अस्त्राणि तानि वृत्तानि चतुरस्राणि वा सदा।
दाहायाग्नौ भगाकारं द्वेषे खं दक्षिणोत्तरे।
अस्रं क्षयाय नैर्ऋत्यां षडस्रं वायवे मतम्॥
वृत्तं कुण्डमिह प्रोक्तं वारुण्यां शान्तिके हितम्।
कुण्डं कुशेशयाकार, मुत्तरे पुष्टिवर्द्धनम्॥
रौद्र्यां भयदमष्टास्रमिति वृद्धशिवागमः।
ऐन्द्र्यां कुण्डं चतुष्कोण मुच्यते स्तम्भकर्म्मणि॥

तथा प्रतिष्ठासारसंग्रहे॥

सर्व्वदिक्षु क्षये कुण्डं वेदास्रं स्थापने विधौ।
तदेव वृत्तं वा कार्य्यं काम्ये कल्पोदितं तथा॥
चतुरस्रं भवेत् प्राच्यां सर्व्वकामप्रदं शुभम्।
आग्नेय्यां बोधिपत्राभं सदासन्तानवर्द्धनम्॥
अर्द्धचन्द्रनिभं कुण्डं याम्ये विद्वेषणं नृणाम्।
त्रिकोणं नैर्ऋताशायां मारणार्थं प्रकल्पयेत्॥
नित्यमाप्यायने वृत्तं पश्चिमे कुण्डमुत्तमम्।
षट्कोणं वायुकोणस्थं कुण्डमुच्चाटने मतम्॥
पद्माकारं भवेत् कुण्ड मुत्तरे पुष्टिसाधनम्।
अष्टकोणमथैशान्या मत्यन्तं च भयप्रदं।
काम्य मेतत् सदा कुण्डं स्थापनादौ विवर्ज्जयेत्॥

स्वायम्भुवे।

चतुरस्रं भवेत् कुण्डं वृत्तं वा हस्तसम्मितम्।

नित्ये नैमित्तिके चैव काम्यं वा कल्पचोदितम् ॥
चतुरस्रम्भवेत् प्राच्यामाग्नेय्यान्तु भगाकृति ।
याम्यायामर्द्धचन्द्रं तु नैरृत्याञ्च त्रिकोणकम् ॥
वृत्तं कुण्डन्तु वारुण्यां वायव्यां पञ्चकोणकम् ।
पद्माकारन्तु सौम्यायामैशान्यामष्टकोणकम् ॥
अस्त्राणां वारुणानां तु कुम्भाकारं विधीयते ॥
वायव्यानां पताकाभं माहेन्द्राणान्तु वज्रवत् ।
सप्तजिह्वाकृति प्रोक्तमाग्नेय्याङ्गुरुसत्तमैः ॥
मध्यमोत्तमवीर्य्याणां चतुरस्राङ्गुलप्रदम् ।
त्रिकोणमल्पवीर्य्याणां स्त्रीरूपाणां भगाकृति ॥
अर्द्धचन्द्रं तु रौद्राणां सौम्यानां वृत्तमेवहि ।
पञ्चकोणं तु दूतीनां किन्नराणां तथैव च ॥
विद्याविद्वेषकरुणं पद्माकारं हितं मतम् ।
सर्व्वेषा मेव मन्त्राणां वृत्तं स्यात् सार्व्वकामिकम् ॥
तेन वृत्तं प्रकुर्व्वन्ति विधिशास्त्रविदोजनाः ।

यदुक्तं कालोत्तरे ।

अष्टमूर्त्यात्मके न्यासे नव कुण्डानि कल्पयेत् ।
पञ्चमूर्त्यात्मके पञ्च वेदास्राण्येव कल्पयेत् ॥
हास्तिके हस्तमात्राणि कुण्डानि परिकल्पयेत् ।
क्रमाद्व्याङ्गुलया वृद्ध्या ततः शेषेषु षण्मुख ॥
अष्टादिक्ष्वष्टकुण्डानि वेदीपादोन्नकानि तु ।
नवमं कारयेत् कुण्डं वेदास्रं कुण्डमध्यमम् ॥

चतुर्द्दिक्षु च चत्वारि पञ्चमं त्वीशकोणकं।
तथा। अपि वेदाङ्गुलं कुण्डदिगादिस्तु यथाक्रमम् ॥
ज्येष्ठादिकन्यसान्तानां वेदीपादाद्वहिः कृतम्।
वेदयुग्माश्रितं कृत्वा अङ्गुलं भागसम्मितम् ॥
तावद्भिरङ्गुलैर्हस्तं कुण्डानां परिकल्पयेत्।
हस्तमात्रं खनेत्तिर्य्यक् ऊर्ध्वं मेखलया सह॥
खाताद्द्वाद्यङ्गुलः कण्ठः सर्व्वकुण्डेष्वयं विधिः।
मेखला त्रितयं कार्य्यं कोणैरामयमाङ्गुलैः।
दैर्घ्यात् सूर्य्याङ्गुला नाभिस्त्र्यंशोनाविस्तरेण तु ॥
एकाङ्गुलोच्छ्रिता सा च प्रतिष्ठाभ्यन्तरे तथा।
कुम्भद्वयसमायुक्ता चाश्वत्थदलवन्मता।
अङ्गुष्टमेखला युक्ता मध्येत्वाज्य * धृतिस्तथा॥
दक्षस्था पूर्व्वयाम्ये तु जलस्था पश्चिमोत्तरे।
† इतरस्यापि कुण्डस्य योनि ‡ दक्षदलस्थिता॥
दिक्षु वेदाप्रवृत्तानि पञ्चमं त्वीशगोचरे।
तस्य नाभिदले दक्षे यदिष्टं तद्विधीयते॥
कुण्डानां पञ्चकं वाप्य कर्त्तव्यं पूर्व्वतस्थितमिति।

तद्यथा प्रथमे च।

कुण्डं जिनाङ्गुलं तिर्य्यगूर्द्धं मेखलया सह।
परेषां द्व्यङ्गुला वृद्धिरङ्गजातसमन्विता॥

---

* स्थितिरिति क्वचित् पाठः।
† नवमस्येति क्वचित् पाठः।
‡ न तेति क्वचित्पाठः।

विनामानाङ्गुलादूर्द्ध चतुर्विंशतिमांशकम् ।
अङ्गुलन्तेन कुण्डानामङ्गजातं विधीयते ॥
कण्ठाङ्गुलाद्वहिः कार्य्या मेखलैका षडङ्गुला ।
चतु-स्त्रि-द्व्यङ्गुला-यद्वा-तिस्रः सर्व्वत्रशोभनाः ॥
मेखला मध्यतोयोनिः कुण्डार्द्धांत्रंशविस्तृता ।
अङ्गुष्ठमानोष्ठकं वा कार्य्याश्वत्थदलाकृतिः ॥
प्रागग्नियाम्यकुण्डानां प्रोक्ता योनिरुदङ्मुखी ।
पूर्व्वामुखाःस्मृताः शेषायथाशोभं समन्विता ॥

देवी पुराणे ।

हस्तादि लिखिते कुण्डे समाख्यातं समोच्चते ।
ओष्ठमेकांगुलं कार्य्यं भागो द्वादशमायतः ॥
ओष्ठं विस्तरसामान्यागजोष्ठसदृशी शुभा ।
चतुरङ्गुलमानेन प्रथमा मेखला भवेत् ॥
एकोनाद्व्यंगुलीया तु एवं कुण्डं शुभावहम् ।
चतुरस्रं तु पूर्व्वादि अश्वत्थदल सम्मितम् ।
ऊर्द्धकुण्डङ्गजाकारं वृत्तं पञ्चकमष्टवा ॥
पद्माकारं प्रकर्त्तव्यं कुण्डं चेशानगोचरम् ।

यदुक्तं प्रतिष्ठासारसंग्रहे ।

प्रतिष्ठास्थापनादीनां मुख्यमास्थापनं यतः ।
मण्डपोत्तर मुत्सृज्य कर्त्तव्यं मण्डपद्वयं ॥
धाम्नोधामान्तरं त्यक्त्वा धामाग्रे यत्र मण्डपः ।
दशद्वादशहस्तोवा द्विद्विवृद्ध्या ततः क्रमात् ॥

तन्मध्ये नवधा कृत्वा मध्यभागेन वेदिका।
विकाराकाष्टभिः कार्य्या प्रावृता वा नवाङ्गुलैः।
तद्वदुत्तरमुत्सृज्य दशहस्तप्रमाणतः॥
पूर्वंभागेऽथवा सौम्ये कर्त्तव्यः शान्तिमण्डपः।
तन्मध्ये वेदिकापद्मे कर्त्तव्यं ग्रहपूजनम्।
तत्रापि शान्ति होमार्थं न व कुण्डानि कल्पयेत्॥
यज्ञमण्डपमध्ये तु वेदीपादाद्बहिः क्रमात्।
सर्व्वदिक्षु च यत् कुण्डं वेदास्रं स्थापने विधौ॥
तदेव वृत्तं वा कार्य्यमन्यथाकारनिर्मितम्।
चतुर्व्विंशाङ्गुलादूर्द्ध्वं द्वाङ्गुलादिविवर्द्धितः॥
व्यासात्* खातःकरः प्रोक्तो निम्नस्त्रिथ्यङ्गुलेनतु।
खाताद्वाह्येऽङ्गुलः कण्ठः तद्वाह्ये मेखला क्रमात्॥
प्रथमाद्वाङ्गुला व्यासादुन्नतासा नवाङ्गुलैः।
मध्यमाद्व्यङ्गुला वाह्ये तृतीया तु यमाङ्गुला॥
मेखलाः पञ्च वा कार्य्या षट् पञ्चभ्वि त्रिपञ्चकैः।
पञ्चत्रिमेखलोच्छ्रायं ज्ञात्वाशेषमधः खनेत्॥
खाताधिके भवेद्रोगी हीने धेनुधनक्षयः।
चक्रकुण्डे तु सन्तापोमरणं भिन्नमेखले॥
मेखलारहिते शोकोऽभ्यधिके वित्तसंक्षयः।
भार्याविनाशनं प्रोक्तं कुण्डं योन्या विना कृतं।
अपत्यध्वंसनं प्रोक्तं कुण्डं यत् कण्ठवर्ज्जितम्॥

---

* खातहीनेधनक्षय इति पाठान्तरं।

स्थापने सर्व्वकुण्डानां ध्वजाग्रं सर्व्वसिद्धिदं इति ॥

प्रतिकुण्डं पताकाद्याः प्रोक्ताः कालोत्तरे तथा* ।
सप्तहस्ताः पताकाः स्युः सप्तमांशेन विस्तृताः ॥
लोकपालाः सुवर्णेन नवमी तुहिनप्रभाः ।
पीत, रक्तादिवर्णाश्च पञ्चहस्ता ध्वजाः स्मृताः ॥
द्विपञ्चहस्तैर्दण्डैस्तैर्वंशजैः संयुता मताः ॥
सप्तविंशतिभिः काण्डो विष्टरा बहुमात्रकाः ।
हस्तार्द्धाः समिधः शस्ता इह वै चोत्तरे पुनः ॥
पञ्चहस्ताः ध्वजाः कार्य्या वैपुल्येन द्विहस्तकाः ।
सप्तहस्ताः पताकाः स्युर्व्विंशत्यङ्गुलविस्तृताः ॥
पञ्चहस्तध्वजानान्तु पञ्चमांशप्रवेशिताः ।
दशहस्तपताकानां दण्डाः पञ्च प्रवेशिताः ॥
सिन्दूराः कर्व्वुरा धूम्रा धूसरा मेघसन्निभाः ।
हरिताः पाण्डुवर्णाश्च शुभ्राः पूर्व्वादितः क्रमात् ॥
एवं वर्णा ध्वजाः कार्य्याः पताकाः पाकशासन ।

कलशोत्पत्तिकलशलक्षणम् ।

देवीपुराणे ।

कलशान् सुदृढान् कुर्य्याल्लक्षणानि वदामि ते ।
उत्पत्ति-लक्षणं मानं कथयामि यथा मुने ॥
वारकाः कलशाश्चैव येन लोके प्रकीर्त्तिताः ।
अमृते मथ्यमाने तु सर्व्वदेवैः समन्वितैः ॥

---

* कालोत्तरे यथेति क्वचित् पाठः ।

मन्थानं मन्दरं कृत्वा नेत्रं कृत्वा तु वासुकिम्।
उत्पन्नममृतं तत्र महावीर्य्यपराक्रमम्॥
तस्यायं धारणायैव कलशः परिकीर्त्तितः।
कलां कलां गृहीत्वा वै देवानां विश्वकर्म्मणा॥
निर्म्मितोऽयं सुरैर्यस्मात् कलशस्तेन कथ्यते।
वारयन्ति ग्रहान् यस्मात् मानवा विविधां स्तथा॥
दुर्ह्रदश्च तथाघोरां स्तेन ते वारकाः स्मृताः।
कलशस्य मुखे ब्रह्मा ग्रीवायान्तु महेश्वरः॥
मूले तु संस्थितो विष्णुर्मध्ये मातृगणाः स्थिताः।
शिखासु देवताः सर्व्वा वेष्टयन्ति चतुर्द्दिशम्॥]
पृथिव्यां यानि तीर्थानि कलशे निवसन्ति हि।
गृहे शान्तिश्च पुष्टिश्च प्रीतिर्गोतृप्ति रेव च॥
ऋग्वेदोऽथ यजुर्व्वेदः सामवेदस्तथैव च।
अथर्व्ववेदसहिताः सर्व्वे कलशसंस्थिताः॥
पूर्णास्तेन तोयेन श्रितास्त्वेकान्ततो धृताः।
सरित्सरःखातजेन तडागेन जलेन वा॥
वापी-कूपोदद्दिव्येन सामुद्रेण सुखावहाः॥
सर्व्वमङ्गलमाङ्गल्याः सर्व्वकिल्बिषनाशकाः।
अभिषेके सदा ग्राह्याः कलशा इष्टशाः शुभाः॥
यात्रा, विवाह काले वा प्रतिष्ठा यज्ञकर्म्मणि।
योजनीया विशेषेण सर्व्वकर्म्मप्रसाधकाः॥
पञ्चाशाङ्गुलवैपुल्या उत्सेधः षोड़शाङ्गुलः।
कलशानां प्रमाणं तु मुखमष्टाङ्गुलम्भवेत्॥

अथ ऋत्विग्वरणम् ।

तत्र ब्रह्माण्डदानमधिकृत्योक्तम् ।

पद्मपुराणे ।

बालाग्निहोत्रिणं विप्रं सुरूपञ्च गुणान्वितम् ।
सपत्नीकञ्च सम्पूज्य भूषयित्वा विभूषणैः ॥
पुरोहितं मुख्यतमं कृत्वान्यांश्च तथा द्विजान् ।
चतुर्विंशद्गुणोपेतान् सपत्नीकान् निमन्त्रितान् ॥
अहताम्बरसञ्छन्नान् स्रग्विणस्तु विभूषितान् ।
अङ्गुलीयकानि तथा कर्णवेष्टांश्च दापयेत् ॥
एवं विश्वास्य सम्पूज्य तेषामग्रे स्वयं स्थितः ।
अष्टाङ्गप्रणिपातेन प्रणम्य च पुनः पुनः ॥
पुरोहिताय पुनः कृत्वा कृत्वा वै करसम्पुटम् ।
यूयम्बै ब्राह्मणा धात्रा मैत्रत्वेचानुग्टह्नता ॥
सौमुख्येनेह भवतां भवेत्पूतो नरः स्वयम् ।
भवतां प्रीतियोगेन स्वयं प्रीतः पितामहः ॥

तुला पुरुषमधिकृत्योक्तं ।

लिङ्गपुराणे ।

शतनिष्काधिकं श्रेष्ठं तदर्द्धं मध्यमं स्मृतम् ।
तस्याप्यर्द्धं कनिष्ठं स्यात्त्रिविधं तत्र कल्पितम् ॥
वस्त्रयुग्ममयोष्णीषं कुण्डलं कण्ठभूषणम् ।
अङ्गुलीभूषणञ्चैव मणिबन्धस्य भूषणम् ॥

एतानि चैव सर्व्वाणि प्रारम्भे सर्व्वकर्म्मणि।
पुरोहिताय दत्त्वाथ ऋत्विग्भ्यः सम्प्रदापयेत्॥
पूर्व्वोक्तं भूषणं सर्व्वं सोष्णीषं वस्त्रसंयुतम्।
दद्यादेतत् प्रयोक्तृभ्य आच्छादनपटं बुधः॥

अन्यांश्चतुर्विंश ऋत्विजः।

इत्येतिवचनात्पञ्चविंशतिर्ब्राह्मणा निमन्त्रणीयाः। ते च प्रतिष्ठामधिकृत्य मत्स्यपुराणे भेदेनोक्ताः।

शुभास्तत्राष्ट होतारो द्वारपालास्तथाष्ट वै।
अष्टौ तु जापकाः कार्य्याः ब्राह्मणा वेदपारगाः॥
सर्व्वं लक्षणसम्पन्ना * मन्त्रवन्तो जितेन्द्रियाः।
कुल,शील समायुक्ताः जापकाःस्युर्द्विजोत्तमाः॥
हेमालङ्कारिणः कार्य्याः पञ्चविंशतिरृत्विजः।
दीक्षयेच्च समं सर्व्वानाचार्य्यो द्विगुणं लभेदिति॥

निष्कादीनारभ्य शतं पञ्चविंशतिर्व्वा वस्त्रालङ्कारमूल्यम्। एतत् प्रयोक्तृभ्यो वरणवाक्यम्, ॐ अद्य अमुकयज्ञेनाहं यक्ष्ये यदङ्गभूतममुककर्म्मार्थममुकगोत्रममुकशर्म्माणममुकवेदाध्यायिन-ममुकं, त्वामहं वृणोमि, वृतोऽस्मीति प्रतिवचनम्।

कर्म्मभेदश्चोक्तो मत्स्यपुराणे।

गन्धपुष्पैरलङ्कृत्य द्वारपालान् समन्ततः।
पठध्वमिति तान् ब्रूयादाचार्य्यं त्वभिपूजयेत्॥

---

* लक्षण सम्पूर्णा इति क्वचित् पाठः।

यजध्वमिति तान् ब्रूयाद्धोतृकान् पुर एव तु ।
उत्कृष्टमन्त्रजाप्येन तिष्ठध्वमिति जापकानिति ॥

प्रारम्भे सर्व्वकर्म्मणीति लिङ्गपुराणे वचनादस्य सर्व्व व्रतादीनां ऋत्विक्-साध्यधर्म्मसाधारणम् ।

अथ मधुपर्कः ।

आह जावालिः ।

ब्राह्मणमृत्विजं चैव श्रोत्रियं गृहमागतम् ।
अर्च्चयेन्मधुपर्क्केण स्नातकं प्रियमेव च ॥

विश्वामित्रः ।

सम्पूज्य मधुपर्क्केण ऋत्विजः कर्म्म कारयेत् ।
अपूज्य कारयन् कर्म्म किल्बिषेणैव युज्यते ॥

अथ होमविधिः ।

देवीपुराणे ।

परिसमुह्यो पलिप्योल्लिख्योद्धृत्याग्निमुपसमाधाय दक्षिणतो ब्रह्मासनमास्तीर्य्य प्रणीय परिस्तीर्य्यार्थवदासाद्य पवित्रे कृत्वा-प्रोक्षणीश्च संस्कृत्यार्थवत् प्रोक्षणीनिरूप्याज्यमधिश्रित्यपर्य्यग्निं कुर्य्यात् स्रुवं प्रतप्य दर्भैश्च संमृज्याभ्युक्ष्य पुनः प्रतप्याभ्युक्ष्यदध्या-दाज्य मुद्वास्योत्थाप्य उत्पूयावेक्ष्य प्रोक्षणीश्च पूर्व्ववदुपयमन् कुशानादाय समिधोप्याधाय पर्य्युक्ष्य जुहुयात् । एष एव विधि-र्यत्र क्वचिद्धोमतः, परिसमूहनं मानस्तोकेत्युपलेपनम् ।

त्वां व्रतेच्छिद्रमिति उल्लिख्य, व्रजङ्गच्छेत्युद्धृत्य देवस्यत्वेत्यभ्युक्ष्य अग्निमूर्द्धेति अग्निमुपसमाधाय समिधाग्निं देवस्यत्वेति समिधमादध्यात्, अपि गृह्णामीत्यग्नेरभ्युक्षणं कृत्वाहिरण्य गर्भे दक्षिणतो ब्रह्मा आपोहिष्टेति उत्तरतः प्रणीता कयानश्चित्र इति प्रणीताप्रस्तारणम्। पवित्रेस्थो वैष्णव्यौ सवित्रे इष्टृनित्याज्य निरूपणं। त्रातारमिति स्रुचम् प्रतप्य अनिशितोसि स पत्रच्चिदिति सम्मार्ज्जनं। प्रत्युष्टरक्षः इति प्रतपनं। सवितुर्वः प्रसव उत्पुनामीति पुनः प्रतपनं। तदेवाग्निरित्युत्पवनं। धूसरोसीति पर्य्युक्षणम्। प्रजापतये स्वाहा मूलहोमाहुतयः एवं वैदिकोऽग्निः संस्कृतो भवति।

एवं लक्षणसंयुक्तं सर्व्वयज्ञेषु याज्ञिकम्।
विधानं विहितं तत्र ब्रह्मणा मिततेजसा॥
अन्यथा ये प्रकुर्व्वन्ति सूत्रमाश्रित्य केवलम्।
निराशास्तत्र गच्छन्ति सर्व्वे देवा न संशयः॥

अथातः परिस्तरणदेवताः कथ्यन्ते।

परिसमूहने करपयः, उपलेपने विश्वेदेवाः, उल्लेखने मित्रावरुणौ, उद्धरणे पृथिवी, अभ्युक्षणे गन्धर्वाः, अग्न्यासादने सर्व्वः, दक्षिणासादने ब्रह्मा, उत्तरतः प्रणीतायां सागरः, अर्थावसादने शतक्रतुः, पवित्रबन्धने पितरः, प्रोक्षणीसंस्कारे मातरः, जुहु स्रुक्स्रुवे* तथा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः, आज्यतापने वसवः,

---

* जङ्कस्रु वेस्रुवि इति पाठान्तरं।

अधिश्रयणे वैवस्वतः, पर्य्यग्निकरणे मरुतः, उद्वासने स्कन्दः, उत्पवने प्रत्युत्पवने च चन्द्रादित्यौ, आज्यावेक्षणे दिशः सर्व्वाः पवित्राधाने, प्रणीतायामुमा देवी, इध्मे लक्ष्मीः,विश्वस्य भूतानि ।

पूर्व्वोक्तानां तु वह्नीनामेकमादाय पावकम् ।
होमकर्म्मप्रकर्त्तव्यं विधिं ज्ञात्वा महा मुने ॥
एता वै देवताः प्रोक्ता ब्राह्मणानां हिताय वै ।
यज्ञेषु पशुबन्धेषु तथा सर्व्वक्रियासु च ॥

ब्रह्मोवाच ।

वह्नेर्व्विधानं परमं सर्व्वकर्म्मसुखावहम् ।
कथयामि नृपश्रेष्ठ नामभेदक्रियादिभिः ॥
अग्नेः परिग्रहः कार्य्यः सर्व्वशास्त्रार्थवेदकैः ।
वामदक्षिणसिद्धान्ते स्वगृह्यपारगैस्तथा ॥
कार्य्यः परिग्रहोवह्नेः सर्व्वसम्पत्तिवेदिभिः ।
अन्यथा अन्तरायास्ते भवन्ति धनआयुषाः ॥
नित्यव्याधिरधन्योवा सर्व्वलोकतिरस्कृतः ।
अविदित्वा यथावच्च तज्ज्ञः सर्व्वसुखायते ॥
तस्मात्सर्व्वप्रयत्नेन अग्न्याधेये क्रिया मता ।
कुण्डाष्टकं समाख्यातं त्रिभेदन्तु मया तव ॥
बहुविधिविधानन्तु एकस्मैवोपचारतः ।
स्त्री-वाल-शूद्रैस्तु होतव्यं होतव्यं प्रत्ययं यथा ॥
सभ्ये महानसे वापि न कुण्डे च कदाचन ।
संस्कृतैर्नामभेदैस्तु रचयित्वा हुताशनम् ॥

महाविद्यार्थकुशलैर्होतव्यं कर्म्मकांक्षिभिः ।
श्रूयते च पुरा वत्स अविदित्वा च तत् सुत ॥
संस्कृतवहुमानस्तु राज्यभ्रंशमवाप्नुयात् ।
तथा वारणिहोता च चिरान्मृत्युमवाप्तवान् ॥
तस्मादस्थिरवह्नौ तु न होतव्यमवेदिना ।
वेदनं ते प्रवक्ष्यामि येन सिद्धिः प्रजायते ॥
चतुष्कोणोत्थकुण्डे च मण्डले मधुसूदन ।
धनुषाकृतिके रुद्रः सर्व्वदेवनमस्कृतः ॥
चतुरस्रे भवेदग्निर्मण्डले तु हुताशनः ।
अर्द्धचन्द्रेऽनलोऽप्यग्निरग्निरेवं प्रतिष्ठितः ॥
द्विजानां देवताःसप्त आचार्यो योगदैवतः ।
उदके वरुणो देवो दर्भेषु च महोरगाः ॥
स्रुवायान्तु महादेवी स्रुचो देवस्त्रिलोचनः ।
तत्संयोगे परः सर्व्वः सर्व्वदेवनमस्कृतः ॥
प्रणीता पृथिवी ज्ञेया स्वाधिकारे महामखाः ।
पुष्पेषु क्रतवो विद्धि पात्रेषु च महोदधिः ॥
वेदीमध्ये तु गायत्री सामस्कृत्युच्चणे स्थितः ।
इन्धने मणिभद्रस्तु शिखावज्रधरस्तथा ॥
होतारस्तु विजानीयात् चमसादिषु पर्व्वतान् ।
ऊषायां देवता रुद्रस्तालवृन्ते च वायवः ॥
मन्त्रेषु चरणे सर्व्वे भस्मभूयोऽपि शङ्कर ।
लोकपालस्तु कोणेषु ओङ्कारे सर्व्वदेवताः ॥
मातरो होमभागे तु पुतनादिस्फुलिङ्गकाः ।

आदित्योऽधिष्ठितस्तेजो लये देवः परः शिवः ।
प्रातर्होमस्तु देवानां प्रहरार्द्धेन भूतिदः ॥
मध्याह्ने तु मनुष्याणां मोक्षहेतोस्त्रियामिकः ।
अपराह्णे पितृणाञ्च सन्ध्यायाञ्चाङ्गभौतिका ॥
रात्रौ पापविनाशार्थं दिवासिद्धिप्रसाधने ।
प्रहरार्द्धे तु होतव्यमर्द्धरात्रे तथाशुदम् ॥
प्रत्यूषे पुत्रदञ्चैव शुदाय सर्व्वकामिकम् ।
क्षणादौ सर्व्वकार्य्येषु सर्व्वप्राप्तिप्रदायकम् ॥
क्षणादिदेवता देया प्रथमाऽत्रवराहुतिः ।
अन्यथा विफलं विप्र भवते हवनन्तदा ॥
वार्च्चमन्त्रमयतां प्रीत्यै गौर्य्यै होमो नृपुङ्गव ।
दशधा पुण्यवृद्धिश्च हवनस्नानभोजनैः ॥
देवाकैः शूलपद्माङ्कैः शङ्खचक्रशुभाननैः ।
घृतक्षीररसादीनि गृह्णीयात्तानि बुद्धिमान् ॥
देव्याः स्थापनयज्ञीयो वसोर्द्धारैः प्रभाषितैः ।
द्रव्यैर्होमः प्रकर्त्तव्यो अन्यथा ह्यविधानतः ॥
आत्मवेलासु ते तृप्तिं पुष्टं यच्छन्ति देवताः ।
वेलामन्त्रगणानाञ्च अस्तिदैवतगे फलं ॥
एतत्ते कथितं वत्स सर्व्वलोकसुखावहम् ।
होता चेन्मन्त्रहीनस्तु अशुचिर्भवते सदा ॥
तस्मात्तु संस्कृते वह्नौ त्वहोतव्यमवैदिकैः ।
मन्त्राकदकहोतारो ह्ययायजन्ति देवताः ॥
अवैदिकास्तु होतारो नैव प्रीणन्ति वै सुरान् ।

होमात्सर्व्वफलावाप्तिः सर्व्वेषामपि जायते ॥
तस्मात् मन्त्रविधानेन प्रातरेव शुभप्रदः।
पूर्व्वेऽग्निर्द्दैवता विष्णुर्दक्षिणेन हरः स्मृतः ॥
पश्चिमेन स्थितो ब्रह्मा एता वै अग्निदेवताः।
रुद्रस्तेजसे जानीयात् जलार्थावापि चर्च्चिका ॥
क्रियायुषे तु विप्राणां लक्ष्मीस्तत्राधिदेवता।
एवं प्रतिष्ठिते होमे अग्नयश्च त्रयस्तथा ॥
त्रयोदेवा* स्त्रयः कालास्त्रिरग्नि स्त्रिगुणस्थिताः।
गार्हपत्यो दक्षिणाग्नि राहवनीयश्च ते त्रयः ॥
एकस्यैव समुत्पन्नो वहुभेदा द्विजोत्तम।
शाखाश्चतस्त्रः श्रीपर्णशुचिर्वैकङ्कती तथा ॥
खादिराश्वनविल्वाद्यैस्रुचोहस्तादिदीर्घतः।
अङ्गुष्ठपरिणाहाढाङ्कुण्डं कुम्भकभूषितम् ॥
पुष्करं पुष्करौ द्वौतु मध्यरेखास्थितौ किल।
स्रुक्शार्द्धक्रिया कार्य्या दण्डहत्त सुशोभनन् ॥
षडङ्गुल परीणाहं भूमियन्त्रविनिर्म्मितम्।
द्व्यङ्गुलं मूलदेशे तु कुम्भपुष्कर मूलगम् ॥
गुडिकान्तद्विजानीयात् त्रिभागेन तु पुष्करम्।
वेदी सप्ताङ्गुला कार्य्या पञ्चवर्णं प्रकल्पयेत् ॥
त्रिनिखातं समं कार्य्यं अग्रं कुशात् षडङ्गुलम्।
गोकर्णाकृतिशोभाढ्यं कनिष्ठाङ्गुलिरन्ध्रगम् ॥

* त्रयोदेवा इति क्वचित् पुस्तके पाठः।

घृतनिःक्रमणं कार्य्यं यवत्रयसुरेषितं ।
एवं स्रुवं स्रुचं कृत्वा ताभ्यां होमः सुखावहः ॥
शमीगर्भोऽरणी कार्य्या देव्याहस्तप्रमाणतः ।
वितस्तिपाणिनाह्याढ्या मध्यं वै षोडशाङ्गुलम् ॥
वृत्तङ्करद्वयोपेतं दशाङ्गुलसुवृत्तिदम् ।
आपीडं सुसमं कार्य्यं मध्यमायसवेधनम् ॥
घटिकाङ्कुरयागार्थं वालरज्वा शमा शमा ।
सुदृढां वह्निमन्त्रेण पूजयित्वा तु पातयेत् ॥
अभावे सूर्य्यकान्तैर्व्वा तदभावे करीषजा ।
सामान्यायतनागारे आनयेत्ताम्रभाजने ॥
शरावे मृण्मये पात्रे कुण्डे पूजान्विते न्यसेत् ।
अग्निचक्रं विधाने तु सर्व्वकर्म्मणि कारयेत् ॥
हेमराजतताम्राणि काष्ठ,शैल,मृदोपि वा ।
रत्नादीनि च पात्राणि शुभवेदाङ्कितानि च ॥
अर्घ,नैवे द्यपूजार्थं बलिदानञ्च कल्पयेत् ।
पश्चादेव विधानेन होमं कुर्य्याद्यथाविधि ॥

मरीचिः ।

प्रागग्राः समिधो ग्राह्याः अखर्वाणीह्यपाटिताः ।
काम्येषु वशकर्म्मादौ विपरीता जिघांसतः ॥
विशीर्णा विदला ह्रस्वा वक्रा वहुशिरःकृशाः ।
दीर्घाः स्थूला घुणैर्जुष्टाः कर्म्मसिद्धिविनाशकाः ॥

समिदित्यनुवृत्तौ ब्रह्मपुराणे ।

शमी,पलाश,न्यग्रोध,प्लक्ष,वैकङ्कतोद्भवाः।
अश्वत्थो,दुम्बरौ,विल्वः चन्दनः-सरलस्तथा।
शालश्च देवदारुश्च खदिरश्चेति याज्ञिकाः॥

छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः।

नाङ्गुष्ठादधिका कार्य्या समित्स्थूलतया क्वचित्।
नविमुक्तत्वचा चैव न सकीटा न पाटिता॥
प्रादेशान्नाधिका न्यूना न तथा स्यात् द्विशाखिका।
न सपर्णा समित् कार्य्या होमकर्म्मसु जानता॥

छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः।

पाण्याहुतिर्द्वादशपर्व्वपूरिका।
स्वङ्गारिणि स्वर्च्चिषि तच्च पावके॥

योनर्च्चिषि जुहोत्यग्नौ व्यङ्गारिणि च मानवः।
मन्दाग्निरामयावी च दरिद्रश्चैव जायते॥
तस्मात् समिद्धे होतव्यं न समिद्धे कथञ्चन।
आरोग्यमिच्छतायुश्च श्रियमात्यन्तिकीं तथा॥
जुहुवांश्च हुते चैव पाणिशूर्पस्रुवादिभिः।

अथ वक्ष्यमाणेषु तिथ्यादिव्रतेषु देवतामूर्त्तीनां पूज्यत्वात् देवतामूर्त्तयउच्यन्ते।

विष्णुधर्म्मोत्तरे।

विनायकस्तु कर्त्तव्यो गजवक्त्रश्चतुर्भुजः।

स्थलकञ्चाक्षमाला च तस्य दक्षिणहस्तयोः ॥
पात्रञ्चोदकपूर्णञ्च परशुश्चैव वामतः।
दन्तश्चास्य न कर्त्तव्यो वामे रिपुनिसूदन ॥
पादपीठकृतः पाद एक आसनगो भवेत्।
पूर्णे चोदकपात्रे च कराग्रन्तस्य कारयेत् ॥
लम्बोदर स्तथाकार्य्य स्तब्ध कर्णश्च यादव
व्याघ्रचर्म्माम्बरधरः सर्पयज्ञोपवीतवान् ॥

स्थलकं, गजदन्ताकारं।

गणेशस्य।

देवी सरस्वती कार्य्या सर्व्वाभरणभूषिता।
चतुर्भुजा सा कर्त्तव्या तथैव च समुत्थिता ॥

समुत्थिता, जर्द्धा।

पुस्तकञ्चाक्षमाला च तस्या दक्षिणहस्तयोः।
वामयो श्च तथा कार्य्या वैणवी च कमण्डलुः ॥

वैणवी, वीणा।

समपाद प्रतिष्ठा च कार्य्या सौम्यमुखी तथा।
सरस्वती।

हरेः समीपे कर्त्तव्या लक्ष्मीस्तु द्विभुजा नृप।
दिव्यरूपाम्बरधरा सर्व्वाभरणभूषिता ॥

गौरी शुक्लाम्बरा देवी रूपेणाप्रतिमा भुवि*।
पृथक् चतुर्भुजा कार्य्या देवी सिंहासना शुभा ॥
सिंहासनस्था कर्त्तव्यं कमलञ्चारुकर्णिकम्।
अष्टपत्रं महाभाग कर्णिकायान्तु सा स्थिता ॥
विनायकवदासीना देवी कार्य्या महाभुजा।
बृहन्नाल-ङ्करे कार्य्यं तस्याश्च कमलं शुभम् ॥
दक्षिणे यादवश्रेष्ठ केयूरं प्रान्तसंस्थितम्।
वामेऽमृतघटः कार्य्यस्तथा राजन् मनोहरः ॥
तस्याश्च द्वौ करौ कार्य्यौ बिल्वशङ्खधरौ द्विज।
आवर्जितघटं कार्य्यं तत् पृष्ठेकुञ्जरद्वयं ॥
देव्याश्च मस्तके पद्मं तथा कार्य्यं मनोहरम्।

लक्ष्मीः।

पद्मसङ्ग्रहे।

पद्मस्था पद्महस्ता च गजोत्क्षिप्तघटप्लुता।
श्रीः पद्ममालिनी चैवकालिकाकृतिरेव च ॥

श्रीः।

विश्वकर्म्मशास्त्रे।

चैत्रे कोला पुरादन्ये महालक्ष्मीर्यदोच्यते।
लक्ष्मीवत् सा तदा कार्य्या रूपाभरणभूषिता ॥
दक्षिणाधः करे पात्रमूर्द्धे कौमोदकी ततः।

* द्विवीति क्वचित् पाठः।

वामोर्द्धे खेटकं धत्ते श्रीफलन्तदधः करे ॥
विभ्रती मस्तके लिङ्गं पूजनीया विभूतये ।

महालक्ष्मीः ।

विष्णुधर्मोत्तरे ।

अष्टादश भुजा कार्य्या भद्रकाली मनोहरा ।
आलीढस्थासनस्था च चतुःसिंहे रथे स्थिता ॥
अक्षमाला त्रिशूलञ्च खड्गश्चन्द्रश्च यादव ।
बाणचापे च कर्त्तव्ये शङ्खपद्मौ तथैव च ॥
स्रुक् स्रुवौ च तथा कार्य्यौ तथोदककमण्डलू ।
दण्डशक्ती च कर्त्तव्ये कृष्णाजिन-हुताशनौ ॥
हस्तानां भद्रकाल्यास्तु भवेत् कान्तिकरः करः ।
एकश्चैव महाभाग रत्नपात्रधरो भवेत् ॥

भद्रकाली ।

विश्वकर्म्मशास्त्रात् ।

निगद्यते ह्यथो चण्डी हेमाभा सा सुरूपिणी ।
त्रिनेत्रा यौवनस्था च क्रुद्धा चोर्द्धस्थिता मता ॥
कृशमध्या विशालाक्षी चारुपीनपयोधरा ।
एकवक्त्रा तु सुग्रीवा बाहुविंशतिसंयुता ॥
शूलासि शङ्खचक्राणि बाण शक्तिपवीनपि* ।
अभयण्डमरुञ्चैव छत्रिकां दक्षिणे करे ॥
ऊर्ध्वादि क्रमयोगेन विभ्रती सा सदा शुभा ।

* बाणशङ्कुपवीनपीति क्वचित् पाठः ।

नागपाशन्तथा खेटं कुठाराङ्कुशकार्मुकम् ॥
घण्टा,ध्वज,गदा,दर्शं,मुद्गरं वाम एव च ।
तदधोमहिषश्छिन्नमूर्द्धा पतितमस्तकः ॥
शस्त्रोद्यतकरस्तब्धः तद्ग्रीवासम्भवः पुमान् ।
शूलभिन्नो वमद्रक्तोरक्त भ्रूमूर्द्धजेक्षणः ॥
सिंहेन खाद्यमानश्च पाशबद्धो गले भृशम्
याम्याङ्घ्र्याक्रान्तसिंहाच सव्याङ्घ्र्यालीढगासुरे ॥
चण्डीचोद्यतशस्त्रेयञ्चाशेषरिपुनाशिनी ।

पवि,र्व्वज्रं ।

असुरे, महिषे ।

चण्डिका ।

शक्तिं वाणं तथा शूलं खड्गञ्चक्रञ्च दक्षिणे ।
चन्द्रविम्बमधो वामे खेटमूर्द्ध कपालकम् ॥
शूलं चक्रञ्च* विभ्राणा सिंहारूढा च दिग्भुजा ।
एषा देवी समुद्दिष्टा दुर्गा दुर्गापहारिणी ॥

दिग्भुजा,दशभुजा ॥

दुर्गा । नन्दा भगवती देवी भारद्वाजाभिनन्दजा ।
वर-पाश-ाङ्कुश-ाज्ञानि बिभ्रती च चतुर्भुजा ॥

---

* सुकपद्मकञ्चेति क्वचित् पाठः ।

गौरवर्णा गजस्था* वा खड्ग-खेट-वराभया ।
नन्दा । अम्बा कुमुदवर्णाभा पाशाङ्कशाभीतिपात्रिणी ॥
अम्बा । चतुर्बाहुः प्रकर्त्तव्या सिंहस्था सर्व्वमङ्गला ।
अक्ष सूत्रं कजं दद्ये शूलकुण्डीधरोत्तरे ॥

सर्व्वमङ्गला ।

एकवीणा जया कर्णपूरा नग्ना खरस्थिता ।
वङ्कोत्था कर्णिकाकर्णी तैलाभ्यक्तशरीरिणी ॥
वामपादे लसल्लोहकल्यकण्टकभूषणा ।
वर्द्धयन्मूर्द्धजाकृष्टा कालरात्रिर्भयङ्करी ॥

काल रात्रिः ।

शङ्खमूर्द्धकरादर्शं विभ्रती वामपार्श्वतः ।
याम्ये फलाञ्जनीहस्ता ललितोर्द्धा सुभूषणा ॥

ललिता ।

तुङ्गनासा च लम्बोष्ठी लम्बमानस्तनोदरी ।
आलोहिता स्मृता ह्येषा ज्येष्ठा लक्ष्मीरिति श्रिये ॥
उत्पलाभयहस्तेयं द्विभुजा वीरवन्दिता† ।
ज्येष्ठा । रक्तज्येष्ठा च नीलाच भूतलन्वितपादिका ॥
भूतलं स्पृशते दोर्भ्यां द्विभुजा वीरवन्दिता ।

नीलज्येष्ठा ।

गौरी कुमारिका रूपा ध्यायमाना महेश्वरैः ।

---

* कजस्थेति क्वचित् पाठः ।

† खेयसेसदेति क्वचित् पाठः ।

वरदाभयहस्ता सा द्विभुजा श्रेयसे सदा ॥
अक्षसूत्रा भये पद्मं तस्याधश्च कमण्डलुः।
गौर्य्या मूर्त्तिश्चतुर्बाहुः कर्त्तव्या कमलासना ॥

गौरी। श्यामवर्णा विशालाक्षी क्षीरारुणनिभानना* ।
द्विभुजा बिभ्रती लिङ्गं चर्म्म शस्तन्तु दक्षिणे ॥
सिंहासनोपविष्टेयं मुक्ताभरणमूर्द्धजा।
भूत प्रेत, पिशाचाद्यैः सेविता तु विशेषतः ॥
इन्द्ररक्षैश्च गन्धर्वैः सिद्धविद्याधरादिभिः।
अश्वत्थस्याप्यधो देवी भूतमातेति विश्रुता ॥

भूतमाता।

सुरभिर्गोमुखा देवी† सुरूपा‡ सर्व्वभूषणा।
घासमुष्टिं तथा कुण्डीं बिभ्राणा भूतिपुष्टिदा ॥

सुरभिः।

निद्रा तु शयनारूढा सुसौम्या मुकुलेक्षणा।
पानपात्रधरा चेयं द्विभुजा परिकीर्त्तिता ॥

योगनिद्रा।

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि मातृरूपाणि ते जय।
तत्र ब्राह्मी चतुर्वक्त्रा षड्भुजा हंससंस्थिता ॥
पिङ्गला भूषणोपेता मृगचर्म्मोत्तरीयका।

---

* निभां शुकेति क्वचित् पाठः।

† गौरीति क्वचित् पाठः।

‡ स्त्रीरूपेति क्वचित् पाठः।

वरं सूत्रं स्रुवं धत्ते दक्षवाहुत्रये क्रमात् ॥
वामे तु पुस्तकं कुण्डीं बिभ्रती चाभयप्रदा ।
माहेश्वरी वृषारूढा पञ्चवक्त्रा त्रिलोचना ॥
शुक्लेन्दुभृज्जटाजूटा शुक्ला सर्व्वसुखप्रदा ।
षट् भुजा वरदा दक्षे सूत्रं डमरुकं तथा ॥
शूल-घण्टा-भयं वामे सैव धत्ते महा भुजा ।
कौमारी रक्तवर्णा स्यात् षड्वक्त्रा सार्कलोचना ॥
रविवाहुर्मयूरस्था वरदा शक्तिधारिणी ।
पताकां बिभ्रती दण्डञ्चापम्बाणं च दक्षिणे ॥
वामे चापमथो घण्टां कमलं कुक्कुटं त्वधः ।
परशुं बिभ्रती तीक्ष्णं तदधस्त्वभयान्विता ॥
वैष्णवी तार्क्ष्यगा श्यामा षड्भुजा वनमालिनी ।
वरदा गदिनी दक्षे बिभ्रती चाम्बुजस्रजम् ॥
शङ्खचक्राभया वामे साचेयं विलसद्भुजा ।
कृष्णवर्णा तु वाराही शूकरास्या महोदरी ॥
वरदा दण्डिनी खड्गं बिभ्रती दक्षिणे सदा ।
खेटपाशाभया वामे सैव चापि लसद्भुजा ॥
ऐन्द्री सहस्रदृक् सौम्या हेमाभा गजसंस्थिता ।
वरदा सूत्रिणी वज्रं बिभ्रत्यूर्द्धन्तु दक्षिणे ॥
वामे तु कलशं पात्रं त्वभयं तदधः करे ।
चामुण्डा प्रेतगा रक्ता विकृतास्याहिभूषणा ॥
दंष्ट्राग्रा क्षीणदेहा च गर्त्ताक्षी भीमरूपिणी ।
दिग्वाहुः क्षामकुक्षिश्च मुशलं कवचं शरम् ॥

अङ्कुशं बिभ्रती खड्गं दक्षिणेष्वथ वामतः।
खेटं पाशन्धनुर्दण्डं कुठारं चेति बिभ्रती॥
चण्डीका श्वेतवर्णा स्यात् शवारूढा* च षड्भुजा।
जटिला वर्तुलच्चाक्षा वरदा शूलधारिणी॥
कर्णिकां बिभ्रती दक्षे पानपात्राभयान्वितः॥
इत्येवं मातरः प्रोक्ता रूपभेदव्यवस्थया।

इति ब्राह्म्यादिमातृरूपं।

गौर्य्यादि मातरस्तु भविष्यत् पुराणे निरूपिताः।
गौरी पद्मा-शची-मेधा सावित्री विजया जया।
देवमाता स्वधा स्वाहा तथान्या लोकमातृकाः॥
धृतिः पुष्टिस्तथा तुष्टिरात्मदेवतया सह।
पूज्या श्वित्रेऽथवार्च्चायां वरदा भयपाणयः॥

नान्दीमुखमातरः॥

नवपद्मान्विते स्थाने पूज्या दुर्गास्वमूर्त्तितः।
आदौ मध्ये तथेन्द्रादौ † नवतत्वाक्षरैः क्रमात्॥
अष्टादश भुजैका तु पीनवक्षोरुहोरुका।
सर्व्वालङ्कारसंयुक्ता सर्व्वसिद्धिप्रदायिनी॥
मूर्द्धजं ‡ खेटकं घण्टां आदर्शं तर्जनीधनुः।
ध्वजं डमरुकं पाशं बिभ्रती वामपाणिभिः॥
शक्ति,मुद्गर-शूलानि वज्रं शङ्खमथाङ्कुशम्।

* शिवारूपेति क्वचित् पाठः।
† इन्द्राद्याविति क्वचित् पाठः।
‡ पूर्व्वजमिति क्वचित् पाठः।

शलाकां मार्गणं चक्रं दधाना दक्षिणैः करैः ॥
जयमिच्छद्भिरित्येताः पूजनीया महात्मभिः ।
शेषाः षोड़शहस्ताश्च शलाका मार्गणं विना ॥
रुद्रचण्डा* प्रचण्डा च चण्डोग्रा चण्डनायिका ।
चण्डा चण्डवतीचैव चण्डरूपातिचण्डिका ॥
नवमी चोग्रदण्डा च मध्यस्था वह्निसन्निभा ।
रोचना.वारुणा कृष्णा नीला शुक्ला च धूम्रिका ॥
पीता च पाण्डुरा ज्ञेया आनीढस्था हरिस्थिता ।
महिषस्था समस्तोका दैत्यमूर्द्धजमुष्टिका ॥
पद्माकृती रथस्थाप्या इत्युक्तं स्कन्दयामले ।

इति नवदुर्गायाः ।

वृत्तस्था† जटिला चाद्या ‡ वह्निज्वालासमप्रभा ।
कपालाभयहस्तोग्रा वामा वामफलप्रदा ॥
द्विबाहुरेकवक्त्रैषा विधातव्या विपश्चिता ।
वामा । पाटलाभा भवेदष्टाकपालवरधारिणी ॥
उग्रा महाबला भूत्यै शत्रुघ्नी शेषपूर्व्वजा ।
ज्येष्ठा । रक्तवस्त्रा तथा रौद्री कपालचमरीकरा ॥
शेषपूर्व्वा तु विज्ञेया कृष्णवक्त्रा सुभीषणा ।
रौद्री । घनश्यामा ततः काली ताम्ररक्तनिभानना ॥
कपाल कर्णिका हस्ता विज्ञेया भयनाशिनी ।

* उग्रचण्डेति क्वचित् पाठः ।
† व्रतस्थेति क्वचित्पाठः ।
‡ प्रोक्तेति क्वचित् पाठः ।

काली। नीलशुभ्रा महादेवी विकर्णी कलपूर्व्विका।
कपालशक्तिहस्तेयं भयहृच्च सुभप्रदा॥

कलविकर्णी।

वभ्रुवर्णा विशालाक्षी कपालजपमालिका।
बिभ्राणा शान्तिदा भूत्यै बलपूर्णा विकर्णिका॥

बलविकर्णिका।

ताम्राभा श्वेतवर्णा स्यात् बलप्रमथनी शुभा।
कपालपाशिनी चेयं सर्व्वशत्रुक्षयङ्करी॥

बल प्रमथनी।

जया कुसुमवर्णाभा दंष्ट्रिणी च महोदरी।
कपालवज्रिणी भूतदमनी सर्व्वपूर्व्विका॥

सर्व्वभूतदमनी।

नीलताम्रारुणाभासा पृथुवक्त्रा मनोन्मनी।
कपालखड्गिनी भूत्यै शत्रूणां भयवर्द्धनी॥

मनोन्मनी।

विश्वकर्म्मशास्त्रात्।

अक्षसूत्रञ्च कुण्डीं च हृदयाग्रे पुटाञ्जलिं।
पञ्चाग्निकुण्डमध्यस्था कृष्णान्तामनुधारयेत्॥

कृष्णा। अक्षसूत्रञ्च कमलं दर्पणञ्च कमण्डलुं।
उमा विभर्त्ति हस्ते तु पूजिता त्रिदशैरपि॥

उमा। अक्षसूत्रं शिवं देवगणाध्यक्षं कमण्डलुं।

अग्निकुण्डद्वयं पार्श्वे पार्व्वती पर्व्वतोद्भवा ॥

पार्व्वती ।

मार्कण्डेय पुराणे ।

सा भिन्नाञ्जनसङ्काशा दंष्ट्राङ्कितवरानना ।
विशाललोचना नारी बभूव तनुमध्यमा ॥
खड्ग,पात्र-शिरः खेटैरलङ्कृत्य चतुर्भुजा ।
कबन्धहारशिरसा बिभ्राणां हि शिरःस्रजम् ॥

महाकाली ।

सैव शिवरात्रिः ।

विष्णुधर्म्मोत्तरात् ।

लम्बोदरी तु कर्त्तव्या रक्ताम्बरपयोधरा ।
शूलहस्ता महाभागा भुजप्रहरणा तथा ॥
कार्पासकलुषा देवी वारुणी चातिसुन्दरी ।
दृढनखा च कर्त्तव्या बहुबाहुस्तथैव च ॥
चामुण्डा कथिता चैव सर्व्वसत्त्ववशङ्करी ।

वारुणीचामुण्डा ।

तथैवार्त्तमुखी शुष्का शुष्ककाया विशेषतः ।
बहुबाहुयुता देवी भुजगैः परिवेष्टिता ॥
कपालमालिनी भीमा तथा खट्वाङ्गधारिणी ।

शिवदूती तु कर्त्तव्या शृगालवदना शुभा ॥
आलीढासनसंस्थाना तथा राजंश्चतुर्भुजा।
असृक्पात्रधरा देवी खड्ग,शूल,धरा तथा ॥
चतुर्थस्तु करस्तस्या स्तथाकार्यस्तु सामिषः।

शिवदूती मत्स्यपुराणे।

कात्यायन्याः प्रवक्ष्यामि रूपं दशभुजं तथा।
त्रयाणामपि देवानामनुकारानुकारिणीं ॥
जटाजूटसमायुक्ता मर्द्धेन्दुकृतलक्षणां* ।
लोचनत्रयसंयुक्तां पूर्णेन्दुसदृशाननां ॥
अतसीपुष्पसङ्काशां सुप्रतिष्ठां सुलोचनां।
नवयौवनसम्पन्नां सर्व्वाभरणभूषितां ॥
सुचारुदशनां,† तद्वत्पीनोन्नतपयोधराम्।
त्रिभागस्थानसंस्थानां महिषासुरमर्द्दिनीं ॥
त्रिशूलं दक्षिणे दध्यात् खड्गञ्चक्रं तथैव च।
तीक्ष्णबाणं तथा शक्तिर्वामतो विनिबोधत ॥
खेटकं पूर्णपात्रञ्च पाशमङ्कुशमेव च।
घण्टाञ्च परशुञ्चापि चामरं सन्निवेशयेत् ॥
अधस्तान्महिषं विन्द्याद्विशिरस्कं प्रदर्शयेत्।
शिरश्छेदोद्भवं तद्वद्दानवं खड्गपाणिनम् ॥
हृदिशूलेन निर्भिन्नं तिर्य्यग्वृत्ति विभूषणम् ‡।

* कृतशेखरामिति क्वचित् पाठः।
† सुचारुदशनामिति क्वचित् पाठः।
‡ निर्यद्दन्तविभूषितमिति क्वचित् पाठः।

रक्तरक्तीकृताङ्गञ्च रक्तविस्फारितेक्षणम् ॥
वेष्टितं नागपाशेन भृकुटीभीषणाननम् ।
वमद्रुधिरवक्त्रञ्च देव्याः सिंहं प्रदर्शयेत् ॥

इति कात्यायन्याः ।

मन्त्रदीपिकायां ।

सिंहारूढाम्बिका वरचा भूषिता दर्पणोद्वहा ।
वामभुजे दर्पणोद्वहा दक्षिण वरयुक्ता । यदुक्तम् ।
निशा युद्धे करे प्रोक्तोवरः साधारणः सदा ॥

अभयञ्चेति ।

.खड्ग,खेटधरा द्वाभ्यां कर्त्तव्या च चतुर्भुजा ।

अम्बिकायाः ।

[3]लक्षणसमुच्चये ।

दशबाहुस्त्रिनेत्रा च शस्त्र-शक्त्य-सि-डामरुम् ।
बिभ्रती दक्षिणे हस्ते वामे घण्टाञ्च खेटकम् ।
खट्टाङ्गञ्च त्रिशूलञ्च देवी योगेश्वरी मता ॥

योगेश्वर्याः ।

एवंरूपा भवेदन्या पाशाङ्कुशयुतारुणा ।
भैरव्याख्या यदीष्टा तु भुजैर्द्वादशभिर्युता ॥

भैरव्याः ।

विश्वकर्म्मशास्त्रात् ।

कमण्डल्वक्षसूत्रे च बिभ्रती वज्रमङ्कुशम्।
गजासनस्थिता रम्भा सुरूपा सर्व्वकामदा॥

रम्भायाः।

देवीपुराणे।

शिवा वृषासना कार्य्या त्रिनेत्रा वरपाणिका।
डमरूरगधारीच त्रिशूलाऽभयदायिका॥

शिवायाः।

सुमध्याङ्कारयेत् कीर्त्तिं नीलोत्पलव्यवस्थिताम्।
सर्व्वाभरणभूषाङ्गीं कलशोत्पलधारिणी।
मदिरोदनगन्धा या महार्घमणिभूषणा॥ तुष्टिः।
सिद्धिर्द्देवी प्रकर्त्तव्या सिद्धार्थकवरप्रदा।
सितचन्दनगन्धा या सितपङ्कजभूषिता॥
सितासनस्थिता देवी प्रतिहारोपशोभिता। सिद्धिः।
सुन्दरीङ्कारयेद्दृद्धिं पर्य्यङ्कासनसंस्थितां॥
दर्पणालोकसुमनां तिलकालकभूषिताम्।
माला,चामरशोभाढ्यां वेणुवीणासदाप्रियां॥ ऋद्धिः।
क्षमा तु सुमुखी कार्य्या योगपट्टोत्तरीयका।
पद्मासनकृताधारा वरदोद्यतपाणिका।
शूलमेखलसंयुक्ता प्रशान्ता योगसंस्थिता॥ क्षमा।
सुसिद्धा वैष्णवी कार्य्या खड्गचक्रगदाम्बुजा।
वनमालाकृतापीडा पीतवस्त्रा सुशोभिता॥

वैष्णवी ।

ऐन्द्री सुरवराध्यक्षा गजराजोपरिस्थिता ।
वज्राङ्कुशधरा देवी हारकेयूरभूषिता ॥ ऐन्द्री ।
वैवस्वती प्रकर्त्तव्या दुर्धरा महिषोपरि ।
शूकरास्या कपालेऽसृक्पिवन्ती दण्डधारिणी ॥ याम्या ।
तेजोधिका प्रकर्त्तव्या दीप्तिश्चन्द्रासनस्थिता । दीप्तिः ।
कमनीया रतिः कार्य्या वसन्तोज्ज्वलभूषणा ॥
नृत्यमाना शुभा देवी समस्ताभरणैर्युता ।
वीणावादनशीला च मदकर्पूरचर्च्चिता ।
दण्डाक्ष सूत्रधरा च व्रतस्थायोगसंस्थिता । रतिः ।
श्वेता पूर्णेन्दुसदृशा श्वेतपङ्कजसंस्थिता ॥ श्वेता ।
भद्रा सुभद्रा कर्त्तव्या भद्रासनव्यवस्थिता ।
नीलोत्पलफलहस्ता शूलसूत्राक्षधारिणी ॥ भद्रा ।
सिंहासनस्थिता देवी जटामुकुटमण्डिता ।
शूलाक्षसूत्रधरा च वरदा भयचापधृक् ॥
दर्पणं शरखेटञ्च खड्गचन्द्रधरा शिवा ।
सुरूपा लक्षणोपेता सुस्तनी चारुभाषिणी ।
सर्व्वाभरणभूषाङ्गी सर्व्वशोभासमन्विता ॥

मङ्गला ।

जयाञ्च विजयाङ्कुर्य्यात् शूलपद्माक्षधारिणीं ।
वरोद्यताञ्च सिंहस्थां सर्व्वकर्म्मप्रसाधिनीं ॥

विजया ।

काली करालरूपा च चण्डपाशोद्यता भवेत् ।

काली । घण्टाकर्णी प्रकर्त्तव्या घण्टात्रिशूलधारिणी ।

घण्टाकर्णी ।

जयन्ती सुन्दरी कार्य्या कुन्तशूलासिधारिणी ।
खेटकव्यग्रहस्ता च पूजनीया सुभान्वितैः ॥

जयन्ती ।

दितिर्दैत्यनुता देवी यदा पूज्या महामुने ।
दण्डासनस्थिता भद्रा सर्व्वाभरणभूषिता ॥
फलनीलोत्पलकरा चोत्सङ्गश्रिशुभूषिता । दितिः ।
अक्रोधा रुन्धती देवी सितवस्त्रा व्रतस्थिता ॥
पत्रपुष्पोदककरा चन्दनेन सुचर्च्चिता ।

अरुन्धती ।

अपराजिता च कर्त्तव्या सिंहारूढा महाबला ।
पिनाकेषुकराचैव* खड्गखेटकधारिणी ॥
त्रिनेत्रेन्दुजटाभारा कृतवासुकिकङ्कणा ।

अपराजिता ।

कौमारी चैव कर्त्तव्या मयूरासनशक्तिभृत् ।
त्रिदण्डी कालरूपा च रक्तमाल्या सकुकुटा ॥

कौमारी ।

मयदीपिकायां ।

चतुःषष्टियोगिनीरूपाणि ।

---

* पिनाकशरहस्ताचेति क्वचित् पाठः ।

वज्रस्थाभयभृद्याम्ये कारयेत् खेटकभृत्ततः ॥
हेमभूषणभूषा स्यादक्षोभ्या करिसंस्थिता ।

अक्षोभ्या ॥ १ ॥

अक्षकर्णी तु गौराङ्गी कम्बुत्राणाभयावहा ।
धनुःकपालभृत्सौम्ये ऋक्षस्था तर्ज्जनीस्थिता ॥

ऋक्षकर्णी ॥ २ ॥

राक्षसी हेमवर्णा स्यात्तारुगात्री वृषस्थिता ।
कुठाराशनिभृद्याम्ये वामे पाशाङ्कुशान्विता ॥

राक्षसी ॥ ३ ॥

क्षपणा चम्पकच्छाया दक्षिणे मुद्गराङ्कुशा ।
कपालञ्च फलं सव्ये धत्ते कुब्जास्थिसंस्थिता* ।

क्षपणा ॥ ४ ॥

क्षया कूर्मस्थिता गौरी जपस्था सा घटान्विता ।
वामे कपालपिण्डाभृत्सर्व्वालङ्कारभूषिता ॥ ५ ॥

पिङ्गाक्षीस्याद्बभ्रुवर्णा त्रिनेत्रा च हयस्थिता ।
कौशेयपाशभृद्याम्ये वामेवाङ्कुशखेटिनी ।

पिङ्गाक्षी ॥ ६ ॥

अक्षया हेमवर्णा स्यात्तारुगात्री वृकस्थिता ॥
कुठारखड्गभृद्याम्ये वामेपाशाङ्कुशान्विता ।

---

* कुब्जास्थि संस्थितेति पाठान्तरं ।

अक्षया ॥ ७ ॥

क्षया तु शवगा पीता शक्तिभिन्दिधनुःकरा ।
याम्ये डमरुशूलेषु वस्तभृत् मृगसंस्थिता ॥

क्षया ॥ ८ ॥

शक्ति खड्गधरा त्र्यक्षा खेटपाशकपालिनी ।
रक्ता बहिःस्थिता वाला क्रीडन्ती दहनैः सह ॥

वाला ॥ ९ ॥

लीला लीलावती रक्ता दक्षपाणिजयान्विता ।
विभ्राणा पट्टिशम्पाशं वामे मस्ताद्धमम्बुजम् ॥

लीला ॥ १० ॥

वृषारूढा जया रक्ता याम्ये दण्डासिधारिणी ।
कर्त्तरीकार्द्धभृद्वामे तर्ज्जन्यासक्तसिक्थका* ॥

लया ॥ ११ ॥

कर्त्तरी मार्ज्जनी याम्ये सौम्ये पिडनकङ्करे ।
शूलं रुरुयुतं द्वाभ्यां धत्तेलोलातु सारदा ॥

लीला ॥ १२ ॥

वामे लुलापमुण्डञ्च तत् पिवन्त्यसृक्रक्तिका ।
लङ्के शोरस्थिता लङ्का खादन्ती पिशितङ्गनम् ॥

---

* तर्ज्जन्यासक्तसृक्तिका इति क्वचित् पाठः ।

लङ्का ॥ १३ ॥

त्रिफला शाकखोटादामोदकाशी च दक्षिणे* ।
शोणालङ्केश्वरी कुम्भे डिम्भाभूर्वीस्तु बिभ्रती ॥

लङ्केश्वरी ॥ १४ ॥

दक्षिणे वरदं चक्रे वामे कङ्कणकङ्करे ।
बिभ्राणा कोलगा रक्ता लालास्रग्लालसा मता ॥

लालसा ॥ १५ ॥

द्वीपिस्था विमला रक्ता त्वाचालङ्कारभूषिता ।
कर्त्तरीकुम्भभृद्याम्ये वामे पाशकपालिनी ॥

विमला ॥ १६ ॥

कृष्णा हुताशनाजस्था ज्वालिनी दक्षिणे शुभा ।
वामे त्वभयहस्ता स्यादिष्टराज्यघटान्विता ॥

हुताशना ॥ १७ ॥

शूकरास्या विशालाक्षी त्रिसन्धस्थापितेतरा ।
घण्टावाद्यकरा सौम्ये याम्ये कर्त्तरिकाभया ॥

विशालाक्षी ॥ १८ ॥

हुङ्कारा मीनवक्त्रास्यात् मीनगा साक्षमालिनी ।
मुशलं बिभ्रती वामे सौम्ये तु फलपल्लवौ ॥

हुङ्कारा ॥ १९ ॥

अङ्गाभ्यां बिभ्रती वालौ पर्य्यङ्के वडवामुखी ।

---

* त्रिफलाशाककोटेन्द मोदकाशिवदक्षिणे इति क्वचित् पाठः ।

समत्स्यकूर्म्मभृद्याम्ये कृष्णा नीलधरान्यतः ॥

वड़वामुखी ॥ २० ॥

तर्ज्जन्यभयभृत्सौम्ये याम्ये दण्डकपालिनी।
कृष्णा हाहारवा क्रूरा रासभस्था खरस्थिता ॥

हाहारवा ॥ २१ ॥

लुलापास्या लुलापस्था महाक्रूरा सितेतरा।
वामेऽस्याः पाशमेलाञ्जं दक्षिणे दण्डलेखनी ॥

महाक्रूरा ॥ २२ ॥

असिता क्रोधना याम्ये खादन्ती मांसमण्डकम्।
वामे विद्युज्जिह्वा क्रूरा सव्ये सीरकपालिनी।
चक्रस्था कर्णमदिरं बिभ्रती जम्बुकस्थिता ॥

क्रोधना ॥ २३ ॥

कृष्णा भयानना गृध्री दंष्ट्रोग्रास्थिविभूषणा।
याम्ये स्यात् शिखरं शूलं घर्घरं लेलिहान्यतः ॥

भयानना ॥ २४ ॥

त्रिशूल*पृष्ठभृद्वामे मुण्डं डमरुकं शवम्।
बिभ्राणा भाजनं हाभ्यां सर्व्वज्ञा प्रेतगा सिता ॥

सर्व्वज्ञा ॥ २५ ॥

जानुत्क्षिप्तौ करौ कृत्वा उद्यन्ती तरलायते।
शूलडमरुहस्ता च गोधाङ्गा तरला सिता ॥

* कुण्लेति पाठान्तर।

तरला ॥ २६ ॥

तारा तारगुणैर्युक्ता कौशिकस्था सितेतरा ।
धत्ते शवार्द्धके सौम्ये शूलमुद्गरमन्यतः ॥

तारा ॥ २७ ॥

कृष्णा पद्मस्थिता दक्षे ज्ञानमुद्राक्षमालिनी ।
ऋग्वेदं वामतो धत्ते पुस्तकञ्च कमण्डलुम् ॥

कृष्णा ॥ २८ ॥

रौद्रा कृष्णा* तुरङ्गास्या कवन्धस्था हयानना ।
मुण्ड-शूर्पधरा याम्ये सौम्ये संहारिकाङ्कभृत् † ॥

हयानना ॥ २९ ॥

छिन्नहस्ता शवस्कृष्टा सारा स्थूला जटाधरा ।
खट्वाङ्गं डमरुं सौम्ये शूलौल्के बिभ्रती ततः ॥
शवस्था रससंग्राही नृत्यन्ती जटिला सिता ।
कुशूलान् चक्रकङ्कालान् ‡ बिभ्रती चर्मवासिनी ॥

रससङ्ग्राही ॥ ३० ॥

सवेदकद्विजासक्ता कनिष्ठा शवरालिभा ।
वामे करोपधानासिधरा उल्काधरान्यतः ॥

---

* रौद्राकृष्टेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† संहारिकाम्बुभृदिति पुस्तकान्तरे ।

‡ कुशूलचक्रकङ्कालानिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

शबरा ॥ ३१ ॥

स्फटिकाभा गरुत्मस्था सुकान्ता तालुजिह्विका।
शङ्खखेटकहस्ताग्रा याम्ये स्वस्तिकखड्गभृत् ॥

तालुजिह्विका ॥ ३२ ॥

रक्ताक्षी वाहनारूढा रक्तपाना शशिप्रभा।
गदाखड्गधरा याम्ये वामे पाशकपालभृत् ॥

रक्ताक्षी ॥ ३३ ॥

विद्युज्जिह्वा सिता क्रूरा सव्ये सीरकपालिनी।
चक्रस्वरचक्रकर्त्तरि धारिणी दक्षिणे करे ॥

विद्युज्जिह्वा ॥ ३४ ॥

ग्राहस्था चामरच्छत्रभृद्दृतिद्वयसंयुता।
कुम्भ-पाश-धरा श्वेता क्रोधपुत्रा करङ्किनी ॥

करङ्किनी ॥ ३५ ॥

मेघनादा तु चन्द्राभा खड्गखेटक-धारिणी।
जालैर्वृता घनारूढा तड़िन्मण्डलसन्निभा ॥

मेघनादा ॥ ३६ ॥

प्रचण्डोग्रा तु नक्रस्था याम्ये स्युः कर्त्तरीफलम्।
कपालं मुण्डमन्यत्र शलघ्ना स्फटिकप्रभा ॥

प्रचण्डोग्रा ॥ ३७ ॥

शुक्लवृषासना रौद्रा बिभ्रत्यशाक्षसूत्रकम्।

कालकर्णी जगत्ख्याता* कर्णे कालविभूषणा ॥

कालकर्णी ॥ ३८ ॥

कर्त्तरीमभयं याम्ये धत्ते श्वेता वरप्रदा ।
वृषदंशसमारूढा पूर्णपात्रधरान्यतः ॥

वरदा ॥ ३९ ॥

चन्द्रहासा स्थिता गौरी वेदास्या दोर्द्वयोः क्रमात् ।
कमण्डल्वङ्कुशव्यग्रा मन्त्रमाला स्रुचान्विता ॥

चन्द्रहासी ॥ ४० ॥

चन्द्रावली तु हेमाभा हेमसिंहासनस्थिता ।
याम्येऽक्षमाला मालाभृत् शेषेऽब्ज-ध्वजधारिणी ॥

चन्द्रावली ॥ ४१ ॥

फलस्रगन्विता याम्ये कुन्त-कुण्डीधरान्यतः ।
रौक्ममाला प्रपञ्चास्या गौरी विश्वप्रपञ्चिका ॥ ४२ ॥
मर्कटस्था प्रशाखाख्यां विभ्रती करयोर्द्वयोः ।
खादन्त्याम्रफलं हृष्टा गौराङ्गी वानरानना ॥

प्रपञ्चिका ॥ ४३ ॥

पिचुवक्त्रा मृगव्याली पिङ्गाक्षी याम्यसौम्ययोः ।
भिन्दिपालकखेटाभ्यां† पाश-सिभ्याञ्च संयुता ॥

---

* जटाख्यातेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† भिन्दिमालकखेटाभ्यामिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

पिचुवक्त्रा ॥ ४४ ॥

काकास्या खेनगा गौरी पिशाची रक्तमण्डिता।
कङ्काल-कर्त्तरी खड्गं विभ्रती याम्यसौम्ययोः ॥

पिशाची ॥ ४५ ॥

फल-तूल-धरा वामे सौम्ये-शस्त्रासि-धारिणी।
खड्गस्था बभ्रुवर्णा स्यात् पिशिताशातिदुर्व्वला ॥

पिशिताशा ॥ ४६ ॥

नृत्यन्ती लोलुपा पीना खरस्था याम्यसौम्ययोः।
खड्गडमरुकर्त्तरीःपाशञ्चैव तु विभ्रती ॥

लोलुपा ॥ ४७ ॥

वमनी पुष्पकस्था स्यात् गौरी यक्षगणान्विता।
गदापट्टिश-भृत्सौम्ये स्थूलतोमरिणी ततः ॥

वमनी ॥ ४८ ॥

तपनी सर्पगा गौरी वराङ्गी पन्नगानना।
स्वकर्णयानयोर्भागे* न्यस्तहस्तोग्ररूपिणी ॥

तपनी ॥ ४९ ॥

पीता महाखुगा या स्यात् वामनी विभ्रती करे।
कुठारं लगुडं वामेऽक्षमालां पनसन्ततः ॥

---

* सफणोयानभोगेनेति पुस्तकान्तरे।

वामनी ॥ ५० ॥

शूलभिन्नतुलापास्या सिंहाक्रष्टशरीरिणी ।
जिह्वे द्वे बिभ्रती चैव चतुर्द्धा विक्रतानना ॥ ५१ ॥
शङ्खपूरणिका द्वाभ्यां वृकाभयधरा द्वयोः ।
द्विसिंहरथसंस्था स्यात्तालाभा वायुवेगिका ॥ ५२ ॥
भासस्थिता वृहत्कुच्चिः सौम्ये मुण्डकपालभृत् ।
गौरी महातनुः शौर्य्यै कर्त्तरीपट्टिकादनी ॥

वृहत् कुच्चिः ॥ ५३ ॥

उष्ट्रस्था विक्रता गौरी भयक्रद्विक्रतानना ।
तूणञ्च डमरुं याम्ये सौम्ये खड्गाङ्गमस्तकम् ॥

विक्रता ॥ ५४ ॥

खेटकं खड्गभृद्वामे* गदा-चक्रा-सिभृत्ततः ।
वनमालावती पीता तार्च्यस्था विश्वरूपिका ॥

विश्वरूपिका ॥ ५५ ॥

मुशलं मुद्गरं याम्ये परशुम्बन्धनं ततः ।
बिभ्रती यमजिह्वा स्यात् कराला महिषस्थिता ॥

यमजिह्वा ॥ ५६ ॥

नृत्यन्ती खरगा श्वेता याम्ये डमरुतूलभृत् ॥
सदैत्यशैले मुण्डोग्रा जयन्ती वामहस्तयोः ॥

* खेटशङ्खाजस्वद्वामेइति पुस्तकान्तरे ।

जयन्ती ॥ ५७ ॥

श्वारूढा दुर्जया श्वेता रौद्री भूतगणावृता।
खड्गकुन्तोद्यतकरा दुर्गकाननवासिनी ॥

दुर्जया ॥ ५८ ॥

असक्तत् खेटिनीदोर्भ्यां चतुर्दोर्भ्यां म्यसौम्ययोः।
शूलबाणधरा याम्ये धनुःशक्तिकरोन्यतः ॥

यमाङ्किका ॥ ५९ ॥

शकटस्थातिघोरास्या चौरवर्णा यमान्तिका।
मार्ज्जारस्था विडाली च विडालाची भवेत् सिता ॥

विडाली ॥ ६० ॥

वामे तूणञ्च खट्वाङ्गं शूलंटङ्कञ्चबिभ्रती।
क्तशा पिशाचवक्त्रोग्रा कपालस्था च रेवती ॥

रेवती ॥ ६१ ॥

कुशूलयष्टिभृद्वामे भिन्दिमालाकपालभृत्।
कुण्डाभा पूतना त्र्यचा विक्रतास्या शवस्थिता ॥

पूतना ॥ ६२ ॥

कर्त्तरीशूलभृद्याम्ये वामे मुण्डकपालिनी।
श्वेतवर्णा वृषारूढा विजया विजयप्रदा ॥

विजयन्तिका ॥ ६४ ॥

विष्णुधर्मोत्तरात् ।

ब्रह्माणं कारयेद्विद्वान् देवं सौम्यं चतुर्भुजम् ।
बद्धपद्मासनन्तुष्टं तथा कृष्णाजिनाम्बरम् ॥
जटाधरं चतुर्बाहुं सप्तहंसरथस्थितं ।
वामे न्यस्तेतरकरन्तस्यैकन्दोर्युगं भवेत् ॥
एतस्मिन् दक्षिणे पाणावक्षमाला तथा शुभा ।
कमण्डलुं द्वितीये च सर्व्वाभरणधारिणम् ॥
सर्व्वलक्षणयुक्तास्यं शान्तिरूपस्य पार्थिव ।
पद्मपत्रदलाग्राभं ध्यानसंमीलितेक्षणम् ।
अर्च्चायाङ्कारयेद्देवं चित्रे वा वास्तुकर्म्मणि ॥

ब्रह्मा ।

पद्मपत्रासनस्थश्च ब्रह्मा कार्य्यश्चतुर्मुखः ।
सावित्री तस्य कर्त्तव्या वामोत्सङ्गगता तथा ॥

आदित्यपुराणे ।

आदित्यवर्णा धर्म्मज्ञा साक्षमालकरा तथा ।
रूपं पूर्व्वोदितं कार्य्यं रूपमन्यज्जगत्पतेः ॥

प्रजापतिः ।

हंसयाने न कर्त्तव्यो न कार्य्यश्च चतुर्मुखः ।
ब्रह्माख्यमपरं रूपं सर्व्वं कार्यं प्रजापतेः ॥
अक्षसूत्रं पुस्तकञ्च धत्ते पद्मं कमण्डलुम् ।
चतुर्व्वक्त्रा तु सावित्री श्रोत्रियाणां गृहे हिता ॥

लोकपाल ब्रह्मा।

विश्वकर्म्मा तु कर्त्तव्यः सुरूपधरः प्रभुः।
सन्दंशपाणिर्द्विभुजस्तेजोमूर्त्तिधरोमहान्॥

विश्वकर्म्मा।

चतुर्वक्त्रश्चतुष्पादश्चतुर्बाहुः सिताम्बरः।
सर्व्वाभरणवान् श्वेतो धर्म्मःकार्य्यो विजानता॥
दक्षिणे चाक्षमाला च तस्य वामे च पुस्तकम्।
मूर्त्तिमान् व्यवसायस्तु कार्य्यो दक्षिणभागतः॥
वामभागे ततः कार्य्यो वृषः परमरूपवान्।
कार्य्यौ पद्मकरौ मूर्द्ध्नि विन्यस्तौ तु तथा तयोः॥

धर्म्मः।

विश्वकर्म्मशास्त्रात्।

ऋग्वेदः श्वेतवर्न्नः स्यात् द्विभुजो रासभाननः।
अक्षमालामयः सौम्यः प्रीतश्चाध्ययनोद्यतः॥

ऋग्वेदः।

नीलोत्पलदलाभासः सामवेदो हयाननः।
अक्षमालान्वितो दक्षे वामे कम्बुधरः स्मृतः॥

सामवेदः।

अजास्यः पीतवर्णः स्यात् यजुर्वेदोऽक्षसूत्रधृक।

वामे कुलिश पाणिस्तु भूतिदो मङ्गलप्रदः ॥

यजुर्वेदः ।

अथर्व्वणाभिधो वेदो धवलो मर्कटाननः ।
अक्षसूत्रञ्च खट्वाङ्गं बिभ्राणोयं जयप्रियः ॥

अथर्व्ववेदः ।

शिक्षा शुभ्राभयकरा ज्ञानमुद्रान्विता शुभा ।
अक्षसूत्रा सकुण्डीका द्विभुजा दण्डपङ्कजा ॥

शिक्षा ।

कल्पस्तु कुमुदाभासो वायसास्यो महोदरः ।
दण्डी कुण्डीधरोऽजस्यो मेखलाकुण्डलान्वितः ॥

कल्पः ।

सितं व्याकरणं ज्ञेयं मयूरास्यं कटोदरम् ।
वीणाकजान्वितं दिव्यं दिव्यवस्त्रविभूषितम् ॥

व्याकरणम् ।

इन्दुवन्निर्मलं शान्तं बकवक्त्रं कृशोदरम् ।
पाशपङ्कजहस्तं स्याक्षाक्षसूत्रं सपुस्तकम् ।
निरुक्तमिति निर्णीतं छन्दोनिर्णीयतेऽधुना ॥

निरुक्तम् ।

जवाकुसुमसंकाशं छन्दो ज्ञेयं विपश्चिता* ।

---

* विचक्षण इति पाठान्तरम् ।

चकोरास्यञ्जपाकान्तु* शक्तिं बिभ्रच्छिखान्वितम्।
लोहकुण्डलकोपेतं प्रवालकृतकुण्डलम्॥

छन्दः।

ज्योतिषं तु विड़ालास्यमिन्द्रगोपनिभं शुभम्।
अक्षसूत्रं कजं बिभ्रद्धस्तयोर्दक्षवामयोः॥

ज्योतिषम्।

सोमकान्तिसमाभासं मीमांसाशास्त्रमुत्तमम्।
अक्षसूत्रं दधद्दक्षे सुधापूर्णघटं करे॥

मीमांसा।

अतसीपुष्पसङ्काशो न्यायो ज्ञेयो विपश्चिता।
सिंहास्यो दक्षिणे सूत्रं ध्वजं वामकरे दधत्॥

न्यायः।

धर्म्मशास्त्रं सितं शान्तं-चाषवक्त्रं कजासनम्।
मुक्ताजपाङ्कधृग्दक्षे तुलाहस्तन्तु वामतः॥

धर्म्मशास्त्रम्।

पुराणं चम्पकाभासं शुकवक्त्रं चतुर्दलम्।
अक्षसूत्रधरं ज्ञेयं नानाभरणभूषितम्॥
इतिहासः कजाभासः शूकरास्यो महोदरः।
अक्षसूत्रं घटं बिभ्रत् पङ्कजाभरणान्वितः॥

---

* जपाकान्त इति पाठान्तरम्।

इतिहासः ।

पीतवर्णो धनुर्वेदः पिकवक्त्रो महातनुः ।
रत्नमालावलिं धत्ते* मस्तके भूषिता जटाः ॥

धनुर्व्वेदः ।

आयुर्वेदो हरिद्राभो वानरास्यो विशालहृक् ।
अक्षसूत्रं सुधाकुम्भं बिभ्रदारोग्यदो भृशं ॥

आयुर्व्वेदः ।

नृत्यशास्त्रं सितं रम्यं मृगवक्त्रं जटाधरम् ।
अक्षसूत्रं त्रिशूलञ्च बिभ्राणञ्च त्रिलोचनम् ॥

नृत्यशास्त्रम् ।

पञ्चशास्त्राभिधं शास्त्रं धवलं वृषभाननम् ।
अक्षसूत्रं हलं धत्ते वनमालाविभूषितम् ॥

पञ्चशास्त्रम् ।

शास्त्रं पाशुपतं शुभ्रं व्यालवक्त्रं कृशोदरम् ।
सूत्रपात्रधरं भीमं व्याघ्रचर्म्माम्बरावृतम् ॥

पाशुपतम् ।

पातञ्जलाभिधं रक्तं सर्पवक्त्रं सुतेजसम् ।
अक्षसूत्रं पृदाकुञ्च धारयन् कुण्डलान्वितं ॥

---

* पविंधत्ते इति पाठान्तरम् ।

'पृदाकुः, सर्पः।

पातञ्जलम्।

साङ्ख्यं तत् कपिलं बभ्रु वक्तमुज्ज्वलतुन्दिलम्।
जाप्यदण्डधरं दीर्घं नखलोमजटाधरम्॥

साङ्ख्यम्।

अर्थशास्त्रं भवेद्गौरं सारिकाचन्दनं शुभम्।
अक्षसूत्रं फलं बिभ्रदन्नहारं कमण्डलुं॥

अर्थशास्त्रम्।

विद्या॥ २२॥

विष्णुधर्म्मोत्तरात्।

ऋग्वेदस्तु स्मृतो ब्रह्मा यजुर्व्वेदस्तु वासवः।
सामवेदस्तथाविष्णुः शम्भुश्चाथर्वणो भवेत्॥
शिक्षा प्रजापतिर्ज्ञेयः कल्पो ब्रह्मा प्रकीर्त्तितः।
सरस्वती व्याकरणं निरुक्तं वरुणः प्रभुः॥
छन्दो विष्णुस्तथैवाग्निर्ज्योतिषं भगवान् रविः।
मीमांसा भगवान् सोमो न्यायमार्गो समीरणः॥
धर्म्मश्च धर्म्मशास्त्राणि पुराणञ्च तथा मनुः।
इतिहासः प्रजाध्यक्षो धनुर्वेदः शतक्रतुः॥
आयुर्वेदस्तथा साक्षाद्देवो धन्वन्तरिः प्रभुः।
कलावेदं मही देवी नृत्यशास्त्रं महेश्वरः॥
सङ्कर्षणः पञ्चरात्रं रुद्रः पाशुपतं तथा।
पातञ्जलमनन्तश्च साङ्ख्यञ्च कपिलो मुनिः॥

अर्थशास्त्राणि सर्व्वाणि धनाध्यक्षः प्रकीर्त्तितः ।
कलाशास्त्राणि सर्व्वाणि कामदेवो जगद्‌गुरुः ॥
अन्यानि यानि शास्त्राणि यत् कर्म्माणि प्रचक्षते ।
स एव देवता तस्य शास्त्रं कार्य्यञ्च देववत् ॥

अधिदेवता ।

अथ मुनिरूपाणि नय संग्रहे ।

उदासीनाः सोपवीताः कमण्डल्वक्षसूत्रिणः ।
जटिलाः श्मश्रुलाः शान्ताः आसीना ध्यानतत्पराः ।
सप्तर्षयो वसिष्ठश्च कार्य्यो भार्य्यासमन्वितः ॥
गौतमश्च भरद्वाजो विश्वामित्रश्च कश्यपः ।
जमदग्निर्वसिष्ठोऽत्रिः सप्त वैवस्वतेऽन्तरे ॥

ऋषयः ।

मरीचि-रत्र्यङ्गिरसौ पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
प्रचेताश्च वसिष्ठश्च भृगुर्नारद एव च ॥
जटिलाः श्मश्रुलाः शान्ताः कृशा धमनिसन्तताः ।
कुसुम्भाक्षधराः कार्य्या मुनयो द्विभुजा दश ॥
नारदो देवगन्धर्वः साक्षसूत्रकमण्डलुः ।
सेव्यो वै वीणया वामभुजमूलोपगूढया ॥

नारदस्य ।

मुनयो भविष्योत्तरात् ।

अगस्त्यः ।

प्रकल्प्य काञ्चनं कारयित्वा शक्त्या तु शोभितम् ।

पुरुषाकृतिं प्रशान्तञ्च जटामञ्जुलधारिणम् ॥
कमण्डलुकरं शिष्यैर्मृगैश्च परिवारितम्।
मृत्युध्रुग्विषहन्तारं दर्भहस्तं वरं मुनिम् ॥

अगस्त्यस्य।

कर्त्तव्याः शक्ररूपेण भृगवो नाम देवताः।
भुवनो भावनश्चैव सुजन्यः सुजनस्तथा ॥
क्रतुः सुवः स्वसुर्नाम व्यजश्च व्यमुनस्तथा* ।
प्रसवश्चाव्ययश्चैव दक्षो द्वादशकस्तथा।
भृगवो नामनिर्द्दिष्टा देवा द्वादश यज्ञियाः ॥

भृगवः।

जीवरूपेण कर्त्तव्या देवाश्चाङ्गिरसस्तथा।
आत्माद्यायुर्मनो दक्षः पदप्राणस्तथैव च ॥
हविष्यश्च गविष्ठश्च ऋतः सत्यश्च तेजसः।

अङ्गिरसः।

विष्णुधर्म्मोत्तरात्।

देवदेवं तथा विष्णुं कारयेद्गरुडस्थितम्।
कौस्तुभोद्भासितोरस्कं सर्व्वाभरणधारिणम् ॥
सजलाम्बुद सच्छायं पीतदिव्याम्बरं तथा।
मुखाश्च कार्य्याश्चत्वारो बाहवो द्विगुणास्तथा ॥
सौम्येन्दवदनं पूर्व्वं नारसिंहन्तु दक्षिणम्।
कपिलं पश्चिमं वक्त्रं तथा वाराहमुत्तमम् ॥

* व्यपुतस्तथेति क्वचित्पाठः।

तस्य दक्षिणहस्तेषु बालार्कमुशलाभयाः ।
चर्म्मसीरवराविन्दु वामे च* वनमालिनः ॥
कार्य्याणि विष्णोर्द्दर्मज्ञ वामहस्तेष्वनुक्रमात् ।

अर्कः, चक्रं 'इन्दुः' शङ्खः ।

विष्णुः ।

एकवक्त्रो द्विबाहुश्च गदाचक्रधरः प्रभुः ।

लोकपालविष्णुः ।

एकवक्त्रश्चतुर्बाहुः सौम्यरूपः सुदर्शनः ।
पीताम्बरश्च मेघाभः सर्व्वाभरणभूषितः ॥
कण्ठेन शुभदेशेन कम्बुतुल्येन राजता ।
वराभरणयुक्तेन कुण्डलोत्तरभूषिणा ॥
अङ्गदी बद्धकेयूरी वनमालाविभूषणः ।
उरसा कौस्तुभम्बिभ्रत् किरीटं शिरसा तथा ॥
शिरः पद्मःस्तथैवास्य कर्त्तव्यश्चारुकर्णिकः ।
पुष्टिश्लिष्टायतभुजस्तनुस्ताम्रनखाङ्गुलिः ॥
मध्येन त्रिवलीभङ्गशोभितेन सुचारुणा ।
स्त्रीरूपधारिणी चौणी कार्य्या तत्पादमध्यगा ॥
तत् करस्थाङ्घ्रियुगलो देवः कार्य्यो जनार्द्दनः ।
तालान्तरपदन्यासः किञ्चिन्निष्क्रान्तदक्षिणः ॥
अनुदृश्या मही कार्य्या देवदर्शितविस्मिता ।
देवश्च कटिवासेन कार्य्यो जान्ववलंबिना ॥

* वापेचेति क्वचित् पाठः ।

वनमाला च कर्त्तव्या देवजान्ववलम्बिनी।
यज्ञोपवीतं कर्त्तव्यं नाभिदेशमुपागतम्॥
उत्फुल्लकमलं पाणौ कुर्य्याद्देवस्य दक्षिणे।
वामपाणिगतं शङ्खं शङ्खाकारन्तु कारयेत्॥
दक्षिणे तु गदा देवी तनुमध्या सुलोचना।
स्त्रीरूपधारिणी मुग्धा सर्व्वाभरणभूषिता॥
पश्यन्ती देवदेवेशं कार्य्या चामरधारिणी।
कार्य्यन्तन्मूर्द्ध्नि विन्यस्तं देवहस्तन्तु दक्षिणं॥
वामभागगतश्चक्रः कार्य्यो लम्बोदरस्तथा।
सर्व्वाभरणसंयुक्तो वृत्तविष्फारितेक्षणः॥
कर्त्तव्यश्चामरकरो देववीक्षणतत्परः।
कार्य्यं देवकरं वामं विन्यस्तं तस्य मूर्द्धनि॥

वसुदेवः।

वासुदेवस्वरूपेण कार्य्यः सङ्कर्षणः प्रभुः।
स तु शुक्लवपुः कार्य्यो नीलवासा यदूत्तमः॥
गदास्थाने च मुशलञ्चक्रस्थाने च लाङ्गलम्।
कर्त्तव्यौ तनुमध्यौ तु नृरूपौ रूपसंयुतौ॥

सङ्कर्षणः।

वासुदेवस्वरूपेण प्रद्युम्नश्च तथा भवेत्।
सतु दूर्व्वाङ्कुरश्यामः सितवासा विधीयते॥
चक्रस्थाने भवेच्चापं गदास्थाने तथा शरम्।

तथाविधौ तौकर्त्तव्यौ यथा मुशललाङ्गली ॥

प्रद्युम्नः ।

एतदेव तथा रूपमनिरुद्धस्य कारयेत् ।
पद्मपत्राभ-वपुषो रक्ताम्बरधरस्य तु ॥
चक्रस्थाने भवेच्चर्म्म गदास्थानेऽसिरेव च ।
चर्म्म स्याच्चक्ररूपेण प्रांशुः खड्गो विधीयते ॥
चक्रादीनां स्वरूपाणि किञ्चित्पूर्व्वं सुदर्शयेत् ।
रम्याण्यायुध-रूपाणि चक्रादीन्येव यादव ॥
वामपार्श्वगताः कार्य्या देवानां प्रवराध्वजाः ।
सुपताकायुता राजन् यष्टिस्थास्ते यथेरितम् ॥

अनिरुद्धः ।

विश्वकर्म्मशास्त्रात् ।

लक्ष्मीनारायणौ कार्य्यौ संयुक्तौ दिव्यरूपिणौ ।
दक्षिणस्था विभोर्मूर्त्तिर्लक्ष्मीमूर्त्तिस्तु वामतः ॥
दक्षिणः कण्ठलग्नोऽस्या वामो हस्तः सरोजभृत् ।
विभोर्वामकरो लक्ष्म्याः कुक्षिभागस्थितः सदा ॥
सर्व्वावयवसम्पूर्णा सर्व्वालङ्कारभूषिता ।
सुष्ठुनेत्र कपोलास्या रूपयौवनसंयुता ॥
सिद्धिः कार्य्या समीपस्था चामरग्राहिणी शुभा ।
कर्त्तव्यं वाहनं सव्ये देवाधोभागगं सदा ॥
शङ्खचक्रधरौ तस्य द्वौ कार्य्यौ पुरुषौ पुरः ।
वामनौ हार, केयूर, कौरीट, मणिभूषणौ ॥

उपासकौ समीपस्थौ प्रभोर्ब्रह्मशिवात्मकौ।
रसनां योगपट्टञ्च शिखामञ्जलिमाश्रितौ॥

लक्ष्मीनारायणौ।

पद्मासनसमासीनः किञ्चिन्मीलितलोचनः।
घोणाग्रे दत्तदृत्तिश्च श्वेतपद्मोपरिस्थितः॥
वामदक्षिणगौ हस्तौ उत्तानावेकभागगौ*।
तत्करद्वयपार्श्वस्थे पङ्केरुहमहागदे॥
ऊर्द्ध करद्वये तस्य पाञ्चजन्यः सुदर्शनः।
योगस्वामी स विज्ञेयः पूज्यो मोक्षार्थियोगिभिः॥

योगेश्वरः।

सिद्धार्थसंहितायां।

वासुदेवो गदा-शङ्ख-चक्र-पद्मधरो मतः।
पद्मं शङ्खं गदां चक्रं धत्ते नारायणः क्रमात्॥
गदां चक्रं तथा शङ्खं पद्मं वहति माधवः।
चक्रं पद्मं तथा शङ्खं गदाञ्च पुरुषोत्तमः॥
पद्मं कौमोदकीं-शङ्खं चक्रं धत्ते त्वधोक्षजः।
सङ्कर्षणो गदा, शङ्ख, पद्म, चक्र, धरः स्मृतः॥
चक्रं गदां पद्मशङ्खौ गोविन्दो धरते भुजैः।
गदां पद्मं तथा शङ्खं चक्रं विष्णुर्विभर्त्ति यः॥
चक्रं शङ्खं तथा पद्मं गदां च मधुसूदनः।
गदां सरोजं चक्रञ्च शङ्खन्धत्तेऽच्युतः सदा॥

---

* वामभागगौ इति पुस्तकान्तरं।

पद्मं कौमोदकीं चक्रमुपेन्द्रः शङ्खमुद्वहेत् ।
चक्र, शङ्ख, गदा, पद्म, धरः प्रद्युम्न उच्यते ॥
पद्मं कौमोदकीं शङ्खञ्चक्रन्धत्ते त्रिविक्रमः ।
शङ्खञ्चक्रं गदां पद्मं वामनो वहते सदा ॥
पद्मञ्चक्रं गदां शङ्खं श्रीधरो धरते भुजैः ।
चक्रं पद्मं तथा शङ्खं नरसिंहो विभर्त्ति यः ॥
पद्मं सुदर्शनं शङ्खं गदान्धत्ते जनार्दनः ।
अनिरुद्धश्चक्र-गदा-शङ्ख-पद्म-लसद्भुजः ॥
हृषीकेशो गदाञ्चक्रं पद्मं शङ्खञ्च धारयेत् ।
पद्मनाभो वहेच्छङ्खं पद्मं चक्रं गदां तथा ॥
पद्मञ्चक्रं गदां शङ्खं धत्ते दामोदरस्तथा ।
शङ्खञ्चक्रं सरोजञ्च गदां वहति यो हरिः ॥
शङ्खं कौमोदकीं पद्मं चक्रं विष्णुर्व्विभर्त्ति यः ।
एताश्च मूर्त्तयो ज्ञेया दक्षिणाधः करक्रमात् ॥
वासुदेवादिवर्णाःस्युः षट्षड़ेते तदाश्रयाः ।

चतुर्व्विंशतिमूर्त्तीनां ।

विष्णुधर्म्मोत्तरे ।

हंसोमत्स्यस्तथा कूर्म्मः कार्य्यास्तद्रूपधारिणः ।
शृङ्गीमत्स्यस्तु कर्त्तव्यो देवदेवो जनार्द्दनः ॥

मत्स्यकूर्मौ ।

ऐश्वर्य्यमनिरुद्धश्च वराहो भगवान् हरिः ।
ऐश्वर्य्यशक्त्या दंष्ट्राग्रसमुद्धृतवसुन्धरः ॥

नृवराहोऽथवा कार्य्यः शेषोपरिगतः प्रभुः।
शेषश्चतुर्भुजः कार्य्यः चारुरत्नफणान्वितः॥
आश्चर्य्योत्फुल्लनयनो देववीक्षणतत्परः।
कर्त्तव्यौ सीरमुशलौ करयोस्तस्य यादव॥
सर्पभोगश्च कर्त्तव्यस्तथैव रचिताञ्जलिः।
आलीढस्थानसंस्थान स्तत् पृष्ठे भगवान् भवेत्॥
वामारत्निगता तस्य योषिद्रूपा वसुन्धरा।
नमस्कारपरा तस्य कर्त्तव्या द्विभुजा शुभा॥
यस्मिन् भुजे धरा देवी तत्र शङ्करो भवेत्।
अन्ये तस्य कराः कार्य्याः पद्मचक्रगदाधराः॥
हिरण्याक्षशिरश्छेदचक्रोद्यतकरोऽथवा।
मृतोद्धृतहिरण्याक्षः सुमुखो भगवान् भवेत्॥
मूर्त्तिमन्तमनैश्वर्य्यं हिरण्याक्षं विदुर्बुधाः।
ऐश्वर्य्येणाविनाशेन स निरस्तोरिमर्द्दनः॥
नृवराहोऽथवा कार्य्यो ध्याने कपिलवत् स्थितः।
द्विभुजस्त्वथवा कार्य्यः पिण्डनिर्व्वपनोद्यतः॥
समग्रक्रोडरूपेण बहुदानवमध्यगः।
नृवराहोवराहश्च कर्त्तव्यःक्ष्माविदारणः॥

वराहस्य।

य एवं भगवान्विष्णुर्नरसिंहवपुर्द्धरः।
ध्यानविधिः स एवोक्तः परमज्ञानवर्द्धनः॥
पीनस्कन्धकटिग्रीवः क्षाममध्यः कृशोदरः।

सिंहाननो नृदेहश्च नीलवासाः प्रभान्वितः॥
आलीढस्थानसंस्थानः सर्व्वाभरणभूषितः।
ज्वालामालाकुलमुखो ज्वालाकेसरमण्डलः॥
हिरण्यकशिपोर्व्वक्षः पाटी यन्नखरैः खरैः।
नीलोत्पलाभः* कर्त्तव्यो देवजानुगत स्तथा॥
हिरण्यकशिपुर्दैत्यस्तमज्ञानं विदुर्बुधाः।

नरसिंहः।

कर्त्तव्यो वामनो देवः शङ्कैर्गात्रपर्व्वभिः।
पीनगात्रश्च कर्त्तव्यो दण्डी वाध्ययनोद्यतः।
दूर्व्वाश्यामश्च कर्त्तव्यः कृष्णाजिनधरस्तथा॥

वामनस्य।

सजलाम्बुदसङ्काश-स्तथाकार्य्यस्त्रिविक्रमः।
दण्डपाशधरः कार्य्यः शङ्खचक्रगदाधरः॥
शङ्खचक्रगदापद्माः कार्य्यास्तस्य सुरूपिणः।
निर्द्दिष्टास्ते न कर्त्तव्या शेषं कार्य्यन्तु पूर्व्ववत्॥
एकोर्द्ध्ववदनः कार्य्यो देवो विस्फारितेक्षणः॥

त्रिविक्रमः।

कार्य्यस्तु भार्गवो रामो जटामण्डलदुर्द्दशः।
हस्तेऽस्य परशुः कार्य्यः कृष्णाजिनधरस्य तु॥

परशुरामः।

* नीलोत्पलाभश्च इति पुस्तकान्तरेपाठः।

रामो दाशरथिः कार्य्यो राजलक्षणपालितः* ।
भरतो लक्ष्मणश्चैव शत्रुघ्नश्च महायशाः ।
तथैव सर्व्वे कर्त्तव्याः किन्तु मौलिविवर्ज्जिताः ॥

रामादयः ।

कृष्णश्चक्रधरः कार्य्यो नीलोत्पलदलच्छविः ।
इन्दीवरधरा, कार्य्या तस्य साक्षाच्च रुक्मिणी ॥

कृष्णः ।

सीरपाणिर्बलः कार्य्यो मुशली चैव कुण्डली ।
श्वेतोऽतिनीलवसनो मदादञ्चितलोचनः ॥

बलभद्रः ।

चापबाणधरः कार्य्यः प्रद्युम्नश्च सुदर्शनः ।
राजन्निन्द्रमणिश्यामः † श्वेतवासा मदोत्कटः ॥

प्रद्युम्नः ।

कामदेवस्तु कर्त्तव्यो रूपेणाप्रतिमो भुवि ।
अष्टबाहुः प्रकर्त्तव्यः शङ्खपद्मविभूषणः ॥
चापबाणकरश्चैव मदादञ्चितलोचनः ।
रतिः प्रीतिस्तथा शक्तिर्मदशक्तिस्तथोज्ज्वला ॥
चतस्रस्तस्य कर्त्तव्याः पत्न्यो रूपमनोहराः ।
चत्वारश्च शरास्तस्य कार्य्या भार्य्यास्तनोपगाः ॥

---

* राजलक्षणलक्षित इति पाठान्तरं ।

† दूर्व्वादलश्याम इति पाठान्तरं ।

केतुश्च मकरः कार्य्यः पञ्चवाणमुखोमहान् * ।

कामः ।

कर्त्तव्यश्चानिरुद्धोऽपि खड्गचर्म्मधरः प्रभुः ।
साम्बः कार्य्यो गदाहस्तः सुरूपश्च विशेषतः ।
साम्बानिरुद्धौ कर्त्तव्यौ पद्माभौ रक्तवाससौ ।

अनिरुद्ध साम्बयोः ।

पद्मपत्राग्रगौराभा कर्त्तव्या देवकी तथा ।

देवकी ।

मधूकपुष्पसच्छाया यशोदापि सदा भवेत् ।

यशोदा ।

गोपालप्रतिमां कुर्य्यात् वेणुवादनतत्पराम् ।
वर्हापीडां घनश्यामां द्विभुजामूर्द्धसंस्थिताम् ॥

गोपालस्य ।

काषायवस्त्रसम्बीतः स्कन्धसंसक्तचीवरः ।
पद्मासनस्थो द्विभुजो ध्यायी बुद्धः प्रकीर्त्तितः ॥

बुद्धः ।

खड्गोद्यतकरः क्रुद्धो हयारूढो महाबलः ।
म्लेच्छोच्छेदकरः कल्की द्विभुजः परिकीर्त्तितः ॥

कल्की ।

दूर्व्वाश्यामो नरः कार्य्यो द्विभुजश्च महाबलः ।

---

* खड्गचर्म्मकरः कार्य्यः पञ्चवाणधरोमहानिति पुस्तकान्तरे ।

नारायणश्चतुर्बाहुर्नीलोत्पलदलच्छविः ॥
तयोर्मध्ये तु बदरी कार्य्या फलविभूषणा।
बदर्य्यामवनौ कार्य्यावचमालाधरावुभौ ॥
अष्टचक्रे स्थितौ याने भूतयुक्ते मनोरमे।
कृष्णाजिनधरौ दान्तौ जटामण्डलधारिणौ ॥

पादेन चैकेन रथस्थितेन
पादेन चैकेन च जानुनेन।
कार्य्यौ हरिश्चात्र नरेण तुल्यः
कृष्णोपि नारायणतुल्यमूर्त्तिः।

नरनारायण, हरि, कृष्णाः।

मूर्त्तिमान् पृथिवीहस्तन्यस्तपादः सितच्छविः।
नीलाम्बरधरः कार्य्यो देवो हयशिरोधरः ॥
विन्यात् सङ्कर्षणांशेन देवो हयशिरोधरः ॥
कर्त्तव्योऽष्टभुजो देवः तत्करेषु चतुर्थतः ॥
शङ्खं चक्रं गदां पद्मं स्वाकारङ्कारयेद्बुधः।
चत्वारश्च कराः कार्य्या वेदानां देहधारिणः।
देवेन मूर्द्धि विन्यस्ताः सर्व्वाभरणधारिणः ॥

हयग्रीवः।

प्रद्युम्नं विद्धि वैराग्यात् कापिलं तनु* मास्थितः।
मध्ये तु करकः कार्य्यस्तस्योत्सङ्गगतः परः ॥

---

* कापिलां सिद्धिमिति पाठान्तर।

दोर्युगं चापरं तस्य शङ्खचक्रधरं भवेत् ।
पद्मासनोपविष्टश्च ध्यानसंमीलितेक्षणः ॥
कर्त्तव्यः कपिलो देवो जटामण्डलमन्वितः* ।
वायुसंरोधपीनांसः पद्माङ्कचरणद्वयः ॥
मृगाजिनधरो राजन् श्मश्रुयज्ञोपवीतवान् ।
विभुर्मन्त्रमहापद्मकलिकासंस्थितः प्रभुः ॥
वैराग्यभावेन महानुभावो
ध्यानस्थितः स्वम्परमं पदन्तत् ।
ध्यायंस्तथास्ते भुवनस्य गोप्ता
साङ्ख्यप्रवक्ता पुरुषः पुराणः ॥

कपिलः ।

कृशः कृष्णतनुर्व्यासः पिङ्गलोऽतिजटाधरः ।
सुमन्तुर्जैमिनिः पैलो वैशम्पायन एवच ।
तस्य शिष्याश्च कर्त्तव्याश्चत्वारः पारिपार्श्विकाः ॥

व्यासः ।

गौरस्तु कार्य्यो वाल्मीकिस्तेजोमण्डलदुर्द्दृशः ।
तपस्यभिरतः शान्तो न कृशो न च पीवरः ॥

वाल्मीकिः ।

वाल्मीकिरूपं सकलं दत्तात्रेयस्य धारयेत् ।
धन्वन्तरिः सुकर्त्तव्यः सुरूपः प्रियदर्शनः ॥
करद्वयगतश्चास्य सामृतः कलशो भवेत् ।

* जटामण्डलदुर्द्दृश इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

धन्वन्तरिः।

जलमध्यगतः कार्य्यः* शेषपन्नगदर्शनः।
फणापुच्छमहारत्नदुर्निरीच्यशिरोधरः॥
देवदेवस्तु कर्त्तव्यस्तत्र गुप्तश्चतुर्भुजः।
तथापरस्य कर्त्तव्यः शेषभोगाङ्कसंस्थितः॥
एकपादोऽस्यकर्त्तव्यो लक्ष्म्युत्सङ्गगतः प्रभोः।
तथापरस्य कर्त्तव्यस्तत्र जानौ प्रसाधितः॥
कर्त्तव्यो नाभिदेशस्थस्तथातस्यापरः करः।
तथैवान्यः करः कार्य्यो देवस्य तु शिरोधरः॥
सन्तानमञ्जरीधारी तथैवास्यापरो भवेत्।
नाभिसरसिसम्भूते कमले तस्य यादव॥
सर्व्वपृथ्वीमयो देवः प्राग्वत्कार्य्यः पितामहः।
नाललग्नौ च कर्त्तव्यौ पद्मस्य मधुकैटभौ॥

नृरूपधारीणि भुजङ्गमस्य
कार्य्याण्यथास्त्राणि तथा समीपे।
एतत्तवाग्रे यदुपुङ्गवाग्र्यं
देवस्य रूपं परमस्य तस्य॥

जलशायिनः।

तार्क्ष्यो मरकतप्रख्यः कौशिकाकारनासिकः।
चतुर्भुजस्तु कर्त्तव्यो वृत्तनेत्रमुखस्तथा॥
गृध्रोरुजानुचरणः पचद्वयविभूषितः।

* जटामध्यगतः कार्य्यः इति पाठान्तरम्।

प्रभासंस्थानसौवर्णकलापेन विराजितः ॥
छत्रन्तु पूर्णकुम्भन्तु करयोस्तस्य कारयेत् ।
करद्वयन्तु कर्त्तव्यं तथा विरचिताञ्जलि ॥
यदास्य भगवान् पृष्ठे छत्रकुम्भधरौ करौ ।
न कर्त्तव्यौ तु कर्त्तव्यौ देवपादधरौ शुभौ ॥
किञ्चिल्लम्बोदरः कार्य्यः सर्व्वाभरणभूषितः ।

गरुड़ः ।

विष्णुधर्म्मोत्तरात् ।

देवदेवं महादेवं वृषारूढन्तु कारयेत् ।
तस्य वक्त्राणि कार्य्याणि पञ्च यादवनन्दन ॥
सर्व्वाणि सौम्यरूपाणि दक्षिणं विकटं मुखम् ।
कपालमालिनं भीमं जगत्संहारकारकम् ॥
त्रिनेत्राणि तु सर्व्वाणि वदनं तूत्तरं विना ।
जटाकलापे महति तस्य चन्द्रकला भवेत् ॥
तस्योपरिष्टाद्वदनं पञ्चमन्तु विधीयते ।
यज्ञोपवीतं च तथा वासुकिं तस्य कारयेत् ॥
दशबाहुस्तथा कार्य्यो देवदेवो महेश्वरः ।
अक्षमालात्रिशूलं च चर्म्म दण्डमयोत्पलम् ॥
तस्य दक्षिणहस्तेषु कर्त्तव्यानि महाभुज ।
वामे च मातुलाङ्गञ्च चापादर्शं कमण्डलुम् ॥
तथा चर्म्म च कर्त्तव्यं देवदेवस्य शूलिनः ।
वर्णस्तथास्य कर्त्तव्यश्चन्द्रांशुसदृशप्रभः ॥

रुद्रः।

ईशस्तत्पुरुषा घोरा वामजातक्रमेण तु।
सितपीतकृष्णरक्ताश्चतुर्वर्णाः प्रकीर्त्तिताः॥
पञ्चवक्त्राः स्मृताः सर्व्वे दशदोर्द्दण्डभूषिताः।
खड्ग, खेट, धनु, बाण, कमण्डल्वक्षसूत्रिणः॥
वराभयकरोपेताः शूलपङ्कजपाणयः।

वामो, वामदेवः।

जातः, सद्योजातः ईशानादि पञ्चमूर्त्तयः।
सर्व्वो भीमो महादेवः रुद्रः पशुपतिर्भवः।
उग्र ईशान इत्यष्टौ मूर्त्तिर्या शिवसन्निभा॥
मृगाङ्कचूड़ामणयो जटामण्डलमण्डिताः।
त्रिनेत्रा वरखट्वाङ्गत्रिशूलवरपाणयः॥

मूर्त्त्यष्टकम्।

अर्द्धं देवस्य नारी तु कर्त्तव्या शुभलक्षणा।
अर्द्धन्तु पुरुषः कार्य्यः सर्व्वलक्षणभूषितः॥
ईश्वरार्द्धे जटाजूटं कर्त्तव्यं चन्द्रभूषितम्।
उमार्द्धे तिलकं कार्य्यं सीमन्तमलकं तथा॥
भस्मोद्दलितमर्द्धन्तु अर्द्धं कुङ्कुमभूषितम्।
नागोपवीतिनं चार्द्धमर्द्धं हारविभूषितं॥
वामार्द्धे तु स्तनं कुर्य्यात् घनं पीनं सुवर्त्तुलम्।
उमार्द्धे तु प्रकर्त्तव्यं सुवस्त्रेण च वेष्टितम्॥

मेखलां दापयेत्तत्र वज्रवैदूर्य्यभूषिताम् ।
ऊर्द्धलिङ्गं महेशार्द्धं सर्पमेखलमण्डितम् ॥
पादश्च देवदेवस्य समपद्मोपरिस्थितम् ।
सालक्तकं स्मृतं रामम(?)ञ्जनेन विभूषितं ॥
त्रिशूलमक्षसूत्रञ्च भुजयोः सव्ययोः स्मृतम् ।
दर्पणञ्चोत्पलं कार्य्यं भुजयोरपसव्ययोः ॥

अर्द्धनारीश्वरः ।

एवमेव दिक्पालेशानः ।

दक्षेण मुद्रां प्रतिपादयन्तं
सिताक्षसूत्रं च तथोर्द्धभागे ।
वामे च पुस्तामखिलागमाद्यां
विभ्राणमूर्द्धेन सुधाधरं च ॥
सिताम्बुजस्थं सितवर्णमीशं
सिताम्बरालेपनमिन्दुमौलिम् ।
ज्ञानं मुनिभ्यः प्रतिपादयन्तं
तं दक्षिणामूर्त्तिमुदाहरन्तं ॥

दक्षिणामूर्त्तिः ।

युग्मं स्त्रीपुरुषं कार्य्यं उमेशौ दिव्यरूपिणौ ।
अष्टवक्त्रं तु देवेशं जटाचन्द्रार्द्धभूषितम् ॥
द्विपाणिं द्विभुजां देवीं सुमध्यां सुपयोधराम् ।
वामपाणिन्तु देवस्य देव्याः स्कन्धे नियोजयेत् ॥
दक्षिणन्तु करं शम्भोरुत्पलेन विभूषितम् ।

देव्यास्तु दक्षिणं पाणिं स्कन्धे देवस्य कल्पयेत्।
वामपाणौ तथा देव्या दर्पणं दापयेन्द्रभम्॥

इति उमामहेश्वरौ।

कार्य्यं हरिहरस्यापि दक्षिणार्द्धं सदाशिवः।
वाममर्द्धं हृषीकेशः श्वेतनीलाकृतिः क्रमात्॥
वरं त्रिशूलं चक्राब्जधारिणो बाहवः क्रमात्।
दक्षिणे वृषभः पार्श्वे वामभागे विहङ्गराड़िति॥

हरिहरमूर्त्तिः।

द्विवर्णा जटिलाः त्र्यक्षाः पुर त्रिशूलधारिणः।
पुटाञ्जलिकराः सर्व्वे विश्वेशास्यैक वक्त्रकाः॥
अनन्तश्च त्रिमूर्त्तिश्च सूक्ष्मः श्रीकण्ठ एवच।
शिवः शिखण्डीरकनेत्र एकरुद्रश्च ते क्रमात्॥

विद्येश्वराः।

विश्वकर्म्मशास्त्रात्।

अथ रुद्रान् प्रवक्ष्यामि बाहुषोड़शकान्वितान्।
अजो नामा महारुद्रो धत्ते शूलमथाङ्कुशम्॥
कपालं डमरुं सर्पं मुद्गरञ्च सुदर्शनम्।
अक्षसूत्रमयो दक्षे तथा वामे कराष्टके॥
तर्ज्जनी मूर्द्धतस्तत्र खट्वाङ्गन्तदधः करे।
गदां च पट्टिशं घण्टां शक्तिं परशुकुण्डिकाः॥

अजैकपदः ॥ १ ॥

एकपादाभिधो बिभ्रत् द्वादशार्द्धाढ्यहिः शरम्।
चक्रं डमरुकं शूलं मुद्गरं तदधोवरम्॥
अक्षसूत्रमधो वामे खट्टाङ्गञ्चोर्द्ध हस्तके।
धनुर्घण्टां कपालञ्च कौमुदीं तर्ज्जनीघटम्॥
परशुञ्च क्रमाद्धत्ते धत्ते वाह्वष्टकेष्विति*।
अनेकभोगसम्पत्तिं कुरुते यजनात् सदा॥

एकपादः ॥ २ ॥

अहिर्बुध्नो गदां चक्रं चण्डी डमरुमुद्गरौ।
शूलांकुशाक्षमालाञ्च दक्षोर्द्धाधःकरः क्रमात्॥
तोमरं पट्टिशं चर्म्म कपालं तर्ज्जनीघटम्।
शक्तिः परशुकं वामे दक्षवद्धारयत्यसौ॥

अहिर्बुध्नः ॥ ३ ॥

विरूपाक्षस्ततः खड्ग शूलं डमरुकाङ्कुशम्।
सर्पं चक्रं गदामक्षसूत्रं बिभ्रत् कराष्टके॥
खेटं खट्टाङ्गकं शक्तिं परशुं तर्ज्जनी घटं।
घण्टाकपोलकौ चेति वामार्द्धादिकराष्टके॥

विरूपाक्षः ॥ ४ ॥

रेवतो दक्षिणे चापं खड्गशूलं गदां महीं।

---

* वामवाह्वष्टकेष्विति पुस्तकान्तरे पाठः।

चक्रांकुशाचमालास्तु धारयन्नूर्द्धमादितः ॥
धनुः खेटञ्च खट्वाङ्गं घण्टातर्ज्जनिकांततः ।
परशुं पट्टिशं पात्रं वामबाहुकेऽर्कवत् ॥
सर्वसंस्थत्करोत्येष आयते वाञ्छनाङ्कुशम् ।

रैवतः ॥ ५ ॥

हराख्ये मुद्गरश्चैव डमरुं शूलमङ्कुशम् ।
गदासर्पाक्षसूत्राणि धारयन् दक्षिणोर्द्धतः ॥
पट्टिशन्तोमरं शक्तिं परशुं तर्जनीघटम् ।
खट्वाङ्गं पात्रकञ्चेति वामोर्द्धादिक्रमेण तु ॥

हरः ॥ ६ ॥

बहुरूपोदधद्दक्षे डमरुञ्च सुदर्शनम् ।
सूर्पशूलांकुशैयस्तु कौमुदीं जपमालिकाम् ॥
घण्टाकपालखट्वाङ्गं तर्ज्जनीं कुण्डिकां धनुः ।
परशुं पट्टिशं चैव वामार्द्धादि कराष्टके ॥

बहुरूपः ॥ ७ ॥

अम्बकोपि दधच्चक्रं डमरुं मुद्गरं शरम् ।
शूलांकुशाहिजाप्यञ्च दक्षोर्द्धादिक्रमेण हि ॥
गदा-खट्वाङ्ग-पात्राणि कार्मुकं तर्ज्जनीं घटी ।
परशुं पट्टिशं चेति वामार्द्धादिकराष्टके ॥

अम्बकः ॥ ८ ॥

सुरेश्वरं हि-डमरुं चक्रं शूलांकुशावपि ।
शरञ्च मुद्गरं चापं दक्षबाहुष्टकेष्विति ॥

पङ्कजं परशुं घण्टां पट्टिशं तर्ज्जनीं धनुः ।
खट्वाङ्गं कारयेत्पात्रं वामेऽष्टकरपल्लवे ॥

सुरेश्वरः ॥ ९ ॥

जयन्तो दशमो रुद्रोप्यङ्कुशं चक्र-मुद्गरम् ।
शूला-हि डमरुं वाणमचसूत्रं यमेत्विति ॥
गदा-खट्वाङ्ग-परशुं कपालं शक्ति-तर्ज्जनीं ।
धनुः कुण्डी-स्रुचोर्द्धादि वामबाह्वष्टके दधत् ॥

जयन्तः ॥ १० ॥

अथापराजितो दचे तोमरं खड्गमङ्कुशम् ।
शूला-हि-चक्र-डमरु-मचमालां दधत् क्रमात् ॥
शक्तिं खेटं गदां पात्रं तर्ज्जनीं पट्टिशङ्कजं ।
घण्टामुत्तरतश्चाथ धारयन्नूर्द्ध्वमादितः ॥

अपराजितः ॥ ११ ॥

अजैकपादहिर्बुध्नः विरूपाचश्च रैवतः ।
हरश्च बहुरूपश्च त्र्यम्बकश्च सुरेश्वरः ॥
रुद्रा एकादश प्रोक्ता जयन्तश्चापराजितः ॥

विष्णुधर्म्मोत्तरात् ।

कुमारः षण्मुखः कार्य्यः शिखण्डिकविभूषणः ।
रक्ताम्बरधरः कार्य्यो मयूरवरवाहनः ॥
कुक्कुटश्च तथा घण्टा तस्य दचिणहस्तयोः ।
पताका वैजयन्ती च शक्तिः कार्य्या च वामयोः ॥

स्कन्दः ।

अथातो रूपनिर्माणं वक्ष्येऽहं भैरवस्य तु ।
लम्बोदरन्तु कर्त्तव्यं वृत्तपिङ्गललोचनं ॥
दंष्ट्राकरालवदनं फुल्लनासापुटन्तथा ।
कपालमालिनं रौद्रं सर्व्वतः सर्पभूषणम् ॥
व्यालेन त्रासयन्तञ्च देवीं पर्व्वतनन्दिनीं ।
सजलाम्बुदसङ्काशं गजचर्म्मोत्तरच्छदम् ॥
बहुभिर्बाहुभिर्व्याप्तं सर्व्वायुधविभूषणम् ।
वृहत्शालप्रतीकाशैस्तथा तीक्ष्णनखैः शुभैः ।
शाचीकृतमिदं रूपं भैरवस्य प्रकीर्त्तितम् ॥

भैरवः ।

महाकालस्य कथितमेतद्वै भैरवं मुखम् * ।
देवीत्रासनकश्चास्य करे कार्य्यश्च पन्नगः ।
नचास्य पुरतः कार्या देवी पर्व्वतनन्दिनी ॥
शुक्ला न कार्यास्य तथा नरक्ता
समीपतो मातृगणप्रधाने ।
कार्य्यं तथा या परिवर्हमस्य
गणाश्च कार्य्या बहुरूपरूपकाः ॥

महाकालः ।

नन्दी कार्य्यस्त्रिनेत्रस्तु चतुर्व्वाहुर्म्महाभुजः ।

* मेतदेव षण्मुखमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सिन्दूरारुणसङ्काशो व्याघ्रचर्म्मपरिच्छदः ॥
त्रिशूलभिन्दिपाले च करयोस्तस्य कारयेत् ।
शिरोगतं तृतीयन्तु तर्ज्जयन्तं तथापरम् ॥
आलोकयानं कर्त्तव्यं दूरादागमिकञ्जनम् ।

नन्दी ।

अनेनैव तु रूपेण वीरभद्रं विदुर्ब्बुधाः ।

वीरभद्रः ।

ज्वरस्त्रिपादः कर्त्तव्यस्त्रिनेत्रैर्वदनैस्त्रिभिः * ।
भस्मप्रहरणो रुद्रस्त्रिवाहुर्व्याकुलेक्षणः ॥

ज्वरः ।

विश्वकर्म्मशास्त्रात् ।

अथातः संप्रवक्ष्यामि वसुरूपाणि ते जय ।
पद्माक्ष-मालिके तस्य दक्षबामकरद्वये ॥
सीर-शक्ती दधानोऽयं धराख्यो वसुरादिमः ।
मालां पुष्करवीजोत्थां चक्रं शक्तिं कमण्डलुम् ॥
दक्षाधरादिसव्येन यस्य स्युः स ध्रुवो मतः ।
मुक्ताफलकृतामाला पङ्कजं शक्तिरङ्कुशः ॥
स वसुः कीर्त्तितो वत्स सोमनामेति वै बुधैः ।
सव्यवामोर्द्ध्वगौ यस्य करौ स्तः शक्तिसंयुतौ ॥
सीरा-ङ्कुशान्वितौ चाधः स भवेदापसंज्ञकः ।

---

* ज्वरस्त्रिपादस्त्रिशिराः षड्भुजो नवलोचन इति पाठान्तरं ।

अक्षमालोपवीत्यूर्द्ध्वं सृणिशक्तिकराऽवधः ॥
यस्य स्तः सोऽनिलाख्यः स्याच्छुभदः पञ्चमो वसुः।
स्रुवाक्षमालिको दक्षे वामे शक्ति कपालभृत् ॥
सव्योर्द्ध्वादिक्रमाच्चासौ नलाख्यस्तु वसुः स्मृतः।
खट्वाङ्गुशधरः सव्ये शक्ति-खेटकरोन्यतः ॥
प्रत्यूषाख्यो वसुश्चायं सप्तमः परिकीर्त्तितः।
सव्ये दण्डकपालोसौ वामे तु सृणि-शक्तिकः ॥
शुभदः कीर्त्तितश्चायं प्रभासो-वसुरष्टमः।
एते सर्व्वे समाख्याता नवकाञ्चनसन्निभाः ॥
धरोध्रुवश्च सोमः स्यादापश्चैवा निलोनलः।
प्रत्यूषश्च प्रभासश्च* वसवोष्टौ प्रकीर्त्तिताः ॥

इति वसुरूपनिर्म्माणम्।

शृणु वत्स प्रवक्ष्यामि सूर्य्यभेदांस्तु ते जय।
यावत् प्रकाशकः सूर्य्यो जायते मूर्त्तिभिर्यथा ॥
दक्षिणे पौष्करी माला करे वामे कमण्डलुः।
पद्माभ्यां शोभितकरा सा धात्री प्रथमा स्मृता ॥
शूलं वामकरे चास्याः दक्षिणे सोम एव च।
मित्रा नाम त्रिनयना कुशेशयविभूषिता ॥
प्रथमे तु करे चक्रं† तथा वामे च कौमुदी।
मूर्त्तिर्म्मणिमयी ज्ञेया सपद्मैः पाणिपल्लवैः ॥

---

* प्रभातश्चेति पाठान्तरं।

† वज्रमिति पुस्तकान्तरे।

अक्षमाला करे सव्ये चक्रं वामे प्रतिष्ठितम् ।
सा मूर्त्ती रौद्री ज्ञातव्या प्रधानापद्मभूषिता ॥
चक्रं तु दक्षिणे यस्या वामे पाशः सुशोभनः ।
सा वारुणी भवेन्मूर्त्तिः पद्मव्यग्रकरद्वया ॥
कमण्डलुर्द्दक्षिणतो*मालाचाक्षमयी भवेत् ।
सा भवेत् सम्मता सूर्य्यमूर्त्तिः पद्मविभूषिता ॥
यस्या दक्षिणतः शूलं वामहस्ते सुदर्शनः ।
भगमूर्त्तिः समाख्याता पद्महस्ता शुभा जय ॥
अथ वामकरे माला त्रिशूलं दक्षिणे स्मृतम् ।
विवस्वन्मूर्त्तिरेषास्याः पद्मलाञ्छनलक्षिता ॥
पूषाख्यस्य भवेन्मूर्त्तिर्द्विभुजा पद्मलाञ्छिता ।
सर्व्वपापहरा ज्ञेया सर्व्वलक्षणलक्षिता ॥
दक्षिणे तु गदा यस्या वामे चैव सुदर्शनः ।
पद्मव्यग्रा तु सावित्री मूर्त्तिः सर्व्वार्थसाधनी ॥
स्रुचं च दक्षिणे हस्ते वामे होमजकीलकं ।
मूर्त्तिस्त्वाष्ट्री भवेदस्य पद्मरुद्धकरद्वया ॥
सुदर्शनकरा सव्ये पद्महस्ता तु राभतः ।
एषा स्यात् द्वादशी मूर्त्तिर्विष्णोरमिततेजसः ॥
धाता, मित्रो, र्य्यमारुद्रो वरुणः सूर्य्य एव च ।
भगो विवस्वान् पूषा च सविता दशमः स्मृतः † ॥

---

* ऽक्षमालाचैववामत इति पाठान्तरं ।

† धातार्य्यमाचमित्रश्च वरुणोऽंशोभगस्तथा ।
इन्द्रो विवस्वान् पूषा च पर्य्यन्यो दशमः स्मृतः ।
ततस्त्वाष्टा तथा विष्णुरजघन्यो जघन्यजः इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

एकादशस्तथा त्वष्टा विष्णुर्द्वादशउच्यते।

इति द्वादशादित्यरूपनिर्म्माणम्।

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि रूपाणि मरुतां तव।
अक्षमालाम्बुजे दक्षे वामे कुण्डीध्वजान्वितः॥
श्वसनाख्यो भवेद्देवं साधकानां सुसिद्धिदः।
चक्राक्ष मालिका पात्र ध्वजयुक् स्पर्शनाभिधः॥
कपाल ध्वजपाशाब्ज-धारको वायुनामकः।
मातरिश्वा कपाला-ब्ज-ध्वज-पात्र-करो मतः॥
ध्वजाक्षसूत्र- पात्राब्जं विभ्राणः स्यात्सदागतिः।
ध्वजा-सि- खेट-पात्राणि धारयंस्तु महाबलः॥
ध्वज-पाश-कपाला-हि-संयुतो बलवर्द्धनः।
पात्रा-क्षसूत्र पाशा-ब्ज-धारकः पृषदश्वकः॥
अक्षसूत्र-गदा-कम्बु-ध्वजी-गन्धवहाभिधः।
कपाल-ध्वज-पात्रा-ब्ज-हस्तको गन्धवाहकः॥
ज्ञान मुद्राक्ष सूत्राब्ज ध्वजहस्तो निलो मतः।
अक्षमाला-सुनीला ब्ज-ध्वज-कम्बु धराशुगः॥
ध्वज-बाण-धनुः कुण्डी-करयुक् सुमुखो* भवेत्।
ध्वजा-ब्ज-पात्र-मुद्राणि धारयेत् कर्कराभिधः॥
अब्जा-क्षमालिका-पात्र-ध्वज-हस्तः समीरणः।
ध्वजपात्रघनाब्जानि बिभ्राणस्तु समीरकः॥
अक्ष सूत्र ध्वजा,ब्जानि मुण्डं बिभ्रत्यनुत्तमः।

---

* सुरथ इति पाठान्तरं।

अक्षमाला-ध्वजा-ब्जानि धारयन्मारुताभिधः ॥

कं शिरः ।

पक्ष-चसूत्र-पाशा-ब्ज-संयुतो नागयोनिजः ।
ध्वज-मुण्डा-चपात्री-स्याज्जगत्प्राणाभिधः स्मृतः ॥
ध्वज सूत्र सपाशा-ब्ज-संयुतः पावनाभिधः ।
खट्वाङ्ग-ध्वज-खेटानि बिभ्राणो वातसंज्ञकः ॥
ध्वजा-चक्षतपात्राणि धारयंस्तु प्रभञ्जनः ।
अक्षसूत्र ध्वजा-ब्जा-हि-पाणियुक्पवनामकः ॥
शूला-ब्ज-ध्वज-पात्राणि नभस्वानिति धारयन् ।
ध्वजां-कुशा-च-मुण्डानि बिभ्राणोऽतिबलो मतः ॥
सध्वजा-म्बु ज-पात्राङ्कस्तरस्वीनाम कीर्त्तितः ।
दण्ड मुण्ड ध्वजा-ब्जानि धारयन् द्वादशो मतः ॥
ध्वजा-च-तर्ज्जनी-पात्र पाणि युग् देवयचकः ।
अक्षमाला कुठारा-ब्ज-ध्वज-युग्मा चजाह्नकः* ॥
घण्टा-च-ध्वज-मुण्डानि धारयन्नधराभिधः ।
बोधिपल्लव-सूत्रा-ब्ज-ध्वज-हस्तः सदोर्द्धदृक् ॥
अक्ष सूत्र-ध्वजा-शोकपात्र-युक्मतिरोधनः ।
पाणिको नाम विज्ञेयो वलाचध्वज मुण्ड युक् ॥
ध्वजाच घटपात्राणि धारयन् साधकोमतः ।
बीजपूरध्वजाब्जाचसंयुतो विश्वपूरकः ॥
घण्टा-चध्वज-मालाभिः संयुतो जगदाश्रयः ।

* रावद्राद्दक इति पाठान्तरं ।

विश्वातिरिक्तको नाम ध्वजलाञ्छन पाश युक्॥
अक्षमालाकजे घण्टाध्वजौ बिभ्रत् कजागरः।
विश्वोदरो भवेदेष शङ्ख,शूल घट,ध्वजी॥
अग्रगो नाम विज्ञेयो यक्षबाणधनुर्धटी।
श्रीफला-ब्ज-चपाचाणि धारयंस्तीव्रको मतः॥
शक्ति मुण्ड-ध्वज-पाशी सुवह्नोऽयं प्रकीर्त्तितः।
अक्ष सूत्र ध्वज पाश पात्र युक् बीजवर्द्धनः॥
ध्वज पाश-कपालाब्जैर्युतो भद्रजवो मतः।
टङ्क-पाश-ध्वजा-ब्जानि धारयन् पुष्करोद्भवः॥
पलाशपत्र-पाशा-ब्ज-ध्वज-हस्तोऽब्जिनी पतिः।
जम्बुबीज-ध्वजा-ब्जाक्षपाणियुग्व्यक्तमूर्त्तिमान्॥
परिघाक्षध्वजाब्जानि धारयन् विश्वगो मतः।
सर्व्वे चतुर्भुजा ज्ञेया युवानः कुटिलभ्रुवः॥
सव्योर्द्ध्वाद्युत्तरोर्द्ध्वान्तक्रमेणायुधधारिणः।
रक्ताक्षाश्च महावीर्य्याः सर्व्वभूषणभूषिताः॥
धूम्रवर्णा मृगारूढ़ाः सर्वे ते शवलांशुकाः।
इति तेऽत्र समाख्याता शुभदास्तु मरुद्गणाः॥
संख्ययैकोनपञ्चाशत् सर्व्वरोगापनुत्तये।

एकोनपञ्चाशन्मरुतां।

स्कान्दे।

साध्याः पद्मासनगताः कमण्डल्वक्ष सूत्रिणः।
धर्म्म पुत्रामहात्मानो द्वादशामरपूजिताः॥

ब्रह्माण्ड पुराणे।

मनो,नुमन्ता प्राणश्च नरयानश्च वीर्य्यवान्।
चित्ति,र्हंय्यो,नयश्चैव हंसो,नारायणस्तथा।
प्रभवो,विष्णु,र्व्विश्वश्च साध्या द्वादश जज्ञिरे॥

साध्यानां।

विष्णुधर्म्मोत्तरे।

पद्मपत्रसवर्णाभौ पद्मपत्रसमाम्बरौ।
द्विभुजौ देवभिषजौ कर्त्तव्यौ देहसंयुतौ॥
सर्व्वाभरणसम्पन्नौ विशेषाच्चारुलोचनौ।
तयोरौषधयः कार्य्या दिव्या दक्षिणहस्तयोः॥
वामयोः पुस्तके कार्य्ये दर्शनीये तथा द्विज।
एकस्य दक्षिणे पार्श्वे वामे वान्यस्य यादव॥
नारीयुगं प्रकर्त्तव्यं सुरूपञ्चारुदर्शनम्।
तयोश्च नामनी प्रोक्ते रूपसम्प,त्तथाकृतिः॥
मधूकपुष्पसङ्काशा रूपसम्पत् प्रकीर्त्तिता।
आकृतिः कथिता लोके शरकाण्डनिभा तथा।
रत्नभाण्डकरे कार्य्ये चन्द्रशुक्लाम्बरे तथा॥

अश्विनो।

पृष्ठस्थः सूर्य्यवत् कार्य्यो रेवन्तश्च तथा प्रभुः।

रेवन्तस्य।

मय संग्रहे।

यक्षरूपाणि।

तुन्दिला द्विभुजाः कार्य्या निधिहस्ता मदोत्कटाः।
गदी वैश्रवणः श्रेष्ठो नृपालस्त्वष्टमो वरः॥
सिद्धार्थो मणिभद्रश्च सुमना नन्दनो यशाः।
कण्डूतिः पाञ्चकः शङ्खी मणिमान् पद्म,रामकौ॥
सर्व्वत्रभोजी पिङ्गाक्षश्चतुरो मन्दराश्रयः।
शुभद्रचन्द्रप्रद्योतमेघवर्णजयावहाः॥
द्युतिमान् केतुमान् श्वेतोमौलिमान् विजयाकृतिः।
पद्मवर्ण महाघास पुष्पदन्ताः सुदर्शनाः॥
पूर्णमास, हिरण्याक्ष, शतजिह्व, बलाहकाः।
वलाक, विपुलौ पद्मनाभः कुमुद, वीरकौ॥
सुगन्धइत्यमी यक्षास्तेषां राजा धनाधिपः।

यक्षरूपनिर्म्माणं।

राक्षसरूपं मयदीपिकायां॥

रक्तवस्त्रधराः कृष्णा नखदीर्घाः सदंष्ट्रिकाः।
कार्त्तीं-खट्वाङ्ग-हस्ताश्च राक्षसा घोररूपिणः॥
हेति प्रहेति यज्ञघ्न शङ्कुश्च सनवन्धनाः।
विद्युत,सर्ज,मनुष्याद,पौरुषेय सुकेशिनः॥
उग्रमालीत्यमी प्रोक्ताः प्रधाना राक्षसाः किल।
भूतास्तथैव दानाश्च दीर्घवक्त्राः पिशाचकाः॥

इति राक्षस भूत पिशाच रूपनिर्म्माणम्।

वरदो भक्तलोकानां किरीटी कुण्डली गदी॥
कार्थस्तु रूपी गन्धर्व्वो वीणावाद्यरतस्तथा।

गन्धर्व्वाः।

नागरूपाण्याह विश्वकर्म्मा॥

अनन्तो रक्तकायश्च शितपङ्कजमालिकः।
शतसाहस्रभोगोऽहिः शिरःकुवलयान्वितः॥

वासुकिः।

श्वेतदेहश्च कर्त्तव्यः स्फुरन्मौक्तिकसन्निभः।
रक्ताङ्गः स्वस्तिकोपेतः सुतेजास्तक्षको महान्॥
कृष्णः कर्कोटकः कण्ठे शुक्लरेखात्रयान्वितः।
रक्तपद्मनिभः पद्म शिराः शुक्लेषुविद्रुमान्॥
शङ्खवर्णो महापद्मो मस्तके कृष्णशूलधृक्।
हेमाभः शङ्खपालः स्यात् सितरेखाधरो गले॥
कुलिको रक्तदेहस्तु चन्द्रार्द्धकृतमस्तकः।
द्विजिह्वो बाहवः सप्त फणामणिसमन्वितः॥
अक्षसूत्रधराः सर्व्वे कुण्डिकापुच्छसंयुताः॥
एकभोगा स्त्रिभोगावा ह्येतज्जायासुतादयः।

इति नागरूपनिर्म्माणम्।

आह मयः* ॥

---

* यम इति क्वचित् पाठः।

कुशपञ्च, विष्टरस्थाः पितरः पिण्डपाणिनः।

विष्णुधर्म्मोत्तरे।

प्रभाकरा वर्हिषदो अग्निष्वात्तास्तथैव च।
क्रव्यादा श्चोपहूताश्च आज्यपाश्च सुकालिनः *॥

पितरः।

वायु पुराणात्।

ऋतु र्दक्षो वसुः सत्यः कालको धुरिलोचनौ।
पुरूरवा माद्रवाश्च विश्वे देवा दश स्मृताः॥
विदेहास्तु प्रकर्त्तव्या दक्षिणे वाणपाणयः।
कर्त्तव्या वामभागे तु शरासनपरायणाः †॥

विश्वे देवाः।

विश्वकर्म्मा।

षड्त्रिंशदङ्गुले खड्ग शक्ती तालाधिकौ मतौ।
शूलपाशौ पद्मशङ्खौ तालमात्रौ प्रकीर्त्तितौ॥
गदा द्वितालपाशश्च गोलकाष्ठप्रमाणतः।
वाणो द्वितालको दण्डो द्विगुणो द्वादशाङ्गुलः॥
कपालं पङ्कजं चर्म्म पाश्वखड्गाङ्गुलौ मतः‡।

---

* अग्निष्वात्ता स्तथासौम्या हविष्यन्तस्तथोष्मपान् सुकालिनोवर्हिषद आज्यां ज्यपां स्तर्पये त्तत इति पुस्तकान्तरे पाठः।

† कुशासन परायणा इति पुस्तकान्तरे पाठः।

‡ कपालं पङ्कजं तद्वत् दर्पणोष्टाङ्गुलोमत इति पुस्तकान्तरे पाठः।

डमरुं सुस्वना घण्टा छुरिका षोड़शाङ्गुला ॥
वज्रं तत् पुरुषस्थूलं कर्कशोऽतिदृढ़ो वली ।
शक्तिस्तु योषिताकारा लोहिताङ्गी वृकाश्रिता ॥
दण्डोऽपि पुरुषः कृष्णो घोरो लोहितलोचनः ।
खड्गश्च पुरुषःश्यामशरीरः क्रुद्धलोचनः ॥
पाशः सप्तफणः सर्पपुरुषः पुच्छसंयुतः ।
ध्वजस्तु पुरुषः पीतो व्यात्ततास्यो महावलः ॥
गदा पीतप्रभा कन्या सुपीनजघनस्थला ।
त्रिशूलं-पुरुषो दिव्यः सुभ्रूः श्यामकलेवरः ॥
शङ्खोऽपि पुरुषो दिव्यः शुक्लाङ्गः शुभलोचनः ।
हेतिर्व्वहुतिथी शास्त्रे भीमः श्यामतनुः पुमान् ॥
शरःस्यात् पुरुषो दिव्यो रक्ताङ्गो दिव्यलोचनः ।
धनुः स्त्री पद्मरक्ताभा मूर्द्ध्नि पूरितचापभृत् ॥
एव मस्त्राणि पूतानि जानीयात् परमेश्वरे ।
उक्तानां चैव सर्व्वेषां मूर्द्ध्नि स्वायुधलाञ्छनम् ॥
भुजौ द्वौ तु प्रकर्त्तव्यौ स्कन्धलग्नौ सदा वुधैः ।

इत्यस्त्रनामप्रक्रमः ।

धर्म्मं ज्ञानं च वैराग्यमैश्वर्य्यं च तथैव हि ॥
सितरक्तपीतकृष्णसिंहरूपाः प्रकीर्त्तिताः ।

धर्म्म,ज्ञान,वैराग्यै,श्वर्य्याणि ।

शुक्लवर्णा मही कार्य्या दिव्याभरणभूषिता ।
चतुर्भुजा सौम्यवपुश्चन्द्रांशुसदृशाम्वराः ॥

मय संग्रहे ।

यक्षरूपाणि ।

तुन्दिला द्विभुजाः कार्य्या निधिहस्ता मदोत्कटाः ।
गदी वैश्रवणः श्रेष्ठो नृपालस्त्वष्टमो वरः ॥
सिद्धार्थो मणिभद्रश्च सुमना नन्दनो यशाः ।
कण्डूतिः पाञ्चकः शङ्खी मणिमान् पद्म,रामकौ ॥
सर्व्वान्नभोजी पिङ्गाक्षश्चतुरो मन्दराश्रयः ।
शुभद्रचन्द्रप्रद्योतमेघवर्णजयावहाः ॥
द्युतिमान् केतुमान् श्वेतोमौलिमान् विजयाकृतिः ।
पद्मवर्ण महाघास पुष्पदन्ताः सुदर्शनाः ॥
पूर्णमास, हिरण्याक्ष, शतजिह्व, बलाहकाः ।
बलाक, विपुलौ पद्मनाभः कुमुद, वीरकौ ॥
सुगन्धइत्यमी यक्षास्तेषां राजा धनाधिपः ।

यक्षरूपनिर्म्माणं ।

राक्षसरूपं मयदीपिकायां ॥

रक्तवस्त्रधराः कृष्णा नखदीर्घाः सदंष्ट्रिकाः ।
कार्त्ती-खट्टाङ्ग-हस्ताश्च राक्षसा घोररूपिणः ॥
हेति प्रहेति यज्ञघ्न शङ्कुश्च सनवन्धनाः ।
विद्युत्,सर्ज,मनुष्याद,पौरुषेय सुकेशिनः ॥
उग्रमालीत्यमी प्रोक्ताः प्रधाना राक्षसाः किल ।
भूतास्तथैव दानाश्च दीर्घवक्त्राः पिशाचकाः ॥

इति राक्षस भूत पिशाच रूपनिर्म्माणम् ।

वरदो भक्तलोकानां किरीटी कुण्डली गदी ॥
काश्यपस्तु रूपी गन्धर्व्वो वीणावाद्यरतस्तथा ।

गन्धर्व्वाः ।

नागरूपाण्याह विश्वकर्म्मा ॥

अनन्तो रक्तकायश्च शितपङ्कजमालिकः ।
शतसाहस्रभोगोऽहिः शिरःकुवलयान्वितः ॥

वासुकिः ।

श्वेतदेहश्च कर्त्तव्यः स्फुरन्मौक्तिकसन्निभः ।
रक्ताङ्गः स्वस्तिकोपेतः सुतेजास्तक्षको महान् ॥
कृष्णः कर्कोटकः कण्ठे शुक्लरेखात्रयान्वितः ।
रक्तपद्मनिभः पद्म शिराः शुक्लेषुविद्रुमान् ॥
शङ्खवर्णो महापद्मो मस्तके कृष्णशूलधृक् ।
हेमाभः शङ्खपालः स्यात् सितरेखाधरो गले ॥
कुलिको रक्तदेहस्तु चन्द्रार्द्धकृतमस्तकः ।
द्विजिह्वो बाहवः सप्त फणामणिसमन्वितः ॥
अक्षसूत्रधराः सर्व्वे कुण्डिकापुच्छसंयुताः ॥
एकभोगा स्त्रिभोगावा ह्येतज्जायासुतादयः ।

इति नागरूपनिर्म्माणम् ।

आह मयः* ॥

---

* यम इति क्वचित् पाठः ।

कुशपद्म, विष्टरस्थाः पितरः पिण्डपाणिनः।

विष्णुधर्म्मोत्तरे।

प्रभाकरा वर्हिषदो अग्निष्वात्तास्तथैव च।
क्रव्यादा श्चोपहूताश्च आज्यपाश्च सुकालिनः *॥

पितरः।

वायु पुराणात्।

ऋतु दक्षो वसुः सत्यः कालको धुरिलोचनौ।
पुरूरवा माद्रवाश्च विश्वे देवा दश स्मृताः॥
विदेहास्तु प्रकर्त्तव्या दक्षिणे वाणपाणयः।
कर्त्तव्या वामभागे तु शरासनपरायणाः †॥

विश्वे देवाः।

विश्वकर्म्मा।

षड्त्रिंशदङ्गुले खड्ग शक्ती तालाधिकौ मतौ।
शूलपाशौ पद्मशङ्खौ तालमात्रौ प्रकीर्त्तितौ॥
गदा द्वितालपाशश्च गोलकाष्ठप्रमाणतः।
वाणो द्वितालको दण्डो द्विगुणो द्वादशाङ्गुलः॥
कपालं पङ्कजं चर्म्म पात्रखड्गाङ्गुलो मतः‡।

---

* अग्निष्वात्ता स्तथासौम्या हविष्मन्तस्तथोष्मपान् सुकालिनोवर्हिषद आज्यांव्यपां स्तर्पये त्तत इति पुस्तकान्तरे पाठः।

† कुशासन परायणा इति पुस्तकान्तरे पाठः।

‡ कपालं पङ्कजं तद्वत् दर्पणोष्टाङ्गुलोमत इति पुस्तकान्तरे पाठः।

डमरुं सुस्रना घण्टा छुरिका षोड़शाङ्गुला ॥
वज्रं तत् पुरुषस्थूलं कर्कशोऽतिदृढ़ो वली ।
शक्तिस्तु योषिताकारा लोहिताङ्गी वृकाश्रिता ॥
दण्डोऽपि पुरुषः कृष्णो घोरो लोहितलोचनः ।
खड्गश्च पुरुषःश्यामशरीरः क्रुद्धलोचनः ॥
पाशः सप्तफणः सर्पपुरुषः पुच्छसंयुतः ।
ध्वजस्तु पुरुषः पीतो व्यावृतास्यो महावलः ॥
गदा पीतप्रभा कन्या सुपीनजघनस्थला ।
त्रिशूलं-पुरुषो दिव्यः सुभ्रूः श्यामकलेवरः ॥
शङ्खोऽपि पुरुषो दिव्यः शुक्लाङ्गः शुभलोचनः ।
हेतिर्व्वहुतिथी शास्त्रे भीमः श्यामतनुः पुमान् ॥
शरःस्यात् पुरुषो दिव्यो रक्ताङ्गो दिव्यलोचनः ।
धनुः स्त्री पद्मरक्ताभा मूर्द्धि पूरितचापभृत् ॥
एव मस्त्राणि पूतानि जानीयात् परमेश्वरे ।
उक्तानां चैव सर्व्वेषां मूर्द्ध्नि स्वायुधलाञ्छनम् ॥
भुजौ द्वौ तु प्रकर्त्तव्यौ स्कन्धलग्नौ सदा वुधैः ।

इत्यस्त्रनामप्रक्रमः ।

धर्म्मं ज्ञानं च वैराग्यमैश्वर्यं च तथैव हि ॥
सितरक्तपीतकृष्णसिंहरूपाः प्रकीर्त्तिताः ।

धर्म्म,ज्ञान,वैराग्यै,श्वर्य्याणि ।

शुक्लवर्णा मही कार्य्या दिव्याभरणभूषिता ।
चतुर्भुजा सौम्यवपुश्चन्द्रांशुसदृशाम्बरा ॥

रत्नपात्रं सस्यपात्रं पात्रमौषधिसंयुतम् ।
पद्मं करे च कर्त्तव्यं भुवो यादवनन्दन ॥
दिग्गजानां चतुर्णाञ्च कार्य्या पृष्ठगता तथा ।
सर्व्वौषधियुता देवी शुक्लवर्णा ततः स्मृता ॥

पृथ्वी ।

लवणोदः प्रकर्त्तव्यो द्विभुजः सर्व्वसिद्धये ।
धत्ते अक्षमालिकां दक्षे वामे पात्रं तु रत्नभृत् ॥
सोत्तरीयोपवीती च पाटलाभः सुवस्त्रधृक् ।
बर्हिःपवित्रपाणिस्तु लाभदो भूतिमण्डितः ॥

लवणोदः ।

क्षीरोदः श्वेतवर्णस्तु द्विभुजो रत्नकुण्डलः ।
मकरस्थोऽम्बुजन्दक्षे वामे तु कलशं दधत् ॥

क्षीरोदः ।

दधिमण्डोद एवात्र विज्ञेयो वारिजासनः ।
दण्डं शङ्खं च बिभ्राणो द्विभुजोऽसौ जटायुतः ॥

दधिमण्डोदः ।

घृतोदः कपिलो ज्ञेयः कुलीरस्थो जटाधरः ।
कर्णेरुपीतं पात्रञ्च घटं बिभ्रत्तु दोर्द्वये * ॥

घृतोदः ।

इक्षूदोत्र प्रकर्त्तव्यो गोमूत्रसदृशच्छविः ।

---

* द्विजप्रियमिति वा पाठः ।

दर्दुरस्थो घटं दण्डं बिभ्राणो नीलकुण्डलः॥

इक्षूदः।

सुरोदो गण्डकान्तस्थो ज्ञेयो गोमेदसन्निभः।
मुद्गरं कुण्डिकां बिभ्रत् द्विभुजो भूतिवर्द्धनः॥

सुरोदः।

स्वादूदो मौक्तिकाभासो दर्दुरस्थो सुवेशधृक्।
मुक्तासूत्रार्द्धपात्रे च धारयन् सर्पभूषणः॥
वैडूर्य्यसदृशाः सर्व्वे द्विभुजाः कलशान्विताः।
पङ्कजस्थाः प्रकर्त्तव्याः देवतास्नपनाय तु॥

समुद्रः।

द्वीप,वर्ष,नगाः सर्व्वे कामरूपधरा यतः।
प्रेष्ठायुधान्विताः कार्य्याः स्व स्व चिह्न धरानराः॥

विष्णुधर्म्मोत्तरात्।

पूर्व्वा गजगता वाला रक्तवर्णा तु दिग् भवेत्।
पङ्कजस्था प्रतिज्ञेया करेणुकृतहस्तका॥
वृहद्दन्ता वृहत्काया पद्माभा पूर्व्वदक्षिणा।
रथस्था दक्षिणा पीता तथा स्यात् प्राप्तयौवना॥
उष्ट्रगा कृष्णपीता च तरुणी याम्यपश्चिमा।
यौवनाद्विच्युता कृष्णा पश्चिमा तुरगास्थिता॥
आसन्नपलिता नीला मृगगा तदनन्तरा *।

* धनुर्व्वाणायनन्तरति-पुस्तकान्तरे पाठः।

श्वेता नरपत्ना वृद्धा च तथा भवति चोत्तरा॥
अतिवृद्धा वृषस्था च शुक्ला पूर्व्वोत्तरा भवेत्।
अधस्तात् पृथिवी तुल्या चोर्द्धा गगनसंस्थिता:॥
चतुर्द्दन्ते गजे शक्रः श्वेतः कार्य्यः सुरेश्वरः।
वामोत्सङ्गगता कार्य्या तस्य भार्य्या शची नृप॥
नीलवस्त्रा सुवर्णाभः सर्व्वाभरणवांस्तथा।
तिर्य्यग् ललाटके तार्च्चः कर्त्तव्यश्च विभूषितः॥
शक्रश्चतुर्भुजः कार्य्यो द्विभुजा च तथा शची।
पद्माङ्कुशौ च कर्त्तव्यौ वामदक्षिणहस्तयोः॥
वामं शचीपृष्ठगतं द्वितीयं वज्रसंयुतम्।
वामे शच्याः करे कार्य्या रम्याः सन्तानमञ्जरी॥
दक्षिणं पृष्ठविन्यस्तं देवराजस्य कारयेत्।

इन्द्रः।

रक्तं जटाधरं वह्निं कारयेद्धूम्रवाससम्।
ज्वालामालाकुलं सौम्यं त्रिनेत्रं श्मश्रुधारिणं॥
चतुर्बाहुं चतुर्द्दंष्ट्रं देवेशं वायुसारथिम्।
चतुर्भिश्च शुकैर्युक्ते धूमचिह्नरथे स्थितम्॥
वामोत्सङ्गगता स्वाहा शक्रस्येव शची भवेत्।
रत्नपात्रकरा देवी वह्नेर्द्दक्षिणहस्तयोः॥
ज्वाल त्रिशूले कर्त्तव्ये त्वक्षमामाल्यञ्च वामके।

अग्निः।

सजलाम्बुदसच्छायः तप्तचामीकराम्बरः।

महिषस्थश्च कर्त्तव्यः सर्व्वाभरणवान् यमः ॥
नीलोत्पलाभां धूम्रोर्णां वामोत्सङ्गे च कारयेत् ।
धूम्रोर्णा द्विभुजा कार्य्या यमः कार्य्यश्चतुर्भुजः ॥
दण्डखड्गावुभौ कार्य्यौ यमदक्षिणहस्तयोः ।
ज्वाला त्रिशूला कर्त्तव्या त्वक्षमाला च वामके ॥
दण्डोपरि मुखं कार्य्यं ज्वालामालाविभूषणम् ।
धूम्रोर्णा दक्षिणे हस्ते यमपृष्ठगता भवेत् ॥
वामे तस्याः करे कार्य्यं मातुलाङ्गं सुदर्शनः ।
पार्श्वे तु दक्षिणे तस्य चित्रगुप्तं तु कारयेत् ॥
उदीच्यावेषं स्वाकारं द्विभुजं सौम्यदर्शनं ।
दक्षिणे लेखनी तस्य वामे पत्रं तु कारयेत् ॥
वामे पाशधरः कार्य्यः काली विकटदर्शनः ।

यमः ।

विरूपाक्षो विवृत्तास्यः प्रांशुदंष्ट्रोज्ज्वलाननः ।
ऊर्ध्वकेशो हरित्श्मश्रुः द्विबाहुर्भीषणाननः ॥
वर्णेन कृष्णरक्ताङ्गः कृष्णाम्बरधरस्तथा ।
सर्व्वाभरणवानुष्ट्रदण्डरश्मिकरस्तथा ॥
भार्य्याश्चतस्रः कर्त्तव्या देवी च निर्ऋतिस्तथा ।
कृष्णाङ्गी कृष्णवदना पाशहस्ता तु वामतः ॥

निर्ऋतिः ।

सप्तहंसे रथे कार्य्यो वरुणो यादसाम्पतिः ।
स्निग्धवैदूर्य्य संकाशः श्वेताम्बरधरस्तथा ॥

किञ्चित्प्रलम्बजठरो मुक्ताहारविभूषितः।
सर्व्वाभरणवान् राजन् महादेवश्चतुर्भुजः॥
वामभागगतं केतुं मकरं तस्य कारयेत्।
छत्रं तु सुश्रितं मूर्द्ध्नि भार्य्या सर्व्वाङ्गसुन्दरी॥
वामोत्सङ्गगता कार्य्या मध्ये तु द्विभुजा नृप।
उत्पलं कारयेत् वामे दक्षिणं देवपृष्ठगम्॥
पद्मपाशौ करे कार्य्यौ देवदक्षिणहस्तयोः।
शङ्खञ्च रत्नपात्रञ्च वामयोस्तस्य कारयेत्॥
भागे तु दक्षिणे गङ्गा मकरस्था सचामरा।
देवी पद्मकरा कार्य्या चन्द्रगौरी वरानना॥
वामे तु यमुना कार्य्या कूर्म्मसंस्था सचामरा।
नीलोत्पलकरा सौम्या नीलनीरजसन्निभा॥

वरुणः।

वायुरम्बरवर्णस्तु तदाकाराम्बरो भवेत्।
कोष्ठपूरितचक्रस्तु द्विभुजो रूपसंस्थितः॥
गमनेच्छा शिवा भार्य्या तस्य कार्य्या च वामतः।
कार्य्यौ गृहीतवस्त्रान्तःकराभ्यां पवनो द्विजः॥
तथैव देवी कर्त्तव्या शिवा परमसुन्दरी।
व्यावृतास्यस्तथा कार्य्यौ देवीव्याकुल मूर्द्धजः॥

वायुः।

कर्त्तव्यः पद्मपत्राभो वरदो नरवाहनः।
चामीकराभो वरदः सर्व्वाभरणभूषितः॥

लम्बोदरश्चतुर्बाहुर्व्वामपिङ्गललोचनः ।
उदीच्यवेषः कवची हारभारार्द्दितो हरः ॥
द्वे च दंष्ट्रे मुखे तस्य कर्त्तव्ये श्मश्रुधारिणः ।
वामेन विभवा* कार्य्या मौलिस्तस्यारिमर्द्दन ॥
वामोत्सङ्गगता कार्य्या वृद्धिर्द्देवी वरप्रदा ।
देवपृष्ठगतं पाणिर्द्विभुजायास्तु दक्षिणम् ॥
रत्नपात्रधरं कार्य्यं वामं रिपुनिसूदन ।
गदा-शक्ती च कर्त्तव्ये तस्य दक्षिणहस्तयोः ॥
सिंहार्कलक्षणं केतुं शिविकामपि पादयोः ।
शङ्ख-पद्मनिधी कार्य्यौ सुरूपौ निधिसंस्थितौ ।
शङ्ख-पद्माञ्जलिक्रान्तं वदनं तस्य पार्श्वयोः ॥

धनदः ।

विष्णुधर्म्मोत्तरात् ॥

नीलोत्पलाभं गगनं तद्वर्णांबरधारि च ।
चन्द्रार्कहस्तं कर्त्तव्यं द्विभुजं सौम्य दर्शनः ॥

आकाशम् ।

चतुरस्रं भवेन्मूलं ततो वृत्तं महाभुज ।
तत्तुल्यचतुरस्रञ्च मेरुवत् संस्थितं शुभम् ॥
भद्रपीठमयः प्रोक्तो व्योमभागस्त्रितीयकः ।
स्तम्भवच्चतुरस्रं स्य मध्यभागः प्रकीर्त्तितः ॥

* विभतेति क्वचित् पाठः ।

भद्रपीठवदन्यच्च तत्र पद्मं न्यवेदयेत्।
शुभाष्टपत्रं तन्मध्ये कर्णिकायां दिवाकरः॥
पत्नाष्टके न्यसेत्तस्य दिक्पालान् सर्व्वतोदिशः।

व्योम।

विष्णुरूपधरः कार्य्यो ध्रुवो ग्रहगणेश्वरः।
चक्ररश्मिकरः श्रीमान् द्विभुजः सौम्यदर्शनः॥

ध्रुवः।

रविः कार्य्यः शुभश्मश्रुः सिन्दूरारुणसुप्रभः।
उदीच्यवेषः स्वाकारः सर्व्वाभरणभूषितः॥
चतुर्बाहुर्म्महातेजा कवचेनाभिसंवृतः।
कर्त्तव्या रसना चास्य यातीयाङ्गेतिसंज्ञिता: * ॥
रश्मयस्तस्य कर्त्तव्या वामदक्षिणहस्तयोः।
ऊर्द्ध स्रग्दामसंस्थाना सर्व्वपुष्पचिता शुभा॥
स्वरूपरूपः स्वाकारो दण्डः कार्य्योऽस्य वामतः।
दक्षिणे पिङ्गले भागे कर्त्तव्यास्यातिपिङ्गलः॥
उदीच्यवेषौ कर्त्तव्यौ तावुभावपि यादव।
तयोर्मुर्द्ध्नि च विन्यस्तौ करौ कार्य्यौ विभावसोः॥
लेखनी पत्रकौ कार्य्यौ पिङ्गलस्यातिपिङ्गलः†।
चर्म्म-शूल-धरो देवस्तथा यत्नाद्विधीयते॥
सिंहो ध्वजश्च कर्त्तव्यस्तथा सूर्य्यस्य वामतः।

* यावीर्य्याङ्गेतिसञ्ज्ञिता इति पाठान्तरं।
† पत्रकरकः कार्य्यो भवतीति पाठान्तरं।

चत्वारश्चास्य कर्त्तव्यास्तनया तस्य पार्श्वयो ॥
रेवन्तश्च यमश्चैव मनुद्वितयमेव च ।
ग्रहराजो रविः कार्य्यो ग्रहैर्व्वा परिवारितः ॥
राज्ञी सवर्णा छायाच तथा देवी सुवर्चसा ।
चतस्रश्चास्य कर्त्तव्या पत्न्यश्च परिपार्श्वयोः ॥
एकचक्रे च सप्ताश्वे षडश्वे वा रथोत्तरे ।
उपविष्टस्तु कर्त्तव्यो देवो ह्यरुणसारथिः ॥

मत्स्य पुराणात् ।

पद्मासनः पद्मकरः पद्मगर्भदलद्युतिः ।
सप्ताश्वरथसंस्थश्च द्विभुजश्च सदागतिः ॥

सूर्य्यः ।

चन्द्रः श्वेतवपुः कार्य्यः श्वेताम्बरधरः प्रभुः ।
चतुर्बाहुर्म्महातेजाः सर्व्वाभरणभूषितः ॥
कुमुदौ च सितौ कार्य्यौ तस्य देवस्य हस्तयोः ।
कान्तिर्म्मूर्त्तिमती कार्य्या तस्य पार्श्वे तु दक्षिणे ॥
वामे शोभा तथा कार्य्या रूपेणाप्रतिमा भुवि ।
चिह्नं तथास्य सिंहाङ्कं वामपार्श्वेऽकेवद्भवेत् ॥
दशाश्वे च रथे कार्य्यौ द्वे चक्रे वरसारथी ।

मत्स्यपुराणे ।

श्वेतः श्वेताम्बरधरः श्वेताश्वः श्वेतभूषणः ।

गदापाणिर्द्विवाहुश्च कर्त्तव्यो वरदः शशी ॥

चन्द्रः।

विष्णुधर्म्मोत्तरात्।

भौमोऽग्नि तुल्यः कर्त्तव्यस्त्वष्टाश्वे काञ्चने रथे।

मत्स्यपुराणात्।

रक्तमाल्याम्बरधरः शक्तिशूलगदाधरः।
चतुर्भुजो मेषगमो वरदः स्याद्धरासुतः ॥

भौमः।

विष्णुधर्म्मोत्तरात् ॥

विष्णुतुल्यो बुधः कार्य्यो भौमतुल्ये तथा रथे ॥

बुधः।

तप्तजाम्बूनदाकारो द्विभुजश्च बृहस्पतिः।
पुस्तकं चाक्षमालाञ्च करयोस्तस्य कारयेत्।
सर्व्वाभरणयुक्तश्च तथा पीताम्बरो गुरुः ॥

गुरुः।

अष्टाश्वे काञ्चने दिव्ये रथे दृष्टिमनोरमे।
शुक्रः श्वेतवपुः कार्य्यः श्वेताम्बरधरस्तथा ॥
द्वौ करौ कथितौ तस्य निधिपुस्तकसंयुतौ।
दशाश्वे च रथैः कार्य्यो राजते भृगुनन्दनः ॥

शुक्रः ।

कृष्णवासास्तथा कृष्णः शनिः कार्य्यः शितानन: ।
दण्डाक्षमालासंयुक्तः करद्वितयभूषणः ॥
कार्ष्णायसे रथे कार्य्यस्तथैवाष्टतुरङ्गमे ।

शनिः ।

रौप्ये रथे तथाष्टाश्वे राहुः कार्य्यो विचक्षणैः ।
कम्बलं पुस्तकं कार्य्यं भुजेनैकेन संयुतं ।
करमेकन्तु कर्त्तव्यं शस्यं शून्यन्तु दक्षिणं ॥

राहुः ।

भौमवच्च तथा रूपं केतोः कार्य्यं विजानता ।
केवलं चास्य कर्त्तव्याः दशराजंस्तुरङ्गमाः ॥

केतुः ।

विश्वकर्म्मशास्त्रात् ।

तिथयोह्यधुनोच्यन्ते प्रतिपद्द्विभुजारुणा ।
मेषगा शक्तिपात्रा सा सितपक्षादिमा मता ॥

प्रतिपदः ।

द्वितीया हंसगा शुभ्रा पात्रपुस्तकधारिणी ॥

द्वितीयायाः ।

तृतीया वृषगा गौरी शूलपात्रधरा मता ॥

तृतीयायाः।

नीलोत्पलदलाभासा चतुर्थी मूषकस्थिता।
परशुं विभ्रती पात्रं पीतवस्त्रा-द्विसंयुता॥

चतुर्थ्याः।

पङ्कजस्था प्रवालाभा फणामस्तकभूषणा।
शङ्खं मुद्रां तथा पाशं विभ्राणा पञ्चमी मता॥

पञ्चम्याः।

मयूरगारुणा षष्ठी पात्र-कुक्कुटधारिणी॥

षष्ठ्याः।

ताम्रवर्णाब्जपात्रा सा हयस्था सप्तमी मता।

सप्तम्याः।

घण्टापात्रधरा गोस्था गोक्षीर धवलाष्टमी॥

अष्टम्याः।

नवमी सिंहगा शुभ्रा पाश पात्र-धराशुभा॥

नवम्याः।

कृष्णवर्णा लुलापस्था दशमी दण्डपात्रिणी॥

'लुलापो, महिषः।

दशम्याः।

एकादशी मृगारूढा तुला-कर्त्तरिकायुता ।
सिंहाननाऽरुणगला-तुन्दिला* लासिनी परा ॥

एकादश्याः ।

द्वादशी गरुड़ारूढा मेघवर्णारपात्रिणी ॥

अरं, चक्रम् ।

द्वादश्याः ।

चाप-बाण-धरा गौरी मकरस्था त्रयोदशी ।

त्रयोदश्याः ।

अजस्था पाटलाभा सा पलपात्रसुरा भृता † ।
नीलकण्ठेन्द्रगोपाभलोचनेयं चतुर्दशी ॥

चतुर्दश्याः ।

शशगा पौर्णिमा शुभ्रा मौक्तिकाभरणान्विता ।
सुधापूर्णघटा धीर वामदक्षिणबाहुका ॥

पौर्णमास्याः ।

धूसरा कृष्णपक्षाद्या मारसंस्था चतुर्मुखा ।
अक्षसूत्रं स्रुवं पुस्तीपात्रं धत्ते चतुर्भुजा ॥

कृष्णप्रतिपदः ।

द्वितीया कुमुदाभासा वृक्षस्था‡ साक्षकुण्डिका: ।

---

* तुन्दिलीति पुस्तकत्रये पाठः ।

† सुरामृतेति क्वचित् पाठः ।

‡ वृषस्थेति क्वचित् पाठः ।

कृष्णद्वितीयायाः।

तृतीया तार्क्ष्यगा नीला शङ्खपात्रधरा द्विदोः।

कृष्णतृतीयायाः।

चतुर्थी कज्जलाभा सा महिषस्था चतुर्भुजा।
धत्ते अक्षमालिकां दण्डं पाशं पात्रञ्च दंष्ट्रिणी॥

कृष्णचतुर्थ्याः।

ग्राहस्था चन्द्रगौराभा पञ्चमी साक्षकुण्डिका।

कृष्णपञ्चम्याः।

त्र्यक्षा मयूरगा रक्ता शक्ति कुक्कुट धारिणी।
एकास्या द्विभुजा षष्ठी रक्तवस्त्रा सुभूषणा॥
नीलकुन्तलकण्ठा सा जटाखण्डेन्दुभूषिता।

कृष्णषष्ठ्याः।

इभस्था सप्तमी गौरा द्विभुजा वज्रपात्रिणी।

कृष्णसप्तम्याः।

प्रेतगा वाष्टमी रक्ता कृष्णग्रीवा शितांशुका।
अक्षं खड्गं तथा खेटं पात्रं धत्ते चतुर्भुजा॥

कृष्णाष्टम्याः।

सर्पगा नवमी नीला दंष्ट्रिणी पात्रतर्जनी।

कृष्ण नवम्याः ।

सिंहासनस्थिता शुभ्रा दशमी पीतकुण्डला ।
ज्ञानमुद्राक्षपात्रेयं पीतवस्त्राब्जमालिनी ॥

कृष्णदशम्याः ।

एकादशी वृषस्थाब्जनीलशुभ्रारशूलिनी * ।

कृष्णैकादश्याः ।

ताम्रवर्णा रथारूढा पात्र-खेटा-सि पङ्कजा ।
द्वादशी शुभ्रवस्त्रेयं नीलकुण्डलभूषिता ॥

कृष्ण द्वादश्याः ।

अशोककलिका-बाण-चाप-पात्रा त्रयोदशी ।
मेचकाब्जासना श्यामा हरिद्वस्त्रा मदालसा ॥
गदा-पात्रधरा गौरा निधिस्था वा त्रयोदशी ।

कृष्णत्रयोदश्याः ।

द्विभुजा तुरगारूढा कृष्णवर्णा चतुर्द्दशी ।
खड्गभल्लधरा नीलकुण्डला शुकभूषणा † ॥

कृष्णचतुर्द्दश्याः ।

---

* नीलशुभ्रा त्रिशूलिनीति क्वचित् पाठः ।

† शुभ्रभूषणेति क्वचित पाठः ।

अमावास्या विधातव्या द्विर्दोर्मरकतप्रभा।
दर्भासनस्थिता चेयं दर्भपिण्डधरा कृशा॥

अमावास्यायाः॥

अथ नक्षत्ररूपाणि कथयामि समासतः।
तत्रादावश्विनी ज्ञेया पद्मपत्रनिभा शुभा॥
अश्ववक्त्राम्बुजारूढ़ा द्विभुजा च सिताम्बरा।
दक्षे दिव्यौषधीपात्रं विभ्रती पुस्तकं करे॥

अश्विन्याः।

भरणी महिषारूढ़ा गजवक्त्राञ्जनप्रभा।
दण्डपाशधरात्युग्रा रक्तस्रक् परिकीर्त्तिता॥

भरण्याः।

छागस्था छागवक्त्रास्या पिङ्गभ्रूकेशलोचना।
सूत्रं शक्तिञ्च विभ्राणा पीनाङ्गजठरारुणा॥
कीर्त्तिका कीर्त्तिता चेयं स्वर्णमालाविभूषणा।

कृत्तिका।

रोहिणी तुहिनाभासा सर्पवक्त्रा तु हंसगा।
सूत्र-कुण्डीधरा देवी कीर्त्तिता हारभूषणा॥

रोहिण्याः।

मृगानना हयास्या वा नागवक्त्राग्रहायिणी।

वृषस्था चन्द्रगौराभ कुण्डिका जयमालिनी॥

मृगशीर्षायाः।

श्वमुखी कृष्णवर्णा तु रक्ताद्रीं शूलपाणिनी।
नीलवस्त्रा वृषारूढ़ा वास्थिमाला विभूषणा॥

आर्द्रायाः।

शूकरास्यो विडालस्थो गौरवर्णः पुनर्वसुः।
सूत्र-वज्रा-ङ्कुशा-भीतीर्बिभ्राणः परिकीर्त्तितः॥

पुनर्वसोः।

छागारूढ़श्च मेघाभः पुष्यियं मधुपिङ्गभाक्।
अक्षचण्डासनी कुण्डीं दधानोत्र चतुर्भुजः॥

पुष्यस्य।

कोकास्या वा विडालास्या रक्ताश्लेषा चतुर्भुजा।
अक्ष-कुण्डीधरा हाभ्यां सर्पालिङ्गनकारिणी॥

अश्लेषायाः॥

कपिवक्त्रा मघा श्यामा कृशाङ्गी च महोदरा।
दर्भ-पिण्डधराजस्था द्विभुजेयमुदीरिता॥

मघायाः।

पूर्व्वा हस्तिमुखा स्फस्था शुकहस्तद्वयारुणा।

स्कः, चक्रम्।

पूर्व्वायाः।

व्याघ्राननोत्तरा गोस्था शुभ्रवर्णा चतुर्भुजा।
दग्धिणी सूत्र-खट्टाङ्ग-धारिणी परिकीर्त्तिता॥

उत्तरायाः।

गौरारुणो लुलापास्यो हस्तनामा हयस्थितः।
अक्षवज्रभुजद्वन्द्वो भूतिदः परिकीर्त्तितः॥

हस्तस्य।

व्याघ्रास्या महिषारूढा चित्रा गौरा चतुर्भुजा।
अक्षकुण्डी सपुस्ती च सुधापूर्णघटान्विता॥

चित्रायाः।

महिषस्था मृगारूढा* गौरा श्यामाथवा मता।
पीना चतुर्भुजा स्वात्यक्ष-कुश-ध्वज-पात्रिणी॥

स्वात्याः।

हर्य्यक्षवदना रक्ता नाभिपादान्तहेमभा।
मेष-च्छागस्थिता सेयं विशाखाङ्कुश वज्रिणी॥
वामे शक्तिमधः पात्रं विभ्राणा हेमभूषणा।

विशाखायाः।

* वृषारूढेति क्वचित् पाठः।

हरिस्था च विडालास्या द्विभुजाम्बुजवज्रिणी ।
मूर्द्धादिनाभि-पादान्तश्यामगौरा क्रमेण तु ॥
अनुराधा परिज्ञेया पद्मरागविभूषणा ।

अनुराधायाः ।

पीतवर्णा गजारूढा भल्लास्या वा मृगानना ।
अक्षसूत्रं पविन्धत्ते वामे ज्येष्ठाङ्कुशं शये ॥

ज्येष्ठायाः ।

मूलरूपं विधातव्यं श्यामं कुणपवाहनम् ।
खड्गखेटधरं चोग्रं द्विभुजञ्च वृकाननम् ॥

मूलस्य ।

कुम्भीरवदना नीला मर्कटस्था चतुर्भुजा ।
अक्षसूत्रं कजं पाशं पात्रं या बिभ्रती सदा ॥
पूर्व्वाषाढा समुद्दिष्टा पीतवस्त्राब्जभूषणा ।

पूर्व्वाषाढायाः ।

सर्पगा चोत्तराषाढा गौरवर्णा सुरूपिणी ।
नागबन्धजटाजूट-स्वर्णकुण्डल-भूषिता ॥
अक्षनागधरा दक्षे वामे पुस्ती सकुण्डिका ।

उत्तराषाढायाः ।

अभिजित् कुमुदाभा सा नक्रवक्त्रा तु हंसगा ।

वरस्रुक्-पुस्तका-भीति-संयुतेयं चतुर्भुजा ॥

अभिजितः।

नीलरुक् तुरगारूढा श्रवणो मर्कटाननः।
शङ्ख-चक्र-गदा-ज्ञानि बिभ्राणः स्वर्णभूषणः॥

श्रवणस्य।

तप्तचामीकराभा सा निधिस्था पङ्कजासना।
पक्वबिम्बाधरा तन्वी पीनोन्नतपयोधरा॥
दीर्घवेणी सपुष्पा सा मौक्तिकाभरणान्विता।
चारुनेत्रा सुवेषाढ्या द्विभुजा वसनारुणा॥
वरालयान्विता सौम्या धनिष्ठा परिकीर्त्तिता।

धनिष्ठायाः।

शुभ्रा मकरगाऽश्वास्या द्विभुजा पाशपात्रिणी।
पाटला वस्त्रसंयुक्ता कीर्त्तिता शततारका॥

शततारा:।

पूर्व्वा भाद्रपदा शुभ्र गोवक्त्रा छागगामिनी।
मेषशीर्षधरा सेयं सीधुपात्रञ्च बिभ्रती॥

पूर्व्वभाद्रपदायाः।

गर्धभास्या वृषारूढा सिता भाद्रपदोत्तरा।
पात्रञ्च डमरुन्धत्ते द्विभुजेयमुदीरिता॥

उत्तरभाद्रपदायाः ।

रेवती करभास्यास्या द्विभुजा हस्तिगामिनी ।
कमलं कुण्डिकान्धत्ते श्वेतवर्णा महास्वना ॥

रेवत्याः ।

अथ योगानां ।

विष्कुम्भः प्रथमो ज्ञेयः पीतवर्णस्तु षड्भुजः ।
रक्तास्यो नीलकण्ठस्तु वृत्तनेत्रः सुभीषणः ॥
विशालभालो दीर्घाङ्गस्तुङ्गनासो जटाधरः ।
लम्बकर्णेन्द्रनीलोत्थस्वर्णरत्नजकुण्डलः ॥
शुभ्रनीलेन्द्रगोपाभवसनः स्वर्णभूषणः ।
मुद्गरं प्रथमे दक्षे द्वितीये कर्त्तरीमिह ॥
तृतीये कुलिशं पाणौ वामाद्ये टङ्कमेवच ।
श्वेनपुच्छं द्वितीये च तृतीये चामृतं घटं ॥
बिभ्राणः पूजनीयोयं पीतपुष्पैः सुगन्धिभिः ।
कार्य्यनिष्पत्तये नूनमन्यथा विघ्नदायकः ॥

विष्कुम्भस्य ।

प्रीतिनामा द्वितीयस्तु जवाकुसुमसन्निभः ।
श्वेतवक्त्रो विशालाक्षो लम्बकर्णेन्दुकुण्डलः ॥
भालालितिलकोपेतः सौम्यो मुक्ताविभूषणः ।
श्वेतवस्त्रो जटामौलिरष्टबाहुर्बृकोदरः ॥
बन्धुपुष्याङ्कजीवोत्थमल्लिकामादिमे यमे ।

द्वितीये मोदकं पाणौ तृतीये कदलीफलं ॥
चतुर्थे पङ्कजञ्चैव वामाद्ये चामृतं घटं ।
द्वितीये चात्र वै पात्रं सोमपूर्णं मनोहरं ॥
तृतीये कुलिशं हस्ते चतुर्थे चात्र वै ध्वजां ।
दधानो भूतये प्रीत्यै सर्व्वतापनिवृत्तये ॥

प्रीतेः ।

आयुष्मांस्तु तृतीयोऽयं मौक्तिकाभोऽरुणोदरः ।
चौमवस्त्रान्वितश्चैव मुक्तासौवर्णभूषणः ॥
द्विभुजः प्रथमे दक्षे चाक्षसूत्रञ्च मौक्तिकं ।
दूर्व्वामञ्च द्वितीये वै तृतीये चूतपल्लवं ॥
चतुर्थे पङ्कजञ्चैव पञ्चमे चातपत्रकं ।
सुधाकुम्भन्तु वामाद्ये वीजपूरपिधानकम् ॥
पात्रं दध्यक्षतोपेतं द्वितीये करपल्लवे ।
तृतीये श्रीफलं हस्ते चतुर्थे पविमेव च ॥
पञ्चमे चामरं हस्ते स्वर्णदण्डं सितं शुभम् ।
धारयन्नेष वै पूज्यो भोगायुष्यविवृद्धये ॥

आयुष्मतः ।

सौभाग्याख्यश्चतुर्थोऽत्र स्फाटिकाभस्त्रिलोचनः
स्कन्धारूढो महासत्वः सुन्दरः कुमुदाम्बरः ॥
दशबाहुरयञ्चार्क्के प्रथमे श्रीफलं करे ।
अक्षसूत्रं प्रवालोत्थं द्वितीये करपल्लवे ॥
तृतीये कमलं हस्ते चतुर्थे वारवालकं ।

पञ्चमे शक्तिमत्रैव वामाद्ये पात्रमेव च ॥
द्वितीये चामृतं कुम्भं तृतीये तु प्रकीर्णकं ।
चतुर्थं दर्पणं हस्ते वेत्रुदण्डञ्च पञ्चमे ॥
बिभ्राणः सौम्यः सौभाग्यो वृद्धये चायुषे श्रिये ।

सौभाग्यस्य ।

शोभनः पञ्चमो योगः श्वेतवक्त्रो वशी वली* ।
शेषोरुणक्षशश्वाङ्गः प्रवालकृतकुण्डलः ॥
शोणशुक्लाम्बरश्चैव मुक्ताविद्रुमभूषणः ।
अक्षसूत्रं सुहेमोत्थं प्रथमे दक्षिणे करे ॥
द्वितीये पङ्कजं हस्ते तृतीये श्रीफलं शये ।
तुर्ये शक्तिं कराम्भोजे वामाद्ये वै कमण्डलुम् ॥
द्वितीये स्वर्णजं पात्रं तृतीये चैव दर्पणम् ।
चतुर्थे चामरं पाणौ धारयन्नष्टदोरिति ॥
पूजनीयो महाभक्त्या सौख्य-सौभाग्य-वृद्धये ।

शोभनस्य ।

अतिगण्डाभिधस्त्वाथ षष्ठो योगः प्रतीयते ।
गण्डारुणसितः क्रूरः कृष्णवक्त्रोर्कभूषणः ॥
स्थूलो वृद्धश्रुतिस्तुङ्गनासिकोऽरुणभूषणः ।
पिङ्गश्मश्रुजटामौलिः षड्भुजः कटिसूत्रवान् ॥
अक्षसूत्रं यमादिस्थे लोहजं करपल्लवे ।
एणं मृगं द्वितीये च तृतीये चैव वारिजम् ॥

---

* श्वेतवक्त्रोवशी वलीति क्वचित् पाठः ।

पात्रं वामादिमे पाणौ द्वितीये शक्तिमेव च ।
पताकान्तु तृतीये वै दधानः कृष्णलोहितैः ॥
पूजनीयो महाभक्त्या दुष्टभीतिनिवृत्तये ।

अतिगण्डस्य ।

चतुर्भुजः सुकर्म्मा वै श्वेतवाहृदरद्युतिः ।
नीलशुभ्रांशुकोपेतः स्वर्णनीलविभूषणः ॥
रुद्राक्षमालिकामर्कं प्रथमे करपल्लवे ।
द्वितीये कमलं पाणौ वामाद्यौ दण्डमेव च ॥
पताकामत्र वै हस्ते द्वितीये सुमनोहरे ।
बिभ्रत्सुवृद्धये नृणां कर्म्मारम्भशुभप्रदः ॥

सुकर्म्मणः ।

धृत्याख्यश्चाष्टमो योगः कथ्यते वसुवाहुकः ।
भालारुणस्तु सर्व्वाङ्गे श्वेतवर्णारुणाम्बरः ॥
स्वर्णमुक्तेन्द्रनीलाढ्यो विद्रुमान्वितभूषणः ।
मुक्ताक्षमालिकां दक्षे प्रथमे रत्नमुद्रिके ॥
द्वितीये श्रीफलं पाणौ तृतीयेऽशोकपल्लवम् ।
चतुर्थे हेमजं दण्डं वामाद्ये वै कमण्डलुम् ॥
द्वितीये चामृतं पात्रं तृतीये चाम्बुजं करे ।
पताकामत्र वै तुर्य्ये बिभ्राणः श्रीविवृद्धये ॥

धृतेः ।

नवमः शूलनामाथ कथ्यते व्यक्तभागतः ।

ताम्रारुणगलश्चैव श्वेतवर्णः कृशोदरः ॥
भालरेखात्रयश्चैव त्रिजटो नीलकुन्तलः ।
अर्कहस्ते यमादिस्थे त्रिशूलं चाति भीषणम् ॥
द्वितीये मुद्गरं पाणौ तृतीये चाक्षसूत्रकम् ।
चतुर्थे शृङ्खलामत्र पञ्चमे दण्डमेव च ॥
षष्ठे चैवाम्बुजं पाणौ कपालं चोत्तरादिमे ।
टङ्कं द्वितीयके चैव तृतीये वै कमण्डलुं ॥
सन्दंशन्तु करे तुर्ये पञ्चमे चैव दर्पणम् ।
पताकामत्र वै षष्ठे धारयन्नेष पूजितः ॥
भवेदनिष्टनाशाय वैरिविध्वस्तये नृणाम् ।

शूलस्य ।

गण्डाख्यः कथ्यते योगो दशमः सोऽयमत्र हि ।
गण्डः शुभ्रारुणाङ्गस्तु षड्भुजो मेचकाम्बरः ॥
हरिन्मणिविभूषाढ्यो नीलविद्रुमकुण्डलः ।
अक्षसूत्रं यमादिस्थे द्वितीये चन्द्रहासकम् ॥
तृतीये वारिजं नीलं वामाद्ये वै कमण्डलुं ।
द्वितीये खेटकं हस्ते पताकाञ्च तृतीयके ॥
दधानो यज्वनस्तुष्टेग्र रोगानिष्टनिवृत्तये ।

गण्डस्य ।

एकादशस्तु वृद्ध्याख्यः कथ्यते रसचन्द्रदोः ।
पादारुणापरश्वेतो भालविस्तीर्णमण्डलः ॥
विचित्रवसनोपेतो मुक्ता-सौवर्णभूषणः ।

अक्षसूत्रं यमादिस्थे द्वितीये चामृतं घटं ॥
तृतीये नन्दकं पाणौ चतुर्थे बाणमेव च।
पञ्चमे मुद्गरञ्चैव षष्ठे सन्दंशमेव च ॥
सप्तमे कम्बुमत्रैव पङ्कजञ्चाष्टमे शये।
कुण्डिकामादिमे वामे द्वितीये पात्रमेव च ॥
तृतीये खेटकं हस्ते चतुर्थे चैव कार्मुकं।
पञ्चमे टङ्कमत्रैव षष्ठे वैणं विषाणकं ॥
सप्तमे चापमत्रैव पताकामष्टमे करे।
बिभ्राणः श्रेयसो वृद्ध्यै चायुर्गोत्रधनस्य च ॥

वृद्धिः।

द्वादशो ध्रुवनामा वै योगश्चात्रैव कथ्यते।
वक्षस्थलारुणश्चैव श्वेतसर्व्वाङ्ग एव च ॥
माञ्जिष्ठवसनोपेतो हेम-मुक्ताविभूषणः।
चतुर्दशभुजोपेतो दक्षिणाद्ये त्वक्षसूत्रकं ॥
द्वितीये तु कजं खड्गं तृतीये चैव मुद्गरं।
चतुर्थे सायकं हस्ते पञ्चमे चैव पङ्कजं ॥
षष्ठे मनोहरं शङ्खं सप्तमे चामरं शये।
पात्रं सौम्यादिमे पाणौ द्वितीये चैव खेटकं ॥
टङ्कं तृतीयके हस्ते चतुर्थे चैव कार्म्मुकं।
पताकामत्र वै हस्ते पञ्चमे वरलक्षणे ॥
षष्ठे मनोहरादर्शौ सप्तमे च क्रमाद्दधत्।
पूजनीयो महाभक्त्या लक्ष्मी-स्थैर्यादिहितवे ॥

ध्रुवस्य ।

कथ्यते चाधुना योगी व्याघाताख्यस्त्रयोदशः ।
नाभ्युर्द्धं लोहितश्चायं श्वेतपूर्व्वस्त्रि लोचनः ॥
अन्तःश्वेतारुणप्रान्तवसनः सूर्य्यकुण्डलः ।
गले स्फटिकमालोसौ शेषरुद्राचभूषणः ॥
मणिबन्धालिवर्णस्तु षड्भुजः कुटिलाननः ।
पङ्कजं प्रथमे दचे द्वितीये परशुं शये ॥
तृतीये चाच वै पाशं वामे पात्रमिहादिमे ।
द्वितीये चामृतं कुम्भं तृतीये चाङ्कुशं शये ॥
बिभ्राणोयं महापूज्यः कार्य्यभ्रंशनिवृत्तये ।

व्याघातस्य ।

अधुना कथ्यते योगी हर्षणाख्यश्चतुर्दशः ।
जानूर्द्धं लोहितश्चायं तत्पूर्व्वं श्वेत एवच ॥
पाटलाभांशुकोपेतो मुक्ता-वैदूर्य्यभूषणः ।
भुजद्वादशकोपेतो लम्बकर्णो विशालदृक् ॥
कौस्तुभं प्रथमे दचे द्वितीये चाचसूत्रकं ।
तृतीये पङ्कजं हस्ते चतुर्थे बाणमेव च ॥
पञ्चमे शङ्कमत्रैव षष्ठे पाशं कराम्बुजे ।
वामादिमे करे पात्रं द्वितीये चामृतं घटं ॥
तृतीये परशुं हस्ते चतुर्थे चैव कार्मुकं ।
पञ्चमे तु करे चक्रं षष्ठे चैवाङ्कुशं शये ॥
बिभ्राणः श्रेयसे भूत्यै मानोन्नत्यै सुखाय च ।

हर्षणस्य।

अथ पञ्चदशो योगः कथ्यते वज्रसंज्ञकः।
श्वेताह्निकाञ्चीं बिभ्राणः* कृष्णग्रीवारुणाननः।
रोचनावसनोपेतो विद्रकर्णस्त्रिलोचनः॥
वज्रवैदूर्य्यभूषाढ्यः कटिसूत्रसमन्वितः।
जटां त्रिवलयं बिभ्रत् दिग्भुजः परितो बली॥
अक्षसूत्रं यमादिस्थे द्वितीये बाणमेव च।
तृतीये पङ्कजं हस्ते चतुर्थे कुलिशं शये।
पञ्चमे परशुं पाणौ वामाद्ये चामृतं घटम्॥
द्वितीये कार्म्मुकं चैव तृतीये पात्रमुत्तमम्।
चतुर्थे कुलिशं चैव पञ्चमे पाशमेव च॥
विभूद्विजय-सौख्याय-लक्ष्मी-सन्तानवृद्धये।

वज्रस्य।

कथ्यते चाधुना योगः सिद्धिनामा तु षोड़शः।
पादजङ्घारुणश्चोर्द्ध्वे श्वेतवर्णः शुभाननः॥
दिग्भुजो लोहितग्रीवो लोहितानिहिताम्बरः।
मुक्ताहारमणिस्वर्णभूषणः सोमकुण्डलः॥
श्रीफलं प्रथमे दत्ते द्वितीये चैव पङ्कजम्।
तृतीये पुस्तकं हस्ते चतुर्थे बाणमेव च॥
पञ्चमे तु ध्वजं हस्ते वामे पात्रमिहादिमे।
द्वितीये चामृतं कुम्भं तृतीये चैव चामरम्॥
चतुर्थे चैव कोदण्डं पताकामिह पञ्चमे।

---

* श्वेताह्निका वसानोयमिति पाठान्तरं।

दधानः सिद्धये नृणां वाञ्छितार्थस्य सिद्धिदः ॥

सिद्धे. ।

व्यतीपाताभिधश्चैव योगः सप्तदशस्त्विह ।
कण्ठेन लोहितश्चायं श्वेतग्रीवोऽलिभाननः ॥
शुभ्रमाञ्जिष्टवसनो नीलस्वर्णजभूषणः ।
अष्टादशभुजो देवो भ्रुकुटीकुटिलाननः ॥
दात्रमर्कादिमे हस्ते द्वितीये लोष्ठभेदनं ।
अक्षसूत्रं तृतीये तु तुर्य्ये बाणं मनोहरम् ॥
पञ्चमे शृङ्खलां लौहीं षष्टे कवचमेव च ।
सप्तमे मुद्गरं हस्ते पङ्कजं चाष्टमे करे ॥
कुद्दालं नवमे हस्ते शृङ्गिकामादिमोत्तरे ।
पात्रं द्वितीयके चैव स्वर्णकुम्भं तृतीयके ॥
चतुर्थे कार्म्मुकं पाणौ पञ्चमे कर्त्तिका मिह ।
मुशलन्तु करे षष्ठे सप्तमे टङ्कमेव च ॥
अष्टमे च ध्वजं हस्ते नवमे प्राङ्कुटं शये ।
दधानो वैरिवर्गस्य ध्वस्तये चैव मृत्यवे ॥
यज्वनः पुत्रसन्तत्यै लक्ष्मीभोगसुखाय च ।

व्यतीपातस्य ।

अष्टादशो वरीयांश्च कथ्यते योग उत्तमः ।
आकण्ठशुभ्रवर्णस्तु लोहितग्रीव एव च ॥
श्वेतवक्त्रो विशालाक्षो लम्बकर्णोऽर्ककुण्डलः ।

स्वर्णाभरणभूषाढ्यो लक्षणानेकसंयुतः॥
सिताम्बरोऽरुणप्रान्तो द्वात्रिंशद्भुजसंयुतः।
अक्षसूत्रं यमादिस्थे द्वितीये बीजपूरकं॥
चन्द्रहासं तृतीये तु तुर्य्ये वाणं कराम्बुजे।
पञ्चमे शङ्खमत्रैव षष्ठे परशुमेव च॥
सप्तमे मुद्गरं हस्ते चाष्टमे दात्रमेव च।
नवमे चात्र वै शृङ्गं दशमे कमलङ्करे॥
एकादशे पवित्रञ्चात्र द्वादशे हलमेव च।
दण्डं त्रयोदशे हस्ते शक्तिमस्त्रं चतुर्द्दशे॥
कजम्पञ्चदशे हस्ते षोड़शेऽथ त्रिशूलकम्।
घटं वामादिमे पाणौ पात्रमत्र द्वितीयके॥
तृतीये खेटकञ्चैव तुर्य्ये कार्मुकमेव च।
चक्रन्तु पञ्चमे हस्ते षष्ठे चैव कुठारकम्॥
सप्तमे टङ्कमत्रैव चामरञ्चाष्टमे शये।
नवमे डमरुञ्चैव दशमे चात्र वल्लकीं॥
एकादशे शृणिञ्चैव द्वादशे मुशलं शये।
त्रयोदशे तु वैं पाशं गदामत्र चतुर्द्दशे॥
दर्पणन्तिथिजे हस्ते ध्वजमत्रैव षोड़शे।
दधानः श्रेयसे भूत्यै सर्व्वभोगसुखाय च॥

वरीयसः।

एकोनविंशकश्चात्र कथ्यते परिघासनः *।

* परिवासनेति क्वचित् पाठः।

पादजान्वन्तशुभ्रोऽसौश्वेतवक्त्रो जटाधरः ॥
मध्यारुणोदरे नीलरेखासंयुतएव च ।
नीलाम्बरो महासत्वो हेमरत्नजकुण्डलः ॥
सुवर्णभूषणोपेतो षड्भुजः क्रूरदर्शनः ।
गदामर्कादिमे हस्ते द्वितीये परिघं शये ॥
तृतीये कमलं पाणौ वामाद्ये पात्रमेव च ।
द्वितीये पट्टिशं हस्ते तृतीये चात्र वै ध्वजं ॥
बिभ्राणः शत्रुनाशाय दुष्टभीतिनिवृत्तये ॥

परिघस्य ।

अथ विंशतिमो योगः शिवाख्यश्चात्र कथ्यते ।
शुभ्रवर्णस्त्रिनेत्रस्तु मौक्तिकाभरणान्वितः ॥
दक्षिणे प्रथमे हस्ते वीजपूरं मनोहरं ।
अक्षसूत्रं द्वितीये च तृतीये कम्बुमेव च ॥
चतुर्थे सायकं हस्ते पञ्चमे चन्द्रहासकम् ।
मुद्गरञ्च करे षष्ठे सप्तमे परशुं शये ॥
कुद्दालमष्टमे पाणौ नवमे दात्रमेव च ।
दशमे चात्र वै शृङ्गं पविमेकादशे त्विह ॥
द्वादशे पद्मशाखां वै लोष्टभेदनमेव च ।
त्रयोदशे हलञ्चैव शक्तिमस्त्रं चतुर्दशे ॥
करे पञ्चदशे दण्डं षोड़शे चाम्बुजन्त्विह ।
त्रिशूलं मुनिचन्द्रे च वसुचन्द्रे च तोमरम् ॥
वामादिमे शये पात्रं द्वितीये चामृतं घटं ।

तृतीये चक्रमत्रैव चतुर्थे वै शरासनम् ॥
पञ्चमे खेटकं हस्ते षष्ठे टङ्कं कराम्बुजे।
कुठारं सप्तमे पाणौ प्राङ्कुटञ्चाष्टमे त्विह ॥
नवमे चामरं शुभ्रं दशमे डमरुन्त्विह।
शृणिमेकादशे हस्ते द्वादशे चैव दर्पणं॥
अष्टादशे शये कुन्तं* विभ्राणः शान्तिवृद्धये।

शोभनस्य।

एकविंशोऽधुना योगः सिद्धिनामाभिधीयते।
जवाकुसुमसङ्काशः शुभ्ररेखात्रयोदरः ॥
जटाभिरष्टभिस्तस्य मुकुटः खण्डचन्द्रयुक्।
शोणशुभ्रांशुकोपेतः स्फाटिकाभरणान्वितः ॥
वसुपञ्चभुजः सौम्यस्तुन्दिलः सर्व्वलक्षणः।
तोमरञ्चादिमे दक्षे द्वितीयेत्व त्रिशूलकं ॥
तृतीये पङ्कजं पाणौ तुर्य्ये दण्डं सुवर्णजम्।
पञ्चमे तु करे शक्तिं षष्ठे वै लाङ्गलं शये ॥
सप्तमे कुलिशं हस्ते शृङ्गमत्रैव चाष्टमे।
नवमे दात्रमत्रैव दशमे तु परस्वधं॥
मुद्गरं रुद्रहस्ते वै द्वादशे चन्द्रहासकम्।
त्रयोदशे शये वाणं शङ्खमत्र चतुर्द्दशे ॥

---

* कुम्भमिति क्वचित् पाठः।

कुम्भमिन्द्रादिमे हस्ते द्वितीये डमरुं शये ।
पात्रन्तु नवमे हस्ते दशमे वै कुठारकम् ॥
टङ्कमेकादशे हस्ते द्वादशे चैव खेटकम् ।
त्रयोदशे शये चापं चक्रमत्र चतुर्द्दशे ॥
धारयन् पूजनीयोऽसौ भोग-सौख्य-श्रिये जये ।

सिद्धेः ।

साध्यो द्वाविंशकश्चैव कथ्यते योग एव सः ।
शुभ्रवर्णो विशालाक्षो वह्निरेखागलाननः ॥
कौसुम्भवसनोपेतो वज्रवैदूर्य्यकुण्डलः ।
वेदवह्निभुजोपेतो मेखलानेकरत्नयुक् ॥
अक्षसूत्रं यमादिस्थे द्वितीये वीजपूरकम् ।
तृतीये शक्तिमत्रैव तुर्य्ये चैव त्रिशूलकं ॥
पञ्चमे सायकं हस्ते षष्ठे वज्रं कराम्बुजे ।
सप्तमे पङ्कजं पाणौ दण्ड* मत्रैव चाष्टमे ॥
नवमे तोमरं पाणौ दशमे शक्तिमेव च ।
एकादशे हलं हस्ते द्वादशे शृङ्गमेवच ॥
त्रयोदशे शये खड्गं परशुन्तु चतुर्द्दशे ।
करे पञ्चदशे रम्ये मुद्गरं कठिनाङ्गुलौ ॥
षोड़शे दात्र मत्रैव शङ्खं सप्तदशेत्विह ।
वामादिमे करे कुण्डीं द्वितीये पात्र मेव च ॥
तृतीये चाभयं हस्ते तुर्य्ये डमरुमेव च ।

---

* कुन्तमिति पुस्तकान्तरे ।

पञ्चमे कार्म्मुकं पाणौ षष्ठे चैवाङ्कुशं शये ॥
सप्तमे तु ध्वजं दिव्यमष्टमे पाशमेव च।
नवमे कुन्तमत्रैव दशमे तु गदामिह ॥
मुशलं रुद्र हस्ते वै द्वादशे चैव चामरम्।
त्रयोदशे करे खेटं कुठारन्तु चतुर्द्दशे ॥
टङ्कं पञ्चदशे पाणौ षोड़शे चैव दर्पणं।
चक्रं सप्तदशे हस्ते दधानः श्रीविवृद्धये ॥

साध्यस्य।

शुभनामा त्रयोविंशो योगश्चात्रैव कथ्यते।
नीलकालिकशोणस्तु मौक्तिकाभस्त्रिलोचनः ॥
शोणरेखाङ्कितग्रीवः शोणशुभ्रांशुकावृतः।
मुक्ताविद्रुममाणिक्यभूषणः स्वर्णकुण्डलः ॥
द्वात्रिंशद्बाहुसंयुक्तो जटाकपिलमण्डलः।
वरं यमादिमे पाणौ द्वितीये चाक्षसूत्रकम् ॥
तृतीये च त्रिशूलं वै तुर्य्ये वाणं कराम्बुजे।
पञ्चमे पङ्कजं चैव षष्ठे कुलिशमेव च ॥
सप्तमे शक्तिमत्रैव दण्डं वै चाष्टमे करे।
नवमे तोमरं हस्ते दशमे शृङ्गिकामिह ॥
हलमेकादशे चैव द्वादशे खड्ग मत्रहि।
दात्रं त्रयोदशे हस्ते मुद्गरं च चतुर्द्दशे ॥
शङ्खं पञ्चदशे पाणौ षोड़शे तु परस्वधम्।
अभयं चादिमे वामे द्वितीये वै कमण्डलुं ॥

तृतीये पात्रमत्रैव तुर्य्यं कार्मुकमेव च ।
पञ्चमे डमरुं पाणौ षष्ठे चाङ्कुशमेव च ॥
सप्तमे वीजपूरं वै ध्वजं वै चाष्टमे करे ।
नवमे पानपात्रञ्च दशमे कुन्तमेव च ॥
गदामेकादशे हस्ते द्वादशे चैव खेटकम् ।
चामरं मन्मथे पाणौ टङ्कमत्र चतुर्दशे ॥
चक्रं पञ्चदशे चैव षोड़शे तु कुठारकम् ।
विभ्राणो भुक्तये* पूज्यः सौन्दर्य्याय सुखाय च ॥

शुभस्य ।

चतुर्विंशतिमश्चात्र शुक्लाख्यः† कथ्यतेऽधुना ।
चिवुके लोहितश्चायं चन्द्रगौर स्त्रिलोचनः ॥
जटामुकुटखण्डेन्दु नीलरेखा सुधाधरः ।
सिन्दूरवदनोपेतो भालालितिलकाङ्कितः ॥
प्रवालमौक्तिक-स्वर्ण-भूषणः कण्ठकौस्तुभः ।
खर्बाङ्गिवाहुसंयुक्तो रत्नमुद्रासमन्वितः ॥
शूर्पाक्षमालिकां याम्ये प्रथमे करपल्लवे ।
द्वितीये च त्रिशूलं वै तृतीये बाणमेव च ॥
परश्वधं करे तुर्य्ये पञ्चमे शङ्खमेव च ।
मुद्गरं चात्र वै षष्ठे सप्तमे दात्रमेव च ॥
अष्टमे तु करे खड्गं नवमे चैव लाङ्गलम् ।
दशमे शृङ्गमत्रैव तोमरं रुद्रसम्मिते ॥

---

* भुक्त्यै इति क्वचित्पाठः ।

† शुक्लाख्य इति क्वचित् पाठः ।

द्वादशे तु करे दण्डं शक्तिमत्र त्रयोदशे।
चतुर्द्दशे शये वज्रं करे पञ्च दशे कजम्॥
वीजपूरन्तु वामाद्ये द्वितीये पात्रमेव च।
तृतीये कार्म्मुकं पाणौ तुर्य्ये चैव कुठारकम्॥
पञ्चमे चक्रमत्रैव षष्ठे टङ्कं कराम्बुजे।
सप्तमे चामरं पाणौ खेटकं चाष्टमे शये॥
नवमे तु गदामत्र दशमे वा ऽमृतं घटम्।
कुन्तमेकादशे हस्ते द्वादशे पात्र मेव च॥
त्रयोदशे सृणिं चैव दर्पणञ्च चतुर्द्दशे।
ध्वजं पञ्चदशे हस्ते दधानस्तु महायच॥

शुक्लस्य।

पञ्चविंशतिमो योगो ब्रह्मनामा प्रतीयते।
शोणोरुपाण्डुराशेषो चन्द्रगौरस्त्रिलोचनः॥
नीलकालिकशोणस्तु ग्रीवास्वर्णस्त्रिरेखिकः।
जटात्रयप्रलम्बोऽसौ सौम्यः प्रहसिताननः॥
ताम्रवर्णांशुकोपेतः कण्ठरुद्राक्षमालिकः।
मुक्तामाणिक्यहेमोत्थभूषणः सोमकुण्डलः॥
वियद्बाणभुजोपेतः किङ्किणीजालमेखलः।
सोम्याक्षमालिकां दक्षे प्रथमे तलशोभने॥
द्वितीये तु वरं पाणौ खड्गमत्र त्रयोदशे।
हलं चतुर्द्दशे हस्ते सृङ्गं पञ्चदशे त्विह।
षोड़शे चैव लोहासिं मुनिरन्ध्रे च तोमरम्॥

अष्टादशे शये दण्ड* शक्तिमेकोनविंशके ।
करे विंशतिमे चक्रं त्वेकविंशे शये कजं ॥
द्वाविंशे चमसं हस्ते त्रयोविंशे शयेऽर्व्बुदम् ।
चतुर्विंशतिमे पाणौ सुदृष्टं लोहभेदनम्† ॥
पञ्चविंशे तु रक्षास्त्रं वामाद्ये वै कमण्डलुम् ।
द्वितीये चाभयं हस्ते तृतीये चात्र वै ध्रुवम् ॥
तुर्य्ये खट्वाङ्ग मेवेह कुद्दालं‡ चैव पञ्चमे ।
षष्ठे शरासनं पाणौ सप्तमे कवचं शये ॥
अष्टमे पट्टिशं हस्ते नवमे वै सुदर्शनम् ।
दशमे बीजपूरं वै पाशमेकादशे करे ॥
द्वादशे चात्र वै टङ्कं खेटमत्र त्रयोदशे ।
चतुर्द्दशे कुठाराख्यं डमरुन्तिथिसंज्ञिते ॥
षोड़शे चामरं हस्ते कुम्भं सप्तदशे त्विह ।
अष्टादशे गदामत्र मुशलं नन्दचन्द्रजे ॥
अङ्कुशं विंशके हस्ते पाशञ्चैवैकविंशके ।
द्वाविंशके ध्वजं शुभ्रं वीरभद्रन्त्रिपञ्चजे ॥
जिने सुनिर्म्मलादर्शं पञ्च विंशेऽजिनं शये ।
दधानो यज्वनो गोत्र-परमायुर्विवृद्धये ॥

ब्रह्माणः ।

ऐन्द्रः षड्विंशकश्चात्र कथ्यते तव साम्प्रतम् ।

---

* वज्रमिति क्वचित् पाठः ।

† सुदृढ़ लोहभेदनमि क्वचित् पाठः ।

‡ तुर्य्येवामाभृतं पात्रमिति क्वचित् पाठः ॥

हस्तपादारुणश्चायं शेषः शुभ्रायतेक्षणः ॥
धम्मिल्लमल्लिकामाल्यचन्दनाद्यनुलेपनः।
भालालितिलकश्चैव कर्णकुण्डलमेचकः ॥
मुक्ताहारोज्ज्वलोरस्कः सर्व्वरत्नविभूषणः।
शुभ्रश्रोणेन्द्रनीलाभवसनः सर्व्वलक्षणः ॥
युग्मबाणभुजोपेतो मनागरुणलोचनः।
शक्तिमर्कादिमे हस्ते द्वितीये मौक्तिकस्रजम् ॥
तृतीये कमलं पाणौ चतुर्थे शुक्तिकामिह।
स्रुवन्तु पञ्चमे पाणौ षष्ठे चात्र त्रिशूलकम् ॥
सप्तमे चैव योधासिं* कुद्दालं चाष्टमे करे।
नवमे पत्रिकाञ्चैव दशमे चन्द्रहासकम् ॥
एकादशे हलं हस्ते द्वादशे शृङ्गमेव च।
तोमरं मन्मथे पाणौ दण्डं चैव चतुर्द्दशे ॥
करे पञ्चदशे शक्तिं षोड़शे कुलिशं शये।
चक्रञ्च मुनिचन्द्रार्के वसुचन्द्रे परस्वधम् ॥
एकोनविंशके कन्दुं विंशके पुस्तकं त्विह।
विष्टरं त्वेकविंशे वै द्वाविंशे चैव मुद्गरम् ॥
चमसन्तु त्रयोविंशे चतुर्विंशे त्विहार्व्वुदम्।
पञ्चविंशतिमे हस्ते लोष्टभेदनमेव च ॥
षड्विंशे च तुरुष्कास्त्रं† वामाद्ये वाभयं शये।
द्वितीये कुण्डिकामत्र तृतीये वीजपूरकं ॥

* बोधा सिमिति क्वचित् पाठः।

† षड्विंशेचैवरुष्कास्त्रमिति पुस्तकान्तरे पाठः।

तुर्य्ये वामे धृतं* पात्रं पञ्चमे स्रुवमेवहि ।
षष्ठे खट्वाङ्गमेवेह सप्तमे डमरुं शये ॥
अष्टमे प्राङ्कुटं† पाणौ नवमे चैव कार्म्मुकम् ।
दशमे खेटकं हस्ते रुद्रे चैव कुठारकम् ॥
द्वादशे चामरं हस्ते कुन्तमत्र त्रयोदशे ।
गदां चतुर्द्दशे चैव मुशलन्तिथिसंमिते ॥
अङ्कुशं षोड़शे हस्ते पाशं सप्तदशे करे ।
पट्टिशं वसुचन्द्राङ्कैं चक्रन्त्रिकोनविंशके ॥
कवचं विंशके चैव दात्रञ्चैवैकविंशके ।
द्वाविंशके तु वै टङ्कं त्रयोविंशे ध्वजन्त्विह ॥
वीरभद्रं चतुर्व्विंशे पञ्चविंशे तु दर्पणं ।
अजिनं चात्र षड्विंशे बिभ्राणः श्रीविद्दद्धये ॥

ऐन्द्रस्य ।

वैधृत्याख्यस्तु वै योगः सप्तविंशतिमस्त्विह ।
शुभ्रवर्णो महारौद्रो श्रीवाशोणः सिताननः ॥
जटापञ्च प्रलम्बस्तु मेचकारुणकुण्डलः ।
नीलशोणसुवर्णोत्थभूषणो मेचकाम्बरः ॥
वेदवाणभुजोपेतो बृहत्कुक्षिसमन्वरः ।
अक्षसूत्रं यमादिस्थे द्वितीये वरमेव च ॥
तृतीये चैव सन्दंशं तुर्य्ये शुक्तिं समुद्रजां ।

---

* तुर्य्येवामाभृतमिति च पुस्तकान्तरे पाठः ।

† प्रागदंमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

पञ्चमे पङ्कजं पाणौ षष्ठे चात्र स्रुवन्तथा ॥
सप्तमे सायकं पाणौ ज्ञानं खड्गमिहाष्टमे।
नवमे चैव कुद्दालं दशमे च त्रिशूलकम् ॥
शृङ्गमेकादशे हस्ते द्वादशे हलमेव च।
त्रयोदशे तु वै खड्गं तोमरन्तु चतुर्दशे ॥
करे पञ्चदशे दण्डं षोडशे शक्तिमेव च।
वज्रं सप्तदशे पाणौ कवचं वसुचन्द्रजे ॥
परशुं नन्दचन्द्रोत्थे विंशके चार्व्वुदं करे।
एकविंशे शये चैव लोष्टभेदन मेव च ॥
द्वाविंशे वै तुरष्कास्त्रं त्रयोविंशे तु शङ्ककम्।
पुस्तकन्तु चतुर्व्विंशे पञ्चविंशे तु विष्टरम् ॥
षड्विंशे मुद्गरं पाणौ चमसं सप्तविंशके।
वामादिमे करे कुण्डीमभयन्तु द्वितीयके ॥
मीनं तृतीयके हस्ते चतुर्थं बीजपूरकं।
पञ्चमे पात्रमत्रैव षष्ठे चैव स्रुवङ्करे ॥
सप्तमे कार्म्मुकं पाणौ डमरुं चाष्टमे करे।
नवमे प्राङ्कुटं हस्ते खट्वाङ्गञ्चैव दिक्करे ॥
चामरं रुद्रजे चैव द्वादशेऽत्र कुठारकम्।
खेटं त्रयोदशे चैव कुन्तमत्र चतुर्दशे ॥
गदां पञ्चदशे पाणौ षोड़शे मुशलन्त्विह।
शृणिं सप्तदशे हस्ते पाशमष्टादशे करे ॥
पट्टिशं नन्दचन्द्रोत्थे वीरभद्रन्तु विंशके।
एकविंशे शये टङ्कं द्वाविंशे चाजिनङ्करे ॥

त्रयोविंशे तु वै चक्रं कवचं जिनहस्तके ।
पञ्चविंशे तु वैपात्रं षड् विंशे दर्पणं शुभं ॥
सप्तविंशे ध्वजं हस्ते धारयन् दुष्टघातकृत् ।

वैधृतेः ।

इति योगानां रूपाणि ।

करणानामथो वक्ष्ये रूपसम्बन्धिलक्षणं ।
ववाभिधन्तु वै पीतं जटिलं रत्नकुण्डलम् ॥
नीलवस्त्रन्तु रुद्राक्षभूषणं कण्ठपाण्डुरं ।
चतुर्दशभुजोपेतं पिङ्गभ्रूलोचन त्रयं* ॥
वरं यमादिमे हस्ते द्वितीये बाणमेव च ।
तृतीये कुलिशं पाणौ चतुर्थे चैव पङ्कजम् ॥
मुद्गरं पञ्चमे चैवं षष्ठे सन्दंशमेव च ।
सप्तमे चाङ्कुशं दिव्यं पञ्चशाखे महोदरे ॥
प्रथमे वाभयं वामे द्वितीये तु शरासनं ।
तृतीये पुस्तकं हस्ते चतुर्थे मुकुरं शये ॥
टङ्कन्तु पञ्चमे पाणौ षष्ठे कर्त्तरिकामिह ।
करे तु सप्तमे चात्र नागपाशं दधद्ध्रिये ॥

ववस्य ।

वालवाख्यन्तु वै रक्तं नीलग्रीवं महोदरं ।

---

* तुङ्गभ्रुलोचन त्रयमिति क्वचित् पाठः ।

श्वेतवस्त्रं जटाभारं* पिङ्गलं तुङ्गनासिकम् ॥
कण्ठरुद्राक्षमालन्तद्भूतिमत्कालपाण्डुरं।
रस-चन्द्रकरोपेतं कक्षालग्नकरण्डकम् ॥
प्रथमे मोदकं हस्ते दक्षिणे सुमनोहरे।
द्वितीये केतकीपत्रं तृतीये शक्तिमेव च ॥
चतुर्थे पङ्कजं पाणौ पञ्चमे वै सुदर्शनम्।
षष्ठे सर्व्वायसम्बाणं सप्तमे कुलिशं करे ॥
सन्दंशमष्टमे हस्ते पात्रं वामादिमेत्विह।
द्वितीये कुण्डिकामत्र तृतीये चैव पट्टिशं ॥
वीजपूरं करे तुर्ये पञ्चमे शङ्खमेव च।
कोदण्डमत्र वै षष्ठे सप्तमे कुलिशङ्करे † ॥
अष्टमे पुस्तकं विभ्रद्दश्यायविजयाय च।

वालवस्य।

श्वेताब्जकर्णिकाभासं तृतीयं कौलवाभिधम्।
रक्तकण्ठं पिकास्यं वै नीलश्वेतारुणाम्बरम् ॥
मुक्तारुद्राक्षसौवर्णभूषणं चेन्द्रनीलकम्।
अष्टादशभुजोपेतं किङ्किणी कटिसूत्रकम् ॥
वरं यमादिमे हस्ते द्वितीये चाक्षसूत्रकम्।
तृतीये स्वर्णजं दण्डं चतुर्थे चैव पुस्तकम् ॥
पञ्चमे मोदकं हस्ते षष्ठे सन्दंशमेव च।
सप्तमे डमरुं पाणौ वज्रमत्रैव चाष्टमे ॥

---

* जटाहारमिति पुस्तकान्तरे।

† सप्तमे चाङ्कशं दृढ मिति क्वचित्पाठः।

नवमे शृङ्गिकामत्र शोणगुञ्जाद्यनामिमां ॥
अभयं चादिमे वामे द्वितीये वै कमण्डलुम् ।
तृतीये वासवं पात्रं तुर्यं चाम्भोजमुत्तमम् ।
पञ्चमे चामरं शुभ्रं षष्ठे दात्रं कराम्बुजे ॥
सप्तमे वल्लकीमत्र शृणिं चैवाष्टमे करे ।
नवमे कदलीपत्रं दधत्सम्पद् सुखाय च ॥

कौलवस्य ।

चतुर्थं तैतिलं नाम श्यामवर्णं कृशोदरम् ।
शोणवस्त्रं जवापुष्पमालिकं तैत्तिराननम् ॥
वियत्पक्षभुजोपेतं घण्टावद्दनितम्बकम् ।
प्रथमे दक्षिणे हस्ते श्रीफलं सुमनोहरम् ॥
खड्गमत्र द्वितीये वै तृतीये चैव पुस्तकम् ।
अक्षसूत्रं करे तुर्ये पञ्चमे बाणमेव च ॥
षष्ठे सुदर्शनं दिव्यं सप्तमे कुलिशं त्विह ।
अष्टमे तु स्रुवं पाणौ नवमे चैव मुद्गरम् ॥
दशमे चाङ्कुशं हस्ते पात्रं वामादिमे करे ।
द्वितीये खेटकं चैव तृतीये वारिजं शुभम् ॥
चतुर्थे कुण्डिकामत्र पञ्चमे चैव कार्मुकम् ।
षष्ठे मनोहरं शङ्खं सप्तमे चामरं सितम् ॥
स्रुवं चैवाष्टमे हस्ते नवमे टङ्कमत्र हि ।
दशमे तु करे पाशं बिभ्राणं यज्वनः श्रिये ॥

तैतिलस्य ।

पञ्चमं चात्र विज्ञेयं करणन्तु गराभिधं।
गोमुखं चित्रितग्रीवं धूसरं लोहिताम्बरम्॥
पञ्चपञ्चभुजोपेतं कृतपद्माञ्चभूषणम्।
आदिमेदक्षिणे शक्तिं द्वितीये चक्रमेव च॥
तृतीये श्रीफलं हस्ते चतुर्थे चैव पङ्कजम्।
पञ्चमे पुस्तकं रम्यं षष्ठे वाणं मनोहरम्॥
सप्तमे गोवृषं शृङ्गं कुलिशं चाष्टमे करे।
नवमे वल्लकीमल दशमे वीरभद्रकम्॥
एकादशे तु सन्दंशं पञ्चशाखे मनोहरे।
अभीति मुत्तरादिस्थे द्वितीये शङ्खमत्र हि॥
पात्रमत्र तृतीये वै चतुर्थे चैव चामरम्।
पञ्चमे डमरुं हस्ते षष्ठे चैव शरासनं॥
सप्तमे कुण्डिकामत्र चाष्टमे दशचक्रकम्।
नवमे तु करे वंशं दशमे चैव दर्पणम्॥
एकादशे तु रुद्राक्षं विभ्रत् कीर्त्ति-सुख-श्रिये।

गरस्य ।

वानरास्यं वणिक् धूम्रं पीतवस्त्रं वृषासनम् *।
युगबाहुयुतं चेदं षष्ठं कनकभूषणम्॥
वरमर्कादिमे हस्ते द्वितीये चाञ्च सूत्रकम्।
तृतीये शुक्तिकामत्र मोदकन्तु चतुर्थके॥

---

† वृषाननमिति क्वचित् पाठः।

पञ्चमे कुलिशं हस्ते षष्ठे शक्तिं कराम्बुजे ।
सप्तमे वैणवं दण्डं खड्गमत्रैव चाष्टमे ॥
नवमे पाशमत्रैव दशमे चैव वै ध्वजम् ।
एकादशे तुरुष्कास्त्रं द्वादशे वै सुदर्शनम् ॥
सौम्यादिमे करेऽभीतिं द्वितीये वै कमण्डलुम् ।
बीजपूरं तृतीयेऽत्र पानपात्रं चतुर्थके ॥
पञ्चमे पञ्चवक्त्राख्यं षष्ठे चैव तु पट्टिशं ।
सप्तमे चामरं हस्ते खेटकं चाष्टमे शये ॥
नवमे चाङ्कुशं पाणौ दशमे हलमेव च ।
एकादशे करे रम्यं दर्पणं चातिनिर्म्मलम् ॥
द्वादशे धारयन् शङ्खं लक्ष्मीसौभाग्य हृद्वये ।

वणिजः ।

व्याघ्रचर्म्माम्बरा भद्रा श्वेताभा गर्द्दभानना ।
सप्तबाहुसमोपेता त्रिपदा लोहभूषणा ॥
कर्त्तिकामादिमे दक्षे द्वितीये तु गदामिह ।
तृतीये सायकं हस्ते चतुर्थे चन्द्रहासकम् ॥
खेटमूर्द्धकरे वामे तदधश्चैव कार्म्मुकम् ।
पात्रमस्मादधो वामे धारयन्ती रिपोर्भये * ॥

भद्रायाः ।

अष्टमं शकुनिप्रख्यं करणं हरितप्रभम् ।

* पात्रमस्मादधोहस्ते धारयन्ती रिपोर्बजे इति क्वचित् पाठः ।

प्रवालभूषणोपेतं शक्रगोपनिभाम्बरं ॥
रसपञ्चभुजोपेतमेणवक्त्रं वृकोदरम्* ।
आदिमे रविजे चक्रं द्वितीये वरमेव च ॥
अक्षसूत्रं तृतीये तु तुर्य्ये चैव तु पङ्कजम् ।
पञ्चमे मोदकं हस्ते षष्ठे वज्रं कराम्बुजे ॥
सप्तमे तोमरं पाणौ शक्तिमत्रैव चाष्टमे ।
नवमे हस्तिजन्दन्तं दशमे चन्द्रहासकम् ॥
एकादशे करे वाणं द्वादशे वांकुशं शये ।
त्रयोदशे गदामत्र शङ्खं वामादिमे करे ॥
अभयन्तु द्वितीयेऽत्र तृतीये वै कमण्डलुं ।
वीजपूरं करेतुर्य्ये पञ्चमे पात्र मेव च ॥
षष्ठे कराम्बुजे शृङ्गं सप्तमे कुन्तमेव च ।
परिघं वाष्टमे हस्ते दण्डन्तु नवमे करे ॥
खेटकं दशमे पाणौ धनुरेकादशे शये ।
द्वादशे पात्र मत्रैव त्रिशूलन्तु त्रयोदशे ॥
दधानः श्रेयसे भूत्यै विजयाय सुखाय च† ।
तापाय चैव शत्रूणां विशेषेण समर्च्चितम् ॥

शकुनिः ।

चतुष्पदाभिधं चात्र नवमं कथ्यते जय ।

---

* मन्दोदरमिति पुस्तकान्तरे ।

† विभवाय सुखाय च इति क्वचित् पाठः ।

कृष्णवर्णं चतुष्पादं चतुरास्यं जटान्वितम् ॥
मनुष्यास्यन्तु वै पूर्वं दक्षिणं चैव गोमुखम् ।
अजास्यं पश्चिमन्तस्य चोत्तरं शूकराननं* ॥
मनुष्याकारवत्सर्व्वं त्रिकपुच्छविनिर्गतम् ।
पीतवस्त्रं बृहत्कुक्षि नीलमुक्ताविभूषणम् ॥
वसुपञ्चभुजोपेतं दीर्घनादं महाजवं ।
दक्षिणाद्ये करे शक्तिं द्वितीये चाक्षसूत्रकम् ॥
सुदर्शनं तृतीये तु चतुर्थे चैव पङ्कजम् ।
पञ्चमे मुद्गरं चैव षष्ठे मोदकमेव च ॥
सप्तमे तु गदां पाणावष्टमे चाङ्कुशं शये ।
नवमे तु करे बाणं दशमे खड्गमेव च ॥
एकादशे करे दन्तं द्वादशे शक्तिमत्र हि ।
त्रयोदशे शये चात्र तोमरं सुदृढं शुभम् ॥
चतुर्दशे तु वै वज्रं वामाद्येभीतिमेव च ।
कमण्डलुं द्वितीये वै तृतीये शङ्ख मेव च ॥
चतुर्थे बीजपूरं वै पञ्चमे टङ्कमेवच ।
षष्ठे पात्रं सुधापूर्णं सप्तमे च त्रिशूलकम् ॥
अष्टमे पात्र मत्रैव नवमे धनुरेव च ।
दशमे खेटकं हस्ते दण्डमेकादशे करे ॥
द्वादशे पट्टिशं पाणौ कुन्तमत्र त्रयोदशे ।
शृङ्गं चतुर्द्दशे विभ्रन्नीत्तङ्कैर सुपूजितः ॥

चतुष्पदस्य ।

---

* कमलाननमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

प्रवालभूषणोपेतं शक्रगोपनिभाम्बरं ॥
रसपञ्चभुजोपेतमेणवक्त्रं वृकोदरम्* ।
आदिमे रविजे चक्रं द्वितीये वरमेव च ॥
अक्षसूत्रं तृतीये तु तुर्ये चैव तु पङ्कजम् ।
पञ्चमे मोदकं हस्ते षष्ठे वज्रं कराम्बुजे ॥
सप्तमे तोमरं पाणौ शक्तिमत्रैव चाष्टमे ।
नवमे हस्तिजन्दन्तं दशमे चन्द्रहासकम् ॥
एकादशे करे वाणं द्वादशे वांकुशं शये ।
त्रयोदशे गदामत्र शङ्खं वामादिमे करे ॥
अभयन्तु द्वितीयेऽत्र तृतीये वै कमण्डलुं ।
वीजपूरं करेतुर्ये पञ्चमे पात्र मेव च ॥
षष्ठे कराम्बुजे शृङ्गं सप्तमे कुन्तमेव च ।
परिघं वाष्टमे हस्ते दण्डन्तु नवमे करे ॥
खेटकं दशमे पाणौ धनुरेकादशे शये ।
द्वादशे पात्र मत्रैव त्रिशूलन्तु त्रयोदशे ॥
दधानः श्रेयसे भूत्यै विजयाय सुखाय च † ।
तापाय चैव शत्रूणां विशेषेण समर्चितम् ॥

शकुनिः ।

चतुष्पदाभिधं चात्र नवमं कथ्यते जय ।

---

* मह्रोदरमिति पुस्तकान्तरे ।

† विभवाय सुखाय च इति क्वचित पाठः ।

कृष्णवर्णं चतुष्पादं चतुरास्यं जटान्वितम् ॥
मनुष्यास्यन्तु वै पूर्वं दक्षिणं चैव गोमुखम् ।
अजास्यं पश्चिमन्तस्य चोत्तरं शूकराननं* ॥
मनुष्याकारवत्सर्व्वं त्रिकपुच्छविनिर्गतम् ।
पीतवस्त्रं बृहत्कुक्षिं नीलमुक्ताविभूषणम् ॥
वसुपक्षभुजोपेतं दीर्घनादं महाजवं ।
दक्षिणाद्ये करे शक्तिं द्वितीये चाक्षसूत्रकम् ॥
सुदर्शनं तृतीये तु चतुर्थे चैव पङ्कजम् ।
पञ्चमे मुद्गरं चैव षष्ठे मोदकमेव च ॥
सप्तमे तु गदां पाणावष्टमे वाङ्कुशं शये ।
नवमे तु करे बाणं दशमे खड्गमेव च ॥
एकादशे करे दन्तं द्वादशे शक्तिमत्र हि ।
त्रयोदशे शये चात्र तोमरं सुदृढं शुभम् ॥
चतुर्दशे तु वै वज्रं वामाद्येभीतिमेव च ।
कमण्डलुं द्वितीये वै तृतीये शङ्ख मेव च ॥
चतुर्थे बीजपूरं वै पञ्चमे टङ्कमेवच ।
षष्ठे पात्रं सुधापूर्णं सप्तमे च त्रिशूलकम् ॥
अष्टमे पात्र मत्रैव नवमे धनुरेव च ।
दशमे खेटकं हस्ते दण्डमेकादशे करे ॥
द्वादशे पट्टिशं पाणौ कुन्तमत्र त्रयोदशे ।
शृङ्गं चतुर्द्दशे बिभ्रद्गोत्रवृन्दैश्च सुपूजितः ॥

चतुष्पदस्य ।

* कमलाननमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

नागाख्यं दशमं रक्तं नीलवस्त्रं जटाधरम्।
मनुष्याकारमेवैतन्मस्तकं न्यस्ततत्फणं* ॥
विंशद्गुण भुजोपेतं मुक्तारुद्राक्षभूषणं।
प्रथमे मोदकं दद्ये द्वितीये चैव पङ्कजं ॥
अक्षसूत्रं तृतीयेऽत्र वरन्तुर्य्ये कराम्बुजे।
पञ्चमे तु करे चक्रं षष्ठे वज्रन्तु वैशये ॥
सप्तमे तोमरं पाणौ शक्तिमत्रैव चाष्टमे।
नवमे सोज्वलं दन्तं दशमे चन्द्रहासकं ॥
बाणमेकादशे हस्ते द्वादशे चाङ्कुशं शये।
त्रयोदशे गदामत्र तुरुष्काख्यं चतुर्दशे ॥
करे पञ्चदशे दात्रं† वामे पात्रन्तु चादिमे।
बीजपूरं द्वितीयेऽत्र तृतीये वै कमण्डलुं ॥
चतुर्थे चाभयं हस्ते पञ्चमे शङ्खमेव च।
षष्ठे कराम्बुजे शृङ्गं सप्तमे कुन्तमुत्तमं ॥
पट्टिशं चाष्टमे हस्ते नवमे दण्डमत्र हि।
दशमे खेटकञ्चैव धनुरेकादशे करे ॥
द्वादशे पाशमत्रैव त्रिशूलञ्च त्रयोदशे।
चतुर्दशे दशास्यं वै करे पञ्चदशेऽर्व्वुदं ॥
दधानं विजयारोग्यं कुर्व्वीताभयदं नृणां।

नागस्य।

एकादशन्तु किन्तुघ्नं करणं कथ्यतेऽधुना।

* मनुष्याकारमेवैतन्मनुषन्यस्तसत्फणमिति पाठान्तरं।

† पात्रमिति क्वचित् पाठः।

गोक्षीरधवलं चैतत्पीतवस्त्रं हयाननम् ॥
सर्व्वाभरणसंयुक्तं द्वात्रिंशद्बाहुसंयुतम् ।
वरञ्चैवादिमे दद्ये द्वितीये चाक्षसूत्रकम् ॥
तृतीये सोज्ज्वलं चक्रं तुर्य्यंचाब्जं कराम्बुजे ।
पञ्चमे मोदकं हस्ते षष्ठे त्रै कुलिशं शये ॥
सप्तमे तोमरं पाणौ शक्तिमत्रैव चाष्टमे ।
नवमे गजदन्तञ्च दशमे खड्गमुत्तमम् ॥
एकादशे तु वै वाणं द्वादशे सृणिमेव च ।
त्रयोदशे गदामत्र डमरुञ्च चतुर्दशे ॥
करे पञ्चदशे पुस्तीं परशुञ्चैव षोड़शे ।
अभयञ्चादिमे वामे द्वितीये वै कमण्डलुम् ॥
शङ्खमत्र तृतीये वै चतुर्थे बीजपूरकम् ।
पञ्चमे चासवं पात्रं षष्ठे शृङ्गं मनोहरम् ॥
सप्तमे कुन्तमत्रैव चाष्टमे पट्टिशं शये ।
नवमे वैणवं दण्डं दशमे खेटमेव च ॥
चापमेकादशे पाणौ द्वादशे पात्र* मत्र हि ।
त्रयोदशे त्रिशूलं वै टङ्कमत्र चतुर्दशे ॥
वीणामिष्विन्दुहस्ते च ध्वजञ्चैव तु षोड़शे ।
धारयद्वैरिणां ध्वस्त्यै पूजनीयं विपश्चिता ॥
विद्या-लाभाय-स-न्तुष्टि-विजयादि-सुखार्थिना ।

किन्तुघ्नस्य ।

इति करण रूपाणि ।

---

* पाशमिति पुस्तकान्तरे ।

अथ राशिरूपाणि।

मेषवक्त्रो नरो रक्तो द्विभुजः पङ्कजासनः।
ज्ञानमुद्राङ्करः पीतवसनः कनकाङ्गदो॥

मेषस्य।

वृषाननो नरः शुभ्रो रक्तवस्त्राक्षकुण्डिकः।

वृषस्य।

पुमान् गदी सवीणा वा योषिच्च मिथुनं सितं।

मिथुनस्य।

कर्कटः कपिलो ऽब्जास्यः कूर्म्ममुद्राधरो नरः।

कर्कटस्य।

सिंहवक्त्रोऽरुणोऽब्जस्थो द्विभुजोऽभयपात्रयुक्।

सिंहस्य।

शुक्लासिभृत् सिता कन्या द्विभुजा पङ्कजासना।

कन्यायाः।

तुलाधरो नरो गौरः पिङ्गनेत्रकजासनः।

तूलस्य।

वृश्चिकस्थो नरः पिङ्गो द्विभुजो मर्कटाननः*।
दक्षे वृश्चिकमालाधृक्वामे पात्रं सुरायुतम्॥

---

* मर्कटासन इति पुस्तकान्तरे पाठः।

वृश्चिकस्य ।

अश्ववक्त्रो नरश्चापी ज्याकृष्टकरदक्षिणः ।

धनुः ।

अक्षकुण्डीधरो नीलो मृगवक्त्रो नरो हि सः ।

मकरस्य ।

मकरास्यो सितोऽब्जस्थो रिक्तकुम्भो नरो घटः ।

कुम्भस्य ।

मत्स्ययुग्मस्थितः श्यामो मत्स्यहस्तो वृहोदरः ।
मत्स्यवक्त्रो नरो मीनो हरिन्मणिविभूषणः ॥

मीनस्य ।

विष्णुधर्म्मोत्तरात् ।

कालः करालवदनो नित्यगश्च विभीषणः ।
पाशहस्तश्च कर्त्तव्यः सर्पवृश्चिकरोमवान् ॥

कालस्य ।

विश्वकर्म्मशास्त्रात् ।

निमेषस्तु भवेदत्र मेचकाभोऽर्द्धनीलदृक् ।
अक्षसूत्रं करे दक्षे ज्ञानमुद्रामथोत्तरे ॥
दधानो योगसंसिद्धैः पूजनीयो विपश्चिता ।

निमेषस्य।

नीलवर्णा भवेत् काष्ठा पीतवस्त्रा त्रिलोचना।
अष्टादशभुजोपेता ज्ञानपुस्तीसमन्विता॥

काष्ठायाः।

शुक्लवर्णा कला ज्ञेया नीलवस्त्रा त्रिलोचना।
व्योमवज्राङ्कुरुद्राक्षकण्ठलम्बितमालिका॥
मुक्ताक्षमालिकाढ्या सा वामपङ्कजसंयुता।
पूजनीया विशेषेण ज्ञानविज्ञानहेतवे॥

कलायाः।

क्षणाभिधो भवेत् पीता मुनिपक्षसुमौक्तिकः।
जटात्रिमौक्तिकोपेतश्चन्दनालिकपाण्डुरः॥
मुक्तासूत्रार्कहस्तोयं वामे स्वर्णकमण्डलुः।

क्षणस्य।

मुहूर्त्तानधुनावक्ष्मि नामलक्षपृथक्फलैः।
तत्रादिमस्तु रौद्राक्षः श्यामश्वेतारुणच्छविः॥
श्वेतवस्त्रो महातुङ्गो दक्षिणे सर्पमादधत्।
वामे पात्रं सुधापूर्णं क्षुद्रकर्मप्रसिद्धये॥

रौद्रस्य।

सिताभिधो द्वितीयस्तु श्वेतवर्णो महोदयः।

श्वेतग्रोणाभवस्त्रोऽयं श्वेतमुक्ताविभूषणः ।
दक्षिणे पङ्कजं शुभ्रं वामे चैव कमण्डलुम् ।
दधानस्तु श्रियै पूज्यो योगवृद्ध्यै सुखाय च ॥

सितस्य ।

तृतीयोथाजपाख्यस्तु कृष्णः शुभ्रो महातनुः ।
दक्षिणे पङ्कजं नीलं वामे सर्पं महाफणम् ।
बिभ्रद्विपुलभोगाय पूजनीयो महाधिया ॥

अजपस्य ।

तुर्यश्चार्यभटाख्यस्तु नीलः शुभ्रो महोदरः ।
दक्षिणे पुस्तकं हस्ते वामे चैव त्रिशूलकम् ।
दधानः श्रेयसे भूत्यै विजयाय सुखाय च ॥

आर्यभटस्य ।

अधुना चैव सावित्रः पञ्चमः कथ्यते जय ।
श्वेतवर्णोऽश्ववक्त्रस्तु मेचकावसनान्वितः ॥
पुस्तकं दक्षिणे हस्ते वामे कुण्डन्तु निर्व्रणम् ।
दधद्रोगविनाशाय पूजनीयोप्यहर्निशम् ॥

सावित्रस्य ।

वैराजश्चात्र वै षष्ठः श्यामवर्णो जटाधरः ।
दक्षिणे तु करे दण्डं वामे चैव स्रुवं करे ॥
बिभ्रद्वृद्ध्यै च सौख्याय पूजनीयोऽतिभक्तितः ।

वैराजस्य।

सप्तमश्चात्र गन्धर्व्वस्ताम्रवर्णः कृशोदरः।
दक्षिणे वल्लकीं पाणौ वामे शक्तिञ्च धारयेत्।
सौख्यवृद्धौ यशोवृद्धौ पूजनीयो विपश्चिता॥

गन्धर्व्वस्य।

अधुना चाभिजिन्नाम कथ्यतेऽथाष्टमः शुभः।
पीतवर्णोऽतिकृशस्तु, ताम्रवर्णो महोदरः।
तूलहस्तद्वयोपेतः पूजनीयः सुखाप्तये॥

अभिजितः।

सएव कुतपो नाम विज्ञातव्यो मनीषिभिः।
पितॄणां सुप्रियश्चैव पिण्डहस्तोऽथचाप्ययम्॥

कुतपस्य।

नवमो रौहिणेयाख्यो मुहूर्त्तः कथ्यते जय।
शुभ्रवर्णो विशालाक्षो नीलवस्त्रोऽभ्रकुण्डलः॥
दक्षिणे पङ्कजं पाणौ वामे मोदकमेव च।
दधानः सुखसम्पत्त्यै विजयारोग्यवृद्धये॥

रौहिणेयस्य।

अधुना कथ्यते वत्स दशमस्तु, बलाभिधः।
गौरवर्णोऽरुणश्वेतवसनः स्वर्णकुण्डलः॥
दक्षिणे तु करे शङ्खं वामे पङ्कजमादधत्।

बलस्य ।

हेमवर्णो बृहद्गात्रः कृष्णश्वेतारुणांशुकः ।
अक्षसूत्रं करे दक्षे वामे चैव कमण्डलुं ॥
दधत् प्रजासुखार्त्यर्थं पूजनीयो विपश्चिता ।
एकादशोऽधुना ज्ञेयो मुहूर्त्तो विजयाभिधः ॥

विजयस्य ।

नैर्ऋतताख्योऽधुना ज्ञेयो द्वादशस्तु मुहूर्त्तकः ।
नीलवर्णोत्पलमौलिः पीतवस्त्रो महाबलः ।
दक्षिणे तु करे चक्रं वामे चाभयमादधत् ॥

नैर्ऋतस्य ।

त्रयोदशो भवेदत्र रक्तः सतमसाभिधः ।
ताम्रवस्त्रो महौजस्को* रत्नहेमजकुण्डलः ।
शोणपङ्कजदक्षस्तु वामकुण्डीसमन्वितः ॥

सतमसस्य ।

मुहूर्त्तः कथ्यते चात्र वरुणाख्यश्चतुर्दशः ।
मुक्ताफलनिभश्चैव मुक्ताहारविभूषणः ।
धनुर्बाणधरश्चैव पूजनीयः सुखाप्तये ॥

वरुणस्य

अथ पञ्चदशो ज्ञेयः सुभगस्तु हरित्प्रभः ।

---

* महौजस्क इति क्वचित् पाठः ।

सुभगस्य।

अथो निशाचरान् ब्रूमो मुहूर्त्तान् तिथिसंख्यकान्।
तत्रादिमोऽतिरौद्राख्यः कृष्णवर्णोऽरुणांशुकः॥
चतुर्भुजो महाक्रूरः सास्थिसङ्कटकेवलः।
आदिमे दक्षिणे बिभ्रत् कौशिकञ्चातिभीषणं॥
द्वितीये तु करे सर्पं वामोर्द्धे त्वथ वै करे।
सन्दंशं तदधः पात्रं बिभ्राणः सर्व्वविघ्नहा॥

अतिरौद्रस्य।

महागन्धर्व्वराजाख्यो द्वितीयस्तत्र चैव हि।
कृष्णशुभ्रारुणग्रीवो नीलवस्त्रो महाबलः॥
चतुर्भुजो विशालाक्षो गौरवर्णो जटाधरः।
आदिमे दक्षिणे शङ्खं द्वितीये चैव पङ्कजं॥
वामोर्द्धगे करे वीणां तदधस्थे तु पात्रकम्।
धारयन्निष्टसम्पत्त्यै पूजनीयो विचक्षणैः॥

महागन्धर्व्वराजस्य।

तृतीयः कथ्यते चाथ रात्रिजो द्रविणाभिधः।
तप्तचामीकराभासः कृष्णनीलारुणांशुकः॥
दक्षिणे प्रथमे पद्मं हेमजञ्चातिशोभनम्।
द्वितीये तु करे वीणां वामोर्द्धे वीजपूरकम्।
दधानः सर्व्वसम्पत्ति सुखायुः श्रीविविहृद्वये॥

द्रविणस्य ।

श्रावणाख्यस्ततस्तुर्य्यो नीलवर्णोऽर्कुण्डलः ।
नीलारुणांशुकोपेतः कण्ठनीलाब्जमालिकः ॥
दक्षिणाद्ये करे खड्गं द्वितीये चैव पङ्कजम् ।
वल्मकीमूर्द्धजे वामे पात्रमस्मादधस्थिते ।
दधानः पूजनीयोऽयं ज्ञानविज्ञानसिद्धये ॥

श्रावणस्य ।

मुहूर्त्तः कथ्यते चाथो वायुसंज्ञस्तु पञ्चमः ।
हरिद्वर्णो जवाकर्णः श्वेतवस्त्रो महाबलः ॥
कौरमर्कादिमे हस्ते द्वितीये तु ध्वजं श्रये ।
वामोर्ध्वगे करे सीरं द्वितीये पात्रमादधत् ॥

वायोः ।

अग्निसंज्ञस्ततः षष्ठो जवाकुसुमसन्निभः ।
कृष्णनीलांशुकोपेतः शिखारुद्राक्षसंयुतः ॥
दक्षिणाद्ये करे पात्रं द्वितीये शक्तिमेवच ।
वामादिमे करे कौरं द्वितीये सीरमेव च ।
दधानः कीर्त्तये भुक्त्यै विजयायुःप्रवृद्धये ॥

अग्नेः ।

अधुना कथ्यते वत्स राक्षसाख्यस्तु सप्तमः ।
नीलवर्णोग्रदंष्ट्रस्तु नीलशुभ्रारुणांशुकः ॥

दक्षिणाद्ये करे पद्मं द्वितीये तु त्रिशूलकम्।
खट्वाङ्गमुत्तरे वामे पात्रमस्मादधःस्थिते।
दधद्वैरविघाताय पूजनीयस्तु साधकैः॥

राक्षसस्य।

धाता चैवाष्टमः पीत वर्णः पाटलभांशुकः।
कर्णस्फटिकसौवर्णकुण्डलः कम्बुकन्धरः॥
पुस्तीमकादिमे हस्ते द्वितीये चैव विष्टरम्।
वामादिमे करे पिण्डं द्वितीये स्वर्णकुण्डलं*।
दधानः प्रीतये भुक्त्यै विजयाय सुखाय च॥

धातुः।

नवमः सौम्यनामाथ शुभ्रवर्णो विशालदृक्।
पीतवस्त्रो महातेजा मुक्तासर्व्वाङ्गभूषणः॥
आदिमे दक्षिणे शङ्खं द्वितीये चैव पङ्कजम्।
वामादिमे करे पात्रं द्वितीये सीरमेव च।
दधानस्तुष्टये भुक्त्यै पूजनीयस्तु मुक्तिदः॥

सौम्यस्य।

दशमश्चात्र विज्ञेयो मुहूर्त्तो ब्रह्मसंज्ञकः।
पीतवर्णः शुक्लवस्त्रो जटामुकुटसंयुतः॥
कण्ठरुद्राक्षमालोऽयं भालपाण्डुरचन्दनः।
सुवर्णकुण्डलोपेतः कटिसूत्रोत्तरीयवान्॥

---

* स्वर्णलाङ्गलमिति पुस्तकान्तरे।

अक्षसूत्रं यमादिस्थे द्वितीये चैव पङ्कजम् ॥
वामोर्द्ध्वे तु स्रुवं हस्ते पुस्तकन्तदधःकरे।
दधत् सौवर्णमुक्तालाभाय विजयाय च ॥

ब्रह्मणः।

एकादशोऽधुना ज्ञेयो वाक्पतिर्नामनामतः।
सुवर्णवर्ण एवायं कृष्णशुभ्रांशुकान्वितः ॥
कुण्डी मर्कादिहस्ते तु द्वितीये सीर मेव च।
वामादिमे करे कीरं द्वितीये नीरजं दधत्।
प्रजालाभकरश्चैव कार्य्यनिष्पत्तिसाधकः ॥

वाक्पतिः।

द्वादशश्चात्र विज्ञेयो पौष्णनामा सुलोहितः।
पीतवस्त्रो जटामौलिर्मुनिपुष्पकृतश्रुतिः ॥
तुन्दिलः सोपवीती च नीलकीलकपाण्डुरः।
अर्कादिमे करे वीजपूरकं शुभ्रवर्णकम् ॥
द्वितीये वारिजं पाणौ पात्रं वामादिमे करे।
सन्दंशन्तु द्वितीयेऽयं धारयन् वैरितापद ॥

पौष्णस्य।

जयाधुनात वैकथ्यो वैकुण्ठाख्यस्त्रयोदशः।
पादजान्वन्तशुभ्रोऽयं कण्ठान्तारुणवर्णकः ॥
अलिवर्णस्त केशान्त कुण्डलानेकरत्नजः।
दक्षिणाद्ये करे पुस्तीमम्बुजन्तु द्वितीयके ॥

केकीपिच्छन्तु वामाद्ये द्वितीये चातपत्रकं।
दधानः कीर्त्तये भुक्त्यै पूजनीयः सिताम्बुजैः।

वैकुण्ठस्य।

चतुर्दशोऽधुना ज्ञेयो नामतस्तु समीरणः।
जलनीलनिभश्चैव शुभमारक्तद्युतिः॥
सितनीलारुणप्रान्तवसनः स्निग्धलोचनः।
तालपत्रं यमादिस्थे द्वितीये नीलनीरजम्॥
वामादिमे करे पात्रं द्वितीये नीलरुक्मजम्।
दधानो यज्वनो भूत्यै वालवृद्धैश्च सुखाय च॥

समीरणस्य।

अथ पञ्चदशो ज्ञेयो मुहूर्त्तो नैर्ऋतोऽरुणः।
मेचकाभस्त्रिनेत्रस्तु दंष्ट्रावान् वसनारुणः॥
स्वर्णेन्द्रनीलभूषाढ्यः शोणालितिलकान्वितः।
आदिमे दक्षिणे वाणं द्वितीये कमलं करे।
वामादिमे धनुर्हस्ते द्वितीये चैव वारिजं।
दधच्छान्त्यै सुभोगाय बलाय विजयाय च।

नैर्ऋतमुहूर्त्तस्य।

एते निशाचरा ख्याता मुहूर्त्ताः सकलास्तव।
अहोरात्राभिधश्चात्र कृष्णग्रीवादिमूर्द्धजः।
कण्ठपादान्तशुभ्रोऽयं द्विभुजो दीर्घगोधिकः।
सामचन्द्रजटामौलिः पिङ्गलश्मश्रुलोचनः॥

नृमुण्डमालिकोपेतः कृष्णशुभ्रांशुकान्वितः।
अर्कमर्कं दधानोऽयं वामे चैव विधुन्तुदं।
इष्टापूर्त्तप्रसिद्ध्यर्थं पूजनीयो मनीषिभिः॥

अहोरात्रस्य।

शुक्लपक्षो नरः शुक्लो जटामुकुटसंयुतः।
शोणवस्त्रो विशालाक्षो भालालितिलकान्वितः॥
सूर्य्यमर्कं दधानोयम्वामे चन्द्रजविम्बकम्।
पूजनीयो महाभक्त्या प्रतिपक्षं सिते सिते॥
अस्य द्वादश भेदाः स्युर्विज्ञेया वर्णभेदतः।
पूजनीयोवलात्यर्थं-प्रतिमासन्तु भेदतः॥

शुक्लपक्षस्य।

श्यामाभः कृष्णपक्षस्तु सितशोणाम्बरो बली।
सूर्य्यविम्बं यमे विभ्रद्वामे दीपं समुज्ज्वलम्॥
पूजनीयो बलात्यर्थं प्रतिमासन्तु भेदतः।
इत्यस्यार्कप्रभेदाःस्युर्भपक्षादिजनामतः॥

कृष्णपक्षस्य।

स्वनामतस्तु मासः स्यात् द्विवर्णस्तु द्विदोरिति।
नाभ्युर्द्धाधःश्वेतकृष्णः पिङ्गलोचनमूर्द्धजः॥
सूर्य्यचन्द्रान्वितः सोऽयं प्रतिमासन्तु पूज्यते।
स्वनामपूर्व्वकैर्मन्त्रै र्होमपूजावसानकैः॥

मासस्य।

ऋतुषटकमथो ब्रूमोलक्ष्मनाम पृथक्फलैः।
हेमन्ताख्यस्तु तत्राद्यः कपिलः पिङ्गकुण्डलः।
पीतवस्त्रसमोपेतस्त्रिजटः कृष्णगोधिकः॥

गोधिर्ललाटं।

धान्यमञ्जरिकाख्यस्तु वामपार्श्वपिधानकः।
पूजनीयोविभूत्यर्थं धान्यसम्पत्तिवृद्धये॥

हेमन्तस्य।

शिशिराख्यो द्वितीयस्तु हरित्पीतनिभारुणः।
पीतकुण्डलकर्णस्तु कण्ठविद्रुममालिकः॥
मधुद्रुमप्रसूनाङ्कपात्रमर्कं कराम्बुजे।
वामे धान्यशरावन्तु धारयन्निष्टवृद्धये॥

शिशिरस्य।

विष्णुप्रकरणोक्तस्तु ज्ञातव्योऽत्र वसन्तकः॥

वसन्तस्य।

ग्रीष्माभिधश्चतुर्थस्तु धूसरो रुक्षगात्रकः।
अक्षसूत्रार्कहस्तस्तु वामे शुभ्रातपत्रयुक्।
रोगसन्तापनाशाय पूजनीयोऽरिपक्षहा॥

ग्रीष्मस्य।

पञ्चमस्तोदवर्त्तुस्तु हरिद्वर्णोऽरुणेक्षणः।

ताम्रवर्णांशुकोपेतः कृष्णविद्रुमकुण्डलः ॥
मीनमकरौ दधानोयं तोयपूर्णघटं परे ।
मेघमालावृतश्चैव विद्युद्दहनदीप्तिमान् ।
हरितालिदलैः पूज्यो पुष्टिसन्तुष्टिवृद्धये ।

वर्षायाः ।

शरदृतुरथो षष्ठश्चन्द्रगौरः सुलोचनः ।
कण्ठ मौक्तिक मालस्तु कर्णचन्द्रज कुण्डली ॥
चन्द्रविम्बं-करे दक्षे वामे चामृतजं घटं ।
दधानः पूजनीयोऽयमायुर्वृद्ध्यै सुखाय च ॥

शरदः ।

दक्षिणायनसंज्ञोऽथ श्यामः सोमेन्द्रलोचनः ।
पीतवस्त्रो वृहत्तुण्डः कर्णिकारदलद्युतिः ॥
वीजाङ्कुरशरावार्कैः खनित्रोत्तरहस्तकः ।
पूजितः सिद्धये नित्यं धनधान्यसमृद्धये ॥

दक्षिणायनस्य ।

उत्तरायणसंज्ञोऽथ शुभ्रवर्णो विशालदृक् ।
माञ्जिष्ठवसनोपेतः स्वर्णमुक्ताविभूषणः ॥
पुस्तकं दक्षिणे हस्ते वामे तु रविविम्बकम् ।
दधद्भूत्यै मुदे चैव पूजनीयस्तु कीर्त्तये ॥

उत्तरायणस्य ।

अथ संवत्सरान् ब्रूमो नाम लक्षफलादितः।
प्रभवाख्योभवेदाद्यः पीतवर्णो महोदरः॥
नीलवस्त्रसमोपेतो दक्षकाञ्चनकुण्डलः।
वामे स्फाटिकवर्णस्तु पृष्ठलम्बिजटालयः॥
दक्षिणे प्रथमे शक्तिं पङ्कजन्तु द्वितीयके।
वामादिमे शरावन्तु बीजपूर्णं कराम्बुजे।
द्वितीये चैव सन्दंशं दधानः पुष्टिवृद्धये॥

प्रभवस्य।

विभवाख्यो द्वितीयस्तु नीलपीतारुणच्छविः।
पीतशुभ्रान्तवस्त्रोऽयं कण्ठे पद्माक्षमालिकः॥
दक्षिणाद्ये शरं पाणौ द्वितीये नीलपङ्कजम्।
सन्दंशमुत्तरार्द्धस्थे द्वितीये चैव कार्म्मुकम्॥
दधद्विभूतये नित्यं पूजनीयो विपश्चिता।

विभवस्य।

शुक्लनामा तृतीयस्तु श्वेतपिङ्गल सन्निभः।
कण्ठपद्माक्षमालोयं शुभ्रप्रान्तालिवस्त्रधृक्॥
दक्षिणाद्ये शरावन्तु द्वितीये वाणमेवच।
दर्पणञ्चोत्तरादिस्थे द्वितीये चैव कार्मुकम्।
दधानो भूतये मर्त्यैः पूजनीयः कृतात्मभिः॥

शुक्लस्य।

प्रमोदाख्यश्चतुर्थस्तु नीलग्रीवो महोदरः।

श्वेतवस्त्रोऽजसङ्काशो योगपट्टोत्तरीयवान् ॥
दक्षिणाद्ये तु सन्दंशं द्वितीये सौरमेवच ।
वामादिमे शरावन्तु द्वितीये नीलपङ्कजम् ।
दधत् सौख्याय भोगाय विजयाय महाय च ॥

प्रमोदस्य ।

प्रजापत्याख्य एवात्र पञ्चमः स्वर्णसन्निभः ।
शोणभूषणवस्त्राढ्यस्तुन्दिलो गौरपाण्डुरः ॥
अक्षसूत्रं यमादिस्थे द्वितीये परशुं करे ।
शरावमुत्तरादिस्थे द्वितीये पुस्तकं दधत् ॥
प्रजावृद्धैर विभूत्यै च पूजनीयोविजानता ।

प्रजापतेः ।

अङ्गिराख्यस्ततः षष्ठो वर्णशुभ्रोऽतिलोमशः ।
ताम्रवस्त्रो महातेजा द्वादशाङ्गः सचन्दनः ॥
पवित्रदर्भपाणिस्तु जटामण्डितमस्तकः ।
ज्ञानखड्गन्तु दक्षाद्ये द्वितीये समिधङ्करे ॥
वामादिमे शरावन्तु ब्रह्मदण्डं द्वितीयके ।
दधत्सुपूजितो भूत्यै श्रेयसेच सुखाय च ॥

अङ्गिरसः ।

सप्तमः श्रीमुखाख्यस्तु पीतवर्णो विशालदृक् ।
पाटलावसनोपेतो दीर्घं कर्णालकारुणः ॥
सुवर्णरत्नभूषाढ्यः सर्व्वानर्थविघातकृत् ।

श्रीफलं दक्षिणादिस्थे द्वितीये चैव पङ्कजम्॥
पुस्तकश्चोर्द्धगे वामे तदधस्तु शरावकम्।
दधानः पुष्टये लक्ष्म्यै चन्दनादिभिरर्च्चितः॥

श्रीमुखस्य।

भावाभिधोऽष्टमस्तत्र नीलशुभ्रारुणच्छविः।
पीतकृष्णारुणप्रान्त वसनश्चित्रकुण्डलः॥
मुक्ता विद्रुम मालोऽयं जटापिङ्गाक्षएवच।
दक्षिणे प्रथमे पुस्तमंशकन्तु द्वितीयके॥
वामोर्द्धगे करे शूलं तदधःपात्रमासवं।
विभ्रत्संपूजनीयस्तु धान्यलाभाय वै श्रिये॥

भावस्य।

नवमोऽत्र युवाख्यस्तु पाटलाभोरुणेक्षणः।
नीलवस्त्रजटोत्तुङ्गो रत्नमेचककुण्डलः॥
दक्षिणे प्रथमं शङ्खं द्वितीये तु सुदर्शनम्।
वामादिमे करे पात्रं द्वितीये नीलपङ्कजम्।
विभ्राणः कान्तये पूज्यो लक्ष्मीसौभाग्यवृद्धये॥

युवाख्यस्य।

धाताचैव प्रविज्ञेयो दशमः पिङ्गलोचनः।
हस्तशुभ्रारुणप्रान्तवसनःश्वेतकुण्डलः॥
शरावमादिमे दक्षे द्वितीये बीजपूरकम्।
वामोर्द्धगे करे पुस्तीं नीलमिन्दीवरन्त्वधः॥

जयाय पुत्रसम्पत्त्यै पुजनीयः सुभक्तितः ॥

धात्राख्यस्य ।

ईश्वराभिधएवात्र ज्ञेय एकादशोप्यमौ ।
कैरवाभस्त्रिनेत्रस्तु जटाखण्डेन्दुमौलिकः ॥
मुक्तास्फाटिकरौद्राक्षभूषणस्तुङ्गनासिकः ।
त्रिशूलमादिमे दक्षे द्वितीये सीरमेवच ॥
शरावमादिमे वामे द्वितीये चैव पुस्तकम् ।
बिभ्रत् सौख्याय पूज्योऽसौ योगवृद्ध्यै सुतासये ॥

ईश्वरस्य ।

द्वादशो बहुधान्याख्यः पीतनीलारुणच्छविः ।
पीतवस्त्रो विशालाक्षस्तुन्दिलोदीर्घगोधिकः ॥
जवाकुसुममालीयज्ञवची गजकुण्डलः ।
दक्षिणाद्ये करे कुम्भं सौवर्णं सर्व्वधान्यकम् ॥
बीरपूरपिधानन्तत् खचितानेकरत्नकम् ।
द्वितीये डमरुं पाणौ चोर्द्धं नीलजनीरजम् ॥
द्वितीये तु करे सीरं दधानः सर्व्वधान्यकम् ।
सिद्धये पूजितो नित्यं स्वनामाद्यैस्तु संस्कृतः* ।

बहुधान्यस्य ।

प्रमाथिसंज्ञकश्चाद्यः शुक्लवर्णो महाभुजः ।
जटात्रितयसंयुक्तो दीर्घभारोऽर्ककुण्डलः ॥

---

* स्वनाम्नाद्यास संस्कृतमिति पुस्तकान्तरे ।

शोणनीलाम्बरोपेतः काञ्चनानेकमुद्रिकः।
पिकमर्कादिमे हस्ते द्वितीये कम्बुमेवच॥
पाशं वामोर्द्धगे हस्ते तदधश्चाम्बुपात्रकम्।
दधानो वैरिघाताय स्ववर्गस्यैव पुष्टये॥

प्रमाथिनः।

विक्रमाख्यो द्वितीयस्तु नीलशुभ्रो महोदरः।
पीतवस्त्रो बृहद्भालः कण्ठमौक्तिक मालिकः॥
आदिमे दक्षिणे शङ्खं द्वितीये चैव पङ्कजम्।
वामादिमे करे पात्रं पाशमत्र द्वितीयके॥
दधानोऽपि बलात्यर्थं पूजनीयस्तु यत्नतः।

विक्रमस्य।

वृषाभिधस्तृतीयस्तु श्वेतगौरो विशालदृक्।
स्थूलरोमातिसंहृष्टः केतकीदलकर्णयुक्॥
पीतप्रान्तारुणोपेतवसनः कटिघण्टिकः।
आदिमे दक्षिणे पाशं द्वितीये शङ्खमेवच*॥
वामादिमे करे पात्रं द्वितीये मृगमेवच।
धनधान्यप्रवृद्ध्यर्थं पूजनीयोऽतिसादरम्॥

वृषस्य।

चतुर्थश्चित्रभान्वाख्यश्चित्रशोवीऽरुणांशुकः।
मुक्तागर्भनिभश्चैव वरदः स्वर्णकुण्डलः॥
मुक्तास्रजन्तु दक्षाद्ये द्वितीये चैव पाशकम्।

---

* शृङ्गमेवचेति क्वचित् पाठः।

वामादिमे करे कम्बुं द्वितीये पङ्कजं शुभम्।
बिभ्रदानन्दसम्पत्त्यै प्रतापार्थविवृद्धये॥

चित्रभानोः।

पञ्चमस्तु शुभान्वाख्यः शुभ्रश्रोणरुचिः शुभः।
कण्ठत्रिरेखश्रोणस्तु जटाकाञ्चनसन्निभः॥
आदिमे दक्षिणे पद्मं द्वितीये शङ्खमुज्ज्वलम्।
वामोर्द्धे तु करे पाशं तदधःस्थे शयेऽङ्कुशं।
बिभ्राणः सुखदः शान्त्यै रिपुपक्षक्षयाय च॥

सुभानोः।

अथ संवत्सरः षष्ठस्तारणाख्यः सिताम्बरः।
श्वेतनीलारुणश्चैव स्वर्णकुण्डलभूषणः॥
प्रथमे दक्षिणे कुम्भं द्वितीये चैव पङ्कजम्।
उत्तराद्ये करे पाशं द्वितीये शङ्खमादधत्।
दुर्गत्यनेकनाशाय भूतये विजयाय च॥

तारणस्य।

सप्तमः पार्थिवाख्यस्तु तप्तकाञ्चनसन्निभः।
पीतश्रोणाम्बरश्चैव कृष्णग्रीवोऽतिसुन्दरः॥
सर्व्वरत्नविभूषाढ्यः केतकीदलमस्तकः।
आदिमे दक्षिणे बाणं द्वितीये चैव पङ्कजम्॥
कार्म्मुकञ्चोत्तरादिस्थे द्वितीये शङ्खमेव च।
दधद्राज्यादिलाभाय पूजनीयः प्रयत्नतः॥

पार्थिवस्य।

अव्ययाख्योऽष्टमश्चात्र कैरवारुणसन्निभः।
कृष्णनीलारुणश्वेतवसनश्वित्रकुण्डलः॥
क्षौरमर्कादिमे हस्ते द्वितीये सीरमेव च।
शङ्खं वामादिमे हस्ते द्वितीये पाशमादधत्।
यज्वनोभूतये नित्यं वृद्धये चायुषे श्रिये॥

अव्ययस्य।

सर्व्वंजिन्नवमोऽप्यत्र श्वेतनीलोऽसितप्रभः।
नीलवस्त्रजटोत्तुङ्गः कृष्णनीरजकुण्डलः॥
अर्कादिमे करे बाणं द्वितीये चैव पुस्तकम्।
वामादिमे करे पात्रं द्वितीये पात्रमेव च।
दधानः पूजनीयोऽयं विजयाय सुखाय च॥

सर्व्वंजितः।

अधुना कथ्यते वत्स दशमः सर्व्वंधारकः।
कङ्कपत्रनिभश्चैव पाटलावसनान्वितः॥
नीलपङ्कजवर्णस्तु मुक्ताहारविभूषणः।
पाशमर्कादिमे हस्ते द्वितीये केतकीदलम्॥
शङ्खञ्चैवोत्तरादिस्थे द्वितीये चैव पुस्तकम्।
दधानो विजयारोग्यवृद्धये चैव यज्वनः॥

सर्व्वंधारिणः।

एकादशोऽधुना ज्ञेयो विरोधिर्नाम वत्सरः।

कृष्णपाण्डुरदेहस्तु वरदो नीलकुण्डलः ॥
कृष्णप्रान्तारुणश्चैव वसनप्रान्तभूषणः ।
बिम्बीफलन्तु चार्काद्ये द्वितीयं श्वेतपङ्कजम् ॥
वामादिमे करे सर्पं द्वितीये पाशमादधत् ।
पूजनीयोऽरिघाताय बलवद्वैर च यज्वनः ॥

विरोधिनः ।

द्वादशो विकृताख्यस्तु धूसरः पिङ्गलोचनः ।
नीलशुभ्रांशुकोपेतो मेषशृङ्गजकुण्डलः ॥
दक्षिणाद्ये करे पाशं द्वितीये मेषशृङ्गकम् ।
वामोर्द्धगे करे शङ्कं पाशमस्मादधःकरे ।
दधानो रोगनाशाय दुष्टशत्रुविधानकृत् ॥

विकृतेः ॥

खराभिधानस्तत्राद्यो रक्तवर्णो बृहोदरः ।
नीलवस्त्रो बृहद्भालो घनवर्वरमूर्द्धजः ॥
दक्षिणाद्ये करे शक्तिं द्वितीये खड्ग मेव च ।
वामादिमे करे पात्रं द्वितीये चामरन्दधत् ।
शत्रुतापाय पूज्योऽसौ विजयायैव यज्वनः ॥

खरस्य ।

नन्दनाख्यो द्वितीयस्तु पीतशोणाननो बली ।
शुभ्रवस्त्रो जटालम्बी दीर्घकर्णः कजासनः ॥
पङ्कजन्तु यमादिस्थे द्वितीये शक्तिमेवच ।

वज्रमिन्द्रादिमे पाणौ द्वितीयेचाङ्कुशं शये।
दधानः श्रेयसे भूत्यै पूजनीयोमहोदयः॥

नन्दनस्य।

विजयाख्यस्तृतीयस्तु श्वेतपीतारुणच्छविः।
कृष्णवस्त्रः कृशोत्तुङ्गजटारुद्राक्षमालिकः॥
अक्षसूत्रं यमादिस्थे द्वितीये कुलिशङ्करे।
शक्तिं वामादिमे हस्ते द्वितीये चैव पङ्कजम्।
दधानो विजया रोग्य वृद्धये चैव पूजितः॥

विजयस्य।

जयाभिधश्चतुर्थोऽत्र पीतशोणः सुचिः सुखी।
पीतवस्त्रो जटैकस्तु पीतरक्तार्णवेष्टितः॥
पुस्तकं प्रथमे दक्षे द्वितीये नीलपङ्कजम्।
वामादिमे करे वज्रं द्वितीये शक्ति मेव च।
दधानः शुभमाङ्गल्यवृद्धये चैव पूजितः॥

जयस्य।

पञ्चमो मन्मथाख्यस्तु नीलशोणशुचिः शुभः।
स्वर्णकुण्डलसंयुक्तः कीरपक्षनिभांशुकः॥
मल्लिकाधन्वबाणस्तु मूर्वापुष्पजमालिकः* ।
दण्डन्तु दक्षिणे हस्ते द्वितीये चैव पङ्कजम्॥
वामादिमे करे पुस्तीं द्वितीये शक्ति मेव च।
दधानः सिद्धये भूत्यै योषिद्वर्गवशीकृतौ॥

* मोवापुष्पजमालिक इति पुस्तकान्तरे।

मन्मथस्य ।

षष्ठश्चैवात्र विज्ञेयो वत्सरी दुर्म्मुखाभिधः ।
शुकचञ्चुनिभश्चैव नीलकुण्डलसम्बरः ॥
दक्षिणाद्ये करे शक्तिं द्वितीये वज्रमेव च ।
शुकं वामादिमे पाणौ द्वितीये सर्पमादधत् ॥
पूजनीयो विधानेन भ्रूकुटीकुटिलाननः ।
दुष्टशत्रुविनाशाय सर्व्वरोगोपशान्तये ॥

दुर्म्मुखस्य ।

सप्तमो हेमलम्बाख्यो रक्तपीतनिभच्छविः ।
गृध्रपक्षांशुकश्चैव रत्नकुण्डलभूषणः ॥
हेमजं पङ्कजं दक्षे प्रथमे करपल्लवे ।
द्वितीये कुलिशं पाणौ वामाद्ये पात्र मुत्तमम् ।
द्वितीये तु करे शक्तिं दधानो भुक्तये जय ॥

हेमलम्बस्य ।

अष्टमस्तु विलम्बाख्यः पाटलाभः कृशोदरः ।
पीतवस्त्रा बृहद्भालीजटाखण्डेन्दुमण्डनः ॥
प्रथमे दक्षिणे सर्पं द्वितीये शक्तिमेव च ।
वामादिमे करे पात्रं द्वितीये चैव पङ्कजम् ।
दधानः शत्रुघाताय पूजनीयोविशेषतः ॥

विलम्बस्य ।

विकारी नवमश्चाथ कृष्णनीलारुणच्छविः ।

ताम्रकुण्डलवस्त्राढ्यः कण्ठशोणितरेखिकः ॥
दक्षिणाद्ये करे वाणं द्वितीये चैव पुस्तकम्।
वामादिमे धनुर्हस्ते द्वितीये शक्तिमादधत्।
पूजनीयोविशेषेण सर्व्वरोगोपशान्तये ॥

विकारिणः।

दशमः शार्वरिप्रख्यः कृष्णशुभ्रारुणच्छविः।
शोणवस्त्रोऽतिदीर्घाङ्गः स्थूलबर्बरमूर्द्धजः ॥
दक्षिणाद्ये करे सर्पं द्वितीये शाल्मलीदलम्।
कौशिकञ्चोत्तरादिस्थे द्वितीये शक्तिमेव च।
दधानः कीर्त्तये पुष्ट्यै शत्रुभङ्गाय पूजितः ॥

शार्व्वरिणः।

एकादशः प्लवाख्यस्तु शशकर्णनिभच्छविः।
दर्दुराभाम्बरोपेतो लोहकुण्डलसंयुतः ॥
आदिमे दक्षिणे हस्ते दर्दुरं मणिसंयुतम्।
द्वितीये तु करे शक्तिं पात्रं वामादिमे करे।
द्वितीये पङ्कजं बिभ्रत् पूजनीयोप्यमित्रहा ॥

प्लवस्य।

शुभकृत् द्वादशोप्यत्र नागजाभः सुलोचनः।
पाटलावसनोपेतः कृष्णकुण्डलभूषणः ॥
दक्षिणे भीषणां शक्तिं प्रथमे करपल्लवे।
द्वितीये हेमजं पद्मं वामाद्ये चैव दर्पणम् ॥

द्वितीये कुलिशं हस्ते दधत्सौख्याय सम्पदे ॥

शुभकृतः ।

शोभकृत् पीतधूम्रस्तु प्रथमो नीलजाम्बरः ।
नीलभूषणसंयुक्तो रत्नमुद्राकराङ्गुलिः ॥
घटमर्कादिमे हस्ते द्वितीये चैव पुस्तकम् ।
वामादिमे करे पात्रं द्वितीये ध्वज मेव च ॥
दधानः श्रियसे पुष्ट्यै पूजनीयोजयाय च ।

शोभकृतः ।

क्रोधिसंज्ञो द्वितीयस्तु नीलशुभ्रः कृशोदरः ।
मेचकाम्बरसंयुक्तस्तुङ्गनासालिपाण्डुरः ॥
पद्ममर्कादिमे हस्ते द्वितीये ध्वजमेवच ।
वामादिमे कजं पाणौ द्वितीये सीर मेव च ।
दधानो वैरिनाशाय कृष्णद्रव्यैः सुपूजितः ॥

क्रोधिनः ।

विश्वावसुस्तृतीयस्तु कृष्णग्रीवः सुलोलटक् ।
कृष्णशुभ्रारुणप्रान्तवसनश्चित्रकुण्डलः ॥
ध्वजमर्कादिमे पाणौ द्वितीये कुलिशं शये ।
दधानो भुक्तये प्रीत्यै नानाभोगफलाप्तये ॥

विश्वावसोः ।

पराभवश्चतुर्थस्तु धूसरोऽरुणजाम्बरः ।

नीलोत्पलश्रुतिश्चैव चुद्रघण्टिकमेखलः॥
नीलोत्पलन्तु दचाद्ये द्वितीये ध्वजमेव च।
वामादिमे करे पात्रं सन्दंशन्तु द्वितीयके।
धारयन्नरिघाताय पूजनीयो विपश्चिता॥

पराभवस्य।

पञ्चमस्तु प्लवङ्गाख्यो हरिणाजिनसन्निभः।
मेषोदराभवस्त्रोयं संयुतकृष्णकन्धरः॥
दचिणाद्ये ध्वजं पाणौ द्वितीये मेषशृङ्गकम्।
वामादिमे करे पात्रं द्वितीये पाशमेव च।
दधानो भूतये भूत्यै पूजनीयः सदा नृभिः॥

प्लवङ्गस्य।

किलकाख्यस्ततः षष्ठः कृष्णवर्णोऽतिदीर्घयुक्।
नीलवस्त्रो जटाभारः कृष्णकुण्डलभूषणः॥
कीलकं दचिणादिस्थे द्वितीये ध्वजमेव च।
वामादिमे करे पाशं सन्दंशन्तु द्वितीयके।
दधानो विजया,रोग्य,वृद्धये चैव पूजितः॥

किलकस्य।

सप्तमः सौम्यनामाथ कीर्त्यते वत्सरः शुभः।
नीलपीत जटायुक्तोरम्भादलनिभांशुकः॥
स्वर्णपत्रश्रुतिश्चैव कण्ठपङ्कजमालिकः।
चन्द्रमर्कादिमे हस्ते द्वितीये केतकीदलम्॥

वामादिमे ध्वजं हस्ते द्वितीये नीरजं शुभं।
विभ्रत्सौभाग्ययोगाय पूजनीयः सुभक्तितः॥

सौम्यस्य।

साधारणोऽष्टमी ज्ञेयो नील गौरारुणच्छविः।
पीतशोणान्तवस्त्रोयं स्वर्ण कुण्डल रत्नयुक्॥
चन्द्रहासं यमादिस्थे द्वितीये चैव कीलकम्।
वामादिमे ध्वजं पाणौ सन्दंशञ्चोत्तरे दधत्।
धनद्वैव सुखाप्त्यर्थं पूजनीयः सिताम्बुजैः॥

साधारणस्य।

विरोधकृच्च विज्ञेयो नवमी वत्सरी जय।
पिकाभः शुक्लवस्त्रोऽयं पिङ्गश्मश्रुजटेक्षणः॥
दक्षिणाद्ये करे शङ्खं द्वितीये चैव वै ध्वजम्।
चन्द्रहासन्तु वामाद्ये द्वितीये परशुं शये।
बिभ्राणो रोगनाशाय शत्रुसन्तापकृत् जय॥

विरोधकृत्।

परिधावी तु विज्ञेयो दशमश्चैव वत्सरः।
इन्दीवरारुणश्वेतः कृष्णपीतनिभांशुकः॥
ब्रह्मप्रसवकर्णस्तु कण्ठपङ्कजमालिकः।
पिकमर्कादिमे हस्ते द्वितीये ध्वजमेव च॥
घण्टां वामादिमे पाणौ द्वितीये चैव मुद्गरम्।
दधानो हृदये चैव श्रेयो-भूति-सुखा-युषाम्॥

परिधाविनः।

प्रमादी चापि विज्ञेयो रुद्रसंख्योऽपि वत्सरः।
अतसीपुष्पसङ्काशो हरिनीलारुणाम्बरः।
मदघूर्णितनेत्रस्तु तन्द्रीभूत इवालसः।
दण्डमर्कादिमे हस्ते द्वितीये दण्डमेव च॥
वामादिमे करे पात्रं द्वितीये बिसिनीदलम्।
दधानो रोगविच्छित्त्यै शत्रुभङ्गाय यज्वनः॥

प्रमादिनः।

आनन्दाख्यः सितः पीतवसनो द्वादशोऽत्र हि।
मुक्तेन्द्रनीलसौवर्णभूषणो नीलकुण्डलः॥
पङ्कजं दक्षिणादिस्थे द्वितीये केतकीदलम्।
वामोर्द्ध्वन्तु ध्वजं पाणौ तदधःस्थे तु मोदकम्।
योषिद्वश्याय स पूज्यो गन्धपुष्पाक्षतादिभिः॥

आनन्दस्य।

तामसानां भवेदाद्यो राक्षसो नाम वत्सरः।
इन्दीवरदलाभासो हेमवस्त्रोऽर्कभूषणः॥
अर्कमर्कादिमे हस्ते द्वितीये शृणिमेव च।
नीलोत्पलन्तु वामाद्ये द्वितीये कुलिशं शये॥
दधद्रोगादिनाशाय पूज्यः स्याणुभिरेव सः।

राक्षसस्य।

अनलाख्यो द्वितीयस्तु नीलशुभ्रारुणच्छविः।

पीतप्रान्तालिवस्त्रस्तु वज्रकुण्डलभूषणः ॥
चन्द्रहासं यमादिस्थे द्वितीये चार्ककङ्करे ।
पिष्टितञ्चोत्तरादिस्थे परे चैव परस्वधम् ।
दधत् सुसम्पदेऽरीणां विजयायैव यज्वनः ॥

अनलस्य ।

पिङ्गलाख्य स्तृतीयोऽत्र कुसुदारुणसन्निभः ।
श्वेतप्रान्तारुणानीलवसनः स्वर्णभूषणः ॥
आदिमे पिष्टितं याम्ये द्वितीये सीर मेव च ।
कुलिशञ्चैव वामाद्ये सन्दंशन्तु द्वितीयके ।
बिभ्राणो विजया-रोग्य-हृद्धये चैव पूजितः ॥

पिङ्गलस्य ।

कालयुक्ताभिधस्तुर्य्यो नीलकण्ठो वृकोदरः ।
पीतारुणांशुकोपेतो नील स्वर्णजभूषणः ॥
यमादिमे करे सर्पं द्वितीये सीर मेव च ।
सीधूपात्रन्तु* वामाद्ये द्वितीये कीलमेवच ।
पूजनीयो विशेषेण यज्वनो वैरिमृत्यवे ॥

कालयुक्तस्य ।

अधुना कीर्त्यते वत्स सिद्धार्थो नाम पञ्चमः ।
तप्तकाञ्चनसङ्काशो नीलशुभ्रारुणांशुकः ॥
नीलकुण्डलसंयुक्तो मुक्ताविद्रुम भूषणः ।

---

* सीधुपात्रन्तु इति पुस्तकान्तरे ।

सौवर्णं कलशं याम्ये प्रथमे करपल्लवे ॥
इन्दीवरं परे चैव कुलिशञ्चोत्तरोद्भगे ।
वीजपूरमधस्तस्माद्दधानः श्रेयसे मुदे ॥

सिद्धार्थस्य ।

रौद्राभिधस्ततः षष्ठः पिङ्गलः कृष्णलोहितः ।
पाटलावसनोपेतो ह्रस्वबर्व्वरमूर्द्धजः ॥
कीर* मर्कादिमे हस्ते द्वितीये हलमादधत् ।
कुण्डीमिभादिमे† पाणौ परे कुण्डलिनं शये ।
रोगनाशाय संभुक्त्यै पूज्योऽयं परिपन्थिषु ॥

रौद्रस्य ।

सप्तमः कथ्यते चायं मेचकाभः सुदुर्म्मतिः ।
शङ्कमर्कादिमे हस्ते स्वर्णमेखलरत्नजम् ॥
सर्पमत्र द्वितीये वै कुण्डीमिन्द्रादिमे शये ।
द्वितीये पुस्तकं पाणौ दधद्विद्विषकृद्रिपोः ॥

दुर्म्मतेः ।

अष्टमे दुन्दुभिप्रख्यो नीलग्रीवो विशालदृक् ।
सोमवर्णः सिताम्भोजवसनः कृष्णगोधिकः ॥
जटा मुकुट भालेऽयं‡ स्वर्ण पद्मद्युतिः शुभः ।
कदलीफलमर्काद्ये द्वितीये शङ्ख मेव च ॥

---

* कीलमिति पुस्तकान्तरे ।

† मिं द्वादिमे इति पुस्तकान्तरे ।

‡ जटामुकुट सासीमिति पुस्तकान्तरे ।

बीजपूरन्तु वामाद्ये द्वितीये सस्यमञ्जरीं ।
बिभ्राणो धनधान्याय पूजनीयः सदा नृभिः* ॥

दुन्दुभेः ।

नवमो रुधिरोद्गारी नीलशोणालिदेवयुक् ।
कृष्णप्रान्तारुणश्वेत वसनो नीलभूषणः ॥
लोहिताक्षो जटापिङ्गः शोणचन्दनचर्च्चितः ।
रक्तोत्पलं यमादिस्थे द्वितीये कुलिशं शये ॥
पिशितञ्चोत्तरादिस्थे द्वितीये चाङ्कुशं दधत् ।
वैरिभङ्गाय वै पूज्यो वालवृन्दैश्च हि यज्वनः ॥

रुधिरोद्गारिणः ।

दशमश्चैव रक्ताक्षो नीलकण्ठः कृशोदरः ।
पीतनीलतनुश्चैव नील शोणालिकाम्बरः ॥
शरमर्कादिमे पाणौ द्वितीये चैव पङ्कजम् ।
सीरमिन्द्रादिमे हस्ते द्वितीये चैव कर्त्तरीं ।
दधद्वैरिविघाताय पूजनीयः प्रयत्नतः ॥

रक्ताक्षी ।

एकादशोधुना वत्स क्रोधनाख्यो निगद्यते ।
सजलाम्बुदसङ्काशः पीतशोणाम्बरान्वितः ॥
लोहभूषणसंयुक्तः केशमध्यगपङ्कजः ।
दक्षिणाद्ये करे शूलं पलशुष्काशसंयुतः ॥

---

* सदात्मतिरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

द्वितीये कर्त्तरीमत्र वामाद्ये पात्रमासवम् ।
सन्दंशन्तु द्वितीये वै दधानो वैरिमृत्यवे ॥

क्रोधनस्य ।

क्षयाभिधो भवेदत्र द्वादशो वत्सरो जय ।
कृष्णग्रीवः सुनीलाङ्गो रक्तनेत्रो जटाधरः ॥
मेचकारुणवस्त्रस्तु नीलकारुणगोधिकः ।
आदिमे दक्षिणे सर्पं द्वितीये चैव पाशकम् ॥
विषकुम्भन्तु वामाद्ये द्वितीये चैव कैतवम् ।
कृष्णप्रसूनकं बिभ्रदमित्राणां विघातकृत् ॥

क्षयस्य ।

इति देवता मूर्त्तयः ।

अथ ग्रहस्थापनविधिः ।

मत्स्यपुराणे ।

मध्ये तु भास्करं विद्याल्लोहितं दक्षिणेन तु ।
उत्तरेण गुरुं विद्यात्सोमं दक्षिणपूर्व्वकम् ॥
पश्चिमे तु शनिं विद्याद्राहुं दक्षिणपश्चिमे ।
पश्चिमोत्तरतः केतूं स्थापयेत् शुक्लतण्डुलैः ॥

स्कन्दपुराणे ।

सूर्य्यस्य चोत्तरे शम्भुमुमां सोमस्य दक्षिणे ।
स्कन्दमङ्गारकस्यैव दक्षिणस्यां निवेशयेत् ॥

सौम्यपश्चिमतो विष्णुं ब्रह्माणं जीवपूर्व्वतः ।
इन्द्रमैन्द्र्यां सिताद्दिङ्घि मन्दाग्नेरग्रतोयमम् ॥
राहोः पूर्व्वोत्तरे कालं सर्व्वभूतभयावहम् ।
केतोर्नैर्ऋतदिग्भागे चित्रगुप्तं निधापयेत् ॥
उत्तरे शनिसूर्य्याभ्यां गुरुकेत्वोश्च दक्षिणे ।
गणाधिपं प्रतिष्ठाप्य सर्व्वदेवनमस्कृतम् ॥
स्थानाधिदेवतानाञ्च स्थाप्य प्रत्यधिदेवताः ।
विनायकादिदुर्गाद्या नान्तरे ग्रहदेवयोः ॥

स्मृत्यन्तरे ।

इन्द्रं पूर्व्वे तु संस्थाप्य प्रेतेशं दक्षिणे तथा ।
वरुणं पश्चिमे भागे कुवेरं चोत्तरे तथा ॥
अग्न्यादिलोकपालांश्च कोणभागेषु विन्यसेत् ।
इन्द्रस्य दक्षिणे पार्श्वे वसूनावाहयेद्बुधः ॥
देवेशेशानयोर्मध्ये आदित्यानां तथायनम् ।
अग्नेः पश्चिमभागेतु रुद्राणामयनं विदुः ॥
प्रेतेशरक्षोमध्ये तु मातृस्थानं प्रकल्पयेत् ।
नैर्ऋतेरुत्तरेभागे गणेशायतनम्बिदुः ॥

कुबेर मरुतां स्थान मुच्यते ।

अथ कलशोत्पत्तिस्तल्लक्षणञ्च ।

देवी पुराणे ।

कलशान् सुदृढान् कुर्य्याल्लक्षणानि वदामि ते ।

उत्पत्तिं लक्षणं मानं कथयामि यथामुने ॥
वारिकाः कलशाश्चैव येन लोके प्रकीर्त्तिताः।
अमृते मथ्यमाने तु पानार्थं सर्व्वदैवतैः ॥
मन्थानं मन्दरङ्कृत्वा नेत्रं कृत्वा तु वासुकिम्।
उत्पन्नममृतं तत्र महावीर्य्यपराक्रमम् ॥
तस्यायं धारणार्थाय कलशः परिकीर्त्तितः।
कलां कलां गृहीत्वा वै देवानां विश्वकर्म्मणा ॥
निर्म्मितोऽयं सुरैर्यस्मात् कलशस्तेन कथ्यते।
वारयन्ति ग्रहान् यस्मात् मातरो विविधांस्तथा।
दुरितांश्च तथाघोरां स्तेन ते वारकाः स्मृताः ॥
कलशस्य मुखे ब्रह्मा ग्रीवायान्तु महेश्वरः।
मूले तु संस्थितो विष्णुर्मध्ये मातृगणाः स्थिताः ॥
शाखासु देवताः सर्व्वा वेष्टयन्ति चतुर्दिशम्।
पृथिव्यां यानि तीर्थानि कलशे निविशन्ति ह ॥
गृहे शान्तिश्च पुष्टिश्च प्रीतिर्गोत्रिभिरेव च।
ऋग्वेदोथ यजुर्व्वेदः सामवेदस्तथैवच ॥
अथर्व्ववेद सहिताः सर्व्वे कलश संस्थिताः।
पूर्णामृतेन तोयेन सितास्ते काञ्चनोज्वलाः ॥
सरित्सरःखातजेन तडागादिजलेन वा।
वापीकूपोदधिव्येन सामुद्रेण सुखावहाः ॥
सर्व्वे मङ्गल माङ्गल्याः सर्व्वकिल्विषनाशनाः।
अभिषेके सदा ग्राह्याः कलशा ईदृशाः शुभाः ॥
यात्राविवाह काले वा प्रतिष्ठा यज्ञकर्म्मणि।

योजनीया विशेषेण सर्व्वकर्म्मप्रसाधकाः ।
पञ्चाशाङ्गुलवैपुल्यमुत्सेधे षोड़शाङ्गुलः ।
कलशानां प्रमाणं हि मुखमष्टाङ्गुलं भवेत् ॥

नारदीय नृसिंहखण्डात् ।

भृगुरुवाच ।

तुङ्गा भद्रा च भगिनी द्वे नद्यौ सह्यसम्भवे ।
तयोर्भद्रा तटे वत्स त्वं प्रतिष्ठाप्य केशवम् ॥
तमाराध्य जगन्नाथं गन्धपुष्पादिभिः क्रमात् ।
हृदि कृत्वेन्द्रियग्रामं मनः संयम्य यत्नतः ॥
हृत्पुण्डरीके देवेशं शङ्खचक्रगदाधरम् ।
ध्यायन्नेकमनावत्स द्वादशाक्षरमभ्यसेत् ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।

इमं मन्त्रं हि जपतो देवदेवस्य शार्ङ्गिणः ।
प्रीतो भवति विश्वात्मा मृत्युन्तेनोपशाम्यति ॥

इति द्वादशाक्षरः ।

नारदीय नृसिंहखण्डात् ।

शुक उवाच ।

किं जपन् मुच्यते तात सततं विष्णुतत्परः ।
संसारदुःखात्सर्व्वेषां हिताय वद मे पितः ॥

व्यास उवाच ।

अष्टाक्षरं प्रवक्ष्यामि मन्त्राणां मन्त्रमुत्तमम् ।
यज्जपन् मुच्यते जन्तुर्जन्मसंसारबन्धनात् ॥
हृत्पुण्डरीकमध्यस्थं शङ्खचक्रगदाधरम् ।
एकाग्रमनसा ध्यात्वा विष्णोः कुर्य्याज्जपन्नरः ॥
एकाग्रे विजने स्थाने विष्ण्वग्रे वा जलान्तिके ।
जपेदष्टाक्षरं मन्त्रं चित्ते विष्णुं निधाय च ।
अष्टाक्षरस्य मन्त्रस्य ऋषिर्नारायणः स्मृतः ॥
छन्दोऽस्य देवी गायत्री परमात्मा च देवता ।
शुक्लवर्णस्तु ओङ्कारो नकारो रक्त उच्यते ॥
मोकारो वर्णतः कृष्णो नाकारो रक्त एवच ।
राकारः कुङ्कुमाभासो यकारः पीत उच्यते ॥
णाकारो मञ्जनाभस्तु यकारो बहुवर्णकः ।
ॐ नमो नारायणायेति मन्त्रः सर्व्वार्थसाधकः ॥

ब्रह्म पुराणे ।

ब्रह्मादिस्तम्बपर्य्यन्तं सर्व्वं नारायणात्मकम् ।
नारायणात्परं किञ्चिन्नेह पश्यामि हे द्विज ॥
तेन व्याप्तमिदं सर्व्वं दृश्यादृश्यं चराचरम् ।
स्मरेन्नारायणं ध्यायेद्धस्ते काये च विन्यसेत् ॥
शेषे हस्त तलं यावत्तर्ज्जन्यादितयोर्न्यसेत् ।
ॐकारं वामपादे तु नकारं दक्षिणे न्यसेत् ।
मोमारं वामकट्यान्तु नाकारं दक्षिणे तथा ॥

राकारं नाभिदेशेतु यकारं वामबाहुके॥
णाकारं दक्षिणे पाणौ यकारं मूर्द्ध्नि विन्यसेत्।
अधश्चोर्द्धञ्च विन्यसेत् पार्श्वतः पृष्ठतोग्रतः॥
ध्यात्वा नारायणं देवं विदध्यात् कवचं पुनः।
पूर्व्वे मां पातु गोविन्दो दक्षिणे मधुसूदनः॥
पश्चिमे श्रीधरो देवः केशवश्च तथोत्तरे।
पातु विष्णु स्तथाग्नेय्यां नैर्ऋत्ये माधवोऽव्ययः॥
वायव्ये तु हृषीकेशस्तथेशाने च वामनः।
भूतले पातु वाराहस्तथोर्द्ध्वे तु त्रिविक्रमः॥
कृत्वैवं कवचं पश्चादात्मानं चिन्तयेन्नरः।
अहं नारायणो देवः शङ्खचक्रगदाधरः।
एवं ध्यात्वा तदात्मानमिमं मन्त्र मुदीरयेत्॥

इति नारायणाष्टाक्षरः॥

अग्निपुराणे।

मुक्तिहेतु र्हरिः साक्षात् सर्व्वज्ञो ज्ञानभावकः।
अस्याभिधानमन्त्रोयमभिधेयश्च सस्मृतः॥
अभिधानाभिधेयत्वात् मन्त्रात् सिद्धिप्रदोहरः।
तस्मात् वेदे मुनिश्रेष्ठ मन्त्रः षड़क्षरः परः॥
किं तस्य वहुभिर्मन्त्रैः शास्त्रै र्वा वहुविस्तृतैः।
यस्य नमोहरायेति मन्त्रोऽयं हृदि संस्थितः।
तनाधीतं श्रुतं तेन तेन सर्व्वमनुष्ठितम्॥
धर्मस्थानानि यावन्ति विधिस्थानानि यानि च।

षड़क्षरस्य मन्त्रस्य भाष्यन्तानि समासतः॥

इति षड़क्षरः।

शैवी पञ्चाक्षरी विद्या।

वायुसंहितायाम्।

अथो परमविद्यायाः स्वरूप मधुनोच्यते।
आदौ नमः प्रयोक्तव्यः शिवाय च ततः परं॥
शैवीयञ्चाक्षरी विद्या पञ्च श्रुतिशिरोगता।
शब्दजातस्य सर्व्वस्य बीजभूता समासतः॥
प्रथमं मन्मुखोद्गीर्णा समासेनात्मवाचिकाः।
तप्तचामीकरप्रख्या पीनोन्नतपयोधरा॥
चतुर्भुजा त्रिनयना बालेन्दुक्कतशेखरा।
पद्मोत्पलधरा सौम्या वरदाभयपाणिका॥
सर्व्वलक्षणसम्पन्ना सर्व्वाभरणभूषिता।
सितपद्मासनासीना नीलकुञ्चितमूर्द्धजा॥
अस्याः पञ्चविधा वर्णाः प्रस्फुरद्रश्मिमण्डला।
पीतः कृष्णस्तथा धूम्रवर्णतोरक्तएव च॥
पृथक् प्रयुक्ताः पञ्चैते विन्दुनादविभूषिताः।
अर्द्धचन्द्राकृतिर्व्विन्दुर्नादो दीपशिखाकृतिः॥
बीजं द्वितीयं बीजेषु मन्त्रस्यास्य वरानने।
दीर्घं पूर्व्वं तुरीयस्य पञ्चमं शक्तिमादिशेत्॥
वामदेवो नाम ऋषिः पंक्तिः छन्द उदाहृतं।
देवता शिवएवाहं मन्त्रस्यास्य वरानने॥

गौतमोऽत्रिर्वरारोहे विश्वामित्रस्तथाङ्गिराः ।
भरद्वाजश्च वर्णानां क्रमशो ऋषयः स्मृताः ॥
गायत्र्यनुष्टुप् त्रिष्टुप्च्छन्दांसि बृहती विराट् ।
इन्द्रो रुद्रो हरिर्ब्रह्मा स्कन्दस्तेषां च देवताः ॥
मम पञ्चमुखान्याहुः स्थानं तेषां वरानने ।
पूर्व्वादिचोर्द्ध पर्य्यन्तं नकारादि यथा क्रमं ॥
उदात्तः प्रथमो वर्णश्चतुर्थश्च द्वितीयकः ।
पञ्चमः स्वरितश्चैव मध्यमो निहतः स्मृतः ॥
मूलं विद्या शिवः शैवं सूत्रं पञ्चाक्षरं विना ।
सामान्यस्यापि जानीयाच्छैवं मे हृदयं मतम् ॥
नकारः शिव उच्येत मकारस्तु शिखोच्यते ।
शिकारः कवचं तद्वद्वाकारोनेत्र उच्यते ॥
यकारोस्त्रं नमः स्वाहा वषट्वौषडितिप्लुत ।
फडिति पञ्चवर्णानां मन्त्राङ्गत्वं यदा यदा ॥
तदापि मूलमन्त्रोयं किञ्चिन्निदसमन्वयात् ।
अत्रास्य पञ्चमो वर्णो द्वादशस्वरभूषितः ॥
तस्मादनेन मन्त्रेण मनोवाक्कायभेदतः ।
आवयोरर्च्चनं कुर्य्याज्जपहोमादिकैस्तथा ॥

इति शिवपञ्चाक्षरः ।

अथ सौरषड़क्षरः ।

भविष्यपुराणे ।

सनत् कुमार उवाच ।

अथार्चना विधिं वच्मि मन्त्रोद्धारं निवोध मे।
सर्व्वपापहरं पुण्यं सर्व्वरोग विनाशनं॥

ॐ खखोल्काय नमः।

मूलमन्त्रः।

ॐ विठिठिठठःशिरः॥

ॐ ज्वलज्वलठठशिखा॥

ॐ सहस्र सौठठः कवचं॥

ॐ सर्व्वतेजोधिपतये ठठ अस्त्रं॥

ॐ सहस्र किरणोज्वलाय ठठ उर्ध्वबन्धः॥

पृथिव्यै भूभाविन्धै ठठ भूतबन्धः॥

ज्वलने प्रज्वल ठठ अग्निप्राकारः॥

आदित्याय विद्महे विश्वभावनाय धीमहि।

तन्नः सूर्य्यः प्रचोदयात्॥

गायत्री।

सङ्कलीकरणमिदं।

ॐ धर्म्मात्मने नमः पूर्व्वतः।

यमाय नमो दक्षिणतः।

दण्डनाथाय नमः पश्चिमतः।

रैवताय नमः उत्तरतः ॥

ॐ श्याम पिङ्गलायनमः ईशान्याम् ॥

ॐ दीक्षिताय नमः ॐ लक्ष्मै बज्रधर विश्वजये नमो नैर्ऋत्ये ।

ॐ आदित्याय भूर्भुवः स्वर्नमः वायव्याम् ।
चन्द्राय चन्द्राधिपतये नमः पूर्व्वतः ॥
ॐ कारकाय क्षितिसुतायनमः आग्नेय्यां ॥
ॐ बुधाय सोम पुत्रायनमः दक्षिणे ॥
ॐ वृहस्पतये अङ्गिरःसुताय नमः नैर्ऋत्यां ॥
ॐ शुक्राय महर्षये भृगुसुताय नमः पश्चिमतः ॥
ॐ शनैश्वराय रविसुताय नमः वायव्याम् ।
राहवे नमः पश्चिमतः यमाय नमो दक्षिणतः ॥

ॐ भगवन्नपरिमितमयूखमालिन् सकलजगत्पते सप्ताश्ववाहन चतुर्भुज परमसिद्धिप्रद विष्णुलिङ्ग भानो पाहि पाहि इममर्घ्यं मम शिरसि गतं गृहाण तेजोग्ररूपानन्त ज्वल ठठः ॥

इत्यर्घ्यावाहनमन्त्रः ।

ॐ नमो भगवते आदित्याय सहस्रकिरणाय गच्छ गच्छ सुरवरपुरं पुनरागमनाय ।

विसर्जनमन्त्रः ।

शृणुष्वाहो विधिं कृत्स्नं प्रवक्ष्याम्यनुपूर्व्वशः ।

इति सौरः षड़ृचरः॥

अथ देवताभेदेन गायत्र्यः।

तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि
तन्नो रुद्रः प्रचोदयात्॥
गणाम्बिकायै विद्महे कर्मसिद्धै धीमहि
तन्नोगौरी प्रचोदयात्॥
तत् पुरुषाय विद्महे वह्निवक्त्राय धीमहि।
तन्नः स्कन्दः प्रचोदयात्॥
तत् पुरुषाय विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि
तन्नोदन्ती प्रचोदयात्॥
हंससेनाय विद्महे वह्निवक्त्राय धीमहि
तन्नः स्कन्दः प्रचोदयात्॥
तीक्ष्णशृङ्गाय विद्महे वह्निपादाय धीमहि
तन्नो वृषः प्रचोदयात्॥
हरिवक्त्राय विद्महे रुद्रवक्त्राय धीमहि
तन्नोनन्दी प्रचोदयात्॥
नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि

---

* चक्रतुण्डायेति पुस्तकान्तरे।

तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् ।

महाम्बिकायै विद्महे कर्म्मसिद्ध्यै धीमहि

तन्नो लक्ष्मी प्रचोदयात् ।

समुद्भूतायै विद्महे विष्णुनैकेन धीमहि

तन्नो धरायै प्रचोदयात् ।

वैनतेयाय विद्महे सुपर्णपक्षाय धीमहि

तन्नो गरुडः प्रचोदयात् ।

पद्मोद्भवाय विद्महे देववक्त्राय धीमहि

तन्नः स्रष्टा प्रचोदयात् ।

शवास्नजायै विद्महे शिवास्नजायै धीमहि

तन्नोवाचः प्रचोदयात् ।

देवराजाय विद्महे वज्रहस्ताय धीमहि

तन्नः शक्रः प्रचोदयात् ।

वैश्वानराय विद्महे ज्वाललीलाय धीमहि

तन्नो अग्निः प्रचोदयात् ।

वैवस्वताय विद्महे दण्डहस्ताय धीमहि

तन्नो यमः प्रचोदयात् ।

निशाचराय विद्महे खड्गहस्ताय धीमहि

तन्नो निर्ऋतिः प्रचोदयात्।

शुद्धहस्ताय विद्महे पाशहस्ताय धीमहि

तन्नो वरुणः प्रचोदयात्।

सर्व्वप्राणाय विद्महे स्पष्टिहस्ताय धीमहि

तन्नो वायुः प्रचोदयात्।

यक्षेश्वराय विद्महे गदाहस्ताय धीमहि

तन्नो हस्तः प्रचोदयात्।

सर्व्वेश्वराय विद्महे शूलहस्ताय धीमहि

तन्नोरुद्रः प्रचोदयात्।

कात्यायन्यै विद्महे कन्याकुमार्य्यै धीमहि

तन्नो दुर्गिः प्रचोदयात्।

सुभगायै विद्महे काममालिन्यै धीमहि

तन्नो गौरी प्रचोदयात्।

वेदात्मकाय विद्महे हिरण्यगर्भाय धीमहि

तन्नः षण्मूखः प्रचोदयात्।

भास्कराय विद्महे सहस्ररश्मिन् धीमहि

तन्नः सूर्य्यः प्रचोदयात्।

वद्र हस्ताय विद्महे शक्तिहस्ताय धीमहि

तन्नोदेवी प्रचोदयात् ।

एवं प्रभिद्य गायत्रीन्तत्तद्देवानुरूपतः ।
पूजयेत् स्थापयेत्तेषामासनं प्रणवं स्मृतमिति ॥

इति लैङ्गे गायत्रीभेदाः ।

शिवधर्म्मे ।

कल्पकोटिसहस्रैस्तु यत्पापं समुपार्ज्जितम् ।
घृतस्नानेन तत्सर्व्वं दहत्यग्निरिवेन्धनम् ॥
अयुतं योगवां दद्याद्दोग्ध्रीणां वेदपारगे ।
वस्त्रं हेमादियुक्तानां चीरस्नानस्य तत्फलम् ॥
दध्ना तु स्नापयेल्लिङ्गं सकृद्भक्त्या तु यो नरः ।
सर्व्वपापविनिर्म्मुक्तः शिवलोके महीयते ॥
मधुना स्नापयित्वा तु सकृद्भक्त्या तु यो नरः ।
पापकञ्चुकमुत्सृज्य वह्निलोके महीयते ॥
स्नानमिक्षुरसेनापि योलिङ्गे सकृदाचरेत् ।
लभेद्विद्याधरं लोकं सर्व्वकामसमन्वितम् ॥
पयो,दधि,घृत,चौद्र,शर्करावै,रनुक्रमात् ।
इशादिमन्त्रैः संस्नाप्य शिवलोकमवाप्नुयात् ॥
यः पुमांस्तिलतैलेन करयन्लोद्भवेन च ।
शिवाभिषिकं कुरुते स शैवं पदमाप्नुयात् ॥

परिमाणन्तु तत्रैवोक्तम् ।

स्नानं पलशतं ज्ञेयमभ्यङ्गः पञ्चविंशतिः ।

पलानां द्वे सहस्रे तु महास्नानं प्रकीर्त्तितम्॥

लिङ्गपुराणात्।

महास्नानञ्च यः कुर्य्यात् घृतेन मधुना ततः।
स याति मम सायुज्यं स्थानेष्वेतेषु सुव्रत॥
स्नानं पलशतं ज्ञेय मभ्यङ्गः पञ्चविंशतिः।
पलानां द्वे सहस्रे तु महास्नानं प्रकीर्त्तितम्॥
स्नाप्य लिङ्गं मदीयञ्च गव्येनैव घृतेन वा।
विशोध्य सर्व्वद्रव्यैस्तु तोयेनाप्यभिषेचयन्॥
महास्नाने प्रसक्ते तु स्नानमष्टगुणं स्मृतम्।
जलेन केवलेनैव गन्धतोयेन भक्तितः॥
अनुलिम्पेच्च तत्सर्व्वं पञ्चविंशत्पलेन वै।
शमीपत्रञ्च विधिना विल्वपत्रञ्च चम्पकम्।
अथान्यानि च पत्राणि बिल्वपत्रं न संत्यजेत्॥
दशद्रोणैस्तु नैवेद्यमष्टद्रोणैरथापि वा।
शतद्रोणसमं पुण्यमाढकेन विधीयते॥
वित्तहीनस्य मर्त्यस्य नात्र कार्य्या विचारणा।
भेरी,मृदङ्ग,मुरज,करताल,पटहादिभिः॥
वादित्रैर्व्विविधैश्चान्यै रान्दोलैर्व्विविधैस्तथा।
जागरं कारयेत्तत्र प्रार्थयेच्च यथाक्रमम्॥
स्वभृत्य,पुत्र,दारैश्च तथा सम्बन्धिबान्धवैः।
सार्द्धं प्रदक्षिणं कृत्वा प्रार्थयेल्लिङ्गमैश्वरम्॥
इत्युक्त्वा चैव रुद्रञ्च त्वरितं शान्तिमेव च।

मन्त्रइति महाबीजं तथा पञ्चाक्षरस्य वै इति ॥

इति महा स्नानम् ।

कालिका पुराणात् ।

कार्त्तिक्यामथ वैशाख्या मयनादिषु पर्व्वसु ।
दत्त्वा दीपान् समुद्दोध्य देवस्याग्रे बलिन्ततः ॥
भूतानां देवदेवस्य ब्रह्मादिषु भवेत् सुधीः ।
स व्रती देवमामन्त्र्य स्वपेद्भूमौ हरिं स्मरन् ॥
उपलिप्य गृहं गत्वा निराहारो निशि स्वपेत् ।
अपरेऽहनि पूर्व्वाह्णे गत्वा तत्रैव मन्दिरे ।
कारयेत्तु महास्नानं हराय विधिना शृणु ॥
पञ्चविंशत्पलेनैव अभ्यङ्गं कारयेदथ ।
शिवस्य सर्पिषा स्नानं प्रोक्तं पलशतेन वै ॥
पलानां द्विसहस्रेण महास्नानं विधीयते ।
तावता मधुनाचैव दध्ना चैव ततः पुनः ॥
तावतैव हि क्षीरेण गव्येनैव भवेत्ततः ।
भूयः सार्द्धसहस्रेण फलानामैक्षवेण तु ॥
रसेन कारयेत् स्नानं भक्त्याचेत्त्वम्बुना ततः ।
पुनः शीताम्बुना दत्त्वा वस्त्रपूतेन मन्त्रवित् ॥
स्नापयेत् भक्तितो भूमौ गन्धपात्रस्थितेन तु ।
विधिना स्नाप्य वारेण गोरोचन-याथालिपेत् ॥
कृष्णकुङ्कुम कर्पूर चन्दनागुरुयुक्तया ।

कृष्णाकस्तूरी।

लेपयित्वा ततो लिङ्गमापीडान्तं घनं शुभम्।
नीलोत्पलसहस्रेण मालाम्बध्वा प्रपूजयेत्॥
अलाभात्तु सहस्राणामर्द्धार्द्धेनैव पूजयेत्।
उत्पलानामलाभे तु पत्रैश्च श्रीतरोर्ध्यजेत्॥
पद्मैर्व्वा चम्पकैर्वापि जात्यापाटलयापि वा।
पुन्नागैः कर्णिकारैर्व्वा श्वेतमन्दारजैरपि॥
मदनैर्मरुपुष्पैर्व्वा शमीशुक्लार्क,नागरैः।
यथालाभञ्च पत्रैर्व्वा निर्गन्धैरमलोर्जितैः॥
प्रपूज्य कारयेद्भक्त्या सुगन्धपुष्पमण्डपम्।
गुग्गुलुञ्चाज्यसंयुक्तमगुरुं वासितं दहेत्॥
संपूज्य गौरीभर्त्तारं गीत,वादित्र,मङ्गलैः।
शालिपिष्टोद्भवैः सिद्धैर्घृतपूर्णैः समुज्ज्वलैः॥
ततो नीराजनं दीपैः षड्विंशत्या तु कारयेत्।
सर्षपैर्दधियुक्तैश्च दूर्व्वागोरोचनाक्षतैः॥
गन्धपुष्पोदकं दद्यात् धूपार्थञ्चिन्त्य शङ्करम्।
शातकुम्भं ततः पद्ममष्टपत्रं सकर्णिकम्॥
ध्यात्वा निवेदयेत् मूर्द्ध्नि लिङ्गस्य कुसुमैः सह।
सूक्ष्मवस्त्रयुगञ्चैतं श्वेतं वा पद्मसन्निभम्॥
चामरं दर्पणञ्चैव दीपवर्त्तिं प्रदापयेत्।
धूपसञ्चारणञ्चैव सद्घटं पूर्व्वमेवच॥
वितानकध्वजौ दद्यात् किङ्किणीरवकान्वितौ।

अथाष्टभिः चितिः पीडया अङ्गैर्भक्त्या तु दण्डवत् ॥
तत उच्चैः पठेत् स्तोत्रं शाङ्करञ्च शिवप्रियम् ।
प्रदक्षिणं ततो गच्छेच्छनैर्निर्म्माल्यवर्जितः ॥
प्रणम्य च पुनः पश्चान्नैवेद्यञ्च निवेदयेत् ।
दीनान्धकृपणांश्चैव आगतान् शिवदीक्षितान् ॥
तर्पयेदन्नपानेन सर्व्वांस्तानुक्तगौरवात् ।
कुर्य्यादेतन्महास्नानं विधिनानेन धर्म्मवित् ॥
कारयेद्यः शिवेभक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ।
समुद्धृत्य शतं सार्द्धं कुलानां पापवर्जितः ॥
भुवनं ब्रह्मलोकान्तं भुक्त्वा भोगानशेषतः ।
व्रजेत् क्रीडायते तस्मिन् विमानस्थोऽमरैर्युतः ॥
भोगान् यथेप्सितान् भुक्त्वा शिवसा युज्यतां व्रजेत् ।
मायाञ्च तां समुत्सृज्य अन्ते योग मवाप्नुयात् ॥
केवलेनाथ वाज्येन दध्ना गव्येन चैव वा ।
पयसा पञ्चगव्येन मधुनेक्षुरसेनवा ॥
यः कारयेन्महास्नानं विधिनानेन मन्त्रतः ।
सोपि तेनैव मार्गेण गमिष्यति परम्पदम् ॥
अन्तरा म्रियते यस्तु अपूर्णो नियमेन वा ।
सोपि गच्छेत्पदन्तत्तु शिवभक्त्याह्यतन्द्रितः ॥
विधिनानेन निःस्वोयः स्नानं तोयेन कारयेत् ।
नराणां विंशतिं यावत्स यास्यति परम्पदम् ॥
एवमेव हि शूद्रस्य सर्व्वमन्त्रविवर्जितम् ।
मन्त्रयुक्त्यार्च्चयेद्यस्तु ततः पुण्याधिको भवेत् ॥

इति महा पूजा विधिः ।

वास्तु संहितायाम् ।

पूजनीयो महादेवो लिङ्गमूर्त्तिः सनातनः ।
पद्ममष्टदलं हैमं नवरत्नैरलङ्कृतं ॥
कर्णिकाकेसरोपेतमासनं परिकल्पयेत् ।
राजतन्तदभावे तु रक्तसितमथापि वा ॥
पद्मं तस्याप्यभावे तु केवलं भावनामयम् ।
तत्पद्मकर्णिका मध्ये कृत्वा लिङ्गङ्कनीयसम् ।
अथ वा स्फाटिकोपेतं पूजयेद्विस्तृतक्रमात् ।
प्रतिष्ठाप्य विधानेन तल्लिङ्गं कृतशोधनम् ॥
परिकल्प्यासनं मूर्त्तौ पञ्चवक्त्रप्रकारतः ।
पञ्चगव्यादिभिः पुष्पैर्यथाविभवसंश्रितैः ॥
स्नापयेत् कलशैः पूर्णैः सहस्राद्यैस्तु शम्भवे ।
गन्धद्रव्यैः स कर्पूरैश्चन्दनाद्यैः स कुङ्कुमैः ॥
सवेदिकं समालिप्य लिङ्गं भूषणभूषितम् ।
विल्वपत्रैश्च पद्मैश्च रक्तैः श्वेतैस्तथोत्पलैः ॥
नीलोत्पलैस्तथान्यैश्च पुष्पैस्तैस्तैः सुगन्धिभिः ।
पुष्पैः प्रशस्तैश्चित्रैश्च पत्रैर्दूर्व्वाक्षतादिभिः ॥
समभ्यर्च्च यथा लाभं महा पूजा विधानतः ।
धूपं दीपं तथा दद्यान्नैवेद्यञ्च विशेषतः ॥
निवेदयित्वा विभवं कल्याणञ्च समाचरेत् ।
इष्टानि च विशिष्टानि न्यायेनोपार्जितानि च ॥

सर्व्वद्रव्याणि देयानि व्रते तस्मिन् विशेषतः ।
श्रीपत्रोत्पलादिफलन्तत्प्रमाणं बिल्वपत्रके ॥
पुष्पान्तरेन नियमो यथालाभं निवेदयेत् ।
अष्टाङ्गमर्घमुद्दिष्टं धूपदीपौ विशेषतः ॥
कृष्णागुरुरघोराख्ये वक्त्रे सव्ये मनःशिला ।
चन्दनं वामदेवाख्ये मुखे कृष्णागुरु पुनः ॥
पौरुषे गुग्गुलु सव्ये सौम्ये सौगन्धिकं मुखे ।
ईशानेऽपि त्विशानीं वा दद्याद्धूपं विशेषतः ॥
अगुरुमिश्रं गुग्गुलुं प्रदद्यात् घृतसंयुतम् ।
चन्दनागुरुकुष्ठाद्यं सामान्यन्तु प्रचक्षते ॥
कर्पूरवर्त्तिना देयो दीपो घृतबलिस्ततः ।
अर्घ-माचमनं देयं प्रतिवक्त्रमतःपरम् ॥
प्रथमावरणे पुज्यौ क्रमाच्च हरषण्मुखौ ।
ब्रह्माङ्गानि तिलांश्चैव प्रथमावरणेऽर्च्चिताः ।
द्वितीयावरणे पूज्या विद्येशाश्चक्रवर्त्तिनः ॥
तृतीयावरणे पश्चादष्टमूर्त्तिर्महेश्वरः ।
महादेवादयस्तत्र तथैकादशमूर्त्तयः ॥
चतुर्थावरणे पूज्याः सर्व्वएव गणेश्वराः ।
बहिरेव तु पद्मस्य पञ्चमावरणक्रमात् ॥
दशदिक्पतयः पूज्याः शास्त्रात्सानुचरास्तथा ।
ब्रह्मणो मानसाः पुत्राः सर्व्वेऽपि ज्योतिषाङ्गणाः ॥
सर्व्वे देवाश्च देव्यश्च सर्व्वाः सर्व्वेऽपि खेचराः ।
पातालवासिनश्चान्ये सर्व्वे मुनिगणा अपि ॥

योगिनो मरुतः पञ्च पञ्चगोमातरस्तथा।
क्षेत्रपालाश्च सगणाः सर्व्वञ्चैव चराचरम्॥
अथावरणपूजान्ते संपूज्य परमेश्वरं।
साज्यं सव्यञ्जनं हृद्यं हरेर्भक्तं निवेदयेत्॥
मुखवासादिकं दत्त्वा ताम्बूलं सोपदंशकम्।
अलङ्कृत्य च भूयोऽपि नानापुष्पविभूषणैः॥
नीराजनान्तं विस्तार्य्य पूजाशेषं समापयेत्।
वराङ्गं सोपहारञ्च शयनञ्च समीरयेत्॥
यदन्नं पाचितं हृद्यं तत्सर्व्वमनुपूर्व्वशः।
कृत्वा च कारयित्वा च हुत्वाचैव प्रपूजनम्॥
स्तोत्रं व्यामोहनं जप्त्वा विद्यां पञ्चाक्षरीं जपेत्।
दत्त्वार्घमष्टौ पुष्पाणि देवमुद्रासलिङ्गतः॥

ताम्बूलमुखवासयोर्लक्षण मुक्तं
रत्नकोशे।

महापिप्पलपत्राणि क्रमुकस्य फलानि च।
शुक्तिक्षारेण संयुक्तं ताम्बूलमिति संज्ञितं॥
श्वेतपत्रञ्च पूर्णञ्च क्रमुकस्य फलानि च।
नारिकेलफलोपेतं मातुलाङ्गसमायुतम्।
एलाकक्कोलकर्पूरैर्मुखवासं प्रचक्षते॥
एतेषामप्यलाभे तु तत्तद्द्रव्यं स्मरेद्बुधः।
तत्तद्द्रव्यन्तु सङ्कल्प्य पुष्पैर्व्वापि समर्पयेदिति॥

इति प्रकारान्तरेण महापूजाविधिः।

विष्णुधर्म्मोत्तरात्।

महावर्त्तिः सदा देया भूमिपाल महाफला ।
कृष्णपक्षे विशेषेण तत्रापि च विशेषतः ॥
अमावास्या च निर्द्दिष्टा द्वादशी च महाफला ।
आश्वयुज्यामतीतायां कृष्णपक्षस्य या भवेत् ॥
अमावास्या महापुण्या द्वादशी च विशेषतः ।
देवस्य दक्षिणे पार्श्वे देया तैलतुला नृप ॥
पलाष्टकयुतां राजन् वर्त्तिं तत्र प्रकल्पयेत् ।
महारजनरक्तेन समग्रेण तु वाससा ॥
वामपार्श्वे तु देवस्य देया घृततुला नृप ।
पलाष्टकयुतां पुण्यां शुक्लां वर्त्तिञ्च दापयेत् ॥
वाससा तु समग्रेण सोपवासो जितेन्द्रियः ।
एवं वर्त्तिद्वयमिदं सकृद्दत्त्वा महीपते ॥
स्वर्णलोकञ्चिरं भुक्त्वा जायते भूतले यदा ।
तदा भवति लक्ष्मीवान् रूपसौभाग्यसंयुतः ॥
राष्ट्रे च जायते तस्मिन् देशे च नगरे तथा ।
कुले च राजशार्दूल तत्रस्याद्दीपवत्प्रभा ॥
अत्युज्ज्वलश्च भवति युद्धेषु कलहेषु च ।
ख्यातिं याति सदा लोके सज्जनानाञ्च सद्गुणः ॥
एकामप्यथ वा दद्यादभीष्टामनयोर्द्वयोः ।
मानुष्ये सर्व्वमाप्नोति यदुक्तन्ते मयानघ ॥
सामान्यस्य तु दीपस्य राजन् दानं महाफलम् ।
किं पुनर्महतस्तस्य फलस्यान्तो न विद्यते ॥
दीपदानं महापुण्यमन्यदेवस्य च ध्रुवम् ।

किं पुनर्देवदेवस्य अनन्तस्य महात्मनः॥
गिरिशृङ्गेषु दातव्या नदीनां पुलिनेषु च।
चतुष्पथेषु रथ्यासु ब्राह्मणानाञ्च वेश्मसु॥
वृक्षमूलेषु गोष्ठेषु कान्तारगहनेषु च।
दीपदानं महामन्त्वं महत्फलमुपाश्नुते॥

इति महादीपविधिः।

अथ व्रतारम्भकालः।

तत्र सत्यव्रतः।

उदयस्था तिथिर्ग्राह्या हि न भवेद्दिनमध्यभाक्।
सा खण्डा न व्रतानां स्यादारम्भे च समापने इति॥

एतद्व्यतिरिक्तायामखण्डायां
प्रारम्भमाह वृद्धवशिष्ठः।

अखण्डव्यापिमार्त्तण्डा यद्यखण्डा भवेत्तिथिः।
व्रतप्रारम्भणन्तस्यामनष्टगुरुशुक्रयुगिति॥

तिथिर्यद्यनष्टगुरुशुक्रयुक् अनस्तमितगुरुशुक्रयुक्ता तस्यां व्रतमारम्भणीयमित्यर्थः, इदमुपलक्षणं। गुरुशुक्रयोर्बाल्ये वार्द्धक्येऽपि व्रतन्नारम्भणीयमित्यर्थः।

तथाच वृद्धमनुबृहस्पती।

अग्न्याधानं प्रतिष्ठाञ्च यज्ञदानव्रतानि च।
वेदव्रत-वृषोत्सर्ग-चूडाकरण-मेखला।
माङ्गल्यमभिषेकञ्च मलमासे विवर्जयेत्॥
बाल्ये वा यदि वा वृद्धे शुक्रे वास्तङ्गते गुरौ।

मलमासइवैतानि वर्जयेद्देवदर्शनमिति ॥

गार्ग्योऽपि ।

नामा-न्नप्राशन-चौड़ं विवाहं मौञ्जिवन्धनम् ।
निष्क्रमञ्जातकर्मापि काम्यं वृषविसर्जनम् ॥
अस्तगे च गुरौ शुक्रे वाले वृद्धे मलिम्लुचे ।
उद्यापनमुपारम्भं व्रतानां नैव कारयेदिति ॥

लल्लः ।

नीचस्थे वक्रसंस्थे प्यभिचरणगते बालवृद्धास्तगे वा
सन्यासो देवयात्रा व्रतचरणविधिः कर्णवेधस्तु दीक्षा ।
मौञ्जीवन्धोऽथ चूडा परिणयनविधिर्वास्तुदेवप्रतिष्ठा
वर्ज्याः सद्भिः प्रयत्नात् त्रिदशपतिगुरौ सिंहराशिस्थितेचेति ॥

नीचलक्षणन्तु ज्योतिःशास्त्रे ।

सूर्य्यादिषूच्चमजगोमकराः क्रमात् स्युः ।
स्त्री कर्कि-मीन-वणिजोस्तगमच्च नीचमिति ॥

उच्चस्थानात्सप्तमं नीचमित्यर्थः ।

तथाच नीचस्थे गुरौ मकरगते इत्यर्थः ।

शौनकः ।

कौर्य्यागारविवाह याग गमनं* चौराद्यकर्णव्यधं
विद्या-देवविलोकनो-पनयनं दीक्षा-परीक्षा व्रतं ।
स्नानं तीर्थगमं रणं पुर महादान प्रतिष्ठापनं

* योगगमनमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सिंहस्थे विबुधार्चिते न शुभदं कर्त्तुस्तथा सूर्य्यगे ॥

अस्तलक्षणन्तु ब्रह्मसिद्धान्ते।

रविणासक्तिरन्येषां ग्रहाणामस्त उच्यते।
ततोर्व्वाक् वार्द्धकं विद्यादूर्द्धं बाल्यं प्रकीर्त्तितमिति ॥
एतयोरवधिः ज्योतिःशास्त्रेऽनेकधादर्शितः।
बालः शुक्रो दिवसदशकं पञ्चकञ्चैव वृद्धः
पश्चादक्तस्त्रितयमुदितः पञ्चमौढ्यः क्रमेण।
जीवो वृद्धः शिशुरपि सदा पञ्चमन्यैः शिशू तौ
वृद्धौ प्रोक्तौ दिवसदशकञ्चापरैः सप्तरात्रमिति ॥
एतेषां पक्षाणां व्यवस्था देशान्तरविषया आपद्विषया वा।

तथाच गार्ग्यः।

शुक्रो गुरुः प्राक्‌पराक्‌च बालो
विन्ध्येत्र दशावन्तिषु सप्तरात्रं।
वङ्गेषु हूणेषु च षट्‌च पञ्च
शेषेच देशे त्रिदिनं वदन्तीति ॥

वराहमिहिरोऽपि।

बहवो दर्शिताः काला ये बाल्ये वार्द्धकेऽपि च।
ग्राह्यास्तत्राधिकाः शेषा देशभेदादुतापदीति ॥

अथमुद्रालक्षणानि।

संमुखीकृत्य हस्तौ द्वौ किञ्चित्सङ्कुचिताङ्गुली।
मुकुली तु समाख्याता पङ्कजप्रसृतेव सा ॥

मुकुलीपङ्कजमुद्रयोः ।

पूर्वा च मुकुली या च प्रदेशी निसृताङ्गुलिः ।
व्याकोशमुद्रा मुकुला पद्ममुद्रां प्रदर्शयेत् ॥

पद्ममुद्रायाः ।

अङ्गुष्ठौ कुञ्चितौ द्वौ तु स्वकीयाङ्गुलिवेष्टितौ ।
उभौ चाभिमुखौ हस्तौ योजयित्वा तु निष्ठुरा ॥

निष्ठुरायाः ।

तर्जन्यौ कुञ्चितौ कृत्वा तथैव च कनीयसी ।
अधोमुखा दृष्टनखा स्थिता मध्ये करस्य तु ॥
चतस्रश्चोच्छ्रिताः पृष्ठे अङ्गुष्ठावेकतः कुरु ।
नालं व्यवस्थितौ द्वौ तु व्योममुद्रा प्रकीर्त्तिता ॥

व्योममुद्रायाः ।

अथ वैदिकमन्त्राणामृषि दैवत छन्दांसि ।

तत् प्रयोजनमाह याज्ञवल्क्यः ।

आर्षं छन्दो दैवतञ्च विनियोगस्तथैव च ।
वेदितव्यं प्रयत्नेन ब्राह्मणेन विशेषतः ॥
अविदित्वा तु यः कुर्य्याद्याजनाध्ययनं जपम् ।
होममन्तर्जले, दानं तस्य चाल्पफलं लभेत् ॥

तथा ।

यो विजानाति मन्त्राणामार्षं छन्दश्च दैवतम् ।
विनियोगं ब्राह्मणञ्च मन्त्रार्थं ज्ञानकर्म्म च ॥

एकैकस्य ऋषेः सोऽपि वन्ध्योह्यतिथिवद्भवेत्।
देवता यास्य सायुज्यं गच्छत्यत्र न संशयः॥
पूर्व्वोक्तेन प्रकारेण ऋष्यादीन् वेत्ति यो द्विजः।
अधिकारी भवेत्तस्य रहस्यादिषु कर्म्मसु॥
येन यदृषिणादृष्टं सिद्धिः प्राप्ता च येन वै।
मन्त्रेण यस्य यत्प्रोक्तमृषेर्भावस्तदार्षकम्॥
छन्दनात् छन्द उद्दिष्टं वाससा इवचाकृतिः।
आत्मा सञ्छादितो देवैर्मृत्योर्भीतैस्तु वै पुरा॥
आदित्यैर्वसुभीरुद्रैस्तेन छन्दांसि तानि वै।
यस्य यस्य तु मन्त्रस्य उद्दिष्टा देवता तु या।
तदाकारं भवेत्तस्य देवत्वं देवतोच्यते॥
पुरा देवैः समुत्पन्ना मन्त्राः कर्म्मार्थमेव च।
अनेन चेदं कर्त्तव्यं विनियोगः स उच्यते॥
नैरुक्त्यं यप्य मन्त्रस्य बिनियोगप्रयोजनं।
प्रतीष्ठानं स्तुतिश्चैव ब्राह्मणं तदिहोच्यते॥
एवं पञ्चविधं योगं जपकाले ह्यनुस्मरेत्।
होमे चान्तर्जले योगे स्वाध्याये याजने तथेति॥

तत्रादौ ऋग्वेदमन्त्राः।

अग्निमीलेति सूक्तस्य मधुछन्दो विश्वामित्रोऽग्निर्गायत्री।

वायवायाहीति सप्तानां मधुछन्दाः।

आद्यानातिसृणां वायुः अनन्तराणामिन्द्रवायू। सप्तमायामित्रावरुणौ। सप्तानां गायत्री।

सदसम्पतिमितिमन्त्रस्य काण्वोमेधातिथिः सदसम्पतिर्गायत्री ।
अम्बयोयं त्यध्वमित्यस्य काण्वोमेधातिथिरापोगायत्री ।
यत्रिद्विसत्यसोमपा इति आजीगर्त्तः शुनःशेफः इन्द्रः ।
आद्यानां सप्तानां पंक्तिर्नवानां गायत्री ।
युवाना मेधातिथिः काण्व ऋभयो गायत्री ।
स्योनापृथिवी मेधातिथिः काण्वः पृथ्वी गायत्री ।
अतोदेवेतिद्वयोर्मेधातिथिर्देवोविष्णुर्गायत्री ।
कस्यनूनमिति पञ्चदशर्चस्य आजीगर्त्तिर्वैश्वामित्रो ।
वा शुनःशेफः ऋषिः प्रथमायाः कः प्रजापतिस्त्रिष्टुप् ।
द्वितीयाया अग्निस्त्रिष्टुप् ।
अभित्वेति तिसृषु सविता ।
भगस्येत्यस्यां भगोवा गायत्री ।
नहितइत्याद्या दश वारुणस्त्रिष्टुभः ।
त्वमग्नेप्रथमोङ्गिरा इत्यष्टादशर्चस्य ।
आङ्गिरस हिरण्यस्तूपः अग्निर्जगती ।
अष्टमीषोडश्यष्टादश्यस्त्रिष्टुभः ।
एतेति पञ्चदशर्चस्य आङ्गिरस हिरण्यस्तूप इन्द्रस्त्रिष्टुप् ।
कद्रुद्रोयेति नव घोरःकाण्वो रुद्रः ।
तृतीयायां रुद्रो मित्रावरुणौ सप्तम्यादित्रिषु सोमः
गायत्री ।
यास्तइत्यन्त्या अनुष्टुप् ।

उदुत्यञ्जातवेदसमितित्रयोदश, अन्त्यास्त्रिष्टुप् प्रस्कन्नः ।

सूर्य्यः आद्या, नव गायत्र्यः ।

दशम्यादिचतस्रोऽनुष्टुभः अन्त्यतृचो रोगघ्नः ।

अन्त्योर्ध्वर्च्चः शत्रुघ्नः । पश्वानं दशर्च्चस्य शाक्त्यः

पाराशरोऽग्निर्द्विपदा विराट् ।

शौनकमतेपञ्च पङ्क्तिः विराट् ।

रयिर्नत्रिचादशर्च्चं शाक्त्यः पाराशरोग्निर्द्विपदा विराट् ।
शौनकमते पञ्च पङ्क्तिः विराट् । वनेषुजायुर्दश शौनकमते पञ्च । श्रीणन्नुपदश शौनकमते पञ्च । वनेमपूर्व्वी एकादशर्च्चं शौनकमते षट् । उपप्रजिन्वन् दशर्च्चस्य शाक्त्यः पाराशरोग्निस्त्रिष्टुप् ।

निकाव्यावेधसः । दश शाक्त्यः । पराशरोऽग्निस्त्रिष्टुप् ।
रयिर्नयः पितृवित्तः दशर्चस्य ।

पराशरोऽग्निस्त्रिष्टुप् ।

उपप्रयन्तो नव राहुगणो गौतमोऽग्निर्गायत्री ।

हिरण्यकेशो रजसो द्वादशर्च्चस्य गौतमोऽग्निः आद्यास्तिस्रस्त्रिष्टुभः ।

तासु मध्यस्थानो वा शुद्धोवाऽग्निःचतुर्थ्याद्यास्तिस्र उष्णिहः ।

ततः षट्गायत्र्यः ।

त्वं सोम प्रचिकेतोमनीषेतित्रयोविंशत्यृचस्य ।

गौतमः सोमः आद्यचतसृणां त्रिष्टुप् ।

ततो द्वादशानां गायत्री ।

सप्तम्युष्णिक् । ततःषसां त्रिष्टुप् ।

प्रपन्दिने एकादशर्चस्य। आङ्गिरसः कुत्सः मरुत्वानिन्द्रः। आद्याः सप्त जगत्यः आद्या गर्भस्राविणी उपनिषत्। ततश्चतस्रस्त्रिष्टुभः।

इमा रुद्रायतपसे इत्येकादशर्चस्य।

कुत्सो रुद्रः नवानां जगती।

दशम्येकादश्योस्त्रिष्टुप्।

उभेपुनामीति सप्तर्चस्य। पारुच्छेप इन्द्रः आद्या त्रिष्टुप्। द्वितीयाद्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः पञ्चमी गायत्री षष्ठी धृतिः सप्तम्युष्णिक्। येदेवासः पारुच्छेप विश्वेदेवास्त्रिष्टुप्।

पितुन्नुस्तोषं एकादशर्चं अगस्त्योन्न* प्रथमा अनुष्टुप्। गर्भोष्णिक्। द्वितीयचतुर्थ्योर्गायत्री तृतीया अनुष्टुप्। पञ्चम्यादितिस्रोऽनुष्टुभः ततस्तिस्रोगायत्र्यः अन्त्या बृहत्यनुष्टुभः

अग्नेनयेत्यष्टर्चं। अगस्त्योऽग्निस्त्रिष्टुप्।

अनर्वाणं वृषभमित्यष्टर्चस्य। अगस्त्यो बृहस्पतिस्त्रिष्टुप्

उपेमसृक्षीति पञ्चदशर्चं। गृत्सद अपोनप्ता। त्रैष्टुभम्।

कदित्थदज्ञनुषमितित्र्यचस्य गृत्समदः शकुन्त इन्द्रस्त्रिष्टुप्।

इन्द्रापर्वता चतुर्विंशत्यृचं। आद्यायां इन्द्रपर्वतौ। ततश्चतुर्दशीपर्यन्तानामिन्द्रः।

ततो द्वयोः ससर्परीवाक्। सप्तदश्यादिचतसृषु रथाङ्गानि इन्द्रश्च। अन्त्यानां चतसृणामिन्द्रः।

---

* अगस्त्योऽन्नमिति पुस्तकान्तरे पाठः।

आद्या नव त्रिष्टुभः दशमी जगती। एकादशी त्रिष्टुप्।
द्वादश्यनुष्टुप्। त्रयोदशी गायत्री। ततो द्वे त्रिष्टुभौ। षोडशी जगती। सप्तदशी त्रिष्टुप्। अष्टादशी बृहती। एकोनविंशी त्रिष्टुप्। विंशी द्वाविंशी चानुष्टुप्। एकविंशी त्रयोविंशी चतुर्विंशी च त्रिष्टुप्।

अग्निनेन्द्रेणेति चतुर्विंशत्यृचस्य सूक्तस्य

श्यावाश्व आत्रेयः अश्विनौ उपरिष्टाज्ज्योतिषं।

द्वाविंशी चतुर्विंश्यौ पंक्ती त्रयोविंशी महाबृहती।

अवितासीति सप्तर्चस्य श्यावाश्व इन्द्रः शक्वरी।

अन्त्या महापङ्क्तिः।

अग्निमस्तोषीति दशर्चस्य। नाभाकः। काण्वोग्निर्महां पङ्क्तिः।

इमेविप्रस्येति। त्रयस्त्रिंशदृचस्य सूक्तस्य आङ्गिरसो विरूपाग्निर्गायत्री।

समिधाग्निमिति त्रिंशदृचस्य विरूपाग्निर्गायत्री।

आप्यायेति। द्विचत्वारिंशदृचस्य सूक्तस्य।त्रिशोकः काण्व इन्द्रो गायत्री।

महिवः। अष्टादशर्चस्य। त्रितआप्त्यः आदित्यो देवता।

अन्त्याः पञ्च उषस्यः महापंक्तिः दुःस्वप्नघ्नम्।

प्रतिते। पञ्चर्चं। पृषघ्न काण्वः ऐन्द्रं गायत्रं आग्नि सौरी-अन्त्या पंक्तिः।

प्रोष्वस्मै द्वादशः प्रगाथकाण्वः ऐन्द्रम् पांक्तम्।

---

* उषस्येति क्वचित् पाठः।

सप्तम्यष्टमीनवम्यो बृहत्यः त्वानुचत्रियान्।

एक विंशत्यृचस्य। मत्स्यः साम्मदः अगस्त्यः।

वह्वोजालबद्धा मत्स्याश्च ऋषयः आदित्यो देवता दशम्येकादशी द्वादशीष्वा दितिः। गायत्रीच्छन्दः।

यो राजा पञ्चदशर्चं। पुरुहन्मा आङ्गिरसः ऐन्द्रं बार्हतम्।

द्वितीया चतुर्थी षष्ठ्यः सतोबृहत्यः त्रयोदश्युष्णिक्।

चतुर्दश्यनुष्टुप्। पञ्चदशी पुरउष्णिक्।

त्वन्नो अग्ने महोभिरिति पञ्चदशर्चस्य सूक्तस्य।

सुदीति पुरमीडावन्यतरो वा।

अग्निः गायत्री दशम्याद्याः समा बृहत्यः एकादशाद्याः विषमाः सती बृहत्यः। कन्याऽवाः सप्तर्चस्य आत्रेय इन्द्रोऽनुष्टुप् आद्ये द्वे पंक्ती। उद्देदभि। चतुस्त्रिंशत्। सूक्तञ्च इन्द्री गायत्री ऐन्द्राभवी अन्त्या।

आपोहिष्टेति नवर्चस्य। आम्बरीषः सिन्धुद्वीप आपो-गायत्री

पञ्चमी वर्धमाना सप्तमी प्रतिष्ठा अन्त्ये द्वे अनुष्टुभौ। परेपिवांसमिति षोडशर्चस्य।

यमो वैवस्वतो यमः षष्ठी लिङ्गोक्तदेवता। सप्तम्यादितिस्रः पित्रग्रा वा याम्या वा।

दशम्यादितिस्रपु श्वाणी त्रिष्टुपच्छन्दः त्रयोदशी चतुर्दशी च अनुष्टुप्। पञ्चदशी बृहती। परस्मत्याविति चतुर्दशर्चस्य

सङ्कुसुकोयामः आद्यानां चतसृणां मृत्युः। पञ्चम्याधाता। षष्ठ्यां त्वष्टा। पराः पितृयज्ञदेवत्यः अन्त्या प्राजापत्या वा त्रिष्टुप्। एकादशी प्रस्तारपङ्क्तिः त्रयोदशी जगती। अन्त्याऽनुष्टुप्। भद्रन्नइति दशर्चस्य। ऐन्द्रोविमदः प्राजापत्योवा वसुकृद्दा सुक्तः अग्निर्गायत्री। आद्यैकपदा शान्त्यर्था द्वितीयानुऽष्टुप् नवमी विराट्। अन्त्यास्त्रिष्टुभः। प्रदेवत्रेति पञ्चदशर्चस्य घूलूषः कंषवः आपोवा आपोनप्तीवा त्रिष्टुप्। प्रावेपामामिति चतुर्द्दशर्चं। मौजवानचः कवयोवा। आद्या सप्तमी नवमीषु कृषिस्तुतिः द्वादश्यामचस्तुतिः शेषाश्चद्यनिंदा। त्रैष्टुभं अम्बुघ्नमिति चतुर्द्दशर्चस्य धानाकोलूषी विश्वेदेवा जगती अन्त्ये द्वे त्रिष्टुभौ। नमोमित्रस्येति द्वादशर्चस्य। सौर्योभितयाः सूर्य्याजगती दशमी त्रिष्टुप्। दिवस्परिद्वादशर्चस्य। वत्सप्रिरग्निस्त्रिष्टुप् अन्त्येऽध्यर्चलिङ्गोक्ता देवता। माप्रगामेति षड्चस्य। बन्धुसुबन्धुश्रुतबन्धु विप्रबन्धव इन्द्रोगायत्री। यत्तेयममिति द्वादशर्चस्य बन्ध्वादयश्चत्वार ऋषयो यमादयो मनआवर्त्तनमनुष्टुप्। इदमित्था इति सप्तविंशत्यृचस्य। नाभानेदिष्टोमानवो विश्वेदेवास्त्रिष्टुप् बृहस्पतेइत्येकादशर्चस्य बृहस्पतइत्याङ्गिरसः परमात्मा त्रिष्टुप् नवमी जगती यस्ते मन्यो इति सप्तर्चस्य। मनुस्तापसोमन्युस्त्रिष्टुप्। प्रथमा जगती। रक्षोहणमिति पञ्चविंशत्यृचस्य॥ वायुर्भरद्वाजोऽग्निस्त्रिष्टुप्।

अन्त्याश्चतस्रोऽनुष्टुभः। हविष्यान्तमित्येकोनविंशत्यृचस्य आङ्गिरसो वा वामदेव्यो वा मुर्धन्वान् सूर्य्यो वैश्वानरस्त्रिष्टुप्। सहस्रशीर्षषोड़शर्चस्य नारायणः परमात्मा त्रिष्टुप्।

या ओषधीरिति त्रयोविंशदृचस्य । आथर्वणोभिषगोषधीरनुष्टुप् । बृहस्पतिप्रतिमइति द्वादशर्चस्य । देवापि राष्टिषेणो । वृष्टिकामो विश्वेदेवास्त्रिष्टुप् ।

कयानश्चित्रं द्वादशर्चस्य । वैखानसो चन्द्र इन्द्रस्त्रिष्टुप् ।

आशुःशिशान इति त्रयोदशर्चस्य । ऐन्द्रोऽप्रतिरथ इन्द्रस्त्रिष्टुप् ।

चतुर्थी बार्हस्पत्या उपान्त्या मारुती अन्त्या च मारुत्यनुष्टुप् ।

वैश्वाऽग्निमिति सप्तर्चस्य । क्रमेण सप्तर्चां जूति र्वातजूतिर्विप्रजूतिर्वृषाणक: ।

करिक्रत: ऐतश: ऋष्यशृङ्ग: ऋषय: केशी देवता अनुष्टुप् ।

उतदेवा इति सप्तर्चस्य । भरद्वाज-कश्यप-गोतमा-त्रि-विश्वामित्र-जमदग्नि-वशिष्ठा: क्रमेण ऋषयो विश्वे देवाऽनुष्टुप् । अग्नेऽच्छषड़र्चस्य तापसोग्नि विश्वे देवाऽनुष्टुप् ।

इमां खनामीति षडर्चस्य इन्द्राणी ऋषिका ।

उपनिषद्रहविश्वादेवता सपत्नी बाधनमनुष्टुवन्त्या पंक्तिः । शास: पञ्चर्चस्य भरद्वाज: शास इन्द्रोऽनुष्टुप् । मुञ्चामि पञ्चर्चस्य यक्ष्मनाशन: प्रजापति इन्द्रग्नी इन्द्रोवा त्रिष्टुप् । अन्त्या बृहती वा ब्रह्मणाग्निसंविदान: षड़र्चस्य रक्षोहा ब्राह्मो । गर्भसमाधानोग्निरनुष्टुप् । अपेहिपञ्चर्चस्य आङ्गिरस: प्रचेतो विश्वेदेवाऽनुष्टुप् तृतीया त्रिष्टुप् । अन्त्या-पंक्तिर्दुःखप्रघ्नं । देवा:कपोत: पञ्चर्चस्य नैर्ऋत: कपोतो

विश्वेदेवास्त्रिष्टुप् कपोतो पद्याते प्रायश्चित्तम्। मयोभूःचतुष्कस्य। काक्षीवतः शबरी गौस्त्रिष्टुप्। पतङ्गमिति तृचस्य। प्राजापत्यः पतङ्गोमायभेद त्रिष्टुप्। अपश्यन्त्वेति तृचस्य। प्रजापत्यः प्रजावां त्रिष्टुप्। विष्णुर्योनिमिति तृचस्य गर्भकर्त्ता त्वष्टा प्राजापत्योविष्णुर्वा विश्वेदेवाऽनुष्टुप्।

कस्यचिन्मते विष्णुर्योनिमिति पञ्चर्चम्।

महित्रीणामिति तृचस्य वारुणिः सत्यधृति गायत्री।

आयङ्गौस्तृचस्य सार्पराज्ञी आत्मा सूर्य्योवा गायत्री।

संसमित् चतूरिचस्य सम्वनन आङ्गिरसः संज्ञानमनुष्टुप् तृतीयात्रिष्टुप्।

वास्तोष्पते तृचस्य मैत्रावरुणी वशिष्ठोवास्तोष्पति त्रिष्टुप्।

तत्सवितुर्नवर्चस्य श्यावाश्वः सविता गायत्री प्रथमाऽनुष्टुप्।

मातारुद्राणामिति मन्त्रस्य जमदग्निर्भार्गवो गावस्त्रिष्टुप्।

शन्नोदेवीसूक्तस्य वशिष्ठो विश्वेदेवास्त्रिष्टुप्।

युवंवस्त्राणि सप्तर्चस्य दीर्घतमा मित्रावरुणौ त्रिष्टुप्।

समुद्रादूर्मिरित्येकादशर्चस्य वामदेवऋषिः अग्निः।

सूर्य्यः गावो घृतं वा देवताः अन्त्यास्त्रिष्टुप्।

उपान्त्या जगती।

स्वस्तिदाविशस्पतिः शासो भरद्वाज इन्द्रोऽनुष्टुप्।

सुदेवइत्यस्य प्रियमेघ इन्द्रोऽनुष्टुप्।

वायोएते एकविंशत्यृचस्य गृत्समदः आद्ययोर्वायुः तृतीयाया इन्द्रावायू।

ततस्तिसृणां मित्रावरुणौ ततस्तिसृणां मित्रावरुणौ।

दशम्ये-कादशी-द्वादशीनामिन्द्रः ।

ततस्त्यृचस्य विश्वेदेवास्ततस्तिसृणां सरस्वती ।

एकोनविंशयाः द्यावापृथिव्यौ हविर्धानो वा ।

तृतीयपादेग्निर्वा । अन्त्ययोर्द्वयोर्द्यावापृथिव्यौ हविर्धानो वा । गायत्रीछन्दः सर्व्वासां । आदित्यानामितित्र्यृचस्य वशिष्ठ आदित्यस्त्रिष्टुप् ।

आदित्यास इत्यृचस्य तद्वत् । यो यजाति मनुः आशिष अत्र- इज्यास्तुतिद्वारा यजमानः प्रशंस्यः । पञ्चम्यां दम्पती । शिष्टाद- म्पत्याशिषः गायत्री ।

चतुर्दश्यनुष्टुप् । पञ्चदश्याद्याः पंक्तयः ।

प्रवोदेवा सप्तर्चस्य वैश्वामित्रो ऋषभोऽग्निरनुष्टुप् ।

क्राणाशिशुरित्यृचस्य । त्रितः सोमोऽनुष्णिक् ।

पिवासोममिति पञ्चदशर्चस्य भरद्वाज इन्द्रस्त्रिष्टुप् ।

अन्त्या द्विपदा । एषोउषाः पञ्चदशर्चस्य प्रस्कण्वाश्विनौ गायत्री ।

अग्निर्हुतमिति द्वादशर्चस्य काण्वो मेधातिथिरग्निर्गायत्री ।

अग्निनेति पादे निर्मन्थ्याहवनीयावग्नी ।

विष्णोर्नुकमिति षडर्चस्य दीर्घतमा विष्णुस्त्रिष्टुप् ।

तवश्रियेति मन्त्रस्य वसुस्तुतो विश्वेदेवा स्त्रिष्टुप् ।

द्यौर्वः पितेत्यस्य अगस्त्यो विश्वेदेवाः अनुष्टुप् ।

आवीराजानमिति षोडषर्चस्य वामदेव—

आद्या रौद्री द्वितीयादिषग्निस्त्रिष्टुप् ।

उत्तानपर्णेसुभग इत्यस्येन्द्राण्युपनिषद्विद्यानुष्टुप् ।

मित्रोजनानिति नवर्चस्य विश्वामित्रो मित्रः ।

आद्याः पञ्च त्रिष्टुभः सतस्रतस्रो गायत्र्यः।

अमन्दांस्तोमानिति सप्तर्चस्य कक्षीवान् स्वनयनस्तुतिस्त्रि-ष्टुप्।

अन्त्ये द्वेऽनुष्टुभौ। आवांरथो अश्विनाद्व्येकादशर्चस्य कक्षी-वानश्विनौ त्रिष्टुप्। स्वादिष्टयेति दशर्चस्य।

मधुच्छन्दा विश्वामित्रः सोमो गायत्री। पवस्वदेववीति।

दशर्चस्य मेधातिथिः काण्वः सोमो गायत्री।

एषदेवः दशर्चस्य शुनःशेफः सोमो गायत्री।

सनाचेति दशर्चस्य हिरण्यस्तूपः सोमो गायत्री।

समिद्धः एकादशर्चस्य। कश्यपः असितः देवलोवा ऋषिः।

ऋटक्रमेण समिद्धोग्नि-तनूनपात् ईलः बर्हिः देव्योद्वारः उषासानक्ताई देव्यो होतारौ तिस्रोदेवीः त्वष्टा वनस्पतिः स्वाहाकृतयः गायत्रीच्छन्दः अन्त्याश्चतस्रोऽनुष्टुभः।

मन्द्रयेति नवर्चस्य असितो वा देवलो वा सोमो गायत्री। असृग्रमिति नवर्चस्य देवलः काश्यपो वा सोमो गायत्री। एते सोमा इति नवर्चस्य अतो वा देवलो वा सोमो गायत्री। परिप्रियादिवः नवर्चस्य प्रस्वानासः इति नवर्चं। उपास्मैनवर्चं। सोमा असृग्रं नवर्चं। सोमः पुनानो अर्षति नवर्चम्।

परिप्रासिष्यदशर्चं। एषधिया अष्टर्चं। एते सेतारः अष्टर्चं। प्रनिम्नेनेवाष्टर्चा पेरिसुवानः सप्तर्चं।

यत्सोमसप्तर्चं। प्रकविः सप्तर्चं। एते धावन्ति सप्तर्चं।

एते सोमासः समर्चं । सोमा असृग्रं समर्चं । प्रसोमासः समर्चं

एतेसोमा इति वक्ष्यर्वाणीमानि । एवं षड्र्चस्य ।

दृढच्युत आगस्त्यः सोमोगायत्री । तमम्रृचन्त ।

षड्र्चस्य दार्ढ्यच्युतेध्मवाहः सोमोगायत्री । एष कविः षणां ।

नृमेध आङ्गिरसः सोमोगायत्री । एषवाजीनां ।

प्रियमेध आङ्गिरसः सोमोगायत्री ।

प्रास्यधावाः षणां मामधमाङ्गिरः सोमोगायत्री । प्रास्य-धाराः ॥

षणां नृमेध आङ्गिरसः सोमो गायत्री ।

प्रधारा ॥ अस्य षणां विन्दुराङ्गिरसः सोमो गायत्री ।

प्रसोमासः ॥ षणां गौतमोराहुगणः सोमो गायत्री ।

प्रसोमासः ॥ षणां श्यावाश्व आग्नेयः सोमो गायत्री ।

प्रसोमासः ॥ षणान्त्रितआस्यः सोमो गायत्री ।

प्रसुवानः ॥ षणाङ्गौतमोराहुगणः सोमोगायत्री ।

त्रित आनःपवस्य ॥ षणां प्रभवसुः । असर्जिरथ्यः ॥ ३७ ॥ षणां प्रभूवसुः । ससुतः ॥ षणां राहुगणः । एष उत्यः ॥ षणां राहुगणः । आसुरषः ॥ षणां आङ्गिरसो वृहन्मतिः पुनानः ॥ षणां वृहस्पतिः । प्रयेगावः ॥

षणां । जनयन् ॥ षणां । यो अत्य इव ॥

षणाञ्च । मेधातिथिः सोमोदेवता । गायत्रीच्छन्दः सर्व्वत्र ॥

प्रया इन्दो इति षसामपास्यः। सयवस्वः षणां मयास्य आङ्गिरसः। असृग्र मितिषणामयास्यः। अयासोमः पञ्चानां भार्गवः कविः।

तत्वानृम्याणि पञ्चानां। पवस्व स्वद्वष्टिमिति पञ्चानाञ्च कविः।

उत्तेशुष्मासःपञ्चानां। उतथ्य आङ्गिरसः अध्वर्योपञ्चानां।

परिद्युक्षः पञ्चानाञ्च उतथ्यः। उत्ते इतिचतुर्णां॥

अस्यप्रस्नामिति चतुर्णां।

वयं वयं चतुर्णाञ्च अवत्सारः परिसोमः।

चतुर्णामवत्सारः काश्यपः।

प्रतेधराः चतुर्णां। तरत्समन्दीचतुर्णां। पवस्वः॥ ६०॥

चतुर्णाञ्च अवत्सारः। सोमो देवता गायत्रीच्छन्दः सर्व्वत्र।

प्रगायत्रेण चतुर्णामवत्सारः सोमो गायत्री तृतीयापुर उष्णिक्॥

अयावीती॥ त्रिंशद्टचस्य अमहीयुः सोमोगायत्री।

एते असृग्रन्त्रिंशद्टचस्य॥ भार्गवोजमदग्निः सोमो गायत्री।

आपवस्य त्रिंशद्टचस्य निध्रुविः काश्यपः सोमोगायत्री।

पवस्व विश्वचर्षणे त्रिंशद्टचस्य।

शत। वैखानसाः सोमः एकोनविंशाद्यास्तिस्र आग्नेय्यः गायत्री अष्टादश्यनुष्टुप्।

अचत्स्वादिष्टयेति सूक्तमारभ्य हिक्रणवन्तीति सूक्तपर्य्यन्तपवमानगुणविशिष्टएव सोमो देवता। त्वं सोमासीति द्वात्रिंशद्टचस्य

आद्यचस्य भरद्वाजः चतुर्थ्यादितिसृणां कश्यपः सप्तम्यादिति-सृणां गौतमः ।

दशम्यादिभितिसृणामत्रिः । त्रयोदश्यादितिसृणां विश्वामित्रः ।

षोडश्यादितिसृणां जमदग्निः । एकोनविंश्यादितिसृणां वशिष्ठः ।

पञ्चविंश्यादितिसृणां सप्तविंश्यादिति पञ्चानां सप्तर्षयः ।

सोमोदेवता । दशम्यादितिसृणां पूषा वा सोमो वा अनुभौवा । त्रयोविंशौचतुर्विंश्योरग्निः पञ्चविंशी साविञी ।

षड्विंश्यग्निसाविञी सप्तविंशी वैश्वदेवी । शेषेषु

सुसोमः । गायत्रीच्छन्दः। सप्तविंश्यनुष्टुप्। द्वादश्यादितिस्रो द्विपदा गायत्र्यः त्रिंशीपुरउष्णिक्।

अन्त्योऽनुष्टुभौ । त्रिरस्मै सप्तधेनवः दशस्यार्चरेणुर्वैश्वामित्रः।

सोमो जगती अन्त्या त्रिष्टुप् ।

आदक्षिणा नवर्चस्य ऋषभो वैश्वामित्रः सोमो जगती अन्त्या त्रिष्टुप् ।

हरिमृजन्ति नवर्चस्य हरिमन्त आङ्गिरसः । सोमो जगती ।

स्रक्केनवर्चस्य यवित्र आङ्गिरसः सोमो जगती ।

स्त्रिशुर्नवर्चस्य वचीवानो शिजः सोमो जगती अष्टमी त्रिष्टुप्।

अभिप्रियाणि पञ्चर्चस्य भार्गवः कविः सोमो जगती । धर्त्ता-दिवः पञ्चर्चस्य ।

एष प्रपञ्चर्चस्य। प्रराजापञ्चर्चस्य। अचोदसोनः पञ्चर्चस्य च कविः सोमो जगती ।

सोमस्यधारा पञ्चर्चस्य भारद्वाजो वसुः सोमो जगती।

प्रसोमस्य पञ्चर्चस्य वसुः सोमो जगती अन्त्या त्रिष्टुप्।

असो विसोमः पञ्चर्चस्य वसुः सोमो जगती अन्त्या त्रिष्टुप्।

पवित्रन्ते पञ्चर्चस्य आङ्गिरसः पवित्रः सोमो जगती।

पवस्वदेवमादनः पञ्चर्चस्य। वाच्यः प्रजापतिः सोमो जगती।

इन्द्राय सोम द्वादशर्चस्य भार्गवोवेनः सोमो जगती।

अन्त्ये द्वे त्रिष्टुभौ।

प्रतआशवः अष्टाचत्वारिंशदृचस्य सूक्तस्य। आद्यासु दशसु अकृष्टाभाषाः एकादश्यादिदशसु सिकता निवावर्षः। एकविंश्यादिदशसु पृश्नियोजाः। एकत्रिंश्यादिदशसु आत्रेयः एकचत्वारिंश्यादिपञ्चसु अत्रिः।

अन्त्यासु त्रिस्रषु गृत्समदः सोमो जगती सर्वासां।

प्रतुद्रवर्चस्य उशना सोम स्त्रिष्टुप्।

अयं सोम इन्द्रा अष्टर्चस्य उशना सोम स्त्रिष्टुप्।

प्रोस्यवह्निः सप्तर्चस्य उशना सोमस्त्रिष्टुप्।

प्रहिन्वानः षडर्चस्य वशिष्ठः सोमस्त्रिष्टुप्।

असर्जिवक्वा षडर्चस्य कश्यपः सोम स्त्रिष्टुप्।

परिसुवानः षडर्चस्य कश्यपः सोमस्त्रिष्टुप्।

साकमुचः पञ्चर्चस्य नोधा गौतमः सोम स्त्रिष्टुप्।

अधियत् पञ्चर्चस्य कढव आङ्गिरसो धौरः सोम स्त्रिष्टुप्।

कनिक्रन्ति पञ्चर्चस्य च स्कन्नः सोमस्त्रिष्टुप।

प्रसेनाणोश्चतुर्विंशत्यृचस्य दैवोदासिः प्रतर्दनः सोमः त्रिष्टुप् ।
इति सूक्तानि ।

अथ मन्त्राः । वायवायाः॥ १ ॥ २ ॥ १ ॥

मेधातिथिः गायत्री । सदसस्पति॥ १ ॥ ३५ ॥ १ ॥

मेधातिथिकाण्वः सदसस्पतिर्गायत्री । युवाना ।२४१ ।

मेधातिथिः काण्व ऋभवो गायत्री स्योना पृथिवी ॥ २ ॥
६ ॥ ५ ॥

मेधातिथिः काण्वः पृथिवी गायत्री ।

आनोदेवा॥ २ ॥ ७ ॥ १ ॥

मेधातिथिः काण्वो विष्णुर्गायत्री ।

इदं विष्णुः॥ २ ॥ ७ ॥ २ ॥

मेधातिथिः काण्वो विष्णुर्गायत्री ।

तद्विष्णोः॥ २ ॥ ७ ॥ ५ ॥

तद्वत् । वरुणः॥ २ ॥ १५ ॥ १ ॥

मेधातिथिः कण्वो मित्रावरुणौ गायत्री ।

तत्वायामिन्द्र॥ २ ॥ १५ ॥ १ ॥

शुनःशेफो अजीगर्त्तिर्वरुण स्त्रिष्टुप् ।

उदुत्तम॥ २ ॥ १५ ॥ ५ ॥

शुनः शेफोजीगर्त्तिर्वरुण स्त्रिष्टुप् ।

इमंमेवरुण॥ २ ॥ १९ ॥ ४ ॥ शुनः शेफोऽजीगर्त्तिर्वरुणो गायत्री ।

कद्रुद्राय॥ ३ ॥ २६ ॥ १ ॥कण्वो घोरो रुद्रो गायत्री ।

आकृष्णेन॥ ३॥ ३ ॥ २ ॥ हिरण्यस्तूपः सविता त्रिष्टुप् ।

उदुत्यम् ॥ ४ ॥ ७ ॥ १ ॥ प्रस्कण्वः सूर्यो गायत्री ।

एषोउषा ॥ ३ ॥ ३३ ॥ १ ॥ प्रस्कण्वोश्विनौ गायत्री ।
शुक्रःशु ॥ ५ ॥ १३ ॥ १ ॥ पराशरः शुक्रो द्वैपदं वैराजम् । इम-
मिन्द्रा ॥ ६ ॥ ५ ॥ ४ ॥ राहुगणो गौतम इन्द्र अनुष्टुप् । कोद्य
युक्त ॥ ६ ॥ ८ ॥ १ ॥ गौतमोराहुगण इन्द्रस्त्रिष्टुप् ।
आनोभद्रा ॥ ६ ॥ १५ ॥ १ ॥ गौतमो राहुगणो विश्वे देवा
स्त्रिष्टुप् ।

अदितिर्द्यौः ॥ ६ ॥ १६ ॥ ५ ॥ तद्वत् ।

ऋदुनीति ॥ ६ ॥ १७ ॥ १ ॥ गौतमोराहुगणो विश्वे देवा
गायत्री ।

मधुवाता ॥ ६ ॥ १८ ॥ १ ॥ गौतमोराहुगणो विश्वे देवा
गायत्री ।

आप्यायस्व ॥ ६ ॥ २२ ॥ ३ ॥ गौतमः सोमोगायत्री सन्तेप-
यांसि गौतमो राहुगणः सोमस्त्रिष्टुप् ।

सोमोधेनुम् ॥ ६ ॥ २२ ॥ ५ ॥ तद्वत् । तच्छंयोः ॥ ० ॥
शंयुर्विश्वे देवाः शक्करीरीम । जातवेदसे ॥ ७ ॥ ७ ॥ १ ॥
कश्यपोजातवेदाग्निस्त्रिष्टुप् ।

इमारुद्राय ॥ ८ ॥ ५ ॥ ११ ॥ कुत्सोरुद्रोजगत्यते त्रिष्टुभौ ।

मानस्तोके ॥ ८ ॥ ६ ॥ ३ ॥ तद्वत् ।

चित्रंदेवानां ॥ ८ ॥ ७ ॥ १ ॥ कुत्सःसूर्यस्त्रिष्टुप् ।

गृहं गृहं ॥ ९ ॥ ३ ॥ ४ ॥ कक्षीवानुषस्त्रिष्टुप् ।

ये देवासो ॥ १० ॥ ४ ॥ ६ ॥ पारुच्छेयो विश्वे देवास्त्रिष्टुप् ।

युवं वस्त्राणि ॥१०॥२२॥१॥ दीर्घतमोमित्रावरुणौ त्रिष्टुप् ।

विष्णोर्नुकम् ॥ १० ॥ २४ ॥ १ ॥ दीर्घतमाविष्णुः त्रिष्टुप् । तद्विष्णोः ॥ १० ॥ २४ ॥ २ ॥ तद्वत् । प्रविष्णवे ॥२४॥१०॥ २४ ॥ ३ ॥ तद्वत् ।

यदक्रन्द ॥ ॥ ११ ॥ ११ ॥ १ ॥ दीर्घतमाअश्वस्त्रिष्टुप् ।

सप्तपुष्पन्ति ॥ ११ ॥ १४ ॥ २ ॥ दीर्घतमाअचरं त्रिष्टुप् ।

हिंकृण्वती ॥११॥१९॥ २ ॥ दीर्घतमाविश्वेदेवास्त्रिष्टुप् ।

सूयवसा ॥ ११ ॥ २१ ॥ ३ ॥ तद्वत् !

गौरीमिमाय ॥ ११ ॥ २२ ॥ १ दीर्घतमाविश्वेदेवाजगती ॥ १० ॥

पितुंनुस्तोषं ॥ १३ ॥ ६ ॥ १ ॥ अगस्त्योत्रपितरस्त्रिष्टुप् ।

अग्नेनय ॥ १३ ॥ १० ॥ १ ॥ अगस्तिरग्निस्त्रिष्टुप् ।

त्वमग्नेरुद्र ॥ १३ ॥ १८ ॥ १ ॥ गृत्समदोऽग्निर्जगती ।

घृतं मिमिक्षे ॥ १३ ॥ २६ ॥ ६ ॥ गृत्समदोऽग्निः स्वाहान्तस्त्रिष्टुप् ॥ १३ ॥

गणानां त्वा ॥ १४ ॥ २९ ॥ १ ॥ गृत्समदो गणाधिपतिर्जगती ।

त्वंनोगोपा ॥ १४ ॥ ३० ॥ १ ॥ गृत्समदोबृहस्पतिर्जगती।

बृहस्पते ॥ १४ ॥ ३१ ॥ ५ ॥ गृत्समदोबृहस्पतिस्त्रिष्टुप् ।

ब्रह्मणस्पते ॥ १४ ॥ ३२ ॥ ४ ॥ गृत्समदोब्रह्मणस्पति स्त्रिष्टुप् ॥ १४ ॥

स्तुतिस्तुतम् * ॥ ५ ॥ १८ ॥ १ ॥ गृत्समदोरुद्रोजगती ॥ १५ ॥

* स्तुतिश्रुतमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

कनिक्रदत्॥ १६॥ ११॥ १॥ गृत्समदः शकुन्तस्त्रिष्टुप्।

युवासुवासाः॥ १७॥ ३॥ ५॥ विश्वामित्रोयूपस्त्रिष्टुप्।

वनस्पते॥ १७॥ ४॥ ६॥ विश्वामित्रोवनस्पतिस्त्रिष्टुप्।

इन्द्राग्नी॥ १७॥ १७॥ १२॥ विश्वामित्र इन्द्राग्नी गायत्री।

अभितष्टे॥ १८॥ २४॥ त्रिष्टुप्। विश्वामित्र इन्द्रस्त्रिष्टुप्।

सद्योहजाइन्द्रः॥ १९॥ ११॥ २॥ विश्वामित्र इन्द्रस्त्रिष्टुप्।

त्वन्नो अग्ने॥ २०॥ १२॥ ५॥ विश्वामित्रोऽग्निस्त्रिष्टुप्।

तेमन्वत्॥ २०॥ १५॥ १ वामदेवोऽग्निस्त्रिष्टुप्।

आवोराजा॥ २०॥ २०॥ १॥ तद्वत्।

कयानः॥ २२॥ २४॥ १। वामदेवइन्द्रोगायत्री।

दधिक्राव्णो॥ १३॥ १३॥ ५॥ वामदेवोदधिक्रावणोऽनुष्टुप्। हंसःशुचिषत्॥ २३॥ १४॥ ५ वामदेवः सूर्यो जगती॥

वायोः शतं॥ २३। ५। ३। सदस्युर्वायुरनुष्टुप्। क्षेत्रस्य पतिना॥ २४। ९। १। पुरुमिन्द्राक्षेत्राधिपतिरनुष्टुप्।

यस्त्वाहृदा। २४। १९। ५। वसुश्रुतोऽग्निस्त्रिष्टुप्॥

अग्निस्तुविश्व॥ २५। १०। ४। वसूयवोग्निरनुष्टुप्।

वीति होत्रं। २५। १९। ३। वसूयवोऽग्निर्गायत्री॥

ऋ॥ वरुणं वो॥ २८। २। १। अर्चनामा मित्रावरुणावनुष्टुप्॥

हिरण्यवर्णां। २८। ३। ८। १। आनन्दकर्दमचिक्लीतन्दिरालक्ष्मीरनुष्टुप्।

मूर्द्धानम्॥ २८॥ ८॥१॥ भरद्वाजोवैश्वानरस्त्रिष्टुप्।
युगेयुगे॥ २८॥१०॥५॥ भरद्वाजोविश्वे देवा जगती।
अग्नआयाहि॥ २८॥ २२॥ भरद्वाजोग्निर्गायत्री। पिवासोम।
३०॥१॥१॥ भरद्वाज इन्द्र स्त्रिष्टुप्। आत्वावहन्तु॥ ३०॥
१॥ ८॥ मेधा तिथिरिन्द्रो गायत्री। महां इन्द्रो॥ ३०॥७॥
१॥ भरद्वाज इन्द्र स्त्रिष्टुप्। आगावः॥ ३०॥ २५॥ १॥
वीतहव्योगौस्त्रिष्टुप्। त्वां हवेषु॥ ३१॥ १७॥ १॥ शंयुरिन्द्रो
बृहती। त्वामिद्धि॥ ३१॥ २७॥ १॥ शंयुर्बार्हस्पत्य इन्द्रो
बृहती। त्रातारमिन्द्रा॥ ३१॥ ३३॥ १॥ गर्गइन्द्रस्त्रिष्टुप्।
इन्द्रः सुत्रा॥ ३१॥ ३३॥ २॥ तद्वत्। विश्वे देवाः॥ ३२॥
१६॥ ६॥ सुहोत्रादयो विश्वे देवा भरद्वाजो विश्वे देवा स्त्रिष्टुप्।
सरस्वती॥३२॥ ३२॥ ४॥ कुर्मागार्त्समदः सरस्वती त्रिष्टुप्।
धन्वनागा॥ ३३॥ १८॥ २॥ पायुर्धनु स्त्रिष्टुप्। इन्द्रोनरो॥
३५॥ ११॥१॥ वसिष्ठोग्नि स्त्रिष्टुप्। अभित्वाश्वर॥ ३५॥२१॥
२॥ वशिष्ठ इन्द्रोबृहती।

यत्र इन्द्राग्नी॥ ३५॥ २८॥ १॥ वसिष्ठो विश्वे देवा-स्त्रिष्टुप्।

अहिर्बुध्नः॥ ३६॥ ५॥ ५॥ वशिष्ठः सविता त्रिष्टुप्।

इमारुद्राय॥ ३६॥ १३॥ १॥ कुत्सोरुद्रोजगती।

समुद्रज्येष्ठा॥ ३६॥ १६॥ १॥ वशिष्ठ आपस्त्रिष्टुप्।

वास्तोष्पते॥ ३६॥ २१॥ १॥ वशिष्ठवास्तोष्पति स्त्रिष्टुप।

त्र्यम्बकम्॥ ३६॥ ३०॥ ६॥ वशिष्ठोरुद्रोऽनुष्टुप्।

तच्चक्षुः॥ ३७॥ ११॥ १॥ वशिष्ठः सूर्यउपर उष्णिक्।

कुविदङ्ग ॥ ३८ ॥ १३ ॥ १ ॥ वशिष्ठो वायुस्त्रिष्टुप्।

आवायो ॥ ३८ ॥ १४ ॥ १ ॥ तद्वत्।

नतेविष्णो ॥ ३८ ॥ २४ ॥ २ ॥ वशिष्ठो विष्णुस्त्रिष्टुप्।

इरावती ॥ ३८ ॥ २४ ॥ ३ ॥ तद्वत्।

आदित्प्रत्नस्य ॥ ४० ॥ १४ ॥ ५ ॥ वत्सइन्द्रो गायत्री।

उशना ॥ ४० ॥ २३ ॥ ५ ॥ वत्सोमरुद्गायत्री।

अयमग्निः ॥ ४१ ॥ २६ ॥ ४ ॥ इरिम्बिटिरग्निरुष्णिक्।

मित्रावरुणवन्ता ॥ ४३ ॥ १६ ॥ १ ॥ तद्वत्।

समिधाग्निं ॥ ४३ ॥ ३६ ॥ १ ॥ विरूपोग्निर्गायत्री।

अग्निर्मूर्द्धा ॥ ४३ ॥ ३८ ॥ १ ॥ विरूपोग्निर्गायत्री।

अग्निः शुचिः ॥ ४३ ॥ ३९ ॥ १ ॥ विरूपोग्निर्गायत्री।

तद्वाया ॥ ४४ ॥ १० ॥ ३ ॥ हविर्द्धानाग्निस्त्रिष्टुप्।

त्वमित्सप्रथ ॥ ४४ ॥ १४ ॥ ५ ॥ भर्गोग्निर्बृहती।

यत इन्द्र भयामहे ॥ ४४ ॥ २० ॥ ३ ॥ भर्ग इन्द्रःप्रगाथम्

अस्मैरुद्रा ॥ ४४ ॥ २५ ॥ ६ ॥ प्रगाथ इन्द्र स्त्रिष्टुप्।

त्वावृधमियास्र ॥ ४४ ॥ ३३ ॥ १ ॥ मत्स्यस्सांमद आदित्या गायत्री।

सुदेवो असि ॥ ४५ ॥ ७ ॥ २ ॥ पृथुमेधावरुणोनुष्टुप्।

आतून इन्द्रा ॥ ४५ ॥ ३१ ॥ १ ॥ कुसीदीकाण्वः। इन्द्रो गायत्री।

आनोविश्वासुहव्यः ॥४६॥१३॥१॥ सुकक्ष इन्द्रो गायत्री।

त्वन्दाता ॥ ४६ ॥ १३ ॥ २ ॥ सुकक्षं इन्द्रो गायत्री।

योविश्वा ॥ ४७ ॥ १४ ॥ १ ॥ सोभरिरग्निर्बृहती।

योजिनाति ॥ ४९ ॥ १२ ॥ ४ ॥ अवत्सारः सोमः पवमानो गायत्री ।

तरत् समन्दी ॥ ४९ ॥ १४ ॥ १ ॥ अयास्यः सोमो गायत्री ।

यन्मे गर्भे ॥ ४९ ॥ १३ ॥ १ ॥ भृगुः सोमस्त्रिष्टुप् ।

उच्चातेजातं ॥ ४९ ॥ १९ ॥ ५ ॥ अमहीयः सोमः पवमानो गायत्री ।

अग्नआयूंषी ॥ ५० ॥ १० ॥ ४ ॥ वैखानसोग्नि र्गायत्री ।

प्रियेजातः ॥५२॥४॥४॥ कण्वः सोमः पवमानस्त्रिष्टुप् ।

इन्द्रायेन्दो ॥५२॥७॥३॥ कश्यपः सोमः पवमानो गायत्री ।

त्राणाशिशुः ॥ ५३ ॥ ४ ॥ १ ॥ त्वनु इन्द्र उष्णिक् ।

पुनानः सोमधारया ॥ ५१ ॥ १२ ॥ ४ ॥ सप्तर्षयः सोमः पवमानो बृहती ।

आपोहिष्ठा ॥ ५४ ॥ ५ ॥ १ ॥ सिन्धु द्वीप आपो गायत्री ।

शन्नोदेवी ॥ ५४ ॥ ५ ॥ ४ ॥ तद्वत् ।

इदमापः ॥ ५४ ॥ ८ ॥ सिन्धुद्वीप आपोनुष्टुप् ।

यमस्यमायम्या ॥ ५४ ॥ ७ ॥ २ ॥ यमोयमः पंक्ती ।

यमायसोमं ॥ ५४ ॥ १६ ॥ ३ ॥ यमोयमोऽनुष्टुप् ।

यमायमधु ॥ ५४ ॥ १६ ॥ ५ । तद्वत् ।

आपो अस्मान् ॥ ५४ ॥ २५ ॥ ५ ॥ देवत्रवा । आपस्त्रिष्टुप् ।

आनिवर्त्तनिवर्त्तय ॥ ५७ ॥ १ ॥ ६ ॥ पवमानो भार्गवः सोम आस्तारः पंक्तिः ।

आम ॥ ५७ ॥ २६ ॥ ५ ॥ गर्ग इन्द्रास्त्रिष्टुप् ।

सर्व्वे नन्दन्ति ॥ ५८ ॥ २४ ॥ ५ ॥ बृहस्पतिर्ज्ञानं त्रिष्टुप् ।

वसूनां॥ ५८ ॥ ५ ॥ १ ॥ गौरवीतिरिन्द्रस्त्रिष्टुप्।

इमं मे गङ्गे ॥ ५९ ॥ ६ ॥ ५ ॥ पृथमेधानद्यो जगती।

विश्वतश्चक्षुः ॥ ५९ ॥ १६ ॥ ३ ॥ विश्वकर्म्मा त्रिष्टुप्।

नवोनवो ॥ ५९ ॥ २३ ॥ ४ ॥ विप्रचिती चन्द्रमा स्त्रिष्टुप्।

पुनःपत्नी ॥ ५९ ॥ २७ ॥ ४ ॥ सूर्य्यात्मा अनुष्टुप्।

इहैवस्तं ॥ ५९ ॥ २९ ॥ २ ॥ सावित्री सूर्य्योनुष्टुप्।

इमान्त्वां ॥ ५९ ॥ ३० ॥ ५ ॥ सावित्री आत्मानुष्टुप्।

रक्षोहणं ॥ ६० ॥ ५ ॥ १ ॥ पायुरग्नि स्त्रिष्टुप्।

चतस्रोअन्त्य अनुष्टुभः। सम्बाहुभ्यां ॥ ६० ॥ १६ ॥ ३ ॥ विश्वकर्म्मा त्रिष्टुप्।

सहस्रशीर्षा ॥ ६१ ॥ ७ ॥ १ ॥ नारायणः पुरुषोनुष्टुप् अन्त्या त्रिष्टुप्।

या ओषधी ॥ ६१ ॥ ८ ॥ १ ॥ अथर्वणोभिषगोषधयोऽनुष्टुप्।

अश्वत्थे वो ॥ ६१ ॥ ८ ॥ ५ ॥ तद्वत्।

उद्बुध्यध्वं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १ ॥ बुधोबुध स्त्रिष्टुप्।

आयुः शिशानो ॥ ६१ ॥ २० ॥ १ ॥ ऐन्द्रो प्रतिरथ इन्द्र स्त्रिष्टुप्।

बृहस्पते गृत्समदो ॥ ६५ ॥ २२ ॥ ४ ॥ बृहस्पतिर्जगती।

इन्द्र आसां ॥ ६१ ॥ २३ ॥ ५ ॥ अप्रतिरथं इन्द्र स्त्रिष्टुप्।

अस्माकं ॥ ६१ ॥ २४ ॥ ५ ॥ तद्वत्।

अद्यादिन्द्रा ॥ ६२ ॥ २१ ॥ ३ ॥ काश्यप इन्द्र स्त्रिष्टुप्।

हिरण्य गर्भ ॥ ६३ ॥ ३ ॥ १ ॥ प्रजापतिरिन्द्रस्त्रिष्टुप्।

नाके सुपर्णं ॥ ६१ ॥ ८ ॥ १ ॥ वेनोवेन स्त्रिष्टुप्।

रात्री व्यख्यदा ॥ ६३ ॥ १४ ॥ ९ ॥ कुशिको रात्रीर्गायत्री ।

ममाग्नेवर्चः ॥ ६३ ॥ १५ ॥ १ विहव्यो वैश्वदेवस्त्रिष्टुप् ।

त्रायन्तां ॥ ६३ ॥ २५ ॥ ५ ॥ वशिष्ठो विश्वेदेवा स्त्रिष्टुप् ।

सवोरीजानं ॥ ६३ ॥ २८ ॥ ८ ॥ अग्निस्तापसाविश्वेदेवा अनुष्टुप् ।

उत्तानपर्णां ॥ ६४ ॥ ३ ॥ २ ॥ इन्द्राणी उपनिषदनुष्टुप् ।

स्वस्तिदाविशस्पति ॥ ६४ ॥ १८ ॥ २ ॥ शास इन्द्रोनुष्टुप् ।

सहस्राक्षेण ॥ ६४ ॥ १९ ॥ ३ ॥ यक्ष्मनाश इन्द्रस्त्रिष्टुप् ।

शतं जीव ॥ ६४ ॥ १९ ॥ ४ ॥ तद्वत् ।

अक्षिभ्यां ॥ ६४ ॥ २१ ॥ ११ ॥ कश्यपो यक्ष्मानुष्टुप् ।

अङ्गादङ्गात् ॥ ६४ ॥ २१ ॥ ६ ॥ तद्वत् ।

देवाः कपोतः ॥ ६४ ॥ २३ ॥ १ ॥ कपोतइन्द्रस्त्रिष्टुप् ।

विभ्राढ् ॥ ६४ ॥ २८ ॥ १ ॥ भार्गवः सूर्य्यो जगती ।

अन्वाहार्षं ॥ ६४ ॥ ३९ ॥ १ ॥ ध्रुवा राजानुष्टुप् ।

ध्रुवाद्यौः ॥ ६४ ॥ ३१ ॥ ४ ॥ तद्वत् ।

अभावर्त्तेन ॥ ६४ ॥ ३२ ॥ ५ ॥ श्रुतिदत्तं इन्द्रोनुष्टुप् ।

आपङ्गौः ॥ ६४ ॥ ४९ ॥ १ ॥ सार्पिरग्निः सर्पागायत्री ।

नमो ब्रह्मणे ॥ ६४ ॥ ४९ ॥ ० ॥ वामदेवो लिङ्गोक्तास्त्रिष्टुप् ।

अथ यजुर्व्वेदमन्त्राणाम् ।

इषेत्वा ॥ १ ॥ १ प्रजापतिः शाखानुष्टुप् ।

कुक्कुटोसि प्रजापतिर्व्वाक ।

भूरसि ॥ १ ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रजापतिर्व्वाक ।

अत्युष्ठं रक्षः॥ १०॥ १॥ प्रजापती रक्षः।

अतिथिरितोसि॥ १॥ १०॥ १०॥ प्रजापतिः स्रुवः।

सवितुर्वः॥ १॥ २॥ ३॥ प्रजापति रायः।

उरुविष्णो॥ २॥ ६॥ ८॥ बृहती विष्णुः।

चित्रावसोः॥ ३॥ ३॥ १०॥ ऋषयो रात्रिः।

एष ते रुद्रभागः॥ ३॥ ८॥ १॥ प्रजापतीरुद्रः।

इमाआपः॥ ४॥ १॥ २॥ प्रजापतिरापः।

अभित्यं देवं॥ ४॥ ८॥ ३॥ प्रजापतिः सविता।

वरुणस्योत्तम्भनमसि॥ ४॥ १०॥ ९॥ प्रजापतिर्वरुणः।

विष्णोरराटं॥ ५॥ ५॥ ९॥ प्रजापति र्विष्णुः।

उद्दिवंस्तः॥ ५॥ ७॥ २॥ प्रजापति रौदुम्बरी।

अपत्नो अग्निः॥ ५॥ ९॥ ३॥ प्रजापतिरग्निस्त्रिष्टुप्।

देवस्यत्वा॥ ६॥ १॥ १ प्रजापतिः लिङ्गोक्ता।

सुमित्रग्रान॥ ३॥ ५॥ ४॥ प्रजापतिरापः।

कार्षिरसि॥ ६॥ ७॥ ६॥ प्रजापतिरुषोऽनुष्टुप्।

नमोस्तुसर्पेभ्यः॥ १४॥ १॥ ६॥ अश्विनौ नरुक्माकृतिः।

ब्रह्मयज्ञानं॥ १४॥ १॥ २॥ अश्विनावादित्य स्त्रिष्टुप्।

शुक्रज्योतिः॥ १८॥ ७॥ १॥ परमेष्ठी मरुतनुष्णिक्।

सूर्य्यस्त्वा। परमेष्ठी प्रजापतिः सूर्य्यः। व्याहृतीनां परमेष्ठी प्रजापतिः। अग्नि वायुः सूर्य्य प्रजापतयः। उपप्रयन्तो बृहद्देवाग्निर्गायत्री। तनूपा अग्ने बृहद्देवाग्निर्गायत्री। एष ते रुद्रभाग इतिद्वयोर्यजुषोः प्रजापतीरुद्रः प्रथमस्य बृहती साम पंक्तिर्व्वा। द्वितीयस्य यजुर्बृहती। अदस्त्वेनत्वा परमेष्ठी प्रजा-

पति राज्यं। भेषजमसि प्रजापती। रुद्रः ककुप्। अम्बकमिति द्वयोः प्रथमायाः वशिष्ठः द्वितीयायाः प्रजापतिरुभयोः रुद्रोऽनुष्टुप्। आकूत्यै, प्रयुजे, मेधायै। दीक्षायै, सरस्वत्यै। इत्येतेषां चतुर्णां मौञ्जभणानां प्रजापतिरग्निरासुरात्रिष्टुप्। यजुः पंक्तिर्वा। चिदसि मनासीत्यप्रजापतिः सोमक्रयणी गौः व्राह्मी पंक्तिरतिशक्करी वा। अग्नेस्तनुपपरमेष्ठी प्रजापतिर्हविः। देवो वा विष्णुः प्रजापतिर्विष्णुरनुष्टुप्। विष्णोर्नुकं। दिवो वा। प्रतद्विष्णुः। इतितिसृणां प्रजापतिर्विष्णु स्त्रिष्टुप्। आद्ये यजुरन्ते। विष्णोरराटमिति पञ्चयजुषां प्रजापतिर्विष्णुराद्यस्यदैवी जगती। ततश्चतुर्णां दैवी पंक्तिः। अग्रेव्रतपा प्रजापतिरग्निर्ब्राह्मा त्रिष्टुप्। अयन्नःप्रजापतिरग्निर्यजुस्त्रिष्टुप्। इदमापः प्रजापतिरापोमहापंक्तिस्त्रिष्टुबवसाना पावमानश्चान्त्यः पादः। देवास्त्वशुक्रपा। देवास्त्वा मन्थिपा, इत्यनयोः प्रजापतिः क्रमेण शुक्रमन्थिनौ हविर्धानोऽग्निर्यजुःपंक्ती। आदित्ययाकुवन्त्यै। मनुः सती बृहती। युञ्चा हिकेशिनेति मधुच्छन्दा इन्द्रोऽनुष्टुप्। अग्नेपवस्व वैखानसोऽग्निर्गायत्री। उदुत्यञ्जातवेदसमिति देवाः सूर्योगायत्री। उदुत्यमस्कण्वः सूर्योगायत्री। चित्रन्देवानां कुत्स आङ्गिरसः सूर्यस्त्रिष्टुप्। चत्वारि शुङ्गापरमेष्ठी यज्ञपुरुषस्त्रिष्टुप्। देवायज्ञं प्रजापतिः सरस्वत्यः लिङ्गोक्तानुष्टुप्। पितृभ्यःप्रजापत्यः सरस्वत्यः पितरः। वसेन क्रतुना प्रजापतिः सरस्वती लिङ्गोक्तानुष्टुप्। सेना प्रजापतिरनुष्टुप्। अग्नयेशिसपतये*

* शसपतये इति पुस्तकान्तरे पाठः।

दक्षिणाग्निरासुरीपंक्तिः अग्नेयत्तेशुक्रमित्यस्य प्रजापतिरग्निर्गायत्री। सुपर्णोऽसि गरुत्माऽनित्यस्य प्रजापतिर्गरुत्मान् क्षतिः। द्रुपदादिवेति*। कोकिलोराजपुत्रोवा द्रुपदो वा आपो अनुष्टुप्। शतवन्तः आथर्वणओषधीरनुष्टुप्। याओषधीरित्याद्यानां योअस्मेभिदासतीत्यन्तानां सप्तविंशतीनां आथर्वणपुत्रोभिषगोषधीरापोऽनुष्टुप्। अश्वावतीर्गोमतीः वशिष्ठउषास्त्रिष्टुप्। सीरा युञ्जन्तिभ्यः प्रजापतिः सार्पिरग्निः प्रजापतिरनुष्टुप्। क्षणुष्वपाजइतिपञ्चानां देवा वामदेवोऽग्निस्त्रिष्टुप्। काण्डात् काण्डादिति द्वयोरग्निरिष्ठिका अनुष्टुप्। अपाङ्गभन् प्रजापतिर्वरुणः पंक्तिः। इमं माहिंग्गं सीरितिपञ्चर्चां†प्रजापतिरग्निस्त्रिष्टुप्। अपात्वा ओषधीरापोग्निरनुष्टुप्। नमस्तेरुद्रमन्यवइति रुद्राध्यायस्य प्रजापतिर्व्वामदेवा वा ऋषयः॥ आद्योऽनुवाकः षोडशर्चोरुद्रदैवतः। प्रथमा गायत्री। तृतीयातेरुद्र इत्याद्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः। असौयस्ताम्रइत्याद्यास्तिस्रः पंक्तयः। नमोस्तुनीलग्रीवायेत्याद्याः सप्तानुष्टुभः। तत इति द्वे जगती। मनोमन्तं मानस्तोके इतिद्वयोः कुत्सोऽन्यत्पूर्व्ववत्। द्रापे अन्धसस्पत इत्यन्तानुवाके सप्तऋचः। तत्राद्या उपरिष्टाद्बृहती द्वितीयाया कुत्सर्षि दृष्टा जगती। तृतीयाऽनुष्टुप्। परितोरुद्रस्य। मीढुष्टमेति द्वे त्रिष्टुभौ। ततोद्वे अनुष्टुभौ असङ्ख्याताः सहस्राणेत्याद्याः य एतावन्तइत्यन्ताः दशावतानसंज्ञका मन्त्राः बहुरुद्रदेवत्याः अनुष्टुप्छन्दस्काः। ततोन्याभिनमोस्तुरुद्रेभ्योयेदिवी

---

* इमं मार्हिंसीरिति पुस्तकान्तरे पाठः।

† द्रुपदादिवः पुस्तकान्तरे पाठः।

ति त्रीणियजूंषि प्रत्यवरोहसंज्ञकानि बहुरुद्रदैवतानि इति छन्दस्कानि। आद्यान्त्यानुवाकयोर्मध्ये । नमोहिरण्यबाहव इत्यादीनि नमश्चानिर्हतेभ्य इत्यन्तानि सर्व्वाणि यजूंषि। तेषां सर्व्वेषान्तिस्रोशीतयो देवताः। तेषां मध्ये । नमो हिरण्यबाहवेसेनान्ये दिशाञ्च पतये नम इत्यादि। नमः एभ्यः श्व पतिभ्यश्च वो नम इत्यन्ता मन्त्राः उभयतो नमस्काराः। नमो भवायेत्यादयो नम आखिदते च प्रखिदतेचेत्यन्ताः अन्यतरतो नमस्काराः। नमः सभाभ्य इत्यादयो जातसंज्ञकाः रुद्राः। नमो वः किरिकेभ्य इत्याद्याश्चतस्रोव्याहृतिसंज्ञकाः बहुरुद्रदैवता अग्नि, वायु सूर्य्य, हृदयभूताः। आशुश्शिशान इति पञ्चानां देवा वैश्वानरोऽग्निर्जगती। अपांफेन। प्रजापतिः सरस्वत्योऽग्निर्गायत्री अग्निश्च पृथिवी च आदित्योग्निः। ब्रह्मजज्ञानं प्रजापतिरादित्य स्त्रिष्टुप् कयानश्चित्रावामदेव इन्द्रोजगती। संवत्सरोसि प्रजापतिः प्रजापतिर्गायत्री। अहिरिवभोगैः प्रजापतिर्हविस्त्रिष्टुप्। बह्वीनां प्रजापतिर्लिङ्गोक्ता त्रिष्टुप्। युञ्जन्तिब्रध्नं मधुच्छन्दा आदित्यो गायत्री। यमेन दत्तं भार्गवो जमदग्निर्दीर्घतमाश्वस्त्रिष्टुप्। आकृष्णेन हिरण्यस्तूपः। सविता त्रिष्टुप्। आनोमित्रावरुणा गृत्समदो मित्रावरुणौ गायत्री। यज्जाग्रत इति पञ्चानां षसां। शिवसङ्कल्पमनस्त्रिष्टुप्। पञ्चनद्यः गृत्समदो मित्रावरुणौ गायत्री। उभापिबन्तः प्रस्कण्वाश्विनौ गायत्री। यदाबध्नृदच्चोहिरण्यं त्रिष्टुप्। इमं देवेम्यः सङ्कुशिको मृत्युस्त्रिष्टुप्। पनोमो भरद्वाजः विरिञ्चिरिन्द्रस्त्रिष्टुप्। मनोमित्रः दध्यङाथर्वणो लिङ्गोक्ताऽनु-

ष्टुप्। मनसः कामं दध्यङ्ङाथर्वणः श्रीरनुष्टुप्। गणाना-न्त्वेति चतुर्णां यजुषां प्रजापतिर्लिङ्गोक्ताऽनुष्टुप्। समास्त्वा अग्निरग्निरनुष्टुप्। शन्नोदेवी दध्यङ्ङाथर्वण आपो गायत्री। एकाचमे। देवाअग्निर्जगती। उदुत्तमं शुनःशेफो वरुण स्त्रिष्टुप्। वनस्पते वीड्वङ्गोप्रजापतिर्वनस्पतिस्त्रिष्टुप्। भद्रंकर्णेभिस्तिसृणां गौतमोविश्वेदेवास्त्रिष्टुप्। शन्नो शन्नोमित्रः दीर्घतमा इन्द्राग्निस्त्रिष्टुप्। देवकृतस्येति षण्णां प्रजापतिरग्निस्त्रिष्टुप्। मानस्तोकेसङ्कुत्सिको रुद्रोजगती। तद्विष्णोः मेधातिथिर्विष्णुर्गायत्री। काते। प्रजापतिः काम स्त्रिष्टुप्। नमः सम्भवायेत्यादीनां नमो वाकिरेभ्य इत्यन्तानां ऋचां* परमेष्ठी रुद्रस्त्रिष्टुप्। आनो नियुद्भि स्त्यृचां† रुद्र स्त्रिष्टुप्। त्रातारमिन्द्रं प्रजापतिरिन्द्रस्त्रिष्टुप्। बृहस्पते अप्रतिरथइन्द्रस्त्रिष्टुप्। वयंसोमबन्धुः सोमोगायत्री। तमीशानं गौतमो विश्वे देवा गायत्री। स्योनापृथिवी मेधा तिथिः पृथिवी गायत्री। वरुणस्योत्तम्भनमसि प्रजापतिर्व-रुणः। समुद्रायत्वा। दध्यंङाथर्वणोवाताः। पुनन्तुमा-न्देवाः प्रजापतिः। अदितिर्द्यौः गौतमो विश्वेदेवा स्त्रिष्टुप्। पितुन्नुस्तोषं। अगन्त्योन्नउष्णिक्। स नःपितेव। विश्वामित्रो मधुच्छन्दोग्निर्गायत्री। विश्वे देवा स आगतः। गृत्समदो विश्वे देवा गायत्री। विश्वतश्चक्षुर्विश्वकर्मा भौवनो विश्वकर्मा त्रिष्टुप्। यवोऽसि। प्रजापतिर्यवः। सोमउष्णिक्। तेजोसि पर-

* प्राजामिति पुस्तकान्तरे पाठः।

† स्त्रियर्थ्या इति क्वचित् पाठः।

मेष्ठी प्रजापतिः । देवा वा । प्रजापतिर्व्वा आज्यं वापि देवा सोममोव्राताः वाक्यानां पानौ आयुष्यं वर्चस्यमिति तिसृणां दक्षो हिरण्यं क्रमेणोष्णिक् शक्रस्त्रिष्टुप् । तं यज्ञं नारायणः पुरुषः पुरुषोऽनुष्टुप् । सप्तऋषय इत्यध्यात्मवादिनी जगती । उपवहरेगिरीणां* वत्सोऽग्निर्गायत्री । शन्नइन्द्राग्नी दध्यङा थर्वणलिङ्गोक्ता त्रिष्टुप् । इन्द्रोविश्वामधुच्छन्दा इन्द्रोऽनुष्टुप् । अभिल्यन्देवं प्रजापतिः सविता अष्ठिरग्निर्गायत्री । ध्रुवास्ति प्रजापतिरौदुम्बरी । अग्निन्दतं विरूपोग्निर्गायत्री । ऋचं वाचं दध्यङाथर्वणः लिङ्गोक्ता । इशावास्यन्दध्यङाथर्वणः आत्मा अनुष्टुप् । सप्तते अग्ने सप्तर्षिऽग्निस्त्रिष्टुप् । यदक्रन्द इति त्रयोदशानां भार्गवोजमदग्निरश्वस्त्रिष्टुप् । आब्रह्मन् प्रजापतिर्ब्राह्मा यजुः । सजोषसा इन्द्र विश्वामित्र इन्द्रस्त्रिष्टुप् । कार्षिरसि अथर्वा ज्योतिरनुष्टुप् । चित्रावसोः स्वस्तितेति ऋषयो रात्रिः । उद्दिवं प्रजापतिरौदुम्बरी । शंयुर्वार्हत इन्द्रोनुष्टुप् । आयङ्गौः सर्प्विरपिः परापररूपेण सर्पा गायत्री । सुमित्रियानः प्रजापतिरापः । उर्मित्रियानस्तथा । पृथिवी देव यजनं परमेष्ठी प्रजापतिः देवा वा प्रजापतिर्व्वा । वेदिर्विश्व-कर्म्मा विमनाविश्वकर्म्मा त्रिष्टुप् । सुत्रामाणङ्गयस्तात अदितिः त्रिष्टुप् । अहं पितॄन् शङ्खः पितरस्त्रिष्टुप् । नमोस्तु नीलग्रीवाय परमेष्ठी रुद्रोऽनुष्टुप् । परितो† रुद्रस्य परमेष्ठी रुद्रस्त्रिष्टुप् । विकिरिदविलोहितः परमेष्ठीं रुद्रो-

---

* उपकरे वीणामिति क्वचित् पाठः ।

† परिणो रुद्रस्येति क्वचित् पाठः ।

ऽनुष्टुप्। उपप्रागाद्दीर्घतमाश्वस्त्रिष्टुप्। इन्द्रः सुत्रामाः प्राजापत्याश्विसरस्वतीरुद्रोजगती युञ्जतइत्यनुवाकस्य। श्यावाश्वः सावित्री वायुर्जगती। इदं विष्णुर्मेधातिथिर्वैष्णवी। गायत्री। इरावती वाशिष्ठी विष्णुस्त्रिष्टुप्। देव सुतावश्च धरौ प्राचीस्यङ्गोष्ठमत्र हविःस्थाने। विष्णोर्नुकमिति तिस्रो वैष्णव्यस्त्रिष्टुभः।

अथ कुष्माण्डमन्त्राः।

यद्देवास्ति,यदि दिवा। यदिजाग्रदिति तिसृणां प्रजापतिर्ऋषिः क्रमेणाग्निर्वायु सूर्य्योदेवताः सर्व्वासामनुष्टुप्। यद्ग्रामे इत्येतद्यजुर्लिङ्गोक्तदैवतं समुद्रेते द्विपदा विराड्देवी। द्रुपदादिव। प्रजापतिरापोनुष्टुप्। उदयन्तमिति प्रस्कण्वः सूर्य्योऽनुष्टुप्। आपो अद्यन्नचारिषमिति प्रजापतिरग्निः पंक्तिः। एधोसि। समिदसीत्येते। शमिद्देवते यजुषी। समाववर्त्तीत्यस्याः अग्निरभिरुक्ता गायत्री। वैश्वानर ज्योतिरिति वैश्वानरं यजुः। अभ्यादधामीतितृचस्य। आश्वतराश्विरग्निरनुष्टुप्। अंशुना। इत्यस्याः सूर्य्योऽनुष्टुप। सिञ्चति परिषिञ्चतीत्यस्याः सूर्य्य इन्द्रोवा अनुष्टुप्। धानावन्तमित्यस्या विश्वामित्र इन्द्रो गायत्री। बृहदिन्द्राय नृमेध पुरुमेधसाविन्द्रो बृहती। नये मायावकानः सरस्वतीत्यस्य तृचस्य मधुच्छन्दाः सरस्वतीर्गायत्री। आमन्द्रैर्विश्वामित्र इन्द्रो बृहती। आनो विश्वासुहव्यं श्यावाश्व इन्द्रो बृहती। प्रसेनानीः सकुश्रस्कन्धः स्कन्दस्त्रिष्टुप्। पवित्रन्तइति द्वयोरवांपृष्ठस्कन्धो जगती। एषा स्कन्धसंहिता नाम। यद्दा

उपविशति अगस्त्यो ग्निर्गायत्री । सनादग्ने शुतिर्यातुधानो गायत्री अचन्नमीमदन्तः यम इन्द्रः पञ्चपदा पंक्तिः । अविप्रष्ठःशंयुर्वरुण स्त्रिष्टुप् अक्रात् समुद्रः वैखानसः सोमस्त्रिष्टुप् । कनिक्रन्त इति द्वयोः सोमः स्वधा त्रिष्टुप् । एषामित्रा नाम संहिता । ये ते पन्था अजितस्य जित्यन्ता गायत्री । एतोन्विन्द्रशुज्जिय इन्द्रो विराट् । शुक्रन्ते अन्यत् । पूषाग्निस्त्रिष्टुप् महतसोमा वशिष्ठः पवमानस्त्रिष्टुप । अग्निस्तिअग्निनेति वामदेवाग्निर्गायत्री । परितोषिञ्चता सुतमच्छिद्रः सोमो बृहती पवस्वसोमेति धर्म इन्द्रोचरपंक्तिः । चक्रं यदस्य भारद्वाज इन्द्रो वृहती । घृतवतीति वरुणो द्यावा पृथिव्याववविर्जगती । अद्यानो देवसवितः सउच्च सविता गायत्री । त्रातारमिन्द्रं मैत्रइन्द्रो वृहती । महित्रीणां पष्ठोह इन्द्रो गायत्री । विश्वामित्रस्य वृहदिन्द्राय वृहती । यो भूतानामित्यस्याः नारायणीयकौण्डिल्य ऋषिः एतद्यमाण ग्रंही देवता पंक्तिः छन्द आत्मप्रवादरूपेयं प्राणायामे । अशिन क्षतस्येति द्वे अनुष्टुप् परास्ताद्बृहत्यौ लिङ्गोक्तदैवत्ये । समिद्ध इन्द्र इत्येकादशानामाप्री संज्ञकानामाङ्गिरसऋषिः क्रमेण । इध्मास्तनूपात् । नाराशंसीईडो बर्हिर्द्वारउषसानक्ता दैव्या रातिस्रो देवीस्त्वष्टा वनस्पतिः स्वाहा क्षतय इत्येता देवताः अत्र उरूप्रथाः प्रथमानं व्यूहः । सुवीरावीरं द्वादशकः । अच्छिन्नं द्वादशकः ।

इति यजुर्विधानं ।

अथ साम्नां ऋषि दैवत छन्दांसि ।

इदं विष्णुः पृच्छकस्य विष्णोः प्रकाव्य मुशनेव भूवाणा इति वागहृभं पुरुष व्रतेचैषा वैष्णवी नाम । तत्र इदं विष्णुः प्रजापतिर्गायत्री । वृत्तस्य विष्णो विष्णुर्विष्णुर्जगती । प्रकाव्यमुशनेव भ्रुवाणः वरोहे विष्णुस्त्रिष्टुप् । पुरुष व्रते पुरुषो नारायणोऽनुष्टुप् । इदं श्रों ह्यखोजसेति प्रथमे तेन यो मधुच्छन्दा इन्द्रो गायत्री । सप्तव्योमघोनां मधुच्छन्दाः विमेदेवा अनुष्टुप् पुरासिन्धुर्नुवा कवि दुःमरुत इन्द्रोऽनुष्टुप् । उपच्चेम मधुमती चिपन्तः मधुच्छन्दा इन्द्रो द्विपदा विराट । तवस्त्व सोमं । मधुच्छन्दाः पवमानस्त्रिष्टुप् । सुरूपकत्नु मधुच्छन्दा गायत्री । उदुत्तमं वरुणपाशमिति गौतमो वरुणोऽनुष्टुप् । शुक्रं चन्द्रो शुक्रश्चन्द्रमाः गायत्री । शुद्धाशुद्धा शुद्धोय इन्द्रोऽनुष्टुप् । नृत सूक्तश्चः अग्निः श्येनस्त्रिष्टुप् । इन्द्रस्त्रिधातु इन्द्रे इन्द्रो बृहती । विशा पृतना त्रिशाक इन्द्रो जगती । सोमं राजानं बृहस्पतिरग्नया, दित्य वरुण विष्णवः । चरुषणी घृतं वार्हत्ताः सर्प प्रसर्प उत्सर्पा जगती । समिन्धायन्ति जनिधानं अयां गर्भं आपस्त्रिष्टुप् । इन्द्राहो नृपमग्निर्गायत्री । सन्ते पयांसि सोम व्रते सोमः सोमस्त्रिष्टुप् । सोमव्रतेऽपि दैवव्रते ऋषिव्रते रुद्रः । तृतीये विश्वेदेवा । यज्ञपदिन्द्रोऽनयदने नेति पूषा पूषा गायत्री । भगो न चित्रेति सान्तनिक अग्निर्विराट । सामद्वयेऽपि । इममिन्द्रेति वर्गद्वयस्य वशिष्ठ इन्द्रोऽनुष्टुप् । परिप्रिया कविरिति । अर्णापवः कवि गायत्री । रथन्तरे वशिष्ठः । ईशान इन्द्रो बृहती । वामदेव्ये वामदेवः सर्व्वदेवा गायत्री । यशः समेति । यशा इन्द्रोबृहती । इन्द्रमिहासिनः कण्वइन्द्रोबृहती ।

रथन्तरं पूर्व्ववत् गीर्वाणा पाहि नः सुत मिति । हरिः श्री निं-
धनं इन्द्रो गायत्री । अत्राविशन्त्विन्दवः आश्रित इन्द्रो गायत्री
इन्द्रोहिमत् सिन्धवः पूषा इन्द्रो गायत्री । त्रायन्तीह त्वायन्ति ये
इन्द्रोबृहती । गव्येषु गोइये श्यावाश्व इन्द्रो गायत्री । इदं
मोघन्त्विति मधुच्छन्दा इन्द्रो गायत्री । भद्रानो अग्निराहुत
इति । गौतमो भग इन्द्रो गायत्री । वैरूप्याष्टके विरूप इन्द्रो-
बृहती । अत्राष्टके क्रमादृषयः । आद्ययोः शिखण्डी । तदुत्त-
रयोरत्रिः । तदुत्तरयोः महास्ववेतसः । तदुत्तरयोः शिरीषः ।
सर्व्वत्रेन्द्रोदेवता जगतीच्छन्दः । अग्ने विवस्वदुषसः इडिमाण्ड-
व्यो जातवेदाऽनुष्टुप् । एवस्पते सोम इन्द्रस्त्रिष्टुप् । त्रिरस्मैमरुतां
धन्वन्धेनवो जगतीस्त्वात्वाहित्वेति ॐसहस्र इति इन्द्रो यजुः ।
धानावन्तं करयम्भिणमिति अभिषव इन्द्रो गायत्री वास्तोष्पते
इति प्रजापति र्वास्तुयजुः । अभ्रातृव्य इति अभ्रातृव्य इति
अभ्रातृव्य इन्द्रः ककुप् । वातआवातुभेषजं काशिनो वायुर्गायत्री
पञ्च निधानं वामदेव्यो वामदेव्यः । राहुर्गायत्री । असित्वा
पूर्व्वपीतय इति । वषट्कारः प्रजापतिरिन्द्रो बृहती । अभि
त्वाशूरनोनुमरहस्येन हिशब्देन अजिति इन्द्रो बृहती । इन्द्र
मिद्देवतातये क्रतुव इन्द्रो बृहती । गवाव्रते प्रजापतिर्गावस्त्रि-
ष्टुप् । पुरुष व्रते पुरुषोनारायणोऽनुष्टुप् । रात्रेर्व्रते प्रजापति
रात्रिरनुष्टुप् । इन्द्र सानसिंरोहितकुलाय इन्द्रो गायत्री ।
भारुण्डसामनि भारुण्डो जातवेदाग्निः जगती । गायत्रं सापौ
ष्कलमाग्नेयगायत्री । रैवत कुम्भवरैवत इन्द्रो गायत्री । त्रिसुपर्णं
त्रिसुपर्णः सूर्य्यो गायत्री । महावैश्वानरव्रते वैश्वानरोऽग्नि

स्त्रिष्टुप्। आनिगेति आनिषङ्गः इन्द्रः नानाछन्दांसि। वृहत् सामनि भारद्वाज इन्द्रो वृहती।

इति सामविधानं।

अथ अथर्व्वमन्त्राणां ऋषि दैवतछन्दांसि॥

शान्तातीयगणस्य शान्तातीयाश्च इन्द्रः सर्व्वाणि छन्दांसि॥

भैषज्यगणस्य भैषज्यं आयुरुष्णिक्।

रौद्रगणस्य, ब्रह्मारौद्रः सर्व्वाणि छन्दांसि।

अथ दशगणः।

शान्तिगणस्य ब्रह्मा सोमोऽनुष्टुप्।

कृत्यादूषणगणस्य।

शुक्रः कृत्यादूषणः सर्व्वाणि छन्दांसि।

धातनगणस्य धातागणोऽग्निः सर्व्वाणि छन्दांसि।

मातृनामगणस्य मातृनामा ऋषिः मातृनामदेवता उष्णिक्छन्दः।

वास्तोष्पतिगणस्य।

ब्रह्माऋषिर्वास्तोष्पतिर्देवता सर्व्वाणि छन्दांसि।

पाप्मन गणस्य॥

ब्रह्मा ऋषिः पाप्महा देवता।

गायत्र्युष्णिक्। ककुदनुष्टुप्।

यक्ष्मनाशनगणस्य, मातृनामाऋषिः * यक्ष्मनाशनो देवता सर्व्वाणि छन्दांसि ।

दुःस्वप्ननाशनगणस्य ।

यमऋषिः दुःस्वप्ननाशनो देवता सर्व्वाणि छन्दांसि ।

आयुष्यगणस्य, ब्रह्मा आयुर्गायत्र्यादि सप्तछन्दांसि ।

सर्व्वस्यगणस्य, अथर्वा ऋषिः बृहस्पति र्देवता ।

अनुष्टुप् बृहती पंक्तिरनुष्टुप् ।

अष्टादश गणानां अथर्वाश्चन्द्रमाः सर्व्वाणि छन्दांसि ।

शन्नो देवीसूक्तस्य सिन्धुद्वीप आपोगायत्री । हिरण्यवर्णाः शुचयः अथर्वाभ्युक्तस्त्रिष्टुप् ।

अथर्व्वाणानुवाकादीनां अथर्वाश्चन्द्रः सर्व्वाणि छन्दांसि ।

याओषधीः, ब्रह्मा ब्रहस्पतिरनुष्टुप् ।

ममाग्ने वर्च्च इत्यादीनां चतुर्द्दशानां कुवेरस्त्रिष्टुप् ।

नदीपं त्वप्सरोबादरायणीरप्सरोजगती ।

सोदक्रामत्सादेवानां अपरिब्रत इन्द्रोतिच्छन्दाः ॥

सुपर्णोसि सौपर्णोगरुत्मानुष्टुप् ।

इन्द्रजीववेति हृदयसूक्तस्य ब्रह्मा इन्द्रो गायत्री ।

यत्स्वंमृत्युरभ्यत्स्व ब्रहस्पतिः मृत्युरनुष्टुप् ।

मातृनामगणः सुपर्णस्त्वागरुत्माननुष्टुप् ।

यथेदंशून्यअशोतिसूक्तम् ।

अथर्व्वाभूमिः पंक्तिः पृथिव्यामग्ने, अग्निः पृथिव्यन्तरिक्षं

* चवितामेति क्वचित् पाठः ।

द्यौश्चन्द्रमसो देवताः पङ्क्त्यतिजगतीछन्दः। उत्तमोऽसीति मन्त्रस्य प्रतिसर इन्द्रो विष्णुः। सविताऽरुद्रो अग्निः प्रजापति र्देवता आद्या पंक्तिः तदुत्तराणां सप्तानामनुष्टुप्।

उदुम्बरेति, मणिनेति, सूक्तम्।

ब्रह्मा कुबेरः पञ्चमादीनां त्रयाणां त्रिष्टुप्।

शेषाणां त्रयोदशानामनुष्टुप्।

योनस्वइति ब्रह्मा ईश्वर अनुष्टुप्।

इन्द्रेण वृत्तमिति।

वरुण इन्द्रस्त्रिष्टुप्। हिरण्यवर्णाः शुचयः पावकाः ब्रह्मा आपस्त्रिष्टुप्॥

इयं वेदिरिति ब्रह्मा इन्द्रस्त्रिष्टुप्।

अभितव्यमे तातस्य अथर्वा आपः पंक्तिः।

सरस्वतीव्रतेषुते इति सूक्तं।

ब्रह्मासरस्वती अनुष्टुप्।

सौरसामानि विषासहि सहमानमित्यादीनिआथर्वण आदित्याजगती।

पिशाचत्रयो गमश्रियातनः पिशाचत्रशौ गायत्री।

यमस्य लोकादध्या, ब्रह्मा यमस्त्रिष्टुप्।

अग्निर्वैशनायदवाय अग्निरिन्द्रस्त्रिष्टुप्।

ऊर्ध्वो भवेत् अग्नि कृत्वा प्रतिहरणोऽनुष्टुप्।

इन्द्रं वयं वाणिजं अथर्वा ईशानस्त्रिष्टुप्।

कमोमेराजन्विति, ब्रह्मा, कामस्त्रिष्टुप् ।
भद्रायकर्णंभद्रव्येति कौशिकाश्विनावनुष्टुप् ।
तुभ्यमेव जनिमन्विति शंयुर्जरिमा त्रिष्टुप् ।
आयातु मित्र इति ।

मित्रावरुणावापीऽग्नय स्त्रिष्टुप् । आशानामाशापालेभ्यः, वाचस्पतिराशापाला अनुष्टुप् । इदञ्जनासो विदथ ब्रह्मा द्यावापृथिव्यावनुष्टुप् । अग्नेगोभिरित्येतत् ब्रह्मा अग्नि स्त्रिष्टुप् । शान्ता द्यौरितिसूक्तस्य ब्रह्मा पृथिव्यन्तरिक्षं दिवोऽनुष्टुप् । अयन्तेयोनिर्ऋत्वियजः अथर्वाग्निरनुष्टुप् । विविधानस्येति अथर्वाग्नि स्त्रिष्टुप् । ध्रुवंध्रुवेणेति अथर्वा सोमनं अनुष्टुप् । अधुते राजन्निति, चतसृणां अथर्वं एक स्त्रिष्टुप् । ययो देवीष्विति ब्रह्मा शास्त्रानुष्टुप् युनक्तिसीरा वियुगा । अथर्वा सीता त्रिष्टुप् । सुयवसादिति अथर्वा ब्रह्मा त्रिष्टुप् । यदाशइति वाक्देवता एकवर्च अग्निरनुष्टुप् । अर्हते भग इत्येतत् अथर्वा सीता* त्रिष्टुप् । एते पन्थाः पन्थां पन्था अतिजगती । अवितस्तइति । ब्रह्मा उन्मोचनः पंक्तिः । यो नस्वो अरणो अथर्वा ईश्वरस्त्रिष्टुप् । अहन्नहंन्निति षडर्चं इन्द्र स्त्रिष्टुप् । त्वमुत्तममिति अथर्वा सोमोऽनुष्टुप् । यथा यशश्चन्द्रमसि । वरुणश्चन्द्रमा जगती । आनोअग्निइति पतिवेदनः सोमस्त्रिष्टुप् । येन देहीति अयमपामर्थ्यमा अथर्वा अर्थ्यमानुष्टुप् । यत्पृथिव्यामनावृत्तं । कल्पमन्त्र । छन्दर्षि देवता नाह । शिवःशिवेभिरित्येत् ब्रह्मा शिवस्त्रिष्टुप् । क्षत्या

* सूर्य्य इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

दूषणे। ब्रह्मा कृत्यादूषणोऽनुष्टुप्। बृहस्पते नः परिपातु-मिहेति बृहस्पति स्त्रिष्टुप्। मामानो विन्दन्तीति सूक्तं, ब्रह्मा ईश्वरोऽनुष्टुप्। अयन्नोअग्निरध्यचः कौशिकोऽग्निरनुष्टुप्। पूषाषितसीति तिसृणां शुक्रो देवता। प्रथमायाः पंक्तिः तदु-त्तरयोरनुष्टुप्। अन्त्या गायत्री। प्रगोनयइति सूक्तानि त्रीणि प्राणैः सर्व्वैरनुष्टुप्। देवा मारुतइति, ब्रह्मा मरुत स्त्रिष्टुप्। मुञ्चामि त्वाइति सूक्तस्य, यच्मनाशन इन्द्राग्नि-स्त्रिष्टुप्। अथर्व्वशिरांसि। अग्निरिति भस्मवायुरिति भस्म जलमिति भस्मस्थलमिति भस्म सर्व्वं हवा भस्मेति।

इत्यथर्व्वणो विधानम्।

अथोङ्कारस्य छन्दर्षिदेवतानि। याजुषसर्व्वानुक्रमे। ॐ मिति परमाचरस्य योगिनामालम्बभूतस्य परस्य ब्रह्मणः प्रणवा-ख्यस्य स्थूलादिगुणयुक्तस्य ब्रह्मा ऋषिःच्छन्दो गायत्रं परमात्मा देवता ब्रह्मारम्भे विरामे च यागहोमादिषु शान्तिषु कर्म्मषु चान्येष्वपि कर्म्मसु नित्यनैमित्तिकादिषु सर्व्वेषु विनियोगस्येति। तथा च शाट्यायनः। दान यज्ञ तपः स्वाध्याय जपाध्यानसन्ध्यो-पासन प्राणायाम होम दैव, पित्र्यमन्त्रोच्चारणब्रह्मारम्भादिति प्रणवेषु धार्य्यं। प्रवर्त्तयेदिति मन्त्राणां छन्दर्षिदेवता ज्ञाना-वश्यकत्वमुक्तं। याजुषसर्व्वानुक्रमे ऋषिदैवतछन्दसां स्वरूप मुक्त्वा एतान्यविदित्वा योऽधीतेऽनुब्रूते जपते जुहोति यजते याजयते तस्य ब्रह्मचं न चिरं यातयामं भवति स्थाणुं वर्च्छति प्रदूयते वा पापीयान् भवतीति छन्दोगब्राह्मणे योह

वा अविदितार्षेयब्राह्मणेन मन्त्रेण याजयति वाध्यापयति वा स्थाणुंवर्छति गर्त्तं वा यजते प्रच्छामीयते पापीयान् भवति यातयामान्यस्य छन्दांसि भवन्ति तस्मादेतानि मन्त्रे मन्त्रे विद्यादिति ।

अथ नानाद्रव्यदानमन्त्राः ।

तत्र नवग्रहदक्षिणा दान मन्त्राः ।

मात्स्ये ।

कपिले सर्व्वभूतानां पूजनीयासि रोहिणि ।
सर्व्वतीर्थमयी यस्मादतः शान्तिं प्रयच्छमे ॥

कपिलायाः ।

पुण्यस्त्वं शङ्खपुण्यानां मङ्गलानाञ्च मङ्गलं ।
विष्णुना विधृतो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छमे ॥

शङ्खस्य ।

धर्म्मस्त्वं वृषरूपेण जगदानन्दकारकः ।
अष्ट मूर्त्तेरधिष्ठानमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

रक्तवृषस्य ।

हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेमवीजं विभावसोः ।
अनन्तपुण्यफलद मतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

सुवर्णस्य ।

पीतवस्त्रयुगं यस्माद्वासुदेवस्य वल्लभं ।
प्रदानात्तस्य मे विष्णुरतः शान्तिं प्रयच्छतु ॥

पीतवस्त्रयुग्मस्य ।

यस्मा द्विष्णु स्वरूपेण यस्मादमृतसम्भवः ।

चन्द्रार्कवाहनं नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

श्वेताश्वस्य।

यस्मात्त्वं पृथिवीसर्व्वाधेनुः केशवसन्निभाः।
सर्व्वपापहरा नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

कृष्णवर्णगोः।

यस्मादायसकर्म्माणि त्वदधीनानि सर्व्वदा।
लाङ्गलाद्यायुधादीनि ततः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

लोहस्य।

यस्मात्वं छागयज्ञाना मङ्गत्वेन व्यवस्थितः।
यानं विभावसो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

छागस्य।

शरण्यं सर्व्वलोकानां लज्जाया रक्षणं परं।
सुवेशधारि त्वं यस्माद्वासः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

श्वेतवस्त्रस्य।

रक्तवस्त्रयुगं यस्मादादित्यस्य प्रियं सदा।
प्रदानादस्य मे सूर्य्यो ह्यतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

रक्तवस्त्रयुग्मस्य।

धर्म्मराजेन विधृतं कृष्णवस्त्रं सुशोभनं।
सर्व्वक्लेशविनाशाय कृष्णवस्त्रं ददाम्यहं ॥

कृष्णवस्त्रस्य।

अन्नमेव यतो लक्ष्मीरन्नमेव जनार्दनः।
अन्नं ब्रह्माखिल त्राण मस्तु मे जन्मजन्मनि ॥

अन्नस्य ।

चन्द्रमण्डलमध्यस्थं चन्द्राम्बुजसमप्रभं ।
दध्यन्नं तस्य दानेन प्रीयतां वामनो मम ॥
दध्यन्नं सोपदंशञ्च ब्रह्म विष्णु शिवात्मकं ।
प्रीयतां धर्म्मराजोऽहि तद्दानान्मम सर्व्वदा ।

सोपदंशदध्यन्नस्य ।

पानीयसहितञ्चैतत् सदध्योदनपात्रकं ।
समर्च्चितं तत् सफलं सदक्षिणं गृहाण दध्योदनपात्रकं मम ।

सपानीय दध्यन्नस्य ॥

सर्व्वात्मा सर्व्वलोकेशः सर्व्वव्यापी सनातनः ।
नारायणः प्रसन्नःस्यात् कृषरान्नप्रदानतः ॥

कृषरान्नस्य ।

पायसं परमान्नञ्च सर्व्वदानोत्तमोत्तमम् ।
सर्व्वदैवतयोग्यञ्च श्रेयःपुष्टिं प्रयच्छतु ॥

पायसान्नस्य ।

आदित्यतेजसा भक्तं जातिश्रेष्ठकरं परं ।
तदन्नं मम विप्र त्वं प्रतीच्छ पूपमुत्तमं ॥

अपूपान्नस्य ।

प्राजापत्या यतः प्रोक्ताः शक्तवो यज्ञकर्म्मणि ।
तस्मात् शक्तून् प्रयच्छामि प्रीयतां मे प्रजापतिः ॥

शक्तूनां ।

असुरेषु समुद्भूतं रजतं पितृवल्लभं ।
तस्मादस्य प्रदानेन रुद्रः सम्प्रीयतां मम ॥

रजतस्य ।

परापवादपैशून्यादभक्ष्यस्य च भक्षणात् ।
तत्प्रजातञ्च यत् पापं ताम्रपात्रं प्रणाश्यतु ॥

ताम्रपात्रस्य ।

यानि पापानि काम्यानि कामोत्थानि कृतानि च ।
कांस्यपात्रप्रदानेन तानि नश्यन्तु मे सदा ॥

कांस्यपात्रस्य ।

देव देव जगन्नाथ वाञ्छितार्थफलप्रदः ।
तिलपात्रं प्रदास्यामि तवाङ्गे संस्थितिरस्तु ॥

स्वर्णादितिलपात्रस्य ।

दर्शनेन त्वमादर्श नृणां मङ्गलदायकः ।
शौर्य्य-सौभाग्य, सत्कीर्त्ति, निर्म्मलज्ञानदो भव ॥

दर्पणस्य ॥

ताम्रपर्ण्यर्णवोत्पन्ना वर्णाढ्या कल्पवर्णिताः ।
मुक्ताः शुक्त्युद्भवाः सन्तु भुक्तिमुक्ति प्रदा मम ॥

मुक्तानां ।

त्वदुद्भवो जगत्स्रष्टुर्वेधसो हेमपङ्कजः ।
पद्मवासहरेर्नाभिजातं मां पाहि सर्व्वदा ॥

सुवर्णपद्मस्य ।

कान्तारवनदुर्गेषु चौरव्याला, कुले पथि ।
हिंसकास्तु न हिंसन्तु सिंहदानप्रभावतः ।

सिंहस्य ।

हिरण्यगर्भ सम्भूतं सौवर्णमङ्गुलीयकं ।
धर्म्मप्रदं प्रयच्छामि प्रीयतां कमलापतिः ॥

अङ्गुलीयकस्य ।

काञ्चनं हस्तवलयं रूपकान्तिसुखप्रदं ।
विभूषणं प्रदास्यामि विभूषयति मां सदा ॥

वलयस्य ।

क्षीरोदमथने पूर्व्वमुद्भूतं कुण्डलद्वयं ।
श्रिया सह यदुद्भूतं ददे श्रीः प्रीयतां मम ॥

कुण्डलद्वयस्य ।

मणिकाञ्चन पुष्पाणि मणिमुक्तामयानि च ।
तुलसीपत्रदानस्य कलां नार्हन्ति षोड़शीं ।
तुलसीपत्रदानाद्वा ब्रह्मणः कायसम्भवम् ।
पापप्रशमनं यातु सर्व्वे सन्तु मनोरथाः ॥

तुलसीदानमन्त्रः ।

अलक्ष्मीहरणं नित्यं नित्यं सौभाग्यवर्द्धनम् ।
क्षीरं मङ्गलमायुष्यं ततः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

दुग्धस्य ।

कामधेनोः समुद्भूतं विष्णोस्तुष्टिकरं परं ।

नवनीतं प्रदास्यामि बलं पुष्टिञ्च देहि मे॥

नवनीतस्य।

कामधेनुसमुद्भूतं देवानामुत्तमं हविः।
आयुर्विवर्द्धनं दातूराज्यं पातु सदैव मां॥

आज्यस्य।

तैलं पुष्टिकरं नित्यमायुष्यं पापनाशनम्।
अमाङ्गल्यहरं पुण्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे॥

तैलस्य।

कण्टकोच्छिष्ट,पाषाण,वृश्चिकादि,निवारणे।
पादुके सम्प्रदास्यामि विप्र प्रीत्या प्रगृह्यताम्॥

पादुकामन्त्रः।

शशाङ्ककरसङ्काशं हिमडिण्डीरपाण्डुरम्।
प्रोत्सारयाशु दुरितं चामरामरवल्लभं॥

चामरस्य।

चन्दनावासमन्दारसखे वृन्दारकार्चितं।
चन्दन त्वत्प्रसादान्मे सान्द्रानन्दप्रदो भव॥

चन्दनखण्डस्य।

श्रीखण्डकाण्डकर्पूरकस्तुरी कुङ्कुमान्वितम्।
विलेपनं प्रयच्छामि सौख्यमस्तु सदा मम॥

चन्दनाद्यनुलेपनस्य।

समस्तेभ्योऽपि वस्तुभ्यः संस्तुतासि सुरासुरैः ।
विन्यस्ताङ्गेषु कस्तूरी सुखदास्तु सदा मम ॥

कस्तूर्य्याः ।

कन्दर्पदर्पदो यस्मात् कर्पूरं प्राणतर्पणम् ।
आद्यमते भवस्तापस्त्वद्दानादपसर्पतु ॥

कर्पूरस्य ।

यदभूदङ्गसंलग्नं कुङ्कुमादिविलेपनम् ।
जलक्रीड़ासु गोपीनां द्वारवत्यां जलार्पितं ॥
गोपीचन्दनमित्युक्तं मुनीन्द्रैः किल्बिषापहं ।
तस्मादस्य प्रदानेन विष्णुर्द्दिशतु वाञ्छितम् ।

गोपीचन्दनस्य ।

त्वया सुराणाममृतं विधाय
हालाहलं संवृतमेव यस्मात् ।
तथा सुराणां त्रिपुरञ्च दग्ध
मेकेषुणा लोकहितार्थमीश ॥
त्वत्प्रदानादहमप्यदोषी
दोषैर्विमुक्तास्तु गणान् प्रपद्ये ।
तथा कुरु त्वं शरणं प्रपद्ये
मयि प्रभो देव वर प्रसीद ॥

शिवप्रतिमायाः ।

प्रसीदतु भवोनित्यं कृत्तिवास महेश्वरः ।

पार्व्वत्या सहितोदेवोजगदुत्पत्तिकारकः ॥

उमामहेश्वरयोः।

शिवशक्त्यात्मकं यस्मात् जगदेतच्चराचरं।
तस्मादनेन सर्व्वंमेकरोतु भगवन् शिवं ॥
कैलासवासी गौरीशो भगवान् भगनेत्रभित् ॥
चराचरात्मकोलिङ्गरूपी दिशतु वाञ्छितम्।

लिङ्गस्य।

इदं मरकतं लिङ्गं रौप्यपीठसमन्वितं।
धान्यैर्द्वादशभिर्युक्तमेकादशफलान्वितम् ॥
सम्प्रदद्याद्विधानेन यथोक्तं फलमस्तु मे ॥

मरकतलिङ्गस्य।

काश्मीरलिङ्गपचे तु इन्द्रकाश्मीरजं वदेत्।

काश्मीरलिङ्गस्य।

सर्व्वभूताश्रया भूमिर्व्वराहेण समुद्धृता।
अनन्तसस्यफलदा अतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

सस्यभूमेः।

ऊर्णामेषसमुत्पन्ना शीतवातभयापहा।
यस्मात्तुषारहारीस्यादतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

ऊर्णायाः।

और्णपदमनुध्येयं स्वर्णवीजं तव प्रभो।

दत्तं गृहाण देवेश पापं संहर सत्वरम् ॥

जर्णापदस्य ।

धान्यं करोषि दातारमिह लोके परत्र च ।
तस्मात् प्रदीयतां धान्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

धान्यस्य ।

यस्मादन्नमयोजम्बूद्वीपो गोधूमसम्भवः ।
गन्धर्व्वसौख्यधनदः अतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

गोधूमानाम् ।

मुद्गवीजानि वै यस्मात् प्रियाणि परमेष्ठिनः ।
तस्मादेषां प्रदानेन प्रीतिः सिद्ध्यतु मे सदा ॥

मुद्गानां ।

पुरा गोवर्द्धनोद्धारसमये हरिभक्षिताः ।
चणकाः सर्व्वपापघ्ना अतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

माषाणाम् ।

रसानामग्रजं श्रेष्ठं लवणं बलवर्द्धनं ।
ब्रह्मणा निर्म्मितं साक्षादतः शान्तिं प्रयच्छतु ॥

लवणस्य ।

धान्यराजाश्च माङ्गल्या द्विजप्रीतिकरा यवाः ।
तस्मादेषां प्रदानेन ममास्त्वभिमतं फलम् ॥

यवानां।

तिलाः पापहरा नित्यं विष्णोर्देहसमुद्भवाः।
तिलदानेन सर्व्वं मे पापं नाशय केशव॥

तिलानां।

अमृतस्य कुलोत्पन्नाः इक्षुधारातिशर्व्वरी।
सूर्य्यप्रीतिकरा नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे॥

शर्करायाः।

मनोभवधनुर्मध्यादुद्भूता शर्करा इति।
तस्मादस्य प्रदानेन मम सन्तु मनोरथाः॥

खण्डस्य।

प्रणवः सर्व्वमन्त्राणां नारीणां पार्व्वती सदा।
तथा रसानां प्रवरः सदैवेक्षुरसो मतः।
मम तस्मात् परां लक्ष्मीं ददस्व गुड़ सर्व्वदा।

गुड़स्य।

यस्मात्पितॄणां श्राद्धे त्वं पीतं मध्वमृतोद्भवं।
तस्मात्तवप्रदानेन रक्ष मां दुःखसागरात्॥

मधुनः।

वारिपूर्णघटोपेतं देवत्रयमयं यतः।
प्रीयतां धर्म्मराजोऽस्तु दानेनानेन पुण्यद॥

उदकुम्भस्य ।

उपानहौ प्रदास्यामि कण्टकादिनिवारणे ।
सर्व्वस्थानेषु सुखदा वतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

उपानहोः ।

पत्रिका सर्व्वजन्तूनां शैत्यानन्दकरी शुभा ।
पितॄणां तृप्तिदा नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

व्यजनस्य ।

महाकोशनिवासेन चक्राद्यैरुपशोभितम् ।
अस्य देवप्रदानात्तु मम सन्तु मनोरथाः ॥

शालग्रामस्य ।

महाकोशनिवास त्वं महादेवो महेश्वरः ।
प्रीयतां तव दानेन अतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

शिवनाभस्य ।

यमद्वारे महाघोरे या सा वैतरणी नदी ।
तान्तर्त्तुकामोयच्छामि उत्तारय सुखेन मां ॥

वैतरण्याः ।

यस्मात्त्वं पृथिवी सर्व्वाधेनु र्वैष्णवसन्निभा ।
सर्व्वपापहरा नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

लब्धधेनोः ।

मृत्युं क्रान्तौ प्रवृत्तस्य सुखक्रान्तिविवृद्धये।
तुभ्यं सम्प्रददे नाम्ना गां समुत्क्रान्तिसंज्ञिताम्॥

उत्क्रान्तिधेनोः।

वाङ्मनः, काय,जनितं यत् किञ्चिन्मम दुष्कृतम्।
तत् सर्व्वं विलयं यातु त्वद्दानेनोपसेवितम्॥

मेष्याः।

भगवन् शूलहस्तेश दुःखाद्यरिविनाशन।
तवायुधप्रदानेन शूलं नश्यतु मे सदा॥

शूलस्य।

यानि पापन्यनेकानि मया कामकृतानि च।
लोहपात्रप्रदानेन तानि नश्यन्तु सर्व्वदा॥

लोहपात्रस्य।

अगम्यागमनं चैव परदाराभिमर्षनम्।
रौप्यपात्रप्रदानेन तानि नश्यन्तु मे सदा॥

रौप्यपात्रस्य।

तिलाः सर्व्वे समायुक्ता दुरितक्षयकारकाः।
विष्णुप्रीतिकरा नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे॥

सहिरण्यतिलदानानां।

तिलाः पुण्याः पवित्राश्च सर्व्वकामकराः शुभाः।

शुक्लाश्चैव तथा कृष्णा विष्णुगात्रसमुद्भवाः ॥
यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यासमानि च ।
तिलपात्रप्रदानेन तानि नश्यन्तु मे सदा ॥

सहिरण्यतिलपात्रस्य ।

ब्रह्महत्यादिपापघ्नं ब्रह्मणा निर्म्मितं पुरा ।
कुष्माण्डबहुवीजात्ममतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

कुष्माण्डस्य ।

इदं फलं मया विप्र प्रभूतं पुरतस्तव ।
तेन मे सफलावाप्तिर्भवेज्जन्मनि जन्मनि ॥

फलस्य ।

आदित्यतेजसोत्पन्नाः सर्व्वमङ्गलकारकाः ।
मण्डकाः सर्व्वपापघ्नो अतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

मण्डकानां

जन्मान्तरसहस्रेषु यत् कृतं दुरितं मया ।
स्वर्णपात्रप्रदानेन शान्तिः किञ्चिदिहास्तु मे ॥

व्यतीपातस्य ।

यायालक्ष्मीर्यदङ्गे न सर्व्वगात्रे व्यवस्थितं ।
तत् सर्व्वं शमयाज्यं त्वं लक्ष्मीं पुष्टिं च वर्द्धय ॥

आरोग्यार्थाज्यस्य ।

आज्यं तेजः समुद्दिष्टमाज्यं पापहरं स्मृतम् ।

आज्यं सुराणामाहार आज्ये देवाः प्रतिष्ठिताः॥

पापक्षयार्थाज्यस्य।

त्वं देवानां मनुष्याणां रक्षसामायुधो ह्यसि।
यस्मात् सर्व्वप्रयत्नेन शान्तिर्भवतु सर्व्वदा॥

आयुधस्य।

केशवप्रीतिदा भक्त्या शम्भ् ब्रह्मा,र्क,तुष्टिदा।
पृथग्विधापूपकायाः यच्छन्तु बलमौरसम्॥

भक्ष्याणां।

सोमोद्भवानि दारूणि जातवेदःप्रियाणि च।
तस्मादेषां प्रदानेन श्रियं देहि विभावसोः॥

काष्ठानां।

अग्निवर्णोद्भवा नाम बलकीर्त्तिप्रवर्द्धनाः।
कुलत्थः सर्व्वपापघ्न अतः शान्तिं प्रयच्छ मे॥

कुलत्थानां।

सदारोहति वीजानि काले कृष्टे महीतले।
तव प्रदानात्सकला मम सन्तु मनोरथाः॥

कृष्णक्षेत्रस्य।

सर्व्वग्रहर्क्षतारेश सर्व्वेश त्वं हि भास्कर।
संक्रान्तिशूलदोषन्मे निवारय दिवाकर॥

संक्रान्तिशूलस्य ।

सर्व्वविद्या,श्रम, ज्ञान, करणं ललिताक्षरं ।
पुस्तकं सम्प्रयच्छामि प्रिया भवति भारती ॥

पुस्तकस्य ।

अनेन जायते विश्वप्राणिनां प्राणरक्षणं ।
तन्दुला वैश्वदेवत्याः पाकेनान्ने भवन्ति ये ॥
पावनाः सर्व्वयज्ञेषु प्रशस्ता होमकर्म्मणि ।
तस्मात्तन्दुलदानेन प्रीयतां विश्वदेवताः ॥

तण्डुलानां ।

आश्रयन्ति मनो यस्मात् तस्मात् सुमनसः स्मृताः ।
दत्ता ददतु मे नित्यमत्याह्लादं सतीं श्रियम् ॥

पुष्पाणां ।

जीरानो जायते यस्मान्मण्डलं शुभकर्म्मसु ।
तस्माज्जीरकदानेन प्रीयतां गिरिजा मम ॥

जीरकस्य ।

ताम्बूलं श्रीकरं भद्रं ब्रह्म,विष्णु,शिवात्मकम् ।
अस्य प्रदानात् ब्रह्माद्याः शिवन्ददन्तु पुष्कलम् ॥

ताम्बूलस्य ।

पूरितं पूगपूरेण नागवल्लीदलान्वितम् ।

पूर्णेन चूर्णपात्रेण कर्पूरपूरकेण च॥
सपूगखण्डनं दिव्यं गन्धर्व्वाप्सरसां प्रियं।
कण्टक त्वं निरासकन्त्वत् प्रसादात् कुरु क्षमाम्॥

ताम्बूलकरस्य।

लक्ष्मीप्रिया या लक्ष्मीदा लक्ष्मीव वसनप्रिया।
सौभाग्यकृद्दरस्त्रीणां हरिद्रा श्रीमदस्तु मे॥

हरिद्रायाः।

कञ्चूकीवस्त्रयुग्मैश्च तथा कर्णावतंसकैः।
कण्ठसूत्रैश्च भूषाभिः प्रीयतां निमिनन्दिनी॥

सौभाग्य द्रव्ययुग्मस्य।

रामपत्नि महाभागे पुण्यमूर्त्ते निरामये।
गृहाणेमानि शूर्पाणि मया दत्तानि जानकि॥

शूर्पस्य।

कमण्डलुजलैः पूर्णः स्वर्णगर्भः सुलक्षणः।
अर्पितस्ते महासेन प्रसन्नश्च सदा भव॥

कमण्डलोः।

ब्रह्मसूत्रं महादिव्यं मया यत्नेन निर्मितम्।
ब्राह्म जन्मास्तु मे देव ब्रह्मसूत्रसमर्पणात्॥

यज्ञोपवीतस्य।

अष्टाविंशतिसंख्याकैरुद्राक्षैर्योजिता मया।
अर्पिता तव हस्ते च गृहाण सुरसैन्यकः॥

अक्षमालायाः।

विधुन्तुद नमस्तुभ्यं सिंहिकानन्दनोऽव्यय।
दानेनानेन नागस्य रक्ष मां वेधजाद्भयात्॥

स्वर्णनागस्य।

इक्षुदण्डं महापुण्यं रसालं सर्व्वकामदम्।
तुभ्यन्दास्यामि तेनाशु प्रीयतां परमेश्वरः॥

इक्षुदण्डस्य।

कर्पूरः कदलीभूतो देव देव प्रियः सदा।
भाग्योत्तमो नृपाणाञ्च तद्दानात् सुखमश्नुते॥
जरामांस्कभवं देवी मणिनाभि समुद्भवाम्*।
भक्त्याहं संप्रदास्यामि मम सन्तु मनोरथाः।

गन्धद्रव्यस्य।

ददाति भानुर्भवते सर्वोपस्करसंयुतम्।
मनोभिलषितावाप्तिं करोतु मम भास्करः॥

सूर्य्यमूर्त्तेः।

यमाननन्ति विश्वेशं विश्वनाथमुमासुतम्।
विघ्नेश्वरं क्षिप्रचर तुभ्यन्दास्याम्यभीष्टदं॥

---

* मुरामांसी भवं देवं मृगनाभि समुद्भव मिति पुस्तकान्तरे पाठः।

गणेश प्रतिमायाः।

गवामङ्गेषु तिष्ठन्ति भुवनानि चतुर्द्दश।
यस्मात् तस्माच्छिवं मे स्यादिह लोके परत्र च॥

गोदानमन्त्रः।

यस्मादशून्यं शयनं केशवस्य शिवस्य च।
शय्या ममाप्यशून्यास्तु तस्माज्जन्मनि जन्मनि॥
यथा रत्नेषु सर्व्वेषु सर्व्वे देवा व्यवस्थिताः।
तथा शान्तिं प्रयच्छन्तु रत्नदानेन मे सुराः॥

रत्नमन्त्रः।

यथा भूमि प्रदानस्य कलां नार्हन्ति षोड़शीं।
दानान्यन्यानि मे शान्ति र्भूमिदानाद्भवत्विह॥

भूदानमन्त्रः।

इयं दासी मया तुभ्यं श्रीवत्स प्रतिपादिता।
तदा कर्म्मकरी भोग्या यथेष्टं भद्रमस्तु मे॥

दासीमन्त्रः।

रथाय रथनाथाय नमस्ते विश्वकर्म्मणे।
विश्वभूताय नाथाय अरुणाय नमोनमः॥

---

* मया इति पुस्तकान्तरे।

रथस्य।

इहामुत्रोभयत्राणं कुरु केशव मे प्रभो।
छत्त्रन्त्वत्प्रीतये दत्तं ब्राह्मणाय मया शुभम्॥

छत्रमन्त्रः।

देवदेव जगन्नाथ विश्वात्मन् दत्तयानया।
प्रभो शिविकया देव प्रीतो भव जनार्द्दन॥

शिविकामन्त्रः।

इदं गृहं गृहाण त्वं सर्वोपस्करसंयुतम्।
तव विप्र प्रसादेन ममास्त्वभिमतं फलम्॥

गृहमन्त्रः।

समाश्रयं प्रयच्छामि प्रीत्यर्थं मे जगन्निधिः।

आश्रयमन्त्रः।

गौरीं कन्यामिमां विप्र यथाशक्ति विभूषितां।
गोत्राय शर्म्मणे तुभ्यं विप्र त्वं तां समाश्रय॥

कन्यामन्त्रः।

चन्द्रादिलोकपालानां या राजमहिषी शुभा।
महिषीदानमाहात्म्यमस्तु मे सर्व्वकामदं॥
धर्म्मराजस्य साहाय्ये यस्याः पुत्रः प्रतिष्ठितः।
महिषासुरस्य जननी सा स्तु मे सर्व्वकामदा॥

महिष्याः।

महिषीं वत्ससंयुक्तां-सुशीलाञ्च पयस्विनीं।
रत्नवस्त्रेण पुष्पेण दत्त्वा मृत्युञ्जयेन्नरः॥

मृत्युमहिष्याः।

रागत्वङ्मांसमज्जाद्यैः सर्व्वोपकरणैः शुभा।
जगतः सम्प्रदत्तासि त्वामतः प्रार्थये शिवम्॥

मेषस्य।

देवानां योमुखं हव्यवाहनः सर्व्वपूजितः।
तस्य त्वं वाहनं पूज्यं देवैः सेन्द्रैर्महर्षिभिः॥
अग्निमाद्यं पूर्व्वकर्म्मविपाकोत्थन्तु यन्मया।
तत्सर्व्वं नाशय क्षिप्रं जठराग्निं विवर्द्धय॥
त्वं पूर्व्वं ब्रह्मणा सृष्टाः पवित्रा भवती परा।
त्वत्प्रसूतोत्थिता यज्ञा तस्माच्छान्तिकरी भव॥

अजामन्त्रः।

अथ ऋत्विगादिवरणविधिः।

तत्र ब्रह्माण्डदानमधिकृत्योक्तं।

पद्मपुराणे।

वालाग्निहोत्रिणं विप्रं सुरूपञ्च गुणान्वितं।
सपत्नीकञ्च सम्पूज्य भूषयित्वा च भूषणैः॥

पुरोहितं मुख्यतमं कृत्वान्यांश्च तथर्त्विजः।
चतुर्विंशद्गुणोपेतान् सपत्नीकान्निमन्त्रितान्॥
अहताम्बरसंछन्नान् स्रग्विणः शुचिभूषितान्।
अङ्गुलीयकानि तथा कर्णवेष्टान् प्रदापयेत्॥
एवं विप्रांश्च सम्पूज्य तेषामग्रे स्वयं स्थितः।
अष्टाङ्गप्रणिपातेन प्रणम्य च पुनः पुनः॥
पुरोहिताय पुरतः कृत्वा वै करसम्पुटम्।
यूयं वै ब्राह्मणा धाता मित्रत्वेनानुगृह्णता॥
सौमुख्येनेह भवतां भवेत् पूतोनरः स्वयम्।
भवतांप्रीतियोगेन स्वयं प्रीतः पितामहः॥

तुला पुरुषमधिकृत्योक्तं।

लिङ्ग पुराणे।

शतनिष्काधिकं श्रेष्ठन्तदर्द्धं मध्यमं स्मृतम्।
तस्याप्यर्द्धं कनिष्ठंस्या त्रिविधं तत्र कल्पितम्॥
वस्त्रयुग्ममथोष्णीषं कुण्डले कण्ठभूषणम्।
अङ्गुलीभूषणं चैव मणिबन्धस्य भूषणम्॥
एतानि चैव सर्व्वाणि प्रारम्भे सर्व्वकर्म्मणां।
पुरोहिताय दत्त्वार्द्धं ऋत्विग्भ्यः सम्प्रदापयेत्॥
पूर्व्वोक्तभूषणं सर्व्वं सोष्णीषं वस्त्रसंयुतम्।
दद्यादेतत्प्रयोक्तृभ्य आच्छादनपटं तथा।

तत्र अन्यांश्चतुर्व्विंशदृत्विजः कृत्वेत्यत्रच विंशति र्ब्राह्मणा वरणीयाः।

ते च प्रतिष्ठामधिकृत्य।

मत्स्य पुराणे भेदेनोक्ताः।

शुभास्तत्राष्ट होतारो द्वारपालास्तथाष्ट वै।
अष्टौ तु जापकाः कार्य्याः ब्राह्मणा वेदपारगाः॥
सर्व्वलक्षणसम्पूर्णा* मन्त्रवन्तो जितेन्द्रियाः।
कुलद्वयसमायुक्ताः स्थापकाः स्युर्द्विजोत्तमाः॥
हेमालङ्कारिणः कार्य्याः पञ्चविंशतिरृत्विजः।
दक्षयेच्च समं सर्व्वानाचार्य्यो द्विगुणं भवेत्॥

निष्कादीनामत्र शतं पञ्चाशतः पञ्चविंशति र्वा मूल्यं ज्ञेयं वस्त्रालङ्काराणां एतत्प्रयोक्तृभ्यः सदस्येभ्यः। वरणवाक्यन्तु अद्यामुकयज्ञेनाहं यक्ष्ये तदङ्गभूतममुककर्म्मार्थममुकगोत्रममुकशर्म्माणममुकवेदाध्यायिनममुकं त्वामहं वृणोमीति वृतोऽस्मीति प्रतिवचनम्।

कर्म्मभेदश्चोक्तो मत्स्यपुराणे।

गन्धपुष्पैरलङ्कृत्य द्वारपालान् समन्ततः।
यजध्वमितितान् ब्रूयादाचार्य्यस्त्वभिपूजयेत्॥
यजध्वमितितान् ब्रूयाद्धोतृकान् पूज्य एव तु।
उत्सृष्टं मन्त्रजप्येन तिष्ठध्वमिति जापकान्॥

प्रारब्धधर्म्मकर्म्मणामिति वचनादस्य सर्व्वगतदानपूजा होमादि ऋत्विक्साध्ये धर्म्मकर्म्मणि साधारण्यं ज्ञेयम्॥

अथ वृतानां मधुपर्कमाह जाबालः।

---

* सम्पन्ना इति पुस्तकान्तरे पाठः।

वैवाह्यमृत्विजं चैव श्रोत्रियं गृहमागतम् ।
अर्हयेन्मधुपर्केण स्नातकं प्रियमेव च ॥

विश्वामित्रः ।

सम्पूज्य मधुपर्केण ऋत्विजः कर्म्म कारयेत् ।
अपूज्य कारयन् कर्म्म किल्विषेणैव युज्यते ॥

अथ होमविधिः ।

देवीपुराणे ।

परिसमुह्योपलिप्योल्लिख्योद्धृत्याभ्युक्ष्याग्निमुपसमाधाय दक्षिणतो ब्रह्मासनमास्तीर्य्य प्रणीय परिस्तीर्य्यार्थवदासाद्य पवित्रे कृत्वा प्रोक्षणी संस्कृत्यार्थवत् प्रोक्ष्य निरूप्याज्यमधिश्रित्य पर्य्यग्नी कुर्य्यात् । स्रुवं प्रतप्य संमृज्याभ्युक्ष्य पुनः प्रतप्य निदध्यादाज्यमुद्वास्योत्पूयावेक्ष्य प्रोक्षणीश्च पूर्व्ववदुपयमनकुशानादाय समिधोभ्याधाय पर्य्युक्ष्य जुहुयात् । एष एव विधिर्य्यत्र क्वचिद्धोमेऽथ-परीसमूहनादिषु देवताप्रविभागमन्त्रान् व्याख्यास्यामः ॥

यद्देवादेवहेडनमिति परिसमूहनम् । मानस्तोकेत्यनुलेपनम् । त्वां व्रतैरिन्द्र सत्पतिमित्युल्लिख्य । व्रजं गच्छेत्युद्धृत्य । देवस्यत्वेत्यभ्युक्ष्य । अग्निर्मूर्द्धेत्यग्निमुपसमाधाय । समिधाग्निं दुवस्यतेति समिधमादध्यात् ॥

अपि गृह्णामीत्यग्नेरखुक्षणं कृत्वा
हिरण्यगर्भेति दक्षिणतो ब्रह्मा ।
आपोहिष्ठेत्युत्तरतः प्रणीताः

कयानश्चित्र इति प्रणीताप्रस्तरणम्॥
पवित्रे स्थोवैष्णव्ये इति पवित्रे
ईषेत्वेत्याज्यनिरूपणम्।
त्रातारमिन्द्रमिति स्रुवं प्रतप्य
अतिमिनोसि सपत्नोनिति मार्जनम्॥
प्रत्युष्टरच्च इति पुनः प्रतपनं
सवितुर्वः प्रसव उत्पुनामीत्युत्पवनम्।
तद्देवाग्निरित्युदिङ्गनं भूरसीति पर्य्युक्षणं

प्रजापतये स्वाहा इन्द्राय स्वाहा। अग्नये स्वाहा। अन्तरिक्षाय स्वाहा। ॐ भूः स्वाहा। ॐ भुवः स्वाहा। ॐ स्वः स्वाहा। मूलहोमाहुतयः। एवं हैदिकोह्यग्निः संस्कृतो भवति॥

एवं लक्षणसंयुक्तं सर्व्वहोमेषु याज्ञिकम्।
विधानं विहितं तत्र ब्रह्मणामिततेजसा॥
अन्यथा वै प्रकुर्व्वन्ति सूत्रमाश्रित्य केवलम्।
निराशास्तत्र गच्छन्ति सर्वे देवा न संशयः॥

अथातः परिस्तरणदेवताः कथ्यन्ते।

परिसमूहने काश्यपः, उपलेपने विश्वेदेवाः। उल्लिखने मित्रावरुणौ। उद्धरणे पृथ्वी। अभ्युक्षणे गन्धर्वाः। अग्न्यासादने सर्व्वः। दक्षिणासाधने ब्रह्मा। उत्तरतः प्रणीते आपराः। अर्थवदासादने शतक्रतुः। पवित्रबन्धने पितरः। प्रोक्षणीसंस्करणे मातरः। जुहुस्रुवे स्रुवायां च ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः। आज्यस्थापने वसवः। अधिश्रयणे वैवस्वतः। पर्य्यु-

ग्निकरणे मरुतः । उद्वासने स्कन्दः । उत्पवने प्रत्युत्पवने चन्द्रा-दित्यौ । आज्यावेक्षणे दिशः । सर्व्वाः पवित्राधाने प्रणीताना-मुमा देवी । इध्मे लक्ष्मीः । विश्वस्य विश्वाभूतानि ॥

पूर्व्वोक्तानां सुवह्नीनामेकमादाय पावकम् ।
होमकर्म्म प्रकर्त्तव्यं विधिं ज्ञात्वा महामुने ॥
एता वै देवताः प्रोक्ता ब्राह्मणानां हिताय वै ।
यज्ञेष पशुबन्धेषु सर्व्वकर्म्मक्रियासु च ॥

ब्रह्मोवाच ।

वह्नेर्विधानं परमं सर्व्वकर्म्मप्रसाधनम् ।
कथयामि नृपश्रेष्ठ नाम,भेद, क्रियादिभिः ॥
अग्नेः परिग्रहः कार्य्यः सर्व्वशास्त्रार्थवेदकैः ।
वामदक्षिणसिद्धान्त वेदान्त गृह्यपारगैः ॥
कार्य्यः परिग्रहो वह्नेः सर्व्व सम्पत्तिवेदिभिः ।
अन्यथा अन्तरायास्तु भवन्ति धनआयुषे ॥
नित्यव्याधिरधन्योवा सर्व्वलोकतिरस्कृतः ।
अविदित्वा यथा वच्च ज्ञात्वा सर्व्वसुखाय च ॥
तस्मात् सर्व्वप्रयत्नेन वह्न्याधेयक्रिया मताः ।
कुण्डाष्टकं समाख्यातं त्रिभेदन्तु मया तव ॥
वहुवह्निविधानञ्च एकस्यै वोपचारतः ।
स्त्री,वाल,शूद्र मूर्खैस्तु होतव्यं प्रत्यहं यथा ॥
महानसे तथा वापि न कुम्भे तु कदाचन ।
संस्कृतैर्नामभेदैश्च रचयित्वा हुताशनम् ॥

महाविद्यार्थकुशलै र्होतव्यं फलकाङ्क्षिभिः।
श्रूयते च पुरा वत्स अविदित्वा वसोः सुताः॥
संस्कृते हवमानास्तु राज्यभ्रंशमवाप्नुवन्।
तथा हवषि होता च अचिरान्मृत्युमाप्तवान्॥
तस्माद्दक्षिरवर्ह्नौ तु न होतव्यं न वेदिना।
वेदनं ते प्रवक्ष्यामि येन सिद्धिः प्रजायते॥
चतुष्कोणेप्यहङ्कुण्डे कुण्डले मधुसूदनः।
धनुराकृतिके रुद्रः सर्व्वदेवनमस्कृतः॥
चतुरस्रे भवेदग्निर्म्मण्डले तु हुताशनः।
अर्द्धचन्द्रे नलोप्यग्निरग्निरेवं प्रतिष्ठितः॥
द्विजानां देवता सत्यमाचार्य्योयोगिदैवतः।
उदके वरुणो देवोदर्भेषु च महोरगाः॥
सुवायाश्च महादेवो स्रुवे देवस्त्रिलोचनः।
तत् संयोगे परो देवः सर्व्वदेवनमस्कृतः॥
प्रणीता पृथिवी ज्ञेया स्वाहाकारे महामखाः।
पुष्पेषु क्रतवो विद्धि पात्रेषु च महोदधिः॥
वेदीमध्ये तु गायत्री सोमस्त्वभ्युक्षणे स्थितः।
इन्धने मणिभद्रस्तु शिखां वज्रधरस्तथा॥
होतारस्तु विजानीयाच्चमसादिषु पर्व्वतान्।
उषायां देवतारुद्रस्तालवृन्ते च वायवः॥
मन्त्रेषु च गणाः सर्व्वं भस्म भूयेपि शङ्करः।
लोकपालास्तु सर्व्वेषु कोणेषु सर्व्वदेवताः॥
मातरो होमभागेषु पूतनादिस्फुलिङ्गकाः।

आदित्योऽधिष्ठितस्तेजे लये देवः परः शिवः ॥
देवानां प्रातर्हीमस्तु प्रहरार्द्धेन भूतिदः ।
मध्याह्ने तु मनुष्याणां मोचहेतोस्त्रियामिकः ॥
अपराह्ने पितृणाञ्च सन्ध्यायां गुह्यभौतिकम् ।
रात्रौ-पापविनाशार्थं दिवासिद्धिप्रसाधने ॥
प्रहरार्द्धे तु होतव्यमर्द्धरात्रे तदायुषम्* ।
प्रत्यूषे पुत्रदं वत्स उदये सार्व्वकामिकम् ॥
चणादौ सर्व्वकार्य्येषु सर्व्वप्राप्तिप्रदायकम् ।
चणाधिदेवता देया प्रथमा च चराहुतिः ॥
अन्यथा विफलं विप्र भवते हवनं तव ।
वार्च्चन्मयतात्मोत्थैरौप्यैर्हैमसमण्डुङ्गवैः ॥
दशधा पुण्यवृद्धिस्तु हवनस्नानभोजनैः ।
देवाङ्कैः शूलपद्माङ्कैः शङ्खचक्रशुभाननैः ॥
घृत-चीर-रसादीनि गृह्णीयात्तानि बुद्धिमान् ।
देवान् स्थाप्य तु यत्नीयैर्वसोर्धाराप्रतापितैः ।
द्रव्यैर्होमः प्रकर्त्तव्यो अन्यथा वा विधानतः ॥
आत्मवेलासु सन्तृप्तिं पुष्टिं यच्छन्ति देवताः ।
वेलामन्त्रगणानाञ्च अधिदैवतजं फलम् ॥
एतत्ते कथितं वत्स सर्व्वलोक सुखावहम् ।
होताचेन्मन्त्रहीनः स्यादशुचिर्भवति सदा ॥
तस्मात्त्वसंस्कृते वह्नौ न होतव्यमवैदिकैः ।
मन्त्रवैदिकहोतारः आप्याययन्ति देवताः ॥

---

* तदायुषमिति क्वचित् पाठः ।

अवेदिकास्तु होतारो नैव प्रीणन्ति वै सुरान्।
होमात् सर्व्वफलावाप्तिः सर्व्वेषामपि जायते॥
तस्मान्मन्त्रविधानज्ञः प्रातरेव शुभप्रदः।
पूर्वेऽग्निदेवता विष्णुर्दक्षिणेन हरःस्थितः॥
पश्चिमेन स्थितो ब्रह्मा एता वै अग्निदेवताः।
तेजे रुद्रं विजानीयाज्ज्वालायां वापि चण्डिका॥
क्रियायुषे च विप्राणां लक्ष्मीस्तत्राधिदेवता।
एवं प्रतिष्ठिते होम अग्नयश्च त्रयः स्थिताः॥
त्रयो देवास्त्रयो लोकास्त्रिरग्निस्त्रिगुणाः स्थिताः।
गार्हपत्योदक्षिणाग्निराहवनीयश्च ते त्रयः॥
एकस्यैव समुत्पन्ना बहुभेदा द्विजोत्तम।
हस्तादिलक्षिते कुण्डे समखाते समीकृते॥
ओष्ठमेकाङ्गुलं कार्य्यं नाभी द्वादश वा यता।
ओष्ठविस्तारसामान्या गजोष्ठसदृशा शुभा॥
चतुरङ्गुलमानेन प्रथमा मेखला भवेत्।
एकोर्द्धोना द्वितीया एवं कुण्डं शुभावहं॥
चतुरस्रञ्च पूर्व्वादि अश्वत्थदलसन्निभं।
अर्द्धन्तु कुक्कुटाकारं वृत्तपञ्चकमष्ट वा॥
पद्माकारं प्रकर्त्तव्यं कुण्डञ्चेशानगोचरे।
शाखाश्वत्थाम्रश्रीपर्णीसुचिवैकङ्कती तथा॥
खादिरासनबिल्वाद्यैः स्रुवोहस्तादिदैर्घतः।
अङ्गुलपरिणाहाढ्यं दण्डं कुम्भकभूषितं॥
पुष्करं पुष्करी होतु मध्यरेखाच्छ्रिताङ्कितः।

स्रुक्च-सार्द्धकरा कार्य्या दण्डं वृत्तं सुशोभनं ।
षडङ्गुल परिणाहं भूमियन्त्रविनिर्गतं ॥
द्व्यङ्गुलं मूलदेशेतु कुम्भं पुष्करमूलगम् ।
गण्डिकान्तद्वज्जानीया द्विभागेतु च पुष्करां ॥
वेदी सप्ताङ्गुला कार्य्या पञ्चवृत्तां प्रकल्पयेत् ।
त्रीणि खातं समङ्गार्य्यमथ कुर्य्यात् षडङ्गुलं ॥
गोकर्णाकृतिशोभाढ्य कन्यसाङ्गुलिरन्ध्रकं ।
घृतनिःक्रमणं कार्य्यं यवत्रयसुरेखितं ॥
एवं स्रुवञ्च कृत्वा वै ताभ्यां होमः सुखावहः ।
शमीगर्भारणी कार्य्या दैर्घ्याद्धस्तप्रमाणिता ॥
वितस्तिपरिणाहा सा मध्ये वै षोडशाङ्गुलं ।

गोकर्णाकृतिशोभाढ्यम् ।

वृत्तङ्करद्वयोपेतं दशाङ्गुल सुवृत्तिगं ॥
आपीडसुसमङ्गार्य्यं मध्यमायसबन्धनं ।
अटिकाङ्करहोमार्थं बालरज्वाप्रमाणकम् ॥
सुदृष्टां वह्निमन्त्रेण पूजयित्वा तु पातयेत् ।
अभावे सूर्य्यकान्ते वा तदभावे करीषजा ॥
सामान्यायतनागारे आनयेत्ताम्रभाजने ।
त्रपुजे मृन्मये पात्रे कुण्डे पूजान्विते न्यसेत् ॥
अग्निचक्रविधानेन सर्व्वकर्माणि कारयेत् ।
हेम-राजत-ताम्रादि-काष्ठशैलपदीपिवा ॥

रत्नानि चैव पात्राणि शुभदेवाङ्कितानि च।
अर्घ-नैवेद्य पूजार्थं बलिदानञ्च कल्पयेत्॥
पश्चादेवं विधानेन होमं कुर्य्याद्यथाविधि॥

इति श्रीमहाराजाधिराजश्रीमहादेवस्य समस्तकर-
णाधीश्वरश्रीहेमाद्रि विरचिते चतुर्व्वर्गचिन्ता-
मणौ व्रतकाण्डे * परिभाषा प्रकरणम्।

---

* व्रतखण्डे इति पुस्तकान्तरे पाठः।

अथ द्वितीयोऽध्यायः ॥

अथ व्रत प्रशंसा।

तत्र भविष्यत्पुराणे।

अनन्नयस्तु ये विप्रास्तेषां श्रेयो विधीयते।
व्रतोपवासनियमैर्नानादानैस्तथा नृप॥
देवादयो भवन्त्येवं तेषां प्रीता न संशयः।

महाभारते।

नास्ति वेदात्परं शास्त्रं नास्ति मातृसमो गुरुः।
न धर्म्मात्परमस्तीह* तपोनोपोषणात्परम्॥

अत्रार्थे शातपथी श्रुतिः।

एतद्वै सर्व्वं तपो यदनाशक इति।

पद्मपुराणेऽपि।

ब्राह्मणेभ्यः परं नास्ति पावनं दिवि चेह च।
उपवासैस्तथा तुल्यं तपः कर्म्म न विद्यते॥
दिव्यं वर्षसहस्रन्तु विश्वामित्रेण धीमता।
तपसाक्रान्तमेकेन भक्तेनसच विप्रत्वमागतः॥

---

*परमोऽस्ती इति पुस्तकान्तरे पाठः।

उपोष्य विधिवद्देवांस्त्रिदिवं प्रतिपेदिरे।
ऋषयश्च परां सिद्धिमुपवासैरवाप्नुयुः॥
चुद्धर्म्मसंज्ञान् प्राणांश्च प्रदत्तैर्द्रव्यमेव च।
यो दुर्जयांस्तान् जयति स्वर्गस्तेन जितो भवेत्॥
तथा। नाग्निचिन्नरकं याति सत्पुत्री नच सद्व्रती।
नास्ति मेधादियाजी च गोसहस्रप्रदो न च॥
ये कुर्व्वन्त्युपवासांश्च विधानेन शुभान्विताः।
न यान्ति ते मुनिश्रेष्ठ नरकान् भीमदारुणान्।

विष्णुधर्म्मोत्तरे।

व्रतोपवासैर्यैर्व्विष्णुर्नान्यजन्मनि तोषितः।
ते नरा मुनिशार्द्दूल ग्रहरोगादिबाधिनः॥

स्कन्दपुराणे।

न पूजितो भूतपतिः पुरा यै
र्व्रतं न चीर्णं न च सत्यमुक्तम्।
दारिद्र्यशोका-मय-दुःख-दग्धाः
प्रायोऽनु शोचन्ति त एव मर्त्त्याः॥
गो-भू-गृह-क्षेत्र-कलत्र-भृत्य-
पुत्रार्थसम्पन्नमताभितप्ताः।
लोभग्रह-ग्रस्तधियोऽत्र मर्त्त्या
भजन्ति देवं न च सद्व्रतानि॥
त्यक्त्वा च तस्मायोपभोगान्
विषोपमान्मोहकराननित्यान्।

प्रध्वस्तकामो विमदश्च धीरः
सेवेत् स्वधर्म्मञ्च शिवं व्रतञ्च ॥
स्ववर्णधर्म्माभिरतश्च भीतः
शिवव्रती त्र्यम्बकपूजकश्च।
प्राप्नोत्यवश्यं परमं पदन्त
न्निरामयं यत् प्रवदन्ति सन्तः ॥
राज्यं श्रियं जगति साधुजनोपभोग्य
माप्नोति चापि शिवलोकमथामृतत्वम्।
नावाप्यमस्ति भुवनेषु दृढव्रतानां
तस्मात्सदा व्रतपरेण नरेण भाव्यम् ॥
ये सर्व्वदा व्रतपराश्च शिवं स्मरन्ति
तेषां न दृष्टिपथमप्युपयान्ति दूताः।
याम्या महाभयकृतोऽपि च पाशहस्ताः
दंष्ट्राकरालवदना विकटोग्रवेषा इति ॥

तथा स्कन्दपुराणे।

शिवं प्रति पार्व्वतीवाक्यं।

यदि तेऽहमनुग्राह्या यदि ते मयि सौहृदं।
यत्पृच्छामि महादेव तन्मे ब्रूहि यथातथम् ॥
यांश्च वै नियमान् कुर्य्युर्ब्राह्मणाः क्षत्रिया विशः।
ये चान्ये नियमाः केचित्तेषां वै ब्रूहि यत् फलम् ॥
नियमोव्रतम्।
नियमानां हि दृश्यन्ते समृद्धाः फलसिद्धयः।

उपोष्य विधिवद्देवांस्त्रिदिवं प्रतिपेदिरे।
ऋषयश्च परां सिद्धिमुपवासैरवाप्नुयुः॥
चुद्धर्म्मसंज्ञान् प्राणांश्च प्रदत्तैर्द्वैर्थ्यमेव च।
यो दुर्जयांस्तान् जयति स्वर्गस्तेन जितो भवेत्॥
तथा। नाग्निचिन्नरकं याति सत्पुत्री नच सद्व्रती।
नास्ति मेधादियाजी च गोसहस्रप्रदो न च॥
ये कुर्व्वन्त्युपवासांश्च विधानेन शुभान्विताः।
न यान्ति ते मुनिश्रेष्ठ नरकान् भीमदारुणान्।

विष्णुधर्म्मोत्तरे।

व्रतोपवासैर्यैर्व्विष्णुर्नान्यजन्मनि तोषितः।
ते नरा मुनिशार्दूल ग्रहरोगादिबाधिनः॥

स्कन्दपुराणे।

न पूजितो भूतपतिः पुरा यै
र्व्रतं न चीर्णं न च सत्यमुक्तम्।
दारिद्र्यशोका-भय-दुःख-दग्धाः
प्रायोऽनु शोचन्ति त एव मर्त्याः॥
गो-भू-गृह-क्षेत्र-कलत्र-भृत्य-
पुत्रार्थसम्पन्नमताभितप्ताः।
लोभग्रह-ग्रस्तधियोऽत्र मर्त्या
भजन्ति देवं न च सद्व्रतानि॥
त्यक्त्वा च तस्मायोपभोगान्
विषोपमान्मोहकराननित्यान्।

प्रध्वस्तकामो विमदश्च धीरः
सेवेत् स्वधर्म्मञ्च शिवं व्रतञ्च ॥
स्ववर्णधर्म्माभिरतश्च भीतः
शिवव्रती त्र्यम्बकपूजकश्च ।
प्राप्नोत्यवश्यं परमं पदन्त
न्निरामयं यत् प्रवदन्ति सन्तः ॥
राज्यं श्रियं जगति साधुजनोपभोग्य
माप्नोति चापि शिवलोकमथास्ततत्वम् ।
नावाप्यमस्ति भुवनेषु दृढव्रतानां
तस्मात्सदा व्रतपरेण नरेण भाव्यम् ॥
ये सर्व्वदा व्रतपराश्च शिवं स्मरन्ति
तेषां न दृष्टिपथमप्युपयान्ति दूताः ।
याम्या महाभयकृतोऽपि च पाशहस्ताः
दंष्ट्राकरालवदना विकटोग्रवेषा इति ॥

तथा स्कन्दपुराणे ।

शिवं प्रति पार्व्वतीवाक्यं ।

यदि तेऽहमनुग्राह्या यदि ते मयि सौहृदं ।
यत्पृच्छामि महादेव तन्मे ब्रूहि यथातथम् ॥
यांश्च वै नियमान् कुर्य्युर्ब्राह्मणाः क्षत्रिया विशः ।
ये चान्ये नियमाः केचित्तेषां वै ब्रूहि यत् फलम् ॥
नियमोव्रतम् ।
नियमानां हि दृश्यन्ते समृद्धाः फलसिद्धयः ।

यथा विनिमयानाश्च घोरा व्यापत्तयोऽनघ ॥

ईश्वर उवाच ।

एष एषैव नियमो नियमस्थैः सुलोचने ।
बहुधा क्रियते पुम्भिः कायक्लेशकरः परः ॥
नियमस्तत्र कर्त्तव्यो यद्यद्वै यस्य रोचते ।
दुष्करं देवि कुर्व्वाणः सहस्रफलमश्नुते ॥
अनित्ये सुखवित्ते हि मानुष्यं बुद्बुदोपमं ।
तेन वैचित्यमापन्नोभिनत्ति नियमं बुधः ॥
दुष्करो नियमः कर्त्तुं मनुष्येण विशेषतः ।
रागलोभाभिभूतानरा धर्म्माभिशङ्किनः ॥
वर्त्तमानसुखासक्ता अधर्म्मरुचयोऽबुधाः ।
उद्यमाद्यश्च नियमं करोत्यतिमना नरः ॥
स तु वर्षसहस्राणि बहुलं फलमश्नुते ।
असिधाराव्रतं यद्वत्तद्वन्नियमशीलनं ॥
तेन धारणशीलेन नियमस्यानुपालनं ।
देवत्वं देवता प्राप्ता नियमान्नियमान्विते ॥
तारारूपा ज्वलन्त्येते नियमात्तु तपोधने ।
नियमेन वरारोहे-वेलान्न क्रमतेऽर्णवः ॥
नियमाज्ज्वलते-चाग्निस्तपते नियमाद्रविः ।
नियमाद्वर्द्धते वायुर्नियमाद्ध्रियते जगत् ॥
निष्कल्मषं तपः कृत्वा नियमञ्च यथातथं ।
मामियन्निममात् प्राप्ता त्वं शुभे नात्र संशयः ॥

वर्षञ्च नियमं यस्तु कुरुते मत्परोनरः।
स लोके देवतानां हि रमते देववत्सुखं॥

वाराह पुराणे।

अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्य्यमकल्मषं।
एतानि मानसान्याहु र्व्रतानि व्रतधारिणि॥
एकभक्तं तथानक्तमुपवासादिकञ्च यत्।
तत्सर्व्वं कायिकं पुंसां व्रतं भवति नान्यथा॥

उपवासोऽत्राहोरात्राभोजनं, आदिशब्दादयाचितादि।

तथा।

किञ्चिद्व्रतं वा क्रियते पूज्यते यत् त्रिलोचन।
विप्रेभ्योदीयते सर्व्वमेतज्जन्मतरोः फलं॥

गरुड़ पुराणे।

तपोगतिर्हि भूतानां तप एव परायणं।
तपसा विजिता लोकास्तपसा निर्व्वृतिः सतां॥
तपसा पूतपाप्मानो निर्व्वाणं परमङ्गताः।
तपसा परमायुश्च शान्तिं वापि तथाप्नुयात्॥
तपसा विन्दते लोकानखिलानपि पूरुषः।
तपसा परमिच्छन्ति निर्व्वाणमपि शाश्वतं॥
तपसा चैहिकीं सिद्धिं विपुलामपि विन्दति।

लभन्ते च सुतादींस्तु तपसा मर्त्यजातयः ॥
अक्षयञ्च धनञ्चाहुस्ततस्यन्ते नरा भुवि।
व्रतोपवासनियमैः शरीरोत्तापनन्तपः॥
उत्थितस्तु दिवा तिष्ठेदुपविष्टस्तथा निशि।
एतद्वीरासनं प्रोक्तं महापातकनाशनं॥
एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च।
उपवासेन चैकेन पादकृच्छ्रः प्रकीर्त्तितः॥

कूर्म्मपुराणे।

व्रतोपवासनियमैर्होमब्राह्मणतर्पणैः।
आराधय महायोगैर्योगिनं हृदि संस्थितं॥
तथा। ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव द्विजोत्तमा।
अर्च्चयन्ति महादेवं यज्ञ-दान-समाधिभिः॥
व्रतोयवासनियमैर्होमैः स्वाध्यायतर्पणैः।
तेषां वै रुद्रसायुज्यं सामीप्यञ्चातिदुर्लभं॥
सलोकता च सारूप्यं जायते तत्प्रसादतः।

गरुड़पुराणे।

धुन्धुमारस्तु राजर्षिर्लेभे पुत्रशतं पुरा।
दानेन नियमेनैव तपसा च व्रतेन च॥
सगरो नाम राजर्षिर्दिक्षु सर्व्वासु विश्रुतः।
पुत्राणाञ्च शतं प्राप्तं तेन राज्ञा महात्मना॥
तथा दशरथो राजा व्रतेषु निरतः सदा।

यज्ञ दान तपो योगैः सन्तुष्टः पुरुषोत्तमः।
स्वयं पुत्रत्वमापेदे तस्य राज्ञो महात्मनः॥
जनको नाम राजर्षिस्तपोव्रतनिधिः स्वयम्।
ऐश्वर्य्यमतुलं प्राप्य योगिनां गतिमाप्नुयात्॥
एवमेव महाराज राजानो ब्राह्मणास्तथा।
ऐश्वर्य्यलक्षणं प्रापुर्गतिं वै व्रतवैभवात्॥
अतः कुरुष्व सततं तपः सञ्चयमात्मवान्।
व्रतोऽपवासनिरतस्तीर्थानि नृपसत्तम॥
तथा। विनिग्रहश्चेन्द्रियाणां कुर्व्वीत नियमात्मवान्।
उपवास जप,ध्यान तीर्थस्नाना,दिकैरपि॥
व्रतैर्यज्ञेन दानेन तपसा तीर्थसेवया।
अनेकजन्मसंसिद्धिमेनःक्षपयति द्विजः॥

व्रतादीनां चातुर्व्वर्णसाधारणत्वाभिधानात् द्विजग्रहण मत्र वर्णमात्रोपलक्षणार्थं। नचैवंसति शूद्रस्य यज्ञेऽनधिकारा-द्यज्ञशब्दविरोध इति वाच्यं। यज्ञैरनेकार्थत्वेन देवतापूजा-द्यर्थसम्भवात्।

कायिकं मानसञ्चैव वाचिकञ्च त्रिधा मतं।
यज्ञोदानं तपश्चैव वदतस्तच्छृणुष्व मे॥
अहिंसा व्रतचर्य्या च तपः कायिकमुच्यते।
वाचिकं सत्यवचनं भूतद्रोहविवर्जितम्॥
मानसं मनसः शान्तिः सर्व्ववैराग्यलक्षणं।

आदित्यपुराणे।

व्रतोपवासान् खलु यो विधत्ते
दारिद्र्यपाशं स भिनत्ति चाशु।
व्रतोपवासेषु रतस्य पुंस
स्त्वैवापदः शान्ति वदन्ति तज्ज्ञाः॥

इति श्री हेमाद्रि विरचिते चतुर्वर्गचिन्तामणौ
व्रतखण्डे व्रतप्रशंसा प्रकरणम्।

अथ तृतीयोऽध्यायः ।

—:○:—

अथ व्रतसामान्यधर्म्मा स्तदधिकारिणश्च निरूप्यन्ते ।

स्कन्दपुराणे ।

निजवर्णाश्रमा-चार-निरतः शुद्धमानसः ।
व्रतेष्वधिकृतोराजन्नन्यथा विफलः श्रमः ॥
अलुब्धाः सत्यवादी च सर्व्वभूतहिते रतः ।
व्रतेष्वधिकृतो राजन्नन्यथा विफलः श्रमः ॥
श्रद्धावान्नन्यायभीरुश्च मददम्भविवर्जितः ।
व्रतेष्वधिकृतोराजन्नन्यथा विफलः श्रमः ॥
समः सर्व्वेषु भूतेषु शिवभक्तो जितेन्द्रियः ।
व्रतेष्वधिकृतोराजन्नन्यथा विफलः श्रमः ॥
पूर्व्वं निश्चित्य शास्त्रार्थं यथावत् कर्म्मकारकः ।
अवेदनिन्दको धीमानधिकारी व्रतादिषु ॥

महाभारते ।

श्राद्धकर्म्म तपश्चैव सत्यमक्रोध एव च ।
स्वेषु दारेषु सन्तोषः शौचं नित्यानसूयता ॥
आत्मज्ञानन्तितिक्षा च धर्म्मः साधारणो नृप ।

देवलोऽपि ।

व्रतोपवासनियमैः शरीरोत्तापनैस्तथा।
वर्णाः सर्व्वेऽपि मुच्यन्ते पातकेभ्यो न संशय इति॥

तदेवंवचनसन्दर्भेणोक्तनियमवतां चतुर्णामपि वर्णानां स्त्रीपुं-साधारणेन व्रतेष्वधिकार इति प्रतिपाद्यते।

तथा च महाभारते।

मामुपाश्रित्य कौन्तेय येऽपिस्युःपापयोनवः।
स्त्रियो वैश्यास्च शूद्रास्च तेऽपि यान्ति पराङ्गतिमिति॥

तत्रायं परोविशेषो यत्स्त्रीणां भर्त्तुराज्ञां विना न स्वात-न्त्र्येण व्रतादिष्वधिकार इति।

तथा च मार्कण्डेय पुराणे।

नास्ति स्त्रीणां पृथक् यज्ञो न व्रतं नाप्युपोषणं।
भर्त्तृशुश्रूषयैवैता लोकानिष्टान् व्रजन्ति हि॥
यद्दैवेभ्यो यच्च पित्रादिकेभ्यः
कुर्य्याद्भर्त्ताभ्यर्च्चनं सत्क्रियाञ्च।
तस्यार्द्धं वै सा फलं नान्यचित्ता
नारी भुंक्ते भर्त्तृशुश्रूषयैव॥
धर्म्मार्थकामसंसिद्धौ भवेद्भर्तुः सहायिनी॥

आदित्य पुराणे।

नास्ति स्त्रीणां पृथग्यज्ञोन व्रतं नाप्युपोषणं।
पतिं शुश्रूषतेया तु तेन स्वर्गे महीयते॥
पत्युरभ्यधिकं नारी नोपवासव्रतञ्चरेत्।

अनायुष्यं द्विजश्रेष्ठ पत्युस्तस्यास्तदुच्यते ॥
देवताराधनङ्कुर्य्यात् कामं वा ब्राह्मणोत्तमः ।
नारी पतिव्रता नाम प्राप्यानुज्ञान्तु भर्त्तृतः ॥
नारी खल्वननुज्ञाता पित्रा भर्त्रा सुतेन वा ।
विफलन्तद्भवेत्तस्या यत्करोत्यौर्द्धदेहिकं ॥

पित्रेतिकन्यात्वे । भर्त्रेति सौभाग्यदशायां । सुतेनेति वैधव्यदशायां । और्द्धदेहिकं व्रतानि ।

अथवा सर्व्वमुत्सृज्य पतिपूजनतत्परा ।
केशवाराधनङ्कुर्य्यात् साध्वी स्त्री पुरुषर्षभा ॥
विनैव स्वर्गमाप्नोति यत् किञ्चिन्मनसेच्छति ।
अफलं सर्व्वमेव स्यात् भर्त्तनुज्ञां-विना कृतं ॥
केशवाराधनं यच्च तथापि सफलं स्त्रियः ॥

तथा हरिवंशे ।

अरुन्धतीं प्रतिपार्व्वतीवचनं ।

सतीत्वधर्म्मचरणं यस्या नित्यमखण्डितं ।
पुण्यकानां विधिस्तस्याः पुराणे परिकीर्त्तितं ॥
दानोपवासपुण्यानि सुकृतान्यप्यरुन्धति ।
निःफलान्यसतीनां हि पुण्यकानि तथा शुभे ॥

पुण्यकानि व्रतानि ।

या नर्चयन्ति भर्त्तारं योनिदुष्टाश्च याः स्त्रियः।
योनिदोषात् पुण्यफलं नाश्नन्ति निरयङ्गमाः॥
साध्व्यो जगद्धारयन्ति सुशीलाः पतिदेवताः।
अनन्यधर्म्मनित्याश्च सतां पन्थानमाश्रिताः॥
अवाक्दुष्टाः शौचयुक्ताः धृतिमत्यः शुचिव्रताः।
सततं साधुवादिन्यो धारयन्ति जगत् खलु॥
व्याधितः पतितोवापि निर्द्धनोवा कथञ्चन।
न त्यक्तव्यः स्त्रिया भर्त्ता धर्म्म एष सनातनः॥
अकार्य्यकारिणं वापि निर्गुणं स्त्री पतिं तथा।
तारयत्येव साध्वी सा तथात्मानं शुभानने॥
योनिदुष्टस्त्रियोनास्ति प्रायश्चित्तं हतैव सा।
वाक्दुष्टे विहितं सद्भिः प्रायश्चित्तं पुरातनैः॥
भर्त्तुः छन्देन कर्त्तव्यं व्रतकं सर्व्वदा स्त्रियाः।
उपवासोऽपि वा सत्ये काङ्चन्त्यास्तु शुभाङ्गतिं॥
कल्पान्तरसहस्रेषु न स्त्री सा लभते गतिं।
तिर्य्यग्योनिसहस्रेषु पच्यते योनिविभ्रमात्॥
यदि स्यान्नाम मानुष्यं स्त्री लभेदसती सती।
चण्डालयोनौ दुर्म्मेधा जायते कुक्कुरानना॥
भर्त्ता देवः सदा स्त्रीणां स्त्रीभिर्दृष्टः सनातने।
यस्याहि तुष्यते भर्त्ता सा सती धर्म्मचारिणी॥
कौतूहलहतानान्तु स्त्रीणां लोकोन शोभनः।
भर्त्तर्य्येव मनो यासां सद्भावेन व्यवस्थितं॥
कर्म्मणा मनसा वाचा पतिं नातिचरन्ति याः।

तासां पुण्यफलं सौम्ये पुण्यकैः समुदाहृतम् ॥
पुण्यकानां विधिं कृत्स्नं सर्व्वलोकं प्रति शोभने ।
निबोध स हि सर्व्वाद्रि दृष्टोऽयं तपसा मया ॥
स्नात्वा स्त्री प्रातरुत्थाय पतिं विज्ञापयेत्सती ।
उपवासार्थमथवा व्रतकार्य्यं धृतव्रते ।
स्पृष्ट्वा कराभ्यां चरणौ सततं सत्तमस्य च ॥
गृहीत्वोदुम्बरं पात्रं सकुशं साक्षतं तथा ।
गोशृङ्गं दक्षिणं सिक्त्वं प्रतिगृह्णीत तज्जलम् ॥
ततो भर्त्तुः सती दद्यात् स्नातस्य प्रयतस्य च ।
आत्मनोऽथ निषेक्तव्यं ततः शिरसि तज्जलम् ॥
त्रैलोक्ये सर्व्वतीर्थेषु स्नानमेतदुदाहृतम् ।
उपवासेषु कर्त्तव्यमेतद्धि व्रतकेषु च ॥
स्नानमेतद्धि सामान्यं स्त्रीणां पुंसाञ्च भामिनि ।
अरुन्धति मया दृष्टं तपसा हरतोषकम् ॥
अशून्यं विद्धिशयनमासनञ्च तथा विधम् ।
स्वयं प्रक्षालणं चापि पादयोरनुशब्दितम् ॥

अनुशब्दितं व्रतोपयोगितया कथितम् ।

अश्रुप्रपातो रोषश्च कलहस्य कृतिः सति ।
उपवासात् व्रताद्वापि सद्यो भ्रंशयति स्त्रियम् ॥
शुक्लमेव सदा वासः प्रशस्तं चन्द्रसम्भवे ।
अन्तर्वासोऽपरश्चैव उपवासव्रते तथा ॥
पादुकार्थस्तृणैः कार्य्यः सर्व्वदा व्रतके सति ।

उपवासेऽपि च विधिरेष एव प्रकीर्त्तितः ॥
अञ्जनं रोचनञ्चापि गन्धान् सुमनसस्तथा ।
व्रतके चोपवासे च नित्यमेव विवर्ज्जयेत् ॥
'रोचनं कुङ्कुमादिना, मुखोज्ज्वलीकरणम् ।
दन्तकाष्ठं शिरःस्नानमुद्वर्त्तनमथापि वा ।
विवर्जितां मृदं सर्व्वां शौचार्थन्तु विधीयते ॥
तिलामलकफलैर्नित्यं श्रीफलैश्च समाचरेत् ।
प्रक्षालणञ्च शिरसः सदाम्लमिश्रितैर्जलैः ॥
शिरसोऽभ्यञ्जनं सौम्ये नैवमेतत् प्रशस्यते ।
न पादयोर्न गात्रस्य स्नेहेनेति स्थितिः स्मृता ॥
गोयानमुष्ट्रयानञ्च कथञ्चिदपि नाचरेत् ।
खरयानञ्च सततं व्रते चाप्युपवासके ॥
नदीजलं प्रस्रवजं शस्तं वै सोमनन्दिनि ।
शुभे तडागे वाप्यादौ विस्तीर्णे जलजाप्लुते ॥
गत्वा स्नानं प्रशस्तन्तु सदैव खलु सर्व्वथा ।
अलाभे त्ववरुद्धा स्त्री घटस्नानं समाचरेत् ॥
नवैश्च कुम्भैः स्नातव्यं विधिरेष सनातनः ।
स्नानञ्च कार्य्यं शिरसा तपःफलमवाप्नुयात् ॥

भविष्यत्पुराणे ।

क्षमा सत्यं दया दानं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।
देवजाग्निहवनं सन्तोषः स्तेयवर्ज्जनम् ।
सर्व्वव्रतेष्वयं धर्म्मः सामान्यो दशमः स्थितः ॥

अत्र क्षमादीनां स्वतन्त्रतया चतुर्वर्गसाधनत्वेन विहितानां व्रताङ्गतयाभिधानं खादिरं वीर्य्यकामस्येत्यादिवत्संयोगपृथक्त्वन्यायादुपपन्नम्।

मत्स्यपुराणे।

तस्मात् कृतोपवासेन स्नानमभ्यङ्गपूर्व्वकम्।
वर्जनीयं प्रयत्नेन रूपघ्नं तत्परं नृप॥

यत्तूक्तं गरुडपुराणे।

गन्धा-लङ्कार-वस्त्राणि पुष्पमाला-नुलेपनम्।
उपवासे न दुष्यन्ति दन्तधावनमञ्जनमिति॥

यच्च व्यासोक्तम्।

दन्तधावनपुष्पाणि व्रतेपि स्यान्न दुष्यति॥

तदेतत्सभर्त्तृकोपवासविषयं।

भविष्यत्पुराणे।

अञ्जनञ्च सताम्बूलं सिन्दूरं रक्तवाससी।
बिभृयात्स्त्र्युपवासापि अवैधव्यकरं परं।
विधवा यतिमार्गेण कुमारी वा यदृच्छया॥

पद्मपुराणे।

गर्भिणी सूतकादिस्थ कुमारी वाथ रोगिणी।

यदाऽशुद्धा तदान्येन कारयेत् प्रयता स्वयं॥
गर्भिण्यादिरुपवासे कर्त्तव्ये नक्तं कुर्य्यात्।

सूतकादिभिरशुद्धा अन्येन व्रतं कारयेत्। प्रयता शुद्धा, स्वयं कुर्य्यात्, पुंसोप्येषविधिः। लिङ्गस्याविवक्षितत्वात् तदेवं स्त्रीणां कन्यादशायां पित्रादेराज्ञया, विवाने भर्तूराज्ञया, विधवानां पुत्राद्याज्ञयैव व्रताधिकारोनान्यथेति सिद्धं।

अग्निपुराणे।

व्रीहिषष्टिकमुद्गाश्च कलायाः सलिलं पयः।
श्यामाकाश्चैव नीवारा गोधूमाद्या व्रते हिताः॥
कूष्माण्डालाबुवार्त्ताकीपालङ्क्य ज्योत्स्निकास्त्यजेत्।
चरुर्भैक्ष्यं शक्तुकणाः शाकन्दधि घृतं मधु॥
श्यामाकाः शालि नीवारा यावकं मूलतन्दुलं।
हविष्य व्रतनक्तादावग्निकार्य्यादिकं हितं॥
मधु मांसं विहायान्यद्व्रतेच हितमीरितं॥

'ज्योत्स्निका, कोशातकी।

छन्दोगपरिशिष्टे।

कात्यायनः।

हविष्येषु यवा मुख्यास्तदनु व्रीहयः स्मृताः।
माषकोद्रवगौरादीन् सर्व्वाभावेऽपि वर्जयेत्॥

भविष्योत्तरे।

हैमन्तिकं सिताखिन्नं धान्यं मुद्गा यवास्तिलाः ।
कलायकङ्गुनीवारा वास्तूकं हिलमोचिका ॥
षष्टिका कालशाकञ्च मूलकं केमुकेतरत् ।
कन्दः सैन्धव सामुद्रे* लवणे मधुसर्पिषी† ॥
पयोऽनुद्धृतसारञ्च पनसाम्रहरीतकी ।
पिप्पली जीरकञ्चैव नागरङ्गञ्च तिन्तिडी ॥
कदली लवली धात्री फलान्यगुडमैक्षवम् ।
अतैलपक्वं मुनयो हविष्याणि प्रचक्षते ॥

सर्पिः पयश्चात्र गव्यं । अतैलपक्वमित्येतत् कथितहविष्याणामेव विशेषणमिदं ।

पद्मपुराणे ।

हविष्यभोजनं स्नानं सत्यमाहारलाघवम् ।
अग्निकार्य्यमधःशय्यां नक्तभोजी षडाचरेत् ॥

अग्निकार्य्यमत्र महाव्याहृतिमन्त्रैराज्यहोमः ।

स्कन्दपुराणे ।

अष्टौ तान्यव्रतघ्नानि आपो मूलं फलं पयः ।
हवि र्ब्राह्मणकाम्या च गुरोर्वचनमौषधम् ॥

पयःपानादीनामव्रतघ्नत्वं स्त्री-बाला-त्यन्तपीडित-व्रतविषयम् ।

---

* लवणे सैन्धवसामुद्रे इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† क्षौद्र च दधिसर्पिषीति पुस्तकान्तरे ।

सर्व्वभूतभयञ्चैव प्रमादो गुरुशासनम्।
अव्रतघ्नानि कथ्यन्ते सकृदेतानि शास्त्रतः॥
सर्व्वभूत भयं सर्व्वेभ्यो भूतेभ्यः सकाशाद्व्रतकर्त्तुर्भयम्।
मोहात् प्रमादाल्लोभाद्वा व्रतभङ्गोभवेद्यदि।
तदा त्रिरात्रं नाश्नीयात् कुर्य्याद्वा केशमुण्डनम्।
प्रायश्चित्तमिदं कृत्वा पुनरेव व्रती भवेत्॥

इति श्रीमहाराजाधिराज श्रीमहादेवस्य समस्त करणाधीश्वर श्रीहेमाद्रिपण्डितकृते चतुर्व्वर्ग-चिन्तामणौ व्रतखण्डे व्रताधिकारित-द्धर्म्मनिरूपणं नाम प्रकरणम्।

अथ चतुर्थोऽध्यायः ।

—०*०—

गुणानामाधारो मलयजरसालेपसुहृदां
प्रसिद्धो हेमाद्रिः स्फुरदमलशास्त्रार्थनिलयः ।
स लोकानां कर्त्तुं सुकृतनिपुणानामुपकृतिं
व्रतव्रातं कृत्स्नं कथयति तिथीनां क्रमवशात् ॥

वदति सम्प्रति सम्प्रतिपत्तये
सुकृतिनां कृतिनामपि सम्मतम् ।
व्रतसमुच्चयसमुच्चयशस्करं
प्रतिपदाश्रित पदाश्रित कामधुक् ॥

अथ व्रतान्यभिधीयन्ते ।

तत्र तिथिव्रतप्रकरणे प्रतिपद्व्रतानि तावदुच्यन्ते ।

शतानीक उवाच ।

द्विजैतास्तिथयः प्रोक्ताः संक्षेपान्नतु विस्तरात् ।
विस्तरेणैव मे ब्रूहि भूयोद्विजवरोत्तम ॥
रहस्यं यत्तिथीनाञ्च देवतानाञ्च चेष्टितम् ।
यानीष्टानि च देवानां भोज्यानि नियमास्तथा ॥
तानि मे वद धर्म्मज्ञ येन पूतो भवाम्यहम् ।
निर्धनोऽपि यथा विप्र लभेदिष्ट फलानि* च ॥

---

* द्विव्यफलानीति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सुमन्तुरुवाच।

रहस्यं यत्तिथीनाञ्च भोजनं फलमेव च।
यावांश्च यस्य नियमो विशेषात् स्त्रीजनस्य च॥
एवन्तु सर्व्वमाख्यानं रहस्यं तन्निबोध मे।
पद्मासनोक्तं पूर्व्वन्तु कथञ्चित् स्वप्रियस्य तु॥
तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि यस्य देवस्य या तिथिः।
देवतानां रहस्यानि व्रतानि नियमास्तथा॥
तान् शृणुष्व महाभाग गदतोमम मानद।
ब्रह्मा नारायणश्चैव सृष्टिं कर्त्तुं समुद्यतौ॥
ताभ्यां तदानीमखिलद्यावाभूमी च निर्म्ममे।
दिशश्च प्रदिशश्चैव लोकपालाष्टकावृताः॥
तिथिं पूर्व्वामिमां राजन् चकाराधिपतिः स्वयम्।
तिथीनां प्रवरा यस्मात् ब्रह्मणा समुदाहृता॥
प्रतिपादिता पदे पूर्व्वं प्रतिपत्तेन कथ्यते।
अस्यान्ते कथयिष्यामि चोपवासविधिं परम्॥
कार्त्तिक्यामथ सप्तम्यां वैशाख्यां वा युगादिषु।
नियमोपवासं प्रथमं ग्राहयेत विधानवित्॥

कार्त्तिके वैशाखे वा मासि प्रतिपत्तिथिव्रतस्यारम्भः। सप्तमीव्रते माघे। युगादि तिथि व्रतस्य माघ वैशाख भाद्रपद कार्त्तिकेष्वन्यतमे आरम्भः।

या तिथिर्नियमं कर्त्तुं शक्या समनुगच्छति।
तस्यां तिथौ विधानं यत्तन्निबोध जनाधिप॥

नियमोपवासं प्रथमं ग्राहयेद्विधिवन्नरः ।
यदा वै प्रतिपद्यादौ गृह्णीयान्नियमं नृप ॥
चतुर्द्दश्यां कृताहारः सङ्कल्प्य परिकल्पयेत् ।
अमावास्यां न भुञ्जीत त्रिकालं स्नानमाचरेत् ॥
पवित्राणि जपेन्नित्यं गायत्रीं शिरसा सह ।
अथवेदपवित्राणि वक्ष्याम्यहमतःपरम् ॥
येषां जपैश्च होमैश्च पूयन्ते तमसावृताः ।
अघमर्षणं देवकृतः शुद्धवत्यस्तरत्समाः ।
कुष्माण्ड्यः पावमान्यश्च दुर्गासावित्रिरेव च ॥
भारुण्डानि च सामानि गायत्रं रैवतं तथा ।
शतपर्वाथर्वशिरस्त्रिसुपर्णं महाव्रतम् ॥
अभिषङ्गापदस्तोभः सामानि व्याहृतिस्तथा ।
अग्लिङ्गावार्हस्पत्यञ्च वाक्सूक्तं मध्वृतस्तथा ॥
तथा । पुरुषसूक्तमवनाशश्च तथा देवव्रतानि च ।
गोसूक्तमश्वसूक्तञ्च ऐन्द्रशुद्धे च सामनी ॥
त्रीण्याज्यदोहानि रथन्तरञ्च
अग्निव्रतं वामदेव्यं वृहच्च ।
एतानि जप्तानि पुनन्ति जन्तून्
जातिस्मरत्वं लभते य इच्छन् ॥
अर्च्चयित्वा विधानेन गन्धमाल्यैर्द्विजोत्तमान् ।
शक्त्या क्षीरं प्रदद्यात्तु ब्रह्मा मे प्रीयतां विभुः ॥
ततो भुञ्जीत गोक्षीरमनेन विधिना नृप ।
एष एव विधिः प्रोक्तः सर्व्वासु तिथिषु नृप ॥

सर्व्वासु तिथिषु मार्गशीर्षादिप्रतिपत्सु।
संवत्सरगते काले व्रतमस्य समाप्यते।
व्रतान्ते यत् फलं यस्य तन्निबोध नराधिप॥
विमुक्तपापशुद्धस्य दिव्यदेहस्य देहिनः।
ब्रह्मा ददाति सन्तुष्टो विमानममितौजसम्॥
अव्याहतगतिं दिव्यमप्सरःकिन्नरैर्वृतम्।
रमित्वा सुचिरं तत्र देवतैः सह देववत्॥
इह चागत्य विप्रत्वं दशजन्मान्यसौ लभेत्।
वेदवेदाङ्गविद्यज्ञो विद्वान् दीर्घायुरेव च॥
भोगी धनपतिर्दाता जायतेऽसौ कृते युगे।
क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वा ब्राह्मणत्वमवाप्नुयात्॥
हैहयैस्तालजङ्घैश्च तुरुष्कैर्यवनैः शकैः।
उपोषिता इहाचैव ब्राह्मणत्वं लभन्ति ते॥

इति भविष्यत्पुराणे क्षीरप्रतिपद्व्रतम्।

सनत्कुमार उवाच।

अथ त्वं प्रतिपत्कृत्यं शृणु सम्पत्करं व्रतम्।
यत् कुर्व्वाणः श्रियं विन्देद्दुर्लभं मानुषैरिह॥
शालितन्दुलसंसिद्धे मण्डले चतुरस्रके।
श्रीशं श्रियमथावाह्य पूजयेत्सपुरःसरम्॥

अप्रच्छन्नदलैः पद्मैरयुतैस्तं प्रपूजयेत्॥
अप्रच्छन्नदलैः विकसितैः।
सहस्रैर्वा यथा योगं पयसा पायसेन च।
ततश्च विधिनाभ्यर्च्य पार्श्वे देवीं सरस्वतीम्॥
अथातः पूजयेदिन्दुं गुरुं पश्चादनन्यधीः।
परिवारनियोगेन तांश्च सत्कारयेदथ॥

प्रार्थनामन्त्रः।

मम विद्यां प्रदिश तु देवो वागीश्वरो हरिः।
विद्याधिदैवतं देवी विद्यां दिशतु मेन्दिरा॥
सरस्वती प्रदिश तु वाग्वृद्धिमतिशालिनीम्।
शीतांशुरपि मे पुष्टिं सर्व्वभोगप्रपूरिणीम्॥

पूजा-प्रणवादिनमोन्तैर्नाममन्त्रैरेव कर्त्तव्या।

इत्येवं कारयेत्साध्यं प्रसन्नः पूजितो गुरुः॥

साध्यं शिष्यमुपदेश्यम्।

विधिना चोपवासन्तु कारयेन्नियमान्वितम्।
समभ्यर्च्य द्वितीयायां देवदेवं श्रियःपतिम्।
भुञ्जीत पयसान्नेन शुचिराचम्य सन्निधौ॥

साध्य इपि शेषः।

आचार्य्याय वरं दत्त्वा कुर्य्यात् सुप्रीणनं पुनः।

वरशब्देन हिरण्यमभिधीयते।
अनधीतमनारब्धं तदानीमारभेत ह।
विद्याव्रतप्रदं नित्यं गुरुं दैवतमित्यपि॥

मन्येतेतिशेषः।

तन्मुखाद्धि तदा तस्य निश्रेयससमागमम्॥

निःश्रेयसमतिशयितं श्रेयः।

तदा तदुक्तकारी स्यान्नस्यात्तच्छासनातिगः।
तिष्ठेत्तिष्ठत्सु गुरुषु न चासीत तदग्रतः॥
न शयीत तदासीने कुर्व्वीत वचनान्यपि।
न लङ्घयीत वचनं गुरोः कृच्छ्रगतेन च।
निवेद्य गुरवे सर्व्वं कुर्य्यादादौ हिताहितम्॥
एवमाचार्य्यनिष्ठस्तु मतिमान् प्राज्ञसम्मतः।
उत्पन्नज्ञानवैराग्यो दीर्घमायुरवाप्य च॥
यशश्च विपुलं लब्ध्वा सदाचारप्रवर्त्तनम्।
पुत्र पौत्र श्रिया जुष्टः* पुण्याङ्गतिमवाप्नुयात्॥
एवं समापयेद्विद्वान्विद्याव्रतमुदारधीः।
दद्यात् फलानि विप्रेभ्यो ह्युत्कृष्टानि बहून्यथ॥
कदली-चूत-पनस-सम्भवानि शुचीनि च।
यस्त्वेवं कुरुते विद्वान् विद्याव्रतमनन्यधीः।
समस्तविद्यानिपुणो वैष्णवं पदमृच्छति॥

---

* युक्त इति पुस्तकान्तरे पाठः।

इति गरुड़ पुराणोक्तं विद्याप्रतिपद्व्रतम् ।

——:○:——

पुष्कर उवाच ।

संवत्सरावसाने तु पञ्चदश्यामुपोषितः ।
प्रातःप्रतिपदि स्नातः कुर्य्याद्व्रतमनन्यधीः ॥
पूजयेद्भास्करं देवं वर्णकैः कमले कृते ॥

शुचौ स्थण्डिलदेशे नानावर्णैः कमलं विधाय तत्र भास्करं ध्यात्वा पूजयेदित्यर्थः ।

शुक्लेन गन्धमाल्येन चन्दनेन सितेन च ।
तथा कुन्दुरुधूपेन घृतधूपेन भार्गव ॥

'कुन्दुरुः, सल्लकीनिर्य्यासः ।

अपूपैः सैकतैर्दध्ना परमान्नेन भूरिणा ॥

सैकतैः शर्कराविकारैः ।

ओदनेन च शुक्लेन सता लवणसर्पिषा ।

'सता, उत्तमेन ।

क्षीरेण च फलैः शुक्लैर्व्वह्निब्राह्मणतर्पणैः ।
पूजयित्वा जगद्धाम दिनभागे चतुर्थके ॥
आहारं प्रथमं कुर्य्यात्सघृतं मनुजोत्तम ।
सर्व्वञ्च मनुजश्रेष्ठ घृतहीनं विवर्जयेत् ॥

भुक्त्वा च सकृदेवान्नमाहारञ्च समाचरेत्।
पानीयपानं कुर्व्वीत ब्राह्मणानुमते पुनः॥

प्रथममाहारं प्रथमग्रासं। सर्व्वं प्रथममप्रथमञ्चाहारं सकृदेवान्नं भुक्त्वा एकमेव ग्रासं भक्षयित्वाऽवशिष्टमन्नं त्यजेत्। ब्राह्मणानुमत्या पुनराहारमवशिष्टान्नभोजनं पुनः पानीयपानञ्च कुर्य्यादित्यर्थः। ब्राह्मणानुमत्या भुञ्जानोऽपि घृतहीनं न भुञ्जीत घृतहीनं विवर्जयेदिति निषेधात्।

संवत्सरमिदं कृत्वा ततः साक्षात् त्रयोदशम्।
पूजनं देवदेवस्य तस्मिन्नहनि भार्गव॥

संवत्सरं प्रतिमासं शुक्ल प्रतिपदि ततः साक्षात् त्रयोदशमितिलिङ्गदर्शनात्।

समापयेत् व्रतं पुण्यं राम इत्यभिधीयते।

हे राम, शास्त्रे एवमभिधीयतइत्यर्थः।

स हिरण्यं सवस्त्रञ्च तथा दद्या द्विजोत्तम॥

सूर्य्यायेति शेषः।

व्रतेनानेन धर्म्मज्ञ रोगमेवं व्यपोहति॥

आरोग्यमाप्नोति गतिं तथाग्र्यां
यशस्तथाग्र्यां विपुलांश्च भोगान्।
व्रतेन सम्यक् पुरुषोऽथ नारी
संपूजयेद्यस्तु जगत्प्रधानं॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तरे सोद्यापनमारोग्य-प्रतिपद्व्रतम् ।

—०*०—

मार्कण्डेय उवाच ।

अष्टपत्रन्तु कमलं विन्यसेद्वर्णकैः शुभैः ।
ब्रह्माणं कर्णिकायान्तु तस्य संपूजयेद्विभुम् ॥

'तस्य, कमलस्य ।

ऋग्वेदं पूर्व्वपत्रे तु यजुर्व्वेदन्तु दक्षिणे ।
पश्चिमे सामवेदन्तु उदक् चाथर्व्वणं तथा ॥
आग्नेये च तथाङ्गानि धर्म्मशास्त्राणि नैरृते ।
पुराणञ्चैव वायव्ये ईशान्ये न्यायविस्तरौ ॥
एवं विन्यस्य धर्म्मज्ञः सोपवासस्तु पूजयेत् ।
चैत्र शुक्लमथारभ्य सोपवासो जितेन्द्रियः ॥
सदा प्रतिपदं प्राप्य शुक्लपक्षस्य यादव ।
संवत्सरं महाभाग शुक्लगन्धानुलेपनैः ।
भूरिणा परमान्नेन धूपदीपैरतन्द्रितः ॥
संवत्सरान्ते गान्दद्यात् व्रते चीर्णे नरोत्तमः ।
इदं व्रतं यस्तु करोति राजन्
स वेदवित्स्याद्भुवि धर्म्मनिष्ठः ।
कृत्वा तदा द्वादशवत्सराणि
विरिञ्चिलोकं पुरुषः प्रयाति ॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं सोद्यापनं विद्याव्रतम्।

——:०:——

मार्कण्डेय उवाच।

एक एव जगत्सर्व्वं प्रकृतिः पुरुषः स्मृतः।
चैत्रशुक्लसमारम्भे सोपवासो जितेन्द्रियः॥

'समारम्भे, वर्षारम्भे।

पूर्व्ववत् पञ्चदश्यामुपवासः।

पुरुषं पूजयेद्विष्णुं स्थले वा यदि वा जले।
गन्ध-माल्य-नमस्कार-धूप-दीपान्न-सम्पदा॥
पौरुषन्तु तथा सूक्तं जपेदन्तर्जले नरः।

शुचौ जले विष्णुं ध्यायन् गन्धादिभिः पूजयेदित्यर्थः।

तथार्च्चनं प्रत्यृचञ्च धूपं दद्याज्जलाञ्जलिम्।
तथा धूपानि धर्म्मज्ञ फलानि च महाभुज॥
धूपं दत्त्वा च नैवेद्यं जपेच्छक्त्या तथैव तत्।
जुहुयाच्च तथाज्येन द्विजे दद्याच्च काञ्चनम्॥
आहारं पयसा दद्यान्निशाकाले च भार्गव।
दद्यात्संवत्सरं कृत्वा नित्यव्रतमतन्द्रितः।
पञ्चयोरुभयोर्वीर सर्व्वपापैः प्रमुच्यते॥

प्रसादमासाद्य च वासुदेवात्
सर्व्वेश्वरात्सर्व्वगतादचिन्त्यात्।
लोकेश्वरादेव पदं प्रयाति
यां यान्ति सिद्धाः पुनरेव सिद्धिम्॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तरे पौरुषप्रतिपद्व्रतम् ।

——ः○ः——

उद्यापनमन्त्रः पूर्व्ववत् ।

सुमन्तुरुवाच ।

पौर्णमास्युपवासन्तु कृत्वा भक्त्या नराधिप ।
अनेन विधिना यस्तु विरिञ्चिं पूजयेन्नरः ॥

पौर्णमासीग्रहणं पूर्व्वदिनोपलक्षणं तेन यदा शुक्लप्रतिपदि व्रतं क्रियते तदामावास्यायामुपवासः ।

अनेन वक्ष्यमाणेन ।

प्रतिपद्यां महाबाहो स्नातश्चैव समाहितः ।
अग्निर्विशेषतो देवो विरिञ्चिर्वात्र देवता ॥
कार्त्तिके मासि देवस्य रथयात्रा प्रकीर्त्तिता ।
यः कुर्य्यान्मानवो भक्त्या याति ब्रह्मसलोकताम् ॥
कार्त्तिके मासि राजेन्द्र पौर्णमास्यां चतुर्म्मुखम् ।
मार्गेण मुदितः सर्व्वैं नानावासैः समन्वितम् ॥
स्थापयेद्भ्रामयित्वा तु सलोकं नगरं नृप ।
ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु शाण्डिलेयं प्रपूज्य च ॥

शाण्डिलेयो वैश्वानरः ।

आमोदयेद्देवदेवं ब्रह्मवादित्रनिस्वनैः ।
रथाग्रे शाण्डिलीपुत्रं पूजयित्वा विधानतः ॥
ब्राह्मणानर्च्चयित्वा तु कृत्वा पुण्याहमङ्गलम् ।

देवमारोपयित्वा तु रात्रौ कुर्य्यात् प्रजागरम्॥
नानाविधैः प्रजल्पैश्च ब्रह्मघोषैश्च पुष्कलं।
कृत्वा प्रजागरन्त्वेवं प्रभाते ब्राह्मणान् नृप॥
पूजयित्वा यथाशक्त्या भक्ष्यभोज्यैरनेकशः।
पूजयित्वाजनं वीर वज्रेण विधिना नृप॥
वाजेन च महाबाहो पयसा पायसेन च।

वज्रमाज्यम्, वाजमन्नम्।

ब्राह्मणान्वाचयेद्रात्रौ नागेन विधिना नृप।
कृत्वा पुण्याहशब्देन रथञ्च भ्रामयेत्पुनः॥
चतुर्व्वेदविदैर्विप्रैर्भ्रामयेत् ब्राह्मणीरथम्।
बह्वृचा यजुषा वीर छन्दोगाथर्व्वभिस्तथा॥
भ्रामयेद्देवदेवस्य शुभश्रेष्टस्य तं रथम्।
प्रदक्षिणं पुरं सर्व्वं मार्गेण सुसमेन च॥
आरोढव्यं रथं वीर शूद्रेण शुभमिच्छता।
नारोहयेद्रथं प्राज्ञो मुक्तवा भोजकं नृप॥
ब्रह्मणो दक्षिणे पार्श्वे सावित्रीं स्थापयेन्नृप।
भोजकौ वामपार्श्वे तु पुरतः पङ्कजं न्यसेत्॥
एवं रूपं निनादैश्च शङ्खशब्दैश्च पुष्कलैः।
भ्रामयित्वा रथं वीर पुरं सर्व्वं प्रदक्षिणम्॥
स्थापयेत् स्थापयेद्वीर कृत्वा नीराजनं बुधः।
एवं यः कुरुते यात्रां भक्त्या यश्चापि पश्यति॥
रथं वा कर्षयेद्यस्तु दीपं यस्तु प्रदापयेत्।

शालायां ब्राह्मणः कुर्य्यात् समिच्छेत्परमं पदम् ॥
प्रतिपत् ब्रह्मणश्चापि गुडमिश्रैः प्रपूजयेत्।
वासोभिरहतैश्चापि स गच्छेत् ब्रह्मणः पदम् ॥
गन्धैः पुष्पैर्नवैर्वस्त्रैरात्मानं पूजयेच्च यः।
तस्यां प्रतिपदायान्तु स गच्छेत् ब्रह्मणः पदम् ॥
महापुण्या तिथिरियं बह्नी राज्यप्रवर्त्तिनी।
ब्रह्मणस्तु प्रिया नित्यं बालेयी सा प्रकीर्त्तिता ॥
ब्राह्मणान् पूजयेद्योऽस्यामात्मानञ्च विशेषतः।
स याति परमं स्थानं विष्णोरमिततेजसः ॥
चैत्रमासे महाबाहो पुण्या प्रतिपदा वरा।
तस्यां योश्वपदं दृष्ट्वा स्नानं कुर्य्यान्नरोनृप ॥
न तस्य दुरितं किञ्चिदाधयोव्याधयस्तथा।
भवन्ति कुरुशार्दूल तस्मात् स्नानं हि तैलतः ॥
नारीनीराजनं तत्र सर्व्वरोगनिवारणम्।
गोमहिष्यादि यत्किञ्चित्तत्सर्व्वं भूषयेन्नृपः ॥
तैलवस्त्रादिभिः पुष्पैस्तोरणानि पुरानयेत्।
ब्राह्मणानां तथा भोज्यं दद्यात्तु कुरुकुलोद्वह ॥
तिस्रो ह्याद्याः पुरा प्रोक्तास्तिथयः कुरुनन्दन।
कार्त्तिके चाश्वयुग्मासे चैत्रे मासि समाचरेत् ॥
स्नानं दानं शतगुणं कार्त्तिके या तिथिर्नृप।
बलिराज्यात्तु शुभदा यामूलाशुभनाशिनी ॥

आमूलमशुभहन्त्री।

इति भविष्यत्पुराणे बलिप्रतिपत्रथयात्रा व्रतम्।

——:○:——

युधिष्ठिर उवाच।

ब्रह्मेश केशवादीनां गौर्य्या गणपते स्तथा।
दुर्गा सोमाग्नि सूर्य्याणां व्रतानि मधुसूदन॥
शास्त्रान्तरेण दृष्टानि भवेदुद्गिगतानि च।
तानि सर्व्वाणि मे देवदेव देवकिनन्दन॥
प्रतिपत्क्रमयोगेन विहिता यस्य या तिथिः।
देवस्य यस्यां तत्कार्य्यं तदशेषेण मे वद॥

कृष्ण उवाच।

वसन्ते किंशुकाशोकशोभिते प्रतिपत्तिथिः।
शुक्ला तस्यां प्रकुर्व्वीत स्नानं नियममास्थितः॥
नारी नरो वा राजेन्द्र संतर्प्य पितृदेवताः।
नद्यास्तीरे तड़ागे वा गृहे वा तदलाभतः॥
पिष्टातकेन विलिखेद्वत्सरं पुरुषाकृतिम्।

'पिष्टातकं, पटवासको गन्धद्रव्यचूर्णविशेषः॥

ततश्चन्दनचूर्णेन पुष्पधूपादिनार्च्चयेत्।
मासर्त्तुनामभिः पश्चान्नमस्कारान्तयोजितैः॥

मासर्त्तुनामभिश्चैव वसन्तादिनामभिः।

पूजयेत् ब्राह्मणो विद्वान् मन्त्रैर्वेदोदितैः शुभैः।

संवत्सरोसीतियजुर्म्मन्त्रैः। ब्राह्मणोत्र द्विजः मन्त्रस्तु। संवत्सरोसि परिवत्सरोसीदावत्सरोसि अनुवत्सरोसि उदावत्सरोसि।

उषसस्ते कल्पन्तां अहोरात्रास्ते कल्पन्तां अर्द्धमासास्ते कल्पन्तां मासास्ते कल्पन्तामृतवस्ते कल्पन्तां संवत्सरास्ते कल्पन्ताम्।

संवत्सरोसीति पठन् मन्त्रं वेदोदितं द्विजः।
नमस्कारेण मन्त्रेण शूद्रोपि त्वां प्रपूजयेत्॥

नमस्कारेण मन्त्रेण, संवत्सरोसीत्यादिना।

एवमभ्यर्च्य वासोभिः पश्चात्तमभिवेष्टयेत्॥
कालद्रव्यैर्मूलफलैर्नैवेद्यैर्मोदकादिभिः।
ततस्तं प्रार्थयेत्पश्चात्पुरःस्थित्वा कृताञ्जलिः॥
भगवंस्त्वत् प्रसादेन वर्षाङ्के महिमास्तु मे।
संवत्सरोपसर्गा मे विलयं यान्त्वशेषतः॥
एवमुक्त्वा यथा शक्त्या दद्याद्विप्राय दक्षिणाम्।
ललाटपट्टे तिलकं कुर्य्याच्चन्दनपङ्कजम्॥

चन्दनपङ्कोघृष्टचन्दनम्।

ततः प्रभृत्यनुदिनं तिलकालङ्कृतं मुखम्।
धार्य्यं संवत्सरं यावच्छशिनेव नभस्तलम्॥
एवं नरो वा नारी वा व्रतमेतत्समाचरेत्।
सदैव पुरुषव्याघ्र भोगान् भुवि भुनक्त्यसौ॥
भूत प्रेत पिशाचाद्याः दुर्व्वारा वैरिणो ग्रहाः।
निरर्थका भवन्त्येते तिलकं वीक्ष्य तत्क्षणात्॥
पूर्व्वमासीन्महीपालो नाम्ना शत्रुञ्जयोजयो।
चित्रलेखेति तस्याभूद्भार्य्या चारित्रभूषणा॥
तया व्रतमिदञ्चैत्रे गृहीतं द्विजसन्निधौ।

संवत्सरं पूजयित्वा ध्यात्वा हृदि जनार्द्दनम् ॥
हन्तुमाचेष्टुकामो वा समागच्छति यः पुरः।
प्रयाति प्रियकृत्तस्याः दृष्ट्वा तु तिलकं नरः ॥
सपत्नीदर्पापहरा वशीकृतमहीतला।
भर्त्तुर्दृष्ट्वा प्रहृष्टा तु सुखमास्ते निराकुला॥
यावत् करिणाभिभूतो भर्त्ता पुनः सवेदनः।
शिरोर्त्तिना संप्रयातः सुहृदां सुखदायकः॥
शिरोर्त्तिना संप्रयातः शिरो वेदना युक्तः।
धर्म्मराजपुरात्प्राप्ताः सर्व्वभूतापहारकाः।
तस्मिन् क्षणे महाराज आगत्य यमकिङ्कराः॥
तस्य द्वारमनुप्राप्ताः प्रविष्टा गृहमञ्जसा।
शत्रुघ्नयं समानेतुं कालमृत्युपुरःसराः॥
पार्श्वस्थितां चित्रलेखां तिलकालङ्कृतामनाम्।
दृष्ट्वा प्रनष्टसङ्कल्पाः परावृत्य गताः पुनः॥
गतेषु तेषु स नृपः पुत्रेण सह भारत।
नीरुजोबुभुजे भोगान् पूर्व्वकामार्जितान् शुभान्॥
अक्रूरेण समख्यातं मम पूर्व्वं युधिष्ठिर।
एतत् त्रिलोकी तिलकाख्यभूषणम्
पुण्यं व्रतं सकलदुष्टहरं परञ्च।
इच्छन् समाचरति यः स सुखं विहृत्य
मर्त्यः प्रयाति पदमच्युतमिन्दुमौलेः॥

———

इति भविष्योत्तरे चैत्र शुक्ल प्रतिपदि विहितं तिलकव्रतम्

———:○:———

श्रीकृष्ण उवाच ।

अश्वयुक् शुक्लपक्षस्य प्रथमेऽह्नि दिनोदये ।
अशोकं पूजयेत् वृक्षं प्ररूढशुभपल्लवम् ॥
प्ररूढैः सप्तधान्यैश्च गुणकैर्मोदकैः शुभैः ।
फलैः कालोद्भवैर्दिव्यैर्नारिकेलैः सदाडिमैः ॥
धूपदीपादिना तत्र पूजयेत्तरुमुत्तमम् ।
अशोकं पाण्डवश्रेष्ठ शोकं नाप्नोति कुत्रचित् ॥
पितृभ्रातृपति श्वश्रू सुत जामातृणां तथा ।
अशोकशोक शमनो भव सर्व्वत्र नः कुले ॥
इत्युच्चार्य्य ततो दद्यादर्घ्यं श्रद्धासमन्वितः ।
पताकाभिरलङ्कृत्य प्रच्छाद्य च सुवाससा ॥
दमयन्ती यथा स्वाहा यथा देवी च जानकी ।
तथा शोक व्रतादस्माज्जायते पतिवल्लभा ॥
वने वसन्त्या सद्धर्म्मः सीतया संप्रदर्शितः ।
दृष्ट्वाशोकं वने पार्थ पल्लवालङ्कृतं तरुं ॥
कृत्वा समीपे भर्त्तारं देवरञ्च तिलाक्षतैः ।
दीपालक्तकनैवेद्यैर्धूप सूत्र फलार्चनैः ॥
अर्चयित्वाभ्यर्थिती सौ रक्ताशोकौ युधिष्ठिर ।
मैथिली प्राञ्जलिं कृत्वा शृण्वती राघवस्य च ॥

प्राञ्जलिं, बद्धमञ्जलिम् ।

चिरञ्जीव तु मे वृद्धः श्वसुरः कोशलेश्वरः॥
भर्त्ता मे देवराश्चैव जीवन्तु भरतादयः।
कौशल्यामयि जीवन्ती यस्येयमिति मैथिली॥
यथाचेदं महाभागाद्रुमंवनविभूषणम्।
प्रदक्षिणमुपावृत्य ततः सा प्रययौ गृहम्॥०
एवमन्यापि या नारी पूजयेदवनीनगम्।
तिलतन्दुल संमिश्रै र्य्यवगोधूमसर्षपैः॥
क्षमाप्य सेचयेन्मूले पादपं रक्तपल्लवम्।
तदभावे च सौवर्णं राजतं वा स्वशक्तितः॥
वर्णकैर्व्वा समालिख्य पूजितं विधिवत्ततः।
मन्त्रेणानेन प्रणम्य या स्त्री कुर्य्यात् पतिव्रता॥
महावृक्ष महाशाख मकरध्वजमन्दिर।
प्रार्थये त्वां महाभाग सर्व्वकाम प्रदोभव॥
एव माभाष्य तं वृक्षं दत्त्वा विप्राय दक्षिणाम्।
तच्च वृक्षं कृतं दत्त्वा वस्त्रयुग्मसमन्वितम्॥

कृतं सुवर्णादिघटितम्।

सखीभिः सहिता साध्वी भुञ्जीत ब्रह्मचारिणी॥
याः शोकनाशनमशोकतरुं युवत्यः
सम्पूजयन्ति कुसुमाक्षतधूपदीपैः।
ताः पार्थ सौख्यमतुलं भुवि भर्त्तृजातं।
गौरीपदं प्रमुदिताः पुनराप्नुवन्ति॥

इति भविष्योत्तरेऽशोकप्रतिपद्व्रतम्।

—:○:—

भगवानुवाच।

ज्यैष्ठे मासि शुभे पक्षे प्रथमेऽह्नि दिनोदये।
देवोद्यानभवं हृद्यं करवीरं समर्च्चयेत्॥
रक्ततन्तुपरीधानं गन्ध-धूपविलेपनैः।
प्ररूढसप्तधान्यैश्च नारङ्गैर्वीजपूरकैः॥
गुणकैर्बदरैर्भक्ष्यैर्नारिकेलैः सुशोभनैः।
अभ्युक्ष्याक्षततोयेन मन्त्रेणेत्थं क्षमापयेत्॥
करवीर विषावास नमस्ते भानुवल्लभ।
मौलिमण्डन दुर्गादिदेवानां सततं प्रिय॥
आकृष्णेनेति वेदोक्तमन्त्रेणाभ्यर्च्च भक्तितः।
एवं भक्त्या समभ्यर्च्च दत्त्वा विप्राय दक्षिणाम्॥
प्रदक्षिणं ततः कुर्य्यात्ततः स्वभवनं व्रजेत्।
एतद्व्रतं पुरा पार्थ सूर्य्याराधनकाम्यया॥
दमयन्त्या सरस्वत्या गायत्र्या गङ्गया तथा।
अन्याभिरपि नारीभिर्मर्त्यलोकेप्यनुष्ठितम्॥
करवीरव्रतं पार्थ सर्व्वसौख्यफलप्रदम्।

संपूज्य रक्तकुसुमार्चितसर्व्वशाखं
नीलैर्दलैस्तततनुं करवीरवृक्षम्।
भुक्त्वा मनोभिलषितान् भुवि भव्यभोगा
नन्ते प्रयान्ति भवनं सरताग्र्यभानोः॥

इति भविष्योत्तरे करवीर प्रतिपत्‌व्रतम्।

——:○:——

ब्रह्मोवाच।

अग्निमिष्ट्वाथ हुत्वा च प्रतिपद्यामिति स्मृतम्।
हविषा सर्व्वधान्यानि प्राप्नुयादक्षतं धनम्॥

इष्ट्वा पूजयित्वा। प्रतिपद्यां प्रतिपदि। इतिस्मृतं कामानुसारेण हिरण्यरेतस्कतया विदितं। हविषा घृतेन। सर्व्वधान्यानि हुत्वेत्यन्वयः।

मूलमन्त्राः स्वसंज्ञाभि रङ्गमन्त्राश्च कीर्त्तिताः।
पूर्व्ववत् पद्मपत्रस्थः कर्त्तव्यश्च तिथीश्वरः॥

मूलमन्त्राः प्रधानमन्त्राः। अङ्गमन्त्राः। परिवार देवता मन्त्राः अग्नये हृदयाय नम इत्येवमादयः। स्वसंज्ञाभिः ॐ अग्नये नम इत्यादिपूजायां। ॐ अग्नये स्वाहा इत्यादि होमे। पूर्व्ववत् सूर्य्यव्रतवत्। पद्ममध्यस्थः कर्णिकायां स्वमूर्त्ता पत्रेषु परिवारमूर्त्ता स्थितः। तिथीश्वरोऽत्र वह्निः। स च जटा श्मश्रुधारी त्रिलोचनो रक्ताङ्गश्चतुर्व्वाहुः प्रदक्षिणे शूलं तदपरे ज्वाला। उत्सङ्गगताया अन्नपात्रहस्तायाः स्वाहायाः स्कन्धे च न्यस्तपरीवरः। चत्वारः शुका रथस्य वोढारः। वायुः सारथिरित्येवं विष्णुधर्म्मोत्तराभिहितो वेदितव्यः।

गन्ध पुष्पोपहारैश्च यथा शक्ति विधीयते।
पूजाऽशाठ्येन शाठ्येन कृतापि तु फलप्रदा॥

अशाठ्येन, अकपटेन, शाठ्येनेत्यादिस्तुतिः।

आज्यधारासमिद्भिश्च दधि क्षीरान्नमाक्षिकैः॥
पूर्व्वोक्तफलदो होमो विहितः शान्तचेतसा।

आज्यधारादिभिः षड्भिः पृथक्कृतो होमः पूर्व्वोक्तफलदोधनदः। माक्षिकं मधु। आदौ पूजा ततो घृताक्तधान्यहोमस्ततो आज्यधारादिहोमः।

इति भविष्ये वैश्वानरव्रतम्।

—:०:—

अगस्त्य उवाच।

अथातः संप्रवक्ष्यामि धन्यव्रतमनुत्तम।
येन सद्यो भवेद्धन्योऽधन्योऽपि हि यो भवेत्॥
मार्गशीर्षेऽमले पक्षे प्रतिपद्या तिथिर्भवेत्।
तस्यां नक्तं प्रकुर्व्वीत रात्रौ विष्णुञ्च पूजयेत्॥
वैश्वानराय आदौ तु अग्नये चोत्तरन्तथा।
हविर्भुजे तथोरुश्च द्रविणोदाय वै भुजे॥
सम्बर्त्तायेतिच शिरो ज्वलनायेति सर्व्वतः।
अभ्यर्च्चैवं विधानेन देवदेवं जनार्द्दनं॥
तस्यैव पुरतः कुण्डं कारयित्वा विधानतः।
होमान्ते व्रतं कुर्व्वीत एतैर्मन्त्रैर्विचक्षणः॥

एतैर्मन्त्रैः, वैश्वानरायेत्यादिभिः प्रागुक्तैः।

ततस्तु यावकं चान्नं भुञ्जीत घृतसंयुतम्।
कृष्णपक्षेप्येवमेव चातुर्मास्यान्तु यावकम्॥

चत्वादिषु तु भुञ्जीयात् पायसं सघृतं बुधः।
श्रावणादिषु सक्तूंश्च ततश्चैव समाप्यते॥
समाप्ते च व्रते वह्निकाञ्चनं कारयेन्नृपः।

वह्निरूपं पूर्व्वोक्तं।

रक्तवस्त्रयुगच्छन्नं रक्तपुष्पानुलेपनम्॥
कुङ्कुमेन तथा लिम्पेत् ब्राह्मणं त्वेवमेव तु।
सर्व्वावयवसम्पूर्णं गुणिनं प्रियदर्शनम्॥
पूजयित्वा विधानेन रक्तवस्त्रयुगेन च।
पश्चात् प्रदद्यात्तत्तस्य मन्त्रेणानेन मन्त्रवान्॥
धन्योसि धन्यधर्म्मा च धन्योस्मि धन्यवान् भवान्।
धन्येनानेन चीर्णेन व्रतेन स्यां सदा सुखी॥
एवमुच्चार्य्य तं विप्र न्यस्य कोशमिवात्मनः।
सद्यो धन्यत्वमाप्नोति योऽपिस्याद्भाग्यवर्ज्जितः।
इह जन्मनि सौभाग्यं धन्यं धान्यञ्च पुष्कलम्॥
अनेन कृतमात्रेण जायते नात्र संशयः।
वाङ्मनःसञ्चितं पापं वह्निर्दहति तस्य वै॥
दग्धपापः स शुद्धात्मा अमुत्रेहच विन्दति।

इति वराह पुराणोक्तं धन्यव्रतम्।

——:○:——

पुलस्त्य उवाच।

प्रतिपद्येकभक्ताशी समान्ते कपिलाप्रदः।

वैश्वानरपुरं याति व्रतं वैश्वानरन्त्विदम् ॥

पद्मपुराणे वैश्वानर व्रतमिति ।

पृथिवीं भाजनं कृत्वा यो भुङ्क्ते पक्षसन्धिषु ।
अहोरात्रेण चैकेन त्रिरात्रफलमश्नुते ॥

इति पद्मपुराणे पक्षसन्धि व्रतं ।

नन्दिकेश्वर उवाच ।

वैदिकेन विधानेन व्रतं पुण्यं महत्तमम् ।
कस्मिंस्तिथौ तु कर्त्तव्यं विधानं तद्वदस्व मे ॥

स्कन्द उवाच ।

मासि भाद्रपदे शुक्ले पक्षे च प्रतिपत्तिथौ ।
नैवेद्यन्तु पचेन्मौनी षोडशत्रिगुणानि च ॥
फलानि पिष्टपक्वानि दद्याद्विप्राय षोडश ।
देवाय षोडशैतानि दातव्यानि प्रयत्नतः ॥
भुञ्जन्ति षोडश तथा व्रतस्य नियमाश्रयात् ।
सौवर्णं कारयेद्देवं यथा शक्त्या हिरण्मयम् ॥
सुवर्णं कर्षस्तद्घटितं यथा शक्त्या च कृतम् ।
नेत्रत्रय समायुक्तं जटा मण्डल मण्डितम्* ॥
पञ्चवक्त्रं चतुर्बाहुं षडाराजस्य मध्यगम् ।

* जटाखण्डेन्दु मण्डितं इति पुस्तकान्तरे ।

त्रिशूलं चाचसूत्रञ्च वहन्तं दक्षिणे करे॥
कपालं कुण्डिकां वामे शिखायां चन्द्रधारिणम्।
पञ्चामृतेन स्नपनं कृत्वा संस्थापयेत्ततः॥
कुम्भस्योपरि देवेशः शुक्लवस्त्रयुगान्वितः।
गन्धपुष्पैः समभ्यर्च्य फलैर्नानाविधैस्तथा॥
प्रसीद देवदेवेश चराचरजगद्गुरो।
वृषध्वज महादेव त्रिनेत्राय नमोनमः॥

पूजामन्त्रः।

देवस्य च परीधानं दद्यात् धेनुं पयस्विनीम्।
अनेन तु विधानेन यः कुर्य्यात् व्रतमुत्तमम्॥
स राजा लभते देव दीर्घमायुस्तथैव च।
सर्व्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोके महीयते॥
भुक्ता तु विविधान भोगान् ततः शिवपुरं व्रजेत्।
इति स्कन्दपुराणोक्तं महत्तमव्रतं सोद्यापनम्।

श्रीभगवानुवाच।

श्रावणे मासि कृष्णपक्षे शङ्करः प्रथमेऽहनि।
त्रिपर्वणा त्रिशल्येन त्रिमुखेन शरेण च॥
मुखानि त्रीणि चिच्छेद यज्ञस्यमृगरूपिणः।
तैः शिरोभिस्तपस्तप्तं वरः प्राप्तोऽथ शङ्करात्॥
त्रिशल्येन त्रिमुखेन शल्यरूपत्रिमुखेनेत्यर्थः।
मृगरूपिणस्त्रिमुखमृगरूपिण इत्यर्थः॥
*स्त्रीभिः पूज्यानि तानीति न मनुष्यैः कदाचन।

* स्त्रिभिरिति पुस्तकान्तरे पाठः।

मृगशीर्षन्ततः कृत्वा लिङ्गाकारन्तु मृन्मयम् ॥
क्षीरेण तपनीयं वै पूजनीयं यथाविधि ।
अर्घ्यैः पुष्पैश्च धूपैश्च नैविद्यैर्विविधैरपि ॥
शाकैः सौवर्च्चलाभिश्च कृतैः पिष्टमयैः शुभैः ॥
सौवर्च्चलाभिः अतसीमिश्रपिष्टविकृतिभिः ।
कांस्यभाजनवाद्यैश्च पश्चात् कार्य्यञ्च भोजनम् ॥

इति श्रीहेमाद्रि व्रतकाण्डे प्रतिपत् व्रतप्रकरणे पद्म
पुराणोक्तं मृगशीर्षव्रतम् ।

अथ पञ्चमोऽध्यायः ।

—:०:—

श्रीभगवानुवाच ।

चैत्रे मासि जगत्ब्रह्मा ससर्ज प्रथमेऽहनि ।
शुक्लपक्षे समग्रन्तु तदा सूर्य्योदये सति ॥
प्रवर्त्तयामास तथा कालस्य गणनामपि ।
ग्रहान्नागानृतून्मासान् वत्सरान् वत्सराधिपान् ॥
ददौ स भगवान् ब्रह्मा सर्व्वदेवसमागमे ।
ब्राह्म्यां सभायां ब्रह्माणमनुद्दिश्यवपुस्ततः ॥
यथोक्तास्ते नमस्यन्तः स्तुवन्तश्च उपासते ।
ततस्तैः कृतशुश्रूषास्ततो गत्वा स्वमालयम् ॥
स्वानि स्वान्यथ कर्म्माणि ते नियुक्ताश्च चक्रिरे ।
ब्राह्मी सभा कामरूपा विशेषेण तदा नृप ॥
धारयन्त्यमलं रूपमनिर्द्देश्यं मनोहरम् ।
ततः प्रभृति यो धर्म्मः पूर्व्वैः पूर्व्वतरैः कृतः ॥
अद्यापि रूढः सुतरां कर्त्तव्योऽसौ प्रयत्नतः ।
तत्र कार्य्या महाशान्तिः सर्व्वकल्मषनाशिनी ॥
सर्व्वोत्पातप्रशमनी कलिदुःस्वप्ननाशिनी ।
आयुःप्रदा पुष्टिकरी धनसौभाग्यवर्द्धिनी ॥
मङ्गल्या च पवित्रा च लोकद्वयसुखावहा ।
तस्यामादौ तु संपूज्यो ब्रह्मा कमलसम्भवः ॥

पाद्याद्यैश्चैव धूपैश्च वस्त्रालङ्कारभोजनैः।
होमैर्व्वल्युपहारैश्च तथा ब्राह्मणतर्पणैः॥
ततः क्रमेण देवेभ्यः पूजा कार्य्या पृथक् पृथक्।
कृत्वोङ्कारनमस्कारौ कुशोदकतिलाक्षतैः॥
पुष्प धूप प्रदीपाद्यैर्भोजनैश्च यथाक्रमम्।

ॐकार नमस्कारौ कृत्वा ॐ ब्रह्मणे नम इत्यादि। मन्त्रं संपूजनार्थन्तु बहुरूपं परिस्पृशेत् मन्त्रमित्येक* वचनं बहुरूपं मन्त्रं नानारूपान्मन्त्रान् परिस्पृशेत् पठेदित्यर्थस्तथा च ब्रह्मणेनम इत्युपक्रम्य विष्णवे परमात्मने नम इत्यन्त वाक्य छन्दोपात्तदेवतानामानि प्रणवादिचतुर्थ्यन्तनमोन्तानि मन्त्रत्वेन ग्राह्याणि।

ॐ नमो ब्रह्मणे तुभ्यं कामाय च महात्मने।
नमस्तेस्तु निमेषाय त्रुटये च नमोस्तु ते॥
लवाय च नमस्तुभ्यं नमस्तेऽस्तु क्षणाय च।
नमो नमस्ते काष्ठायै कलायै चाथ सर्व्वदा॥
नाभिकायै सुसूक्ष्मायै मुहूर्त्ताय नमो नमः।
नमो निशाभ्यः पुण्येभ्यो दिवसेभ्यश्च नित्यशः॥
पक्षाभ्याञ्चाथ मासेभ्यो ऋतुभ्यः षड्भ्य एव च।
अयनाभ्याञ्च पञ्चभ्यो वत्सरेभ्यश्च सर्व्वदा॥
नमस्कृत्य युगादिभ्यो ग्रहेभ्यश्च नमोनमः।
नमः पुरन्दरेभ्यश्च तत्संख्येभ्यो नमोनमः॥
पञ्चाशते नमोनित्यं दक्षकन्याभ्य एव च।

* मन्त्रमिति जातावेक वचनमिति क्वचित् पाठः।

नमोदेव्यै सुप्रभायै जपायै चाथ सर्व्वदा॥
भृगास्त्राय नमस्तुभ्यं सर्व्वास्त्रजनकाय च।
नमस्ते बहुपुत्राय पत्नीभिः सहिताय च॥
नमोवृद्ध्यै तथा वृद्ध्यै निद्रायै धनदाय च।
नलकूबरयक्षाय गुह्यकस्वामिने नमः॥ ०
नमोस्तु शङ्खपद्माभ्यां निधिभ्यामथ नित्यशः।
भद्रकाल्यै नमोनित्यं सुरभ्यै च नमोनमः॥
वेदवेदाङ्गवेदान्त विद्यासंख्याभ्य एव च।
नागयक्षसुपर्णेभ्यो नमोऽस्तु गरुडाय च॥
सप्तभ्यश्च समुद्रेभ्यः सागरेभ्यश्च सर्व्वदा।
उत्तरेभ्यः कुरुभ्यश्च नमोहैरण्वताय च॥
भद्राश्वकेतुमालाभ्यां नमः सर्व्वत्र सर्व्वदा।
इलावृताय च नमो हरिवर्षाय चैव हि॥
नमः किंपुरुषेभ्यश्च भारताय नमोनमः।
नमो भारतदेशेभ्यो नवभ्यश्चैव सर्व्वदा॥
पातालेभ्यश्च सप्तभ्यो नरकेभ्यो नमोनमः।
कालाग्निरुद्रशेषाभ्यां हरये क्रोधरूपिणे॥
सप्तभ्यस्त्वथ लोकेभ्यो महाभूतेभ्य एव च।
नमस्ते बुद्धये चैव नमः प्रकृतये तथा॥
पुरुषायाभिमानाय नमोस्त्वव्यक्तमूर्त्तये।
हिमवत्प्रमुखेभ्यश्च पर्व्वतेभ्यो नमस्तथा॥
पौराणीभ्यश्च गङ्गाभ्यः सप्तभ्यश्च नमोनमः।
नमोस्त्वाद्यमुनिभ्यश्च सप्तभ्यश्चाथ सर्व्वदा॥

नमोस्तु पुष्करादिभ्यस्तीर्थेभ्यश्च पुनःपुनः ।
निम्नगाभ्यो नमोनित्यं वितस्ताद्याभ्य एव च ॥
चतुर्द्दशभ्यो दीर्घाभ्यो धारिणीभ्यो नमोनमः ।
नमोधात्रे विधात्रे च छन्दोभ्यश्च नमोनमः ॥
सुरभ्यैरावणाभ्याञ्च नमो भूत्यै नमोनमः ।
नमस्तथोच्चैःश्रवसे ध्रुवाय च नमोनमः ॥
नमोस्तु धन्वन्तरये शस्त्रास्त्राभ्यां नमोनमः ।
विनायककुमाराभ्यां विघ्नेभ्यश्च नमः सदा ॥
शाखाय च विशाखाय निगमेशाय वै नमः ।
नमस्कन्दग्रहेभ्यश्च स्कन्दमातृभ्य एव च ॥
ज्वराय रोगपतये भस्मप्रहरणाय च ।
ऋषिभ्यो वालखिल्येभ्यः कश्यपाय नमः सदा ।
अगस्त्याय नारदाय व्यासादिभ्यो नमोनमः ॥
अप्सरोभ्यः सोमपेभ्यो देवेभ्यश्च तथा नमः ।
असोमपेभ्यश्च नमस्तुषितेभ्यो नमःसदा ॥
आदित्येभ्यो नमोनित्यं द्वादशभ्यश्च सर्व्वशः ।
एकादशेभ्यो रुद्रेभ्यस्तपस्विभ्यो नमोनमः ॥
नमोनासत्यदस्राभ्यामश्विभ्यां नित्यमेव हि ।
साध्येभ्यो द्वादशेभ्यश्च पौराणेभ्यश्च सर्व्वदा ॥
एकोनपञ्चाशते च मरुद्गश्च नमोनमः ।
शिल्पाचार्य्याय देवाय नमस्ते विश्वकर्म्मणे ॥
अष्टभ्यो लोकपालेभ्यः सानुगेभ्यश्च सर्व्वदा ।
आयुधेभ्यो वाहनेभ्यो धर्म्मेभ्यश्च नमः सदा ॥

आसनेभ्यो दुन्दुभीभ्यो देवेभ्यश्च नमःसदा।
दैत्यराक्षस गन्धर्व्व पिशाचेभ्यश्च नित्यशः॥
पितृभ्यः सप्तभेदेभ्यः प्रेतेभ्यश्च नमोनमः।
सुसूक्ष्मेभ्यश्च देवेभ्यो भावगम्येभ्य एव च॥
नमस्ते बहुरूपाय विष्णवे परमात्मने।
अथ किं बहुनोक्तेन मन्त्रेणानेन चार्चयेत्॥
प्राङ्मुखोदङ्मुखान्विप्रान् देवानुद्दिश्य पूर्व्ववत्।

अथ वा किं मन्त्रविस्तारेण ब्राह्मणानेव देवतोद्देशेन पूजयेदित्यर्थः। पूर्व्ववत् मन्त्रो क्तक्रमेणेत्यर्थः।

अर्घैः पुष्पैश्च धूपैश्च वस्त्रैर्माल्यैः सहृष्टकम्।
सहृष्टकं सरोमाञ्चं हृष्टरोमा समर्चयेदित्यर्थः॥
धनधान्यान्नविभवैर्दक्षिणाभिश्च सर्व्वदा।
इतिहास पुराणाभ्यां तद्वक्तृंश्च द्विजोत्तमान्॥
इतिहास पुराणाभ्यां तत् पुस्तकदानेनेत्यर्थः।
कालज्ञान् वेदवेदज्ञान् भृत्यान् सम्बन्धि, बान्धवान्॥
अनेनैव तु मन्त्रेण स्वाहान्तेन पृथक्पृथक्।
यविष्ठायाग्नये होमः कर्त्तव्यः सर्व्वतृप्तये॥
वेदविच्चक्षुषोदत्त्वा स्थाने प्राधानिके सति।

यविष्ठोऽग्निरग्निविशेषः। वेदविद्दोक्तविधिज्ञः। चक्षुषी, आज्यभागौ। प्राधानिके स्थाने प्रधानहोमारम्भे।

होमारम्भे ततः कुर्य्यान्मङ्गलालम्भनं नरः॥
भोजयित्वा द्विजान् सर्व्वान् सुहृत्सम्बन्धि बान्धवान्।

विशेषेण च भोक्तव्यं कार्यश्चापि महोत्सवः॥
नवसंवत्सरारम्भः सर्व्वसिद्धिप्रवर्त्तकः।
इति ब्रह्मपुराणोक्तः संवत्सरारम्भविधिः॥

इति श्रीमहाराजाधिराज श्रीमहादेवस्य समस्तकरणा-
धीश्वरसकलविद्या-विशारद श्रीहेमाद्रि पण्डित
विरचिते चतुर्वर्गचिन्तामणौ व्रतखण्डे
प्रतिपत्व्रतानि।

अथ षष्ठोऽध्यायः ।

—०*०—

अथ द्वितीयाव्रतानि ।

व्राह्मग्रन्तेजो दिनकर करस्पर्द्धया वर्द्धमानं
प्रौढं यस्य स्फुरति परितो रोदसीव्यश्नुवान ॥ ।
प्रांशुर्वंशो जगति विजयी यस्य हेमाद्रिनामा
वक्ति व्यक्तं क्रममुपगतं स द्वितीयाव्रतानाम् ।

शतानीक उवाच ।

ऋषेऽहं तव पृच्छामि भगवन् ब्रूहि तत्व्रतम् ।
यथा व्रतप्रभावेन स्वर्गं प्राप्नोति मानवः ॥
अल्पायासम्बहुफलं व्रतानामुत्तमं व्रतम् ।
प्रसादं कुरु मे देव येन व्रतं करोम्यहम् ॥

ऋषिरुवाच ।

अस्ति व्रतं महापुण्यमशून्यशयनं नृप ।
चन्द्रोदयेचार्घदानं पूजनीयो जनार्द्दनः ॥

शतानीक उवाच ।

कस्मिन्मासि प्रकर्त्तव्यं पक्षश्चैव तिथिश्च का ।
किं दानं भोजनञ्चैव कथयस्व महाप्रभो ॥

ऋषिरुवाच ।

चातुर्मास्ये भवेद्राजन् वर्षायां व्रतमुत्तमम् ।
श्रावणस्य द्वितीयायां कृष्णपक्षे नराधिप ॥
श्रावणादि कार्त्तिकान्तं कुर्य्यात् तत्व्रतमुत्तमम् ॥
पुष्पं धूपञ्च नैवेद्यं दीपमालाविशेषतः ।
नानाफलं सनैवेद्यं नानारससमन्वितम् ॥
मौक्तिकं रजतञ्चैव शङ्खं दुग्धसमन्वितम् ।
ब्राह्मणाय प्रदातव्यं पूजनीयो जनार्दनः ॥
ततो भाद्रपदे मासे यवदानं ददाति च ।
दुग्धं दद्याच्च विप्राय दक्षिणाञ्च विशेषतः ॥
दधि चैव फलञ्चैव बीजपूरसमन्वितम् ।
जनार्द्दनश्चातिभक्त्या पूजनीयो नराधिप ॥
एवं यः कुरुते राजन् प्राप्नोति परमं पदम् ।
ततश्चाश्विद्वितीयायां शय्यादानं विशेषतः ॥
न तस्य शून्यं शयनमपुत्रो न भवेन्नरः ।
जलमध्ये स्थितो विष्णुः पूजनीयो जनार्द्दनः ॥
श्वेत पुष्पैः फलैर्वस्त्रैः सताम्बूलं सदक्षिणम् ।
विप्राय भोजनं दद्यात् फलं शृणु नराधिप ॥
एवं यः कुरुते राजन् लभते काञ्चनीं पुरीं ।
ततश्च कार्त्तिके मासि द्वितीयायां नराधिप ॥
शर्कराखण्डखाद्यानि दधिक्षीरघृतानि च ।
उपहारं भगवते दद्यात्सर्व्वं प्रयत्नतः ॥

पुष्पं फलं सनैवेद्यं गीतवाद्यसमन्वितम्।
छत्रं कमण्डलुं दद्यादुपानहौ विशेषतः॥
चतुर्वर्षं प्रकुर्वन्तु पुरुषाश्च तथा स्त्रियः।
एवं यः कुरुते राजन्नशून्यशयनव्रतम्॥
न च दुःखं न दारिद्रं न च कष्टं भवेत् क्वचित्।
न तस्य शून्या शय्या स्यादपुत्रो न भवेन्नरः॥
शोक व्याधि भयं दुःखं न भवन्ति कदाचन।
न भवेद्विधवा नारी निर्धना न भवेत् क्वचित्॥
व्रतस्यास्य प्रभावेन स्वर्गं प्राप्नोति मानवः।

शतानीक उवाच।

अत्यद्भुतं व्रतं कृष्ण न दृष्टं न श्रुतं मया।
अशून्यशयनं नृणां नारीणां यत् प्रकीर्त्तितम्॥
केन चेदं पुरा चीर्णं मर्त्यलोके प्रकाशितम्।
फलञ्च कीदृशं प्राप्तं तत्सर्व्वं कथयस्व मे॥

ऋषिरुवाच।

राजन् रुक्माङ्गदो नाम सत्यवादी जितेन्द्रियः।
कदाचिन्मृगखेटेन गतोऽसौ गहनं वनम्॥
भव्यं सरोवरं दृष्टं जलपूर्णं मनोहरम्।
हंससारस सङ्कीर्णं चक्रवाकोपशोभितम्॥
आलोलं बुद्बुदाकारैर्नानाऋषिसमन्वितम्।
तत्र स्नानं स कृत्वा तु चलितो वनगह्वरात्॥

द्वौ करौ संपुटौ कृत्वा गतो सौ वामनाश्रमम् ।
उग्रं व्रतं चरन्नघंपाययसत्कृतवानृषिः ॥
नमस्कारं विधायाशु स्थितोऽसौ वामनाग्रतः ।

वामदेव उवाच ।

किं ते कार्य्यं समुत्पन्नं येन त्वमिदमागतः ।
वनं मे गह्वरं स्थानं पर्वतञ्चातिदुर्गमम् ।
किमर्थं भवता राजन् मम पार्श्वं समागतम् ॥

रुक्माङ्गद उवाच ।

भगवन् त्वाञ्च पृच्छामि वार्त्तामेकां सविस्मयाम् ।
केन पुण्यप्रभावेन लब्धो धर्म्माङ्गदः सुतः ॥
सन्ध्यावलीसमा भार्य्या मम प्राणस्य वल्लभा ।
सप्तद्वीपवती राजा मत्पुत्रो नवखण्डपः ॥
केन कर्म्मप्रभावेन सत्यं ब्रूहि महामुने ।

वामदेव उवाच ।

अहो नृपवरश्रेष्ठ सत्यवादिन् जितेन्द्रियः ।
पृष्टवान् गहनं प्रश्नं दुर्विज्ञेयमवुद्धिभिः* ॥
मनोनुकूला प्रवणा भार्य्या पुत्रश्च तादृशः ।
नह्यल्पपुण्यैः राजेन्द्र प्राप्यते पुरुषैः क्वचित् ॥
येन पुण्येन सकलं प्राप्यते भुवि मानवैः ।
तत्सर्व्वं शृणु भूपाल यथा राज्यन्त्वमाप्तवान् ॥
पुरा जन्मनि शूद्रस्त्वं सत्यं न वदसि क्वचित् ।

* गह्वरं प्रश्नमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

इत्थं कथ्यं न जानासि तव भार्य्या पतिव्रता ॥
तव समीपे विप्राश्च चत्वारो वेदपारगाः ।
सत्कर्म्मनिरताः शान्ता विद्वांसश्च जितेन्द्रियाः ॥
चत्वारो वेदधर्म्मज्ञास्तव ते प्रतिवेश्मिनः ।
तेषां कृतवतामेतदशून्यशयनव्रतम् ॥
श्रुत्वा महाफलं दृष्ट्वा त्वयाप्येतदनुष्ठितम् ।
अर्घं दत्त्वा तु चन्द्रस्य उदये द्वितीयादिने ।
उदकञ्च घृतञ्चैव माषक्षारविवर्जितम् ॥
प्राशनान्ते कृतं दत्त्वा ब्राह्मणाय विशेषतः ।
चतुर्व्वर्षसमायुक्तं चातुर्मास्ये सदा नृप ॥
व्रतस्यास्य प्रभावेन सुतो लब्धोऽभिवाञ्छितः ।
सन्ध्यावलीसमा भार्य्या धर्म्माङ्गदसमः सुतः ॥
अन्ये ये च करिष्यन्ति फलं सर्व्वं लभन्ति ते ।
पुत्र पौत्र समायुक्तो धन धान्य समाकुलः ॥
व्रतस्यास्य प्रभावेन स्वर्गं प्राप्नोति मानवः ।
गच्छ त्वं नृप शार्दूल भोक्ष्यसे सकलां महीम् ॥
जाया पुत्र समायुक्तः स्वर्गं गच्छसि नान्यथा ॥

शतानीक उवाच ।

कथयस्व व्रतं देव प्रकारेण समन्वितम् ।
उद्यापनं कथं कुर्य्यात्परिपूर्णे व्रतोत्तमे ॥

ऋषिरुवाच ।

चन्द्रोदये व्रतं कुर्य्याच्चतुर्व्वर्षमिदं नृप ।

आचार्य्यं वेदविदुषं धर्म्मज्ञं वरयेदथ ॥
ऋत्विजैश्च* समायुक्तं ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।
यज्ञोपवीतं वस्त्रञ्च उपानहसमन्वितम् ॥
सुवर्णं रौप्यमुद्राञ्च हैमं कृत्वा तु वैष्णवम् ।
सौवर्णीं विष्णुमूर्त्तिञ्च रूकमलक्ष्मीसमन्विताम् ।
शय्याञ्च तुलिकाञ्चैव सप्तधान्यसमन्विताम् ॥
गोप्रदानञ्च दातव्यमनुज्ञानी भवेन्नरः ।
ब्राह्मणान् भोजनं दद्यात् घृतपूरैः सशर्करैः ।
एवं यः कुरुते पार्थ प्राप्नोति परमं पदम् ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तमशून्यशयनद्वितीयाव्रतम् ।

———:○:———

भविष्योत्तरात् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

भगवन् भवता प्रोक्तं धर्म्मार्थादिः सुसाधनम् ।
गार्हस्थ्यं तच्च भवति दम्पत्योः प्रियमाणयोः ॥
पत्नीहीनः पुमान् पत्नी भर्त्रा विरहिता न च ।
धर्म्मार्थकाम संसिद्धैय तस्मात् तु मधुसूदन ॥
तच्छ्रोष्ये देव देवेश विधवा स्त्री न जायते ।
व्रतेन येन गोविन्द पत्न्या विरहितो नरः ॥

* ऋत्विग्भिश्चेति क्वचित् पाठः ।

कृष्ण उवाच।

अशून्यशयनां नाम द्वितीयां शृणु भारत।
यामुपोष्य न वैधव्यं स्त्री प्रयाति नराधिप॥
पत्नीवियुक्तश्च नरो न कदाचित् प्रजायते।

अत्रोपवासदिने न पुनरशनं नक्तं भुञ्जीतेत्यग्रेऽभिधानात्।

शेते जगत्पतिः कृष्णः श्रिया सार्द्धं यदा नृप।
अशून्यशयना नाम तदा ग्राह्या तु सा तिथिः॥
उपवासेन नक्तेन तथैवायाचिते न च।
कृष्णपक्षे द्वितीयायां श्रावणे मासि भारत।

यदा शेते तदेयं ग्राह्या शयनीसन्निहिता ग्राह्येत्यर्थः।

तेन श्रावणोऽत्र पौर्णमान्तपक्षेण ज्ञेयः।

स्नानं नदीतडागे वा गृहे वा नियतात्मवान्।
स्थण्डिलं चतुरस्रञ्च मृन्मयं कारयेत्ततः॥
तत्रस्थं श्रीधरं श्रीशं भक्त्याभ्यर्च्य श्रिया सह।
नैवेद्यैः पुष्प धूपाद्यैः फलैः कालोद्भवैः शुभैः॥
इदमुच्चारयेन्मन्त्रं प्रणम्य च जगत्पतिम्।
श्रीवत्सधारिन् श्रीकान्त श्रीवास श्रीपतेऽव्यय।
गार्हस्थ्यमाप्रनाशं मे यातु धर्म्मार्थकामदम्॥
शुचयो माप्रणश्यन्तु मा प्रणश्यन्तु निर्जराः।
याम्यगा मा प्रणश्यन्तु मत्तो दाम्पत्यभेदतः॥
शुचयोऽग्नयः निर्जराः देवाः याम्यगाः पितरः।
लक्ष्म्या वियुज्यते देव न कदाचिद्यथा भवान्।
तथा कलत्रसम्बन्धो देव मा मे वियुज्यताम॥

लक्ष्म्या न शून्यं वरद यथा ते शयनं सदा।
शय्या ममाप्यशून्यास्तु तथात्र मधुसूदन॥

विष्णुरहस्ये पुनरिमे मन्त्राः।

पत्नी भर्त्तृवियोगञ्च भर्त्ता भार्य्यासमुद्भवम्।
नाप्नुवन्ति यथा दुःखं दाम्पत्यानि तथा कुरु॥
यथा श्रिया वियुक्तस्त्वं लक्ष्मीर्देव त्वया यथा।
प्रसादात्तव देवेश स्थितिरस्तु तथावयोः॥
मात्मपुत्राः प्रणश्यन्तु मा धनं माकुलक्रमः।
अग्नयो मा प्रणश्यन्तु गृहभङ्गोस्तु मावयोः॥

शेषोग्रन्थो भविष्योत्तरेण तुल्यार्थः।

एवं प्रसाद्य पुजाञ्च कृत्वा लक्ष्म्यास्तथा हरेः।
फलानि दद्यात् शय्यायामभीष्टानि जगत्पतेः॥
नक्तं प्रणम्यायतने हरिं भुञ्जीत वाग्यतः।
चन्द्रोदये स्नानपूर्व्वं पञ्चगव्येन संयुतम्॥
विप्राय दक्षिणां दत्त्वा स्वशक्त्या फलसंयुतम।

हरिं प्रणम्य नक्तं भुञ्जीतेत्यन्वयः।

अनेन विधिना राजन् यावन्मासचतुष्टयम्।
कृष्णपक्षे द्वितीयायां प्रागुक्तविधिनाचरेत्॥
कार्त्तिकेत्वथ संप्राप्ते शय्यां श्रीकान्तसंयुताम्॥
सोपस्करां सोदकुम्भां सान्नां दद्यात् द्विजातये।
प्रतिमासञ्च सोमाय अर्घं दद्यात्समन्त्रकम्॥

दध्यक्षतैर्मूलफलैः रत्नैः सौवर्णभाजनैः।
गगनाङ्गणसम्भूत दुग्धाब्धिमथनोद्भव ॥
भाभासितदिगाभोग रमानुज नमोस्तुते।
ब्राह्मणाय द्वितीयेऽह्नि शक्त्या देया च दक्षिणा ॥
यानि तत्र महाबाहो काले सन्ति फलानि च।

फलानि दद्यात् शय्यायामित्यनेन सामान्येनोपात्तफलानां यानीत्यादिना विशेषाभिधानं।

मधुराणि न तीव्राणि न चापि कटुकानि च।
दातव्यानि नृपश्रेष्ठ स्वशक्त्या शयने नृप ॥
मधुराणि च दत्त्वा तु मनोवल्लभतां व्रजेत्।
तस्मात् कटुकतीव्राणि स्त्रीलिङ्गानि च वर्जयेत्।
खर्जूर मातुलङ्गानि स्थितेन शिरसा सह।
फलानि शयने राजन् यज्ञभागं हरस्य तु ॥

स्थितेन शिरसा सह नालिकेरं यथास्थितं वर्जयेत्। अन्तर्गोलं दद्यात् हरस्य यज्ञभागं वर्जयेत्। रुद्र प्रीत्यर्थं कतिचिदवशेष्य परित्यजेदित्यर्थः।

एतान्येव तु विप्राय गाङ्गेयसहितानि च।
द्वितीयेऽह्नि प्रदेयानि भक्त्या शक्त्या च भारत ॥
वासोदानं तथा धान्यफलदानसमन्वितम्।
एतान्येव यानि शयने दत्तानि गाङ्गेय मत्र सुवर्णम्।
एवं करोति यः सम्यक् नरोमासचतुष्टयम्।
तस्य जन्मत्रयं वीर गृहभङ्गो न जायते ॥
मासचतुष्टयं कृष्णद्वितीयास्वितिशेषः ॥

बोधिन्यनन्तर द्वितीयायां समाप्तिरित्यर्थः ।
तस्य जन्मत्रयं यावत् गृहभङ्गो न जायते ।
अशून्यशयनश्चैव धर्म्मकामार्थसाधकः ॥
भवत्यव्याहतैश्वर्य्यः पुरुषो नात्र संशयः ।
नारी च पार्थ धर्म्मज्ञा व्रतमेव यथाविधि ॥
या करोति न सा शोच्या बन्धुवर्गस्य जायते ।
वैधव्यं दुर्भगत्वञ्च भर्त्तृत्यागञ्च सत्तम ॥
प्राप्नोति जन्मत्रितयं न सा पाण्डुकुलोद्वह ।

एषाह्य शून्यशयना नृपते द्वितीया
ख्याता समस्त कलुषापहरा द्वितीया ।
एनां सदाचरति यः पुरुषोऽथ योषित्
प्राप्नोत्यसौ शयनमग्र्यमहार्हभोगम् ॥

पद्मपुराणे तु तदेव सकलं मन्त्रादिकमभिधाय

शङ्कर उवाच ।

गीत वादित्र निर्घोषैर्देव देवस्य कारयेत् ।
घण्टावादनशक्तास्य सर्व्वदेवमयीं नमः ॥
एवं संपूज्य गोविन्दमश्नीयात्तैलवर्जितम् ।
नक्तमक्षारलवणं यावत्तत्स्याच्चतुष्टयम् ॥
यामुपोष्येति तु तैलादिवर्जनाद्दिवाभोजनवर्जनाच्च ।
ततः प्रभाते सञ्जाते लक्ष्मीपतिसमन्विताम् ।
दीपान्नभोजनैर्य्युक्तां शय्यां दद्याद्विचक्षणः ॥
पादुकोपानहच्छत्र चामरासनसंयुताम् ।
तथाभरण धान्यैश्च यथा शक्त्या समन्विताम् ॥

अव्यङ्गाङ्गाय विप्राय वैष्णवाय कुटुम्बिने ॥
दातव्या वेदविदुषे न बकव्रतिने क्वचित्।
तत्रोपवेश्य दाम्पत्यमलङ्कृत्य विधानतः ॥
पत्न्याश्च भोजनं दद्याद्भक्ष्यभोज्यसमन्वितम्।
ब्राह्मस्यापि सौवर्णीमुपस्करसमन्विताम् ॥
प्रतिमां देव देवस्य सोदकुम्भां निवेदयत्।
एवं यस्तु पुमान् कुर्य्यादशून्यशयन व्रतम् ॥
न तस्य वित्तविरहः कदाचिदपि जायते।
नारी वाविधवा ब्रह्मन् यावच्चन्द्रार्कतारकम् ॥

मत्स्यपुराणात्।

न विरूपं न शोकार्त्तं दाम्पत्यं जायते क्वचित्।
न पुत्रपशुरत्नानि क्षयं यान्ति नृपोत्तम ॥
सप्तकल्प सहस्राणि सप्तकल्पशतानि च।
कुर्व्वन्नशून्यशयनं विष्णुलोके महीयते ॥

भविष्यत्पुराणे।

अशून्यशयनं तस्य धर्म्म कामार्थ साधकम्।
भवत्यव्याहतैश्वर्य्यः पुरुषो नात्र संशयः ॥
नारी च राजन्धर्म्मज्ञा व्रतमेतद्यथा विधि।
या करोति न शोच्यासौ बन्धुवर्गस्य जायते ॥
वैधव्यं दुर्भगत्वञ्च भर्त्तृत्यागञ्च सत्तम।
नाप्नोति जन्मत्रितयमेतत् कृत्वा महाव्रतम् ॥

इत्येषा कथिता राजन् द्वितीया तिथिरुत्तमा ।
यामुपोष्य नरो राजन्नृद्धिवृद्धिं स्वयं व्रजेत् ॥

इति अशून्यशयनद्वितीयाव्रतम् ।

——:○:——

ब्रह्मा उवाच ।

ब्रह्माणश्च द्वितीयायां संपूज्य ब्रह्मचारिणम् ।
भोजयित्वा तु विधिना सर्व्वासां पारगो भवेत् ॥
मूलमन्त्राः स्वसंज्ञाभिरङ्गमन्त्राश्च कीर्त्तिताः ।
पूर्व्ववत्पद्मपत्रस्थः कर्त्तव्यश्च तिथीश्वरः ॥

तिथीश्वरो ब्रह्मा ।

गन्ध पुष्पोपहारैश्च यथा शक्त्या विधीयते ।
पूजाऽशाठ्येन शाठ्येन कृतापि च फलप्रदा ॥
आज्यधारा समिद्भिश्च दधि क्षीरान्न माक्षिकैः ।
पूर्व्वोक्त फलदो होमः कृतः शान्तेन चेतसा ॥
एतद्व्रतं वैश्वानरप्रतिपत् व्रतवत् व्याख्येयम् ।

इति भविष्यत्पुराणोक्तं ब्रह्मव्रतम् ।

अगस्त्य उवाच ।

अतःपरं प्रवक्ष्यामि कान्तिव्रतमनुत्तमम् ।

द्वितीयायान्तु राजेन्द्र कार्त्तिकस्य सिते दिने ॥
नक्तं कुर्व्वीत यत्नेन अर्च्चयेद्बलकेशवौ।
बलदेवाय पादौ तु केशवाय शिरोऽर्च्चयेत्।
एवमभ्यर्च्च मेधावी वैष्णवं रूपमुत्तमम् ॥
परस्वरूपं सोमाख्यं द्विकलन्तद्दिनेऽर्च्चयेत्।

सोमरूपं विष्णुरूपं कृत्वा तस्य पादौ बलदेवायेत्यर्च्चयेत्। शिरः केशवायेति एवमङ्गद्वयमभ्यर्च्च शेष रूपमर्च्चयेत्। तद्दिने द्वितीयादिने द्विकलं तत् द्वे कले यस्य तत् द्वे कले बलदेवकेशवाख्ये निग्रहानुग्रहशक्ती व्यक्ते भवतः।

दद्यादर्घ्यञ्च मतिमान् मन्त्रेण परमेष्ठिनः।
परमेष्ठिनः चन्द्ररूपस्य विष्णोः तमेव मन्त्रमाह।
नमस्तेऽमृतरूपाय सर्व्वौषधिधराय च।
यज्ञ लोकाधिपतये सोमाय परमात्मने ॥
अनेन खलु मन्त्रेण दत्त्वार्घ्यं शशिने नृप।
रात्रौ स विप्रो भुञ्जीत यवान्नं सघृतं नृप।

स विप्रः स ब्राह्मणस्तेन ब्राह्मणाय भोजनं हुत्वा स्वयं भोक्तव्यमित्यर्थः सिद्ध्यति।

फाल्गुनादि चतुष्कन्तु पायसं सघृतं शुचिः।
तिलहोमं प्रकुर्व्वीत कार्त्तिकादौ यवैस्तथा ॥
आषाढादिचतुष्के तु घृतहोमञ्च कारयेत्।
नक्तं तिलान्नं भुञ्जीत एष एव विधिक्रमः ॥
कार्त्तिकादिचतुष्के यवान्नं भुञ्जीतेत्यर्थसिद्धम्।
अतः संवत्सरे पूर्णे सोमं कृत्वा तु राजतम् ॥

सितवस्त्रयुगच्छन्नं सितपुष्पानुलेपनम्।
एवमेव द्विजं पूज्य ततस्तं प्रतिपादयेत्॥
कान्तिमानखिलोके तु सर्व्वज्ञः प्रियदर्शनः।
त्वत्प्रसादात्सौम्यरूपी नारायणनमोऽस्तु ते।
अनेन खलुमन्त्रेण दत्त्वा विप्राय वाग्यतः॥
कृतमात्रे ततस्तस्मिन् कान्तिमान् जायते नरः।
आत्रेयेणापि सोमेन कृतमेतत् पुरा नृप।
तस्य व्रतान्ते तन्तुष्टः स्वयमेव जनार्द्दनः॥

इति वराहपुराणोक्तं सोद्यापनं कान्तिद्वितीयाव्रतम्।

श्रीकृष्ण उवाच।

कथयामि परं पार्थ सर्व्वविघ्नोपशान्तिदम्।
शृणुष्वाभिनवस्येन्दोरर्घ्यदानविधिं परम्॥
रवेर्द्वादशभिर्भागैर्वारुण्यां दृश्यते शशी।
प्रदोषसमये पार्थ अर्घ्यं दद्यात्तथा विधोः।

चन्द्रात् द्वादश भागान्तरिते सूर्य्ये अर्घ्यं दद्यात् प्रतिपद्युतायां द्वितीयायामित्यर्थः।

द्वितीयायां सितेपक्षे सन्ध्याकाले ह्युपस्थिते।
संस्थाप्याभिनवं चन्द्रं रूप्यं गोमयमण्डले॥
रोहिणीसहितं देवं चन्दनेनाभिलेखयेत्।
पुष्पचन्दन कर्कन्धु फलैस्तन्दुल मिश्रितैः।
दूर्व्वाङ्कुरै रत्नवरैः फलैर्वस्त्रैश्च पाण्डुरैः॥
मन्त्रेणानेन राजेन्द्र अर्घ्यं दद्याद्विचक्षणः।

कर्कन्धु फलानि बदराणि।

नवो नवोसि मासान्ते जायमानः पुनः पुनः।
आप्यायस्वसमेत्येवं सोमराज नमोऽस्तुते॥
अनेन विधिनाचार्घ्यं सर्व्वकाम फलप्रदम्।
यः प्रयच्छति सोमाय मासि मासि समाहितः॥
सर्व्वकामानवाप्नोति दीर्घमायुश्च विन्दति।
दत्त्वार्घ्यं विप्र सहितः शाल्यन्नं क्षीरसंयुतम्॥
नक्तं भुञ्जीत कौन्तेय प्रसन्नवदनेक्षणः।
युक्तःसुकीर्त्त्या यशसा कान्त्या पुष्ट्या च मानवः॥
पुत्र पौत्रैः परिवृतो गोधान्यधनसङ्कुलः।
स्थित्वा वर्षशतं मर्त्ये मृतः शशि पुरं व्रजेत्॥
तत्रास्ते दिवि दिव्यांस्तु भोगान् भुञ्जन्नृपोत्तमः।
वरस्त्रीभिः सहात्यर्थं यावदाभूतसंप्लवम्॥

सर्व्वां समृद्धिमतुलां यदि वाञ्छसि त्वं
मासानु मासमिह मद्वचनं कुरुष्व।
सोमस्य सोम कुलनन्दन चन्दनाद्यै
रर्घ्यं प्रयच्छ नवजातनवोदितस्य॥

इति भविष्योत्तरे नवोदितचन्द्रार्घ्यदानविधिः।

——:○:——

मार्कण्डेय उवाच।

इमां तथान्यां वक्ष्यामि द्वितीयां सर्व्वकामदाम्॥

यामुपोष्य नरः कामान् सर्व्वानाप्नोत्यभीप्सितान् ।
चैत्रशुक्लद्वितीयायां संप्राप्य नृप मानवः ॥
दिनावसाने कुर्व्वीत सम्यक् स्नानं नदीजले ।
बालेन्दुमण्डलं कृत्वा पूजयेच्छेतवर्णकैः ॥
श्वेतैः पुष्पैः फलैश्चैव परमान्नेन भूरिणा ।
इक्षुणेक्षुविकारैश्च शुभ्रेण लवणेन च ॥
दिनावसाने देवेशं पूजयेद्वा निशाकरम् ।
अथवा मण्डलं कृत्वा गगनस्थं प्रपूजयेत् ॥
घृतेन हवनं कृत्वा नक्तं भुञ्जीत वाग्यतः ।

नाम मन्त्रेण पूजा होमौ ततस्तैलेन पचितं भक्षयेन्न स दैवतत् । तैलपक्वं संवत्सरं वर्जयेत् ।

एतद्व्रतं नरः कृत्वा सम्यक् संवत्सरं शुचिः ।
सौभाग्यं महदाप्नोति स्वर्गलोकं स गच्छति ॥
एतत्पवित्रं रिपुनाशकारि
सौभाग्यदं रोगहरञ्च राजन् ।
प्रोक्तं व्रतं यादववंशमुख्य
कार्य्यं प्रयत्नेन तथा स्त्रियापि ॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तरे बालेन्दु द्वितीया व्रतम् ।

कृष्ण उवाच ।

रूपं सुरूपं यो वाञ्छेत्सौभाग्यं प्रवराः स्त्रियः ।

कार्त्तिके शुक्लपक्षे तु द्वितीयायां नराधिप॥
पुष्पाहारी वर्षमेकं वसेत्सनियतात्मवान्।

कार्त्तिकशुक्लपक्ष द्वितीयायां व्रतमारभ्यान्यास्वपि शुक्लपक्ष द्वितीयास्वेव वर्षपर्य्यन्तं पुष्पाहारी व्रतं कुर्य्यादित्यर्थः।

काल प्राप्तानि यानि स्यु र्हविष्यकुसुमानि तु॥
भुञ्जीत तानि दत्त्वा तु ब्राह्मणेभ्यो नराधिप।

हविष्य कुसुमानि पूजार्हाणि भक्षणे चाविरुद्धानि। अश्वि-नौचात्र नाममन्त्रेण पूजनीयौ तयोः फलदातृत्वेन श्रवणात्।

सुवर्णस्य च पुष्पाणि गवा सह ददाति यः।
व्रतान्ते तस्य सन्तुष्टौ देवौ त्रिभुवनेश्वरौ॥
दद्युः कामांस्तथा दिव्यान्विमानमपि तैजसम्।
सुचिरं देवनारीभिर्लोकं रमयताश्विनौ॥
इह चागत्य कल्पान्ते द्विजोविप्रपुरस्कृतः।
वेदवेदाङ्गविद्वान् स्यात् सप्तजन्मान्तराण्यसौ॥
दाता दान्तमति र्वाग्मी आधिव्याधिविवर्जितः।
पुत्र पौत्रैः परिवृतः सह पत्न्या रमेच्चिरम्॥
मध्यदेशे सुरम्ये च धर्म्मिष्ठे राज्यभाग्भवेत्।
कथिता ते मया तुभ्यं द्वितीया पुष्पसंज्ञिता॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं पुष्पद्वितीयाव्रतम्।

कृष्णउवाच।

सन्त्यतास्तिथयः पार्थ द्वितीयाद्याश्च विश्रुताः।
मासैश्चतुर्भिश्चतस्रः प्रावृट्काले महामहाः॥

गो पतास्तिथयः पार्थ न प्रोक्ताश्च मया क्वचित्।
प्रकाशयामि ताः सम्यक् शृणु सर्व्वाः समाहितः॥
प्रथमा श्रावणे मासि तथा भाद्रपदे परा।
तृतीयाश्वयुजे मासि चतुर्थी कार्त्तिके भवेत्॥
श्रावणे कलुषा नाम तथा भाद्रे च गौर्म्मला।
आश्विने प्रेतसञ्चारा कार्त्तिके याम्यका मता॥

युधिष्ठिर उवाच।

कस्मात् सा कलुषा प्रोक्ता कस्मात्सा गौर्म्मला मता।
कस्मात्सा प्रेतसञ्चारा कस्माद्याम्या प्रकीर्त्तिता॥

कृष्ण उवाच।

पुरा वृत्रवधे वृत्ते प्राप्तराज्ये पुरन्दरे।
ब्रह्महत्यापनोदार्थमश्वमेधे प्रवर्त्तिते॥
क्रोधादिन्द्रेण वज्रेण ब्रह्महत्या निसूदिता।
षड्विधा सा क्षितौ क्षिप्ता वृक्षतोयमहीतले॥
नारी, ब्रह्महणे, वह्नौ संविभज्य यथा क्रमम्।
तत्पापं श्रावणे व्यूढं द्वितीयायामिनोदये॥
नारीं वृक्षं नदीं भूमिं वह्निं ब्रह्महणं तथा।
निर्म्मलीकरणं जातमतोऽयं कलुषा स्मृता॥
मधुकैटभयोरक्ते पुरामग्ना हि मेदिनी।
अष्टाङ्गुलाऽपवित्रास्मान्नारीणान्तु रजोमलम्॥
नद्यो जलमलाः सर्व्वा वह्नेर्धूमशिखामलम्।
कलषाणिं चरन्त्यस्यां तेनैषा कलुषा मता॥

चरन्ति कृत प्रायश्चितान् परित्यज्या कृतप्रायश्चितान् ग्रहीतुं विचरन्ति। अतएव तस्यां प्रतिसंवत्सरं किञ्चित् प्रायश्चित्तं कर्त्तव्यम्।

गीर्गिरां भारतीवाणी वारामेधा सरस्वती।
गीर्म्मलं वहते यस्मा द्वितीया गीर्म्मला मता॥
देवर्षि पितृधर्म्माणां निन्दका नास्तिकाः शठाः।
तेषां सा वाग्मलं व्यूढा द्वितीया तेन गीर्म्मला॥
अनध्यायेषु शास्त्राणि पाठयन्ति पठन्ति च।
शाब्दिकास्तार्किकाः श्रौतास्तेषां ये शब्दजा मलाः॥
ते च व्यूढा द्वितीयायां ततोर्थं गीर्म्मला च सा।
अतस्तस्यां सरस्वती पूजा कार्य्येत्यर्थः।
प्रेतास्तु पितरः प्रोक्तास्तेषां तस्यां तु सञ्चरः।
द्वितीयायाञ्च लोकेषु तेन सा प्रेतसञ्चरा॥
अग्निष्वत्ता वर्हिषद आज्यपाः सोमपास्तथा।
पितॄन् पितामहान् प्रेतान् सञ्चारात् प्रेतसञ्चराः॥
पुत्रैः पौत्रैश्च दौहित्रैः स्वधामन्त्रैस्तु पूजिताः।
श्राद्धदान मखैस्तृप्ता यान्त्यतः प्रेत सञ्चरा॥
अतस्तस्यामपि श्राद्धं कर्त्तव्यमित्यर्थः।
कार्त्तिके शुक्लपक्षस्य द्वितीयायां युधिष्ठिर॥
यमो यमुनया पूर्व्वं भोजितः स्वगृहे* सदा।
द्वितीयायां महोत्सर्गे नारकीयाश्च तर्पिताः॥
पापेभ्योपि विमुक्तास्ते मुक्ताः सर्व्वनिवन्धनात्।

* स्वयमिति क्वचित् पाठः।

भंग्निताश्चातिसन्तुष्टाः स्थिताः सर्वे यदृच्छया।
तेषां महोत्सवो वृत्तो यमराष्ट्रसुखावहः॥
अतो यमद्वितीया सा प्रोक्ता लोके युधिष्ठिर।
अस्यां निजगृहे पार्थ न भोक्तव्यमतोबुधैः॥
स्नेहेन भगिनीहस्ता*द्भोक्तव्यं पुष्टिवर्द्धनम्।
दानानि च प्रदेयानि भगिनीभ्योविधानतः॥
स्वर्णालङ्कारवस्त्राणि पूजा सत्कारभोजनैः।
सर्वाभगिन्यः संपूज्या अभावे प्रतिपन्नकाः॥

प्रतिपन्नकाः, मित्रभगिन्य इत्यर्थः।

पितृव्यभगिनीहस्तात् प्रथमायां युधिष्ठिर।
मातुलस्य सुताहस्तात् द्वितीयायां तथा नृप॥
पितुर्मातुःस्वसुः कन्ये तृतीयायां तयोः करात्।
भोक्तव्यं सहजायाश्च भगिन्या हस्ततः परम्॥

पितृव्यभगिनी, पितृव्यसम्बन्धेन भगिनी पितृव्यकन्येत्यर्थः।

सर्व्वस्वभगिनीहस्ताद्भोक्तव्यं बलवर्द्धनम्† ॥
धन्यं यशस्यमायुष्यं धर्म्मकामार्थसाधकम्।
व्याख्यातं सकलं पार्थ सरहस्यं मया तव॥
यस्यां तिथौ यमुनया यमराजदेवः
सम्भोजितः प्रतिजगत्स्वसृसौहृदेन।
तस्यां स्वसृकरतलादिह यो भुनक्ति

---

* यत्नेनभगिनी हस्तादिति पुस्तकान्तरे पाठः।

† पुष्टि वर्द्धनमिति पुस्तकान्तरे पाठः॥

प्राप्नोति रत्नशुभगन्धनमुत्तमं सः‡॥

इति भविष्योत्तरे यमद्वितीयाव्रतम्।

——:○:——

सनत्कुमार उवाच।

अनन्तरं द्वितीयायां यत्कार्य्यं तच्छृणुष्व मे।
सर्व्वविद्याप्रदं पुण्यं बुद्धिप्रभवदोषहृत्॥
सुस्नातः कृतजप्यश्च कृतपूर्व्वाह्णिकक्रियः।
ब्रह्मचारी जितक्रोधो जितवाक्कायमानसः॥
मण्डलं चतुरस्रन्तु कुर्य्यात्तच्छेततण्डुलैः।
तन्मध्येऽष्टदलं पद्मं विधाय कुसुमोत्करैः॥
कर्णिकायां श्रियं देवीं पद्महस्तां हरिप्रियाम्।
पद्माननां पद्मनेत्रां पद्मकिञ्जल्कसन्निभाम्॥
सरस्वती रति-र्भूति-र्दीन्तिः कान्तिश्च सर्व्वदा।
मैत्रीविद्येति चाख्याता दिव्यास्ताश्चाष्टशक्तयः॥
तद्दलेषु यथायोगं न्यसेदष्टसु योजिताः।
तत्तदाद्यर्णयुक्तेन नाममन्त्रेण पूजिताः॥

तत्तदाद्यर्णयोगेनेति, तत्तन्नामादिवर्णकृतमन्त्रेणेत्यर्थः यथा सं सरस्वत्यैनम इति एवं वक्ष्यमाणेष्वपि ज्ञेयम्।

प्रज्ञां मेधां प्रभां सत्वा,मुत्तरस्यामितिक्रमात्।
स्मरेद्विदिक्षु छायाद्या मिश्रवर्णाः पृथक्पृथक्॥

---

‡ शुभगन्धमनुत्तमं स इति क्वचित् पाठः।

नन्दी दक्षोऽरुणः सिद्ध इति दिक्पतयः क्रमात् ।
विष्णुः शेषोरुरूश्चण्ड इति कोणाधिपाः स्मृताः ॥
द्वारपाला बहिश्चाष्टौ दिक्षु वै इन्द्रशः स्थिताः ।

द्वन्द्वशः दिशि द्वौ द्वौ ।

वक्रतुण्डौ महादंष्ट्रो नीलजिह्वो वृहच्छिराः ॥
क्रोधेक्षणो दीप्तमुखो दीप्ताक्षः काल इत्यपि ।
शङ्ख-पद्मनिधी दिक्षु-पङ्कजोपरि संस्मरेत् ॥
दिक्षु प्रतिदिशं निधिद्वयम् ।
व्यासः क्रतु-र्मनु-र्दक्ष-श्चत्वारो गुरवः स्मृताः ॥

'दिक्षु, इत्यनुवर्त्तते ।

अत्रिर्द्युमत् कविः काण्ड इति दिक्कोणतः स्थिताः ॥

'दिक्कोणतो, विदिक्षु ।

वशिष्ठो वामदेवश्च जीमूतश्च पराशरः ।
शाण्डिलकोहरः कान्तो मित्रइत्यपि विश्रुताः ॥
एवमादि सुसंयुक्तं मण्डलं कारयेत् सुधीः ।
चन्दनागुरुधूपेन श्वेतपुष्पैः समर्चयेत् ॥
पायसञ्च पयःसिद्धं निवेद्य च यथोदयम् ।
श्रीलता पद्म कुसुमैः श्वेतपुष्पैश्च तण्डुलैः ॥
फल पुष्पदलैर्विल्वैः नन्द्यावर्त्तप्रसूनकैः ।
जाति केशर पुष्पैश्च मल्लिका चम्पकोद्भवैः ॥

श्रीलता पद्मिनी, पद्मन्तु पुष्पं कुशुमन्तु केसरन्तयोः पृथक्-

ग्रहणं फलाधिक्यार्थं। सितं पुण्डरीकं नन्द्यावर्त्तं तगरं केसरी बकुलः, मल्लीका मुद्गरकः।

श्रीवीजेन यथा योगमर्च्चयेदीश्वरप्रियाम्।
द्वारपालान् वहिश्चाष्टौ दिक्षु वै द्वादशस्थिताः॥
वक्रतुण्डो महादंष्ट्रो नीलजिह्वो वृहच्छिराः।
क्रोधेचणो दीप्तिमुखी दीप्ताचः कालइत्यपि॥
शङ्खपद्मनिधी दिक्षु पङ्कजोपरि संस्मरन्।
व्यासः क्रतु-मुंनि-र्दच-श्चत्वारी गुरवः स्मृताः॥
शक्तीश्च तत्तन्मन्त्रेण सर्व्वत्रैवं विधिःस्मृतः।
प्रातरेवं विधिः कार्य्यो नापराह्णे कदाचन॥
एवमभ्यर्च्च्य विधिना देवीं शक्त्यादिसंयुताम्।
प्रदक्षिणं नमस्कारान् स्तोत्रालापादि कारयेत्॥
श्रीसूक्तमन्यसूक्तानि वैष्णवानि च कीर्त्तयेत्।
'श्रीसूक्तं, हिरण्यवर्णां हरिणीमित्यादि प्रसिद्धम्॥

'अन्यसूक्तानि, पुरुष सूक्तानि।

एवं समाप्य विधिवत्सपर्य्यामथानन्यधीः।
गामघ्नग्रामुदकुम्भञ्च गुरुभ्यः प्रतिपादयेत्॥

गामघ्नग्रामिति गौर्वृषः, अघ्न्या धेनुः, वृषधेनू प्रतिपादयेदित्यर्थः।

लाजापूर्णानि पात्राणि तिलपूर्णानि पञ्च च।
हरिद्राचूर्णपूर्णानि योषिद्वा प्रतिपादयेत्॥
दद्यात् कुटुम्बिने हेम, अन्नं हि चुधिताय च *।

---

* अन्नं रिक्ताय दापयेत् रिक्ताय चुधिताय इति पुस्तकान्तरे पाठः।

अथ विद्याप्रदं शिष्यं आचार्य्यमभिवाद्य च ॥
देहि विद्यां प्रपन्नायेत्यर्थयेत विचक्षणः ॥
एवमभ्यर्थितः पूर्व्वमाचार्य्यो देवसन्निधौ ।
विद्यामुपदिशेत्तस्मै शिष्याय व्रतचारिणे ॥

नियमो विद्याधिगतिकारणम् ।

सम्यगुक्तो मया ब्रह्मन् येन पारम्यमृच्छति ।

पारम्यं परमता

यो विद्यया वा कुलभूतिमुच्चैः ।
प्राप्तुं पदम्वा परमस्य पुंसः
इत्थं द्वितीयानियमप्रभाव
प्राप्तात्मविद्यः स परं समेति ॥

इति गारुड पुराणोक्तं विद्याव्रतम् ।

——:○:——

दद्यात्सितद्वितीयायामिन्दोर्लवणभोजनम् ।
समाप्ते गोप्रदो याति विप्राय शिवमन्दिरम् ॥

विप्राय लवणभोजनं दद्यादित्यन्वयः । सोमव्रतात्र देवानां सोमव्रतमिदं स्मृतमिति सोमस्य देवतात्वं गम्यते ।

कल्पान्ते राजराजस्य सोमव्रतमिदं स्मृतम् ।

इति पद्म पुराणोक्तं सोमव्रतम् ।

——:○:——

पुष्कर उवाच ।

पौषशुक्लद्वितीयायां गवां शृङ्गोदकेन तु ।

स्नात्वा शुक्लाम्बरो भूत्वा सूर्य्येऽस्तमुपागते ॥
बालेन्दोः पूजनं कृत्वा गन्धमाल्यानुलेपनैः।
दीप धूप नमस्कारैस्तथाचैवान्नसम्पदा ॥
दध्ना च परमान्नेन गुडेन लवणेन च।
पूजनैर्ब्राह्मणानाञ्च पूजयित्वा निशाकरम् ॥

सोमरूपं कान्ति द्वितीयायां नाममन्त्रेणपूजा यावदस्तं न यातीन्दुस्तावदेव समाचरेत्।

आहारं गोरसप्रायमधःशायी निशान्नयेत्।
एवं संवत्सरे पूर्णे सौम्ये मासि द्विजोत्तम ॥

एवमिति प्रतिमासं शुक्लद्वितीयायां-सूर्य्यचन्द्रपूजनं विधिनेत्यर्थः।

'सौम्यो, मार्गशीर्षः।

बालेन्दोः पूजनं कृत्वा पूर्व्वस्मृतिविशेषतः।
वाससी रसकुम्भञ्च काञ्चनञ्च द्विजातये ॥
दत्त्वा तु पूर्व्ववद्भक्त्या व्रतपारगतो भवेत्।

पूजा, भोजनं, पूजयेत्।

व्रतारम्भ इति, गोरसः।

क्षीरादि।

व्रतेनानेन धर्म्मज्ञो रोगमेवं व्यपोहति।
सौभाग्यमाप्नोति तथा पुष्टिञ्च मनुजोत्तम ॥
कामं समाप्नोत्यथचैकमिष्टं
यशस्तथाग्र्यं प्रचुरं स धर्म्मम्।

अभ्यासतस्तस्य समस्तकामान्
नरस्तथाप्नोत्यथ वापि नारी ॥

इति विष्णु धर्म्मोत्तरारोग्यद्वितीयाव्रतम्।

——:०:——

मार्कण्डेय उवाच।

पुरुषः प्रकृतिश्चोभौ जगत्सर्व्वं प्रकीर्त्तितम्।
अग्नीषोमात्मकं सर्व्वं तथा तच्च प्रकीर्त्तितम्॥
वासुदेवश्च लक्ष्मीश्च तावेव परिकीर्त्तितौ।
चैत्रशुक्ल द्वितीयायां सोपवासो जितेन्द्रियः॥
पुरुषेण च सूक्तेन वह्निं संपूजयेन्नरः।

सोपवास इति प्रतिपदि कृतोपवासो द्वितीयायां वह्निं पूजयेदित्यर्थः। उपरिष्टाच्च क्षीर घृत भोजनस्य विहितत्वात्।

गन्धमाल्य नमस्कार दीप धूपान्न सम्पदा।
लक्ष्मीञ्च वरदं देवं पूजयेदुदकं हरिम्॥
श्रीसूक्तेन च धर्म्मज्ञ तथार्चं मनुजोत्तमम्।

हरि सोमौ वह्निं जलकुम्भञ्च प्रतिष्ठाप्य पुरुषमग्निं वासुदेवञ्चैकोपरि पूजयेत्।

काञ्चनं रजतं ताम्रं दद्यात् विप्रेषु दक्षिणाम्।
प्राणयात्रां बुधः कुर्य्यात् क्षीरेण सघृतेन च॥
प्राणयात्रामिति, प्राणनिर्व्वहणम्।
संवत्सरमिदं कृत्वा व्रतं सम्यगुपोषितः।
मुच्यते पातकैः सर्व्वैं र्मोक्षोपायञ्च विन्दति।

कामानवाप्नोत्यथ वांच्छितांश्च
लोकांश्च पुण्यान् वसुधां-समग्रां।
विरूपवान् रूपमथापि वाग्र्य
यशस्तथाग्र्यन्तनयांश्च मुख्यान्॥

इति श्रीविष्णु धर्मोत्तरोक्त प्रकृतिपुरुषद्वितीयाव्रतम्।

—:○:—

मार्कण्डेय उवाच।

नासत्यौ देवभिषजावश्विनौ परिकीर्त्तितौ।
तावेव कथितौ लोके सूर्य्यताराधिपौ नृप॥
अश्वयानरतौ यस्मादश्विनौ परिकीर्त्तितौ।
चैत्रशुक्ल द्वितीयायां सोपवासो जितेन्द्रियः॥
नासत्यौ देवभिषजौ पूजयेत् प्रयतः शुचिः।
गन्धमाल्यनमस्कारधूपदीपान्न सम्पदा॥
कृत्वा च रूपनिर्म्माणं नासत्यौ पूजयेन्नरः।
नासत्यमूर्त्तिस्तु विश्व कर्म्मोक्ता
द्विभुजौ देवभिषजौ कर्त्तव्यावश्ववाहनौ।
तयोरोषधयः कार्य्या दिव्या दक्षिणहस्तयोः॥
वामदोः पुस्तकौ कार्य्यौ दर्शनीयौ तथा द्विजाः।
दीपमालां तथा दद्यात्तयोर्निशि विशेषतः॥
कनकं रजतं चौमे दद्याद्विप्रेषु दक्षिणाम्।
स-पूज्य तत्रयुगलं विष्णोः संवत्सरं ततः॥

प्रदीप्ततेजा भवति चक्षुष्मांश्चैव जायते ।
प्राणयात्रान्तु कुर्व्वीत दध्ना घृतयुतेन च ॥
नेत्रव्रतं द्वादश वत्सराणि
कृत्वा भवेद्भूमिपतिः प्रतीतः ।
ततः* सुरूपोऽरिगणप्रमाथी
धर्म्माभिरामो नृपवर्गमुख्यः ॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तरे नेत्रव्रतम् ।

इति श्रीमहाराजाधिराज श्रीमहादेवस्य समस्तकरणाधीश्वर सकल-विद्या-विशारद श्रीहेमाद्रिविरचिते चतुर्वर्ग-चिन्तामणौ व्रतखण्डे द्वितीयाव्रतानि ।

---

* स्वरूपरूपोऽरिगण प्रमाथीति पुस्तकान्तरे पाठः ।

अथ सप्तमोऽध्यायः ।

——:○:——

अथ तृतीयाव्रतानि ।

परोपकाराय गृहीतसृष्टिः
*सर्व्वत्र भूतेषु समानदृष्टिः ।
हेमाद्रि राख्याति पुराणदृष्टं
कृती तृतीयाव्रतजातमिष्टम् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

चैत्रे भाद्रपदे माघे रूपसौभाग्यसौख्यदम्† ।
तृतीयात्रय ‡ मेतन्मे कृष्ण कस्मान्न कीर्त्तितम् ॥
किमहं भक्तिरहितः त्रयीमार्गातिगोऽथवा ।
सुप्रसिद्धं जगत्येतत् गोपितं केन हेतुना ॥

कृष्ण उवाच ।

भवान् धर्म्मार्थकुशलः सर्व्वज्ञ इति मे मतिः ।
व्रतञ्चैतत् जगत्ख्यातं नाख्यातं तेन ते मया ॥
यद्यस्ति श्रवणे बुद्धिः श्रूयतां कुरुनन्दन ।
कोवा¶ श्रोता जगत्यस्मिन् भवता सदृशो मम ॥

---

* स सर्व्वभूतेषु समान दृष्टिरिति क्वचित् पाठः ।

† सम्पदमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ तृतीया यत्र मे इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

¶ कोऽन्य इति क्वचित् पाठः ।

जया च विजयाचैव उमायाः परिचारिके ।
आगत्य मुनिकन्याभिः पृष्टोऽभीष्टफलेच्छया ॥
भवत्यौ सर्व्वदा देव्याश्चित्तवृत्तिविदौ किल ।
केन व्रतोपवासेन कस्मिन्नहनि पार्व्वती ॥
पूजिता तोष मायाति मन्त्रैः कैश्चिद्वरानने ।
तासां तद्वचनं श्रुत्वा जया प्रोवाच सादरं ।
व्रतमुत्सवसंयुक्तं नरनारीमनोरमम् ॥
श्रूयतामभिधास्यामि सर्व्वकामफलप्रदम् ॥
चैत्रे मासि तृतीयायां दन्तधावनपूर्व्वकम् ।
उपवासस्य नियमान् गृह्णीयाद्भक्तिभावतः ॥
अञ्जनं च सताम्बूलं सिन्दूरं रक्तवाससी ।
बिभृयात्सोपवासापि अवैधव्यकरं परम् ॥
विधवा यतिमार्गेण कुमारी च यदृच्छया ।
कुर्य्यादार्य्यार्च्चनविधिं श्रूयतामत्र च क्रमः ॥
नेत्रपट्टपटीवस्त्रैः वस्त्रमण्डयिकां शुभाम् ।
कारयेत् कुसुमामोदवासितां भूषितां शुभाम् ॥
प्रवालालम्बितप्रोतामन्तर्द्दिव्य वितानकम् ।
विन्यस्तपूर्णकलसां पीठसंविष्टसद्दिजाम् ॥
पुरतः कारयेत् कुण्डं हस्तमात्रं समेखलम् ।
यतः* स्नात्वा शुचिर्भूत्वा परिधाय सुवाससी ॥
देवान् पितॄन् समभ्यर्च्च ततो देवीगृहं व्रजेत् ।

* तत इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

नामाष्टकेन संपूज्य गौरीं गोभर्त्तृवल्लभाम्॥

नामाष्टकेन वक्ष्यमाणेन, गोभर्त्तृवल्लभाम् वृषध्वजवल्लभाम्।

तत्कालप्रभवैः पुष्पैः गन्धादलिकुलाकुलैः।
कुङ्कुमेन समालभ्य कर्पूरागुरुचन्दनैः॥
एवं सम्पूज्य विधिवत् सुधूपेनाधिवासयेत्।
पार्व्वती ललिता गौरी गायत्री शङ्करी शिवा॥
उमा सती समुद्दिष्टं नामाष्टकमिदं सदा।
लड्डुकैः खण्डवेष्टैश्च गुणकैः सिंहकेशरैः॥
सोमालकैश्चेक्षुरसैः दधिभक्तैः सपूपकैः।
घृतपक्वैर्बहुविधैः शुचिभिः परिकल्पयेत्॥
दृष्टिप्राणप्रियैर्हृद्यैर्नैवेद्यैः पूजयेदुमां।

सिंहकेसरैः, सिंहकेसरवद्दलिताकृतिभिः।

धान्यकं जीरकं भव्यं कुङ्कुमं लवणं गुडम्।
कुसुम्भं चेक्षुकाण्डं च हरिद्राञ्च पुरोन्यसेत्॥

भव्यमुत्कृष्टं।

नालिकेरसनारङ्गं बीजपूरञ्च दाडिमम्।
कुष्माण्डं त्रपुसं वृत्तं दधित्थं पनसं तथा॥

वृत्तं वृत्तवत् नातिपक्वमित्यर्थः।

त्रपुसं कर्कटीफलं दधित्थं कपित्थं।

कालोद्भवान्यथान्यानि फलानि पुरतोन्यसेत्।
यन्त्रकोलूखलं शिला सूर्पाणान्ततिभिः सह॥

नेत्राञ्जनं शलाकाञ्च नखसाधनकारि च ।
दर्पणं विमलं घण्टां भवान्यै विनिवेदयेत् ॥
शङ्खतूर्य्यनिनादैश्च गीतमङ्गलनिस्वनैः ।
भक्त्या शक्त्या च संपूज्य देवीं शङ्करवल्लभाम् ॥
ततोऽस्तुसमये भानोः कुमार्य्यः करकैर्नवैः ।
स्नानं कुर्य्युर्मुदायुक्ताः सौभाग्यभाग्यवृद्धये ॥

कुमार्य्य इति व्रतचारिणीनामुपलक्षणम् ।

यामे यामे गते स्नानं देवीपूजनमेव च ।
तैरेव नामभिर्होमस्तिलाज्येन प्रशस्यते ॥
पद्मासनस्थिता साध्वी तेनैवार्द्रेण वाससा ।
गौरीवक्त्रेक्षणपरा तां रात्रिमतिवाहयेत् ॥
काश्चिद्गायन्ति संहृष्टाः काश्चित् नृत्यन्ति हर्षिताः ।
कथयन्ति कथाः काश्चिद्धर्म्मकामार्थ संश्रयाः ।
गीत तालानुसंबद्धमनुद्धतमनाकुलम् ।
नृत्यन्ति च पुरो देव्याः काश्चिद्विलसितभ्रुवः ॥
नृत्येन तुष्यति हरो गौरी गीतेन तुष्यति ।
सद्भावेनाथ वा सर्व्वे गृणन्ति त्रिदिवौकसः ॥
सुवासिनीभ्यस्ताम्बूलं कुङ्कुमं कुसुमानि च ।
प्रदेयं जागरवतामन्येषामथ वारितम् ॥
नटैर्विटैर्भटैः श्चेटै प्रेरणैः प्रेक्षणोत्सवैः ।
सखीभिः सह तां रात्रिं गीवनृत्यहसैर्नयेत् ॥
एवं प्रभातसमये स्नात्वा संपूज्य पार्व्वतीम् ।

शक्त्या तुलां समारोहेद्वस्त्रालङ्कारभूषिताम् ॥
तोलयेत् शितयात्मानं* सितेन लवणेन च।

शितया शर्क्करया।

कुङ्कुमेनाथ वा शक्त्या कर्पूरागुरुचन्दनैः।
पर्व्वतानामपीच्छन्ति दानं केचिच्च सूरयः॥
कुण्डमण्डपसम्भारमन्त्रैरत्रैवमेव तत्।
लवणेन सहात्मानं तोलयन्त्या गुडेन च॥
कयापि भक्तिपरया सौभाग्यमतुलीकृतम्।
एवं देवीं प्रणम्याथ चमाप्य गृहमाविशेत्॥
आमन्त्र्य द्विजदम्पत्यं वासोभिर्भूषणैस्तथा।
संपूज्य भोजयित्वा च दद्यात्तेभ्योऽपि दक्षिणां॥
यद्यदात्माभीष्टतमं शयनं यानमेव च।
वस्त्रमाभरणं गावः सर्व्वन्तेभ्यो निवेदयेत्।
हैमं पत्रं रत्नफलं मुक्ताचूर्णावचूर्णितम्॥
ताम्बूलं केचिदिच्छन्ति दीयमानं सखीजने।

पत्रस्थाने सुवर्णं पत्राणि, पूगफलस्थाने रत्नानि। चूर्णस्थाने मुक्ताफलानि एवं विधं ताम्बूलं सखीजने देयम्।

अनम्लं मधुरप्रायं भोजयित्वा सुवासिनी॥
स्वयं भुञ्जीत सहिता ज्ञातिबन्धुजनैःस्वकैः।
यच्च देव्याः पुरोदत्तं नैवेद्यादि सुशोभनम॥
प्रतिगेहं नयेत्सर्व्वं विभज्याश्रान्तमानसा।

---

* गुडेनेति पुस्तकान्तरे पाठः।

दत्त्वा वायनकं दिव्यं कृतकृत्यो भवेत्ततः ॥

वायनकं वायनमिति लोके * ।

विधिर्भाद्रपदे ह्येष सर्व्वसौख्य प्रदायकः ।
सप्त धान्य विधिश्चास्य सूर्पस्थां पूजयेदुमां ॥

पूर्णकलशस्थाने सूर्पमिति शेषः ।

गोमूत्रं प्राशनं यस्मात्तस्माद्गोमूत्रसंज्ञिता ।
माघमासे तृतीयायां विशेषः श्रूयतां मया ॥
पूर्व्वोक्तं सकलं कृत्वा प्रभाते यवसंस्तरे ।
स्थापयित्वा कुन्दपुष्पैः पूजयेत् ससुतासुमाम् ॥
एतेन कारणेनोक्ता चतुर्थी कुन्दसंज्ञिता ।

पूर्व्वोक्तं सकलं तृतीयायां कृत्वा प्रभात इति चतुर्थीदिवसे । ससुतां विनायकसहितासुमां पूजयेदित्यर्थः ।

उमारूपन्तु कर्त्तव्यं सौधासनगतं† शुभम् ।
सौवर्णञ्च महाराज साक्षसूत्रकमण्डलुम् ॥
विनायकश्च कर्त्तव्यो गजवक्त्रश्चतुर्भुजः ।
तृतीयात्रयमेतत्ते कथितं सर्व्वकामदम् ॥
जयया मुनि कन्यानां यत्पुरा समुदाहृतम् ।
एवं या कापि कुरुते नारी व्रतमिदं शुभम् ॥
सा रूपसौभाग्ययुता मृता स्वर्गे महीयते ।
न दुर्भगा कुले तस्याः काचिद्भवति भारत ॥

---

* वायनकं वाणमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† गोधासनगतमिति क्वचित् पाठः ।

न दुर्विनीतश्च सुतो न भृत्यो विघ्नकृद्भवेत् ।
न दारिद्रं गृहे तस्मिन् न व्याधिरुपजायते ॥
यत्र सा रमते नारी धौतचामीकर प्रभा ।
अन्याश्च याश्चरिष्यन्ति ब्राह्मणानुमते व्रतम् ॥
संपूज्य वाचकं भक्त्या भूषणाच्छादनादिभिः ।
तास्ताःस्युः सुखसम्पन्ना अविपन्नमनोरथाः ॥
भविष्यन्ति कुरुश्रेष्ठ कुलज्येष्ठ नमोऽस्तु ते ।
माघे महार्हमणिमण्डितपादपीठां ॥
चैत्रे विचित्र कुसुमोत्कर चर्चिताङ्गीं * ।
सूर्य्यप्ररूढ नवशष्पमयीं नभस्ये ।
संपूज्य शम्भुदयितां प्रभवन्ति नार्य्यः ।

इति भविष्योत्तरे चैत्रभाद्रमाघतृतीयाव्रतम् ।

कृष्ण उवाच ।

बहुनात्र किमुक्तेन किं बह्वक्षरमालया ।
वैशाखस्य सितामेकां तृतीयामक्षयां† शृणु ॥
तस्यां स्नानं जपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ।
दानञ्च क्रियते किञ्चित् तत्सर्व्वं स्यादिहाक्षयम् ।
आदिः कृत युगस्येयं युगादिस्तेन कथ्यते ॥
सर्व्वपाप प्रशमनी सर्व्व सौख्यप्रदायिनी ।

---

* नृप इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† भुञ्जीतघ्राचितितले दयिता समृद्धिमिति पुंस्तकान्तरे पाठः ।

पुरा महोदये पार्थ वणिगासीत् सुनिर्द्धनः ।
प्रियंवदः सत्यवृत्ति र्देव ब्राह्मण पूजकः ॥
पुण्याख्यानैकचित्तोऽभूत् कुटुम्बव्याकुलोपि सन् ।
तेन श्रुता वाच्यमाना तृतीया रोहिणीयुता ॥
यदा स्यात् बुधसंयुक्ता तदा सा सुमहत्फला ।
तस्यां यद्दीयते किञ्चिदक्षयं स्यात्तदेव हि ॥
इति श्रुत्वा स गङ्गायां सन्तर्प्य पितृदेवताः ।
गृहमागत्य करकान् सान्नानुदकसंयुतान् ॥
अप्सुपूर्णान् वृहत्कुम्भान् जलेन विमलेन च ।
यवगोधूमचणकान् सक्तुदध्योदनं तथा ॥
इक्षुक्षीरविकारांश्च सहिरण्यांश्च भक्तितः ।
शुचिः शुद्धेन मनसा ब्राह्मणेभ्यो ददौ वणिक् ॥

अन्नोदकाभ्यां उदकेन अन्नेन च पूर्णान् कलशान् अप्सुजल मध्ये पूर्णान् न तूद्धृतोदकेन।

भार्य्यया वार्य्यमाणोऽपि कुटुम्बासक्तिचित्तया ।
तावत्तस्थौ स्थिते साच मत्वा सर्व्वं विनश्वरम् ॥
धर्म्मासक्तमतिः पार्थ कालेन बहुना ततः ।
जगाम पञ्चत्वमसौ वासुदेवमनुस्मरन् ॥
ततः स क्षत्रियोजातः कुशावत्यां युधिष्ठिर ।
वभूव चाक्षया तस्य समृद्धिर्धर्मसंयुता ॥
इयाज स महायज्ञैः समाप्तवरदक्षिणैः ।
सदा ददौ गोहिरण्यादिदानान्यन्यान्यहर्निशम् ॥
वुभुजे कामतो भोगान् दीनान्धांस्तर्पयञ्जनैः ।

तथाप्यक्षयमेवास्य क्षयं यान्ति न तद्धनम्।
श्रद्धापूर्व्वं तृतीयायां यद्दत्तं विभवं विना॥
इत्येतत्ते समाख्यातं श्रूयतामत्र यो विधिः।
तृतीयान्तां समासाद्य स्नात्वा सन्तर्प्य देवताः॥
एकभक्तं तदा कुर्य्यात् वासुदेवं प्रपूजयेत्।
उदकुम्भान् सकनकान् सान्नान् सर्व्वरसैः सह॥
ग्रैष्मिकं सर्व्वमेवात्र शस्यं दाने प्रशस्यते।
छत्रोपानत्प्रदानं वै गोभूकाञ्चनवाससाम्॥
यद्यदिष्टतमं चान्यत्तद्देयमविशङ्कया।
एतत्ते सर्व्वमाख्यातं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि॥
अनाख्येयं न मे किञ्चि दस्ति स्वस्यस्तु तेऽनघ।

अस्यां तिथौ क्षय मुपैति हुतं न दत्तं
तेनाक्षयेति कथिता मुनिभिस्तृतीया।
उद्दिश्य यत् सुरपितॄन् क्रियते मनुष्यै
स्तच्चाक्षयं भरतभारत सर्व्वमेव॥

इति भविष्योत्तरोक्तमक्षय तृतीयाव्रतम्।

युधिष्ठिर उवाच।

केन धर्म्मेण नारीणां व्रतेन नियमेन च।
सौभाग्यं जायतेऽतीव पुत्राश्च बहवः शुभाः॥

धनधान्यं हिरण्यञ्च वस्त्रालङ्कारमेव च ।
अवियोगश्च सततं भर्तृपुत्रैः सुहृज्जनैः ॥
सम्यगाख्याहि मे कृष्ण दयातीव हि ते मयि ॥

कृष्ण उवाच ।

शृणु पार्थ प्रवक्ष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतम् ।
यच्चीर्त्वा सुभगा नारी बहुपत्या च जायते ॥
धनधान्यहिरण्यादिदासीदासैः समन्विता ।
लोके हितार्थं पार्वत्या उमामाहेश्वरव्रतम् ॥
समाख्यातं पुरा पार्थ नाद्यापि प्रथितं भुवि ।
मार्गशीर्षे सिते पक्षे तृतीयायां समाहिता ॥
कृतोपवासा राजेन्द्र सर्व्वभोगविवर्जिता ।
संवेष्ट्य श्वेतवस्त्रेण शिवं रक्तेनचाम्बिकाम् ॥
पश्चाद्रूपं दहेन्नारी भक्तिभावेन भाविता ।
भोजयेच्छिवभक्तांश्च ब्राह्मणान् वेदपारगान् ॥
भक्तेभ्यो दक्षिणां दद्याद्भक्त्या शाठ्यं विना कृताम् ।
कृतोपवासा संकल्पितोपवासा ।
स्नात्वा संपूज्य ललितां हरकायार्द्धवासिनीं ।
गीतवाद्यादिकं कृत्वा क्षपयित्वा क्षितौ क्षणं ॥
ततः प्रभातसमये स्नानं चाकृत्रिमे जले ।
धृत्वा शुक्लाम्बरन्नारी वाक्यमेतदुदीरयेत् ॥
नमोनमस्ते देवेश उमादेहार्द्धधारक ।
महादेव नमस्तुभ्यं हरकायार्द्धवासिनीम् ॥

हृदि कृत्वा शिवं देवो जपेत् यावद्गृहं व्रजेत् ।
पूजयेद्देवमीशानं पुष्पैः कालोद्भवैस्ततः ॥
वामपार्श्वे स्थितां देवीं दक्षिणे तु महेश्वरम् ।
धूपं सगुग्गुलं चाग्नौ दहेत्ध्यानपरायणा ॥
नैवेद्यं विविधं देयं घृतपक्वं स्वशक्तितः ।
कारयेद्वैश्वदेवन्तु तिलाज्येन सुसंस्कृतम् ॥
पञ्चगव्यं ततः प्राश्य हव्यं भुञ्जीत वाग्यता ।
एवं द्वादशमासांस्तु पूजयित्वा महेश्वरौ ॥
उद्यापनं ततः कुर्य्यात् प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
शिवं रौप्यमयं कुर्य्यादुमां हेममयीन्तथा ॥
आरूढो वृषभे * गौरी सर्व्वालङ्कारभूषिता ।
चन्दनेन शिवं चर्च्च कुङ्कुमेन तु पार्व्वतीम् ॥
अर्च्चयेत् कुसुमैः पश्चात् सुगन्धैः सुमनोहरैः ।
ततः प्रदक्षिणं कृत्वा मन्त्रमेतदुदीरयेत् ॥
उमामाहेश्वरौ देवौ सर्व्वलोकपितामहौ ।
व्रतेनानेन सुप्रीतौ भवतां मम सर्व्वदा ॥
एवमुक्त्वा जितक्रोधा ब्राह्मणे वेदपारगे ।
व्रतं निवेदयेद्भक्त्या वाचके वा गुणान्विते ॥
एवं कृत्वा व्रतं नारी महेशार्पितमानसा ।
प्रयाति परमं स्थानं यत्र देवी शिवप्रिया ॥
तत्रैव सा वसेत्तावद्यावदिन्द्राश्चतुर्द्दश ।
अप्सरोभिः परिवृता किन्नरीभिस्तथैव च ॥

* रौप्ये इति पुस्तकान्तरे पाठः।

यदा मानुषतां याति जायते विमले कुले * ।
नृप सौख्ये समाप्नोति पुत्र पौत्रसुतादिभिः ॥
मृता शिवपुरं याति शिवया सह मोदते ।
हैमीमुमां रजतपिण्डमयं महेशम्
रौप्ये सुरूपवृषभे समुपस्थितौ तौ ।
संपूज्य रक्तसितवस्त्रयुगोपगूढौ
नारी भवत्यविधवा सुतसौख्ययुक्ता ॥

इति भविष्योत्तरोक्तमुमामाहेश्वर व्रतम् ।

——:○:——

युधिष्ठिर उवाच ।

शुक्लपक्षे तृतीयासु बहवः समुदाहृताः ।
आनन्तर्य्यव्रतं ब्रूहि तृतीयोभयसंयुता ॥
हिताय व्रतशीलानां नारीणाञ्च विशेषतः ।
नाम प्राशन नैवेद्यं मासि मासि पृथग्विधम् ॥

कृष्ण उवाच ।

ब्रह्म विष्णु महेशाद्यैर्यन्नोक्तं सुरसत्तमैः ।
अपूर्व्वं सर्व्वतन्त्राणामानन्तर्य्यव्रतं शृणु ॥
मार्गशीर्षे महाराज व्रतमेतत्समारभेत् ।
नक्तं कुर्य्यात् द्वितीयायां तृतीयायामुपोषिता ॥

---

* रूपयौवन सम्पन्ना बहु पुत्रापतिव्रता ।
धन धान्य समायुक्ता शिवया सहमोदते इति　पुस्तकान्तरे पाठः ।

उमां देवीं समभ्यर्च्य पुष्पधूपादिभिः क्रमात्।
शर्करापुत्तिकां दद्याद्यथाशक्त्या च भक्तितः॥
दधि सं प्राशयेद्रात्रौ स्वपेदेकाकिनी भुवि।
प्रभाते विधिवद्विप्र मिथुनं भोजयेन्नृप॥
अश्वमेधफलावाप्तिर्जायते नात्र संशयः।
तथा कृष्णतृतीयायां सोपवासो जितेन्द्रियः॥
यजेत् कात्यायिनीं नाम नारिकेलं निवेदयेत्।
क्षीरं प्राश्य स्वपेद्रात्रौ काम क्रोध विवर्जिता॥
भोजयेद्विजदाम्पत्यं गोमेधफलमाप्नुयात्*।
पौषमासे तृतीयायां सोपवासो जितेन्द्रियः॥
गौरीं नाम्ना तु संपूज्य खण्डवर्त्तिं निवेदयेत्†।
खण्डवर्त्तिः शर्करा निर्म्मितो वलिताकृतिर्भक्ष्यः॥
ततः कुशोदकं प्राश्य स्वपेद्भूमौ जितेन्द्रियः।
प्रभाते रूपसम्पन्नं मिथुनं भोजयेत्ततः॥
क्षमाप्य तं नमस्कृत्य बहुस्वर्णफलं लभेत्।
पुनरेव तुलामाघे कृष्णपक्षे यतव्रता॥
आर्य्यां नाम्नाथ संपूज्य स्वाद्यकञ्च निवेदयेत्।
स्वाद्यकं स्वस्तिकादि।
मधु प्राप्य स्वपेद्रात्रौ सर्व्वभोग विवर्जिता।
मिथुनं भोजयित्वा तु वाजपेयफलं लभेत्॥
तथैव फाल्गुने मासि सोपवासा शुचिव्रता।

---

* पुण्यलोक मवाप्नुयादिति पुस्तकान्तरे पाठः।

† लड्डुकांश्च निवेदयेदिति पुस्तकान्तरे पाठः।

भव्यां नाम्ना प्रपूज्याथ कासांङ्कं विनिवेदयेत्।
शर्करां प्राशयित्वा तु स्वपेद्रात्रौ विमत्सरा॥
प्रभाते मिथुनं भोज्य सौत्रामणिफलं लभेत्।
पुनः कृष्णतृतीयायां फाल्गुनस्यैव भारत॥
विशालाक्षीं समभ्यर्च्य पूरिकां विनिवेदयेत्।
संप्राश्य तण्डुलजलं स्वपेद्रात्रौ मनस्विनी॥
भोजयेन्मिथुनं प्रातरग्निष्टोमफलं लभेत्।
चैत्रस्यादितृतीयायां शुचिःस्नाता जितेन्द्रिया।
श्रियं नाम्ना तु संपूज्य वटकान् विनिवेदयेत्॥
बिल्वपत्रं ततः प्राश्य स्वपेत् ध्यानपरायणा।
ततः प्रभाते विमले द्विजदाम्पत्यपूजनात्॥
प्रणिपाताच्च तस्यैव राजसूयफलं लभेत्॥
ततः कृष्ण तृतीयायां चैत्रे सम्यगुपोषिता।
कालीं नाम्ना तु सम्पूज्य पिष्ट प्राश्य स्वपेन्निशि॥
पूपकान् विनिवेद्याथ कुर्य्याद्धर्म्मकथां शुभाम्।
भक्त्या संभोज्य मिथुनमतिरात्रफलं लभेत्॥
एवं वैशाखमासन्तु सोपवासा जितेन्द्रिया।
पूजयेच्चण्डिकां देवीं मधुकार्य्यां निवेदयेत्॥

मधुकार्य्यां मधुकपूरणपूरिकाः।

श्रीखण्डं निशि संप्राश्य स्वपेद्देव्यग्रतोभुवि।
भोजयित्वा च दम्पत्यं चान्द्रायणफलं लभेत्॥
तथा कृष्ण तृतीयायां सोपवासा विमत्सरा।

पूजयेत् कालरात्रिन्तु पुष्पधूपैर्मनोरमैः॥
गुडाढ्यं यावकं दत्त्वा तिलान् प्राश्य स्वपेन्निशि।
प्रभाते मिथुनं भोज्यमतिकृच्छ्रफलं लभेत्॥
ज्यैष्ठे सिततृतीयायां सोपवासा यतव्रता।
स्कन्दमातेति संपूज्य इन्द्रज्योति निवेदयेत्॥
प्राशयेत्पञ्चगव्यञ्च देवीं ध्यात्वा स्वपेन्निशि।
प्रभाते मिथुनं भोज्य कन्यादानफलं लभेत्।
आषाढमासे संप्राप्ते तृतीयायां युधिष्ठिर॥
नाम्ना यशोधरां देवीं पूजयेत् भक्तितत्परः।
करम्भकञ्च नैवेद्यं गोशृङ्गाभिः पिबेन्निशि॥

करम्भकं दधिमिश्रा सक्तवः।

प्रभाते मिथुनं भोज्य भूमिदानफलं लभेत्॥
तथा कृष्ण तृतीयायां कुष्माण्डीं नाम पूजयेत्।
सक्तून् खण्डाज्यसंयुक्तान् पुरतो विनिवेदयेत्।
कुम्भोदकञ्च संप्राश्य स्वपेद्देव्याः पुरःचितौ॥
प्रभातेमिथुनं भोज्य गोप्रदानफलं लभेत् *।
श्रावणे सोपवासाथ चण्डघण्टां प्रपूजयेत्॥
कुल्माषांस्तत्र नैवेद्यं पिबेत्पुष्पोदकं निशि।
कुल्माषाः अर्द्धस्विन्नानि धान्यानि।
प्रभाते भक्तितो विप्र मिथुनं भोजयेत् नृप।
द्विजाना मविदुषां प्राज्ञचाणफलं लभेत्॥

---

* पात्रदान फलं लभेदिति पुस्तकान्तरे पाठः।

तद्वत् कृष्णतृतीयायां रुद्राणीं नाम पूजयेत् ।
सिद्धपिण्डानि दिव्यानि नैवेद्यं सम्प्रदापयेत् ॥

सिद्धपिण्डानि पिण्डीकृताः सक्तवः ।

पिण्याकं प्राशयित्वा तु स्वपेद्रात्रौ विमत्सरा ॥
संपूज्य द्विजदाम्पत्यमिष्टापूर्त्तफलंलभेत् ।
तथाभाद्रपदस्यादौ तृतीयायामुपोषिता ॥
पुष्पैर्नानाविधैर्द्दिव्यैः पूजयेत् कमलाभयां ।
कर्णावर्त्तन्ततोदेव्या नैवेद्यं पललाचितम् ॥

कर्णावर्त्तं वर्ण्याकृतिभक्ष्यः पललन्तिलपिष्टम् ।

गन्धोदकं ततः प्राश्य स्वपेत् संहृष्टमानसा ॥
प्रभाते मिथुनं भोज्य ग्रामदानफलं लभेत् ।
तद्वत् कृष्णतृतीयायां दुर्गान्देवीं समर्च्चयेत् ॥
दद्यान्नन्दीफलं देव्या गुड़ाज्यपरिपूरितम् ।

नन्दीफलं नन्दीवृक्षफलम् ।

प्राशयित्वा च गोमूत्रं स्वपेत् कान्तेन चेतसा ।
प्रभाते मिथुनं भोज्य सदा सत्रफलं लभेत् ॥
मासिचाश्वयुजे भक्त्या नाम्ना नारायणीं यजेत् ।
सोपवासा खण्डखाद्यन्नैवेद्यं परिकल्पयेत् ॥

खण्डखाद्यं शर्करानिर्मितं खाद्यम् ।

सम्प्राश्य चन्दनं रक्तं नक्तं स्वप्यात्तदाग्रतः ॥
प्रभाते द्विजदाम्पत्यं भोजयित्वा पतिव्रता ।
निदाघे निर्जले मार्गे प्रपादानफलं लभेत् ।

तथा कृष्ण तृतीयायां स्वस्ति नाम्ना प्रपूजयेत् ॥
शाल्योदनं गुडोपेतं नैवेद्यं विनिवेदयेत् ।
कुसुम्भबीजतोयञ्च सम्प्राश्य प्रयतः स्वपेत् ॥
सम्भोज्य मिथुनं प्रातरग्निहोत्रफलाप्तये ।
कार्त्तिकस्य तृतीयायां स्वाहा नाम प्रपूजयेत् ॥
पायसं घृतखण्डाद्यं नैवेद्यमुपकल्पयेत् ।
स्वपेद्रात्रौ जितक्रोधा प्राश्य कुङ्कुमजं जलम् ।
प्रभाते मिथुनं भोज्य प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥
अतीवदुर्द्धरे वर्षे गवाह्निकफलं लभेत् ।
तथा कृष्णतृतीयायां सोपवासा कृतव्रता ॥
विज्ञाप्य स्वगुरुं भक्त्या धर्म्मशास्त्रार्थकोविदं ।
मण्डलञ्च ततो लिख्य नवनाभं वरप्रदं ॥
सौवर्णं कारयेद्देवमुमया सहितं शिवम् ।
तेभ्योनेत्रेषु दातव्यं मौक्तिकं तिलमेव च * ॥
प्रवालमोष्ठयोर्द्द्यात् कर्णयोरेव कुण्डले ।
उपवीतन्तु देवस्य देव्या हारं समुज्ज्वलम् ॥
रक्तांबरधरां देवीं सितवस्त्रं महेश्वरम् ।
चन्दनेन समालभ्य पुष्पैर्धूपैः समर्चयेत् ॥
मण्डलं पूजयित्वा च होमं कुर्य्यात्ततो गुरुः ।
तत्रापराजितां-नाम्ना देवीं भक्त्या प्रपूजयेत् ॥
मधूदकञ्च सम्प्राश्य कुर्य्याद्रात्रौ च जागरम् ।
जयवाद्योत्सवोपेतं वीणावेणुमनोहरम् ॥

---

* मौक्तिकं नीलमेव चेति पुस्तकान्तरे ।

माङ्गल्य गीत-निनदैः प्रेक्षणैरतिशोभितम् ।
ताम्बूलाशन सिन्दूर पुष्प कुङ्कुमदीपकैः ॥
सखीजनैः सुवेषैश्च समन्तात् परिपूजितम् ।
उत्सवं कारयित्वेत्थं नयेद्रात्रिं विमत्सरा ॥
ततः प्रभाते विमले कृतकौतुकमङ्गला ।
कृत्वा तु नूतनान्तूलीं कन्दुकादिसमन्विताम् ॥
मण्डले देवमुद्धृत्य पर्य्यङ्कोपरि विन्यसेत् ।
वितानध्वजमालाभिः कुम्भदर्पणशोभना ॥
पुष्पमण्डयितां कृत्वा धूपगुग्गुलुवासिता ।
तस्याग्रे भोजयेद्भक्त्या मिथुनानि यथेच्छया ॥
प्रीणयेद्भक्ष्यभोज्यैश्च पक्वान्नैर्मधुरै रसैः ।
ततोदत्त्वा कृतं हस्ते ताम्बूलं चन्दनं तथा ॥
इदमुच्चारयेन्नाम्ना देवस्य च पुरोगुरोः ॥
प्रीयतां मे उमाकान्तः पार्वत्या सहितस्तदा ।
उच्छिष्टं शोधयित्वा च ततो भोज्यसमन्वितां ॥
रक्तवर्णां सुशीलां च सुरूपां सुपयस्विनीं ।
शृङ्गाभ्यां दत्तकनकां राजतखुरसंयुताम् ॥
कांस्यदोहनकोपेतां रक्तवस्त्रां च गुण्ठिताम् ।
घण्टाभरणशोभाढ्यां सितचन्दनचर्चिताम् ॥
पूजितां पुष्पमालाभिः देवस्य पुरतः स्थिताम् ।
पादुकोपानहछत्रभक्ष्यभोजनसंयुताम् ॥
त्रिधा प्रदक्षिणीकृत्य गुरोः सर्व्वं निवेदयेत् ।
पुनश्चोदाहरेद्देवं गुरोरग्रे कृतव्रता ॥

उमामहेश्वरं यद्वदवियोगं सुरार्चितम्।
अवियोगः स्वभर्त्ता मे तद्वदस्तु सुसम्पदा॥
प्रणम्य शिरसा भूमौ क्षमस्वेति गुरुं वदेत्।
एवं समाप्यते सम्यगानन्तर्य्यव्रतोत्तमं।
यः कुर्य्यात्पुरुषः स्त्रीवा तस्य पुण्यफलं शृणु।
गन्धर्व्वयक्षसिद्धानां विद्याधरमहोरगैः॥
देव दैत्य, मुनीनां च कन्याभिः परिवारितः।
कामगेन विमानेन क्रीडयित्वा यथेप्सितम्॥
समुद्धृत्य कुलं भर्त्तुःपितुश्चामरपूजिता।
ब्रह्मादिभिरनुक्रान्त्वा विष्णुलोकं सनातनम्॥
प्रयाति पुरुषो वापि नात्र कार्य्या विचारणा।
भुक्त्वा भोगांस्ततो दिव्यान् पुण्यशेषेण पार्थिव॥
पार्थिवो जायते भूमौ सार्वभौमोपराजितः॥
नारी वा महिषी राज्ञः सर्व्वभौमस्य जायते।
नरेतर्पं यथा देवी भोगांश्च पतिना सह॥
त्रैलोक्यपतिना भुङ्क्ते तथा स्वपतिना तु सा।
हरिः शच्या हरिर्लक्ष्म्या समं पत्न्या यथा सुखम्॥
भुङ्क्ते निरन्तरं तद्वत्तया सार्द्धं नरेश्वर।
मुनिनारुन्धती यद्व सतां सन्ना हृदि स्थिता॥
तद्वद्भुनक्ति सौभाग्यं नैरन्तर्य्येण पाण्डव।
येनैव पतिना सार्द्धं करोत्येतद्व्रतोत्तमम्॥
सप्तजन्मनि तेनैव न वियोगमवाप्नुयात्।
एतत्ते सम्यगाख्यातमानन्तर्य्यव्रतं महत्॥

भक्तोसि मे सखाचेति रहस्यं परमं मया ।
नाविनीताय दातव्यं नाभक्ताय कथञ्चन ॥
नास्तिके हैतुके पापे दाता भवति किल्बिषी ।
एषा विशेष विधिना सहसा तृतीया
यानोकरोत्यविधवाभिरुदाहृतोच्चैः ।
एतामुपोष्य विधिवत् प्रतिपच्चयोगा-
न्नैवान्तरं सुतसुहृत्स्वजनैरुपेति ॥

इति भविष्योत्तरोक्तमानन्तर्य्यतृतीयाव्रतम् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

किमर्थं मधुवृक्षस्थमर्च्चयन्ति वरस्त्रियः ।
गौरीं जगद्गुरोर्भार्य्यां भगवं स्तद्ब्रवीषि मे ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

पुरा क्षीरोदमथने मधुवृक्षो विनिर्गतः ।
स इहारोपितो मर्त्त्यैर्मधुना मुनिकारणात् ॥
विषदर्पोपहाराय व्याधिसंघवधाय च ।
स्त्रीणां सौभाग्यदानाय यत्र पुष्पफलार्चितः ।
शोभितस्तवकैरम्यैः दृष्टोललितया वने ॥
तत्राश्रिता महादेवी पार्वती शङ्करप्रिया ।
विजयाजयागणेशेन संयुता पर्व्वतात्मजा ॥
तत्रस्था देवताभिः सा पूजिता कुसुमैः फलैः ।
भक्तैर्बहुविधैराजन् मनसेप्सितकारणात् ॥

स्वयं लक्ष्म्या सरस्वत्या सावित्र्या गङ्गया तथा।
रोहिण्या रम्भया स्वजन् अरुन्धत्या सुशीलया॥
स्त्रीभिरेताभिरागत्य पूजिता मूलशङ्करी।
तासां प्रसन्ना वरदा ददावभिमतं फलम्॥
फाल्गुनस्य सिते पक्षे तृतीयायामुपोषिता।
स्नाता स्थिता ब्रह्मचर्य्ये ततोन्यस्मिन् दिने पुनः॥
व्रजेन्मधुवनं गौरीं पूजयेत् यतमानसा*।
मन्त्रेणानेन ध्यायन्ती पार्व्वतीप्रतिमां शुभाम्॥
मृगाजिनावृतकुचां जटामुकुटशोभिताम्।
गोधारथगतां देवीं रुद्रध्यानपरायणां॥
पूजयेत् गन्ध कुसुमैर्दीपालक्तकचन्दनैः।
केसरैर्म्मधुरद्रवैः स्वर्णमाणिक्यसंयुतैः॥
अम्बिका ऋषिका देवी मूषिका ललिता उमा।
तपोवनरता गौरी सौभाग्यं मे प्रयच्छतु॥
काली कासी सती देवी रुद्राणी पार्वती शिवा।
अष्टाङ्गैः प्रणता भक्त्या पतिपुत्रान् प्रयच्छतु॥
सौभाग्यं मे प्रयच्छन्तु सुप्रसन्नाननाः सदा।
अवैधव्यकुले जन्म ददातु प्रति जन्मनि॥
अङ्ग प्रत्यङ्ग देशेषु प्रतिपर्व्व स्थितामृता।
सुखदृष्टिस्पर्श-रसं गौरी सौभाग्य मृच्छतु।
एव मुच्चार्य्य मन्त्रेण नारी ज्ञानवती सती॥
पूजयेत् ब्राह्मणीनाञ्च भव्या मुख्याः सुवासिनी।

* पूजयेत्तयातात्मनेति पुस्तकान्तरे पाठः।

कुसुम्भैर्जीरकैश्चैव लवणैर्गुडसर्पिषा ॥
अद्यैरागैः फलैश्चूर्णैः मनोज्ञैश्च सचन्दनैः ।
अद्यैः भचैः चुर्णपक्कैः, रागैः, पुष्पचन्दनैः
चम्पकादि पुष्पवासितैश्चन्दनैः ।
कुसुम्भैः कुङ्कुमैर्गन्धैः कालेयागुरुचन्दनैः ॥
कालेयं पीतचन्दनं चन्दनं, श्वेतचन्दनम् ।
सिन्दूरेणाभिरक्तेन वस्त्रैर्नानाविधैः शुभैः ॥
पवित्रकैः पीतवर्णैः पूपकैस्तिलतन्दुलैः ।
अशोकवर्त्तिगुणकैः घृतपूरैः मलड्डुकैः ॥
अशोकवर्त्तिर्भच्चविशेषः पूजयित्वा महाद्रुमः ।
प्रदक्षिणं ततः कृत्वाद्द्याद्विप्राय दक्षिणाम् ॥
एतत् व्रतं समाख्यातं कांस्यायेन पुरा नृप ।
याश्चरिष्यन्ति सर्व्वास्ता भविष्यन्ति निरामयाः ॥
अङ्गप्रत्यङ्गसुगभा लोके दृष्टिमनोहराः ।
स्थित्वा वर्षशतं मर्त्ये ततोरुद्रपुरं शुभम् ॥
यास्यन्ति हंसयानेन किङ्किणीशब्दनादिना ।
तत्र गत्वा रमिष्यन्ति कल्पमेकं युधिष्ठिर ।
पुनरभ्यागता मर्त्ये सर्व्वसौख्यकभाजना ॥
नार्य्योभवन्ति संपूज्या मधुवृक्षं सुशोभनम् ।
अर्घ्यं महार्घ्यमणिकुङ्कुमकेसराढ्यं ॥
पर्य्यङ्कलुब्ध मुखरालिकुलोपगीतम् ।
दत्त्वा फलाक्षतयुतं मधुपादपस्य
गौरीव कामसदृशा भवतीह नारी ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं मधूकव्रतम्।

——:○:——

युधिष्ठिर उवाच।

मेघपालीव्रतं कृष्ण कदाचित् क्रियते नृभिः।
किं पुण्यं किमनुष्ठानं कीदृग्वल्ली स्मृता नु सा॥

श्रीकृष्ण उवाच।

आश्वयुक् शुक्लपक्षे च तृतीयायां युधिष्ठिर।
मेघपाली प्रदातव्या भक्त्या स्त्रीभिर्नृभिस्तथा॥
अर्घैः विरूढैः र्गोधूमैः सप्तधान्यसमन्वितैः।
तिलतण्डुलमिश्रैश्च दातव्या धर्म्मलिप्सुभिः॥

युधिष्ठिर उवाच।

कीदृशीं सा भवेद्वल्ली मेघपाली जनार्दन।
लक्षणं कीदृशं तस्याः कोमन्त्रइति मे वद॥

श्रीकृष्ण उवाच॥

ताम्बूलसदृशैः पत्रैरक्तावल्ली समञ्जरी।
वाटीषु या न मार्गेषु प्रेक्षिता पर्वतेषु वा॥
यत्र वा दृश्यते राजन् शुचौ देशे समुत्थिता।
मेघपाली समभ्यर्च्य फलैः पुष्पैस्तथाक्षतैः॥
खर्जूरैर्नालिकेरैश्च नारङ्गैर्दाडिमैस्तथा।
वीजपूरैः कपित्थैश्च सप्तधान्यैर्विरूढकैः॥

त्रपुसीर्व्वाचीनकैस्तु पिण्डैस्तु तिलपिष्टजैः ।
त्रपुसम्बालकम् दूर्व्वा,कर्कटी चीनकं प्रसिद्ध ॥
ततस्तैः प्रथमे पात्रे दूर्व्वादधि समन्वितम् ।
तिलतण्डुलमिश्रन्तु चन्दनेन सुगन्धिना ॥
सुगन्धैर्ज्जातिपुष्पैश्च फलैर्कर्कन्धुकैरपि ।
कृत्वार्च्चनं प्रदातव्यं मन्त्रेणानेन भारत ॥
अनेन भद्राद्दति जपेत् मन्त्रं वेदोक्तमादरात् ।
स्त्रीशूद्रैः पूजयेत्ताञ्च नमस्कारेण भारत ॥
इत्येवं पूजयित्वा तां मेघपालीं पुमांस्ततः ।
नारी वा पुरुषव्याघ्र प्राप्नोति परमां गतिं ॥
हन्ति पापान्यसङ्ख्यानि* प्रमादादन्यजान्यपि ।
अन्यजानि अपथ्यजानि, अविक्रेयजानि
पूजिता मेघपालीयं ददाति हृदयेप्सितम् ॥
स्थित्वा वर्षशतं मर्त्ये तस्यां सौभाग्यगर्विता ।
त्रिषु लोकमवाप्नोति पुनर्जाता कुलोत्तमे ॥
नारीनरोनरकभीरुतया ददाति
योऽर्घं फलात् शुभतनुर्ननु मेघपाल्यै ।
उन्मादकूटकपटानि कृतानि यानि
पापानि हन्ति सवितेव भवप्रदोषात् ॥

इति भविष्योत्तरोक्तमेघपालीय तृतीयाव्रतम् ।

—:○:—

युधिष्ठिर उवाच ॥

---

* हन्तिपापानिम्रंख्यानि ।

अहमन्यच्च पृच्छामि व्रतं द्वादशमासिकम्।
ललिताराधनं नाम कीदृक्मासक्रमेण तु॥

श्रीकृष्ण उवाच।

शृणु पाण्डवयत्नेन यथा व्रतं* पुरातनम्।
शङ्करस्य महादेव्याः सम्वादं पुण्यवर्द्धनम्॥
कैलासशिखरे रम्ये बहुपुष्पफलाकुले।
तत्र देवी स्वभर्त्तारं जगद्भर्त्तारमब्रवीत्॥

देव्युवाच।

स्वामिन् लोकोपकाराय मम प्रीति विवृद्धये।
कथयस्व प्रयत्नेन तृतीयाव्रतमुत्तमम्।
भक्तास्त्रियो हि मान्देवं पूजयन्ति सदा भुवि॥
दुर्भगानिरपत्याश्च पुरुषा निर्द्धनास्तथा†।
आर्त्तिं तासां परिच्छेत्तुमतः पृच्छाम्यहं विभो॥
येन ताः सुखसंयोगरूपलावण्यसम्पदा।
पुत्रसौभाग्यवित्तौघैः प्रयुक्ताः सुरसत्तम॥
तन्मे कथय यत्नेन नूनं नारीसुखव्रतम्।

ईश्वर उवाच।

माघमासे सिते पक्षे तृतीयायां यतव्रता।
पादौ प्रक्षाल्य हस्तौ च मुखञ्चैव समाहितः॥
उपवासञ्च नियमं दन्तधावनपूर्व्वकम्।

* कृतमिति पुस्तकान्तरे पाठः।

† कुरूपा इति पुस्तकान्तरे पाठः।

मध्याह्ने तु नदीं गत्वा तिलैरामलकैः शुभैः ॥
स्नात्वोत्तीर्य्य जलात् शुक्ले वाससी परिधाय च ।
सुगन्धैश्च सुपुष्पैश्च मनोज्ञैः कुङ्कुमादिभिः ॥
अर्चयीत तथा देवीं त्वां भक्त्या भक्तिवत्सले ।
कर्पूराद्यैः सुगन्धैश्च नैवेद्यैः शर्करादिभिः ॥
यथा विभवसम्पन्नै र्गीतवाद्यैर्मनोरमैः ।
इशानीनाम जल्पन्ती प्रतिच्छेत् घटिकाजलम् ॥
पात्रं ताम्रमयं शुभ्रञ्जलाक्षतसमन्वितम् ।
सहिरण्यं द्विजस्याग्रे कुर्य्यात् वाञ्जलिभिस्तथा ॥
द्विजोभिषिकन्तेनैव कुर्य्यात्तस्यै समन्त्रकम् ।
जलेन दर्भपूतेन शिवध्यानं परं पठन् ॥
नारी च ध्यायमाना त्वां शुभाभिध्यानतत्परा ।
रागादीन् दूरतस्त्यक्त्वा प्रतीच्छेच्छिरसा जलम् ॥
ब्रह्मावर्त्तात् समायाते ब्रह्मयोनिसमुद्भवे ।
भद्रेश्वरि महादेवि ललितेशङ्करप्रिये ॥
गङ्गाद्वाररते मातर्गङ्गाजलविशोधिते ।
सौभाग्यारोग्यपुत्रांश्च तथैवार्थान्मनेप्सितान् ॥
प्रयच्छास्यै सुप्रसन्ना भवदेवि नमोनमः ॥

अभिषेकमन्त्रः ।

अभिषिक्ता ततो भक्त्या प्रीयमाणेन चेतसा ।
दत्त्वा हिरण्यं तस्मै प्राशयीत कुशोदकं ॥
आचम्य प्रयता भूत्वा भूशय्यां क्षपयेत् क्षपाम् ।
ईशानी ध्यायमाना च आस्तेसा दर्भ संस्तरे ॥

द्वितीयेह्नि ततः स्नात्वा तथैवाभ्यर्च्य पार्व्वतीम् ॥
यथा शक्त्या द्विजाः पूज्या भोजयित्वा सुवासिनीम् ।
ततः कुटुम्बं शेषान्नं स्वयं भुञ्जीत वाग्यता ॥
एवं हि प्रथमे मासि ईशानीं नामपूजयेत् ।
द्वितीयं पार्वतीनाम तृतीये शङ्करप्रिया ॥
भवान्यथा चतुर्थे तु स्कन्दमाता तु पञ्चमे ।
दक्षस्य दुहिता षष्ठे मैनाकी सप्तमे स्मृता ॥
अष्टमे ललिता नाम सती च नवमे तथा ।
दशमे मासि विख्याता देवी सौभाग्यदायिनी ।
उमात्वेकादशे मासि गौरीति द्वादशे स्मृता ॥
कुशोदकं पयः सर्पिर्गोमूत्रं गोमयं फलम् ।
निम्बपत्रं कदम्बं वा गवां शृङ्गोदकं दधि ॥
पञ्चगव्यं तथा शाकं प्राशनानिह्यनुक्रमात् ।
प्रतिमासमुपोष्यैव यथा शक्त्या तु दक्षिणाम् ॥
ददाति श्रद्धयोपेता वाचके ब्राह्मणोत्तमे ।
कुसुम्भमार्द्रलवणं जीरकं गुडमेव च ॥
सिन्दूरञ्च हरिद्राञ्च शूर्पस्थं देवमादिशेत् ।
मासि मासि भवेन्मन्त्रो गकारो द्वादशाक्षरः ॥
ओङ्कार पूर्व्विकां देवी नमस्कारान्तयोजितां ।

ॐ गं ईशान्यै नमः गो पार्वत्यै नमः ।

ॐ गुं शङ्कर प्रियायैनम इत्यादि एभिस्तु पूजितैर्मन्त्रै स्तुष्यति ब्राह्मणैः प्रिये ।

तुष्टात्वभीप्सितान् कामान् दास्यामि प्रीति पूर्वकान् ।
समाप्ते तु व्रते ह्यस्मिन् ब्राह्मणं वेदपारगम् ।
सहितं भार्य्ययाभ्यर्च्य गन्धधूपादिभिस्तथा ॥
द्विजं महेश्वरं विद्धि भार्य्यां गौरीं तथैव च ।
इति दृत्वा ब्राह्मणानान्दपत्न्योः पूजयेत् प्रिये ॥
अन्नं सदक्षिणं देयं तथा शुक्ले च वाससी ॥
ब्राह्मण्यै रक्तवासांसि देयानि ममवल्लभे ।
एवं चीर्णं व्रतं सम्यक् यत्फलं लभते शृणु ॥
भुक्ता भोगान् समस्तांश्च व्रजेत् भूपतिना सह ।
शतवर्षसहस्राणां प्राप्य लोकान् परावरान् ॥
मोदते भर्तृसहिता यथेन्द्रेण शची तथा ।
मानुषत्वं पुनः प्राप्य तेन भर्त्रा सहैव सा ॥
पुण्ये कुले श्रियायुक्ते निरजा स्वश्रुसत्कृता ।
सप्तजन्मानि यावच्च न वैधव्यमवाप्नुयात् ॥
पुत्रान् भोगान् तथा रूपं सौभाग्यारोग्यमेव च ।
एकपत्नी तथाभर्तुः प्राणेभ्यो भ्यधिकाभवेत् ॥
शृणुयाद्वाच्यमानन्तु भक्ताय ललिताव्रतम् ॥
मया स्नेहेन कथितं सापि सौभाग्यमृच्छति ।

संपूज्यपूज्यपूज्यललिताङ्गयष्टिं
गन्धोदसंभृतघटां शिरसि क्षिपेद्या ।
सासभ्यमर्त्यललनासु ललामभूता
भूताधिपं पतिमवाप्य भुवं भुनक्ति ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं ललिताव्रतम्।

———:○:———

भीष्म उवाच।

सौभाग्यारोग्यफलदं विपच्चक्षपणं विभो।
भुक्ति मुक्ति प्रदं किञ्चित् व्रतं ब्रूहि महामुने॥

पुलस्त्य उवाच।

यदुमायाः पुरादेवः प्रोवाचासुरसूदनः।
कथासु संप्रवृत्तासु ललिताराधनं प्रति॥
तदिदानीं प्रवक्ष्यामि भुक्तिमुक्तिप्रदं शुभम्।

ईश्वर उवाच।

शृणुष्वावहिता देवि तथैवानन्तपुण्यकृत्।
नराणामथ नारीणामाराधनमनुत्तमम्॥
नभस्ये वाथ वैशाखे मार्गशीर्षेऽथवा पुनः।
शुक्लपक्षे तृतीयायां स्नातः सन् गौरसर्षपैः॥
गोरोचनाथ गोमूत्रं मुस्तागोःशकृतं दधि।
चन्दनेन च संमिश्रं ललाटे तिलकं न्यसेत्॥
सौभाग्यारोग्य कृद्यस्मात्सदा च ललिताप्रियम्।
प्रतिपक्ष तृतीयासु पुमान् वाथ सुवासिनी॥
धारयेद्रक्तवस्त्राणि कुसुमानि सितानि च।

मत्स्य पुराणे।

पुरुषस्य रक्त वस्त्र धारण मुक्तम्।
प्रतिपक्ष तृतीयायां पुमान् वै पीतवाससी॥

त्यनेन यत्तु पुरुषस्य रक्त
वस्त्र धारण मुक्तमतस्तयोः
पुरुषे विकल्पः ।

विधवा शुक्ल वसननेकमेव हि धारयेत् ।
कुमारी सूक्ष्मसूक्ते च वाससी परिधाय वै ॥
देव्यर्च्चां पञ्चगव्येन ततः चीरेण केवलम् ।
स्नापयेन्मधुना तद्वत् पुष्प-गन्धोदकेन* तु ॥
पूजयेत् शुक्लवस्त्रै स्तु फलै र्नानाविधै रपि ।
धान्यकाजाजिलवणगुडचीर घनान्वितैः ।
शुक्लाचतैस्तिलै रर्च्चां ललितायै सदार्च्चयेत् ॥

धान्यकं कुस्तुवुरुं । अजा जीरकम् । अर्च्चा प्रतिमा ।

आपादादर्च्चनं कुर्य्यात् प्रतिपच्चं समाधिना ।
वरदायै नमः पादौ शिवायै गुल्फयो नमः ॥
अशोकायैनमोजङ्घे भवान्यैजानुनी तथा ।
गुह्यं मङ्गलकारिण्यै वामदेव्यै तथा कटीम् ॥
पद्मोदरायै जठर मुरः कामश्रियै नमः ।
करौ सौभाग्यं दायिन्यै बाहू शशिमुखप्रिये ॥
मुखं दर्पणवासिन्यै पार्वत्यै नु स्मितं तथा ।
गौर्य्यै नमस्तथानासां सुनेत्रायैच लोचने ॥
तुष्टैत्र ललाटफलकं कात्यायन्यै शिरस्तथा ।
नमो गौर्य्यै नमस्तुष्ट्यै नमः कान्त्यै नमः श्रियै ॥

* पुष्पैरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

रम्भायै ललितायै च वासुदेव्यै नमो नमः।
इति सर्व्वाङ्गपूजामन्त्रः।
एवं संपूज्य विधिवदग्रतः पद्ममालिखेत्।
पत्रैर्द्वादशभिर्युक्तं कुङ्कुमेन सकर्णिकम्॥
पूर्व्वेण विन्यसेत् गौरीमपर्णाञ्च ततः परम्।
भवानीं दक्षिणे तद्वद्रुद्राणीञ्च ततः परम्॥
विन्यसेत्पश्चिमे सौम्यं ततो मदन वासिनीं।
वायव्ये पाटलामुग्रा मुत्तरेण ततोह्युमाम्॥
लक्ष्मीं स्वाहा स्वधान्तुष्टिं मङ्गलां कुमुदां सतीं।
रुद्राणीं मध्यतः स्थाप्य ललितां कर्णिकोपरि॥
अतर्द्देन चतुष्कोणे गौर्य्याद्यष्टदिशो लिखेत्।
वहिर्द्दलाष्टके उमामेमेकमेक शोलिखेत्॥
कुसुमैरक्षतैः शुभ्रैः नमस्कारेण विन्यसेत्।
गीतमङ्गलघोषांश्च कारयित्वा सुवासिनी॥
पूजयेद्रक्तवासोभिरक्तमाल्यानुलेपनैः।
सिन्दूरमालिकां श्रेष्ठं वासः शिरसि दापयेत्।
सिन्दूरं कुङ्कुमं स्नान मिष्टं देव्याः सदा यतः॥
नभस्ये पूजयेत् गौरीमुत्पलैरसितैः सदा।
बन्धुजीवै राश्वयुजे कार्त्तिके शतपत्रकैः॥
जातिपुष्पै र्मार्गशीर्षे पुष्यैः पीतै कुरुण्टकैः।
माघेतु पूजयेद्देवीं कुन्दपुष्पैः सुभक्तितः॥
सिन्धुवारेण जात्यावा फाल्गुने पूजयेदुमां।
चैत्रेतु मालिकाशाकैः वैशाखे गन्धपाटलैः॥

सिन्दुवाराणि गुण्डिमल्लिका मुद्गवकः ।
ज्यैष्ठे कमलमन्दारैराषाढे च जवार्चनम् ॥
कदम्बैरथमालत्या श्रावणे पूजयेदुमाम् ।
गोमूत्रं गोमयं चीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ॥
विल्वपत्रार्ककुसुमं यवगोशृङ्गवारि च ।
तिलोदकं पञ्चगव्यं प्राशयेत् क्रमशस्तदा ॥
एतद्भाद्रपदाद्यन्नप्राशनं समुदाहृतम् ।
प्रतिपक्षं तृतीयायां कर्त्तव्यञ्चावलोचने ॥
ब्राह्मणं ब्राह्मणीञ्चैव शिवं गौरीं प्रकल्पयेत् ।
भोजयित्वार्चयेद्भक्त्या वस्त्रमाल्यानुलेपनैः ॥
पुंसः पीताम्बरे दद्यात् स्त्रियः कौशुंभवाससी ।
निष्पावाजाजिलवणमिक्षुदण्डगुडान्वितम् ॥
स्त्रियै दद्यात् फलं पुंसे सुवर्णोत्पलकं तथा ।
यथा न देवि देवेशस्त्वां परित्यज्य गच्छति ॥
तथा मां संपरित्यज्य पतिर्नान्यत्र गच्छतु ।
कुमुदा विमला नन्दा भवानी वसुधा शिवा ॥
ललिता कमला गौरी सती रम्भाथ पार्व्वती ।
नभस्यादिषु मासेषु प्रीयतामित्युदीरयेत् ॥
व्रतान्ते शयनं दद्यात् सुवर्णकमलान्वितम् ।
मिथुनानि चतुर्विंशत्तद्दद्वाथ शक्तितः ॥
अष्टावष्टौ च मासान्ते चातुर्मास्येऽथवार्चयेत् ।
तथोपदेष्टारमपि पूजयेच्च ततो गुरुं ॥
न पूज्यते गुरुर्यत्र सर्व्वास्तत्राफलाः क्रियाः ।

रम्भायै ललितायै च वासुदेव्यै नमो नमः।

इति सर्व्वाङ्गपूजामन्त्रः।

एवं संपूज्य विधिवदग्रतः पद्ममालिखेत्।
पत्रैर्द्वादशभिर्युक्तं कुङ्कुमेन सकर्णिकम्॥
पूर्व्वेण विन्यसेत् गौरीमपर्णाञ्च ततः परम्।
भवानीं दक्षिणे तद्वद्रुद्राणीञ्च ततः परम्॥
विन्यसेत्पश्चिमे सौम्यं ततो मदन वासिनीं।
वायव्ये पाटलामुग्रा मुत्तरेण ततोह्युमाम्॥
लक्ष्मीं स्वाहा स्वधान्तुष्टिं मङ्गलां कुमुदां सतीं।
रुद्राणीं मध्यतः स्थाप्य ललितां कर्णिकोपरि॥
अतर्द्दल चतुष्कोणे गौर्य्याद्यष्टदिशो लिखेत्।
वहिर्द्दलाष्टके उमामिमेकमेक शोलिखेत्॥
कुसुमैरक्षतैः शुभ्रैः नमस्कारेण विन्यसेत्।
गीतमङ्गलघोषांश्च कारयित्वा सुवासिनी॥
पूजयेद्रक्तवासोभिरक्तमाल्यानुलेपनैः।
सिन्दूरमालिकां श्रेष्ठं वासः शिरसि दापयेत्।
सिन्दूरं कुङ्कुमं स्नान मिष्टं देव्याः सदा यतः॥
नभस्ये पूजयेत् गौरीमुत्पलैरसितैः सदा।
बन्धुजीवै राश्वयुजे कार्त्तिके शतपत्रकैः॥
जातिपुष्पै मार्गशीर्षे पुष्पैः पीतै कुरुण्टकैः।
माघेतु पूजयेद्देवीं कुन्दपुष्पैः सुभक्तितः॥
सिन्धुवारेण जात्यावा फाल्गुने पूजयेदुमां।
चैत्रेतु मालिकाशाकैः वैशाखे गन्धपाटलैः॥

सिन्दुवाराणि गुग्गिडमल्लिका मुद्भवकः ।
ज्यैष्ठे कमलमन्दारैराषाढे च जवार्च्चनम् ॥
कदम्बैरथमालत्या श्रावणे पूजयेदुमाम् ।
गोमूत्रं गोमयं चीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ॥
विल्वपत्नार्ककुसुमं यवगोशृङ्गवारि च ।
तिलोदकं पञ्चगव्यं प्राशयेत् क्रमशस्तदा ॥
एतद्भाद्रपदाद्यन्नप्राशनं समुदाहृतम् ।
प्रतिपच्चं तृतीयायां कर्त्तव्यञ्चारुलोचने ॥
ब्राह्मणं ब्राह्मणीञ्चैव शिवं गौरीं प्रकल्पयेत् ।
भोजयित्वार्च्चयेद्भक्त्या वस्त्रमाल्यानुलेपनैः ॥
पुंसः पीताम्बरे दद्यात् स्त्रियः कौशुंभवाससी ।
निष्पावाजाजिलवणमिक्षुदण्डगुडान्वितम् ॥
स्त्रियै दद्यात् फलं पुंसे सुवर्णोत्पलकं तथा ।
यथा न देवि देवेशस्त्वां परित्यज्य गच्छति ॥
तथा मां संपरित्यज्य पतिर्नान्यत्र गच्छतु ।
कुमुदा विमला नन्दा भवानी वसुधा शिवा ॥
ललिता कमला गौरी सती रम्भाथ पार्व्वती ।
नभस्यादिषु मासेषु प्रीयतामित्युदीरयेत् ॥
व्रतान्ते शयनं दद्यात् सुवर्णकमलान्वितम् ।
मिथुनानि चतुर्विंशत्तद्वद्वाथ शक्तितः ॥
अष्टावष्टौ च मासान्ते चातुर्म्मास्येऽथवार्च्चयेत् ।
तथोपदेष्टारमपि पूजयेच्च ततो गुरुं ॥
न पूज्यते गुरुर्यत्र सर्व्वास्तत्राफलाःक्रियाः ।

उक्तामनन्ततृतीयैषा सुतानन्दफलप्रदा ॥
सर्व्वपापहरा देवी सौभाग्यारोग्यवर्द्धनी।
न चैनां वित्तशाठेग्रन कदाचिदपि लङ्घयेत् ॥
नरो वा यदि वा नारी यतः शाठग्रात् पतत्यधः।
गर्भिणी सूतिका नक्तं कुमारीवाथ रोगिणी ॥
यदा शुद्वा तदान्येन कारयेत् प्रयता स्वयम् *।
इमामनन्तफलदां या तृतीयां समाचरेत् ॥
कल्पकोटिशतं सेयं गौरीलोके महीयते।
वित्तहीनापि कुर्व्वीत वर्षत्रयमुपोषणैः ॥
पुष्पमन्त्रविधानेन सापि तत् फलमश्नुते।
इति पठति शृणोति वा य इत्थं
गिरितनयाव्रतमण्डले लोकसंस्थः।
मतिमपि च ददाति सोपि देवी
ममरवधूजन किन्नरैश्च पूज्यः ॥

† इति पद्म पुराणोक्त मनन्ततृतीया व्रतम्।

——:०:——

युधिष्ठिर उवाच।

स्त्रीणां सम्पद्यते येन मर्त्यलोके गृहे शुभम्।

---

* क्रियतेऽथवेति पुस्तकान्तरे पाठः।

† भविष्योत्तरोक्तमिति पुस्तकान्तरे पाठः।

सर्व्वोपस्करसंयुक्तं सुख सौभाग्य वृद्धिमत् ॥
सपत्नीरहितं कान्तं महिमानमनुत्तमम् ।
एतदाचच्व मे कृष्ण प्रसादात् सुमुखो भव ॥

कृष्ण उवाच ।

कैलाशशिखरे रम्ये नानाधातुविचित्रिते ।
शङ्करः पार्व्वतीं प्राह किं त्वया सद्व्रतं कृतम् ॥
येन सौभाग्यमत्यन्तं प्रियासि वरवर्णिणी ।

देव्युवाच ।

पुराहं देव तिष्ठामि कुमारी पितुरन्तिके ।
तत्र पृष्टा मया नाथ जननी सुखमास्थिता ॥
कथयस्वाम्ब मे किञ्चित् व्रतं सौभाग्यवर्द्धनम् ।
एवमुक्ता मया देवी जननी मामथाब्रवीत् ॥
भद्रे कुरुष्व यत्नेन रम्भाव्रतमनुत्तमम् ।
मनोऽभिलषितं कामं येन प्राप्नोषि शङ्कर ।
ज्यैष्ठशुक्लतृतीयायां स्नाता नियमतत्परा ।
कुरु पार्श्वेषु पञ्चाग्नीन् ज्वालमालान ज्वलाहुतीन् ॥
गार्हपत्यं दक्षिणाग्निं सभ्यकाहवनीयकम् ।
पञ्चमं भास्करं तेजइत्येते पञ्च बह्नयः ॥
इत्येषां मध्यमा भूत्वा तिष्ठ पूर्व्वामुखी भवत् ।
चतुर्म्मुखं ध्यायमानं पङ्कजोपरिसंस्थितम् ॥
मृगाजिनकृतकुचां जटावल्कलधारिणीं ।
सर्व्वाभरणसम्पन्नां देवीमभिमुखं कुरु ॥

महाकाली महालक्ष्मीर्म्महाकाया महामनाः।
महामाया महादेवी महामहिषनाशिनी॥
सरस्वती व्रतरणो सैव प्रोक्ता महासती।
तदास्यप्रेक्षणपरा भवती भावभाषिता।
होमं कुर्य्युर्म्महात्मानो ब्राह्मणाः सर्व्वतोदिशम्॥
देव्याः पूजा च कर्त्तव्या पुष्पधूपादिना ततः।
बहुप्रकारं नैवेद्यमनिन्द्यं घृतपाचितम्॥
दापयेद्व्रती देव्याः सौभाग्याष्टकमेव च।
कुस्तुम्बरीं जीरकञ्च कुसुम्भं कुङ्कुमं तथा॥
निष्पावाः पञ्चमी पुत्रि लवणं शर्करा गुडम्।
पुष्पमण्डयिका कार्य्या गन्धधूपादिवासिता॥
पद्मासनेतिसन्तिष्ठेद्यावत् परिणतो रविः।
ततः प्रणम्य रुद्राणीं मन्त्रमेतमुदीरयेत्॥
वेदेषु सर्व्वशास्त्रेषु दिवि भूमौ रसातले।
दृष्टः श्रुतश्च बहुशो न शक्त्या रहितः शिवः॥
त्वं शक्तिस्त्वं स्वधा स्वाहा त्वं सावित्री सरस्वती।
पतिं देहि गृहं देहि सुतान् देहि नमोऽस्तु ते॥
एवं क्षमाप्य तां देवीं प्रणिपत्य पुनः पुनः।
देहि शक्त्या गृहं रम्यं विचित्रं बहुभूमिकम्॥
छाद्य कह्लारकेदारप्रतोलीभिरलङ्कृतम्।
कुड्यं स्तम्भगवाक्षाढ्यं मणिमण्डिततोरणम्॥
पद्मराग महानीलमणि, वैदूर्य्य, शोभितम्।
गृहधानाविधानेन ब्राह्मणाय यशस्विने॥

सपत्नीकाय संपूज्य सर्व्वोपस्करसंयुतम्।
प्रयच्छ प्रणता भूत्वा मनोवाञ्छितदायकम्॥
सुवासिनीभ्यस्तद्देयं नैवेद्यं सूर्पसंस्थितम्।
निर्व्वर्त्य विधिनानेन ततः पश्चात् चमापयेत्॥
दम्पत्यानि च संपूज्य सम्पत्या मधुरैः रसैः।

देव्युवाच।

इत्युक्तया मया चीर्णं देव रम्भाव्रतं पुरा।
व्रतान्ते देवदत्तस्य दत्तं गृहवरं मया।
लोपामुद्रा सभर्त्तृकाचास्मिन् वेश्मनि पूजिता *।
व्रतेन तेन देवेश भर्त्ता लब्धोऽस्मि शङ्कर॥
अर्द्धकायेस्थिता तेऽहं सौभाग्यबलगर्व्विता।
एवमेतन्मयाख्यातं यन्मात्रा कथितं मम॥
नीलकण्ठ नमस्तुभ्यं ममार्त्तिहर शङ्कर।

श्रीकृष्णउवाच॥

पूर्व्वमेव मया चीर्णं याश्चरिष्यन्ति योषितः।
पुरुषास्त्वथ कौन्तेय ख्यातं रम्भाव्रतं भुवि॥
भार्य्या पुत्र गृहं भोगान् कुलवृद्धिमवाप्नुयुः।
स्त्रीणां चाक्षयसौभाग्यं गार्हस्थ्यं सार्व्वकामिकम्॥
बाल मध्यस्थ वृद्धानां रूप लावण्यवृंहणम्॥
अनेन व्रतधर्म्मेण परलोके युधिष्ठिर।
काम-यान विमानेन वाञ्छितार्थप्रदेन तु॥

---

* पूजिता च वरारोहा लोपामुद्रा इति पुस्तकान्तरे पाठः।

रुद्रलोके महाभोगान् भुक्त्वा पाण्डवनन्दन।
मर्त्त्यलोके शुभे देशे धन धान्य समाकुले॥
हिमवद्विन्ध्ययोर्म्मध्ये आर्य्यावर्त्ते मनोहरे।
कुले च धर्म्मशीलानां पार्थिवानाञ्च पाण्डव॥
उत्पत्स्यते न सन्देहो रूपसौभाग्यसंयुतः।
नारीवेत्थं महाभागा प्राप्नोत्यविकलं फलम्॥
व्रतस्यास्य प्रभावेन शिवधर्म्मपरो भवेत्।
भुक्त्वा भोगान् सुविपुलान् रुद्रैकगतमानसः॥
मृतोऽच कर्म्मनिर्मुक्तो रुद्रस्यानुचरो भवेत्।
भद्रं भवेद्भवभयापहरं नृलोके
गौर्य्याः स्वमात्मभवन स्थितया च चीर्णं।
या स्त्री व्रतं भुवि करोति रता स्वधर्म्मे
ब्रह्मेश केशव समं पतिमालभेत् सा॥

इति भविष्योत्तरोक्तं पञ्चाग्निसाधनरम्भाव्रतम्।

——:○:——

कृष्ण उवाच।

रम्भातृतीयां वक्ष्यामि सर्व्वपापप्रणाशनीम्।
सुख सौभाग्य फलदं सर्व्वामयनिवारिणीं॥
सर्व्वदुःखहरां पुण्यां पुत्रपौत्रप्रदां तथा॥
सपत्नीदर्पदलनां रूपैश्वर्य्यकरीं शुभाम्॥
शङ्करेण पुराख्याता पार्व्वत्याः प्रियकाम्यया।
तामिमां शृणु भूपाल भक्तानां परमं हितम्॥

उपवासस्य नियमं गृह्णीयात् भक्तिभाविता ।
देवी सम्वत्सरं यावत् तृतीयायामुपोषिता ॥
प्रतिमासं करिष्यामि पारणञ्चापरेऽहनि ।
तदविघ्नेन मे यातु समाप्तिं व्रतमुत्तमम् ।
शरणं त्वां प्रपन्नास्मि दौर्भाग्यादुद्धरस्व माम् ॥
एवं सङ्कल्प्य विधिवत् कौन्तेय कृतनिश्चया ।
भक्त्या नारी ध्यानपरा स्नानं कृत्वा जितेन्द्रिया ॥
नद्यां तड़ागे वाप्यां वा गृहे वा नियतेन्द्रिया ।
पूजयेत्पार्व्वतीं नाम्ना रात्रौ प्राश्य कुशोदकम् ॥
प्रभाते भोजयेत्द्विप्रान् शिवभक्तान् विशेषतः ।
सहिरण्यञ्च लवणं दत्त्वा तेषां तु दक्षिणाम् ।
गौरीस्त्राश्च यथा शक्त्या भोजयेत् प्रयता सती ॥

गौरीस्त्राः सुवासिनीः ।

अनेन विधिना राजन् यः कुर्य्यात् पार्व्वतीव्रतम् ।
सा कुलानां शतं सार्द्धन्तारयेन्नात्र संशयः ॥
इह लोके सुखं भुक्त्वा शिवलोके महीयते ।
पौषे मासे तृतीयायां गिरिजां नाम पूजयेत् ॥
गोमूत्रं प्राशयेद्रात्रौ प्रभाते भोजयेद्द्विजान् ।
हिरण्यं जीरकञ्चैव स्वशक्त्या दापयेत्ततः ॥
शक्रलोके वसेत् कल्पं ततः शिवपुरं व्रजेत् ।
माघमासे तृतीयायां सुदेवीं नाम पूजयेत् ॥
गोमूत्रं प्राशयेद्रात्रौ स्वपेद्रात्रौ विमत्सरा ।

हिरण्यञ्च कुसुम्भन्तु दिवा दद्यात् द्विजातये॥
विष्णुलोके चिरं स्थित्वा प्राप्नोति शिवमन्दिरम्।
गौरीतिफाल्गुने नाम गोक्षीरं प्राशयेन्निशि॥
प्रभाते भोजयेद्विप्रान् यथाशक्त्या सुवासिनीम्।
कुस्तुम्बुरीः सकनकास्तेभ्यो दत्त्वा विसर्ज्जयेत्॥
वाजपेयातिरात्राभ्यां फलं प्राप्य दिवं व्रजेत्।
चैत्रे राजन् विशालाक्षीं पूजयेद्भक्तितत्परा॥
दधि प्राश्य स्वपेत् प्रातर्द्दद्यात् हेमसकुङ्कुमम्।
शुभसौभाग्यसम्पन्ना मृता शिवपुरं व्रजेत्॥
वैशाखस्य तृतीयायां श्रीमुखीं नाम पूजयेत्।
घृतञ्च प्राशयेद्रात्रौ पुनर्द्दद्यात् द्विजातये।
कनकं शर्कराञ्चैव पूजयित्वा क्षमापयेत्॥
सर्व्वान् कामानवाप्नोति मृता शिवपुरं व्रजेत्।
ज्यैष्ठे नारायणीं नाम पूजयेत् पुष्पदीपकैः॥
प्राशयेल्लवणं रात्रौ ततश्चैका निशि स्वपेत्।
शिवभक्तान् द्विजान् प्रातर्भोजयित्वा यथेप्सितान्।
सुवासिनीर्य्यथाशक्त्या भक्ष्यभोज्यैश्च भोजयेत्॥
ताम्बूलञ्चनकं दद्यात् प्रनिपत्य विसर्ज्जयेत्।
घृतञ्च प्राशयेद्रात्रौ पुनर्द्दद्यात् द्विजातये।
कनकं शर्कराञ्चैव पूजयित्वा क्षमापयेत्॥
सर्व्वान् कामानवाप्नोति मृता शिवपुरं व्रजेत्।
मार्गशीर्षे शुभे मासि तृतीयायां नराधिप।
शुक्लायां प्रातरुत्थाय दन्तधावनपूर्व्वकम्॥

अन्तकाले सुखं याति यत्र देवो महेश्वरः ॥
आषाढे माधवीं नाम प्राशयित्वा तिलोदकं ।
प्रभाते भोजयेद्विप्रान् हेमयुक्तं गुडं ददेत् ॥
सर्व्वसम्पत्सुखं भुक्ता देव्याश्चानुचरी भवेत् ।
श्रावणे तु श्रियं पूज्य पिवेद्गोशृङ्गजज्जलम् ।
प्रभाते ब्राह्मणं भोज्य दद्याद्धेम तिलैः सह ॥
भोगान् भुक्ता महीपृष्ठे गोलोकमधिगच्छति ।
तथा भाद्रपदे मासि सुभद्रां नाम पूजयेत् ॥
विल्वपत्ररसं प्राश्य स्वपेत्तु ब्रह्मचारिणी ।
प्रभाते विप्रमुख्याय दद्याद्धेम फलैः सह ॥
सर्व्वलोकेश्वरी भूत्वा भुक्ता भोगाननेकधा ॥
प्राप्नोति ब्रह्मसदनं व्रतस्यास्य प्रभावतः ॥
आश्विनस्य तृतीयायां पूजयित्वा शिवप्रियां ।
प्राशयेत्तण्डुलजलं प्रातर्विप्रांश्च भोजयेत् ॥
दक्षिणाचात्र निर्द्दिष्टा चन्दनञ्च सकाञ्चनम् ।
सर्व्वयज्ञफलं प्राप्य गौरीलोके महीयते ॥
पद्मोद्भवां कार्त्तिके च पञ्चगव्यं पिवेन्निशि ।
वादित्रैर्जागरं कृत्वा प्रभाते भोजयेत् द्विजान् ॥
सपत्नीकान् शुभाचारान् माल्यवस्त्रैर्व्विभूषणैः ।
भूषयेद्व्रतश्रेष्ठ गौरिणीर्भोजयेत्तथा ॥
उमामाहेश्वरं हैमं समाप्ते कारयेत् शुभम् ।
उमामाहेश्वरंरूपं विष्णुधर्मोत्तरोदितम् ॥
वामार्द्धे पार्वती कार्य्या शिवः कार्य्यश्चतुर्भुजः ।

अक्षमालां त्रिशूलञ्च दर्पणञ्च करे दधत्॥
एकवक्त्रस्त्रिनेत्रश्च वामार्द्धदयितातनुः।
यथा विभवसारेण वितानं पञ्चवर्णकम्॥
शय्याचात्र विनिर्द्दिष्टा सर्व्वोपस्करसंयुता।
सवत्सां शीलसम्पन्नां गाञ्च दद्यात् पयस्विनीं॥
आसनञ्च मृदुं दद्यात् श्वेतछत्रं कमण्डलुम्।
पादुकोपानहौ दिव्ये वस्त्रयुग्मञ्च पाण्डुरम्॥
पीतयज्ञोपवीतञ्च पट्टसूत्रसमुद्भवम्।
शङ्खशुक्तिसमोपेतं दर्पणञ्च समुज्ज्वलम्॥
रक्तं सकञ्चुकं देयं स्त्रियाश्च परिधानकम्।
उमामाहेश्वरं स्थाप्य आसने तात्मजे नृप *॥
पूजां विरचयेद्भक्त्या ध्यायमाना महेश्वरम्।
नानादिव्यैः सुगन्धैश्च पुष्पैः पत्रैः फलैस्तथा॥
घृतपक्वैश्च नैवेद्यैर्दीपमालाविभूषितैः।
कूष्माण्डैर्नालिकेरैश्च दाडिमैर्बीजपूरकैः॥
जीरकैर्लवणैश्चैव कुसुम्भैः कुङ्कुमैस्तथा।
रसपात्रैः सुमृष्टैश्च गीतवाद्यैरनेकधा॥
पूजयेद्देवदेवेशं सपत्नीकं क्षमापयेत्।
ततो द्विजं समाहूय वेदवेदाङ्गपारगम्॥
वेदध्वनिसमायुक्तमुपवेश्य वरानने।
सपत्नीकं नृपश्रेष्ठ दिव्यचन्दनचर्च्चितम्॥
परिधापयित्वालङ्कृत्य सर्व्वं तस्मै निवेदयेत्।

---

* शुभे इति पुस्तकान्तरेपाठः।

एवं कृते फलं यत्स्यात्तन्न शक्यं मयेरितुम् ॥
सर्व्वौंकफलसंयुक्ता सर्व्वदेवैः सुपूजिता ।
जाता जाता महाकल्पे सर्व्वान् कामानवाप्नुयात् ॥
तदन्ते शिवसायोज्यं नारी प्राप्नोत्यसंशयम् ।
पुरुषो वा नृपश्रेष्ठ शिवभक्तिश्च सुव्रत ॥
सोऽपि तत्फलमाप्नोति नान्यथा शिवभाषितम् ।
सौभाग्यार्थं पुरा चीर्णं रम्भया राजसत्तम ॥
तेन रम्भातृतीयेयं परं सौभाग्यदायिनी ।
योऽहं स एव भूतेशो गौरी सै वन संशयः ।
इतिमत्वा महाभाग शरणं व्रज पार्व्वतीम् ॥
एषा हिमाद्रिदुहितुर्दयिता तृतीया
रम्भाभिधानमभवत् भुवि मत्कृतेति ।
संप्राशनैरुचितनामयुतामुपोष्य
प्राप्नोति वाञ्छितफलान्यवला वहूनि ॥

इति भविष्योत्तरोक्तरंनामव्रतम् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

भगवन् हरिकालीति का देवी प्रोच्यते भुवि ।
आर्द्रधान्ये स्थिता कस्मात् पूज्यते स्त्रीजनेन सा ।
पूजिता किं ददातीह सर्व्वं मे ब्रूहि केशव ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

पार्थ पौराणिकीं दिव्यां मत्तः शृणु कथामिमाम् ।

आसीद्दक्षस्य दुहिता काली नाम सुकन्यका ॥
वर्णेनापि च सा कृष्णा नवनीलोत्पलप्रभा।
त्र्यम्बकाय च सा दत्ता महादेवाय शूलिने ॥
विवाहिता विधानेन शङ्खतूर्य्यनिनादिता।
यज्ञयात्रां गतैर्द्देवैः ब्राह्मणानाञ्च निस्वनैः॥
निर्व्वर्त्तिते विवाहे तु कन्यासार्द्धं त्रिलोचनः।
क्रीडते विविधैः कामैर्म्मनसः प्रीतिवर्द्धनैः ॥
अथ देवसमाजे तु कदाचित् वृषभध्वजः।
आस्थानमण्डपे रम्ये आस्ते विष्णुसहायवान् ॥
तत्रस्थानाह्वयामास नर्म्मणा त्रिपुरान्तकः।
कालीं, नीलोत्पलश्यामां गणमातृगणान्विताम् ॥
एह्येहि त्वं मतिः काली भिन्नकृष्णाञ्जनप्रभे।
कालमप्यतिसौन्दर्य्यात्तवरूपं मम प्रियं ॥
इत्येवमुक्ता सा देवी व्रीडिता क्रोधमानसा *।
निश्वासोच्छ्वासताम्राक्षी वाष्पगद्गदया गिरा ॥
रुरोद सस्वनं वाला प्रोवाच स्फुरिताधरा।
किं देव नाम्ना या गौरी सा गौरीत्यभिधीयते ॥
यस्मान्ममोपमा दत्ता भिन्नकृष्णाञ्जनं विभो।
समाजे देवसिद्धानां वासुदेवस्य सन्निधौ ॥
तस्माद्देहमिमं कृष्णं जुहोमि ज्वलितेऽनले।
इत्युक्ता वार्य्यमाणापि हरिकाली रुषान्विता ॥
मुमोच हरितच्छायां कान्तिं हरति शाद्वले।

* क्रीडितेति पुस्तकान्तरे पाठः।

चिक्षेप देहं रोषेण ज्वलिते हव्यवाहने ॥
पुनः पर्व्वतराजस्य गृहे गौरी बभूव सा ।
महादेवस्य देहार्द्धे स्थिता संपूज्यते सुरैः ॥
या मुक्ता शाद्वले देव्या कालीकान्तिः स्वदेहजा ।
सा बभूव महावीर्य्या देवी कात्यायनी पुनः ॥
तथा कृतानि भूरीणि देवकार्य्याणि पाण्डव ।
तुष्टैर्द्देवगणैर्द्दत्तो वरस्तस्यै शृणुष्व मे ॥
यच्च शाद्वलसंस्था वै कालीति वरदायिनी ।
पूजयिष्यन्ति पुरुषा नार्य्यौवापि विशेषतः ॥
सर्व्वपापविनिर्मुक्ताः सुखसौभाग्यगर्व्विताः ।
चिरायुषो भविष्यन्ति भर्त्तृपुत्रसमन्विताः ॥
एवं सा हरिकालीति गौरी शस्ये व्यवस्थिता ।
पूजनीया महाराज मन्त्रेणानेन भक्तितः ॥
हरेर्न्नाम्नः समुत्पन्ने हरिकालि हरिप्रिये ।
सर्व्वदा शस्य मूर्त्तिस्थे प्रणतार्त्तिहरे नमः ॥
इत्थं संपूज्य तां देवीं दत्त्वा विप्राय दक्षिणाम् ।
ततो जलाशये रम्ये मन्त्रेणैवं विसर्जयेत् ॥
अर्च्चितासि मया भक्त्या गच्छ देवि सुरालयम् ।
मम दौर्भाग्यनाशाय पुनरागमनाय च ॥
एवं यः पाण्डवश्रेष्ठ हरिकालीव्रतं चरेत् ।
प्रतिवर्षं विधानेन नारी वा भक्तितत्परा ॥
नीत्वा यत् फलमाप्नोति तदन्येन न लभ्यते ।
मर्त्यलोकात् चिरं जीवेत् सर्व्वकामैः सुपूरिता ॥

पुत्र पौत्र सुहृन्मित्र नप्तृदौहित्र सङ्कुलम्॥
सार्द्धं वर्षशतं जीवेत् भोगान् भुक्त्वा महीतले।
ततोऽवसाने देहस्य शिवलोके महीयते॥
वीरभद्र महाकाल नन्दीश्वर विनायकाः।
सर्व्वे प्रसादसुमुखा भवन्ति व्रतयोगतः॥
संपूज्य शूर्पं गतसप्तनिरूढशस्यां
देवीं हिमाद्रितनयां हरिकालिकाख्यां॥
नैवेद्य जागर समुद्यतगीत वाद्यैः
संप्राप्नुवन्ति मनुजाः सुचिरं सुखानि॥

कृष्ण उवाच।

शुक्लभाद्रपदस्यैवं तृतीयायां समाचरेत्।
रत्नधान्यैः स वैरूढैः कृत्वा विहितशाद्वले॥
खर्ज्जूरैर्नारिकेलैश्च फलैश्च मधुरैस्तथा।
मातुलाङ्गकुसुम्भैश्च धान्यकैर्जम्बिकैस्तथा॥
गन्धैः पुष्पैः फलैर्धूपैर्नैवेद्यैर्मोदकादिभिः।
प्रीणयित्वा समासाद्य पद्मरागेण भाविता॥
घण्टावाद्यादिभिर्गीतैः शुभैर्दिव्यैः कथानकैः।
पूजनीया महाराज मन्त्रेणानेन भक्तितः॥
हरेर्नाम्नः समुत्पन्ने हरकालि हरप्रिये।
सर्व्वदा शस्य मूर्त्तिस्थे प्रणतार्त्तिहरे नमः॥
इत्थं संपूज्य तां देवीं दद्याद्विप्राय दक्षिणाम्।
कृत्वा जागरणं रात्रौ प्रभाते किञ्चिदुद्गते॥

रात्रौ सुवासिनीभिश्च सा नेया तु जलाशये ।
ततो जलाशये रम्ये मन्त्रेणैव विसर्ज्जयेत् ॥
अर्च्चिता च मया भक्त्या गच्छ देवि सुरालयम् ।
मम दौर्भाग्यनाशाय पुनरागमनाय च ॥
एवं यः पाण्डवश्रेष्ठ हरिकालीव्रतं चरेत् ।
प्रतिवर्षं विधानेन नारी वा भक्तितत्परा ॥
नीत्वा यत् फलमाप्नोति तदन्येन न लभ्यते ।
मर्त्यलोके चिरञ्जीवेत् सर्व्वकामैः सुपूजितः ॥
पुत्र पौत्र सुहृन्मित्र नप्तृ दौहित्र सङ्कुलम् ।
साग्रं वर्षशतं जीवेद्रोगयुक्ता महीतले ॥
ततोवसाने देहस्य शिवलोके महीयते ।
वीरभद्र महाकाल नन्दीश्वर विनायकाः ॥
सर्व्वे प्रमादसुमुखा भवन्ति व्रतयोगतः ।
संपूज्य शूर्पगत सप्तविरूढ़ सस्यां
देवीं हिमाद्रितनयां हरिकालिकाख्याम् ।
नैवेद्यजागर समुद्गतगीतवाद्यैः
संप्राप्नुवन्ति मनुजाः सुचिरं सुखानि ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं हरिकालिव्रतम् ।

—:०:—

तृणविन्दुरुवाच ।

येनाविधोग मासाद्य व्रतेन नियमेन वा ।
सदा नारी सुतान् येन व्रजेद्येन पदञ्च तत् ॥

विधवा च परे लोके भर्त्रैव मुनिपूज्यते।
सुखेनापि सदा ब्रह्मन् वद येन धनेन च॥

अनिलाद उवाच।

उमया चरितं यच्च भवान्या ललिताव्रतम्।
बाल्ये हिमवतो जन्म दक्षकोपाद्विमुच्यया॥
महासौभाग्यसन्दोहं दृष्ट्वा देव्या महात्मना।
अरुन्धत्या वशिष्ठेन कथितं तत् व्रतं शृणु॥

वशिष्ठ उवाच।

अरुन्धति शृणुष्वेदं व्रतं सौभाग्यवर्द्धनम्।
अवैधव्यपदं स्त्रीणामवियोगव्रतन्त्विदम्॥
मार्गशीर्षे सिते पक्षे स्नाता शुक्लाम्बरप्रिया।
दृष्टे चन्द्रे द्वितीयायां नक्तं भुञ्जीत पायसम्॥
आचम्य च शुचिर्भूत्वा दण्डवच्छङ्करन्नमेत्।
मुदान्विता नमस्कृत्य विज्ञाय परमेश्वरम्॥
ॐ उदुम्बरमयं वृक्षं ग्राह्यमष्टाङ्गुलं शुभम्।
उत्तराशागतं साग्रं सत्वचं निर्व्रणं दृढम्॥
वाग्यता प्राङ्मुखी भूत्वा भक्षयेद्दन्तधावनम्।
द्वितीयायां ततः स्वप्याद्भूमौ तद्गतमानसा॥
तृतीयायां समुत्थाय मुहूर्त्ते ब्रह्मणः शुभे।
कृतकार्य्या च सुस्नाता शुक्लमाल्याम्बरा ततः॥
शालिपिष्टमये कृत्वा स्त्रीपुंसःप्रतिमे शुभे।
वेणुपात्रे तु संस्थाप्य पूजयेद्भक्तितत्परा॥

उपवासञ्च कुर्व्वीत सर्व्वभोगविवर्ज्जितम्।
पाषण्डादिभिरालापं कृत्वा स्नाता विवर्ज्जयेत्॥
ततो निशायां शुश्रोणि कृतपूजां कृतोत्सवाम्।
कृतवादित्रनिर्घोषां जागरं तत्र कल्पयेत्॥
विधिवत् पूजयित्वा तत् पैष्टिकं पुत्तिकाद्वयम्।
सुप्रभाते द्विजाग्राय सहिरण्यं प्रदापयेत्॥
यथा शक्त्या महाभागे वित्तशाठ्यञ्च विवर्जयेत्।
उमामाहेश्वरं ह्येतत् कल्पयित्वा तु चेतसि॥
ब्राह्मणोऽपि जलेऽगाधे पैष्टन्तन्मिथुनं क्षिपेत्।
एवं कृते स्वस्त्ययना मिथुनानि तु भोजयेत्॥
शिवभक्तान् द्विजान् भोज्य मिष्टान्नेन स्वशक्तितः।
प्रतिमासं प्रकुर्व्वीत विविधान्नेन संयुतं॥
मार्गशीर्षे पुनर्म्मासि कार्त्तिकान्ते समुद्यते।
नामानि ते प्रवक्ष्यामि प्रतिमासक्रमेण तु॥
पूजाजपनिमित्तञ्च सिद्ध्यर्थं चिन्तितस्य च।
शङ्करं मार्गशीर्षे तु नाम गौरीसमन्वितम्॥
गौरीं वा पार्व्वतीञ्चैव पुष्यमासे तु पूजयेत्।
भवञ्चैव भवानीञ्च माघमासे प्रपूजयेत्॥
फाल्गुने तु महादेवमुमया सहितं यजेत्।
चैत्रे त्रिलोचनं देवं ललिताञ्च प्रपूजयेत्॥
स्थाणुं वैशाखमासे तु लोलनेत्रा समन्वितम्।
रुद्राख्या सहितं रुद्रं ज्यैष्ठे मासे यजेत च॥
आषाढे पशुनाथञ्च सत्या सार्द्धं सुचिस्मिते।

श्रीकण्ठं श्रावणे देवं सुभद्रां परमेश्वरीम्॥
भीमं भाद्रपदे तद्वत् कालरात्रिसमन्वितम्।
शिवमाश्वयुजे भक्त्या गङ्गया सहितं यजेत्॥
ईशानं कार्त्तिके मासि शिवां देवीं प्रपूजयेत्।
प्रतिमासे विना नाम्ना व्रतसिद्धिर्न विद्यते॥
प्रतिमासेषु पुष्पाणि यानि पूजासु योजयेत्।
तानि ते संप्रवक्ष्यामि सद्यः प्रीतिकराणि वै॥
आदौ नीलोत्पलं योज्यं तदभावेऽपराण्यपि।
पवित्राणि सुगन्धीनि योजयेद्भक्तितो वने॥
करवीरं विल्वपत्रं किंशुकं कुब्जमल्लिकाम्।
पाटलीं च कदम्बञ्च तरगन्द्रोणमालतीं॥

अब्जं कुङ्कुमं द्रोणं कुरवकः।

एतान्युक्तक्रमेणैव मासेषु द्वादशेष्वपि।
भक्त्या योज्यानि रम्भोरु देवस्य प्रियकाम्यया॥
तथा च पञ्चगव्यन्तु प्राशनं प्रतिमासिकम्।
नान्यद्धि पावनं किञ्चित् पञ्चगव्यात्परं स्मृतम्॥
एवं व्रते कृते भद्रे शिवभक्तिसमन्विता।
वत्सरान्ते वितानञ्च ध्वजं किङ्किणिमालिकम्॥
घण्टा दीपं वस्त्रयुग्मं शिवभक्त्या निवेदयेत्।
स्नापयित्वानुलिप्तां च सौवर्णं विद्धि पङ्कजम्॥
यथा विभवतीं देयं देवदेवस्य तुष्टये।
रौप्यञ्च रूपयुगलं देवस्य पुरतोन्यसेत्॥

बहुप्रकार नैवेद्यं गीतवाद्यसमन्वितम्।
कुर्य्यात्नीराजनं शम्भोः स्नात्वा गच्छेत् गृहं स्वकम्॥
चतुरस्रं महादेवमुमाञ्चैव त्रिकोणिकीं।
स्नात्वाचार्य्याय तद्युग्मं मौक्तिकादियुतन्ददेत्॥
व्रतिनो भोजयेत् पश्चाद्दादशैव द्विजोत्तमान्।
मिथुनानि च यावन्ति भक्त्या शक्त्या च दक्षयेत्॥
कर्षैकैकप्रमाणेन शातकुम्भमयं शुभम्।
उमामाहेश्वरञ्चैव कारयित्वा सुशोभनम्॥

उमामाहेश्वरं रूपं रम्भातृतीयाव्रतोक्तं वेदितव्यम्।

मौक्तिकानि चतुःषष्टिस्तावन्तोऽपि प्रवालकाः।
तावन्ति पुष्परागाणि* ताम्रपात्रोपरि न्यसेत्॥
वस्त्रेण वेष्टयित्वा च गन्धपुष्पैः समर्चयेत्।
एतत्सर्वं सारयुक्तमाचार्य्याय निवेदयेत्॥
व्रतिनां ब्राह्मणानां वा विथुनानामथापि वा।
अशक्तो निष्क्रयं दद्याद्वित्तशाठ्यविवर्ज्जितः॥
दत्त्वा हिरण्यं वासांसि प्रणिपत्य क्षमापयेत्।
चत्वारिंशत् तथाष्टौ च कुम्भान् छत्र,सुपानहौ॥
सहिरण्यान् क्षतान् सर्व्वान् दधिपुष्पोदकार्च्चितात्।
दीनान्धवधिरादीनां तद्दिने चानिवारितम्॥
कल्पयेदन्नपानञ्च सुसृष्टं रुच्यमात्मनः।
न्यूनाधिकं न कर्त्तव्यं स्ववित्तपरिमाणतः॥

---

* पद्मरागाणि इति पुस्तकान्तरे पाठः।

संपूरयेत् कल्पनया यदि वित्तं न विद्यते ।
अवियोगकरं वैतत् रूपसौभाग्यवित्तदम् ।
आयुः पुत्रप्रदं काम्यं शिवलोकप्रदायकम् ॥

इति कालिकापुराणोक्तमवियोगतृतीयाव्रतम् ।

मत्स्य उवाच ।

तथैवान्यत् प्रवक्ष्यामि सर्व्वकामफलप्रदम् ।
सौभाग्यशयनं नाम यत्पुराणविदोविदुः ॥
पुरा दग्धेषु लोकेषु भूर्भुवःस्वर्म्महादिषु ।
सौभाग्यं सर्व्वलोकानामेकस्थमभवत्तदा ॥
तच्च वैकुण्ठमासाद्य विष्णुवक्षस्थले स्थितम् ।
ततः कालेन महता पुनः सर्गविधौ नृप ॥
अहङ्कारावृते लोके प्रधानपुरुषान्विते ।
विवादे संप्रवृत्ते च कमलासनकृष्णयोः ॥
लिङ्गाकारा समुद्भूता ज्वलतीवोग्ररूपिणी ।
तयाभितप्तदेहस्य विष्णोर्व्वक्षस्थलाश्रितम् ॥
सौभाग्यात् यत् द्रवीभूतं न्यायतत्तस्य वक्षसः ।
रसरूपं न तद्यावत् प्राप्नोति वसुधातलम् ॥
उत्चिप्तमन्तरिक्षस्थं ब्रह्मपुत्रेण धीमता ।
दक्षेण पीतमांचन्तु रूपलावण्यकारकम् ॥
बलं तेजो महज्जातं दक्षस्य परमेष्ठिनः ।

शेषं तद्पतद्भूमावष्टधा तद्जायत ॥
इक्षव*स्तुरुराजश्च निष्पावाजाजिधान्यकम् ।
विकारवच्च गोक्षीरं कुसुम्भं कुङ्कुमं तथा ।
लवणं चाष्टमन्तत्र सौभाग्याष्टकमुच्यते ॥
तवराजमत्युत्तमा शर्करा
विकारवत् विकारसहितम् ।
पीतं यत् ब्रह्मपुत्रेण योगज्ञानविदा तथा ।
दुहितास्याभवत्तस्माद्या सतीत्यभिधीयते ॥
लोकानतीत्य ललिता ललिता तेन चोच्यते ।
त्रैलोक्यसुन्दरी राजन् उपयेमे पिनाकधृक् ॥
या सौभाग्यैकनिष्पन्ना भुक्ति मुक्ति फल प्रदा ।
तामाराध्य पुमान् भक्त्या नारी वा किं न विन्दति ॥

मनुरुवाच ।

कथमाराधनं तस्या जगद्धात्र्या जनार्द्दन ।
तद्विधानञ्च जगतो जायते तद्वदस्व नः ॥

मत्स्य उवाच ।

वसन्तमासमासाद्य तृतीयायां जनप्रियाम् ।
शुक्लपक्षस्य पूर्वाह्णे तिलैःस्नानं समाचरेत् ॥
तस्मिन्नहनि सा देवी किल विश्वात्मना सती ।
पाणिग्रहणकैः मन्त्रैरुदूढा वरवर्णिनी ।
तया सहैव देवेशं तृतीयायां समर्च्चयेत् ॥

---

* स्तवराजमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

फलैर्नानाविधैर्धूपैर्दीपैर्नैवेद्यसंयुतैः।
प्रतिमां पञ्चगव्येन तथा गन्धोदकेन च।
स्नापयित्वार्च्चयेद्गौरीमिन्दुशेखरसंयुतां॥

प्रतिमामित्यविशेषोक्तावपि गौरीशयोः सौवर्णमेव प्रतिमाद्वयं कर्त्तव्यम्।

सौवर्णप्रतिमाद्वयं प्रतिपादयेदित्यग्रे वच्यमाणत्वात्।

नमोस्तु पाटलायै तु पादौ देव्याः शिवस्य तु।
शिवायेति च संकीर्त्त्य जयायै गुल्फयोर्द्वयोः॥
त्रिगुणायेति रुद्रस्य भवान्यै जङ्घयोर्युगम्।
शिवं रुद्रेश्वरायेति जयायै इति जानुनी॥
संकीर्त्त्य हरिकेशाय तथोरू वरदे नमः।
ईशायै शङ्कटिं रत्यै शङ्करायेति शङ्करे॥
कुचिद्वये च कोटव्यै शूलिनं शूलपाणये।
मङ्गलायै नमस्तुभ्यमुदरं वापि पूजयेत्॥
सर्व्वात्मने नमोरुद्रमीशान्यै च कुचद्वयम्।
शिवं वेदात्मने तद्वद्रुद्राण्यै कण्ठमर्च्चयेत्॥
त्रिपुरघ्नाय विश्वेशमनन्तायै करद्वयं।
त्रिलोचनायेति हरं बाहू कालानलप्रिये।
सौभाग्यभवनायेति भूषणाहिं समर्च्चयेत्॥

'भूषणाहिं, शिवं।

स्वाहा स्वधायै च मुखमीश्वरायेति शूलिनः।
अशोकमधुवासिन्यै पूज्या चौष्ठौ च कामदौ॥

स्थाणवे च हरन्तद्वदास्यञ्चन्द्रमुखप्रिये ।
नमोऽर्द्धनारीशहरमसिताङ्गीति नासिकम् ॥

अर्द्धनारीशाय नम इति हरं पूजयेदित्यर्थः ।

नम उग्राय लोकेशं ललितेति पुनर्भ्भवी ।
शर्वाय पुरहन्तारं वासुदेव्यै तथालकं ॥
नमः श्रीकण्ठनाथाय शिवं केशांस्तथार्च्चयेत् ।

तथा अलक पूजामन्त्राभ्यामुमेशयोः केशानर्च्चयेदित्यर्थः ।

भीमोग्रसौम्यरूपिण्यै शिरः सर्व्वात्मने नमः ।
शिवमभ्यर्च्य विधिवत्सौभाग्याष्टकमग्रतः ॥
स्थापयेद्घृत,निष्पाव,कुसुम्भ,क्षीर,जीरकम् ।
तवराजेक्षुलवणं कुस्तुम्बुरुमथाष्टकम् ॥
दत्तं सौभाग्यकृद्यस्मात्सौभाग्याष्टकमित्यतः ।

अत्र घृतक्षीरयोरेककोटिता ।

विकारवञ्चगोक्षीरमिति सौभाग्याष्टकमध्ये मत्स्यपुराणएव पूर्व्वत्राभिधानात् ।

कुस्तुम्बुरुं, धान्यकम् ।

तवराजः शर्कराविशेषः ।

एवं निवेद्य तत्सर्वमग्रतः शिवयोःपुरः ।
चैत्रे शृङ्गोदकं प्राश्य स्वपेत् भूमावरिन्दम ॥
पुनः प्रभाते उत्थाय कृतस्नानजपः शुचिः ।
सम्पूज्य द्विजदाम्पत्यं माल्यवस्त्रविभूषणैः ॥

सौभाग्याष्टकसंयुक्तं सुवर्णप्रतिमाद्वयम्।
प्रीयतामत्र ललिता ब्राह्मणाय निवेदयेत्॥
एवं संवत्सरं यावत्तृतीयायां सदा मनो।
प्राशने दानमन्त्रे च विशेषोऽयं निबोध मे॥
गोशृङ्गोदकमाद्यं स्याद्वैशाखे गोमयं पुनः।
ज्यैष्ठे मन्दारकुसुमं विल्वपत्रं शुचौ स्मृतम्॥
श्रावणे दधि सम्प्राश्य नभस्ये च कुशोदकम्।
क्षीरमाश्वयुजे मासि कार्त्तिके पृषदाज्यकम्॥
पृषदाज्यं दधिमिश्रं घृतम्।
मार्गशीर्षे तु गोमूत्रं पौषे सम्प्राशयेद्घृतम्।
माघे कृष्णतिलांस्तद्वत् पञ्चगव्यञ्च फाल्गुने॥
ललिता विजया भद्रा भवानी कुमुदा शिवा।
वासुदेवी तथा गौरी मङ्गला कमला सती॥
उमा च दानकाले तु प्रीयतामिति कीर्त्तयेत्।
मल्लिका, शोक, कमल, कदम्बो,त्पल, मालतीं॥
कुलत्थं करवीरञ्च वाण,मम्लान, कुङ्कुमम्।
सिन्दुवारञ्च सर्व्वेषु मासेषु क्रमतः स्मृतम्॥

वाणं नीलकुरण्टकं, अम्लानं महासहापुष्पं, सिन्दुवारं निर्गुण्डीपुष्पम्।

जपा-कुसुम्भ-कुसुम-मालती-शतपत्रिकाः।
यथालाभं प्रशस्तानि करवीरञ्च सर्व्वदा॥
एवं सम्वत्सरं यावदुपोष्य विधिवन्नरः।

स्त्री वा भक्त्या कुमारी वा शिवावभ्यर्च्य शक्तितः ।
व्रतान्ते शयनं दद्यात्सर्व्वोपस्करसंयुतम् ॥
उमामाहेश्वरं हैमं वृषभञ्च गवा सह ।
स्थापयित्वा च शयने ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥

उपस्करमुपधानादि ।

गोमिथुनमपि हैममेव मुख्यस्य शयने स्थापनासम्भवात् ।
अन्यान्यपि यथा शक्त्या मिथुनान्यम्बरादिभिः ॥
धान्यालङ्कारगोदानैरभ्यर्च्य धनसञ्चयैः ।
वित्तशाठेत्रन रहितः पूजयेद्गतविस्मयः ॥
एवं करोति यः सम्यक् सौभाग्यशयनव्रतं ।
सर्व्वान् कामानवाप्नोति पदमानन्त्यमश्नुते ।
फलस्यैकस्यच त्यागमेतत् कुर्व्वन् समाचरेत् ॥
यत्र कीर्त्तिं समाप्नोति प्रतिमासं नराधिप ।
सौभाग्यारोग्यरूपायुर्वस्त्रालङ्कारभूषणैः ॥
न विमुक्ता भवेद्राजन्नब्दार्वुदशतत्रयं ।
यस्तु द्वादशवर्षाणि सौभाग्यशयनव्रतम् ॥
करोति सप्त वाष्टौ वा श्रीकण्ठभवनेऽमरैः ।
पूज्यमानो वसेत्सम्यक् यावत् कल्पायुतत्रयम् ।
नारीवा कुरुते वापि कुमारी वा नरेश्वर ॥
सापि तत्फलमाप्नोति देव्यानुग्रहलालिता ।
शृणुयादपि यश्चैव प्रदद्यादथवा मतिम् ॥
सोऽपि विद्याधरो भूत्वा स्वर्गलोके चिरम्वसेत् ।

इति मत्स्यपुराणोक्तं सौभाग्यशयनव्रतम्।

——:०:——

गौरीव्रतमथो वक्ष्ये स्त्रीणां सौभाग्यवर्द्धनम्।
चैत्रशुक्लतृतीयायां गौरीव्रतं,-समाचरेत्।
उपोष्य तु प्रयत्नेन विधानमिदमाचरेत्॥
रक्ताम्बरधरी भूत्वा क्रोधलोभविवर्ज्जितः।
स्थण्डिले हस्तमात्रे तु कर्त्तव्यं गन्धमण्डलम्॥
कुङ्कुमेन्दुशीतेन वर्त्तुलं परिवर्त्तयेत्।

इन्दुः,कर्पूरं शीतं चन्दनम्।

तत्र मध्ये पूजितव्या प्रतिमा हेमसम्भवा।
मधुजा तदभावे तु पुरा केनापि निर्म्मिता॥
रक्तचन्दनजा वाथ कर्त्तव्या सा प्रमाणतः।
पञ्चामृतायवा पूज्या तत्र मासं विधानतः॥

पञ्चामृता पञ्चामृतजा।

रक्तपुष्पैस्तु संपूज्या जातीचम्पकसंयुतैः।
पाटलाकरवीरैश्च रक्तपद्मैर्यथातथा॥
पारिजैर्म्मल्लिकाकुन्दैस्तथा रक्तोत्पलैरलम्।
स्थलपद्मैः किंशुकैश्च सुमनोत्पलकेतकैः॥
एवं पुष्पैस्तथान्यैश्च पूजनीया प्रयत्नतः।
इन्दुना कुङ्कुमेनैव भूयोभूयः समालभेत्॥
नानाविधानि रत्नानि मुकुटाङ्गदकानि च *।
कुण्डलाभरणान्यत्र रशनादीनि दापयेत्॥

---

* मुकुटाङ्गदकान्ति च पुस्तकान्तरे पाठः।

भक्ष्याणि यत्नात् कल्पयानि घृतकुण्डयुतानि च ।
शीतलञ्च घनं दुग्धं मुग्धञ्च दधि पिच्छिलम् ॥
करम्भं नवनीतञ्च तथा शिखरिणीं पुनः ।
पानकञ्चैव पानीयं सचन्द्रं दापयेत्ततः ॥
रक्तवस्त्राणि देयानि सम्भाराद्दीनि चाग्रतः ।
आचार्य्यश्चैव पूजान्ते पूजनीयः प्रयत्नतः ॥
हेमवस्त्रान्नपानैश्च वित्तशाठ्यं विना ततः ।
रात्रौ जागरणं कार्य्यं कुमारीर्भोजयेत्तथा ॥
देवीनामानि वक्ष्यामि मासि मासि यथाक्रमम् ।
प्राशनन्तु विशेषेण यथावदनुपूर्व्वशः ॥
गौरी उमा च ललिता सुभगा भगमालिनी ।
मनोन्मनी भवानी च कामदा भोगवर्द्धनी ॥
अम्बिका च तथा कृष्णा रुद्राणी पूजयेत् क्रमात् ।
इत्येताः सितपक्षे तु कृष्णपक्षे तथा शृणु ॥
रतिर्धृतिर्व्वुद्धिर्म्मतिः पुष्टिश्च परिकीर्त्तिताः ।
प्रज्ञा मेधा तथा चर्य्या श्रीरक्ता कीर्त्तिरेव च ॥
सितासिताभ्यां पक्षाभ्यां व्रतं यत्नात्समाचरेत् ।
अशक्तत्वादभावाच्च द्रव्याणान्तु स्थितं हितम् ॥
प्राशनं तत्र कर्त्तव्यं शास्त्रोक्तेनैव वर्त्मना ।

तत्तन्मासोक्तद्रव्यस्यालाभे रोगादिजनकत्वेन प्राशनाशक्तौ च क्रमेण क्रमेण द्वादशेषु मासेषु यत् स्थितं लब्धं यच्च हितं तत् प्राशनीयमित्यशक्तत्वादित्यादेरर्थः ।

प्रति मासि प्रवक्ष्यामि शुक्लपक्षे क्रमेण तु ।

क्षीरं दधि घृतञ्चैव गोमूत्रञ्च कुशोदकम् ॥
बिल्वपत्रोदकञ्चैव तथान्यच्चन्दनोदकम्।
जातीपत्रोदकञ्चैव पद्मकेसरमेव च ॥
नागकेसरसञ्चञ्च लवङ्गं चन्द्रमेव च।
शुक्लपक्षे तु कथितं चैत्रात् प्रभृति षण्मुख॥
प्राशनं कृष्णपक्षे तु कथ्यमानं शृणुष्व तत्।
वलाकं कोलकञ्चैव प्राशयेत्तु शतावरीम् ॥
वनं लघुसुरं दारु सारिवां शङ्खपुष्पिकाम्।
शिरीषं सुरभीयुक्तं रक्तञ्च मौक्तिकं तथा॥
भारोदकं द्वादशमं प्राशनं कथितं तव *।
इतिगौरीव्रतं ख्यातं सौभाग्यं स्त्रीषु पुत्रदम्॥
आयुरारोग्यदं स्त्रीणामिह लोके परत्र च।
इदं व्रतवरन्त्यक्त्वा स्त्रीषु नान्यद्व्रतं हितम्॥
तस्मात् सर्व्वप्रयत्नेन गौरीव्रतमुपाचरेत्।
अञ्जनं रक्तवस्त्रञ्च ताम्बूलं कुङ्कुमं तथा॥
दर्प्पणं व्यजनं छत्रमासनं यानमुत्तमम्।
गृहोपकरणं सर्व्वं हेमजं वाथ ताम्रजम्॥
व्रतान्तेचैव दातव्यमाचार्य्याय प्रयत्नतः।
स्त्रीणाञ्चैव कुमारीणां वस्त्राण्याभरणानि च॥
दातव्यानि प्रयत्नेन यदीच्छेत् भूतिमात्मनः।
इत्येतत्सरहस्यन्तु गौरीव्रतमुदाहृतम्॥

---

* नारोदकमिति पुस्तकान्तरे पाठः।

इतिकालोत्तरोक्तं गौरीव्रतम् ।

——ः○ः——

मार्कण्डेय उवाच ।

शुक्लपक्षे तृतीयायां सोपवासोजितेन्द्रियः ।
मण्डलत्रितयं कुर्य्याद्वर्णकेन पृथक् पृथक् ॥
तथा मण्डलं दक्षिणे भागेश्वेतं कुर्य्यात्ततो नरः* ।
रक्तं मध्ये रवेः कुर्य्यात् तादृक्श्वेतं ध्रुवस्य तु ॥
विष्णोः पदत्रयं तेषु पूज्यं स्यात् मण्डलेन तु ।
भूमौ तु प्रथमं पादं द्वितीयं सूर्य्यमण्डले ॥
तृतीये तु ध्रुवे देवे पूययेत् प्रयतः शुचिः ।

होममन्त्रेण पूजा ।

यथा मण्डलवर्णोक्तगन्धमाल्यादिभिर्द्विज ।
तद्विष्णोः परमित्येव होममन्त्रोविधीयते ॥
त्रिविक्रमायेति तथा स्त्रीशूद्रस्य द्विजोत्तम ।
अक्षतानि तिलानाज्यं होमयेत् संयुतत्रयं ॥
ताम्ररूप्य सुवर्णानि शक्त्या दद्यात्तु दक्षिणाम् ।
भोजनञ्च त्रिमधुरं भोजयेत् ब्राह्मणोत्तमान् ॥
प्राणयात्रान्तु कुर्व्वीत त्रिगव्येन तु तद्दिने ।

तद्दिने व्रतदिने व्रतिनो †
उपवासित्वमितरान्नवर्ज्जनात् ।

---

* पौत मिति पुस्तकान्तरे ।

† तद्दिने व्रतिन उपवासिन्व इतरान्नवर्ज्जनात् द्वितीयभोजन वर्ज्जनाच्चेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

द्वितीयायामुपोष्य तृतीयायां त्रिगव्य
प्राशनं गव्यमिति दधि चीर घृतम् ॥
एवं वर्षत्रयं कृत्वा व्रतान्ते च त्रिहायनीम्।
ब्राह्मणाय तु गां दत्त्वा सर्व्वकामानवाप्नुयात्।
त्रिहायनीं त्रिवर्षां।
भूमौ तथान्तरिक्षे च दिवि चैव नरोत्तम।
गतिस्तस्याप्रतिहता भवत्यरिनिसूदन ॥
त्रीणि वर्षसहस्राणि त्रिविक्रमव्रतचारिणी।
मानसं वाचिकञ्चैव कायिकञ्च विमुञ्चति ॥
सर्व्वपापं महाभाग मनुष्यो जायते तथा।
कुले धनाढ्ये महति रूपद्रविणसंयुतः ॥
विरोगः सर्व्वसिद्धार्थस्त्रिवर्गस्य च साधकः।
कृत्वा द्वादशवर्षाणि शिवलोके महीयते ॥
तत्रापि नित्यं वरदं वरेण्यं
लक्ष्मीसहायं पुरुषं पुराणम्।
पश्यत्यमोघं विभुमप्रतर्क्यं
सनातनं दुःख विनाशहेतुम् ॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं त्रिविक्रम तृतीयाव्रतम्।

——:○:——

मार्कण्डेयउवाच।
द्वितीयञ्च प्रवक्ष्यामि शृणु त्रैविक्रमं व्रतम्।
भूमिस्तु प्रथमः पादः अन्तरिक्षं तथा परः ॥

* अप्रमत्त इति पुस्तकान्तरे पाठः।

तृतीयादिविधिर्ज्ञेयो देवदेवस्य चक्रिणः ।
भुवः पतिः स्मृतो वह्निरतिरिक्तस्य चानलः ॥
दिशांपतिस्तथा सूर्य्यस्तव विष्णोः पदत्रयम् ।
ज्यैष्ठे शुक्लतृतीयायां सोपवासो जितेन्द्रियः ॥
कल्ये कूपजलं स्नातो वह्निं संपूजयेन्नरः ।

सोपवासो द्वितीयायां कृतोपवासः कल्यं प्रातःकालः ।

गन्धमाल्यनमस्कारं दीपधूपान्नसम्प्रदा ।
नदीजले ततः स्नात्वा मध्यं प्राप्ते दिवाकरे ॥
वायोः संपूजनं कृत्वा सक्तून् दत्त्वाद्विजातये ।
स्नात्वा तुसारतोये च सायं सूर्य्यं समर्चयेत् ॥
ततश्च नक्तं प्राश्नीयाद्धविष्यं वाग्यतः शुचिः ।
एवं सम्वत्सरं राजन् कृत्वा व्रतमनुत्तमं ॥
समापयित्वा वैशाखे दद्याद्विप्रेषु दक्षिणाम् ।
ताम्रं रूप्यं सुवर्णञ्च त्रीणि लोहानि यादव ।
वासोयुगन्तथोष्णीषं त्रीणि चैतानि भक्तितः ।
एतत्सम्वत्सरं कृत्वा नरस्त्रैविक्रमं व्रतम् ॥
सर्व्वकाम समृद्धस्य यज्ञस्य फलमश्नुते ।
विमानेनार्कवर्णेन किङ्किणीजालमालिना ॥
दैवरेण गुणाढ्येन वीणामुरजवादिना ।
स्वर्गलोकमवाप्नोति कामचारी विहङ्गमः ।
कामत्रयमुपासाद्य वरत्रय,मुपाश्नुते ॥
अन्नमायुः सुतञ्चैव प्रसन्ने गरुडध्वजे ।
आक्रान्तलोक त्रितयस्य पूज्यः

पदत्रयं धर्मभृतांवरिष्ठं ।
संप्राप्य कामान् दनुजातहर्त्तुं
गतिं यथेष्टां पुरुषः प्रयाति ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं त्रिविक्रमतृतीयाव्रतम् ।

—०*०—

मार्कण्डेयउवाच ॥

वक्ष्यतस्ते महाभाग तव त्रैविक्रमव्रतम् ।
तृतीयं नृपशार्दूल तन्मे निगदतः शृणु ।
ज्यैष्ठे शुक्लतृतीयायां नरः सम्यगुपोषितः ॥
भुवः सम्पूजनं कुर्य्याद्धूपमाल्यानुलेपनैः ।
दीपैः रत्नैश्च विविधैर्दद्याद्विप्रेषु दक्षिणाम् ॥
वीजपूर्णानि पात्राणि सहिरण्यानि भक्तितः ।
पूजैव मन्तरिक्षस्य मास्याषाढे विधीयते ।
दक्षिणा तत्र दातव्या तथा वासोयुगं द्विजः ॥
दिवः पूजाच कर्त्तव्या श्रावणे प्राग्वदेव तु ।
छत्रञ्चोपानहं युग्मं दक्षिणां तत्र दापयेत् ॥
एवं मासत्रयेणेह पारणं प्रथमं भवेत् ।
मासत्रयेण चान्येन ततोमासत्रये पुनः ॥
ततोमासत्रयेचान्यदेवमन्यत्रचानघ ।
विज्ञेयं नित्यधर्म्मस्य पारणानां चतुष्टयम् ॥
प्रथमपारणन्यायेनैव देवतापूजनं ।
दक्षिणादानादिना सर्व्वपारणसमापनम् ॥

प्रथमं पारणं कृत्वा वह्निष्टोमफलं लभेत्।
अतिरात्रफलं राजन् द्वितीयपारणे तथा॥
तृतीये पारणे विश्वं वाजपेयफलं लभेत्।
चतुर्थे पारणे प्रोक्तं राजसूयस्य यत्फलं॥
विमानेनार्कवर्णेन किङ्किणीजालमालिना।
हंसयुक्तेन दिव्येन* वीणामुरजवादिना॥
वराप्सरोगणाढ्येन कामगेनापि चारुणा।
यथेष्टकामी भवति बहुकालमसंशयम्॥
मानुष्यजन्म चासाद्य त्रीणि शुक्लान्यवाप्नुयात्।
शुक्लानि परिशुद्धानि।
विद्या जन्म तथा कर्म्म नात्र कार्य्या विचारणा॥
त्रिविक्रमस्याप्रतिमस्य तस्य
चराचरेशस्य पदत्रये तु।
यः पूजयेत्तस्य भवन्ति कामाः
सर्व्वे समृद्धिर्नहि संशयोऽत्र॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं त्रिविक्रमव्रतम्।

मार्कण्डेयउवाच।

ज्यैष्ठे शुक्लतृतीयायां निराहारोनरः शुचिः।
त्रिमूर्त्तिपूजनं कृत्वा तृतीयायां यथाविधि॥

* देवरामागणाढ्येनेति पुस्तकान्तरे पाठः।

त्रिमूर्त्तिपूजनं तिसृणां मूर्त्तीनां वायु–सूर्य्य--चन्द्रमसां पूजनम्।

कूपनदतड़ागाद्यैर्मिश्रैः प्रातःशुचिर्जलैः।
प्रत्यूषे पूजयेद्वायुमनुलिप्ते शुभस्थले॥
गन्धमाल्यनमस्कारदीपधूपान्नसम्पदा।
होमं कुर्य्याद्यवैर्मुख्यैर्वस्त्रं दद्या द्विजातये॥
मध्याह्ने पूजयेद्वह्नौ तथा सूर्य्यमतन्द्रितः।
तिलांश्च जुहुयाद्वह्नौ दद्याद्विप्रेषु काञ्चनम्॥
सूर्य्यास्तमनवेलायां जले चन्द्रञ्च पूजयेत्।

जले चन्द्रमसमभिध्याय पूजयेदितियावत्।
वह्नावभिध्याय मध्याह्ने सूर्य्यं प्रपूजयेदिति यावत्।

घृतेन होमं कुर्व्वीत रजतं दक्षिणा स्मृतम्।
नक्तं भुञ्जीत धर्म्मज्ञः तैलहीनं ततो नरः॥
पूर्णं सम्वत्सरं कृत्वा व्रतमेतदतन्द्रितः।
स्वर्गलोकमवाप्नोति सहस्रं परिवत्सरं॥
मानुष्यमासाद्य ततोराजा भवति भूतले॥
व्रतं कृत्वा महाभाग पूर्णं सम्वत्सरत्रयम्।
पञ्चवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते॥
मानुष्यमासाद्य ततोराजा भवति भूतले।
विरोगी दर्शनीयश्च सुभगोधनवान्नरः॥
कृत्वा द्वादशवर्षाणि व्रतमेतदनुत्तमम्।
व्रतावसाने विप्राणां सहस्रम्भोजयेत्ततः॥
भोज्यं त्रिमधुरप्रायं दद्याच्छक्त्या च दक्षिणाम्।

ततः स्वर्गमवाप्नोति वर्षाणाञ्च दशायुतम्॥
ततो मानुष्यमासाद्य राजा भवति धार्म्मिकः।
प्रदीप्तचक्रोधनवान् धर्म्मराजोजनप्रियः॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं राज्यव्रतम्।

रम्भोवाच।

देवलोके महादेवि गणिकाः सौख्यसंयुताः।
मर्त्यलोके तथा सर्व्वाः स्त्रियः सौभाग्यवर्जिताः॥
कथं भाग्यञ्च भोगांश्च लभन्ते परमेश्वरि।
जन्मजन्मनि सौभाग्यं यथा भवति पार्व्वति।
तथा मे सर्व्वमाख्याहि कारुण्याद्भक्तवत्सले॥
उपवासे व्रतेचैव तथा नियमएव च।
एतत्सर्वं यथान्यायं ब्रूहि मे परमेश्वरि॥

पार्व्वत्युवाच।

शृणु भद्रे परं गुह्यं सर्व्वकामफलप्रदं।
दुर्भगानाञ्च नारीणां सौभाग्यकरणं परम्॥
लक्षेश्वरीति विख्यातं ततः कोटीश्वरीव्रतम्।
तृतीया शुक्लपक्षे तु मासि भाद्रपदे भवेत्॥
तस्यां व्रतं तु संग्राह्यं यावद्वर्षचतुष्टयम्।
उपवासेन कर्त्तव्यं वर्षे वर्षे तु सुन्दरि॥
अखण्डानां तन्दुलानां तिलानां वा सुलोचने।
लक्षमेकं विरच्याथ क्षिपेत् पयसि शोभने॥

क्षीरसंमिश्रितैः कार्य्या देव्यामूर्त्तिः सुलोचना।
कृत्वा तु पुष्पप्राकारं पुष्पमालाभिमण्डितम्॥
संस्थाप्य पार्व्वतीं देवीं पूजयेद्भक्तिशक्तितः।
पूजयेद्विविधैः पुष्पैः कुङ्कुमागुरुचन्दनैः॥
गन्धैर्धूपैश्च नैवेद्यैः फलैश्च विविधैस्तथा।
वस्त्रेण चतुरेणैव पूजयेत्परमेश्वरीं॥
नमोनमस्ते देवेशि लक्षेश्वरि नमोस्तु ते।
कोटीश्वरि नमस्तुभ्यं नमस्तेहरवल्लभे॥
उमादेवि नमस्तुभ्यं कात्यायनि नमोस्तु ते।
नमः कालि महाकालि शिवदुर्गे नमोस्तु ते॥
नमः सर्व्वाणि रुद्राणि अपर्णे शङ्करप्रिये।
सर्व्वभूतहिते देवि त्राहि संसारसागरात्॥

पूजामन्त्रः।

नमो लक्षेश्वरी देवि कोटीश्वरि नमोस्तु ते।
गृहाणार्घ्यं मया दत्तं शङ्करेण समं मम॥

अर्घ मन्त्रः।

पुरा व्रतमिदं भद्रे इन्द्राण्या च कृतं शुभम्।
सन्ध्यावल्या च सावित्र्या अरुन्धत्या कृतं पुरा॥
दमयन्त्या च रोहिण्या कृतं व्रतवरं शुभे॥
गौरिणीर्भोजयेद्भक्त्या इज्यान्ते च मुदोक्षिताः।

गौरिणीः, सुवासिनीः।

एवंविधविधानेन करोति नियता व्रतम्।

ततोऽस्याः स्याच्च दारिद्रं नच इष्टवियोजनम् ॥
अष्टपुत्रा भवेन्नारी भर्त्तारञ्च गुणाधिकम् ।
सुरूपं गुणिनं कान्तं पण्डितं प्रियदर्शनम् ।
ईश्वरं चैव राजानं भवेद्दीर्घायुषं प्रियम् ॥

• भवेत्, प्राप्नुयात् ।

दातारञ्चैव भोक्तारं समस्तजनवल्लभम् ।
सुशीलं धार्म्मिकं शूरं चन्द्रवत्प्रियदर्शनम् ॥
सुरूपा सुगभा साध्वी भर्तृराज्यप्रदर्शिनी ।
धर्म्मशीला सुचरिता वाचयामृतभाषिणी ॥
दयाप्रदा च सर्व्वस्य सौभाग्यमतुलं भवेत् ।
सह पत्या वरारोहा कुरुते राज्यमुत्तमम् ॥
अन्तकाले समं तेन मोदते त्रिदिवे तथा ।
षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिवर्षशतानि च ॥
इदं कृत्वा पुरेन्द्राणीन्द्रं लेभे पतिमुत्तमम् ।
रोहिणी पतिमालेभे चन्द्रव्रतनिषेवणात् ।
रण्णा देवी सुभर्त्तारमादित्यं प्राप्य सत्पतिम् ॥
इदन्ते कथितं भद्रे व्रतं कोटीश्वरञ्चर ।
लक्षेश्वरीतिविख्यातं कुरु रम्भे मनोहरं ॥

इति स्कन्दपुराणोक्तं कोटीश्वरीव्रतम् ।

—:○:—

पुलस्त्यउवाच ।

अन्यामपि प्रवक्ष्यामि तृतीयां पापनाशनीम् ।

रसकल्याणिनीमेतां पुराकल्पविदोविदुः।
माघमासे तु संप्राप्य तृतीयां शुक्लपक्षतः॥
प्रातर्गव्येन पयसा तिलैः स्नानं समाचरेत्।
स्नापयेन्मधुना देवीं तथैवेक्षुरसेन च॥
गन्धोदकेन च पुनः पूजनं कुङ्कुमेन वै।
दक्षिणाङ्गानि संपूज्य ततो वामानि पूजयेत्॥
ललितायैनमो देव्याःपादौ गुल्फं ततोऽर्चयेत्।
जङ्घाजानु तथाशान्त्यै तथैवोरुं श्रियै नमः॥
मदालसायै तु कटिं मङ्गलायै तथोदरम्।
स्तनं मदनवासिन्यै कुमुदायै च कन्धरं॥
भुजं भुजाग्रं माधव्यै कमलायै मुखस्मिते।
भ्रूललाटञ्च रुद्राण्यै शङ्करायै तथालकान्॥
मुकुटं विन्ध्यवासिन्यै पुनः कान्त्यै तथालकान्।
मदनायै ललाटन्तु मोहनायै पुनर्भ्रुवम्॥
नेत्रे चन्द्रार्द्धधारिण्यै तुष्ट्यै च वदनं-पुनः।
उत्कण्ठिन्यै नमः कण्ठमभयायै नमः स्तनम्॥
रम्भायै वामबाहुञ्च विशोकायै नमः करम्।
हृदयं मदनगामिन्यै पाटलायै तथोदरम्॥
कटिं सुरतवासिन्यै तथोरू चम्पकश्रियै।
जानुजङ्घे नमो गौर्य्यै गुल्फं गायत्रिकै नमः॥
धराधरायै पादन्तु विशोकायै नमः शिरः।
नमो भवान्यै कामिन्यै कामदेव्यै जगत्श्रियै॥
आनन्दायै सुनन्दायै सुभद्रायै नमोनमः।

एवं संपूज्य विधिवत् द्विजदम्पत्यमर्चयेत् ॥
भोजयित्वान्नपानेन मधुरेण विमत्सरः ।
सलड्डुकं वारिकुम्भं शुक्लाम्बरयुगद्वयम् ॥
दत्त्वा सुवर्णकमलं गन्धमाल्यैरथार्च्चयेत् ।
प्रीयतामत्र कुमुदा गृह्णीयाल्लवणव्रतम् ॥

कुमुदाप्रीयतमितिमन्त्रेण कुम्भत्रयं सुवर्णकमलं दत्त्वा मासं लवणं न भक्षयामीति व्रतं गृह्णीयात् ।

अनेन विधिना देवीं मासि मासि सदार्च्चयेत् ।
लवणं वर्जयेन्माघे फाल्गुने च गुडं पुनः ॥
तवराजं तथा चैत्रे वर्ज्यं च मधु माधवे ।
पानकं ज्यैष्ठमासे तु तथाषाढे च जीरकम् ॥
श्रावणे वर्ज्जयेत् चीरं दधि भाद्रपदे तथा ।
घृतमाश्वयुजे तद्वदूर्ज्जे वर्ज्याथ मज्जिका ॥

'ऊर्ज्जे', कार्त्तिके । 'मज्जिका, रसाला । लोके शिखरिणीतिप्रसिद्धा ।

धान्यकं मार्गशीर्षे तु पौषे वर्ज्याथ शर्करा ।
व्रतान्ते करकं पूर्णमेतेषां मासि मासि च ।
दद्याद्विकालवेलायां भक्ष्यपात्रेण संयुतं ॥

व्रतान्ते करकमित्यादि । एतेषां लवणगुडादीनां मध्ये यस्मिन्मासे यत्त्यक्तं तन्मासव्रतान्ते तेन लवणादिना पूर्णं करकं वक्ष्यमाणलड्डुकादि भक्ष्यपात्रयुक्तं दद्यादित्यर्थः ॥

लड्डुकान् श्वेतवर्त्तीश्च संयावमथपूरिकाः ।
पारिकाघृतपूराश्च पिष्टापूपांश्च मण्डकान् ॥

क्षीरशाकञ्च दध्यन्नं* इन्दुर्थीशोकवर्त्तिकं।
माघादिक्रमशो †दद्यादेतानि करकोपरि॥
कुमुदा माधवी गौरी रम्भा भद्रा जया शिवा।
उमा रतिः सती तद्वन्मङ्गला रतिलालसा॥
क्रमान्माघादिसर्व्वत्र प्रीयतामिति कीर्त्तयेत्।
सर्व्वत्र पञ्चगव्यन्तु प्राशनं समुदाहृतम्॥
उपवासो भवेन्नित्यमशक्तौ नक्तमिष्यते।
पुनर्म्माघे तु सम्प्राप्ते शर्करा करकोपरि॥
कृत्वा तु काञ्चनीं गौरीं पञ्चरत्नसमन्विताम्।
हैमीयाङ्गुष्ठमात्राञ्च साक्षसूत्रकमण्डलम्॥
चतुर्भुजामिन्दुयुतां सितनेत्रपटावृताम्।
तद्वद्गोमिथुनं शुक्लं सुवर्णाढ्यं सिताम्बरम्॥
सवस्त्रं भोजनं दद्याद्भवानी प्रीयतामिति।
अनेन विधिना यस्तु रसकल्याणिनीव्रतम्।
कुर्य्यात् स सर्व्वपापेभ्यस्तत्क्षणादेव मुच्यते॥
भवार्व्बुदसहस्रन्तु न दुःखीजायते क्वचित्।
अग्निष्टोमसहस्रेण यत्फलं तदवाप्नुयात्॥
नारी वा कुरुते या तु कुमारी वा वरानने।
विधवा च वराकी वा सापि तत्फलभागिनी।
सौभाग्यारोग्यसम्पन्ना गौरीलोके महीयते॥
इति पठति य इत्थं यः शृणोति प्रसङ्गात्।

---

* धारिकां इति पुस्तकान्तरे पाठः।

† क्षीरान्नमथ फेणिका इति पुस्तकान्तरे पाठः।

सकलकलुषमुक्तः पार्व्वतीलोकमेति।
मतिमपि च जनानां योददाति व्रतार्थं॥
विपुलगतिजनानां नायकः स्यादमोघः।

इति पद्मपुराणोक्तं रसकल्याणिनीव्रतम्।

—:○:—

सनत्कुमार उवाच।

तृतीयायां महाभाग कर्त्तव्यञ्च व्रतं शृणु।
येनानन्तभवारब्धमेनः क्षपयति द्विजः॥
ग्रहपीडादिकैरन्यैरुपसर्गैः प्रपीडितः।
अस्यां शान्तिं प्रकुर्व्वीत यतवाक्कायमानसः॥
स्थण्डिलं * रचयित्वा तु नदीवीजप्रसूनकैः।
चक्राब्जं मण्डलं कुर्य्यादखिन्नसिततण्डुलैः॥
तत्र चावाहयेद्देवं नरसिंहाकृति विभुं।
प्रसन्नमधुरोदारवीक्षणक्षपितार्त्तिकं।
अशेषभयविध्वंसचतुरं पुरुषं हरिम्।
अभयं भयतप्तानां ददतां ददतांवरम्॥
प्रपन्नार्त्तिमुषां तत्र प्रसादपरमेण च †।
वदनेन च सुस्रोणि नयनेन विराजितम्॥
विपक्षपक्षविक्षोदचतुरानन्तवाहुकम्।
विद्युन्मालावृतोत्तुङ्गरजताद्रिमिवापरम्॥
किरीटहारकेयूरवनमालाविभूषितम्।

* मण्डलञ्चेति पुस्तकान्तरे पाठः।
† प्रयतातिमुखा इति पुस्तकान्तरे पाठः।

शङ्खचक्र गदा शार्ङ्गनन्दनाद्यैरलङ्कृतम् ॥
जातिप्रसूनकैश्चित्रैः* सिताम्भोजैरखण्डितैः ।
अचूतैर्म्मल्लिकाद्यैश्च नन्द्यावर्त्तप्रसूनकैः॥
अचतैर्बिल्वपत्रैश्च तत्फलैश्च तदङ्कुरैः ।
तिलैः सतण्डुलैः सिद्धैः तुलसीश्रीलताङ्कुरैः ॥
नीलोत्पलैः कुवलयैः कुमुदैश्च सकेसरैः ।
काश्मीरचन्दनचोदकर्पूरागुरुमिश्रितैः ॥

चित्रैः अपूर्वगन्धैश्च अखण्डितैः संवृतैः, अचतैरनुपहतैः, नद्यावर्त्तन्तगरम्, अचतैरपृथक्कृतैः, सिद्धैः साधितैः,श्रीलतापद्मिनी, कुवलयैरुत्पलैः, केसरं वकुलम् । काश्मीरं केसरं चोदश्चूर्णं ।

पयसा पायसान्नेन गुडलैमधुरोल्वणैः ।
श्राव्यगीतिपदैश्चारुनृत्यवाद्यप्रदर्शनैः ।
प्रदचिणं नमस्कारस्तोत्राद्यैर्भक्तिभावितैः ॥
सम्यगभ्यर्च्य देवेशं विधिदृष्टेन कर्म्मणा ।
नानौषधिसमायुक्तं नानातीर्थोदकान्वितम् ॥
नानारससमायुक्तं नानाकुसुमसंश्रितम् ।
नानाबीजोपरिच्छिन्नं नानावस्त्रसमन्वितम् ॥
नानाकूर्च्चयुतं पूर्णकुम्भं संस्थापयेत् पुरः ।
तस्मिन्नावाहयेद्देवं सुदर्शनमनन्यधीः ।
पूर्वोक्तेनैव मार्गेण सम्यगभ्यर्च्य भक्तितः ॥
पूर्व्वादिक्रमयोगेन संस्थाप्य चतुरो घटान् ।
कोणेषु च तथा तेषु क्रमादेतांश्च संस्मरेत् ॥

---

* चित्रैरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

तेषु अष्टकुण्डेषु, तान् नन्दकादीन् ।

नन्दकं मुषलं पद्मं गदा शार्ङ्गञ्च शङ्खकम् ।
पाशञ्च शक्तिरित्येते तद्वाद्ये ऽपि तथैव च ॥
लोकपालप्रतिष्ठानं कृत्वा सर्व्वत्र पूजयेत् ।
तथा च मध्यमे कुम्भे तथान्येष्वप्यलंकृतम् ॥
एवं समाप्य विधिवत् पूजां तत्र विचक्षणः ।
जपेद्दशसहस्रञ्च सुदर्शनमनन्यधीः ॥
जपेत्सहस्रमन्यत्र प्रतिकुम्भं विचक्षणः ।
अथ कुण्डप्रतिष्ठानमग्न्याधानं यथाविधि ॥
विधाय संस्कृतं चाग्नौ जुहुयात्सर्व्वशान्तये ।
त्रिमध्वक्तैस्तिलैः शुद्धैराज्येन पयसापि च ॥
श्रीलताकुसुमापाणिविल्वपत्रप्रसूनकैः ।
दूर्व्वाङ्कुरैस्त्रिमध्वक्तैः वीजतण्डुलसर्षपैः ॥
आयुःकामस्तु दूर्व्वाभिः श्रीकामो बिल्वसम्भवैः ।
सौभाग्यकामो लक्ष्मीवान् श्रीलतापर्णसूनकैः ॥

'लक्ष्मीवान्, लक्ष्मीकामः ।

आरोग्यकामः पयसा गव्याज्येन तथा तिलैः ॥
पुष्टिकामस्त्वपामार्गैरपमृत्युर्गडूचिभिः ।

अपमृत्युः अपमृत्युयुक्तः ।

पद्मैश्चाव्याहता लक्ष्मीः पुष्टिश्च कुमुदैरपि ।
जातिपुष्पैर्धरालाभो नन्द्यावर्त्तप्रसूनकैः ॥
एकपत्रैः सितैः पद्मैरधिराजं संमृच्छति ॥
रजतं मल्लिकाद्यैश्च सुवर्णचम्पकोद्भवैः ।

बीजान्नतण्डुलाद्यैश्च तत्तल्लाभो भविष्यति ॥
एतेष्वन्यतमैरिष्टैर्यद्यं कामयते वरं।
दशसाहस्रयोगेन तत्तं विन्दत्यसंशयम् ॥
होमाच्च द्विगुणं प्राहुस्तर्पणं मन्त्रनिश्चयः।
तस्य तद्द्विगुणं प्राहुर्जपएष विधिक्रमः ॥
नियोगारम्भसमये नियमान् प्रतिपालयेत्।
त्रयं वाहरहः कुर्व्वन् नक्तकालं समापयेत् ॥
नियोगा मण्डले खनयः, नियमान्मौनादीन्।
त्रयञ्चाहरहः पूर्व्वं नक्तकालात् समापयेत्।
त्रयं होम तर्पण जपान्।
अहरहः प्रतिदिनं संख्या च सङ्कल्पित होमसंख्या निक्षेपा पेक्षया।
हविष्याशी जितक्रोधो यतवाक्कायमानसः।
नित्यं त्रिःसवणं स्नायात्सदाचाररतोमुनिः ॥
नचानृतकथोनग्निं ब्रह्मचारी जितश्रमः।
गौरी विस्तरी नित्यं स्वाध्यायनिरतः शुचिः।
अनश्नन् वाथशाकाशी फलस्य गुरुलाघवम् ॥
मत्वाददीत नियमानासमाप्तेः प्रयत्नतः।
'नियमान्, हविष्यान्नाशनं। शाकाशनमनशनं च।
तथा संख्या समुत्कर्षः फलगौरवहेतुकः ॥
अयुतञ्च वरं वाहु स्तद्वृद्धिस्तत्फलानुगा।
कृत्वैवं सम्यगाचार्य्यं समानीय च साधकम्।
मध्यमं कुम्भमादाय स्नापयेद्देवसन्निधौ ॥

'साधकं, यजमानं ।
सुदीपित महाज्वालाविदीपितदिगन्तरम्* ।
त्रायस्वचैनमापद्भ्यो भद्रं प्रदिशते नमः ॥
अन्यैरपि यथा योगं कुर्य्यात्तस्याभिषेचनम् ।
तत्तन्मन्त्रेण वाचार्य्यस्तत्समचं महामतिः ॥
ॐ दैत्यनिकराभोग शैलनिर्भेददीचितः ।
पद्मशङ्खमनोनन्द त्राद्येनमपि नन्दक ॥
ॐ विपचकायमथनतच्छिरोलुलितानन ।
कमलाकान्तदयितपाद्येनं मुषलायुध ॥
विश्वोद्भवभयत्राणलीलस्य परमात्मनः ।
लीलारविन्दसुभग पाह्येनमपि पङ्कजः ॥
कौमोदकीगदा सा वै देवी दिशतु मङ्गलम् ।
या मुकुन्दकराम्भोजविलसद्भूषणायते ॥
ॐ स्वविष्फारहताशेषरचोदनुजजीवितम् ।
येनासौ रचतादेनं विष्णोःशार्ङ्गं धनुर्व्वर ॥
दैत्यसीमन्तिनीगर्भनिर्भेदचतुरस्वन ।
स्रवद्व्यक्तरक्ताश्मधुपूर्णमुख स्वराट् ॥
दैत्यरचोधिपप्राणवसारुधिरभोजन ।
एनं सर्व्वत्र रचन्तु शार्ङ्गपाणेःशरोत्कराः ॥
अरातिहेतिप्रमुखशक्त्योजःचपणचमा ।
आपद्भ्यो रचतादेनं शक्तिः श्रीःसर्वरायुध ॥
एवं स्नात्वा हतैर्व्वस्त्रै र्भूषणाद्यैरलङ्कृतं ।

* सुदर्शनमहाज्वालविदीपितदिगन्तरमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

नीराजनविधिर्देयोदद्यात् द्विप्राय दक्षिणाम्॥
गुरवे च वरं दत्त्वा बन्धुभ्यो दक्षिणादिकम्।
अन्यथापि तदार्थिभ्यो दद्याद्भूरि यथोदयम्॥
द्विजमध्यमथानीय तैः स्नातोमङ्गलाकृतिः।
तिलचन्दनलाजाज्यश्वेतसर्षपचन्दनैः॥
ब्राह्मणैः स्वस्तिमावाच्यमाशीरपिच कारयेत् *।
कूर्चोदकेन चाचार्यः कुर्य्याद्भद्रवचः कृती॥
ॐ आयुश्च विपुलं देव श्रियञ्च विपुलां भुवि।
अक्षय्यमपि चारोग्यं मनःशान्तिमथाक्षयां॥
विद्यामानकुलवृद्धिरोगाद्यैरप्यनाहतम्।
विद्याधिकं तथात्यर्थं श्रीशो दिशतु मङ्गलम्॥
स्वस्तिचास्तु शिवं चास्तु भद्रमस्तु सदा तव।
आपद्भ्यश्च भयेभ्यश्च रक्षन्तु त्वां श्रियःपतिः॥
इति रक्षाविधिं कृत्वा लोकपालबलिं क्षिपेत्।
पूर्व्वत्र तन्दुलैः कार्य्यः कृशरान्नेन दक्षिणा॥
पश्चिमे पायसेनैव शुद्धान्नेन तथोदरे।
कोणेषु शक्तिभिः कुर्य्यात् गुड़मिश्रैस्ततोबहिः॥
सर्व्वार्थेच बलिन्दद्यात् सर्व्वद्रव्यैर्महामतिः।
इति शान्तिव्रतं प्रोक्तं तृतीयायां महामते॥
सर्व्वदुःखप्रशमनं सर्व्वरोगविनाशनम्।
सर्व्वसौख्यप्रदं स्त्रीणामन्नकामफलप्रदम्।
सर्व्वार्त्तिशमनं धन्यं सर्व्वपापप्रणाशनम्॥

---

* ब्राह्मणैः स्वस्ति वचनमाशीलिरपि कारयेदिति पुस्तकान्तरे पाठः।

यस्त्वेतत् कुरुते मर्त्त्यः श्रद्धाभक्तिसमन्वितः ।
स सर्व्वार्त्तिविनिर्मुक्तो शान्तिमाप्नोति नैष्ठिकीम् ॥
दुःस्वप्ने वामयग्रासे उग्रपीडाद्युपद्रवे ।
विषाद्युपनिपाते च पुत्रनाशधनक्षये ॥
राज्यनाशे जनक्षोभे दुर्भिक्षे शत्रुपीडने ।
ज्वराक्षिरोगार्त्तिघोरप्लीहकुष्ठभगन्दरैः ॥
क्षयापस्मरणाद्यैश्च तीव्रदुःखचये सति ।
स्नानमेतत् प्रकुर्व्वीत प्रज्ञासारस्तु पूरुषः ॥
मुक्तावारक्तपुरुषः प्रज्ञावाञ्छास्त्रसम्मतः ।
अत्युपद्रवसाहस्रमतीत्यसुखमेधते ॥

इति गरुडपुराणोक्तं शान्तिव्रतम् ।

——०*०——

पुलस्त्य उवाच ।

तथैवान्यां प्रवक्ष्यामि तृतीयां पापनाशिनीं ।
लोके तु नाम्ना विख्यातां, सान्द्रानन्दकरीमिमाम् ॥
यदा शुक्लतृतीयायामाषाढ़र्क्षं भवेत् क्वचित् ।
ब्राह्मर्क्षं वाथ वाप्यं वा हस्तो मूलमथापि वा ॥
आषाढर्क्ष उत्तराषाढा, ब्राह्मर्क्षं, अभिजित् ।
'आप्यं',पूर्व्वाषाढा ।
दर्भगन्धोदकैः स्नानं तदा सम्यक् समाचरेत् ।
शुक्लमाल्याम्बरधरः शुक्लगन्धानुलेपनः ॥

भवानीमर्चयेद्भक्त्या शुक्लपुष्पैः सुगन्धिभिः।
भवेन सहितां राजन् उपविष्टाम्बरासने *॥
वासुदेव्यै नमः पादौ शङ्कराय ततोहरम्।
जङ्घे शोकविनाशिन्यै आनन्दाय नमः प्रभो॥
रम्भायै पूजयेदूरू शिवाय च पिनाकिने।
आनन्दिन्यै कटिं देव्याः शूलिने शूलपाणये॥
माधव्यै च तथा नाभिं तथा शम्भोर्भवाय च।
स्तनावानन्दकारिण्यै शङ्करायेन्दुधारिणे॥
उत्कण्ठिन्यै नमः कण्ठं नीलकण्ठाय वै हरम्।
करावुत्पलधारिण्यै रुद्राय यजतां पतौ॥
बाहूंच परिरम्भिण्यै नृत्यशीलाय वै हरम्।
देव्या मुखं विनाशिन्यै वृषेशाय पुनर्व्विभो॥
स्मितञ्च स्मरशीलायै विश्ववक्राय तत्परे।
नेत्रे दमनवासिन्यै विश्वधात्रे त्रिशूलिने॥
भ्रुवौ नेत्रप्रियायै च ताण्डवेशाय वै विभो।
देव्या ललाटमिन्द्राण्यै हव्यवाहाय वै विभो॥
स्वाहायै मुकुटन्देव्याः शम्भोर्गङ्गाधराय वै।
विश्वकायौ विश्वमुख्यौ विश्वपादकरौ शिवौ॥
प्रसन्नवदनौ वन्दे पार्व्वतीपरमेश्वरौ।
एवं संपूज्य विधिवदग्रतः शिवयोः पुनः॥
पद्मोत्पलानि रजसा नानावर्णानि वा लिखेत्।
शङ्खं चक्रं स्वस्तिकञ्च तथा चैवार्द्धनाणकम्।

* उपविष्टां वरानने इति पुस्तकान्तरे पाठः।

यावन्तः पांशवस्तत्र रजसः पतिता भुवि ॥
तावद्वर्षसहस्राणि शिवलोके महीयते ।
चत्वारि घृतपात्राणि सहिरण्यानि भक्तितः ॥
दद्याद्द्विजाय करकमुदकेन समन्वितं ।
प्रतिपच्चं चतुर्मासं यावदेतान्निवेदयेत् ॥
ततस्तु चतुरो मासान् पूर्व्ववत् करकोपरि ।
चत्वारिंशत्तु पात्राणि तिलपात्राणि तत्परम् ॥
पूर्व्ववत्सहिरण्यानि करकोपरिधाय दद्यात् ।
गन्धोदकं पुष्पवारि चन्दनं कुङ्कुमोदकं ।
अपक्वं दधि दुग्धं वा गोशृङ्गोदकमेव च ॥
पिष्टोदकं तथा वारि कुष्ठचूर्णान्वितं पुनः ।
उशीरसलिलं तद्वत् यवचूर्णोदकं तथा ॥
तिलोदकञ्च सम्प्राश्य स्वपेन्मार्गशिरादिषु ।
मासेषु पञ्चहितये प्राशनं समुदाहृतम् ॥
सर्व्वत्र शुक्लपुष्पाणि प्रशस्तानि शिवार्च्चने ।
दानकालेषु सर्व्वेषु मन्त्रमेतमुदीरयेत् ॥
गौरी मे प्रीयतां नित्यमनघा सर्व्वमङ्गला ।
सौभाग्याय सुललिता भवानी सर्व्वसिद्धये ॥
सम्वत्सरान्ते लवणं गुड़कुम्भसमन्वितम् ।
चन्दनं नेत्रपट्टञ्च* सहिरण्याम्बुजं तथा ॥
उमामहेश्वरं हैमं तद्वदिक्षुफलैर्युतम् ।
सुशुक्लामास्तृतां शय्यां सोपधानां निवेदयेत् ॥

---

* नेत्रपदञ्चेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सपत्नीकाय विप्राय गौरी मे प्रीयतामिति।
आर्द्रानन्दकरी नाम तृतीयैषा सनातनी॥
यामुपोष्य नरोयाति शम्भोस्तत्परमं पदम्।
इह लोके सदानन्दं प्राप्नोति च न संशयः॥
आयुरारोग्यसम्पन्नो न क्वचित् शोकमाप्नुयात्।
नारी वा कुरुते यां तु कुमारी विधवा तथा।
सापि तत्फलमाप्नोति प्रसादाच्छूलपाणिनः॥
प्रतिपच्चमुपोष्यैवं मन्त्रार्चनविधानतः।
रुद्राणीलोकमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभम्॥
य इदं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वापि मानवः।
रुद्राणीलोकमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभं॥
य इदं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वापि मानवः।
शक्रलोकैः सगन्धर्वैः पूज्यतेऽब्दायुतावधि॥
आनन्ददां सकलदुःखहरां तृतीयां
या स्त्री करोति विधवा सधवाथवा वा।
सा स्वे गृहे सुखसुखान्यनुभूय भूयो
गौरीपुरं सदयिता मुदिता प्रयाति॥

इति पद्मपुराणोक्तमार्द्रादानव्रतम्।

——oo——

सुमन्तुरुवाच।

पतिव्रता पतिप्राणा पतिशुश्रूषणे रता।

एवंविधा प्रियायुक्ता शुचिसम्भोजना सती ॥
सोपवासा तृतीयायां लवणं परिवर्ज्जयेत् ॥

सोपवासेति व्रतारम्भे द्वितीयायां कृतोपवासा तृतीयायां लवणं परिवर्ज्जयेत्।

सा वै कृत्वातु वै भक्त्या व्रतमामरणान्तिकम्।
गौरी ददाति सन्तुष्टा रूपसौभाग्यमेवच ॥
लावण्यलवणं हृद्यं स्नाघ्यं पुंसां मनोनुगन्।
पुंसां मनोरमा नारी भर्त्ता भार्य्यामनोरमः ॥
गौरीव्रतेन लभते राजन् लवणवर्ज्जनात्।
उमया च पुरा प्रोक्तं यद्वा तच्च निबोधत ॥
इतिव्रतं प्रतिविभो धर्म्मराजस्य शृण्वतः।
मयामन्तमिदं सृष्टं सौभाग्यकरणं नृणाम् ॥
मर्त्यें तु नियता नारी व्रतमेतच्चरिष्यति।
सह मोदिष्यते भर्त्रा यावद्भर्त्ता हरोमम ॥
या वै कल्याणभर्त्तारं विन्दते शोभना सती।
सात्विदं व्रतमुद्दिश्य भवेदच्चारभोजना ॥
मच्चित्ता मन्मना कुर्य्यान्मदभ्भर्त्ता मत्परिग्रहा।
गौरीं संस्थाप्य सौवर्णीं गन्धालङ्कारभूषिताम् ॥
वस्त्रैः सुसूक्ष्मैः सम्वीतां पुष्पमण्डनमण्डिताम्।
लवणामृतं गुडं तैलं देव्याः शुक्ले निवेदयेत् ॥
कटुखण्डं जीरकञ्च शृङ्गं पत्रञ्च भारत।

शुक्ले पक्षे इति शेषः।

'कटुखण्डं, आर्द्रकम्।

सपत्नीकाय विप्राय गौरी मे प्रीयतामिति।
आर्द्रानन्दकरी नाम तृतीयैषा सनातनी॥
यामुपोष्य नरोयाति शम्भोस्तत्परमं पदम्।
इह लोके सदानन्दं प्राप्नोति च न संशयः॥
आयुरारोग्यसम्पन्नो न क्वचित् शोकमाप्नुयात्।
नारी वा कुरुते यां तु कुमारी विधवा तथा।
सापि तत्फलमाप्नोति प्रसादाच्छूलपाणिनः॥
प्रतिपचमुपोष्यैवं मन्त्रार्चनविधानतः।
रुद्राणीलोकमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभम्॥
य इदं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वापि मानवः।
रुद्राणीलोकमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभं॥
य इदं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वापि मानवः।
शक्रलोकैः सगन्धर्वैः पूज्यतेऽब्दायुतावधि॥
आनन्ददां सकलदुःखहरां तृतीयां
या स्त्री करोति विधवा सधवाथवा वा।
सा स्वे गृहे सुखसुखान्यनुभूय भूयो
गौरीपुरं सदयिता मुदिता प्रयाति॥

इति पद्मपुराणोक्तमार्द्रादानव्रतम्।

——००——

सुमन्तुरुवाच।

पतिव्रता पतिप्राणा पतिशुश्रूषणे रता।

एवंविधा प्रियायुक्ता शुचिसम्भोजना सती ॥
सोपवासा तृतीयायां लवणं परिवर्ज्जयेत् ॥

सोपवासेति व्रतारम्भे द्वितीयायां कृतोपवासा तृतीयायां लवणं परिवर्ज्जयेत्।

सा वै गृह्णातु वै भक्त्या व्रतमामरणान्तिकम्।
गौरी ददाति सन्तुष्टा रूपसौभाग्यमेवच ॥
लावण्यलवणं हृद्यं श्लाघ्यं पुंसां मनोनुगन्।
पुंसां मनोरमा नारी भर्त्ता भार्य्यामनोरमः ॥
गौरीव्रतेन लभते राजन् लवणवर्ज्जनात्।
उमया च पुरा प्रोक्तं यद्वा तच्च निबोधत ॥
इतिव्रतं प्रतिविभो धर्म्मराजस्य शृण्वतः।
मयामन्त्रमिदं सृष्टं सौभाग्यकरणं नृणाम् ॥
मर्त्यें तु नियता नारी व्रतमेतच्चरिष्यति।
सह मोदिष्यते भर्त्रा यावद्भर्त्ता हरोमम ॥
या वै कल्याणभर्त्तारं विन्दते शोभना सती।
सात्विदं व्रतमुद्दिश्य भवेदक्षारभोजना ॥
मच्चित्ता मन्मना कुर्य्यान्मद्भर्त्ता मत्परिग्रहा।
गौरीं संस्थाप्य सौवर्णीं गन्धालङ्कारभूषिताम् ॥
वस्त्रैः सुसूक्ष्मैः सम्वीतां पुष्पमण्डनमण्डिताम्।
लवणामृतं गुडं तैलं देव्याः शुक्ले निवेदयेत् ॥
कटुखण्डं जीरकञ्च शृङ्गं पचञ्च भारत।

शुक्ले पक्षे इति शेषः।

'कटुखण्डं', आर्द्रकम्।

गुडपूपास्तथा पूपाः खण्डवेष्टास्तथा नृप।
ब्राह्मणे वेदसम्पन्ने प्रदेयाः सुवऋस्रुते॥
शुक्ले शुक्ले सदा देया यथा शक्त्या हिरण्मयी।
धनहीनैस्तु शक्त्या वै मधुक्षीरमयी नृप॥
अक्षारलवणं रात्रौ भुङ्क्ते वीर सुवाग्यता।
गौरी सन्निहिता नित्यं भूमौ संस्तरशायिनी॥
भर्त्तारं लभते कन्या या वाञ्छति मनोनुगम्।
सुचिरं सह भर्त्रा वै क्रीडयित्वा स हैव सा॥
सन्ततिञ्च प्रतिष्ठाप्य सह तेनैव गच्छति।
इह लोकान् परे लोके भोगश्चित्वशिखण्डिनाम्॥
विधवा तु महाराज देव्या व्रतपरायणा।
भर्त्तारं नियता नित्यं सदार्चनपरायणा॥
इह वोत्सृज्य देहस्य दत्त्वा हरपुरे प्रियम्।
आकृष्य यमदूतेभ्यः सा भर्त्तारं रमेद्दिवि॥
वर्षकोटिं शतगुणां परीत्वा पुनरागता।
भर्त्रा सहैव पूर्वोक्तं लभते फलमीप्सितम्॥
इत्येषा तिथिरित्येवं तृतीया लोकपूजिता।
सदा विशेषतः पुण्या वैशाखे मासि वा भवेत्॥
पुण्यभाद्रपदे मासि माघस्यैव न संशयः।
माघभाद्रपदे वापि स्त्रीणां धन्यां प्रचक्षते॥
साधारणा तु वै पूर्व्वा सर्व्वलोकस्य भारत।
माघमासे तृतीयायां गुडस्य लवणस्य च॥
दानं श्रेयस्करं राजन् स्त्रीणाञ्च पुरुषस्य च।

गुडेन तुष्यते देवी लवणेन तु शङ्करः ॥
गुडपूपास्तु कर्त्तव्या मासि भाद्रपदे तु या ।
तृतीया याच्चया लोके गीर्वाणै रुपशब्द्यते ॥
योऽस्यां ददाति करकान् वारिधारासमन्वितान् ।
स याति पुरुषो वीर लोकान् वै हेतिमालिनः ॥
वारिदानं प्रशस्तं वै मोदकानाञ्च भारत ।
वैशाखे मासि राजेन्द्र तृतीया चन्दनस्य च ॥
वारिणा तुष्यते देवी मोदकैर्भवएव हि ।
दानात्तु चन्दनस्येह* नरयोनावसम्भवः ॥
यात्वेषा कुरुशार्दूल वैशाखे मासि या तिथिः ।
तृतीया साच्चया लोके गीर्वाणैरिह शस्यते ॥
योऽस्यां ददाति करकान् वारिधान्यसमन्वितान् ।
स याति पुरुषो वीर लोकान् वै हेतिमालिनः† ॥
इत्येषा कथिता वीर तृतीया तिथिरुत्तमा ।
यामुपोष्य नरो राजन् बुद्धिवृद्धिं श्रियं व्रजेत् ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं अलवणतृतीयाव्रतम् ।

ब्रह्मोवाच ।

गौरी काली उमा भद्रा दुर्गा कान्तिः सरस्वती ।

* वंजनोनावसंशय इति पुस्तकान्तर पाठः । कंपयौनावसम्भवा इति क्वचितपाठः ।
† हेममालिन इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

मङ्गला वैष्णवी लक्ष्मीः शिवा नारायणी क्रमात् ॥

मार्गतृतीयामारभ्य पूजयेत् स्वर्गभाक् भवेत्,

मार्गशीर्षतृतीयामारभ्य प्रतिमासमेकैकेन नाम्ना पूजयेदित्यर्थः

अर्द्धनारीश्वरं रुद्रमथवा उमाशङ्करम्।

पूजयेद्विधिवन्नारीमवियोगमवाप्नुयात्।

यथा वा विष्णुरूपेण पूजयेदीश्वरं सदा ॥

ईशस्य वामभागस्थां सर्व्वान् कामानवाप्नुयात् ॥

अर्द्धनारीश्वरमूर्त्तिमुमामहेश्वरम्

वा सुवर्णादिमयं विधाय वामभागस्थां देवीं गौर्य्यादिभिः पूजयेत्। अथवा विष्णुरूपेण संयुतं ईश्वरमिति। हरिहरमूर्त्तिं कृत्वा वामार्द्धस्थकेशवादिनामभिः प्रत्येकं पूजयेत्। केशव नारायण माधव गोविन्द विष्णु मधुसूदन श्रीधर हृषीकेश पद्मनाभ दामोदराख्यान् देवान् धूपस्रग्दीपाद्यैरुपोष्य पूज्य दक्षिणाभिर्नामभिः। अश्वमेधादिसर्व्वमखानां गोलक्षदानस्यापि नित्यसर्व्वनामस्मरणादभिमतफलमाप्नोति।

इति भविष्यत्पुराणोक्तं नाम तृतीयाव्रतम्।

——:०:——

ब्रह्मोवाच।

तृतीयायान्तु वित्तेशं वित्ताढ्यो जायते ध्रुवम्।

पूजयित्वेति शेषः।

क्रयादिव्यवहारे च लाभोदिव्यगुणो भवेत्।

मूलमन्त्राःस्वनामभिरङ्गमन्त्राश्च कीर्त्तिताः ॥
पूर्व्वतः पद्मपत्रस्थः कर्त्तव्यश्च तिथीश्वरः ।
गन्धपुष्पोपहारैश्च यथाशक्ति विधीयते ॥
पूजाशाठ्येन शाठ्येन कृतापि तु फलप्रदा ।
आज्यधारा समिद्भिश्च दधिक्षीरान्नमाक्षिकैः ।
पूर्वोक्तफलदो होमो भवेच्छान्तेन चेतसा ॥
एतत् व्रतं वैश्वानरप्रतिपद्व्रतवत्व्याख्येयम् ।

इति भविष्यत्पुराणोक्तं कुबेरव्रतम् ।

—:○:—

अगस्त्य उवाच ।

अतःपरं महाराज सौभाग्यकरणं व्रतम् ।
शृणु येनाशु सौभाग्यं स्त्रीपुंसामभिजायते ॥
फाल्गुनस्य तु मासस्य तृतीया शुक्लपक्षतः ।
उपोषितेन नक्तेन शुचिना सत्यभाषिणा ।
सश्रीकञ्च हरिं पूज्य रुद्रं वा उमया सह ॥
अत्र देवताया इति प्रतिमालक्षणविधानं ततस्तं ब्राह्मणे दद्यादिति वक्ष्यमाणत्वात् । सा च प्राधान्येन सुवर्णमयी प्राप्नोति ।
गभीरायेति पादौ तु सुभगायेति वै कटिम् ।
उदरं देवदेवेति श्रीकण्ठेति च वै उरः ।
त्रिलोचनायेति शिरो रुद्रायेति समन्ततः ।
एवमभ्यर्च्य मेधावी विष्णुं लक्ष्मीसमन्वितम् ॥
विष्णु पूजायान्तु वैष्णवमन्त्रप्रयोगः ।

हरं वा गौरीसंयुक्तं गन्धपुष्पादिभिः क्रमात्।
ततस्तस्याग्रतो होमं कारयेन्मधुसर्पिषा॥
तिलैः सह महाराज सौभाग्यपतयेति च।
ततस्त्वक्षारसंयुक्तं निःस्नेहं धरणीतले॥
गोधूमान्नं तु भुञ्जीत कृत्वाप्येवं विधिः स्मृतः।
आषाढादिद्वितीया तु पायसं तत्र भोजयेत्॥
यवान्नन्तु ततः पश्चात् कार्त्तिकादिषु पार्थिव।
श्यामाकान्नं हविर्वापि यथा शक्त्या प्रसन्नधीः॥
ततस्तं ब्राह्मणे दद्यात् पात्रभूते विचक्षणे।
अनङ्गहीने वेदानां पारगे साधुवर्त्तिनि॥
सदाचारयुते दद्यादल्पचित्तेऽपि भूपते।
खड्गैः पात्रैरुपेतश्च ब्राह्मणाय निवेदयेत्॥
एकं मधु घृतं पात्रं द्वितीयं घृतपूरितम्।
तृतीयं तिलतैलस्य चतुर्थं गुडसंयुतम्।
पञ्चमं लवणापर्णं षष्ठं गोक्षीरसंयुतं॥
एतान् दत्त्वा रसान् राजन् सप्तजन्मान्तरे भवेत्।
सुभगो दर्शनीयश्च नारी वा पुरुषोऽपि वा॥

इति श्रीवराह पुराणोक्तं सौभाग्य तृतीयाव्रतम्।

—:○:—

नारद उवाच।

भगवन् श्रोतुमिच्छामि व्रतानामुत्तमं व्रतम्।
सौभाग्यजननञ्चैव अभीष्टफलदायकम्॥

ब्रह्मोवाच ।

शृणु विप्र विधानेन तृतीयां प्रहरात्मिकाम् ।
या योषितो विधानेन स्वर्गसौभाग्यदा भवेत् ॥
माघे शुक्लतृतीयायामुपवासन्तु कारयेत् ।
रात्रौ सम्भारमाहृत्य गौरीयागस्य मण्डपे ॥
अष्टपत्रं लिखेत्पद्मं मण्डपे मुनिपुङ्गव ।
उमामहेश्वरं तत्र पूजयेत्सुसमाहितः ॥
पूर्व्वपत्रे न्यसेद्गौरीमाग्नेय्यां ललितां न्यसेत् ।
दक्षिणे तु उमानाम नैर्ऋत्ये च स्वधां तथा ॥
पश्चिमे वामदेवीन्तु वायव्यां मूलगौरिकां ।
उत्तरे तु शुभगान्तु ऐशान्यां गिरिजां तथा ॥
उमामहेश्वरं मध्ये गन्धपुष्पैः प्रपूजयेत् ।
भृङ्गारञ्चैव संस्थाप्य तण्डुलैः परिपूरयेत् ॥

भृङ्गारः, कलशः ।

ततस्तस्याग्रतः कुण्डं हस्तमात्रं समेखलम् ।
घण्टां कोणे तु संस्थाप्य चत्वारो वारिसंभृताः ॥
घृतेनाज्याहुतीर्हुत्वा तिलहोमन्तु कारयेत् ।
आहुतीनां शतं हुत्वा गायत्र्या तु समाहितः ॥
अथवा गौरीनाम्ना तु जुहुयात् ब्राह्मणो मुने ।
कुण्डस्य चोत्तरे भागे व्रती स्नानं समाचरेत् ॥
आग्नेय्यां दिशि संपूर्णेन घटेन प्रथमे विभो ।
यामे वै द्विजशार्द्दूल ततो होमं समाचरेत् ॥

एवं यामानुयामन्तु स्नानं होमन्तु कारयेत्।
प्रभाते विमले जाते सपत्नीकं द्विजोत्तमम्॥
पूजयित्वा विधानेन वस्त्रालङ्कारभूषणैः।
रक्तवस्त्रे गुरोः पत्न्यै गुरवे सितवाससी॥
एवं कृत्वा विधानेन मुने वर्षचतुष्टयम्।
आराधनन्तु देव्याश्च सौभाग्यजननं परम्॥
उद्यापनं ततः कुर्य्यात्तस्मिन्नेव ततोदिने।
उमामहेश्वरं हैमं स्वच्छन्दे मञ्चके स्थितम्॥
वस्त्रैर्गन्धैश्च धूपैश्च दीपमालादिभिस्तथा।
भक्ष्यैर्नानाविधैः सम्यक् पूज्य भक्त्या ततो मुने॥
तद्वद्गुरुं सभार्य्यञ्च पूजयेत् द्विजमुत्तमम्।
गाञ्चैव गुरवे तद्वत् वस्त्रालङ्कारसंयुताम्॥
मिथुनानीह चत्वारि भोजयेत्सुसमाहिता।
उमामहेश्वरं हैमं दत्त्वा भक्त्या क्षमापयेत्॥
या चरेद्विधिना सम्यक् सौभाग्यारोग्यभाग्भवेत्।
इह जन्मनि सौभाग्यं मृता शिवपुरं व्रजेत्॥
विधिहीना न कर्त्तव्या तृतीया फलमिच्छता।
व्यर्थः परिश्रमस्तस्य पर्व्वते खननं यथा॥
नारी वा नरशार्दूल नरो वा विधिना मुने *।
फलं यथोक्तं प्राप्नोति सत्यमुक्तं मया द्विजाः॥

---

* विधवाविधवा मुने इति पुस्तकान्तरेपाठः।

इति स्कन्दपुराणोक्तं हरतृतीयाव्रतम्।

——०*०——

फाल्गुनादितृतीयायां लवणं यस्तु वर्ज्जयेत्।
समाप्ते शयनं दद्यात् गृहं सोपस्करान्वितम्॥

'समाप्ते, वत्सरान्ते।

संपूज्य विप्रमिथुनं भवानी प्रीयतामिति।
गौरीलोकप्रदं नित्यं सौभाग्यव्रतमुच्यते॥

इति गरुड पुराणोक्तं सौभाग्यव्रतम्*।

——०*०——

कार्त्तिकादि तृतीयायां प्राश्य गोमूत्रयावकम्।
नक्ताच्चरेदब्दमेकं तदन्ते गोप्रदो भवेत्॥
गौरीलोके वसेत् कल्पं ततोराजा भवेदिह।
एतद्भद्राव्रतं नाम सर्व्वकल्याणकारकं॥

इति पद्मपुराणोक्तं भद्राव्रतम्।

——ः○ः——

आलेपनञ्च यः कुर्य्यात् तृतीयायां शिवालये।

'शिवा, पार्व्वती।

समाप्ते धेनुदोयाति भवानीव्रतमित्युत॥

---

* इति पद्मपुराणोक्तमिति पुस्तकान्तरे पाठः।

इति पद्मपुराणोक्तं भवानीव्रतम्।

—:○:—

अनग्निपक्वमश्नाति तृतीयायान्तु योनरः।
गान्दत्त्वा शिवमभ्येति पुनरावृत्तिदुर्लभं॥
वृहदानन्दकृत्पुंसां शीलव्रतमिदं स्मृतं। ० ०

इति पद्मपुराणोक्तं शीलव्रतम्*।

—:○:—

माघेमास्यथवा चैत्रे गुडधेनुप्रदोभवेत्।
गुडव्रतस्तृतीयायां गौरीलोके महीयते॥
'गुड़व्रतः, गुड़वर्ज्जी।
महाव्रतमिदं नाम परमानन्दकारकं॥

इति पद्मपुराणोक्तं महातृतीयाव्रतम्।

—:○:—

ब्रह्मोवाच।

तृतीयायान्तु शुक्लायां लिखेद्वस्त्रयुगे शुभे।
रोचनासितकर्पूरैः शिवोमां पूजयेत्ततः॥
हेमरत्नस्रजैर्व्वस्त्र मन्त्रयुग्ममुदीरयेत्।
समस्तकामफलदं यत्तत् पूर्व्वमुदाहृतं॥
तदेव मन्त्रद्वयं लिख्यते।
नमः समस्तभुवनसर्गस्थित्यन्तकारक।

* इति पद्मपुराणोक्तं महाव्रतमिति पुस्तकान्तरे पाठः।

ईशान ध्यानपरम योगिगम्यायते शिव॥
नमः शिवायै विश्वेशशरीरार्द्धापहारिणि।
सत्यं चराचरस्येह जनन्यै कामदायिनि॥
ततोजपार्च्चनं होमं कर्त्तव्यं द्विजसत्तम।
अवियोगाय नारीणां व्रतराजं सदा हितं॥
सहेमपुष्परत्नाढ्यं सवस्त्रं दापयेत्तु तं।
महापुण्यं महाभाग्यं सर्व्वकामप्रदायकं॥
सुतभ्रातृवियोगस्तु नभवेत्तेन भो द्विज।
न व्याधिर्नोपसर्गाश्च यावत्तन्तुरजो भवेत्।
तावत्कालमुमालोके राजते मोदते* चिरं॥

इति श्रीदेवीपुराणोक्तं व्रतराज तृतीयाव्रतम् †।

——oo——

सूत उवाच।

अत्र वः कीर्त्तयिष्यामि इतिहासं पुरातनं।
यद्वृत्तं काशिराजस्य भार्य्यया द्विजसत्तम॥
काश्यांराजः पुराह्यासीत् ज्जयसेन इति स्मृतः।
तस्य भार्य्यासहस्रन्तु आसीद्रूपसमन्वितं॥
तथैवान्या प्रिया तेन लब्धा भार्य्या शुशोभना।
सुता मद्राधिराजस्य विश्वकोनस्य धीमतः॥
सा स्वप्नात् प्रातरुत्थाय गत्वा गङ्गातटं शुभम्।

* क्रीड़ते इति पुंस्तकान्तरे पाठः।
† इति व्रतराजव्रतमिति पुस्तकान्तरे पाठः।

पञ्चपिण्डात्मिकां गौरीं कृत्वा कर्द्दमसम्भवाम् ॥
यदा तु प्रभया भावौ तदात्मानं करोत्यसौ ।
पृथिव्यापश्च तेजश्च वायुराकाशमेव च ॥
सृष्ट्यर्थं सृजतीत्येषा तत स्तत्पञ्चपिण्डिका ।
ततः संपूजयामास मन्त्रैः पञ्चभिरेवच ॥
ततो गन्धैः फलैर्म्माल्यैर्धूपैर्वस्त्रैः सुशोभनैः ।
नैवेद्यैः परमान्नैश्च गीतैर्नृत्यैः प्रचोदितैः ॥
ततो विसृज्य तां देवीं तदुद्देशेन वै ततः ।
दत्त्वा दानानि भूरीणि गौरिणीनां द्विजन्मनाम् ॥
ततश्च गृहमभ्येत्य भूरिवादित्रनिस्वनैः ।
यथा यथा सतीपूजां तस्या गौर्य्याः करोति या ॥
तथा तथा तु सौभाग्यं तस्याः प्रत्यधिकं भवेत् ।
अथ तस्याः सपत्न्यो याः सर्व्वा दुःखसमन्विताः ॥
दृष्ट्वा सौभाग्यवृद्धिं तां तस्या एव दिने दिने ।
एकाः प्रोचुर्व्वाचं च चैनां यदेषा कुरुते सदा ॥
मृन्मयीञ्च समादाय पूजयेत् पञ्चपिण्डिकाम् ।
अन्या प्रोचुर्म्मन्त्रसिद्धां तां वदन्ति महर्षयः ॥
अन्या वदति पुण्यानि नास्याः पूर्व्वकृतानि च ।
एवं तासां सुदुःखेन महाकालो जगाम ह ॥
कस्यचित्त्वणकालस्य* सर्व्वाः संमन्त्र्य ता मिथः ।
तस्याः सन्निधिमाजग्मु स्तस्मिन्नेव जलाशये ॥
यत्र सा पूजयेद्गौरीं कृत्वा ताः पञ्चपिण्डिकाम् ।

---

* क्षयकालस्येति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सा च सर्व्वाः समालोक्य त्यक्त्वा गौरीप्रपूजनम् ॥
संमुखी प्रययौ तूर्णं कृताञ्जलिपुटस्थिता ।
स्वागतं वो महाभागा भूयः सुस्वागतं वचः ।
कृत्यं निवेद्यतां शीघ्रं येनाशु प्रकरोम्यहं ॥

सपत्न्य ऊचुः ।

वयं सर्व्वाः समायाताः कौतुकेन तवान्तिकम् ।
दौर्भाग्यवह्निना दग्धास्तव सौभाग्यजेन च ॥
तस्मादद महाभागे मृन्मयीं पञ्चपिण्डिकाम् ।
नित्यमर्च्चयसीति त्वं सौभाग्यस्य विवर्द्धनम् ॥
किं ते कारणमेतद्धि किं वा मन्त्रसमुद्भवः ।
प्रभावोयं महाभागे गुह्यञ्चेत्तत् वदस्व नः ॥

पद्मावत्युवाच ।

रहस्यं परमं गुह्यं यत्पृष्टास्मि शुभाननाः ।
अव्यक्तव्यं वदिष्यामि भवतीनां तथापि च ॥
गौरीपूजनकाले तु यस्माच्चैव समागताः ।
सर्व्वा मम भगिन्यस्तु ईर्षा धर्म्मोनमेऽस्तिवा ॥
अहमासं पुरा कन्या पुरे कुसुमसंज्ञिते ।
वीरसेनस्य शूद्रस्य वणिक्पुत्रस्य धीमतः ॥
तेन दत्तास्मि धर्म्मेण विवाहार्थं महात्मना ।
ततो विवाहसमये मम दत्तानि ह्वद्ये ॥
पञ्चाक्षराणि श्रेष्ठानि योषितां दीक्षया सह ।
गौरीपूजा तथा चैव प्रोक्ता चाहं ततः परम् ॥

यावत्तु पुत्रि गौरीं त्वमेतैः पूजयसेऽचरैः।
जलपानं न कर्त्तव्यं तावच्चैव कथञ्चन॥
येन संप्राप्स्यसेऽभीष्टं तत्प्रभावात् यथेप्सितम्।
तथेति च मया प्रोक्तं तस्मात् प्रीता शुभाननाः॥
ततो विवाहे निर्व्वृत्ते गताहं पतिना सह।
श्वशुरस्तिष्ठते यत्र श्वश्रूश्चैव सुदारुणा॥
गौरीपूजाकृते माञ्च निवारयति सर्व्वदा।
ततोऽहं भयसन्त्रस्ता गौरीभक्तिपरायणा॥
जलार्थं यत्र गच्छामि तस्मिंश्चैव जलाशये।
तत्र कर्द्दममादाय मन्त्रैः पञ्चभिरेव च॥
पञ्चपिण्डात्मिकां गौरीं विनिर्म्माय ततः पुनः।
तैरेव पूजयाम्येतां गौरीभक्तिपरायणा॥
प्रक्षिपामि पुनस्तोये ततो गच्छामि मन्दिरम्।
कस्यचित्त्वथ कालस्य भर्त्ता मे प्रथितः शुभाः॥
देशान्तरं वणिग्वृत्या सोऽपि मार्गं समाश्रितः।
सगच्छन्मरुमार्गेण मां समादाय स्नेहतः* ॥
संप्राप्तोनिर्जलं देशं सुरौद्रं मरुमण्डलम्।
तथा रौद्रतमे काले वृषस्थे दिवसाधिप॥
ततः सार्थः समग्रश्च विश्रान्तः स्थलमध्यगः।
कूपमेकं समाश्रित्य गम्भीरं दूरतोदकम्॥
एतस्मिन्नेव काले तु मया दृष्टं समीपगम्।
तोयाकारं मरुद्देशं ततस्तोयं विचिन्तितम्॥

* देहतं इति पुस्तकान्तरेपाठः।

एतच्च दृश्यते तोयं समीपस्थं तथा बहु।
तत्र स्नात्वा शुचिर्भूत्वा गौरीमभ्यर्च्य भक्तितः॥
पिबामि सलिलं पश्चात् सुखादु सुरसौ* भवेत्।
ततः संप्रस्थिता यावत् प्रयच्छामि पदात्पदम्॥
ततो दूरतरं याति चणेन मृगतृष्णिका।
एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ते नभोमध्यं दिवाकरः।
वृषस्थस्तेन दग्धास्मि† उपरिष्टात् शुभाननाः॥
अधोभागे तु तप्ताभिर्वालुकाभिः समन्ततः।
भ्रममाणा ततस्तस्मिन्मरुदेशे समाकुला॥
ततश्च पतिता भूमौ विष्फोटकसमावृता॥
ततो मया स्मृता चित्ते कथा भारतसम्भवा।
एतेन तु पुरा पञ्चवालुकाभिर्विनिर्मिता।
कूपे तु चिप्यमाणेन वन्धुभ्यान्तोयवर्त्तिते॥
भक्तिग्राह्यास्ततो देवास्तुष्टास्तस्य महात्मनः।
तदेवं वालुकाभिश्च पूजयामि हरिप्रियाम्॥
तेन तुष्टा तु सा देवी मम राज्यं प्रयच्छति।
अन्य देहतरं संस्थे मन्येभीऽष्टमनन्तकम्॥
ततस्तु पञ्चभिर्मन्त्रैस्तैरेव स्मृतिमागतैः।
पञ्चभिर्मुष्टिभिर्देवी वालुकोत्थैः प्रपूजिता॥
ततः पञ्चत्वमापन्ना तत्कालेऽहं वराङ्गनाः।
दशार्णाधिपतेर्जाता सद्मने लोकविश्रुते॥
जातिस्मरणसंयुक्ता तस्या देव्याः प्रभावतः।

* सुरभीति पुस्तकान्तरे पाठः। † दह्यमानास्मीति पुस्तकान्तरेपाठः।

भवतीनां कनिष्ठास्मि ज्येष्ठा सौभाग्यतः स्थिता ॥
एतस्मात् कारणाद्गौरीं कृत्वैतां पञ्चपिण्डिकान्।
कर्द्दमेन विधायाथ पूजयामि दिने दिने ॥
एतत् गुह्यं समाख्यातं भवतीनामसंशयम्।
समेनानेन मे गौरी मनोभीष्टं प्रयच्छतु ॥

लक्ष्मीरुवाच।

ततः सर्व्वाः सपत्न्यस्ताः कृताञ्जलिपुटस्थिताः।
तामूचुर्द्दीनया वाचा प्रणिपत्य मुहुर्मुहुः ॥
प्रसादं कुरुचास्माकं दीयतां मन्त्रपञ्चकम्।
तदेव येन ते गौरी सन्तुष्टा परमेश्वरी ॥
त्वया प्रोक्ता च यं सर्व्वाः प्रार्थयध्वं यथेच्छया।
अहं सर्व्वं प्रदास्यामि तत्सत्यं वचनं कुरु ॥
ततो देव मया प्रोक्तं तासां तन्मन्त्रपञ्चकम्।
शिष्यत्वं गमितानान्तु वाङ्म,नः,काय,कर्म्म,भिः ॥

विष्णुरुवाच।

ममापि वद देवेशि कीदृक् तन्मन्त्रपञ्चकं।
यत्त्वयानुष्ठितं पूर्व्वं तासां गौर्य्या निवेदितम् ॥

लक्ष्मीरुवाच।

नमः पृथिव्यै चान्यै ते नम आपोमये शुभे।
तेजस्विनि नमस्तुभ्यं नमस्ते वायुरूपिणि ॥
आकाशरूपसम्पन्ने पञ्चरूपे नमोनमः।
एभिर्म्मन्त्रैर्मया पूर्व्वं पूजिता परमेश्वरी ॥
तेन राज्यं पुरा प्राप्तं सर्व्वस्त्रीणां सुदुर्लभम्।

ततः संस्थापितां देवीं कृत्वा रत्न मयीं शुभाम् ॥
हाटकेश्वरजे क्षेत्रे मया तत्र सुरेश्वर ।
तां या पूजयते नारी साचापि * पतिवल्लभा ।
जायते नात्र सन्देहः सर्व्वपापविवर्ज्जिता ॥

लक्ष्मीरुवाच ।

एवं राज्यं मया प्राप्तं गौर्य्याः पूजाकृते विभो ।
सौभाग्यं परमञ्चैव दुर्लभं सर्व्वयोषिताम् ।
नचापत्यं मया लब्धं तथापि परमेश्वर ॥
तादृशेऽपि च सौभाग्ये तारुण्ये तादृशे स्थिते ।
तथापि तेन दुःखेन दिवानक्तं सुखेन मे ॥
कस्यचित्त्वथ कालस्य दुर्व्वासा मुनिपुङ्गवः ।
आनर्त्ताधिपते र्हर्म्म्यं संप्राप्ते गौरवाय सः ॥
चातुर्म्मासीकृतेचैव मृत्तिकाग्रहणाय च ।
ततः संपूजितो राज्ञा आनर्त्तेन यथाक्रमम् ॥
दत्त्वार्घं मधुपर्कञ्च ततः प्रोक्तः प्रणम्य च ।
स्वागतन्ते मुनिश्रेष्ठ भूयः सुस्वागतञ्च ते ॥
नान्योधन्यतमोलोके भूपोऽस्ति सदृशो मया ।
यत्ते पादौ रजोग्रस्तौ केशैर्म्मे निर्म्मलीकृतौ ॥
तद्ब्रूहि किङ्करोम्यद्य गृहायातस्य ते मुने ।
अपि राज्यं प्रयच्छामि का वार्त्तान्येषु सुव्रत ॥

दुर्व्वासा उवाच ।

चातुर्म्मासीविधानन्ते करिष्ये नृप मन्दिरे ।

---

* षण्मासीति पुस्तकान्तरे पाठः ।

मृत्तिकाग्रहणं यावत् शुश्रूषा क्रियतां मम॥
स तथेति प्रतिज्ञाय* मामूचे पार्थिवोत्तमः।
शुश्रूषा चास्य कर्त्तव्या सर्व्वदैव वरानने॥
चातुर्म्मासीकृतं यावद्देवतार्च्चनपूर्व्वकम्।
वाढमित्येवमुक्ताथ मया सर्व्वमनुष्ठितम्॥
शुश्रूषार्थञ्च यत् कर्म्म दुहिता तु पितुर्यथा।
चातुर्म्मास्यां व्यतीतायां यदा संप्रस्थितो मुनिः।
तदा प्रोचे स मां तुष्टः पुत्रि किं करवाणि ते॥
ततः स भगवान् प्रोक्तः प्रणिपत्य मया गुरुः।
अपत्यं नास्ति मे ब्रह्मन् तेन दग्धास्म्यहर्निशम्॥
तादृशे फलिते राज्ये यौवनेऽपि महत्तरे।
तन्मेवद मुनिश्रेष्ठ येन स्यान्मम सत्कृतिः॥
व्रतेन नियमेनाथ दानेन च हुतेन वा।
ततः स सुचिरं ध्यात्वा मामुवाच स्मयन्निव॥
अन्यदेहान्तरे पुत्रि त्वया गौरी प्रपूजिता।
तप्ताभिर्वालुकाभिश्च मृत्युकाल उपस्थिते॥
तद्भक्त्या लब्धराज्योऽपि तापेन परिभूयसे।
गौरी यत्तापसंयुक्ता वालुकाभिः कृता त्वया॥
न देवो विद्यते काष्ठे पाषाणे मृत्तिकासु च।
भावेषु विद्यते देवो मन्त्रसंयोगतस्ततः॥
तव भक्तिसमायुक्ता मन्त्रसंयोजनेन च।
देवी तत्र समायाता त्वया वालुकयार्च्चिता।

* माभूचे इति पुस्तकान्तरे पाठः।

तम्रयानेन सन्तापा भवत्यः सर्व्वदा स्थिताः ॥
तस्माद्रत्नमयीं कृत्वा देवीं त्वं पञ्चपिण्डिकां ।
हाटकेश्वरजे क्षेत्रे संस्थापय शुभानने ।
वृषस्थे भास्करे पश्चात्तस्या उपरि स्नावि यत् ॥
ज्वलयन्त्वं दिवानक्तं धारयस्व प्रयत्नतः ।
ततो यथा यथा तस्याः शैत्यभावो भविष्यति ॥
तथा तथा च ते देहः शान्तिं यास्यत्यसंशयं ।
देहान्ते भविता गर्भस्ततः पुत्रमवाप्स्यसि ॥
राज्यभारक्षयं श्रेष्ठं सुरलोकेषु विश्रुतम् ।
अन्यापि कामिनी यात्र एवं तां पूजयिष्यति ।
ज्यैष्ठे मासि तथा सापि यथा त्वं प्रभविष्यसि ॥

लक्ष्मीरुवाच ।

ततो मया पुनः प्रोक्तो भगवान् स मुनीश्वरः ।
मानुषत्वे च मे रागविरक्तिर्म्महती स्थिता ॥
नदीवेगोपमं दृष्ट्वा जीवितं सर्व्वदेहिनाम् ।
तन्मे वद महाभाग किञ्चिद्व्रतमनुत्तमम् ॥
मानुषत्वं न येन स्यात् सम्यक् चीर्णेन स द्विजः ।
ततः स सुचिरं ध्यात्वा मा याहि परमेश्वरि ॥
अस्ति पुत्रि व्रतं पुण्यं गौरीतुष्टिकरं परम् ।
येन चीर्णेन वै सम्यक् योषिद्देवत्वमाप्नुयात् ॥
गोमयाख्या महादेवी कृता गोमातृभिः पुनः ।
ततो गोलोकमापन्नाः सर्व्वास्ता वरवर्णिनि ॥
ताश्च कुरुष्व कल्याणि ततोदेवत्वमाप्स्यसि ।

ततो मया पुनः प्रोक्तः स मुनिः सुरसत्तम॥
कस्मिन् काले प्रकर्त्तव्या विधिना केन सन्मुने।
सर्व्वं विस्तरतो ब्रूहि येन तां प्रकरोम्यहम्॥

दुर्व्वासा उवाच।

नभस्ये च सिते पक्षे तृतीयादिवसे स्थिते।
प्रातरुत्थाय पश्चाच्च भक्षयेत् दन्तधावनम्॥
ततश्च नियमं कुर्य्यादुपवाससमुद्भवम्।
गौरीनाम समुच्चार्य्य श्रद्धापूतेन चेतसा॥
ततो निशागमे प्राप्ते कृत्वा गौरीचतुष्टयम्।
मृन्मयं याहृशश्चैव तदिहैकमनाः शृणु॥
एका गौरी प्रकर्त्तव्या पञ्चपिण्डा यथोचिता।
प्रहरे प्रहरे प्राप्ते तासु पूजां समाचरेत्॥
यैर्मन्त्रैस्तान्निबोध त्वं एकैकस्याः पृथक् पृथक्।
हिमाचलगृहे जाता देवि त्वं शङ्करप्रिया॥
मैनागर्भ समुद्भूता पूजां गृह्ण नमोऽस्तु ते।
धूपं दद्यात्ततश्चैव कर्पूरं श्रद्धया सह॥
रक्तसूत्रेण दीपञ्च घृतेन परिकल्पयेत्।
जातीपुष्पैः समभ्यर्च्य नैवेद्यं मोदकान्यसेत्॥
रक्तवस्त्रञ्च सम्पाद्य अर्घ्यं दद्यात्ततः परम्।
यस्य वृक्षस्य विहितं तस्य स्याद्दन्तधावनम्॥
मातुलङ्गेन दार्घ्यन्तु मन्त्रेणानेन भक्तितः।
शङ्करस्य प्रिये देवी हिमाचलसुते शुभे॥
अर्घ्यन्तेन मया दत्तं परिगृह्ण नमोस्तुते।

तदेव प्राशनं कार्य्यं ततः कायविशुद्धये॥

तदेव मातुलङ्गमेव।

द्वितीये प्रहरे प्राप्ते अर्द्धनारीश्वरं ततः।
सुरभ्या पूजयेद्भक्त्या मन्त्रेणानेन पार्व्वतीम्॥
रमाद्वाराहिणीचैवं या हरस्य व्यवस्थिता।
सा मे पूजां प्रगृह्णातु तस्यै देव्यै नमोनमः॥
अगुरुञ्च ततो दद्याद्धूपं दद्यात्तदासुते।
नैवेद्यं गुणकाश्चैव नालिकेरेणचार्द्धकम्॥
मन्त्रेणानेन दातव्यं तदेव प्राशनं स्मृतम्।
अर्द्धनारीश्वरौ यौ च संस्थितौ परमेश्वरौ॥
अर्द्धं मे तु प्रगृह्णानां स्यातां सर्व्वसुखप्रदौ।
तृतीये प्रहरे प्राप्ते शतपत्रा प्रपूजयेत्॥
उमामाहेश्वरौ देवौ मन्त्रेणानेन सुन्दरि।
उमामहेश्वरौ देवौ यौ तौ सृष्टिलयात्मकौ॥
तौ गृह्णीतामिमां पूजां मया दत्तां प्रभक्तितः।
गुग्गुलूत्थं ततो धूपं नैवेद्यं धारिकात्मकम्॥
जातीफलेन चार्घञ्च तदेव प्राशनं स्मृतम्।
ततश्चार्घः प्रदातव्यो मन्त्रेणानेन भक्तितः।
उमामहेश्वरौ देवौ सर्व्वकाम सुखप्रदौ॥
गृहीत्वा दत्तमर्घं मे दयां कृत्वा महेश्वरौ।
चतुर्थे प्रहरे प्राप्ते गौरीं पञ्च च पिण्डिकाम्॥
भृङ्गराजेन संपूज्य मन्त्रेणानेन भक्तितः।
पृथिव्यादीनि भूतानि यानि प्रोक्तानि पञ्च च॥

पञ्चरूपाणि देवेशि पूजां गृह्ण नमोस्तु ते।
नैवेद्यं घृतपूरञ्च दद्याद्देव्याः प्रभक्तितः॥
ग्रन्थिचूर्णेन धूपञ्च अर्घ्यं मदनजं फलम्।
तदेव प्रथमं कार्य्यं अर्घ्यमन्त्रइति स्मृतः॥
पञ्चभूतमयी देवी पञ्चधा या व्यवस्थिता।
अर्घ्यमेनं मया दत्तं सा गृह्णातु सुरेश्वरी॥
एवं सर्व्वां निशां वापि गीतवाद्यादिनिःस्वनैः।
तासां चैवाग्रतो नेया नैव निद्रां समाचरेत्॥
ततः प्रभाते विमले प्रोद्गते रविमण्डले।
स्नात्वा संपूजयेद्विप्रं सह पत्न्या सुभक्तितः॥
वस्त्रैराभरणैश्चैव स्वशक्त्या नृपनन्दिनि।
गौरीभक्तिं च दातव्यं मिष्टान्नञ्च शुचिस्मिते॥
ततः करेणुमानीय वडवां वा सुमध्यमे।
गौरीचतुष्टयं तत्र समारोप्य तदोपरि॥
गीतवादित्रशब्देन वेदध्वनियुतेन च।
नद्यां वाथ तडागे वा वाप्यां वाथ परिक्षिपेत्॥
मन्त्रेणानेन सद्भक्त्या तत्तेऽहं वच्मि सुन्दरि।
आगतासि महादेवि पूजितासि मया शुभे॥
मम सौभाग्यदानाय यत्रेष्टं तत्र गम्यताम्।

लक्ष्मीरुवाच।

एवं मया कृता देव सा तृतीया यथोदिता।
नभस्ये मासि संप्राप्ते भक्त्या परमया विभो॥
द्वितीये तु तथा प्राप्ते तृतीये तु विशेषतः।

तावद्व्योमगता वाणी समुत्तस्थौ सुरेश्वर ।
मा पुत्रि जलमध्ये त्वं मम मूर्त्तिचतुष्टयम् ॥
परिक्षिपाद्य मद्वाक्यं श्रुत्वा चैवं विधीयताम् ।
हाटकेश्वरजे क्षेत्रे स्थापयैतत्सदाक्षयात् ॥
अक्षयं जायते येन सर्व्वस्त्रीणां हिताय च ।
त्वं प्रार्थय यदाभीष्टं वरं सर्व्वं ददाम्यहम् ॥
ततः सा प्रणिपत्योच्चैर्म्मया प्रोक्ता सुरेश्वरी ।
यदि यच्छसि मे देवी वरन्तुष्टा सुरेश्वरि ॥
तदहं मानुषे गर्भे मा भूयासं कथञ्चन ।
भर्त्ता भवतु मे विष्णुः शाश्वतोऽभीष्टदः सदा ॥
नान्यत् किञ्चिदभीष्टं मे चेन्द्राज्यं त्रिदशोद्भवम् ।
अन्यापि कुरुते या तु व्रतमेतत् समाहिता ॥
सर्व्वव्रतैर्य्यदा तुष्टिस्तव देवि प्रजायते ।
तथा तस्याः प्रकर्त्तव्या एकेनानेन पार्व्वति ॥
एवं भविष्यतीत्युक्त्वा ततश्चादर्शनं गता ।
स्वदेवी च मया तत्र तच्च देवीचतुष्टयम् ॥
हाटकेश्वरजे क्षेत्रे मया संस्थापिता प्रभो ।
तत्प्रभावान्मया लब्धो भर्त्तायं परमेश्वरः ॥
शाश्वतश्चाक्षयश्चैव सुखप्रेक्ष्यश्च सर्व्वदा ।

इति पद्मपुराणीयनागरखण्डे पञ्चपिण्डिकागौरीव्रतम् ।

——०००——

गुडेन तुष्यते देवी पार्व्वती सर्व्वमङ्गला ।
यावत्पश्यामि प्रत्यूषं तावद्गौरीचतुष्टयम् ॥

जातरत्नमयं तच्च मया तत्परिवर्जितम्।
प्रस्थिता तत्समादाय परिच्छेत्तुं जलाशये॥
गुड़पूपास्तु दातव्या मासि भाद्रपदे तु या।
तृतीया पायसेनापि वामदेवस्य प्रीतये॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं गुड़तृतीयाव्रतम्।

——000——

साध्या द्वादश प्रोक्ताः

ब्रह्माण्डपुराणात्।

मनोऽनुमन्ता प्राणश्च नरयानश्च वीर्य्यवान्।
वित्तिर्हयो* नयश्चैव हंसो नारायणस्तथा॥
प्रभवो विष्णुर्व्विश्वश्च साध्या द्वादश यज्ञिरे।
तृतीयायां महाभाग पूजयेत्तानुपोषितः॥
प्रतितृतीयायां यावद्वर्षं सोपवास इति शेषः।

इतिविष्णुधर्म्मोत्तरोक्तद्वादशाद्ययज्ञफलावाप्तितृतीयाव्रतं।

——000——

तृतीयायां तथाभ्यर्च्य ब्रह्म विष्णु महेश्वरान्।
पृथक् पृथक् नाम मन्त्रै र्नैवेद्यादि निवेदयेत्॥
त्रीन् लोकांश्च तदा नाम सम्यक् संपूजयेन्नरः।
ऐश्वर्य्यं महदाप्नोति गतिमग्र्याञ्च विन्दति।

---

* ह्रय्यं इति पुस्तकान्तरे पाठः।

इति विष्णुधर्म्मोक्तमैश्वर्य्य तृतीयाव्रतम् ।

——000——

तृतीया श्रावणे कृष्णा या स्यात् श्रवणसंयुता ।

श्रावणोऽत्र पौर्णमास्यन्तोमासो ग्राह्यः अतःश्रावणकृष्ण तृतीयायाः श्रवणयुक्तत्वं न दुर्घटं ।

तस्यां संपूज्य गोविन्दं तुष्टिमग्र्यामवाप्नुयात् ।
पूजादि प्रणवादिनमोन्तैर्नाममन्त्रैः ।

इति विष्णु धर्म्मोक्त तुष्टि प्राप्ति तृतीयाव्रतम ।

——000——

वैशाखशुक्लपक्षे तु तृतीयायामुपोषितः ।
अक्षयं फलमाप्नोति सर्व्वस्य सुकृतस्य तु ॥
सा तथा कृत्तिकोपेता विशेषेण च पूजिता ।
तत्र दत्तञ्च जप्तञ्च सर्व्वमक्षयमुच्यते ॥
अक्षया सा तिथिस्तस्मात्तस्यां सुकृतमक्षयं ।
अक्षतैः पूजितोविष्णुस्तेन साथाक्षता स्मृता ॥
अक्षतैस्तु नरः स्नातो विष्णोर्दत्त्वा तथाक्षतान् ।
शक्तून् सुसंस्कृतांश्चैव हुत्वा चैव तथाक्षतान् ॥
विप्रेषु दत्त्वा तानेव तथा शक्तून् सुसंस्कृतान् ।
पक्वान्नन्तु* महाभाग फलमक्षयमश्नुते ।
एकामप्युक्तां यः कृत्वा तृतीयां भृगुनन्दन ।
एतावत्तु तृतीयानां सर्व्वासान्तु फलं लभेत् ॥

---

* पक्वान्नमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तमक्षयफलावाप्ति अक्षयतृतीयाव्रतं।

———000———

ईश्वर उवाच।

फलतृतीयां या नारी कुरुते तत्र भाविता।
वर्षमेकं सिते पक्षे देवीं पूज्य विधानतः॥
फलानि ब्राह्मणे दद्यादभीष्टानि च यानि तु।
फलानि वर्जयेत् नक्तं अश्नाति सुरसुन्दरि॥
निष्पावानाढकीं मुद्गान् माषांश्चैव कुलत्थिकान्।
मसूरान् राजमाषांश्च गोधूमान् त्रिपुटांस्तथा॥
चणकान् वर्त्तुलान् वापि मुकुटां भक्तितोऽत्तिजः।
नरो वा यदि वा नारी यावद्गौरीव्रतं चरेत्॥
तस्याः पुण्यफलं वक्ष्ये कथ्यमानं शृणुष्व मे।
धनं धान्यं गृहे तस्य न कदाचित् क्षयं व्रजेत्॥
दुःखिता दुर्भगा दीना सदा जन्मनि नो भवेत्।
कथानकञ्च श्रोतव्यं देव्या माहात्म्यसंयुतम्॥
कृतपातकनाशाय सर्व्वकामसमृद्धये।

इति पद्मपुराणीयप्रभासखण्डोक्तं फलतृतीयाव्रतं।

इति श्रीमहाराजाधिराजश्रीमहादेवस्य सकलकरणाधीश्वर सकलविद्याविशारद श्रीहेमाद्रिविरचिते चतुर्व्वर्गचिन्तामणौ व्रतखण्डे तृतीयाव्रतानि।

———

अथ चतुर्थी व्रतानि ।

——000——

अनाथलोकोद्धरणैकबन्धुरगण्यपुण्यामृतसारसिन्धुः ।
हेमाद्रिरज्ञानसमुद्रसेतुं ब्रूते चतुर्थीव्रतमिष्टहेतुं ॥

स्कन्दउवाच ।

केन भोगानवाप्नोति निर्विघ्नं पुरसूदन ।
पुत्रपौत्रांस्तथारोग्यं व्रतेनाप्नोति शङ्कर ॥

ईश्वर उवाच ।

पुरा देवासुरे युद्धे असुरैर्निर्जिता रणे ।
शक्राद्या देवताः सर्व्वास्त्रिपुरावासिभिर्यदा ॥
तदा विवर्णवदनास्ते सर्व्वे मामुपागताः ।
त्राहि त्राहि वदन्तस्ते मयाप्याश्वासितास्तदा ॥
विघ्नैरुपहतानाञ्च समादिष्टं व्रतं मया ।
तत्कृतं तैस्तदास्कन्द तेषां तुष्टो गणाधिपः ॥
गणेशेन तु तुष्टेन विघ्नानां संचयः कृतः ।

स्कन्द उवाच ।

विधिना केन देवेश व्रतमेतन्महाफलं ।
कृतं भवति देवेश तन्मे ब्रूहि वृषध्वज ॥

ईश्वर उवाच ।

मार्गशीर्षे शुभे मासि सिते पक्षे तु षण्मुख ।

चतुर्थ्यां नियमं गृह्य विघ्नेशं पूज्य भक्तितः॥
पुष्पैर्गन्धैश्च नैवेद्यैः लड्डुकैश्च सुसंस्कृतैः।
पललैस्तिलपिष्टैश्च तथा सोहालकैः प्रभुं॥

पललं तिलपिष्टं षडेते पिष्टादिमयाः*।

पूजयित्वा विधानेन प्रार्थयेत्तत्र मानवः॥
त्वत्प्रसादेन देवेश व्रतं व्रतचतुष्टयं।
निर्विघ्नेन तु मे या तु प्रमाणं तु खगध्वज†॥
संसारार्णवदुस्तारं सर्व्वविघ्नसमाकुलं।
तस्मात् ध्यानजगन्नाथ त्राहि मां गणनायक॥
एवं प्रार्थ्य गणाध्यक्षं भुञ्जीयाद्वाग्यतस्ततः।
एवं क्रमेण संपूज्य एकभक्तो नरोत्तमः॥
गणेशं मनसा ध्यायंस्ततोरात्रौ स्वपेद्बुधः।
एवं संवत्सरं कृत्वा चतुर्थीव्रतं षण्मुख॥
ततो मार्गशिरे मासि विधिना तस्य पूजनं।
नक्ताशी च भवेत्तद्वद्यावत्संवत्सरंपुनः॥
मार्गशीर्षे तु संप्राप्ते तथैवायाचितो भवेत्।
अयाचितेनाब्दमेकं ततो मार्गशिरे पुनः॥
आरभ्योपवसेदब्दमेकं तद्वच्च पूजनं।
एवं क्रमेण विधिवच्चत्वार्य्यब्दानि मानवः॥
समाप्य तु ततोह्यन्ते व्रतस्नातो महाव्रत।
कारयेद्धेमघटितं स्वशक्त्याखुरथं शुभं॥

---

* पललोड्रुढकैश्चैवतथा सोमालिकैः प्रभुं। पललं तिलपिष्टं, उड्रुरकापिष्टादिमय्या इति पुस्तकान्तरे पाठः।

† प्रसादं खनक ध्वज इतिपुस्तकान्तरे पाठः।

आखुरथं, गणेशं ।

तद्रूपं विष्णुधर्म्मोत्तरात् ।

विनायकस्तु कर्त्तव्यो गजवक्त्रश्चतुर्भुजः ।
शूलकञ्चाक्षमाला च तस्य दक्षिणहस्तयोः ॥
पात्रञ्चोदकपूर्णञ्च परशुञ्चैव वामतः ।
दन्तश्चास्य नकर्त्तव्यो वामो रिपुनिषूदन ॥
आदपीठकृतः पादोदकश्चामनगो भवेत् ।
लम्बोदरस्तथाकार्य्यस्तन्तुकर्णश्च यादव ॥
व्याघ्रचर्म्मधरः सर्पव्यालयज्ञोपवीतवान् ।
कारयेद्वर्णकैः शुभ्रैररविन्दं सपत्रकं ॥
तस्योपरि घटं स्थाप्य ताम्रपात्रेण संयुतं ।
पूरयेत् शुभ्रशालेयैस्तन्दुलैरेव वा खग ॥
तस्योपरि न्यसेद्देवं वासोभिर्व्वेष्ट्य सुव्रत ।
पूजयेत् पुष्पधूपाद्यैर्नैवेद्यैर्विविधैस्तथा ।
मोदकैश्च ततः शुभ्रैः पक्वान्नैर्घृतपाचितैः ॥
नैवेद्यं कल्पयेत्तत्र गणेशः प्रीयतामिति ।
जागरं कारयेद्विद्वान् गीतवादित्रनिस्वनैः ।
पुराणाख्यापनञ्चैव तां रात्रिं क्षपयेद्बुधः ॥
प्रभाते विमले स्नातो होमकार्य्याणि कारयेत् ।
तिलव्रीहियवैश्चैव तथा सिद्धार्थकैः शुभैः ॥

ॐगणेशाय स्वाहा । ॐगणपतये स्वाहा । ॐमेघवर्णाय स्वाहा । ओंकुष्माण्डाय स्वाहा । ॐत्रिपुरान्तकाय स्वाहा । ॐएकदन्ताय स्वाहा । ॐलम्बोदराय स्वाहा । ॐरुक्मदंष्ट्राय

स्वाहा। ॐविघ्नेश्वराय स्वाहा। ॐब्रह्मणे स्वाहा। ॐइन्द्राय स्वाहा। ॐयमाय स्वाहा। ॐवरुणाय स्वाहा। ॐसोमाय स्वाहा*। ओंगणेशपरमेष्ठिने स्वाहा। गणपति मन्त्रेण होमयेत्।

अष्टोत्तरं शतं हुत्वा ततो व्याहृतिभिर्हुनेत्।
यावत् शक्यं महावाहो ततो होमं समाप्यते॥
ततस्तमर्च्चयेद्विद्वान् आचार्य्यं भक्तिभावितः।
वस्त्रैराभरणैर्दिव्यैः पूजयित्वा क्षमापयेत्॥
तत्पत्नी पुरुषो भक्त्या रत्नैराभरणैः शुभैः।
शय्या देया ततो राजन् सोपधानां सलङ्कृतां॥
गां सवत्सां ततो दद्यात् सर्व्वालङ्कारभूषितां।
प्रीयतां गणनाथोऽत्र इति मन्त्रमुदाहरेत्॥
ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या चतुर्व्विंशतिसंख्यया।
तेभ्यस्तु करकान् दद्यात् तिलपात्रसमन्वितान्॥
अनेन विधिना यस्तु करोति व्रतमुत्तमम्।
न विघ्नैरभिभूयेत गणनाथप्रसादतः॥
यः करोति समारम्भं निर्व्विघ्नं तत्फलप्रदम्।
पूर्व्वं तथा कृतं सर्व्वैरिन्द्राद्यैस्त्रिदशैर्व्विभो॥
रुद्रेण ब्रह्मणा पूर्व्वं विष्णुना च पुरा कृतम्।
अन्यैश्चैव महीपालै राजभिर्बहुभिः कृतम्॥
एतदेव व्रतं चीर्णं मनुष्यैर्भूतले मुने।
अनेन क्रियमाणेन न विघ्नैरभिभूयते।
स्वर्गलोकात्परिभ्रष्टस्ततो याति पराङ्गतिम्॥

* सूर्य्यायस्वाहेति पुस्तकान्तरे पाठः।

इति स्कन्दपुराणोक्तं सोपधानं कृच्छ्रचतुर्थीव्रतम्।

——000——

मार्कण्डेय उवाच।

इदमन्यत् प्रवक्ष्यामि चतुर्मूर्त्तिव्रतं तदा।
चैत्रस्यामलपक्षे तु सोपवासो जितेन्द्रियः॥
चतुर्थ्यां वासुदेवस्य कृत्वा संपूजनं शुभम्।
काञ्चनं दक्षिणां दद्यात् द्विजाय ब्रह्मचारिणे॥
तथा सङ्कर्षणं देवं पूजयित्वा जगद्गुरुं।
वैशाखे तु गृहस्थाय दद्याच्छय्यां सुसंस्कृतां* ॥
संपूज्य देवं प्रद्युम्नं† ज्यैष्ठे मासि यथा विधि।
वनस्थाय तदा दद्यात् फलमूलन्तु गोरसम्।
अनिरुद्धं यथाषाढे पूजयित्वा जगद्गुरुं॥
दद्यादलाबुपात्रन्तु योगस्थाय द्विजाय तु।
इत्येव पारणं‡ प्रोक्तं स्वर्गलोके महीयते॥
द्वितीये पारणे प्राप्ते शक्रलोके महीयते।
सालोक्य मायात्यथ केशवस्य
प्राप्ते तृतीये त्वथ पारणास्यात्।
पारण त्रय विधानात् व्रतावृत्तिः
इत्याश्रमाणां व्रतमुत्तमं ते
मयेरितं कल्मषनाशकारि।

* दद्याच्चैव सुसंस्कृतमिति पुस्तकान्तरे पाठः।

† पुत्रमिति पुस्तकान्तरे पाठः। ‡ पारणे प्राप्ते इति पुस्तकान्तरे पाठः।

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तमाश्रमव्रतम्।

———

मार्कण्डेय उवाच।

इदमन्यत् प्रवच्यामि चतुर्मूर्त्तिव्रतं तव।
चतुरात्मा हरिः प्रोक्तश्चत्वारश्च हुताशनाः॥
आहिताग्निर्द्विजो यस्य विद्यतेऽग्निचतुष्टयम्।
सोपवासश्चतुर्थ्यान्तु शुक्लपक्षस्य फाल्गुने॥
अभ्यर्च्य चतुरात्मानं वासुदेवमतन्द्रितम्।
तस्मै दद्याद्द्विजेन्द्राय तिलप्रस्थानि षोडश॥
सुवर्णस्य सुवर्णञ्च वस्त्रं घृततुलामपि।

सुवर्णं कर्षोनं।

एवं संवत्सरं कृत्वा व्रतमेतदतन्द्रितः।
सर्वकामसमृद्धस्य यज्ञस्य फलमश्नुते॥
विमानेनार्कवर्णेन स्वर्गलोकञ्च गच्छति।
मनुष्यो दीप्ततेजाःस्यात् दीप्ताग्निः प्रमदाप्रियः॥
रिपून् जयति संग्रामे धनवांश्च तथा भवेत्।
ये त्वग्नयो वै चतुरप्रविष्टाः
स वासुदेवः कथितश्चतुर्द्धा।
यः पूजयेत् ब्राह्मणमाहिताग्नि-
र्देवः स तेनाप्यथ पूजितः स्याद्॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तमग्निव्रतम्।

———✻✻✻———

इदमन्यत् प्रवक्ष्यामि चतुर्मूर्त्तिव्रतं तव॥
वासुदेवांशकात् जाताः सर्व्वे देवगणा नृप।
अधिकेन तु देशेन साध्या जातास्तथा सुराः॥
तत्रापि वाधिकांशेन* चतुरात्मा हरिःस्मृतः।
नरो नारायणश्चैव हरिः कृष्णश्च वीर्य्यवान्॥
चतुरात्मा हरिर्जातो गृहधर्म्मस्य यादव।
आदित्येषु तु यावुक्तौ मित्रावरुणसंज्ञकौ।
तावेव नान्यौ जानीहि हरिकृष्णौ च यादव॥
आदित्येषु तु या वुक्तौ शक्रविष्णू सुरोत्तमौ।
तावेव सिद्धसाध्येषु नरनारायणौ पुनः॥
चैत्रशुक्लचतुर्थ्यान्तु सोपवासस्तु पूजयेत्।
देवेशं चतुरात्मानं वित्तशक्त्या नराधिप॥
व्रतमेतन्नरः कृत्वा पूर्णद्वादशवत्सरम्।
न दुर्गतिमवाप्नोति मोक्षोपायञ्च विन्दति॥

ततः समासाद्य वनिप्रभुत्वं
परेण पुंसा समसत्वमेति।
सर्व्वेश्वरश्चाप्रतिमप्रभावो
विमुक्तदुःखो भुवनस्य गोप्ता॥

---

* वाधिकांशेनेति पुस्तकान्तरे पाठः।

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं चतुर्मूर्त्तिव्रतम्।

——०००——

शुक उवाच।

चतुर्थ्यङ्गारकदिने यदा भवति भारत।
मृदा स्नानं तदा कुर्य्यात् पद्मरागविभूषितः॥
अग्निर्मूर्द्धा दिवो मन्त्रं जपंस्तिष्ठेदुदङ्मुखः।
शूद्रस्तूष्णीजपं भौममास्ते भोगविवर्ज्जितः॥
अथास्तमितआदित्ये गोमयेनोपलिप्य च।
प्राङ्गणं पुष्पमालाभिरक्षताभिः समन्ततः॥
अभ्यर्च्चाभिलिखेत्पद्मं कुङ्कुमेनाष्टपत्रकम्।
कुङ्कुमस्याप्यभावे तु रक्तचन्दनमिष्यते॥
चत्वारः करकाः कार्य्या भक्ष्यभोज्यसमन्विताः।
तण्डुलैरक्तशालेयैः पद्मरागैश्च संयुताः॥
चतुःकोणेषु तान् कृत्वा फलानि विविधानि च।
गन्धमाल्यादिकं सर्व्वं तथैव विनिवेदयेत्
सुवर्णशृङ्गीं कपिलामथार्च्य
रौप्यैः खुरैः कांस्यदोहां सवस्त्राम्।
धुरन्धरं रक्तमतीव सौम्यं
धान्यानि सप्तावरसंयुतानि॥
सप्त धान्यानि, यव गोधूम धान्यकम्
कङ्गु श्यामा चणक चीनकानि।
अङ्गुष्ठमात्रं पुरुषं तथैव

सौवर्णमत्यायतबाहुदण्डम् ।
चतुर्भुजं हेममये निविष्टं
पात्रे गुडस्योपरि सर्पिषायुतम् ॥
सामस्वरज्ञाय जितेन्द्रियाय
पात्राय शीलत्रयसम्भवाय ।
दातव्यमेतत्सकलं द्विजाय
कुटुम्बिने नैव च दम्भयुक्ते ॥

भूमि पुत्र महातेजः स्वेदोद्भव पिनाकिनः ।
रूपार्थी त्वां प्रपन्नोऽहं गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते ॥
मन्त्रेणानेन दत्त्वार्घ्यं रक्तचन्दनवारिणा ।
ततोऽर्चयेद्विप्रवरं रक्तमाल्यांबरादिभिः ॥
दद्यान्मन्त्रेण तेनैव भौमं गोमिथुनान्वितम् ।
शय्यां च शक्तितो दद्यात्सर्वोपस्करसंयुताम् ॥
यद्यदिष्टतमं लोके यच्चास्य दयितं गृहे ।
तत्तद्गुणवते देयं तदेवाक्षयमिच्छता ॥
प्रदक्षिणं ततः कृत्वा विसर्ज्य द्विजपुङ्गव ।
नक्तमक्षारलवणमश्नीयात् घृतसंयुतम् ।
भक्त्या यस्तु पुमान् कुर्यादेवमङ्गारकाष्टकम् ॥

अङ्गारकाष्टकमिति, अङ्गारकचतुर्थ्यष्टकम् ।

चतुरोवाथ वा तस्य यत् पुण्यं तद्वदामि ते ॥
रूपसौभाग्यसम्पन्नः पुनर्जन्मनि जन्मनि ।
वैष्णवोऽथ शिवोभक्तः सप्तद्वीपाधिपो भवेत् ॥
सप्तकल्पसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ।

इति मत्स्यपुराणोक्तं *अङ्गारकचतुर्थीव्रतम् ॥

——०००——

ब्रह्मोवाच।

गणेशपूजनं कुर्य्यात् चतुर्थ्यां सर्व्वकर्म्मसु।
अविघ्नं सुरलोके च गतिमिष्टां प्रयच्छति॥
कर्म्मस्वविदुषं विघ्नं कुर्य्याच्चैव न संशयः।
सर्व्वेषां कर्म्मणामादौ ततः पूज्यो गणाधिपः॥
मूलमन्त्राः स्वसंज्ञाभिरङ्गमन्त्राश्च कीर्त्तिताः।
पूर्व्ववत्पद्मपत्रस्थः कर्त्तव्यश्चतिथीश्वरः॥

तिथीश्वरोऽत्र गणेशः।

तद्रूपप्रकारस्तु कृष्णचतुर्थीव्रते विलोकनीयः।

गन्धपुष्पोपहारैश्च यथाशक्ति विधीयते।
पूजाशाठेऽन शाठेऽन कृतापि तु फलप्रदा॥
आज्यधारासमिद्भिश्च दधिक्षीरान्नमाक्षिकैः।
पूर्व्वोक्त फलदा होमो यस्तु शान्तेन चेतसा॥

एतद्व्रतं वैश्वानर प्रतिपद्व्रतवद्द्रष्टव्यं।

इति भविष्यत्पुराणोक्तं गणेशव्रतम्।

——०*०——

*सूत उवाच।

चतुर्थ्यां न तु भुञ्जीत स्नात्वा नद्यां नृपोत्तम।

---

* पद्मपुराणोक्तमिति पुस्तकान्तरे पाठः।

रक्ताम्बरधरो भूत्वा रक्तगन्धानुलेपनः ॥
रक्तचित्तो गणाधीशं विनायकमथार्च्चयेत् ।
रक्तचन्दनतोयेन स्नानपूर्व्वविधानतः ॥
विलिप्य रक्तगन्धेन रक्तपुष्पैः प्रपूजयेत् ।
ततोसौ दत्तवान् भूयः साज्ययुक्तं च चन्दनम् ॥
नैवेद्यं चैव हारिद्र गुडखण्डं घृतप्लुतम् ।
एवं सम्वत्सरं पूज्यं विनायकमथ स्तुवन् ॥
नमस्कृत्य महादेवं स्तोष्येऽहं त्वां विनायकम् ।
महागणपतिं शूरमजितं जयवर्द्धनम् ॥
एकदन्तं द्विदन्तञ्च चतुर्दन्तं चतुर्भुजम् ।
त्र्यक्षत्रिशूलहस्तञ्च रक्तनेत्रं वरप्रदम् ॥
आम्बिकेयं शङ्कुवर्णं प्रचण्डं दण्डनायकम् ।
आरक्तं दण्डिनं चैव वह्निवक्त्रं हुतप्रियम् ॥
अनर्च्चितो विघ्नकरः सर्व्वकार्य्येषु यो नृणाम् ।
तं नमामि गणाध्यक्षं भीममुग्रमुमासुतम् ॥
मदमत्तं विरूपाक्षं भववक्त्रसमुद्भवं ।
सूर्य्यकोटिप्रतीकाशं रक्ताञ्जनसमप्रभम् ॥
बुधं सुनिश्चलं शान्तं नमस्यामि विनायकम् ॥
नमोऽस्तु ब्रह्मरूपाय विष्णुरूपाय ते नमः ।
नमोऽस्तु गजरूपाय गजानां पतये नमः ।
मेरु मन्दररूपाय* नमः कैलासवासिने ॥
नमो विघ्न विनाशाय नमस्ते ब्रह्मचारिणे ।

* विरूपाय सुरूपायेति पाठान्तरं ।

भक्तस्तुताय देवाय नमस्तुभ्यं विनायक।
त्वया पुराणं सर्व्वेषां देवानां कार्य्यसिद्धये॥
गजरूपं समास्थाय त्रासिताः सर्व्वदानवाः।
ऋषीणां देवतानाञ्च कृताः सर्व्वे मनोरथाः॥
यतस्ततः सुरैरग्रैः पूज्यसे त्वं भवात्मज।
त्वामाराध्य गणाध्यक्षं सर्व्वज्ञं कामरूपिणम्॥
कार्य्यार्थं रक्तकुसुमैः रक्तचन्दनवारिभिः।
रक्ताम्बरधरो भूत्वा चतुर्थ्यामर्च्चयेज्जपन्॥
त्रिकालमेककालं वा नियतो नियतात्मनाः।
राजानं राजपुत्रं वा राजमन्त्रिणमेव च॥
राज्यं वा सर्व्वविघ्नेशो वशी कुर्य्यात्सराष्ट्रकम्।
अविघ्नं कुरु मे नित्यं कुरु विघ्नंविनायक॥
मया त्वं संस्तुतो भक्त्या पूजितश्च विशेषतः।
यत् फलं सर्व्वतीर्थेषु सर्व्वयज्ञेषु यत्फलम्॥
तत् फलं सर्व्वमाप्नोति स्तुत्वा देवं विनायकम्।
विषमं न भवेत्तस्य नच गच्छेत्पराभवम्॥
न च विघ्नो भवेत्तस्य जातो जातिस्मरो भवेत्।
य इदं पठति स्तोत्रं षड्भिर्मासैर्वरं लभेत्॥
सम्वत्सरेण सिद्धिञ्च लभते नात्र संशयः।

इति नरसिंहपुराणोक्तं गणेशचतुर्थीव्रतम्।

——000——

सुमन्तुरुवाच॥

शिवा शान्तास्तु खी राजन् चतुर्थी त्रिविधा स्मृता।

मासि भाद्रपदे शुक्ला शिवा लोकेशपूजिता ।
तस्यां स्नानं तथा दानमुपवासोजपस्तथा ।
क्रियमाणं शतगुणं प्रसादाद्दन्तिनो नृप ॥
गुड लवण घृतानान्तु दानं शुभकरं स्मृतम् ।
गुडपूपा* स्तथा वीर पुण्यं ब्राह्मणभोजनम् ॥
चतुर्थ्यां नरशार्दूल पूजयेत सदा स्त्रियः ।
गुड लवण पूजाभिः श्वश्रुश्वशुरमातरः ॥
ताः सर्व्वा सुभगाःस्युर्वै विघ्नेशस्यानुमोदनात् ।
कन्यकाश्च विशेषेण विधिनानेन पूजयेत् ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं शिवाचतुर्थीव्रतम् ।

—०*०—

सुमन्तुरुवाच ।

माघमासि तथा शुक्ला या चतुर्थी महीपते ।
सा सर्व्वशान्तिदा नित्यं शान्तिं कुर्य्यात्सदैव हि ॥
स्नानं दानं बलिः कर्म्म सर्व्वमस्यां कृतं विभो ।
भवेत्सहस्रगुणितं प्रसादाद्दन्तिनः सदा ॥
कृत्वोपवासं यस्तस्यां पूजयेद्विघ्ननायकम् ।
तस्यां होमादिकं कर्म्म भवेत्साहस्रिकं नृप ॥
लवणं गुडपूर्णञ्च घृताक्तं तच्च भारत ।
दत्त्वा भक्त्या तु विघ्नेशं फलं साहस्रिकं लभेत् ॥

* गुडपूजेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

विशेषतः स्त्रियोराजन् पूजयेत् स्वगुरुं नृप।
गुड लवण घृते वीर सदास्यां कुरुनन्दन॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं शान्ताचतुर्थीव्रतम्॥

—०:○:—

सुमन्तुरुवाच।

सुखावहां शृणु सुखां सौभाग्यकरिणीं* शुभां।
चतुर्थीं कुरुशार्दूल रूपसौभाग्यदां शुभां॥
सुखव्रतं महापुण्यं रूपारोग्यप्रदायकम्।
सुसूक्ष्मं सुकरं धन्यमिदं पुण्यं सुखावहं॥
परत्र फलदं वीर दिव्यरूपप्रदायकम्।
विलासं विभ्रमाक्षेपं हसितं चेष्टितं शुभम्।
सुखव्रतेन सर्व्वं स्यात् शुभं कुरुकुलोद्वह।।
कृतपूजे तु देवेशे विप्रेश शिवयोः सुते।
यदा शुक्लचतुर्थ्यान्तु वारो भौमस्य भाक् भवेत्॥
तदा सा सुखदा ज्ञेया चतुर्थी वै सुखेति च।
पुरा मैथुनमाश्रित्य स्थिताभ्यान्तुहिनाचले॥
भीमोमाभ्यां महाबाहो† रवि रिन्दुसुतः क्षितौ*
मेदिन्या सुप्रयत्नेन सुखेन तु भृतो यथा।

---

* परामिति पुस्तकान्तरे पाठः।

† रक्तविन्दुरिति पुस्तकान्तरे।

जातस्तस्यां महावीर रक्तो रक्तसमुद्भवः ॥
उमया पार्त्तवोत्पन्नस्तस्मादङ्गारको ह्ययम् ।
मङ्गदोऽङ्गारकान्तिश्च अङ्गानान्तु सदा नृप ॥
सौभाग्यादिकरो यस्मात्तस्मादङ्गारको मतः ।
भक्त्या चतुर्थीं नक्तेन* यो वै श्रद्धासमन्वितः ॥
उपोष्यति नरो राजन् नारी वानन्यमानसा ।
पूजयेच्च कुजं भक्त्या रक्तपुष्पविलेपनैः ॥

अङ्गारकस्वरूपञ्च वक्ष्यमाणमत्स्यपुराणोक्ताङ्गारकचतुर्थीव्रते द्रष्टव्यम् ।

गणेशं प्रथमं पूज्य भक्त्या श्रद्धासमन्वितः ।
स तु तुष्टः प्रयच्छेत सौभाग्यं रूपसम्पदम् ॥
पूर्व्वन्तु कृतसङ्कल्पः स्नानं कृत्वा यथाविधि ।
गृहीत्वा मृत्तिकां वन्दे मन्त्रेणानेन भारत ॥
इह त्वं वन्दिता पूर्व्वं कृष्णेनोद्धरता किल ।
तस्मान्मे दह पाप्मानं यन्मया पूर्व्वसञ्चितं ॥
इमं मन्त्रं पठन् वीर आदित्याय प्रदर्शयेत् ।
आदित्यरश्मिभिः पूतां गङ्गाजलकणोच्चितां ॥
दत्त्वा मृदं शिरसि तां सर्व्वाङ्गेषु नियोजयेत् ।
ततः स्नानं प्रकुर्व्वीत मन्त्रपूर्व्वं जले शुभे ॥
यूयमापःस्थ सर्व्वेषां दैत्यदानवसञ्चिताः ।
स्वेदाण्डजोद्भिदानाञ्च जरायूणाञ्च योनयः ॥

---

* भक्तेनेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

स्नातोऽहं सर्व्वतीर्थेषु सर्व्वप्रस्रवणेषु च।
तथा काश्यादितीर्थेषु मानसादिसरःसु च ॥
नदीषु देवखातेषु स्नातोऽहं तेषु तेषु वै।
ध्यायन् पठन्निमं मन्त्रं ततः स्नानं समाचरेत् ॥
ततः स्नातः शुचिर्भूत्वा गृहमागत्य च स्पृशेत्।
दूर्व्वाश्वत्थशमीः स्पृष्ट्वा गाञ्च मन्त्रेण मन्त्रवित् ॥
दूर्व्वां नमोन्तमन्त्रेण अश्वत्थशमयस्तथा।
गां दृष्ट्वा तु ततो देवीं वन्ध्याद्वीर प्रदक्षिणम् ॥
समालभ्य तु हस्तेन ततो मन्त्रमुदीरयेत्।
सर्व्वदेवमयी देवी निर्र्मितिस्त्वं प्रपूजिता।
तस्मात् स्पृशामि वन्दे त्वां वन्दिता पापहा भव ॥
ततो मौनेन चागच्छेत् वन्दिता गृहदेवता।
प्रक्षाल्य च मृदा पादावाचान्तोऽग्निगृहं विशेत् ॥
होमं तत्र प्रकुर्व्वीत एतैर्म्मन्त्रपदैर्व्वरैः।
सर्व्वाय सर्व्वपुत्राय पार्व्वतीयसुताय च ॥
कुजाय लोहिताङ्गाय ग्रहेशाङ्गारकाय च।
ओंकारपूर्व्वकैर्म्मन्त्रैः स्वाहाकारसमन्वितैः ॥
अष्टोत्तरशतं वीर अर्द्धमात्रार्द्धमेव च*।
एतैर्म्मन्त्रपदैर्भक्त्या कामतोऽकामतोऽनृप ॥
खादिरीभिः समिद्भिश्च आज्यदिग्धैयवैस्तिलैः।
भक्ष्यैर्नानाविधैश्चान्यैः शक्त्या भक्तिसमन्वितः ॥

---

* अर्द्ध मर्द्धमिति पुस्तकान्तरे पाठः।

कृत्वा होमं ततो वीर देवं संस्थापयेत् क्षितौ ।
सौवर्णं राजतं ताम्रं भद्रदारुमयं नृप ॥
देवदारुमयं वापि श्रीखण्डघटितं तथा ।

भद्रदारुः, शरलः ।

गाङ्गेये पात्रे रौप्ये वा अर्चा: कुङ्कुमकेसरैः ।
अन्यैर्वा लोहितैर्भव्यैः पत्रैः पुष्पैः फलैरपि ॥
रत्नैश्च विविधैर्वीरअथवा भक्तितश्चरेत् ।
यावद्धि विभृतं वित्तं वित्तञ्च वीर शक्तितः ।
तावद्विवर्द्धते पुण्यं दातुः शतसहस्रकम् ॥
यद्वा ताम्रमये पात्रे वंशजे मृन्मयेऽथवा ।
पूजयेत नरो भक्त्या शक्त्या कुङ्कुमकेसरैः ॥

ओं अङ्गारकाय नमः पादौ । ओं कुञ्जराय नमः वदनं । ओं भौमाय नमः स्कन्धयोः । ओं मङ्गलाय नमः बाह्वोः । ओं वज्राय नमः ऊर्व्वोः । ओं स्वेदजाय नमः जङ्घयोः । ओं लोहिताय

नमः शिखायां ।

पुरुषाकृतिं कुजपात्रे एतैर्मन्त्रपदैर्यजेत् ।
भूमिपुत्र महादेव, स्वेदोद्भव पिनाकिनः ।
रूपार्थी त्वां प्रपन्नोऽहं गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते ॥

अर्घमन्त्रः ।

महादेवाङ्गसम्भूत मेदिनीगर्भसम्भव ।
अङ्गारक महाराज लोहिताङ्ग नमोऽस्तु ते ॥

प्रार्थनामन्त्रः।

सुगन्धपुष्पधूपाद्यैर्ब्राह्मणो यः प्रपूजयेत्।
गुडोदनघृत क्षीर गोधूमान् शालितण्डुलान्॥
अपेक्ष्य शक्तिं द्रव्याद्यैः ब्राह्मणेभ्यो यतेन्द्रियः।
वित्तशाठ्यं न कुर्व्वीत विद्यमाने धने नृप।
वित्तशाठ्यञ्च कुर्व्वाणो नामुत्रफलभाग्भवेत्॥

शतानीक उवाच।

अङ्गारकेण संयुक्ता चतुर्थी नक्तभोजनैः।
उपोष्याः कतिसंख्यास्तु उताहो सकृदेव हि॥

सुमन्तुरुवाच।

चतुर्थीं तु चतुर्थीं तु यदाङ्गारकसंयुता।
उपोष्य तत्र तत्रैव प्रदेयो विधिवत् कुजः॥
उपोष्य नक्तेन विभो चतस्रः कुजसंयुताः।
चतुर्थ्यान्तु चतुर्थ्यान्तु विधानं शृणु यादृशम्॥
एकश्चतुर्थीशब्दः तिथिविशेषवचनः, अपरस्तत्संख्यापर इति।
दशसौवर्णिके मुख्यं दशार्द्धेऽर्द्धं यथापि वा।
सौवर्णपात्रे रौप्ये वा भक्त्या ताम्रमयेऽपि वा।
विंशत्पलानि पात्राणि विंशत्यर्द्धपलानि च।
विंशत्कर्षाणि वा वीर अतोहीनं न कारयेत्॥
शक्त्या वित्तस्य भक्त्या च पात्रे ताम्रमयेऽपि वा।
प्रतिष्ठाप्य कुजपात्रे रक्तवस्त्रेण वेष्टयेत्॥

पुष्पमण्डयिकां कृत्वा दिव्यैर्धूपैस्तु धूपिताम् ।
तं तत्स्थमर्च्चयेद्देवं पूर्व्वमन्त्रैः क्रमेण तु ॥
भक्ष्य भोज्यैरनेकैश्च फलैरन्यैश्च संमतैः ।
वस्त्रैः प्रावरणैः पात्रैः शय्योपानद्वरासनैः ॥
छत्रैः पुष्पैर्गन्धवरैः शक्त्या वित्तानुसारतः ।
ब्राह्मणाय च तं दद्याद्दक्षिणासहितं नृप ॥
वाचकाय महाबाहो गुणिने श्रेयसेन च ।
अङ्गारकेन संयुक्तां धेनुं शीलसमन्विताम् ॥
अनेन विधिना दत्त्वा यथोक्तफलभाग्भवेत् ।
इति ते कथिता पुराण तिथीनामुत्तमा तिथिः ॥
यामुपोष्य नरो रूपं दिव्यमाप्नोति भारत ।
कान्त्याचेयसमं वीर तेजसा रविसप्रभम् ॥
प्रभया हरितुल्यश्च सर्व्वतो बलसस्मितः ।
ईदृग्रूपं वरं प्राप्य याति शीमसदो नृप ॥
प्रसादाद्विघ्नराजस्य गणेशस्य गणायते ।
पठतां शृण्वतां राजन् कुर्व्वतांश्च विशेषतः ॥
ब्रह्महत्यादिपापानि क्षीयन्ते नात्र संशय इति ।

इति भविष्यत्पुराणोक्तं सुखव्रतम् ।

——000——

चतुर्थ्यान्तु महाराज निराहारो व्रतान्वितः ।
दत्त्वा तिलांश्च भुङ्क्ते यः स्वयं भुङ्क्ते तिलोदकम् ॥

दिवा निराहारो रात्रौ भुङ्क्ते इति विरोध परिहारः।

वर्षद्वये समासिद्धिर्व्रतस्य तु यदा भवेत्।
विनायकस्तस्य तुष्टो ददाति फलमीप्सितम्॥

इति भविष्यत् पुराणोक्तं गणपति चतुर्थीव्रतं।

स्कन्द उवाच।

केन व्रतेन भगवन् सौभाग्यमतुलं भवेत्।
पुत्र पौत्रधनैश्वर्य्यं मनुजः सुखमेधते॥
तन्मे वद महादेव व्रतानामुत्तमं व्रतं।
येन चीर्णेन देवेश नरो राज्यञ्च विन्दति॥
राज्ञीव जायते नारी अपि दासीकुलोद्भवा।
राजपुत्रो जयेच्छत्रून् गरुड़ः पन्नगानिव॥
ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चस्वं प्राप्य सर्व्वार्चको भवेत्।
वर्णाश्रम विहीनोऽपि सोऽपि सिद्धिञ्च विन्दति॥

ईश्वर उवाच।

शृणु वत्स प्रवक्ष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतं।
अपूर्व्वं गणपते व्रतं यत् त्रैलोक्य विश्रुतं॥
भगवत्या पुरा चीर्णं पार्व्वत्या पद्मया सह।
सरस्वत्या महेन्द्रेण विष्णुना धनदेन च॥
अन्यैश्च देवैर्मुनिभिर्गन्धर्व्वैः किन्नरैस्तथा।

चीर्णमेतद्व्रतं सर्व्वैः पुराकल्पे षड़ानन ।
चतुर्थी या भवेदुक्ता नभोमासस्य पुण्यदा ॥
तस्यां व्रतमिदं कुर्य्यात् कार्त्तिक्यां वा षड़ानन ।
गजाननं चतुर्व्वाहुमेकदन्तं विपाटिनम् ॥

विपाटिनं, मदधारास्राविणं । आयुधानि कृच्छ्रचतुर्थी व्रतवद्विधाय हेम्ना विघ्नेशं हेमपीतासनस्थितं ।

तथा हैमीमथो दूर्व्वां तदाधारे व्यवस्थितां ।

तदाधारे, विघ्नेशासने ।

संस्थाप्य विघ्नहन्तारं कलसे ताम्रभाजने ।
वेष्टितं रक्तवस्त्रेण सर्व्वतोभद्रमण्डले ॥
पूजयेच्छुक्लकुसुमैः पत्रिकाभिश्च पञ्चभिः ।
विल्वपत्रमपामार्गं शमी दर्व्वा हरिप्रिया ॥

हरिप्रिया, तुलसी ।

एता एव पञ्चपत्रिकाः ।

अन्यैः सुगन्धकुसुमैः पत्रिकाभिः सुगन्धिभिः ।
फलैश्च मोदकैः पश्चादुपहारं प्रकल्पयेत् ।
यथावदुपचारैश्च पूजयेद्गिरिजासुतं ॥

आवाहनमन्त्रः ।

उमासुत नमस्तुभ्यं विश्वव्यापि सनातन ।
विघ्नौघं छिन्दि सकलं अर्घ्यं पाद्यं ददामि ते ॥

अर्घ्यमन्त्रः।

गणेश्वराय देवाय उमापुत्राय वेधसे।
पूजामथ प्रयच्छामि गृहाण भगवन्नमः॥

गन्धमन्त्रः।

गणेश्वराय देवाय वरदाय गजानन।
उमासुताय देवाय कुमारगुरवे नमः॥
लम्बोदराय वीराय सर्व्वविघ्नविहारिणे।

पुष्पमन्त्रः।

उमामङ्गलसङ्गते* दानवानां वधाय वै।
अनुग्रहाय लोकानां स देवः पातु वैश्वधृक्॥

धूपमन्त्रः।

परंज्योतिःप्रकाशाय सर्व्वसिद्धिप्रदाय च।
दीपं तुभ्यं प्रदास्यामि महादेवात्मने नमः॥

दीपमन्त्रः।

गणानान्त्व गणपतिं हव महाकविं-कवीनां।

उपमन्त्रवस्रवं ज्येष्ठ रागं व्रह्मणां ब्राह्मणस्यातिस्राणं शृण्वन् ज्योतिभिः सिद्धदसादनं।

उपहारमन्त्रः।

गणेश्वर गणाध्यक्ष गौरीपुत्र गजानन।
व्रतं सम्पूर्णतां यातु त्वत्प्रसादादिमार्थना॥

---

* उमामङ्गलसमुद्भूते इति पुस्तकान्तरेपाठः।

प्रार्थना मन्त्रः ।

एवं संपूज्य विघ्नेशं यथाविभवविस्तरैः ।
सोपस्करं गणाध्यक्षमाचार्य्याय निवेदयेत् ॥
गृहाण भगवन् ब्रह्मन् गणराज प्रदक्षिणं ।
व्रतं तद्वचनादद्य सम्पूर्णं यातु सुव्रत ॥

दानमन्त्रः ।

एवं यः पञ्चवर्षाणि कृत्वोद्यापनमाचरेत् ।
ईप्सितांल्लभते कामान् देहान्ते शाङ्करं पदम् ॥
अथवा शुक्लपक्षस्य चतुर्थ्यां संयतेन्द्रियः ।
कुर्य्याद्वर्षत्रयञ्चैवं सर्व्वसिद्धिमवाप्नुयात् ॥
उद्यापनं विनायकस्य करोति व्रतमुत्तमम् ।
तेन शुक्लतिलैः कार्य्यं प्रातःस्नानं षडानन ॥
हेम्ना वा रजतेनापि कृत्वा गणपतिं बुधः ।
पञ्चगव्यैस्तु संस्नाप्य दूर्व्वाभिः संप्रपूजयेत् ॥
मन्त्रैस्तु दशभिर्भक्त्या दूर्व्वायुक्तैः शिखिध्वज ।
दूर्व्वायुक्तैः पञ्चगव्यैःस्नपनं दूर्व्वायुक्तैर्दशभिर्मन्त्रैः
पूजा एकस्य मन्त्रस्य दशत्वं ।
इत्येवं कथितं वत्स सर्व्वसिद्धिप्रदं शुभं ।
व्रतं दूर्व्वागणपतेः किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥

इति सौरपुराणोक्तं दूर्व्वागणपतिव्रतम् ।

——000——

भरण्यान्तु चतुर्थ्यान्तु शनैश्चरदिने यमम् ।

पूजयन् सप्तजन्मोत्थैर्मुच्यते पातकैर्नरः॥

इति कूर्म्मपुराणोक्तं यमव्रतम्।

——0*0——

अगस्त्यः।

अथ विघ्नहरं राजन् कथयामि तवानघ।
येन सम्यक्कृतेनेह न विघ्नमुपजायते॥
चतुर्थ्यां फाल्गुने मासि ग्रहीतव्यं व्रतन्त्विदम्।
नक्ताहारेण राजेन्द्र तिलान्नं पारणं स्मृतं॥

पारणं नक्तभोजनम्।

तदेव वह्नौ होतव्यं ब्राह्मणाय च तद्भवेत्।
दिव्याय शूराय गजाननाय
दंष्ट्राकरालाय नमः शिवाय।
नगात्मजादेहमलोद्भवाय
कुमारहस्ताय नभश्चराय॥
एवं संपूज्य मनुभिर्होमं कुर्य्याद्यथाविधिः।

मनुभिर्म्मन्त्रैः।

एकस्यैव तथा बहुत्वं ब्रवीमि तत् होमं ब्रवीमि होममन्त्रो होमद्रव्यञ्च तदेव वह्नौ होतव्यं इत्यादिनोक्तं वर्त्तमान समीपे वर्त्तमानवद्विहातीति लट्।

चतुर्म्मासव्रतञ्चैवं कृत्वेत्थं पञ्चमे तथा।
सौवर्णं राजतं वापि कृत्वा विप्राय दापयेत्॥

ताम्रपात्रे पायसाद्यैश्चतुर्भिः सहितं नृप ।
पंचमेन तिलैः सार्द्धं गणशान्तिकरेण च ॥
मृण्मयानि हरिद्रैस्तु विधिनानेन कारयेत् ।
होमञ्च राजतं शक्त्या विधिनानेन दापयेत् ॥
इत्थं व्रतमिदं कृत्वा सर्व्वविघ्नात् स मुच्यते ।
हयमेधस्य यज्ञे तु सञ्जाते सगरः पुरा ॥
एतदेव हरश्चक्रे त्रिपुरं येन हन्ति* च ।
मया समुद्रमथने त्वेतदेव व्रतं कृतं ॥
अन्यैरपि महीपालैरेतदेव पुरा कृतं ।
ततो निर्व्विघ्नसिद्ध्यर्थं विघ्नोपशमनं परं ॥
अनेन कृतमात्रेण सर्व्वविघ्नैः प्रमुच्यते ।
ततो रुद्रपुरं याति वाराहवचनं यथा ॥
विघ्नानि तस्य न भवन्ति गृहे कदाचित्
धर्म्मार्थकामसुखसिद्धिविघातकानि ।
यः सप्तमीन्दुशकलाकृतिकान्तदृष्टं
विघ्नेशमर्च्चयति नक्तं कृतो चतुर्थ्यां ॥

इति वराहपुराणोक्तमविघ्नविनायकव्रतम् ।

——०००——

ब्रह्मोवाच ।
माघमासे तु सम्प्राप्ते चतुर्थी कुन्दसंज्ञिता ।

---

* धातिचेति पुस्तकान्तरेपाठः ।

सोपोष्या तु सुरश्रेष्ठ ततो राज्यं भविष्यति ॥
सर्व्वोपहारसम्पन्नं सर्व्वोपस्करमाहरेत् ।
कन्दपक्वं फलं शाकं लवणं गुड़शर्करा ॥
खण्डं कुस्तुम्बरी जीरं धान्यानि विविधानि च ।
दातव्यानि रघुश्रेष्ठ कन्यकानान्तु भक्तितः ॥

खण्डं, शर्कराभेदः ।

सूर्यपात्र* तथा भाण्डं मृण्मयानि विशेषतः ।
उद्दिश्य दापयेद्देवीं प्रीयतां मे सदा इति ॥
अनेन विधिना शक्र सौभाग्यं पुत्रसन्ततिः ।
वर्द्धते नात्र सन्देहो नान्यथा मम भाषितं ॥

इति देवीपुराणोक्तं कुन्दचतुर्थीव्रतम् ।

——ooo——

ऋषय ऊचुः ।

निर्व्विघ्नेन तु कार्य्याणि कथं सिद्ध्यन्ति सूतज ।
अप्रसिद्धिः कथं नृणां पुत्रसौभाग्यसम्पदां ॥
दम्पत्योः कलहे चैक्यं वन्धुभेदे तथा नृणां ।
उदासीनेषु लोकेषु कथं संमुखता भवेत् ॥
विद्यारम्भे तथा नृणां वणिज्यायां कृषौ तथा ।
नृपतेः परचक्रस्य जयसिद्धिः कथं भवेत् ॥
कां देवतां नमस्कृत्य पूजासिद्धिकरी नृणां ।

* शूर्पपात्रमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सूत उवाच ।

सन्नद्धयोः पुरा विप्राः कुरुपाण्डवसेनयोः ।
पृष्टवान् देवकीपुत्रं धर्म्मराजो युधिष्ठिरः ॥
निर्व्विघ्नेन जयोऽस्माकं वद देव कथं भवेत् ।
कां देवतां नमस्कृत्य समग्रां ह्यलभन्महीम् ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

पूजयस्व गणाध्यक्षं विघ्नेशं सिद्धिदायकं ।
तस्मिन् संपूजिते राजन् सर्व्वान् कामानवाप्नुयात् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

देव केन विधानेन पूजनार्हो गणाधिपः ।
पूजितश्च तिथौ कस्यां सिद्धिदो गणपो भवेत् ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

गजवक्त्रन्तु शुक्लायां चतुर्थ्यां पूजयेन्नृप ।
यदा वोत्पद्यते भक्तिर्मासि पूज्यो गणाधिपः ॥
प्रातः शुक्लतिलैः स्नात्वा मध्याह्ने पूजयेन्नृप ।
स्वशक्त्या गणनाथस्य स्वर्णरौप्यां यथाकृतिं ॥
कृत्वा पूजां प्रयत्नेन स्नाप्य पञ्चामृतैः पृथक् ।
गणाध्यक्षेति नाम्ना वै गन्धं दद्याच्च भक्तितः ॥
विनायकेति पुष्पाणि धूपञ्चोमासुतेति च ।
दीपं रुद्रप्रियायेति नैवेद्यं विघ्ननाशन ॥
वस्त्रं सर्व्वप्रदे रक्तं पुष्पं दद्यात् शुभाहृतं ।
ततो दूर्व्वां कुशान् गृह्य विंशतिञ्चैकमेव च ॥

पूजयेत प्रयत्नेन एभिर्नामपदैः पृथक्॥
गणाधिप नमोस्तेऽस्तु उमापुत्राघनाशन।
विनायकेशपुत्रे ति सर्व्वसिद्धिप्रदायक॥
एकदन्तेभवक्त्रे ति नमो मषिकवाहन।
कुमारगुरवेत्यन्तं पूजनीयः प्रयत्नतः॥
दूर्व्वायुग्मं ग्रहीत्वा तु गन्धयुक्तं प्रपूजयेत्।
एकैकेन च नाम्ना वै पूज्य एकेन सर्व्वतः॥
एकेन, दूर्व्वाङ्कुरेण, युग्मे नावशिष्टेन।
सर्व्वतः, सर्व्वैर्नामभिः पूजा कार्य्या॥
तथैकविंशतिर्ग्टह्य मोदकान् घृतपाचितान्।
स्थापयित्वा गणाध्यचं समीपे कुरुनन्दन॥
दश विप्राय दातव्या स्वयं चाद्यात्तथादश।
एकं गणाधिपे दद्यात् सनैवेद्यं नृपोत्तम॥
विप्राय भोजनं दद्याद्भुञ्जीयात्तैलवर्ज्जितं।
कृत्वा नैमित्तिकं कर्म्म पूजयेदिष्टदेवतां॥
एवं कृते धर्म्मराज विघ्ननाथस्य पूजने।
विजयस्ते भवेन्नूनं सत्यं सत्यं मयोदितः॥
विद्याकामो लभेद्विद्यां धनकामो धनं यथा।
जयं विजयकामस्तु पुत्रार्थी विन्दते सुतान्॥
पतिकामा च भर्त्तारं सौभाग्यञ्च सुवासिनीम्।
विधवा पूजयित्वा तु वैधव्यं नाप्नुयात् क्वचित्॥
वैष्णवाद्यासु दीचासु आदौ पूज्यो गणाधिपः।
यस्मिन् संपूजिते विष्णुरीशो भानुस्तथा उमा॥

हव्यवाहमुखा देवाः पूजिताःस्युर्न संशयः ।
चण्डिकाद्या मातृगणाः परितुष्टा भवन्ति च ॥
यस्मिन् संपूजिते भक्त्या विप्राः सिद्धिविनायके ।
य इदं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वा समाहितः ॥
सिद्ध्यन्ति सर्व्वकार्य्याणि सिद्धिरस्य प्रसादतः ।

इति स्कन्दपुराणोक्तं सिद्धिविनायकव्रतम् ।

—ooo—

अथास्यामेव भविष्योत्तरोक्तं कल्पान्तरम् ।
मासि भाद्रपदे शुक्ला शिवलोके प्रपूजिता ॥
तस्यां स्नानं तथा दानमुपवासोऽर्चनं तथा ।
क्रियमाणं शतगुणं प्रसादाद्दन्तिनो नृपेति ॥

चतुर्थीत्यनानुषङ्गः ।

अस्यां चन्द्रदर्शनं न कर्त्तव्यम् ॥

अतएवोक्तं मार्कण्डेयेन ।

सिंहादित्ये शुक्लपक्षे चतुर्थ्यां चन्द्रदर्शनम् ।
मिथ्याभिदूषणं कुर्य्यात्तस्मात् पश्येन्न तं तदेति* ॥

पराशरस्मृतावपि ।

कन्यादित्ये चतुर्थ्यान्तु शुक्ले चन्द्रस्य दर्शनम् ।
मिथ्याभिदूषणं कुर्य्यात्तस्मात् पश्येन्न तं तदा ॥

अत्र सिंहादित्यकन्यादित्यशब्दाभ्यां चान्द्रो भाद्रपद उपलभ्यते ।

* चतुर्थ्यां न पश्येदित्यन्वयः प्रधानक्रियान्वयनात् तेन चतुर्थ्यामुदितस्य पञ्चम्यां न निषेध इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सौरमासग्रहणे शिष्टाचारविरोधप्रसङ्गात्।

दोषस्य शान्तये सिंहः प्रसेनमिति वै पठेत्।

स च श्लोको विष्णुपुराणे।

सिंहः प्रसेनमवधीत्सिंहो जाम्बवता हतः।

सुकुमारक मारोदीस्तवह्येष स्यमन्तक इति॥

अथ कार्त्तिकशुक्लचतुर्थ्यां कूर्मपुराणोक्तं नागव्रतम्।

कार्त्तिकशुक्लपक्षमुपक्रम्य।

तिथौ युगाद्यायान्तु समुपोष्य यथाविधि।

शङ्खपालादिनागानां शेषस्य च महात्मनः॥

पूजा कार्य्या पुष्प-गन्ध-क्षीराप्यायनपूर्वकमिति।

युगाद्यायाश्चतुर्थ्यां प्रातर्म्मध्याह्नव्यापिन्याश्च कर्त्तव्यम्।

तथा च स्कन्दपुराणे।

प्रातर्म्मध्यन्दिने तत्र तत्रोपोष्य फणीश्वराम्।

क्षीरेणाप्याय्य पञ्चम्यां पारयेत् प्रयतो नरः।

विषाणि तस्य नश्यन्ति न तं हिंसन्ति पन्नगाः॥

इति नागव्रतम्।

अथ मार्गशीर्षशुक्लचतुर्थ्यामारभ्य स्कन्दपुराणोक्तं वरचतुर्थीव्रतम्।

चतुर्थ्यां मार्गशीर्षे तु शुक्लपक्षे नृपोत्तम।

प्रारभ्य प्रतिमासञ्च चतुर्थ्यां गणनायकम्॥

संपूज्य विधिना कुर्य्यादेकभक्तं समाहितः।

अक्षारलवणं त्वेवं पूर्णसम्वत्सरे ततः॥

द्वितीये वत्सरे चाथ नक्तं प्रतिचतुर्थि च ।
कुर्य्याद्गणेशमभ्यर्च्य तृतीयेऽयाचितं तथा ॥
एवमेव प्रकुर्व्वीत चतुर्थे स्यादुपोषणम् ।
ततश्चतुर्थे संपूर्णे तदुद्यापनमाचरेत् ।
इदं वरचतुर्थ्याख्यं व्रतं सर्व्वार्थसाधकम् ॥

इति स्कन्दपुराणोक्तं वरचतुर्थीव्रतम् ।

अथास्यामेव ब्रह्मपुराणोक्तं गौरीचतुर्थीव्रतम् ।

उमाचतुर्थ्यां माघे तु शुक्लायां योगिनीगणैः ।
प्रागभ्यर्चयित्वा सृष्टा च भूयः स्वाङ्गात् स्वकैर्गुणैः ॥
तस्मात्सा तत्र संपूज्या नरैः स्त्रीभिर्व्विशेषतः ।
कुन्दपुष्पैः प्रयत्नेन सम्यग्भक्त्या समाहितैः ॥
कुङ्कुमालक्तकाभ्याञ्च रक्तसूत्रैः सकङ्कणैः ।
अर्घैः पुष्पैस्तथाधूपैर्दीपैर्व्वलिभिरेव च ॥
गुड़ार्द्रकाभ्यां पनसलवलीभ्याञ्च पालकैः ।
पूज्या स्त्रियश्च विधवास्तथा विप्राश्च शोभनाः ॥
सौभाग्यवृद्धये पश्चात् भोक्तव्यं बन्धुभिः सहेति ।

पालकैः कुण्डलैर्म्ण्डाण्डविशेषैरित्यर्थः ।

इति गौरीचतुर्थीव्रतम ।

लवणैर्धान्यकैर्युक्तं जीरकं मरीचानि च ।
हिङ्गु शूण्ठीं हरिद्राञ्च सर्व्वं परिकरं तथा ॥
चतुर्थ्यामेकभक्ताशी संकल्प्य कुटुम्बिने ।
गृहेषु सप्तसु तथा शिलायुक्तानि भारत ॥

शिला, मनःशिला।

एतच्छिलाव्रतं नाम लक्ष्मीलोकप्रदायकम्।

इति भविष्योत्तरोक्तं शिलाव्रतम्॥

——000——

चतुर्थ्यां नक्तभुग्दद्यादब्दान्ते हेमवारणम्।

वारणः, करी।

व्रतं वैनायकं नाम सर्व्वविघ्नोपशान्तिदम्।

इति पद्मपुराणोक्तं वैनायकव्रतम्।

——0*0——

नन्दिकेश्वर उवाच।

विनायकचतुर्थ्याख्यं व्रतं वक्ष्यामि तेऽनघ।
धन्यं यशस्यमायुष्यं समीहितफलप्रदम्॥
विघ्नोपशमनायालं सर्व्वसिद्धिप्रदायकम्।
प्रियं गणपतेर्नित्यमृषिभिश्चाप्युपासितम्*॥
मार्गशुक्लचतुर्थ्यान्तु ग्राह्यं व्रतमिदं महत्।
नक्ताहारेण विप्रेन्द्र तिलान्नं पारणं स्मृतम्॥
तदेव वह्नौ होतव्यं ब्राह्मणाय ददेत् सदा।
नद्यां नदे वा नैवेद्यं विघ्नराजाय संयमी॥
पूजयेत् गणपतिं रात्रौ गन्धैः पुष्पैर्यथाक्रमम्।
स्थापितं कुम्भे† संस्थं तं स्नापितं कुङ्कुमाम्भसा॥

---

* प्रियं हि विघ्नराजस्य इदं व्रतमुपासितमितिपाठान्तरम्।

† सिन्दूराभिक्तकुम्भमिति पुस्तकान्तरे पाठः।

सुमार्गादिष्वथो तैस्तु नामभिश्चार्चयेत्ततः ।
विनायकश्चैकदन्तः कृष्णपिङ्गो गजाननः ॥
लम्बोदरो भालचन्द्रो हेरम्बो विकटस्तथा ।
वक्रतुण्डश्चाखुरथो विघ्नराजो गणाधिपः ॥
इत्येवं मासनाम्ना तु जपहोमप्रथार्च्चनम् ।
कृत्वैवं प्रार्थयेत् पश्चान्मन्त्रेणानेन भक्तिमान् ॥
द्वैमातुराय वीराय परशुहस्ताय वै नमः ।
विघ्नेशायैकदंष्ट्राय नमो लम्बोदराय च ॥
नमस्ते गजवक्त्राय सर्व्वज्ञायाष्टमूर्त्तये ।
समीहितार्थसंप्राप्तौ निर्विघ्नं कुरु मे सदा ॥
भोजयित्वा ततो विप्रान् यथाशक्त्या विमत्सरः ।
भुञ्जीत च स्वयं नक्तं वाग्यतोऽन्नमकुत्सयन् ॥
सायम्प्रातश्च सर्व्वेषां भोजनं श्रुतिचोदितम् ।
एकभक्तं पुनस्तस्मादुपवासस्ततोऽधिकः ॥
उपवासात्परं भैक्ष्यं भैक्ष्यात्परमयाचितम् ।
अयाचितात्परं नक्तं तस्मान्नक्तं तपो भवेत् ॥
देवैस्तु भुक्तं पूर्व्वाह्णे मध्याह्ने मानुषैस्तथा ।
अपराह्णे च पितृभिः सन्ध्यायां प्रेतराक्षसैः ॥
वेलाश्चैता अतिक्रम्य नक्तभोजी च यो भवेत् ।
स तैस्तु तर्पितैः सर्व्वैर्यत्पुण्यं तदवाप्नुयात् ॥
हविष्यभोजनं स्नानमाहारस्य च लाघवम् ।
अधिकार्थमधः शय्यां नक्तभोजी समाचरेत् ॥
एवं संवत्सरस्यान्ते व्रते पूर्णे गजानन ।

अत्रापि कृच्छ्रचतुर्थ्यामुक्तरूपं निर्म्माणम्।

सौवर्णरौप्ये वारीप्यमधिवास्य प्रयत्नतः।
ताम्रपात्रैर्द्दशभिर्म्मृण्मयैर्व्वाथ वैणवैः॥
तिलसंमोदकभृतैः प्रातर्व्विप्राय दापयेत्।
दद्याच्च विधिवद्भक्त्या वृषभञ्च गवा सह॥
अष्टाङ्गपदसंयुक्तसप्तधान्यसमन्वितम्।
भोजयेत् ब्राह्मणान् पश्चात् वित्तशाठ्यविवर्ज्जितः॥
इत्थं व्रतमिदं चीर्त्वा सर्व्वविघ्नैः प्रमुच्यते।
विद्यां श्रियं यशः सौख्यं प्राप्नोत्यविकलं सदा*॥
अपुत्रो लभते पुत्रं दरिद्रस्तूत्तमं धनम्।
कन्यार्थी लभते कन्यां परत्र च शुभां गतिम्॥
श्रूयतेऽत्र पुरावृत्तं पुष्पधूपादिसाधनम्।
मल्लिकारक्तमम्भोज जातितगरमेव च॥
पुष्पिकां केतकीं वानसुवर्णकुसुमानि च।
प्रति मासन्तु कार्य्याणि पुष्पाण्येतानि नारद॥
फलानामप्यभावे तु वीजपूरं प्रशस्यते।
अलाभेतूक्तपुष्पाणां शतपत्रं विशिष्यते॥
नारिकेलं वीजपूरं नारङ्गं दाड़िमं तथा।
सारिवां पनसञ्चैव सहकारं तथैव च॥
चीरीफलं वामलकं कुष्माण्डं त्रपुषं तथा।
भूमीफलं† क्रमाच्चात्र अर्घकाले प्रयोजयेत्॥

---

* फलमिति पुस्तकान्तरे पाठः।

† पुगीफलमिति पाठान्तरं।

एकदन्त महादन्त गौरीसुत गणाधिप ।
चतुर्थीव्रतपूजार्थं अर्घं गृह्ण नमोऽस्तु ते ॥

अर्घमन्त्रः ।

शतपत्रं तथा कुण्डं मरुकङ्कणवीरकम्* ।
कारविन्दं वकुलाशोकानादाय पूजयेत्ततः ॥
अर्थान् सम्बर्द्धयति वर्द्धयतीह धर्म्मं
कामं प्रसाधयति तस्य पिनष्टि पापम् ।
यः पूजयन्निखिललोकनुताङ्घ्रिपद्मम्
गौरीसुतं फणितनूदरमादिदेवम् ॥
विघ्नाश्च तस्य न भवन्ति गृहे कदाचित्
धर्म्मार्थकामसुखसिद्धिविधायकाय ।
यः सप्तमीन्दुशकलाकृतिकान्तिदन्तम्
विघ्नेशमर्च्चयति तं सुकृती चतुर्थ्यां ॥
आनन्ददां सकलपापहरां चतुर्थीं ।
या स्त्री करोति विधवा सधवा च कन्या ।
सा स्वे गृहे सुखशतान्यनुभूय भूयो
हेरम्बमातृभवनं मुदितः प्रयाति ॥
एवञ्च यः प्रकुरुते वरदां चतुर्थीं
वैनायकीं विविधपुत्रसुकान्तिकीर्त्तिः ।
शम्भोः शशाङ्ककलिकाङ्कितशेखरस्य
स्थानं प्रयाति परमैकसुखस्वरूपम् ॥

---

* मरुकं करवीरकमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

स्थविरगणपतिं पूजयन्त्युज्जयन्त्यां
सकृदपि समुपेत्य ध्वस्तदोषास्तु मर्त्याः।
द्विरदवदनमाद्यं ते प्रयान्तीह धन्याः
सुरनगरपुरन्ध्रीलोचनैः पीयमानाः॥

इति स्कन्दपुराणोक्तं नक्तचतुर्थीव्रतम्।

इति श्रीमहाराजाधिराज महादेवस्य समस्तकरणाधी-
श्वर-सकलविद्याविशारद श्रीहेमाद्रिविरचिते
चतुर्व्वर्गचिन्तामणौ व्रतखण्डे
चतुर्थीव्रतानि॥

अथ नवमोऽध्यायः ।

——०००——

अथ पञ्चमीव्रतानि ।

चेतो लक्ष्मीरमणचरणद्वन्द्वराजीवलीनं ।
हर्षोत् कर्षाद‌तिरसलसद्भृङ्गभङ्गीमुपति ॥
यस्य स्फारस्फुरितमतिना तेन हेमाद्रिणेह ।
प्रस्तूयन्ते विपुलफलकृत्पञ्चमीषु व्रतानि ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

कथं सा प्राप्यते लक्ष्मीर्दुर्लभा यामरैः*र्विभो ।
दानेन तपसा वापि व्रतेनापि† वदस्व तत् ॥
जप-होम-नमस्कारैः संस्कारैर्वा पृथग्विधैः ।
एतद्वद यदुश्रेष्ठ सर्व्वं वित्त्वं मतिर्मम ॥

कृष्ण उवाच ।

भृगोः ख्याता समुत्पन्ना पूर्व्वं स्त्री श्रीपतेः शुभा ।
वासुदेवाय दत्ता सा मुनिना मम हृदये ॥
वासुदेवोऽपि तां प्राप्य पीनोन्नतपयोधरां ।
पद्मपत्रविशालाक्षीं पूर्णचन्द्रनिभाननां ॥
भाभासितदिगाभोगामर्काङ्गानोः प्रभामिव ।

* नरैरितिपुस्तकान्तरे पाठः ।

† नियमेनेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

नितम्बाड़म्बरवतीं मत्तमातङ्गगामिनीं ।
रेमेसह मया राजन् विभ्रमोद्भ्रान्तचिन्तया ॥
सा च विष्णुं जगज्जिष्णुं पतिं श्रीजगतां पतिं ।
प्राप्य कृतार्थंमात्मानं मेने मानयशोधरा ॥
कृष्ण कृष्ण जगत्सर्वं भगवन् धारितं त्वया ।
त्वंच मां पाल पञ्चम्यां सदृष्ट्येव महीतलम् ॥
क्षेमं सुभिक्षमारोग्य मनाक्रन्दमनामयान् ।
रसाज्जलं जायतेऽस्मात् हविर्व्वह्नौ हुनेत्ततः ॥
चातुर्वर्ण्यं ससङ्कीर्णं पाल्यते पार्थ पार्थिवैः ।
विरोचनप्रभृतिभिर्द्दैत्यैव दैत्यसत्तमैः ॥
तपसस्तमथाभ्यर्च्यमग्निमाश्रित्य संयमैः ।
सोमसंस्था हविः संस्था पाकसंस्थादिभिर्मखैः ॥
समाचारैः समभ्यर्च्य येषु भक्तिप्रकारिभिः ।
पञ्चधर्म्मप्रधानैस्तैर्द्देवदानवराक्षसैः ॥
जगदासीत्समाक्रान्तं विक्रमेन क्रमेण च ।
लक्ष्मी विलासप्रभवो देवानाञ्च सदा मदः ॥
शीलं शर्म्मच सत्यञ्च सद्योलक्ष्मीश्च सहृहे ।
सत्यशौचविहीनां स्तान् देवान् सन्त्यज्य चञ्चला ॥
जगाम दीना वाकूलं कुदेवानुरागतः ।
लक्ष्म्या भावितदेहैस्तैः पुन रुद्धतमानसैः ॥
व्यवहर्त्तुं समारब्धामन्यायेन मदोद्धतैः ।
वयं देवा वयं यज्ञाः वयं विप्रा वयं जगत् ॥
ब्रह्मविष्णू सशक्राद्या वयं सर्व्वदिवौकसः ।

अहङ्कारविमूढांस्तान् ज्ञात्वा दानवसत्तमान् ॥
सागरे सलिले पार्थ भ्रान्तचित्ता भृगोः सुता ।
क्षीरोदमध्ये गतया लब्धः क्षीणार्थसम्भयम् ॥
निरामदं गतश्रीकंमभवद्भुवनत्रयम् ।
गतश्रीकमथात्मानं मत्वा शम्बरसूदनम् ॥
पप्रच्छाङ्गिरसम्विप्रं ब्रूहि किञ्चित् व्रतं मम ।
येन संप्राप्यते लक्ष्मीर्लब्धा न चलते पुनः ॥
निश्चलापि सुहृन्मित्र भोग्या भवति सा मुने ।
न सा स्त्रीत्यभिमन्तव्या कन्या सा पाल्यते गृहे ॥
परार्थं या सुहृन्मित्र भृत्यैर्नैवोप भुज्यते ।
शक्रस्यैतद्वचः श्रुत्वा बृहस्पतिरुदारधीः ।
कथयामास सञ्चिन्त्य शुभं श्रीपञ्चमीव्रतम् ॥
यत् पुरा कस्यचित् नोक्तं व्रतानामुत्तमं व्रतम् ।
तदहं कथयामास सरहस्यमशेषतः ॥
तच्छ्रुत्वा कर्त्तुमारब्धं सुभं नरवरैः सह ।
दैत्यदानवगन्धर्वैर्यक्षैः प्रक्षीणकल्मषैः ॥
सिद्धैः प्रसिद्धचरितैर्विष्णुना प्रभविष्णुना ।
ब्राह्मणैर्ब्रह्मतत्त्वज्ञैः समर्थैः पार्थिवैः सह ।
कैश्चित् सात्विकभावेन राजसेनापरैरपि ॥
तामसेन तथा कैश्चित् कृतं व्रतमिदं तथा ।
व्रते समासभूयिष्ठे निष्ठया परया प्रभो ॥
देवानां दानवानाञ्च युधि चासीदमोघता ।
निर्मथ्य भुजवीर्य्येण सागरं सरितां पतिम् ।

समाहरामोह्यमृतं हित्वा यतिदिवौकसः॥
इत्येतत्समयं कृत्वा ममन्थुर्वरुणालयं।
मन्थानं मन्दरं कृत्वा नेत्रं कृत्वा तु वासुकिं॥
मथ्यमाने जलाज्जातश्चन्द्रः शीतांशुरुज्ज्वलः।
अनन्तरे समुत्पन्ना लक्ष्मीः क्षीराब्धिमध्यतः॥
तया चालोकिताः सर्वे दैत्यदानवसत्तमाः।
आलोक्य तान् जनामासौ विष्णोर्वक्षस्थलं शुभम्।
विधिना विष्णुना चीर्णं व्रतं तेनाब्धिसम्भवा॥
शरीरस्था बभूवास्य विभ्रमोद्भ्रान्तलोचना।
किञ्च राजसभावेन शक्रेणैव कृतं यतः॥
तेन स्वर्गबलैश्वर्यं प्राप्यतेस्म महर्द्धिमत्।
तमसावृतचित्तैस्तु सञ्चीर्णं दैत्यदानवैः॥
तेन तेषामथैश्वर्यं दृष्टनष्टमभूत् किल।
एवं स श्रीकमभवत् सदेवासुरमानुषं॥
जगति जगतांश्रेष्ठ व्रतस्यास्य प्रभावतः।

युधिष्ठिर उवाच।

कथमेतद्व्रतं कृष्ण क्रियते मनुजैः कदा।
प्रारभ्यते पार्थ कस्मिन् सर्व्वं वद जनार्दन॥

कृष्ण उवाच।

यदिन्द्रेण पुरा चीर्णं श्रीवियुक्तेन पार्थिव।
श्रीसमृद्धिकरं तद्धि शृणु श्रीपञ्चमीव्रतम्॥
मार्गशीर्षे सिते पक्षे पञ्चम्यां पन्नगोत्सवे।

उपवासस्य नियमं कुर्य्यात् पद्मां स्मरेद्धृदि ॥
स्वर्णरौप्यां यथा शक्त्या ताम्रां मृत्काष्ठजामथ ।
चित्रपट्टगतां देवीं लक्ष्मीं क्ष्मापाल कारयेत् ॥
पद्मासनां पद्महस्तां पद्मां पद्मदलेक्षणाम् ।
दिग्गजेन्द्रैः स्नाप्यमानां काञ्चनैः कलसोत्तमैः ॥

लक्ष्मीरूपनिर्म्माणन्तु विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं वेदितव्यम् ।

तद्यथा ।

समुत्थिता श्रीः कर्त्तव्या शङ्खाम्बुजकरा शुभा ।
सुखस्थिता महाभाग पद्मे पद्मकरा शुभा ॥
द्विभुजा चारुसर्व्वाङ्गी सर्व्वाभरणभूषणा ।
द्वौ च मूलकरौ मूर्द्ध्नि कार्य्यौ विद्याधरौ शुभाविति ॥

ततो यामत्रये याते निम्नगायाः मृदाथवा ।
स्नानं कुर्य्यादसंभ्रान्तः शक्तिमदुपचारतः ॥
देवान् पितॄंश्च सन्तर्प्य ततो देवगृहं व्रजेत् ।
तत्रस्थां पूजयेद्देवीं पुष्पैस्तत्कालसम्भवैः ॥
चपलायै नमः पादौ चञ्चलायै च जानुनी ।
कटीं कमलवासिन्यै नाभिं ख्यात्यै नमो नमः ॥
स्तनौ मन्मथवासिन्यै ललितायै भुजद्वयं ।
उत्कण्ठितायै कम्बुञ्च माधव्यै मुखपङ्कजम् ॥
नमः श्रियै शिरः पूज्य दद्यान्नैवेद्यमादरात् ।
फलानि च यथालाभं विरूढ़ं धान्यसञ्चयम् ॥
ततः सुवासिनी पूज्या कुङ्कुमैः कुसुमेन च ।
भोजयेन्मधुरान्नेन प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥

ततस्तु तण्डुलप्रस्थं घृतपात्रेण संयुतम्।
ब्राह्मणाय प्रदातव्यं सा श्रीर्म्मे प्रीयतामिति॥
निर्व्वर्त्त्यैतदशेषेण ततो भुञ्जीत वाग्यतः।
मासानुमासं कर्त्तव्यं विधिनानेन भारत॥
श्रीर्लक्ष्मीः कमला सम्पत् पद्मा नारायणी तथा।
पद्मधृतिः स्थितिः पुष्टिस्तुष्टिः* सिद्धिः क्षमा क्रमात्॥
मासानुमासं राजेन्द्र प्रीयतामिति कीर्त्तयेत्।
ततो द्वादशमे मासि सम्प्राप्ते पञ्चमीदिने॥
वस्त्रमण्डयिकां कृत्वा पुष्पगन्धादिवासितां।
शय्यायां स्थापयेल्लक्ष्मीं सर्व्वोपस्करसंयुताम्॥
सौभाग्याष्टकसंयुक्तां नेत्रपट्टावृतस्तनीं।
सप्तधान्यसमोपेतां रसधातुसमन्विताम्॥
पादुकोपानहच्छत्रभाजनासनसंस्कृताम्।
देवीं संपूज्य विधिवद्ब्राह्मणाय कुटुम्बिने॥
व्यासाय वेदविदुषे यस्मै वा रोचते स्वयं।
सोपस्करां सवत्साञ्च धेनुं दत्त्वा क्षमापयेत्॥
क्षीराब्धिमथनोद्भूते विष्णोर्वक्षस्थलालये।
सर्व्वकामप्रदे देवि सिद्धिं यच्छ नमोस्तु ते॥
ततः स्ववासिनीः पूज्या वस्त्रैराभरणैः शुभैः।
भोजयित्वा स्वयं पश्चाद्भुञ्जीत सह बन्धुभिः॥
य एवं कुरुते पार्थ भक्त्या श्रीपञ्चमीव्रतं।
तस्य श्रीर्भवने भाति कुलानामेकविंशतिम्॥

* शान्तिरिति पुस्तकान्तरेपाठः।

नारी वा कुरुते या तु प्राप्यानुज्ञां स्वभर्तृतः ।
सुभगा दर्शनीया च बहुपुत्रा च जायते ॥
यः पञ्चमीव्रतमिदं दयितं मुरारे-
र्भक्त्या समाचरति पूज्य भृगोस्तनूजाम् ।
राज्यश्रियं स भुवि भव्यजनोपभोग्यं
भुक्त्वा प्रयाति भवनं मधुसूदनस्य ॥

इति श्रीभविष्यपुराणोक्तं श्रीपञ्चमीव्रतं सम्पूर्णम् ।

———000———

श्रीकृष्ण उवाच ।

माहात्म्यमभिवक्ष्यामि पञ्चम्यास्तव भारत ।
जयेति या च विख्याता व्रतिनां जयदायिनी ॥
यस्माज्जया जयाशब्दं कुर्व्वन्ति व्रतिनो बुधाः ।
परिपूर्णं व्रतं यस्यां सा ज्ञेया जयपञ्चमी ॥
जया च विजया चैव जयन्ती पापनाशिनी ।

जया, कार्त्तिकशुक्लपञ्चमी ।

केशवो भगवान् शम्भुर्गङ्गाद्याः सरितस्तथा ।
प्रभासाद्यानि तीर्थानि जम्बूद्वीपसरांसि वा ॥
प्रयागं पुष्करं गङ्गां गयाक्षेत्रं कुरुस्थलं ।
एतान्यन्यानि तीर्थानि व्रतिनः स्नापयन्त्वत ॥
तस्मात् सर्व्वप्रयत्नेन स्नानं कुर्य्याज्जयादिने ।
स्नेहेनोद्वर्त्तनेनैव द्विजान् संस्नापयेद्वहून् ॥
तीर्थे प्रस्रवणे गत्वा स्नापयेत स्वयं हरिं ।

जयासहितमित्यर्थः।

शङ्ख-चक्र-गदापाणिं वामभागे जयां स्थितां।
वरदाभयहस्ताञ्च श्वेतां हंसोपरिस्थिताम्॥
पूजयेद्विविधैः पुष्पैर्धूपनैवेद्यजादिभिः।
एभिर्म्मन्त्रैस्तु तं देवं जयाञ्च प्रतिपूजयेत्॥
पादौ वै पद्मनाभाय जानुभ्यो माधवीति च।
ऊरू वै नारसिंहाय मध्ये वै मन्मथाय वा॥
दामोदरायेत्युदरं चक्षुः श्रीवत्सधारिणे।
श्रीकण्ठायेति कण्ठं वा बाहू सर्व्वास्त्रधारिणे॥
मुखं पद्ममुखायेति शिरः सर्व्वात्मने नमः।
अनेन विधिना चैव पूजयेद्गरुड़ध्वजम्॥
अनन्तरं तु तां देवीं वेणुपात्रोपरिस्थिताम्।
जातीलताधोभागस्थितां देवीं प्रपूजयेत्॥
नमः पुष्टै पादयुग्मे जानुभ्याञ्च श्रियै नमः।
नदायै च कटीदेशे विजयायै च वक्षसि॥
शिरः सर्व्वार्थदायिन्यै सर्व्वाङ्गे विजयां तथा।
विधिनानेन संपूज्य अर्च्चयेद्विजयां हरिं॥
ॐ जयायै जयरूपाय जयगोविन्द रूपिणे।
जय दामोदरायेति जय सर्व्व नमोऽस्तु ते॥

अर्घ्य मन्त्रः॥

वेणुपात्राणि सर्व्वाणि सप्तधान्यभृतानि च।
रक्तसूत्रेण सम्पूज्य सफलानि निवेदयेत्॥
तथा वेणुफलं दृष्टा तुष्यते मधुसूदनः।

तथा मे अशुभं सर्व्वं वेणुपात्रप्रदानतः॥

वेणुपात्रदानमन्त्रः।

अनेन विधिना चैव दत्त्वा पात्राणि गोसुरे।

गोसुरे, ब्राह्मणे।

रक्षाबन्धमतः कुर्य्यात् सुहृत् स्वजन बन्धुषु।
अक्षताः सर्षपा दूर्वा रक्षामध्ये च रोचना॥
ओं येन बद्धो वलीराजा दानवेन्द्रो महावलः।
तेन त्वामाशु बध्नामि रक्षे माचल माचल॥

रक्षाबन्धनमन्त्रः।

रक्षावन्धं नरो यस्तु कुर्य्याद्भक्तिसमन्वितः।
न तस्य ग्रहपीडा स्यात् न च मृत्युभयं भवेत्॥
भूतवेतालरक्षाद्यैः पिशाचैर्नाभिभूयते।
रक्षायाबन्धनं कृत्वा संग्रामे प्रविशेत्तु यः॥
जयते स रिपून् सर्व्वान् जीयते न स केनचित्।
तस्मात्सर्व्वप्रयत्नेन रक्षाबन्धं तु कारयेत्॥
यस्तु वै भक्तिसंयुक्तः स्नानं कुर्य्याज्जयादिने।
कुतस्तस्यैव पापानि माघमासप्लवे यथा॥
यथाश्वमेधावभृथं* तादृशं कारयेद्बुधः।
जलाञ्जलिस्तु व्रतिना क्षिप्यते यस्य मूर्द्धनि॥
ब्रह्महत्यादिपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः।
अपुत्री लभते पुत्रान् बन्ध्या गर्भं विविन्दति॥

* यथाश्वगम्भासृथन्तमिति पुस्तकान्तरे पाठः

रोगी रोगैर्विमुच्येत प्रयाति हरिमन्दिरम्।

इति भविष्योत्तरोक्तं जयापञ्चमीव्रतम्॥

——000——

भरद्वाज उवाच।

आचक्षतो विधिं ब्रह्मन् पञ्चम्याः परमं व्रतम्।
स एष महिमा यस्य सर्व्वान् कामान् प्रवर्षति॥

सनत्कुमार उवाच।

शृणु वक्ष्यामि भगवन् पञ्चम्याः परमं विधिं।
यस्य श्रवणमात्रेण नरः पापात् प्रमुच्यते॥
श्रवणेन यदा युक्ता शुक्लपक्षे तु पञ्चमी।
उत्तराफाल्गुनी यस्यामिन्दुवारसमागमः॥
आरभेत नरस्तस्यां व्रतं पूर्व्वमुपोषितः।
चतुर्थ्यामेकभक्ताशी ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः*॥
धृतिमान् कृतसंकल्पो भवेन्नियमवान्नरः।
ततःकल्यं समुत्थाय स्नात्वा नियतमानसः॥
धृतसङ्कल्पया पत्न्या कुर्य्याद्बिल्वस्य चार्च्चनम्।
बिल्वमूले ततः कुर्य्याद्वेदिं पुष्पाक्षतैर्युतां॥
स्थापयेत् कलशानष्टौ तस्यामष्टसु दिक्षु वा।
तन्मध्ये बिल्वमूलं तु स्थापयेच्च महाघटान्।
सौवर्णं राजतं ताम्रमार्त्तिकं वा शुभान्वितम्॥

---

* चतुर्थ्यां विधिना स्नात्वा ब्रह्मचारी विजितेन्द्रिय इति पुस्तकान्तरे।

वस्त्रयुग्मेन सञ्छन्नं नवरत्नसमन्वितम् ॥
कलसांश्च तथा कुर्य्यात्तीर्थोदकसमन्वितान् ।
दूर्व्वा च विष्णुपर्णी च श्रीलता पङ्कजं सितम् ।
शालपत्रमपामार्गस्तुलसी जातिरित्यपि ॥

विष्णुपर्णी, प्रश्निपर्णी, श्रीलता, पद्मिनी ।

शालपत्रं शालवृक्षपत्रं ।

विल्वाम्र-ताल-तिन्दूक-धात्री-रम्भा-फलान्यथ ।

तिन्दूकं, टिवुरुणीफलं ।

जम्बूपनसजातानि वुद्धिः शक्तिः सरस्वती ।
श्रद्धा लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः पुष्टिरित्यष्ट शक्तयः ।
एलासर्षपकक्कोलतिलकर्पूरपद्मकाः ॥

पद्मकी, वृक्षविशेषः ।

लोध्रमांसीसमायुक्तान् इति सर्व्वान् विनिक्षिपेत् ।
पूर्व्वादीशानपर्य्यन्तं कलशेषु महामतिः ॥
मध्यमे तु क्षिपेत् सर्व्वं दूर्व्वादि यदुदीरितम् ।
अथ तत्र श्रियं देवीमष्टशक्तिसमन्वितां ॥
श्रीवीजेन समावाह्य तत्र पूजादि साधयेत् ।
एवं सर्व्वत्र शक्तीनां वीजेनावाहनं विदुः ॥
स्वनामाद्याक्षरं वीज मनुस्वारसमन्वितम् ।
तत्र तत्र च तत्पूजां विधिना सम्यगाचरेत् ॥
श्रीलताजातिबकुलैर्नन्द्यावर्त्त प्रसूनकैः ।

नन्द्यावर्त्तं, तगरम्।

एला पद्म सिताम्भोजैः मल्लिकाकुसुमान्वितैः।*
श्रीशूक्तेन श्रियं देवीमर्चयेत् प्रत्यहं सुधीः॥

श्रीसूक्तं, हिरण्यवर्णां हरिणीमित्यादि।

गुड़ान्नपायसापूपमुद्गान्नदधिसंयुतैः॥
शाल्यन्नैःक्षीरमधुरैः श्रियं देवीं समर्च्चयेत्।

बुद्ध्यादिशक्त्यर्च्चनं नाममन्त्रैः।

एवं कृत्वा यथा योगं ततः संप्रणयाद्वरम्।
देवि पद्मपलाशाक्षि नमस्ते श्रीधरप्रिये॥
सिद्धार्थं मां कुरुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते॥
बोध्यं बुद्ध्या च भूतानां बोधयन्ति हृदि स्थिते।
सिद्धार्थं मां कुरुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते।
शक्तिः सती सती देविवेष्टयन्त्यनिशं प्रजाः॥
सिद्धार्थं मां कुरुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते।
सिद्धाश्रयेऽमृतकले† पद्मवासे सरस्वती॥
सिद्धार्थं मां कुरुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते।
शुद्धे श्रद्धावतीशानि सत्त्वानि कुर्व्वतीवशे॥
सिद्धार्थं मां कुरुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते।
लक्षितासि सतीलक्ष्मी र्दीव्यन्ती स्वस्तिमज्जगत्।
सिद्धार्थं मां कुरुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते।
धृत्येमां व हति धात्री मन्दिरे दिवसे शुभे।

---

* मल्लिकाकुसुमाचतै रिति पुस्तकान्तरे पाठः।

† सिद्धाश्रयेऽमृतकले इति पुस्तकान्तरे पाठः।

सिद्धार्थं मां कुरुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते ।
सैतो तोषयतांतुष्टिप्रदात्रीकमलेऽमले ।
सिद्धार्थं माङ्कुरुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते ॥
सम्भुच्यसि सुसंप्रष्टमङ्गलायतनं जगत् ।
सिद्धार्थं मांकुरुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते ॥
इति मंत्रीतसकलाः संपूर्णा मे मनोरथाः ।
इन्दिरायाः प्रसादेन व्रतेनासमहं सुखी ॥
ततः परिसमाप्यैवं श्रियः पूजां समाहितः ।
मध्यमस्य समीपे तु महितं स्थापयेद्घटं ॥
तस्मिन्नावाहयेद्देवं श्रीधरं श्रीपतिं प्रभुं ।
वस्त्रयुग्मेन सञ्छन्नं सर्व्वरत्नसमन्वितम् ॥
विधाय विधिना कुम्भं तत्र पूजां समाचरेत् ।
अथावस्थापिते पूर्व्वं देवमावाह्य पूजयेत् ॥
समाप्य विधिवत् पूजां ततस्च श्रणुयाद्वरम् ।
भगवन् श्रीपते श्रीश श्रीनिवास जगन्मय ॥
प्रसादात्तव ते सन्तु संपूर्णा मे मनोरथाः ।
अत्र संपूजयेद्विद्वान् ब्राह्मणान् वेदपारगान् ॥
नवकं मिथुनं कृत्वा तत्र मन्त्रेण वैष्णवान् ।
तेभ्योदद्याद्यथायोग्यं भूषणानि धनं बहु ॥
बहिंतस्तत्तदाशीर्भिर्व्विसृज्य द्विजसत्तमान् ।
ततस्तु लोकपालानां बलिं दिक्षु विनिक्षिपेत् ॥
उपवासश्च कर्त्तव्यः सहवध्वा वरेण वा ।
पाषण्डादिभिरालापो न कर्त्तव्यः कथञ्चन ॥

यदि स्यात्पतनं गच्छेन्निरयञ्चाप्यधोमुखः।
वृथाजल्पपरो नस्यात् वृथारम्भो वृथामतिः॥
न स्वपेत्तु दिवारात्रौ नाद्यादपि कथञ्चन।
न क्रीड़ां नोपहासञ्च न मिथ्याभाषणं क्वचित्॥
श्रीधराय नमोनित्यं श्रियै नम इतीरयेत्।
एवमेव दिनं नीत्वा ततः षष्ठ्यां समाहितः॥
समभ्यर्च्य श्रियं देवीं तथा देवं यथा पुरा।
ब्राह्मणान् भोजयेत् पश्चाद्विधिवत्सपरिग्रहात्॥
दत्त्वा धनादिक मथ स्नात्वा कुम्भोदकेन वा।
पत्न्या सह हविःशेषं ततो भुञ्जीत वाग्यतः॥
तथा दानं दरिद्रेभ्यो योषिद्वासान्नमुत्तमम्।
गुरवे दक्षिणान्दद्यात् पितृभ्यश्च स्वधामपि।
बिल्वञ्च दृष्ट्वा प्रणमेत् तदग्रे प्रणतो व्रजेत्॥
न कुर्य्यात्ताड़नं तस्य तथा पादाभिमर्शनं।
न लङ्घयीत तच्छायां नाद्यात्तस्य फलादिकं॥
प्रशस्तं बिल्वपत्राणां वारणं मूर्द्ध्नि नित्यशः॥
शतपत्रं चैकपत्रं श्रीलताकुसुमान्यपि।*
दूर्व्वाञ्च कूर्चकुसुमं तिलसर्षपतण्डुलान्॥
शिरसा धारयेन्नित्यं श्रियमिच्छन्ननाकुलः।
आयुर्विद्यां श्रियन्तुष्टिमारोग्यं कान्तिमुत्तमाम्॥
सौभाग्यं क्षेमसम्पत्तिं व्रतेनाप्नोति मानवः।
विन्दते व्रतकृद्राजा राज्यं श्रियमनुत्तमाम्॥

* जातिकुसुममिति पुस्तकान्तरे पाठः।

देशी च लभते वित्तं* शूद्रः सुखमवाप्नुयात् ।
कन्या च लभते सौम्यं पतिं हृदयहारिणम् ॥
बन्ध्या वाभिमत पुत्रं विन्देताशु न संशयः ।
योषित्परममाङ्गल्यं प्राप्नुयात् व्रतसम्पदा ।
अपत्यङ्गर्भिणी नारी यावद्बहुसुतार्थिनी ॥†
पायसेन श्रियं देवीं देवेशञ्चसमर्च्चयेत् ।
श्रियं कामयमानेन पूर्व्वोक्तविधिनार्चनं ।
सौभाग्यमिच्छता कार्य्यं घृतान्नेन समर्च्चनं ॥
हविष्यफलमूलाद्यं कार्य्यं राजन्यपार्थिवैः ॥‡
विद्यार्थिना च देयानि हवींषि मधुराणि च ।
आयुःकामेन विधिना पयसा कार्य्यमर्च्चनं ॥
एवमेव च वर्षान्तमनुतिष्ठेत्तु पञ्चमीं ।
अथवा सकृदुक्तेन विधिना कार्य्यमिष्यते ॥
अथ यावत् फलप्राप्तिः कार्य्यमेतत् व्रतं मतं ।
सर्व्वं भाग्यवशादेव फलं भुङ्क्ते नरो भुवि ॥
तद्योगात्ततक्षणात्तावदचिरं स्याच्चिरं फलं ।
अपि च क्षीणभाग्यानामसतामपि सम्पदः ॥
भवेयुः सर्व्वसत्त्वानां व्रतेनानेन वै ध्रुवं ।
एवमुक्तेन विधिना व्रतञ्च व्रतिनाम्बरः ॥
सर्व्वसिद्धिकरं पुंसामुक्तमेतन्महाव्रतं ।

---

* नित्यञ्च लभतेवित्त मिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† अपत्यं प्रार्थयेत्तावत् पूजाकाले सुतार्थिनीति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ राज्ञो जयार्थिनेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

इति श्रीगरुड़पुराणोक्तं श्रीपञ्चमीव्रतम्।

——०००——

श्रीमार्कण्डेय उवाच

अतःपरं प्रवक्ष्यामि पञ्चमूर्त्तेस्तथार्चनं।
पृथिव्यापस्तथातेजो वायुराकाशमेवच॥
एता वै देवदेवस्य* कथिताः पञ्चमूर्त्तयः।
चैत्रे तु पञ्चमीं शुक्लां समासाद्य विचक्षणः॥
सोपवासो हरिं देव पञ्चात्मानं समर्च्चयेत्।
पञ्चमण्डलकाःकार्य्याः पञ्चभिर्व्वर्णकैः पृथक्॥
पार्थिवं मण्डलं कार्य्यं शुक्लवर्णं महीपते।
वारुणञ्च तथा श्वेतं रक्तमाग्नेयमिष्यते॥
पीतं भवति वायव्यं कृष्णमाकाशदैवतं।
समानवर्णगन्धैश्च† पुष्पैस्तानर्च्चयेत् पृथक्॥
शक्त्या च धूपदीपाद्यैर्यथालाभमरिन्दम।
यवैर्माषैस्तिलैश्चैव सर्षपैश्च घृतेन च॥
पञ्चभिर्जुहुयान्मन्त्रैः सर्व्वेषाञ्च पृथक् पृथक्।

हुत्वा ॐ पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशेभ्यः स्वाहेति सर्व्वेषां मिश्रैर्जुहुयात्।

तल्लिङ्गैरेव मन्त्रैश्च अथवा नृप नामभिः।
ॐकार पूर्व्वकैर्हुत्वा शक्त्या विप्रांश्च भोजयेत्॥
एवं संवत्सरं कृत्वा पूर्णसंवत्सरे ततः।

---

* वासुदेवस्य देवस्येति पाठान्तरम्।

† समानवर्णगन्धैश्चेति पुस्तकान्तरे।

दत्त्वा विप्रेषु वस्त्राणि देवरङ्गसमानि तु ॥
महाभूतव्रतमिदं यः करोत्यथ पञ्चकम् ।
पञ्चयज्ञानवाप्नोति क्रमशो ये तु कीर्त्तिताः ॥
बह्वन्यब्दसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ।

मानुष्यमासाद्य भवत्यरोगो
बलान्वितो वैरिगणादिहन्ता ।
श्रुतेन रूपेण धनेन युक्तो
जनाभिरामः प्रमदाप्रियश्च ॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं पञ्चमहाभूतंव्रतं ।

———0✻0———

श्रीभीष्म उवाच ।

मधुरा भारती केन व्रतेन मधुसूदन ।
तथैव जनसौभाग्यं सर्व्वविद्यानुकौशलं ॥
अभेदश्चापि दम्पत्योस्तथाबन्धुजनैः सह ।
आयुश्च विपुलं पुंसां तन्मे कथय सत्तम ॥

पुलस्त्य उवाच ।

सम्यक् पृष्टं त्वया राजन् शृणु सारस्वतं व्रतं ।
यस्य सङ्कीर्त्तनादेव तुष्यतीह सरस्वती ॥
यो यद्भक्तः पुमान् कुर्य्यादेतद्व्रतमनुत्तमं ।
तद्वासरादौ संपूज्य विप्रानेतत्समारभेत् ॥
अथवादित्यवारेण ग्रहताराबलेन च ।

पायसम्भोजयित्वा तु कुर्य्याद्ब्राह्मणवाचनं ॥
शुक्लवस्त्राणि दद्याच्च सहिरण्यानि शक्तितः।
गायत्रीं पूजयेद्भक्त्या शुक्लमाल्यानुलेपनैः ॥
एभिर्मन्त्रपदैः पश्चात् सर्व्वं कुर्य्यात् कृताञ्जलिः।
यथा न देवि भगवान् ब्रह्मा लोकपितामहः ॥
त्वां परित्यज्य सन्तिष्ठेत् तथा भव वरप्रदा।
वेदाः शास्त्राणि सर्व्वाणि नृत्यगीतादिकञ्च यत् ॥
न विहीनं त्वया* मातस्तथा मे सन्तु सिद्धयः।
लक्ष्मीर्म्मेधा धरा पुष्टि† गौरी तुष्टिः प्रभा मतिः ॥
एताभिः पाहि तनुभिरष्टाभिर्म्मां सरस्वती।
एवं संपूज्य गायत्रीं वीणाक्षमणिधारिणी ॥
शुक्लपक्षेऽक्षतैर्भक्त्या सकमण्डलुपुस्तकां।
मौनव्रतेन भुञ्जीत सायं प्रातश्च धर्म्मवित् ॥
पञ्चम्यां प्रतिपक्षे च पूजयित्वा सुवासिनीः।
तस्यां तु तण्डुलप्रस्थं घृतपात्रेण संयुतं ॥
क्षीरं दद्यात् हिरण्यञ्च गायत्री प्रीयतामिति।
सन्ध्ययोश्च तथा मौनमेतत् कुर्व्वन् समारभेत् ॥
नान्तरा भोजनं कुर्य्याद्यावन्मासास्त्रयोदश।
समाप्ते तु व्रते दद्यात् भाजनं शुभतण्डुलैः ॥
पूर्णं सवस्त्रयुग्मन्तु गां सवत्सां सुशोभनां।
विप्राय वेदविदुषे वाचकायाथ पार्थिव ॥

* त्वयादेवी पुस्तकान्तरे पाठः।

† धृतिरिति पुस्तकान्तरे पाठः।

देव्यै वितानं घण्टाञ्च सितचामरसंयुतां।
चन्दनं वस्त्रसंयुग्मञ्च दध्यन्नं शिखरं तथा॥
शिखरं दधि चीर घृतानां सन्तानिका शिवा।
शिखरं चिर संस्थस्य द्रवस्योपरिपीडिकेत्यायुर्व्वेदस्मृतिः।
तथोपदेष्टारमपि भक्त्या संपूजयेद्गुरुं॥
वित्तशाठ्येन रहितो वस्त्रमाल्यानुलेपनैः।
अनेन विधिना यस्तु कुर्य्यात् सारस्वतं व्रतं॥
विद्यावान् धनयुक्तश्च रक्तकण्ठश्च जायते।
सरस्वत्याः प्रसादेन व्यासवत्सकविर्भवेत्॥
नारी वा कुरुते या तु सापि तत्फलभागिनी।
ब्रह्मलोके वसेत्तावद्यावद्युगशतत्रयं॥
सारस्वतं व्रतं यस्तु शृणुयाच्छ्रावयेत्तथा।
विद्याधरपुरं सोपि प्राप्नोति गतकल्मषः॥

सारस्वतव्रतवरेण सरस्वतीं ये
संपूजयन्ति विधिवज्जगतो जनित्रीं।
विद्यावदातहृदया मधुरस्वरास्ते
रूपान्विता बहुगुणाः कुशला भवन्ति॥

अत्र व्रते शुक्लपक्षे स्वेष्टदेवतातिथौ।
रविदिने शुभदिने वा आरम्भः प्रतिदिनं सन्ध्ययोर्भोजने च मौनं शुक्लपञ्चम्यां सरस्वतीपूजा सुवासिनी पूजा च।

इति पद्मपुराणोक्तं सारस्वतं व्रतम्।

——०*०——

अगस्त्य उवाच।

शान्तिव्रतं प्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकमना नृप।
येन चीर्णेन शान्तिः स्यात् सर्व्वदा गृहमेधिनः॥
पञ्चम्यां शुक्लपक्षस्य कार्त्तिके मासि पार्थिव।
आरभ्य वर्षमेकन्तु भुञ्जीयादम्लवर्जितं॥
नक्तन्तु पूजयेद्देवं हरिं शेषोपरिस्थितं।

देव प्रतिमा शेषोपरिसुप्ता चतुर्भुजा लक्ष्म्युत्सङ्गगतस्तत्रैकपादः, शेषोपरिस्थित एवापरो, जानूपरि तस्यैकः करो, नाभिदेशस्थो अपरः शीर्षधरः, सन्तानमञ्जरीधरश्चान्यः नाभौ पद्मं, पार्श्वेऽस्त्राणीति।

अनन्तायेति पादौ तु धृतराष्ट्राय वै कटीं।
तक्षकायेति जठरमुरः कर्कोटकस्य तु॥
पद्माय कण्ठं संपूज्य महापद्माय दोर्युगं।
शङ्खपालाय वक्त्रन्तु कुलिकायेति वै शिरः॥
विष्णुं सर्व्वाङ्गमध्येवं पृथक् चैव प्रपूजयेत्।

पथक्चैवेति अनन्ताद्यानष्टौ नागान् पृथगपि पूजयेदित्यर्थः।

चीरेण स्नपनं कुर्य्याद्धरिमुद्दिश्य वाग्यतः।

नागानपि हरिबुद्ध्या स्नापयेत्।

तदग्नौ होमयेत् चीरं तिलैः सह नृपोत्तम।
एवं संवत्सरस्यान्ते कुर्य्यात् ब्राह्मणतर्पणं॥

नागन्तु काञ्चनं कृत्वा स्वकर्णेन विधारयेत् ।
गां सवत्सां वस्त्रयुगां कांस्यपात्रां पयस्विनीं ॥
हिरण्यञ्च यथा शक्त्या ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
एवं यः कुरुते भक्त्या व्रतमेतन्नराधिप ।
तस्य शान्तिर्भवेन्नित्यं नागेभ्यश्चाभयं तथा ॥

शेषाहिभोगशयनस्थमपां प्रसूतिं
संपूज्य यज्ञपुरुषं पतगेन्द्रकेतुं ।
येऽश्नन्त्यनम्लमधुरं सितपञ्चमीषु
तेषां न नागजनितं भयमस्ति किञ्चित् ॥

इति वराहपुराणोक्तं शान्तिव्रतम् ।

——ooo——

सुमन्तुरुवाच ।

पञ्चमी दयिता राजन् नागानां नन्दवर्द्धिनी ।
पञ्चम्याः किल नागानां भवतीत्युत्सवो महान् ॥
वासुकिस्तक्षश्चैव कालियो* मणिभद्रकः ।
धृतराष्ट्रश्चैरावतःकर्कोटकधनञ्जयौ ॥
एते प्रयच्छन्त्यभयं प्राणिनां प्राणदाः सदा ।
पञ्चम्यां स्नापयन्तीह नागान् क्षीरेण ये नराः ॥
तेषां कुले प्रयच्छन्ति अभयं प्राणदक्षिणां ।
शस्ताः† नागा यदा मात्रा दह्यमाना दिवानिशं ।

* कालिकइति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† शप्ताइति पुस्तकान्तरे पाठः ।

निर्व्वापिता गवां चीरैस्तेषां चीरन्तु दुर्लभं॥

शतानीक उवाच।

माता तासां कथं नागाः किमुद्दिश्य च कारणं।
कथं शापस्य शावस्य विनाशो वै महामुने॥

सुमन्तुरुवाच।

उच्चैःश्रवोश्वराजा च श्वेतवर्णोऽमृतोद्भवः।
तं दृष्ट्वा धवलं कद्रुर्नागानां जननीस्वसा॥

उवाचेति शेषः।

अश्वरत्नमिदं श्वेतं पश्य पश्यामृतोद्भवं।
कुलस्य यस्य ते बालाः सर्व्वश्वेतयुतास्तथा॥
सर्व्वश्वेताकृतिवरो नायं कृष्णो न लोहितः।
कथं त्वं यस्य कृत्कृष्णं विनतोवाच तत्स्वमां॥

कद्रुरुवाच।

यस्याहमेकनयनं कृष्णत्वचसमन्वितं।
हिनेत्वा त्वं सविनते यदि पश्य पणं कुरु॥

विनतोवाच।

अहं दासी भविन्त्री ते कृष्णे केशप्रदर्शितं।
न च दर्शयसे कद्रुर्म्ममदासी भविष्यसि॥
एवं ते च पणं कृत्वा गते क्रोधसमन्विते।
शयिते प्राक्प्रदेवोपि कद्रुर्जिह्ममचिन्तयत्॥
आहूय पुत्रान् प्रोवाच वालोभूत्वा हयोत्तमे।

तिष्ठध्वं विपणं ज्येष्ठां विनतां जयवर्द्धिनीं ॥
प्रोचुस्ते जिष्णुवृद्धीनां नागमातां विगृह्य च ।
स्वधर्म्मपृष्ठः सुमहान न करिष्यामि तं वचः ॥
एवं पुत्रवचः श्रुत्वा कद्रूः क्रोधसमाकुला ।
शशाप पुत्रान् सकलान् वाचकीशं प्रधक्ष्यति ॥
गते बहुतिथे काले पाण्डवो जनमेजयः ।
सर्पसत्रञ्च कर्त्ता वै यदन्यैर्भुविदुष्करं ॥
तस्मिन् यज्ञे पावको वै दहिष्यति न संशयः ।
एवमुक्त्वाभवत्तुष्णीं कद्रुः क्रोधपरायणा ॥
तानुवाच तदा सर्व्वान् ब्रह्मलोकपितामहः ।
पञ्चम्यां शुक्लपक्षे तु सत्रञ्चोपरमिष्यते ॥
तत्र वो भविता नन्दस्तेनानन्दो भविष्यति ।
इत्युक्त्वा पन्नगान् सर्व्वान् देवदेवपितामहः ।
जगाम त्रिदिवं भूयो नागाः स्वस्थानमास्थिताः ॥
तस्मादियं महाराज पञ्चमी दयिता सतां ।
नागानां हर्षजननीं दत्ता वै ब्रह्मणा पुरा ॥
अपरं ते प्रवक्ष्यामि नियमं पञ्चमीं प्रति ।
यं कृत्वा न बिभेति स्म नरो नागकुलात् क्वचित् ॥
नागान् सौवर्णरौप्यान् वा अथवा मृण्मयान् नृप ।
नागान् वासुकिस्तक्षकश्चेत्यादिप्रथमश्लोकपठितान् ।
करवीरैः शतपत्रैः जातीपत्रैश्च सुव्रत ।
तथा गन्धप्रधूपैश्च पन्नगान् पूज्य चोत्तमान् ।
ब्राह्मणान् भोजयेत् पश्चात् घृतपायसमोदकैः ॥

कृत्वा तु भोजनं पूर्व्वं ब्राह्मणानान्तु कामतः।
विसृज्य नागा प्रीयन्तां ये केचित् पृथिवीतले॥
हिमाचले तु ये विन्ध्ये येऽन्तरिक्षे दिविस्थिता।
ये नदीषु समुद्रेषु ह्रदेषु च सरःसु च॥
ये वापीषु तडागेषु तेभ्यः सर्व्वेषु वै नमः।
नागानिति नमस्कृत्य विप्रान् पूज्य विसर्जयेत्॥
ततः स्वयञ्च भुञ्जीयात्सहभृत्यैर्नराधिप।
प्रथमं मधुरं भोज्यं स्वेच्छया तदनन्तरं॥
एवं नियमयुक्तस्य यत्फलं तन्निबोध मे।
मृतो नागपुरं याति पूज्यमानोऽप्सरोगणैः॥
विमानवरमारूढो रमते सूर्य्यपर्य्ययं।
इह वागत्य राजासौ मण्डलाधिपतिर्भवेत्॥
सर्व्वरत्नसमृद्धस्तु वाहनाद्यैश्च जायते।
पञ्चजन्मानि भूपालो द्वापरे द्वापरे भवेत्॥
आधिव्याधिविनिर्मुक्तः पुत्रपौत्रसहायवान्।
तस्मात् पूज्याश्च मान्याश्च घृतपायसगुग्गुलैः॥

इति भविष्यत् पुराणोक्तमानन्दपञ्चमीव्रतं।

——000——

सुमन्तुरुवाच।

नागदष्टो नरो राजन् प्राप्य मृत्युं व्रजत्यधः।
अधोगत्वा भवेत्सर्पो निर्व्विषो नात्र संशयः॥

शतानीक उवाच ।

नागदष्टः पिता यस्य भ्राता च दुहितापि वा ।
माता पुत्रोऽथवा भार्य्या कर्त्तव्यं तद्वदस्व मे ॥
मौनाय तस्य विप्रेन्द्र दानं व्रत मुपोषितं ।
ब्रूहि मे द्विजशार्दूल येन तद्वै करोम्यहं ॥

सुमन्तुरुवाच ।

उपोष्य पञ्चमीं सम्यक् नागानां बलवर्द्धनं ।
स्वमेकमेकं यावच्च विधानं शृणु भारत ॥

स्वमेकं, सम्वत्सरम् ॥

मासि भाद्रपदे राजन् शुक्लपक्षे तु पञ्चमी ।
सापि पुण्यतमा प्रोक्ता ग्राह्यासौ गतिकाम्यया ॥
चतुर्थ्यामेकभक्तञ्च तस्यां नक्तं प्रकीर्त्तितं ।
तस्यां पञ्चम्यामुपोष्येति दिवा भोजनवर्जनात् ।
कुर्य्याच्चान्द्रमसं नागमथवा कलधौतजं ।
अथ दारुमयं भव्यं मृण्मयं वाप्यशक्तितः ॥
चान्द्रमसं, सौवर्णं, कलधौतजं, रूप्यमयं ।
पञ्चम्यामर्च्चयेद्भक्त्या नागं पञ्चफणन्तथा ॥
करवीरैस्तथा पद्मैः जातीपुष्पैः सुगन्धिभिः ।
गन्धैर्धूपैः सनैवेद्यैः स्नाप्य चीरादिभिर्नृप ॥
ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात् घृतपायसमोदकैः ।
अनन्तं वासुकिं शङ्खं पद्मं कम्बलमेव च ॥
तथा कर्कोटकं नागं नागमश्वतरं नृप ।

कृत्वा तु भोजनं पूर्व्वं ब्राह्मणानान्तु कामतः।
विसृज्य नागा प्रीयन्तां ये केचित् पृथिवीतले॥
हिमाचले तु ये विन्ध्ये येऽन्तरिक्षे दिविस्थिता।
ये नदीषु समुद्रेषु ह्रदेषु च सरःसु च॥
ये वापीषु तडागेषु तेभ्यः सर्व्वेषु वै नमः।
नागानिति नमस्कृत्य विप्रान् पूज्य विसर्जयेत्॥
ततः स्वयञ्च भुञ्जीयात्सहभृत्यैर्नराधिप।
प्रथमं मधुरं भोज्यं स्वेच्छया तदनन्तरं॥
एवं नियमयुक्तस्य यत्फलं तन्निबोध मे।
मृतो नागपुरं याति पूज्यमानोऽप्सरोगणैः॥
विमानवरमारूढो रमते सूर्य्यपर्य्ययं।
इह वागत्य राजासौ मण्डलाधिपतिर्भवेत्॥
सर्व्वरत्नसमृद्धस्तु वाहनाद्यैश्च जायते।
पञ्चजन्मानि भूपालो द्वापरे द्वापरे भवेत्॥
आधिव्याधिविनिर्मुक्तः पुत्रपौत्रसहायवान्।
तस्मात् पूज्याश्च मान्याश्च घृतपायसगुग्गुलैः॥

इति भविष्यत् पुराणोक्तमानन्दपञ्चमीव्रतं।

——000——

सुमन्तुरुवाच।

नागदष्टो नरो राजन् प्राप्य मृत्युं व्रजत्यधः।
अधोगत्वा भवेत्सर्पो निर्व्विषो नात्र संशयः॥

शतानीक उवाच ।

नागदृष्टः पिता यस्य भ्राता च दुहितापि वा ।
माता पुत्रोऽथवा भार्य्या कर्त्तव्यं तद्वदस्व मे ॥
मोनाय तस्य विप्रेन्द्र दानं व्रत मुपोषितं ।
ब्रूहि मे द्विजशार्दूल येन तद्वै करोम्यहं ॥

सुमन्तुरुवाच ।

उपोष्य पञ्चमीं सम्यक् नागानां बलवर्द्धनं ।
स्वमेकमेकं यावञ्च विधानं शृणु भारत ॥

स्वमेकं, सम्वत्सरम् ॥

मासि भाद्रपदे राजन् शुक्लपक्षे तु पञ्चमी ।
सापि पुण्यतमा प्रोक्ता ग्राह्यासौ गतिकाम्यया ॥
चतुर्थ्यामेकभक्तञ्च तस्यां नक्तं प्रकीर्त्तितं ।
तस्यां पञ्चम्यामुपोष्येति दिवा भोजनवर्जनात् ।
कुर्य्याच्चान्द्रमसं नागमथवा कलधौतजं ।
अथ दारुमयं भव्यं मृण्मयं वाप्यशक्तितः ॥
चान्द्रमसं, सौवर्णं, कलधौतजं, रूप्यमयं ।
पञ्चम्यामर्च्चयेद्भक्त्या नागं पञ्चफणन्तथा ॥
करवीरैस्तथा पद्मैः जातीपुष्पैः सुगन्धिभिः ।
गन्धैर्धूपैः सनैवेद्यैः स्नाप्य क्षीरादिभिर्नृप ॥
ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात् घृतपायसमोदकैः ।
अनन्तं वासुकिं शङ्खं पद्मं कम्बलमेव च ॥
तथा कर्कोटकं नागं नागमश्वतरं नृप ।

धृतराष्ट्रं शङ्खपालं कालियं तक्षकं तथा॥
पिङ्गलञ्च महानागं मासि मासि क्रमाद्यजेत्।
पूजयित्वा प्रयत्नेन पञ्चम्यां नक्तभुग्भवेत्॥
एवं द्वादश कृत्वा वै मासि भाद्रपदे नृप।
वत्सरान्ते यथाशक्त्या महाभाज्यन्तु कारयेत्॥
ब्राह्मणानां यतीनाञ्च नागानुद्दिश्य भक्तितः।
इतिहासविदे नागं काञ्चनं रत्नचित्रितं॥
गाञ्च दद्यात्सवत्साञ्च सर्व्वोपस्करसंयुतां।
दानकाले पठेदेतत् स्मरन्नारायणं विभुं॥
सर्व्वगं सर्व्वधातारमनन्तमपराजितं।
येकेचिन्मे कुले सर्पैः दष्टाः प्राप्ताह्यधोगतिं॥
व्रतदानेन गोविन्द मुक्तिभाजो भवन्तु ते।
इत्युच्चार्य्याचनैर्युक्तं तिलचन्दनमिश्रितं॥
वासुदेवाग्रतो भूयस्तोयं तोये विनिक्षिपेत्।
अनेन विधिना सर्व्वे येऽर्चयिष्यन्ति चामृताः॥
सर्पतस्तेऽपि यास्यन्ति स्वर्गतिं नृपसत्तम।
कृत्वा सर्व्वान् समुद्धृत्य कुलजान् कुलनन्दन॥
प्रयाति विष्णुसान्निध्यं सेव्यमानोऽप्सरोगणैः।
वित्तशाठ्यविहीनो यः सर्व्वमेतत् फलं लभेत्॥

नक्तेन भक्तिसहिताः सितपञ्चमीषु
ये पूजयन्ति भुजगान् कुसुमोपहारैः।
तेषां गृहेष्वभयदा हि भवन्ति सर्पा-
दर्पान्विता मणिमयूखविभासिताङ्गाः॥

इति भविष्योत्तरपुराणोक्तं नागदष्टोद्धरणपञ्चमीव्रतं।

सुमन्तुरुवाच।

तद्वद्भाद्रपदे मासि पञ्चम्यां श्रद्धयान्वितः।
यस्तांल्लिख्य नरो नागान् कृष्णवर्णादिवर्णकैः॥
पूजयेद्गन्धधूपैस्तु सर्पिर्गुग्गुलपायसैः।
तस्य तुष्टिं समायान्ति पन्नगास्तक्षकादयः॥
आसप्तमात्कुलात्तस्य न भयं नागतो भवेत्।
तस्मात्सर्व्वप्रयत्नेन नागान् संपूजयेद्बुधः॥
तथा चाश्वयुजे मासि पञ्चम्यां कुरुनन्दन।
कृत्वा कुशमयान्नागानिन्द्राण्या सह पूजयेत्॥
नागान्, पूर्व्वव्रतोक्तानानन्तादीन्।
शची द्विबाहुः सन्तानमालाहस्ता गजस्थिता।
घृतोदकाभ्यां पयसा स्नापयित्वा विशाम्पते॥
गोधूमैः पयसा स्विन्नै र्भक्ष्यैश्च विविधैस्तथा॥
यस्तस्यां विधिवन्नागान् शुचिर्भक्त्या समन्वितः।
पूजयेत् कुरुशार्द्दूल तस्य शेषादयो नृप।
नागाः प्रीता भवन्तीह शान्तिमाप्नोति वा विभो॥
प्रशान्तिलोकमासाद्य मोदते शाश्वतीः समाः।
यत्रायं कथ्यते मन्त्रः सदा विषनिषेधतः॥
ॐ कुरुकुल्ले हुं फट् स्वाहा।
नक्तेन भक्तिसहितं सितपञ्चमीषु

ये पूजयन्ति भुजगान् कुसुमोपहारैः ।
तेषां गृहेष्वभयदा हि भवन्ति नागाः
सर्वं फणामणिमरीचिरुचो भवन्ति ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं शान्तिपञ्चमी व्रं

——०*०——

ईश्वर उवाच ।

यो नरः पूजयेद्दिव्यं पञ्चम्यां फाल्गुने सिते ।
पञ्चोपचारविधिना मिताहारो जितेन्द्रियः ॥
न तं दशन्ति फणिनो दशवर्षाणि पञ्च च ।
विषं न क्रमते तस्य कुले मातृकुलेऽपि च ॥
तस्मात्तं पूजयेद्यत्नात् पञ्चम्याञ्च विशेषतः ।

इति स्कान्दे प्रभासखण्डोक्तमनन्तपञ्चमीव्रतं ।

——०*०——

ईश्वर उवाच ।

श्रावणे मासि पञ्चम्यां शुक्लपक्षे वरानने ।
आरभ्योभयतो लेख्याः गोमयेन विषोल्बणा ॥
कृत्वा च कौस्तुभाद्यानागान्निद्रालीच प्रपूजयेत् ।
घृतोदकाभ्यां पयसा स्नापयित्वा वरानने ॥
गोधूमैः पयसा पूज्य लाजभिर्विविधैस्तथा ।
पूजयेत् विधिवद्देवि दधिदूर्वाङ्कुरैः क्रमात् ॥

गन्धपुष्पोपहारैश्च ब्राह्मणानाञ्च तर्पणं ।
अथवा श्रावणे मासि पञ्चम्यां श्रद्धयान्वितः ॥
यश्चालेख्य नरो नागान् कृष्णवर्णादिवर्णकैः ।
गुरुकल्पान् तथा वीथ्यां स्वगृहे विलिखेत् बुधः ॥
पूजयेद्गन्धधूपैश्च पयसा पायसेन च ।
तस्य तुष्टिं समायान्ति पद्मकास्तक्षकादयः ॥
आसप्तमात् कुलं तस्य न भयं नागतो भवेत् ।
प्रमुच्यते मन्त्रः सर्पविषञ्च प्रतिषेधकः ॥
तस्य प्रजपमात्रे तु न विषं क्रमते सदा ।

ॐ कुकुलं हुं फट् स्वाहा ।

इत्येवं कथित देवि नागव्रतमनुत्तमं ॥
यत् श्रुत्वा च पठित्वा च मुच्यते सर्व्वपातकैः ।

इति स्कान्दे प्रभासखण्डोक्तं सर्पविषापह पञ्चमीव्रतं ।

——000——

ईश्वर उवाच ।

मासि भाद्रपदे यापि शुक्लपक्षे तु पञ्चमी ।
सा तु पुण्यतमा प्रोक्ता ख्याता स्वर्गतिकाम्यया ॥
या च द्वादशवर्षैस्तु पञ्चम्याञ्च वरानने ।
चतुर्थ्यामेकभक्तन्तु तस्यां नक्तं प्रकीर्त्तितम् ॥

तस्यां पञ्चम्यां ।

भूरिचन्द्रमयं नागमथवा कलधौतजं ।

कृत्वा धातुमयं वापि अथवा मृण्मयं प्रिये ॥
पञ्चम्यामर्च्चयेत् शक्त्या नागं पञ्चफणं स्मृतं ।
करवीरैः शतपत्रैः जातीपुष्पैश्च शोभनैः ॥
गन्धैः पुष्पैश्च धूपैश्च पूजयेन्नागमुत्तमं ।
ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात् घृतपायसमोदकैः ॥
अनन्तं वासुकिं शङ्खं पद्मकम्बलमेवच ।
तथा कर्कोटकं नाम नागमश्वतरं नरः ।
धृतराष्ट्रं शङ्खपालं कालिकं तक्षकं तथा ॥
पिङ्गलञ्च महानागं मासि मासि प्रकीर्त्तितं ।
व्रतस्यान्ते पारणं स्यात् क्षीरैर्ब्राह्मणभोजनैः ॥
सुवर्णतारनिष्पन्नं नागं दद्याच्च गां तथा ।
तथा वस्त्राणि देयानि विप्रायामिततेजसे ॥
पूजयेत्पन्नगान् सर्व्वान् सदा भक्त्या समन्वितः ।
विशेषतस्तु पञ्चम्यां पञ्चम्यां पायसेन च ॥

इति स्कान्दे प्रभासखण्डे नागपञ्चमीव्रतम्।

——:०:——

सुमन्तुरुवाच ।

पञ्चमी सा तिथिर्धन्या सर्व्वपापहरा शुभा ।
एतस्यां सर्व्वतो यस्तु कर्म्माणि परिवर्जयेत् ॥
क्षीरेण स्नापयेन्नागान् ते च यास्यन्ति मित्रतां ।

इति भविष्यत्पुराणे नागमैत्रीव्रतं।

———000———

सुमन्तुरुवाच।

तथा भाद्रपदे मासि पञ्चम्यां श्रद्धयान्वितः।
यस्त्वालिख्य नरो राजन् कृष्णवर्णादिवर्णकैः॥
पूजयेद्गन्धधूपैश्च सर्पिर्भिः फलपायसैः।
पायसेन घृताढ्येन पूजयित्वा द्विजोत्तमं॥
नक्तं स्वयं तदश्नीयात् यतवाक् वीतमत्सरः।
तस्य तुष्टिं समायान्ति पन्नगास्तक्षकादयः॥
आसप्तमं कुलन्तस्य न भयं नागतो भवेत्।

इति भविष्यत् पुराणोक्तमालेख्यपञ्चमीव्रतं।

———000———

पयोव्रतन्तु पञ्चम्यां दत्त्वा नागं द्विजातये॥
सौवर्णं सर्पजनितं भयं तस्य न जायते।
एतत् सर्पव्रतं प्रोक्तं सर्व्वमैत्रीकरं परं॥

इति भविष्यत् पुराणोक्तं सर्पपञ्चमीव्रतम्।

———000———

तिलपिष्टमयं कृत्वा गजं हैमविभूषितं।
कक्षाङ्कुशयुतं तद्वदारोहकसमन्वितं॥
तद्वदिति निरन्तरव्रतोक्तमन्त्रगजस्वरूपं गृह्यते।

नक्षत्रमालासहितं चामरापीठधारिणं ॥
दशनायवड्नेत्रं रक्तवस्त्रयुगावृतं ।
ताम्रपात्रां कुण्डके वा क्वतदन्ताग्रमोदकं ।
प्रदद्याद्द्विजदम्पत्योः पूज्य मालाविभूषणैः ॥
कर्णाभरणकं दद्यात् वस्त्रञ्च मलवर्जितं ।
कान्तारतरुरतं ह्येतत् कथितं हि युधिष्ठिर ॥
कान्तारगिरिदुर्गेषु तारयत्यपि दुःखितान् ।
इह लोके परे चैतन्नात्र कार्य्या विचारणा ॥
ये कुर्व्वन्ति दिने पुण्ये व्रतं पौरन्दराह्वयं ।
तेषां पौरन्दरे लोके वासः स्यात् सुचिरं नृप ॥

दिनेपुण्ये, पञ्चम्यां प्रकरणवशात् ।

इति भविष्योत्तरोक्तं पौरन्दरव्रतं ।

——000——

लक्ष्मीमभ्यर्च्य पञ्चम्यामुपवासी भवेन्नृपः ॥
समाप्ते हेमकमलं दद्याद्धेनुसमन्वितं ।
स वैष्णवं पदं याति लक्ष्मीर्जन्मनि जन्मनि ॥
एतल्लक्ष्मीव्रतं नाम दुःखशोक विनाशनं ।

इति यमपुराणोक्तं लक्ष्मीव्रतम् ।

सिताश्व उवाच ।

श्रुतानि देव देवश व्रतानि सुवहूनि च ।
साम्प्रतं मे समाचक्ष्व व्रतं पापप्रणाशनम् ॥

ब्रह्मोवाच ।

शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतम् ।
ऋषिपञ्चमीति विख्यातं सर्व्वपापहरं परम् ॥
येन चीर्णेन राजेन्द्र नरकानि व्यपोहति ।
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ॥
वैदेहेऽत्र द्विजवर उतङ्को नामनामतः ।
तस्य भार्य्या सुशीलेति पतिव्रतपरायणा ॥
तस्या अपत्ययुगलं पुत्रो हि सुविभूषणं ।
अधीतवान् सुतस्तस्य वेदान् साङ्गपदक्रमात् ॥
समाने च कुले तेन सुता वापि विवाहिता ।
विवाहितैव सा दैवात् वैधव्यं प्राप सत्वरं ॥
तां पालयति ह्यास्ते सा सुतांनिजपितुर्गृहे ।
तस्या दुःखेन सन्तप्तः सुतं संस्थाप्य वेश्मनि ॥
गङ्गातीरे वनं प्राप्तः सकलत्रस्तया सह ।
स तत्राध्यापयामास शिष्यान्वेदान् द्विजोत्तमः ॥
सुता वहुमतं तस्य पितुः शुश्रुषणे रता ।
शुश्रूषणं ततः कृत्वा परिश्रान्ता कदाचन ॥
निशीथे किल संसुप्ता कृमिराशिरजायत ।
तथाविधाञ्च तां दृष्ट्वा विवस्त्रां प्रस्तरस्विना ॥
शिष्या निवेदयामासुस्तन्मातुः करुणान्विताः ।
न जानीमो वयं किञ्चिद्देवी साध्वी तथाविधा ॥
कृमिराशिरथोजाता मातः सम्प्रति दृश्यते ।
वजपातसदृशं तत् श्रुत्वा शिष्यैरुदीरितम् ॥

सम्भ्रान्तमनसा शीघ्रं तत्समीपमुपागता ।
सा तां तथाविधां दृष्ट्वा विललाप सुदुःखिता ।
उरश्च ताडयामास सुतरां सा मोहमाप च ॥
चणेन प्राप्य चैतन्यं तामुत्थाप्य प्रमृज्य च ।
समालम्ब्य च बाहुभ्यां निन्ये तत्पितुरन्तिकम् ॥
स्वामिन् कथय मे साध्वी केन दुष्कृतकर्मणा ।
निशीथे संप्रसुप्तेयं जायते कृमिसंकुला ॥
एतत् श्रुत्वा ततो वाक्यमृषिर्ध्यानपरायणः ।
ज्ञात्वा निवेदयामास तस्याः प्राग्जन्मचेष्टितम् ॥

ऋषिरुवाच ।

प्रागियं सप्तमेऽतीते जन्मनि ब्राह्मणी ह्यभूत् ।
तदभागा द्रुपदे* संजाता च रजस्वला ॥
अस्या स्तत्पापभावेन जायते कृमिवद्वपुः ।
रजस्वला च भावेन युक्ता भवति सानघ ॥
प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ग्रामशूकरी ।
तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति ॥
तथानया सखीसंगाद्व्रतं दृष्ट्वावमानितम् ।
दृष्टव्रतप्रभावेन जाता द्विजकुलेऽमले ॥
अवमानाद्व्रतस्यास्य कृमिराशिमयाधुना ।
एतत्ते कथितं सर्व्वं कारणं कन्यकाकृते ॥

सुशीलोवाच ।

दर्शनेनापि यस्य स्याद्विप्राणां निर्म्मले कुले ।

* न स्नाता च भाद्रे च इति पुस्तकान्तरे पाठः।

जन्मभुक्तमविधानां हि जायते ब्रह्मतेजसां॥
अवज्ञया प्रजायन्ते विग्रहे कृमिराशयः।
महाश्चर्य्यकरं नाथ तद्व्रतं कथयस्व मे॥

ऋषिरुवाच।

सुश्रोणि शृणु तत् सम्यक् व्रतानामुत्तमं व्रतम्।
येन चीर्णेन सहसा पापादस्माद्विमुच्यते॥
दुःखत्रयाभिघातश्च जायते नात्र संशयः।
कल्याणानि विवर्द्धन्ते सम्पदश्च निरापदः॥
नभस्ये शुक्लपक्षे तु यदा भवति पञ्चमी।
नद्यादिषु तदा स्नानं कृत्वा नियममेव च॥
विधाय नित्यकर्म्मादि गत्वा द्वारवतीमृषीन्।
स्नापयेद्विधिवद्भक्त्या पञ्चामृतरसैः शुभैः॥

द्वारवतीं, अग्निहोत्रशालां
धूमनिर्गमद्वारैर्व्वहुभिर्युतत्वात्।

चन्दनागुरुकर्पूरैर्विलिप्य च सुगन्धिभिः।
पूजयेद्विविधैः पुष्पैर्गन्धधूपादिदीपकैः॥
समाच्छाद्य शुभैर्वस्त्रैः सोपवीतैर्यथाविधि।
ततो नैवेद्यसंपन्नमर्घ्यं दद्याच्छुभैः फलैः॥

अर्घ्यमन्त्रः

कश्यपोऽत्रिर्भरद्वाजो विश्वामित्रस्तु गौतमः।
जमदग्निर्वसिष्ठश्च सप्तैते ऋषयः स्मृताः॥
श्रोतव्यमिदमाख्यानं शाकाहारं प्रकल्पयेत्।
स्थातव्यं ब्रह्मचर्य्येण ऋषिध्यानपरायणैः॥

अनेन विधिनासम्यग्व्रतञ्चैतत् समाचरेत्।
यस्य यज्जायते पुण्यन्तद्‌गृणुष्व समाहितः॥
सर्व्वव्रतेषु यत् पुण्यं सर्व्वतीर्थेषु यत्फलम्।
सर्व्वदानेषु दत्तेषु तदस्य व्रतपारणात्॥
कुरुते या व्रतं चैतत्‌सा नारी सुखभागिनी।
रूपलावण्यसंयुक्ता पुत्रपौत्रादिसंयुता॥
इह लोके सदैव स्यात् परत्राप्यक्षया गतिः।
व्रतस्यास्य प्रभावेन जातिं स्मरति पौर्व्विकीं॥

इति ब्रह्माण्डपुराणोक्तं ऋषिपञ्चमीव्रतम्।

——0*0——

ब्रह्मोवाच।

नागानिष्ट्वा तु पञ्चम्यां न विषैरभिभूयते।
स्त्रियं च लभते पुत्रं परमां श्रियमाप्नुयात्॥
मूलमन्त्राः स्वसंज्ञाभिरङ्गमन्त्राश्च कीर्त्तिताः।
पूर्व्ववत् पद्मपत्रस्थः कर्त्तव्यश्च तिथीश्वरः॥

तिथीश्वरोऽत्र नागः।

गन्धपुष्पोपहारश्च यथाशक्ति विधीयते।
पूजा शाठ्येन शाठ्येन कृतापि तु फलप्रदा॥
आज्यधारासमिद्भिश्च दधिक्षीरान्नमाचिकैः।
पूर्व्वोक्तफलदो होमो यतः शान्तेन चेतसा॥
एतद्व्रतंवैश्वानरप्रतिपद्वतवच्चराचर्यं।

इति भविष्यत्पुराणोक्तं नागव्रतम् ।

———000———

अश्वराडमृताज्जातो वातरंहा मनोजवः ।
उच्चैःश्रवाः पूजनीयश्चैत्रशुक्लस्य पञ्चमी ॥
तत्रैव पूज्या गन्धर्व्वास्तुरङ्गा यान्तु बान्धवाः ।
पञ्चवाणधराः केचित् केचित् पत्नैश्च संयुताः ॥*
भीमश्चित्ररथश्चैव विख्यातः सर्व्वविद्दृषम् ।†
तथा सालिशिराः श्रीमान् प्रद्युम्नश्च महायशाः ॥
नारदश्च कलिन्दश्च गन्धर्व्वश्च हाहा हुहुः ।
सुवाहुस्तुम्बुरुश्चैव तथा चित्ररथः प्रभुः ॥
चित्राङ्गदश्च विख्यातश्चित्रसेनश्च वीर्य्यवान् ।
सिद्धपूर्णश्च ददरी पर्ण्णांशश्च महायशाः ॥
ब्रह्मचारी रतिगुणः सुपर्णोऽतिवलस्तथा ।
विश्वावसुः सुरेन्द्रश्च गन्धर्व्वोऽतिपराक्रमः ॥
इत्येते पूजनीयाः स्युर्गीतैरुच्चावचैः शुभैः ।
गोदकैः पोलिकाभिश्च परमान्नैमचाचतैः ॥
दध्ना गुड़ेन पयसा शालिपिष्टेन भूरिशः ।
धूपैर्माल्यैस्तथा दीपैर्द्विजानां स्वस्तिवाचनैः ॥
एवं हि पूजिताः सम्यक् तुरगाणां हि बान्धवाः ।
बलमायुः प्रयच्छन्ति संग्रामेष्वपराजयम् ॥
आरोग्यं परमां पुष्टिं तथैव च विधीयते ।

* पञ्चवानाः क्वचित् पत्नैः संयुताश्च महायशाः इति पुस्तकान्तरे पाठः ।
† सर्व्वविद्विश्रुतिमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

इति शालिहोत्रहयपञ्चमीव्रतम्।

———000———

सर्व्वौषध्युदकस्नातः पञ्चम्यां पूज्य पद्मजम्।
सर्व्वोपस्करदानञ्च यः करोति गृहाश्रमे॥
गृहाटोदूखलं शूर्पं शिलां स्थालीञ्च पञ्चमीं।
गृहाटः, पेषणयन्त्रं उदूखलं, धान्यकण्डनम्॥
उदकुम्भञ्च पूर्णञ्च एतेषामनुगञ्च यत्।
एतानि गृहिणां गेहे प्रस्थाप्य पुरुषोत्तम॥
उपस्करकृते नारी न सीदति कदाचन।
एतद्गृह व्रतं नाम सर्व्वसौख्यप्रदायकं।

इति भविष्योत्तरोक्तं गृहपञ्चमीव्रतं।

———000———

पञ्चम्यां पूजनं कृत्वा तथा चन्द्रमसो नरः।
आयुश्च विपुलां लक्ष्मीं यशश्चाप्यश्च विन्दति॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं सौभाग्यव्रतं।

———0*0———

पञ्चम्यां पृथिवीं देवीं तथा सम्पूजयेन्नरः॥
क्षमेवाप्नोति यत्नेन नात्र कार्य्या विचारणा।

इति विष्णुधर्म्मोक्तं पृथिवीव्रतं।

———000———

विश्वेदेवाश्च ये प्रोक्ताः पूर्व्वमेव मया द्विज।
तेषां संपूजनं कृत्वा पञ्चम्यां दिवमाप्नुयात्॥

वायु पुराणात्।

क्रतुर्दक्षो वसुः सत्यः कालकामौ विरोचनौ।
पुरूरवा माद्रवाश्च विश्वेदेवाः प्रकीर्त्तिताः॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं रूपावाप्तिव्रतं।

——000——

वारुणैः पुष्करण्यां यः पूजाञ्चैव समाचरेत्।
सर्व्वकाम समृद्धस्य यज्ञस्य तु फलं लभेत्॥

वारुणैः, पुष्पैः।

पुष्करं, उत्तमं तथा पूजामपि कुर्य्यात्।

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं श्रीप्राप्तिव्रतं।

——:○:——

चैत्रशुक्लस्य पञ्चम्यां पूजयित्वा यथाश्रियं।
सकृदेवाप्नुयादेतत् फलं सम्बत्सरोदितं॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं श्री व्रतम्।

——000——

उमां मेधां भद्रकालीं तथा कात्यायनीमपि।
धृतिं स्वाहां स्वधाञ्चापि मनसूयां तथा क्षमां॥
सुरभीं देवसेनाञ्च वेलां ज्योत्स्नां तथा शचीं।
गौरीं वरुणपत्नीञ्च धूम्राणीञ्च तथैव च॥

अभीष्टदेवजननीं देवपत्नीं तथैव च॥
पूजयन् काममाप्नोति वीतशोको न संशयः।

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं कामाव्रतं।

—ooo—

ऐरावणं वायतुरङ्गमुच्चैःश्रवस मेव च।
तदा संपूजयन् राजन् विजयं समुपाश्नुते

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं विजयव्रतं।

इति श्रीमहाराजाधिराजश्रीमहादेवस्य समस्तकरणा-धीश्वर-सकलविद्याविशारद-श्रीहेमाद्रि-विरचिते चतुर्व्वर्गचिन्तामणौ व्रतखण्डे पञ्चमीव्रतानि।